آصف اللغات

جامع الفاظ مفردہ و مرکبۂ اصطلاحی و استعمال فارسی و امثال و مقولہای عجم ملتزم باسناد
متقدمین و متاخرین و معاصرین عجم و برای ہر یک لفظ ترجمہ با محاورہ
زبان اردو مع اسناد کلام پایندانان ہند

جلد شانزدہم

مؤلفہ خان بہادر شمس العلماء مولوی احمد عبد العزیز نائطی (نواب عزیز جنگ بہادر) وظیفہ یاب خدمت
سرکار آصفیہ

سنہ ۱۳۳۳ھ ہجری مطابق سنہ ۱۳۲۳ف

عزیز المطابع حیدرآباد دکن

اعزاز (۱) مین اپنی اس تالیف کی عملی کامیابی پر خداوند کریم کا شکرگزار ہون اور یہہ بات میرے لئے باعث افتخار ہے کہ اس کا نام میرے آقائے ولی نعمت حضور پر نور **بندگان عالی متعالی مدظلہ العالی** کے مبارک تخلص کو اپنے سر پہ لئے ہوے ہے اور اس کا آغاز آپ ہی کی مبارک چہل سالہ جوبلی کی تقریب مین ہوا۔

(۲) مین ہز اکسلنسی لارڈ ہارڈنگ بالقابہم گورنر جنرل ہند کا شکریہ ادا کرتا ہون کہ آپ نے براہ عنایت مجھکو اجازت عطا فرمائی کہ مین اس کا ڈیڈی کیشن آپ کے نام نامی سے کرون صاحب رزیڈنٹ حیدرآباد بذریعہ مراسلہ نشان (۹۵۲۲۵) مورخہ ۲۴ جون ۱۹۱۵ عیسوی مجھکو اطلاع دیتے مین کہ ہز اکسلنسی آپ کا شکریہ ادا کرتے ہین کہ آپ نے انکو ایسی عالمانہ تالیف مین انکی یادگار قائم ہونے کا موقع دیا۔

اعانت (۳) مین ہز اکسلنسی ویسرائے موصوف کا دل سے شکرگزار ہون کہ آپ نے باجلاس کونسل یہہ حکم فرمایا کہ مؤلف کو اس کتاب کی ہر ایک جلد پر جس طرح وہ شائع ہوتی جاے

پان پانسو روپیہ کا آنریریم (صلۂ تالیف) عطا کیا جاے ۔

(۴) مین اپنے آقاے ولی نعمت اعلیحضرت والی سلطنت دکن حضور پرنور سرکار عالی ادام اللہ اقبالہٗ کا شکریہ بجان و دل ادا کرتا ہون کہ سرکار ممدوح نے حکم فرمایا کہ سلطنت آصفیہ کے شاہی خزانہ سے بھی مؤلف کو اس کتاب کی ہر ایک جلد پر جس جسطرح وہ شائع ہوتی جاے سات سو اسی روپیہ کی امداد عطا کیجاے ۔

(۵) حیدرآباد کے امراے عظام سے جناب نواب فخر الملک بہادر رئیس معین المہام صیغۂ تعلیمات و عدالت و کوتوالی و امور عامہ کی علم دوستی کا بھی شکرگزار ہون کہ آپ نے اپنے خانگی خزانہ سے اس تالیف کی ہر ایک جلد پر سو روپیہ کا اعزازی انعام مقرر فرمایا ۔

شکریۂ پبلک

(۶) اگرچہ فی زمانہ اس کتاب کی ہر ایک جلد کے چار سو نسخون کی طبع کا حقیقی صرفہ مجموعۂ امداد سے زائد ہے اور چند نسخون کی جلد بندی کا بار بھی اس کے علاوہ لیکن محض اس خیال سے کہ پبلک کو نفع پہنچے مین نے جملہ نسخہاے مطبوعہ کو بلا لحاظ اپنے نفع کے معہ حق تالیف کتاب بلا کسی معاوضہ کے پبلک لائبریریز مدارس اور نیز بعض خانگی کتب خانون کے لئے وقف کر دیا ہے معزز ناظرین کتاب پہ روشن ہے کہ یہ کثیر جلدون کی کتاب ہے اور مؤلف کی ضعیفی کی وجہ سے بکمال اہتمام کے ساتھہ سال بھر مین ایک اور کبھی دو جلدین شائع ہوتی ہین اور بظاہر مجھکو صرف خداوندکریم سے توقع ہے کہ مین اس کتاب کی تکمیل اپنی باقی ماندہ عمر مین کر سکون ۔ وھو علی کل شیءٍ قدیر ۔

پبلک کا فدائی

احمد عبد العزیز نائطی (خان بہادر شمس العلما ۔ نواب عزیز جنگ بہادر)

(الف) تبیر الف ـ بقول برهان بر وزن اکسیر (۱) دهل و کوس و نقاره و طبل را گویند و (۲)
(ب) تبیره خانه را نیز گفته اند که سرگین و پلیدی ها در آن ریزند و هم او ذکر ب کرده مرادف الف
بمعنی اول گوید و صراحت مزید کند که بقول بعض دهلیست که میان آن باریک و هر دو سرش پهن
می باشد. صاحبان جهانگیری و جامع و ناصری و سراج ذکر هر دو بهر دو معنی کرده (امیر معزی سه)
سوی کیوان رفته از ایوان و از میدان تو * نعرهٔ کوس و تبیره ناله چنگ و رباب * (منوچهری سه)
تبیره زن بزد طبل نخستین * شتربانان همی بندند محمل * صاحب سروری ذکر الف کرده بدلیلش
اشاره به (ب) هم کرده بر معنی اول قانع و بذکر ب معنی دوم را هم نوشته **مؤلف** عرض کند که خیال ما
این است که الف بمعنی اول و ب بزیادت های نسبت بمعنی دوم که ظرف سرگین و پلیدی هم مثل ظرف
نقاره و این تصرف محاوره باشد که هر دو را بهر دو معنی استعمال کرده اند و هر دو اسم جامد فارسی
زبان (اردو) الف و ب (۱) ڈھول و نقاره وغیره. مذکر (۲) وہ ٹب جس میں کچرا کوڑا ڈالیں

تبلیه بقول ناصری بر وزن شبلیه بمعنی قی و استفراغ (منه سه) دارم ز تبلیه شبلیه * در دلم خراش
سینه * صاحب سفرنگ بشرح (صد و سیزدهمین فقرهٔ نامهٔ شت وخشور زرتشت) ذکر این بهمین معنی
کرده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم می نماید (اردو) قے. مؤنث. دیکھو اشکفته.

تای فوقانی با بای فارسی

تپ بقول برهان و جهانگیری و جامع و ناصری و رشیدی بفتح اول و سکون ثانی (۱) بمعنی اضطراب
و بیقراری و بی آرامی. خان آرزو در سراج ذکر معنی بالا گوید که در اصل این مخفف تاب است
و (۲) بمعنی گرمی نیز آمده چنانکه تپ و تاب گویند و تف بفا مبدل آنست و ازین جهة (۳)

مرضی را نیز گویند که بعربی حمّٰی خوانند - صاحب اکسیر اعظم در جلد چهارمش بر حمیات گوید که ترجمہ تپ هاست
و این مرض را بفارسی تب گویند و در اصطلاح اطبا حرارت غریبی است که در دل مشتعل شود یا در
عضوی دیگر افروزد و از انجا بدل آید و از دل بواسطۂ روح و خون بطریق شرائین و عروق در تمامی
بدن منتشر گردد و آن را گرم گرداند بحدی که افعال طبیعی را ضرر رساند (الخ) و تدبیر کلی آن تنقیح
و عدم تساهل و دفع سبب تپ (الخ) **مؤلف** عرض کند که اسم جامد است و بر تب که بموحده
گذشت اشارۂ این کرده ایم که این مبدّل آنست و بعضی از معاصرین عجم این را اصل دانند
و آن را مبدّل این والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) (۱) اضطراب - مذکر - بیقراری - بے آرامی
مؤنث (۲) تپ - بقول آصفیہ - مذکر - بخار - حرارت - گرمی (۳) تپ - بقول - مؤنث - حمّٰی -
وہ حرارت جو مادہ کی عفونت وغیرہ سے جسم میں پیدا ہو -

تپاس | بقول ناصری و انند بفتح اوّل پارسی ریاضت است و تپاسی ریاضت کش و رنج کم خوابی
و کم خواری بر خود نهادن - صاحب سفرنگ بشرح صد و بیست و هشتمی فقرۂ (دساتیر آسمانی لفرزابادی
و خشوران و خشور) ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که تپاس بقول ساطع در سنسکرت بمعنی محنت
و مشقت آمده و تپسیا بمعنی ریاضت و تپسی بمعنی زاهد و مرتاض و تپشی کذالک پس فارسیان همین تپسیا
را تفریساً بمعنی ریاضت استعمال کرده اند (اردو) ریاضت بقول آصفیہ - عربی - اسم مؤنث
زہد - نفس کشی -

تپ استخوان | استعمال - بقول خان آرزو
در چراغ هدایت بمعنی تپ دق و از کلام ظهوری
سندی آورده که بر (تب استخوانی) گذشت -
مؤلف عرض کند که (تب استخوانی) بموحده

دوم بجالیش بہ ہمین معنی گذشت کہ مرکب توصیفی است
و این فضولی است کہ محقق با نام و نشان سندش را
بتحریف و تبدیل موحدہ بہ بای فارسی در ینجا نقل کرد
و از ان این اصطلاح را پیدا کردہ در موضع تاپ لیف
مختصر خود داخل کرد و این مرکب اضافی بہتر از
آن مرکب توصیفی نیست و محاورۂ فارسی اجازت
نمیدہد کہ ما این را برای تب دق کنایہ قرار دہیم
(اردو) دیکھو تپ استخوانی ۔

تپاک | بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی
بر وزن ہلاک بمعنی تپ است کہ اضطراب و بیقراری
باشد (فغر گرگانی سہ) ہمان خون جوشیدہ در
بار تاک ہا کہ از دل بید رنج و از جان تپاک ہا
مؤلف عرض کند کہ این مرکب است از تپ
و آک کہ بمعنی آفت و آسیب گذشت یعنی آفت
تپ و مراد از اضطراب و بیقراری و تاپاک کہ
بہمین معنی گذشت مزید علیہ این (اردو) دیکھو
تپ ۔ صاحب آصفیہ نے تپاک پر لکھا ہے ۔
فارسی ۔ اسم مذکر ۔ اضطراب ۔ بیقراری ۔ دھڑکن
اختلاج ۔ بے چینی ۔ جیسے تپاک قلب ۔

تپال | بقول رشیدی کہ بدیل تاپال گوید مراد فش
مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبانست
و آن مزید علیہ این یا این مخفف آن ۔ بعض معاصرین عجم
ہمین را اصل دانند و گویند کہ برای سہولت تلفظ
الف را داخل کنند چنانکہ عادت فارسیان است
(اردو) دیکھو تاپال ۔

تپانچہ | بقول برہان و جامع و ناصری و مؤید
(۱) ہمان تپانچہ کہ بموحدہ گذشت و (۲) کوہہ
و موجۂ دریا و معرب این طبانچہ (از ناصری
سہ) تپانچہ زد بہ رخ خویش زال و من حیران
چہ لبان رستم و قیمی کہ زخم زد بہ لب پیر ۔ **مؤلف** عرض
کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و بقول بعض
معاصرین عجم اصل این (تواپنچہ) بہ واو عوض یای
فارسی تحقیق شد کہ توان بمعنی طاقت است و چہ
کلمۂ نسبت یا کلمۂ تصغیر معنی لفظی این منسوب بہ طا...

یا طاقت اندک که در سیلی زدن از طاقت بسیار
کار نگیرند اندرین صورت تپانچه که بموحده گذشت
مبدل توانچه باشد چنانکه آو و آب و تپانچه مبدل لپش
برخلاف خیال ما که بر تپانچه ظاهر کرده ایم (اردو)
طمانچه. بقول آصفیه. اردو. اسم مذکر. تھپڑ۔
ہاتھ کا تھپڑ جو کسی کے رخسارے پر لگائیں
لطمہ۔ لپڑ۔ رہپٹ۔

تپانیدن بقول موارد بمعنی طپیدن فرمودن
می فرماید که کامل التصریف است و مضارع این
تپاند **مؤلف** عرض کند که متعدی تپیدن است
که می آید بمعنی مبتلای تپیدن کردن کسی را بموافقت
قیاس (اردو) تڑپانا۔ تڑپنا کا متعدی جیسے
اُس نے مجھکو تڑپا دیا۔

تپیدن بقول بحر مرادف تبیدن که بموحده
گذشت کامل التصریف و مضارع این تپید۔
مؤلف عرض کند که حقیقت ماخذ مصدر اینجا
مذکور و درینجا همین قدر کافی است که این مبدل
آنست چنانکه اسب و اسپ (اردو) دیکھو تبیدن

تپش بقول برهان بفتح اول و کسر ثانی بر وزن
تنش (۱) گرما و گرمی را گویند و (۲) مخفف تابش
هم که فروغ و نور باشد. صاحب جامع این را
مرادف تب گفته یعنی بمعنی اول قانع. صاحب ناصری
این را مرادف تبش گوید بمعنی اول. خان آرزو
در چراغ هدایت می فرماید که (۳) بمعنی شپش هم
چنانکه در تذکره نصیرآبادی مسطور است در احوال
شمس تپشی که چون شپش را در ولایت شیراز تپش
گویند و در جامه او شپش بسیار افتاده بود بدین
نام موسوم شد **مؤلف** عرض کند که حاصل بالمصدر
تپیدن است که گذشت و همین است حقیقت
معنی اول و اصلاً بمعنی تپ نیست که تپ اسم
مصدر است و تپش حاصل بالمصدر که معنی
مصدری درین است یعنی تپندگی و نسبت معنی
دوم با این را مخفف و مبدل تابش دانیم
و مشتاق سند استعمال می باشیم که استعمال این

بدین معنی از نظر ما نگذشت و بمعنی سوم اتفاق داریم با تحقیق خان آرزو و اشارهٔ این بر تبش هم کرده ایم ظاهراً این مبدل تپش است چنانکه تخش و تخت (اردو) (۱ و ۲) دیکھو تبش (۳) دیکھو تپش۔

تپلیس بقول رشیدی و انند و سراج بالکسر پای تخت گرجستان **مؤلف** عرض کند که وجه تسمیهٔ این محقق نشد۔ صاحب ناصری گوید که معرب همین است تفلیس (اردو) تپلیس گرجستان کے پایہ تخت کا نام ہے۔ مذکر۔

تپنچه بقول برهان و جامع و انند مخفف تپانچه که بعربی لطمه خوانند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم حالا بر زبان ندارند (اردو) دیکھو تپانچہ۔

تپنک بقول ناصری و جامع و سراج مرادف همان تپنگ که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که ما حقیقت این را بر تبنکه بیان کرده ایم که بموحدهٔ و کاف تازی گذشت و همین اصل است و تپنچه بموحده مذکور شد مبدل این (اردو) دیکھو تبنک۔

تپنکو صاحبان جهانگیری و جامع و سراج ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که مرادف همان تبنکو که بموحدهٔ دوم گذشت و ما حقیقت این بر تبنکو بیان کرده ایم (اردو) دیکھو تبنکو۔

تپنکوز بقول بهار و بحر و انند بفتحتین و نون و کاف تازی و واو مجهول مرد نادان و احمق و بی خبر (ملا فوقی یزدی ع) تپنکوزی بود زال زمانه را که دائم می کند نازخرانه را **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم می نماید (اردو) نادان احمق۔

تپنکه مرادف همان که بموحده دوم گذشت و ما حقیقت این همه را اینجا بیان کرده ایم که این اصل است و آن مبدل این چنانکه اسب و اسپ (اردو) دیکھو تبنکه۔

تپنگ صاحب برهان ذکر هر دو کرده۔

تپنگو **مؤلف** عرض کند که همان تپنگ است

وتبنگه که بموحده و کاف فارسی گذشت و ما حقیقت این را بر تبنگه بیان کرده ایم که به کاف تازی مذکور شد (اردو) دیکھو تبنگ اور تبنگو۔

تپو بقول اننذ بحوالۂ ناصری همان تاپو که بجالش گذشت **مؤلف** عرض کند که محققش (کمال اسمعیل ؎) گر خجسته وار مراهست فضل و نیست ز دنگانه مر کیت تپو (اردو) تاپو

تپه بقول برهان و جامع و سراج بفتح اول و ثانی مشدد (۱) کوه پست و پشتۂ بلند را گویند و (۲) کلاه زنان را نیز گفته اند و آن چیزی باشد محرابی که زنان از کلابتون و مروارید دوزند و از طلا و جواهر نیز سازند و بر پیشانی نصب کنند صاحب ناصری نسبت معنی دوم صراحت مزید کند که کلّه کلاه را که از ماهوت یا شال پشمینه باشد نیز تپه کلاه گویند بکّبته بر آمدگی صاحب روزنامه بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاچار (۳) کوهسار گفته و صاحب رهنما بحوالۂ سفرنامۂ مذکور با معنی اوّل اتفاق دارد و صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم همزبانش **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی قدیم می نماید و معاصرین عجم هم استعمالش کنند و معنی سوم بر سبیل مجاز متعلق همان و بمعنی دوم هم مجاز باشد که بوجه بلندی این کلاه بر سر بدین اسم موسوم کردند (اردو) (۱) بلند ٹیله۔ مذکر۔ (۲) عورتوں کی ٹوپی۔ مؤنث (۳) کوهسار۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ مذکر۔ پهاڑی ملک یا مقام۔

تپیدن بقول برهان و جامع بر وزن رسیدن (۱) بمعنی بیقراری و اضطراب نمودن و (۲) از جای جستن و (۳) لرزیدن و (۴) کمین کردن می فرماید که معرّب آن طبیدن باشد بابای ابجد هم او در ملحقات گوید که (۵) بمعنی گرم شدن هم۔ صاحبان جهانگیری و رشیدی این را با تپ و تپاک نقل کرده بر اضطراب و بی آرامی قانع صاحب بحر ذکر هر پنج معانی کرده گوید که کامل التصریف است و مضارع این تپد صاحب سوارد همزبانش و می فرماید که در حرف بطای حطی نویسند (مخلص کاشی ؎) مخلص بزیر تیغ ستم

این قدر تتپ ۞ عاشق کسی ندیده و چنین اضطراب

کس ۞ (عنصری ــه) چو آواز سم ستوران شنید بگو

فلاطوس را دل همین بر تپید ۞ صاحب نوادر بگر

معنی پنجم یعنی اول را نوشته گوید که این مجاز است

مؤلف عرض کند که وضع شد بترکیب اسم مصدر

تپ و یای معروف و علامت مصدر دن و معنی پنجم

اصل است و دیگر همه معانی مجاز آن و تپش که گذشت

حاصل بالمصدر همین ـ کم عوزی برهان است کو

طپیدن را معرب این نوشت (اردو) (۱)

بیقرار ہونا ـ تڑپنا (۲) اچھلنا (۳) لڑنا (۴)

گاڑا بیٹھنا ـ بقول آصفیہ (گاڑا کے ذیل میں) دشمن

کے انتظار میں کمین گاہ میں بیٹھنا ـ (۵) گرم ہونا

تای فوقانی با فوقانی

تتار بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری

وناصری بر وزن قطار بمعنی تاتار و آن ولایتی

باشد از ترکستان و ترکان آنجا را نیز تتار خوانند

(ابن یمین ــه) چه باد خوشش نفس بود این

که شکست ۞ بیکدم قیمت مشک تتاری ۞

خان آرزو در سراج گوید که قومی است مشهور

مؤلف عرض کند که مخفف تاتار است بهردو

معنیش (اردو) دیکھو تاتار ـ

تارچه بقول برهان و جامع و سروری دمؤید و سراج و بندبان

تغارچه نوعی از تیر باشد و پیکان خاصی هم دارد صاحبان

رشیدی و ناصری ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که وجه تسمیه

این محقق نشد و قیاس مقتضی آنست که این قسم تیر را خصوصیتی با قبیله تتار

باشد یکی از معاصرین عجم گوید که این قسم از تیرهای معمولی کوچک باشد

والله اعلم (اردو) تتارچه ـ مذکر ـ فارسی میں تیر کی ایک قسم

کا نام ہے جو مختصر ہوتا ہے ـ شاید ملک تاتار کی صنعت ہو

تتر بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و ناصری همان ولایت تاتار (سعدی ــه) تتری

گر کشد مخنث را ۞ تتری را عوض نشاید کشت ۞ خان آرزو در سراج گوید که مخفف تتار است

مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با او و مخفف تاتار هم توان گفت (اردو) دیکھو تاتار ـ

تترا بقول برہان واانند وناصری بر وزن صحرا بلغت ژند و پاژند تابستان را گویند که مقابل زمستان باشد **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است (**اردو**) دہوپون کا موسم تابستان۔

(الف) **تترو** بقول برہان الف بر وزن لبلبو و ب با ہای ہوز بر وزن سبزه بمعنی ظرافت ولاغ ومسخرگی می فرماید

(ب) **تتروه** که الف بر وزن غرغنگو ہم آمده صاحبان جہانگیری و رشیدی و سروری ذکر این کرده اند (حکیم سوزنی ۔) لیکن نه بازگردم از شرم مردمان ۞ کاندر خور مناخره و تترو شوم ۞ (شہاب مہمره ۔) کشت آنکه شد ہمیشه پی ہزل تتروه ۞ از که سبکتر ارچه گران بود ہمچو کوه ۞ صاحبان جامع و ناصری بذیل الف اشارهٔ ب ہم کرده۔ خان آرزو در سراج ذکر الف کرده گوید که بفتح اول وسکون دوم وفتح رای مہمله وضم موحده و واو مجہول است و باضافهٔ ہا ہم و می فرماید آنکه صاحب برہان بفتحتین نوشته صحیح نیست **مؤلف** عرض کند که این فیصلهٔ خان آرزو نظر برہمین یک شعر سند است که ما آن را تسلیم نه کنیم و از بنکه صاحب جامع مؤید برہان است ما را اتفاق است با او (**اردو**) الف و ب ظرافت۔ مؤنث۔

تترونتن بقول برہان وناصری و (جہانگیری در ملحقات) و موارد بر وزن پہلو زدن بلغت ژند و پاژند بمعنی باریدن **مؤلف** عرض کند که فارسی قدیم است مرکب از تترون که ترشح را گویند وعلامت مصدر تن (**اردو**) برسنا۔ دیکھو باریدن۔

تتره بقول برہان و جامع بر وزن قطره مرادف تترو صاحب سروری ہم ذکر این کرده ولیکن از سند پیش کرده اش معلوم می شود که بتشدید فوقانی

دوم ہم آمده (سوزنی ۔) لیکن کنم بار دگر بدبا تو بیشتر ۞ گه زیر باشم گه زبر بی شنید و تتره ۞ یکی از معاصرین عجم گوید که در ہمین شعر بجای تتره تترو

یافته شد **مؤلف** عرض کند که این مخفف تتربوه است | بحذف موحده و واو **(اردو)** دیکھو تتربو۔

تتری | بقول برہان بفتح اوّل و ثانی بر وزن سفری (۱) منسوب به ولایت تتر و (۲) بسکون ثانی سماق را گویند۔ و آن چیزی باشد ترش که در آشہا و طعام ہا کنند۔ و باین معنی بضم اوّل ہم آمده و بعضی باین معنی بجای حرف ثانی بای ابجد نوشته اند و (۳) خشخاش را نیز گفته اند۔ صاحبان جہانگیری و جامع و ناصری و سروری بر معنی دوم قانع (حکیم ناصر خسرو ﷺ) خار ما بر و تا نگر ددبست و انگشتان نگار پر کند نہال و تخم تتری غنشکر خواہی چشید۔ صاحب رشیدی ذکر معنی اوّل و دوم کرده۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی دوم و سوم نموده نقل برہان می کند۔ صاحب محیط بر تتریک گوید که بکسر فوقانی و تشدید تاء فوقانی ثانی و کسر آن اسم سماق است و بر سماق می فرماید که بیونانی روس اقطاء و بعرب آن را سماق الدباغین و بفارسی قدیم تتم و بعامہ تتری و بہندی تنزیک و تتریک و تاتیر گویند و آن ثمر درختی است و بقول شیخ سرد در دوم و خشک در سوم و آن قابض قاطع سقام سرکه بلکه لطیف تر از ان و دران جلا و تقویت و ردع است و منافع دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان صاحب محیط ہرچه بر خشخاش نوشته ذکرش بر پوستی کرده ایم۔ **(اردو)** (۱) تاتاری یعنے تاتار سے نسبت رکھنے والا (۲) سماق۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر ایک دوا کا نام جو مسور کے دانہ کے برابر قدمین اور ترش مزے مین ہوتی ہے (۳) دیکھو پوستھا

تتق | بقول برہان و جامع و سروری بضم اوّل و ثانی بر وزن افق چادر و پردهٔ بزرگ را گویند صاحب مؤید گوید که در دستور مسطور است که آنچه پیش تخت عروس وقت جلوه باشد۔ صاحب انند بحوالہ کشف گوید که لغت عرب است بمعنی بیان کردهٔ صاحب دستور۔ بہار بحوالہ کشف

گوید که پرده و نیز آنچه پیش تخت عروس وقت جلوه باشد و بالفظ آویختن و برانداختن و بستن و زدن و کشیدن مستعمل۔ صاحب غیاث گوید که بقول کشف لغت عربی نیست۔ صاحب لغات عالمگیری این را بذیل لغات عربی نوشته و صاحب مؤید بذیل لغات فارسی ذکر این کرده۔ صاحب مدار الافاضل می نویسد که می باید از الفاظ عربی باشد۔ صاحب کنز که محقق لغات ترکی است ذکر این کرده می طرازد که بمعنی حجاب لغت فارسی زبان است **مؤلف** عرض کند که ما این را لغت فارسی نپنداریم و وجود قاف مؤید خیال ماست عجب نیست که فارسیان بر سبیل تفریس استعمال این با مصادر فرس و ترکیب فارسی کرده باشند (اردو) چادر۔ مؤنث پردہ۔ مذکر۔ وہ پردہ جو جلوہ کے وقت دولہا اور دولہن کے درمیان باندھیں۔ مذکر۔

تتق آویختن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که قائم کردن پرده باشد بمعنی حقیقی (خسرو ؎) تخت زدند و تتق آویختند ؎ عرش دگر بر زمی انگیختند (اردو) پردہ گرانا۔ پردہ چھوڑنا۔

تتق برانداختن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پرده دور کردن و ظاهر کردن چیزی است (جمال اصفهانی ؎) گر ضمیر غیب گوی تو براندازد تتق ز بسکه تشویش عروس کلهٔ خضرا و باد مخفی بماند که رسد بالاستحقاق ؎

تتق براندازیدن | است و فرق انداختن و اندازیدن معلوم اگرچه محققین مصادر مصدر اندازیدن را ترک کرده کار از انداختن گرفته اند ولیکن اسم این مصدر انداز است و مصدر حقیقی آن اندازیدن و انداخ که اسم مصدر انداختن است مبدّل انداز باشد۔ حیف است که ما مصدر اندازیدن را بجایش ترک کرده ایم و

لہذا دریںجا تلافی مافات کردہ ایم (اردو) پردہ اٹھانا۔ بقول آصفیہ۔ حجاب دور کرنا۔ بھید کھولنا (دیکھو پردہ برکشیدن)

تتق برزدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف (تتق برانداختن) است (خسرو ــه) فرش کشیدند و تتق برزدند۔ پردۂ دہلیز بر اختر زدند مخفی مباد کہ مصدر (برزدن) ہم بجایش گذشت و پردہ برزدن ہم کہ مرادف ہمین است (اردو) دیکھو تتق برانداختن اور پردہ برزدن۔

تتق بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی قائم کردن پردہ باشد و از سندش مصدر

تتق بندیدن پیدا است (انوری ــه) از سیاست آسمان بند و تتق۔ گرچہ از اندیشہ سازی بارگاہ۔ (اردو) پردہ قائم کرنا

تتق سپہرگون اصطلاح۔ بقول برہان و سجر و رشیدی و (جہانگیری در ملحقات) (۱) کنایہ از چادر و پردۂ کبود است و (۲) پیالۂ کبودی را نیز گویند کہ از مینا سازند۔ خان آرزو در سراج معنی اول را حقیقی گوید مؤلف عرض کند کہ ما اتفاق داریم با او (اردو) (۱) نیلی چادر۔ مؤنث۔ نیلا پردہ۔ مذکر۔ (۲) نیلا پیالہ۔ مذکر۔

تتق کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تتق بستن است (وحشی بافقی ــه) ظلمت بہ پیش خیمۂ حیوان تتق کشید۔ ما را بذوق چشمۂ حیوان گذاشتیم۔ (اردو) دیکھو تتق بستن۔

تتق نیلی اصطلاح۔ بقول برہان و آنند و جامع و رشیدی و سراج و (جہانگیری در ملحقات) (۱) کنایہ از آسمان و (۲) ابر سیاہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و مرکب توصیفی

(اردو) (۱) دیکھو آسمان ۔ (۲) کالی گھٹا ۔ مؤنث ۔

تتم بقول برہان و جامع و ناصری و جہانگیری بضمّ اوّل و ثانی و سکون میم بمعنی سماق است که در آش و طعام کنند و بفتح اوّل و ضمّ ثانی نیز ہمین معنی دارد و بضمّ اوّل و سکون ثانی ہم بنظر آمده صاحبان رشیدی و سراج گویند که جمعی این را لغت ترکی گفته اند و صاحب سروری بقول ابو الصیدنه ابی ریحان بیرونی گوید که پارسی است **مؤلف** عرض کند که سماق را در ترکی زبان بقول صاحب لغات ترکی توتوم گویند فارسیان بحذف ہر دو واو که علامت ضمّه بقاعدهٔ ترکی بود این را مفرس کرده اند. اسم جامد است (اردو) دیکھو تتری کے دوسرے معنے ۔

تتماج بقول ناصری آشی است که از سماق پزند (بسماق الطعمه) نام تتماج بر زبان بردم ہا ماست را آب در دہان آمد ہامی فرماید که این در اصل تتم آش بود و فرماید که بعضی این را ترکی دانند و چنین است صاحب سروری بر آش آرد و قاطع صاحب مؤید این را بجیم فارسی و عربی ہر دو آورده **مؤلف** عرض کند که باید که این را بضمّ اوّل و دوم خوانیم و شکی نیست که ماخذ این ہمان است که ذکرش صاحب ناصری کرد و شین معجمه از آش بجیم عربی بدل شد چنانکه کاش و کاج و بجیم فارسی ہم بدل می شود چنانکه پاشیدن و پاچیدن ۔ قلب اضافت است که از آش تتم بتتماش شد و بتبدیل تتماج (اردو) سماق کی آش ۔ مؤنث ۔

تتمتا بقول برہان بفتح اوّل و سکون ثانی و فتح ثالث و فوقانی بالف کشیده بلغت ژند و پازند خرس را گویند و آن جانوریست صحرائی که آن را گرفته دست آموز کنند صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کرده صاحب محیط بر خرس گوید که اسم فارسی است و بعربی دب و مادهٔ آنرا

دبه و فاره گویند و کنیت آن ابوجهیم و بترکی آیو و بهندی ریچهه و بهالو نامند و آن حیوانی است معروف محیل تر و شدید القوت از حیوانات کثیر الخوف از انسان و ذکی و قابل تعلیم انسانی بدو پا استاده نیز راه میرو گرم مزاج و کثیر الرطوبت و گوشت آن لزج و دیر هضم و گوشت و پیه آن گرم و خشک در اوّل سوم و خون آن شدید الحرارت غلیظ اسحو سپر و پوستین آن بسیار گرم (الخ)

مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست (اردو) ریچهه ـ ہندی ـ اسم مذکر ـ خرس ـ بهالو ـ

تشمتن بقول برہان و جامع بکسر ثالث و فتح رابع بروزن صف شکن شغال را گویند که برادر روباه است و این لغت ژند و پاژند است صاحب ناصری نقل برہان برداشته ـ صاحب جہانگیری در ملحقات این را آورده ـ صاحب محیط بر شغال می فرماید که بکسر اوّل اسم فارسی زبان و بعربی ابن آوی و کلب بری نامند و کنیت آن ابو دایت و ابو کلیس و ابو دال و ابو لعب و بشیرازی توره و بترکی چقال و بهندی گیدڑ حیوانی است صحرائی بقدر سگ ـ دراز ناخن در ویرانه زمین را کاوید و دران می ماند و بروز بر نمی آید و بشب اطراف آبادی می گردد و فریاد می کند و خواص آنست که تعلیق چشم راست آن دفع ضرر چشم بد می کند و چون زبان آن در مکانی بهند خصومت در میان ساکنان او فتد خوردن گوشت آن مقوّی اعضا و دافع امراض ریحی و بلغمی و مزمن (الخ)

مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست و ذکر ابو تماسم هم گذشت (اردو) گیدڑ ـ مذکر ـ دیکهو اسم ـ دکن مین کولا ـ

تمثه دور زمان اصطلاح ـ بقول انند بحواله مظهر العجائب کنایه از جناب رسالتمآب

صلی اللہ علیہ وسلم **مؤلف** عرض کند کہ بہ اضافت تتمہ و مرکب اضافی است (اردو) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ید مذکر۔

تتہ بقول جامع چو تتہ پست و پائین مقابل اوج و بالا صاحب ناصری این را بہ تشدید دوم نوشتہ گوید کہ باوّل مفتوح و مشدّد نام شہریست از بلاد سند کہ بہ ہای ہندی تھتہ گویند و از جملہ شہرہای تتہ یکی دیول است کہ حکیم دیولی شاعرانہ انجا بودہ (امیر خسرو سردی چو قد در چمن تتہ نباشد ؎ گل ہمچو رخ خوب تو البتہ نباشد ؎ صاحب جہانگیری ہم در ملحقات این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ عجبی نیست کہ نام این شہر بدین وجہ باشد کہ آبادی آن در پستی واقع باشد و معنی اوّل الذکر اسم جامد فارسی قدیم می نماید (اردو) پست۔ بالا و بلند کا مقابل۔ نیز ایک شہر کا نام جو بلاد سندھ سے ہے۔ مذکر۔

تتی بقول برہان و جامع و ناصری و سراج بکسر اوّل و ثانی و سکون تحتانی (۱) صورت ہائی باشد کہ بجہت بازی کردن و مشغول شدن اطفال از خمیر نان سازند و پزندو (۲) کلمہ ہم کہ مرغان را بدان طلبند صاحب رشیدی ذکر معنی اوّل کردہ گوید کہ مخفف تی تی است و معنی دوم را ہم آوردہ (سنائی ؎) طفل چون زہر بارکم داند ؎ ہفتش اور اتتی تتی خواند ؎ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم بمعنی اوّل و اسم صوت بمعنی دوم است (اردو) (۱) وہ مورت جو لڑکوں کے کھیل کے لئے آٹے وغیرہ سے بنائی جاتی ہے۔ مؤنث (۲) مرغ کو بلانے کی آواز ہندوستان میں آآ ہے اور تتی نہیں کہتے۔

تای فوقانی باجیم تازی

تجا بقول برہان و جامع و ناصری بفتح اوّل و ثانی بالف کشیده (۱) بمعنی تند و تیز۔ صاحب رشیدی تجا و تجار و تجاره هر سه را مرادف یکدیگر بدین معنی نوشته گوید که در اکثر فرهنگها (۲) کره اسپی را گویند که زین نکرده باشند خان آرزو در سراج بذکر اقوال محققین می فرماید که این مخفف تجار است و تجاره نیز یعنی تجار از عالم خان و خانه **مؤلف** عرض کند که ما تجار را اصل دانیم و تجا مخفف و در تجاره های نسبت آخره که منسوب به تیزی و تندی همان کره اسپ است که زین نکرده باشند (اردو) (۱) تند۔ تیز (۲) وه گھوڑا جس پر زین نه کسے ہوں نہ کستا

تجار بقول رشیدی مرادف تجا بهر دو معنی و در فرهنگها بمعنی کره اسپی که زین نکرده باشند خان آرزو در سراج این را اصل داند و تجا صاحبان جامع و ناصری تجار را بمعنی مطلق تند و تیز را مخفف این۔ صاحب جهانگیری گوید که با اول نوشته و این را بهر دو معنی تجا آورده که بجایش گذشت مفتوح در کتاب زند بمعنی رونده و دونده **مؤلف** عرض کند که با تحقیق این تجا عرض کرده ایم (اردو) دیکھو تجا

تجارت بقول بهار بالکسر بازرگانی کردن **مؤلف** عرض کند که بمعنی حاصل بالمصدر هم یعنی بازرگانی و این لغت عرب است فارسیان استعمال این با مصادر فرس بترکیب فارسی کرده اند (خواجه شیرازی) بهای باده چون لعل چیست جوهر عقل ۞ بیا که سود کسی برد کین تجارت کرد ۞ (اردو) تجارت۔ بقول آصفیه۔ مذکر۔ اور بقول تذکیر و تانیث۔ مؤنث سوداگری۔ مؤلف کی راے مین صاحب آصفیه کا تسامح یا کتابت کی غلطی ہے جو مذکر کہا (تسلیم سے) لئے سیکڑون دل غمزه فروشی کر کے ۞ ان حسینون نے نکالی ہے تجارت اچھی ۞ تجارت کرنا بھی اردو مین مستعمل ہے یعنے سوداگری اور بیوپار کرنا۔

تجاره بقول برہان و جامع و سروری و (جہانگیری در ملحقات) و رشیدی و سراج بروزن شراره ہمان تجار است **مؤلف** عرض کند که صراحت ماخذ این ہمہ اینجا کرده ایم (فخر گرگانی ے) برفت از شہر گرگان یک سواره ٭ بزیرش تازی اسپی خوش تجاره ٭ (اردو) دیکھو تجار۔

(۱۴۹۵) (الف) **تجاہل** بقول منتخب لغت عرب است بمعنی خود را نادان نمودن **مؤلف** عرض کند که فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر و بترکیب خود با مصادر بہمین معنی استعمال کرده اند و از ہمین مصدر است ــ ــ ــ ــ ــ ــ ــ ــ ــ ــ

(ب) **تجاہل عارفانه** که دانسته اغماض است و ــ ــ ــ ــ ــ ــ ــ ــ

(ج) **تجاہل کردن** بمعنی دیده و دانسته اغماض کردن (ظہوری ے) حال زاہد نگفت رند کس ٭ بود از عارفان تجاہل کرد ٭ (اردو) الف تجاہل بقول آصفیه عربی۔ اپنے تئیں نادان ظاہر کرنا۔ انجان بننا۔ ٹالنا۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے که الف کا ترجمه جان بوجھکر اغماض ہے (ب) تجاہل عارفانه۔ بقوله جان بوجھکر انجان بننا۔ (ج) تجاہل کرنا۔

تجر بقول برہان بفتح اوّل و ثانی بروزن شرر (۱) خانهٔ زمستانی را گویند که در ان تنور و بخاری باشد و (۲) بزبان قزوین گنجینه و مخزن۔ صاحب جہانگیری تابخانه را که گذشت مرادف این بمعنی اوّل گوید و ذکر معنی دوم ہم کند (حکیم نزاری ے) میان این تجر و گنبد فلک فرق است ٭ که ہست این به ثبات آن ندارد آرامش ٭ چو تاب آتش می در ہوای این پیچید ٭ نیافت خانه از ان تابخانه شد نامش ٭ صاحبان جامع و سروری بر معنی اوّل قانع۔ صاحب رشیدی بذکر ہر دو معنی نسبت معنی اوّل بحوالهٔ قاموس گوید که تزر به زای فارسی بمعنی اوّل می آید و تجر معرب آن۔

خان آرزو در سراج ہم زبانش **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم مجازی نماید کہ مقام خزانہ ہم مثل خانۂ تابستانی می باشد در زمین (اردو) (۱) دیکھو تابخانہ۔ مذکر۔ (۲) خزانہ کا مقام۔ مذکر۔

تجربہ | بقول بہار۔ بالفتح آزمودن۔ می فرماید کہ بالفظ برگرفتن و کردن مستعمل (ملا میرک جان بیگی تخلص ے) بیاد تجربہ از سنگ آسیا برگیر ٭ کہ آن دو سنگ دو سنگ اند فرق چون افتاد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بہ تای مدورۂ آخر و صاحب منتخب ذکر این کردہ فارسیان این را بہ ہای ہوز آخر بمعنی حاصل بالمصدر یعنی امتحان و آزمایش استعمال کردہ اند و با مصادر فرس و بترکیب فارسی ہم کہ در ملحقات می آید (اردو) تجربہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ آزمائش۔ جانچ۔ امتحان۔

تجربہ برگرفتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی امتحان کردن و آزمودن و تجربہ حاصل کردن است سندش از میرکی بلخی ہمان کہ بر تجربہ گذشت و ما آن را متعلق باین ندانیم (اردو) تجربہ کرنا۔ آزمانا۔ امتحان کرنا۔

تجربہ داشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی صاحب تجربہ بودن (حزین اصفہانی ے) تا آمدہ زایام تجربہ دست فریبی ٭ دل تجربہ داشت ندانم زکجا داشت ٭ (اردو) تجربہ رکھنا۔ تجربہ کار ہونا۔

تجربہ کار | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار بمعنی کار آزمودہ (صائب ے) مرا ز تجربہ کاران نصیحتی یاد است ٭ کہ توبہ نامہ بخط شکستہ می باید ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تجربہ کار۔ دیکھو بر کار۔

تجربہ کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر

این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که | ز فکر صبر زنهار ہ من تجربه کرده ام سکون نیست
بمعنی امتحان کردن است (ظهوری سه) زنهار | ہ (اردو) تجربه کرنا. امتحان کرنا. آزمانا.

تجرّد | بالفتحتین وضم رای مهمله بقول منتخب لغت عرب است بمعنی برهنه شدن و کوشش کردن در کاری مؤلف عرض کند که فارسیان این را بمعنی تنهائی و ترک دنیا و قطع علائق استعمال می کنند (ظهوری سه) در تجرد مسیح مرتبه باش ہ هست کر حالت خیال بلاست ہ (وله سه) تجرد از گران باران این راه است در مانده ہ بحرمان حرم سالک اگر احرام بر دارد ہ (اردو) تجرّد. بقول آصفیه. عربی. اسم مذکر. علیحدگی. تنهائی. خلوت. مجرّد رہنا کا حاصل بالمصدر.

(الف) **تجرید** | بالفتح بقول بهار بمعنی برهنه کردن و (۲) بمعنی مجرد و برهنه مجاز است و (۳) صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید (۱) بمعنی خالی کردن لفظ از بعضی معنی چنانکه (صائب سه) هرگز شگوفه ام بی ثمر بارور نشد ہ چون صبح گرچه پیر درین بوستان شدم ہ می فرماید که اگر بارور را از بار خالی نه کنند لفظ ثمر زائد می افتد (اسیری لاهجی سه) اوّلا تجرید شو از هرچه هست ہ وانگهی از خود بشو یکباره دست ہ مؤلف عرض کند که از همین سند ----

(ب) **تجرید شدن** | بمعنی مجرد شدن و تنها و گوشه نشین و بکنج عزلت نشستن پیداست. مخفی مباد که این لغت عرب است محققین لغات عرب این را بمعنی دوم نیاورده اند پس بخیال ما بمعنی دوم منحصر بس باشد (اردو) تجرید. (۱) برهنه کرنا (۲) برهنه. مجرّد. صاحب آصفیه نے اس کو بمعنی عریانی اور برہنگی لکھا ہے اور یہہ حاصل بالمصدر ہے معنی اوّل کا (۳) صاحب آصفیه نے تجرید پر لکھا ہے کہ علم بیان کی ایک صنعت کا نام ہے جس میں زوائدات کو دور کرکے صرف ایک

معنے سے غرض رکھتے ہیں جیسے گل جس کے معنے ہیں گلاب کا پھول مگر بقاعدۂ تجرید مطلق پھول کے لئے استعمال ہونے لگا مؤنث۔

تجلّی بالفتحتین و تشدید لام مکسور بقول بہار بمعنی جلوہ کردن و فرماید کہ برق از تشبیہات اوست و بالفظ تراویدن و داشتن و دمیدن و شکستن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است صاحب منتخب بمعنی روشن و آشکارا شدن و جلوہ کردن آوردہ فارسیان این را بمعنی روشنی و فروغ بترکیب فارسی استعمال میکنند کہ در ملحقات می آید (اردو) تجلی بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ آشکارا ہونا۔ روشنی۔ نور۔ جلوہ۔ جھلک۔ چمک۔

(الف) **تجلّی افروختن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ (حزین اصفہانی ؎) شاخ از شگوفہ صبح تجلّی فروز شد٭ چون زلف یار ظلمت شب تار تار شد٭ **مؤلف** عرض کند کہ از سندش مصدر (ب) **تجلّی افروز شدن** بمعنی روشن شدن پیداست استعمال این بحذف الف عیبی ندارد کہ افروز و (فروز مخفف آن) ہر دو یکی است و (تجلّی افروز) اسم فاعل ترکیبی است ازین سند مصدر الف پیدا کردن عجب است و در سند مذکور استعمال مصدر افروختن ہم نیست بلکہ افروزیدن است پس بخیال ما از سند (تجلّی افروز) مصدر (تجلّی افروزیدن) قائم کردن ہم درست نباشد باقی حال الف را بمعنی فروغ ظاہر کردن توان گرفت (اردو) الف فروغ ظاہر کرنا۔ (ب) روشن ہونا۔

تجلّی اوّل اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ مظہر العجائب کنایہ از سرور عالم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و مرکب توصیفی است (اردو) سرور کائنات

صلی اللہ علیہ وسلم۔ مذکر۔

تجلّی تراویدن مصدر اصطلاحی۔ جناب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ فروغ ظاہر شدن است (زلالی
خوانساری سہ) تجلی می تراود از لب بام ہو
ہمہ در عکس ساقی می رود کام ہو (اردو)
تجلی ظاہر ہونا۔ روشنی نظر آنا۔ تجلی ٹپکنا بھی
کہہ سکتے ہیں۔

(الف) **تجلّی خاستن** مصدر اصطلاحی
(ب) **تجلّی خیز** صاحب آصفی ذکر
ہر دو کردہ از معنی ساکت۔ بہار بذکر ب می فرماید
کہ معروف مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم الف
و ب ہر دو را بر زبان دارند الف بمعنی بلند
شدن روشنی و ظاہر شدنش و ب اسم فاعل
ترکیبی است یعنی روشن و - - - - - - -
(ج) **تجلّی خیز شدن** مرادف الف و د
(د) **تجلّی خیز کردن** متعدی آن کہ روشن
کردن باشد (ظہوری سہ) زہی طلعت تجلی خیز
شد چشم تماشائی ہو منظرہا جملہ درخشان گشتہ رخسار
انجمن باید ہو (ولہ سہ) کرد آئینہ را تجلی خیز ہو
از مہ و مہر ساختش لبریز ہو (اردو) الف
و ج۔ روشن ہونا۔ (ب) روشن (د) روشن کرنا

تجلّی داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی
روشن بودن است (اثر شیرازی سہ) در دل
ہر ذرہ چون دارد تجلی حسن او ہو ترسم اندازد
ہوایش بر در دلہا مرا ہو مخفی مباد کہ سند بالاتفاق
بمصدر داریدن است (اردو) تجلی رکھنا
روشن ہونا۔

تجلّی دمیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی ظاہر شدن تجلی است (شانی مشہدی
سہ) کوی سلمی کہ تجلی دمد از خاک آنجا ہو طور
غشقت و کلیمش ہمہ غمناک آنجا ہو (اردو)

تجلی - فروغ - روشنی ظاہر ہونا -

تجلی زاده اصطلاح - بقول بہار وانند معروف **مؤلف** عرض کند که کنایه از معشوق باشد یعنی کسی که سرتاپا روشن و نورانی باشد - (سراج المحققین ۵) نویسیم که بوصف آن تجلی زاده مصراعی ؎ برنگ رشته های شمع سوزد تا رسطرها ؎ (اردو) معشوق - مذکر -

تجلی زار اصطلاح - بقول بہار وانند معروف **مؤلف** عرض کند که از عالم گلزار یعنی جائی که دران روشنی بسیار باشد (جامی ۵) غنچه سان از دست بر دغمزهٔ خوبان مرا ؎ ہر تجلی زار چاک سینه صبح محشر است ؎ - (اردو) تجلی زار اس مقام کو کہہ سکتے ہیں جہان بہت روشنی ہو - مذکر -

(الف) **تجلی ساختن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی روشن کردن باشد واز سند پیش کرده اش

(ب) **تجلی ساز** پیداست که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی روشن کننده (حزین ۵) دران محفل که شمع من تجلی ساز می آید ؎ اگر طور است چون پروانه در پرواز می آید ؎ مخفی مباد که (سازیدن) مرادف ساختن است که بحالش می آید و ب تعلق باسازیدن دارد نه ساختن (اردو) الف روشن کرنا (ب) روشن کرنیوالا

(الف) **تجلی سنج**
(ب) **تجلی سنج شدن**
(ج) **تجلی سنج کردن**
(د) **تجلی سنجیدن**

اصطلاح - بہار ذکر الف بر معروف قانع **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی کنایه از روشن کننده (ظہوری ۵) عشق هرجا که شد تجلی سنج ؎ بترازو ز طور سنگ نهاد ؎ (ب و د) بمعنی روشن شدن است و ج متعدی آن بمعنی روشن گردانیدن (وله ۵) تجلی سنج خود را می توان کرد ؎

نگه بیدار عیزان دل شب بهیمی مباد که تجلی صبح
از عالم سخن سنج است کشاعر آگفته اند (اردو)
الف. روشن کرنے والا. روشن - ب
(د)، روشن ہونا (ج)، روشن کرنا -

تجلی شکستن مصدر اصطلاحی - صاحب
آصفیہ ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که از سندش (تجلی شکستن در آئینہ) پیداست
پس این بمعنی زائل کردن تجلی باشد (ظهوری
ے) تجلی در آئینه جان شکست ؛ اگر نقش با
ساده رویان نشست ؛ (اردو) فروغ زائل
کرنا. روشنی ہٹانا -

تجلی شهودی اصطلاح - بقول اسند تحقیقین
وتشدید اهام ظهور وجود است که مسمّی است
باسم النور آن ظهور حق است بصور اسما در
اکوان اسما صور الهیه اند و آن ظهور نفس الرحمن
است مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی باشد
(اردو) تجلی باری تعالی شانه. مؤنث -

تجلی فروز شدن مصدر اصطلاحی بمعنی
تجلی افروز شدن است که بجایش گذشت و سند
این مصدر اینجا مذکور (اردو) دیکھو تجلی افروز شدن

تجلی قیامت استعمال - بهار ذکر این کرده گوید
که از اسمای محبوب است و سندش از ملا محمد
جامی است (ے) در آتشم نشاند تجلی قیامتی
تو بهاد شمع طور نشد عکس من در آب ؛ مؤلف
عرض کند که از سند بالا قیامت نشاندن بمعنی قیامت
قائم کردن است و فاعل آن تجلی پس سند بالا
برای تجلی قیامت نیست اگر تجلی قیامت کار
گیریم کنایه از آفتاب قیامت توان گرفت مرکب
اضافی (اردو) دیکھو آفتاب قیامت - مذکر -

تجلی کده استعمال - بهار ذکر این کرده از
معنی ساکت مؤلف عرض کند که مقام تجلی را
گویند (خان آرزو ے) تا دلم گشته تجلی کده
حسن چو شمع ؛ آرزو جز قدمم سجده گهی نیست
مرا ؛ (اردو) تجلی کده اس مقام کو کہه سکتے ہیں

جہان روشنی ہو تجلی گاہ -

تجلی کردن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی پرتو افگندن وظاہر کردن فروغ است (والہ ہروی سہ) بدون پردہ تجلی چو کرد حضرت حسن ٭ بکفر کفر نیامیخت دین بدین ننشست ٭ و (ظہوری سہ) تجلی کہ دیر طور تماشا شعلہ بینی بکنہ ذکر پرتوش در قبضۂ امین نمی گنجید ٭ (اردو) تجلی کرنا -

تجلی گاہ | استعمال - بہار بمعروف قائع **مؤلف** عرض کند کہ مرادف ہمان تجلی کدہ (میرزا محمد زمان راسخ سہ) ہوائی تاخت بر جان آہ گردید ٭ دلی خون شد تجلی گاہ گردید ٭ (اردو) تجلی گاہ - مؤنث - اس مقام کو کہہ سکتے ہیں جہاں تجلی ہو جیسے خوابگاہ -

تجلی نمودن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مشاہدۂ تجلی کنانیدن کسی را (عرفی سہ) آنکس کہ بچراغ در آید بخلوتم ٭ بنمایش تجلی طور از حریم خویش ٭ (اردو) تجلی دکھانا -

(الف) **تچپر** | بقول روزنامۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی حصار - صاحب رہنما بر دیوار پارچہ قائع کہ چارسو باشد وصاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم گوید کہ تچیر و تچیرہ ہردو مرادف قنات خیمہ کہ ذکرش بر (ازار خرگاہ) گذشت - صاحب فدائی کہ یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید کہ ہمان غنات **مؤلف** گوید کہ غنات مفرس قنات ترکی است و تچیر را اسم جامد فارسی جدید دانیم و تچیرہ کہ می آید مزید علیہ این و صاحب روزنامہ ----

(ب) **تچیر کشیدن** | بمعنی (۱) احاطہ کردن آوردہ ذکر (تچیر کشیدہ) بمعنی احاطہ کردہ می کند **مؤلف** عرض کند کہ اینہ کنایہ باشد و معنی تحقیقی این (۲) قنات قائم کردن است (اردو)

(الف) قنات۔ مؤنث۔ دیکھو از خیمہ (ب) (۱) احاطہ کرنا (۲) قنات کھینچنا یا گھیرنا بقول آصفیہ۔ پردے کی دیوار کھڑی کرنا۔ خیمہ کے چار و طرف یا صحن میں کپڑے کا پردہ لگانا۔

تجبیره بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار و بقول بول چال بحوالہ معاصرین عجم مرادف ہمان تجبیر کہ بجایش گذشت مؤلف عرض کند کہ مزید علیہ آن (اردو) قنات۔ مؤنث۔ دیکھو تجبیر

فوقانی باحای حطی

تحت بقول منتخب بالفتح لغت عربیست بمعنی زیر کہ مقابل فوق است مؤلف عرض کند کہ در بعض مرکبات این بالمعنی قبل کی استعمال میکنند چنانکہ در (تحت القهوه) می آید (اردو) تحت بقول آصفیہ عربی اسم مذکر نیچے کا حصہ بخلاف فوق۔ نیچے۔ تلے

تحت الحنک اصطلاح۔ بقول بہار وبحر و وارستہ بفتح حای دوم و نون نوعی از بندش دستار و آنچنان است کہ زہاد در اثنای بستن عمامہ یک پیچ را از زیر زنخ می گذرانند و این در بعضی از مذاہب مسنون است و چنانکہ بحر یک زیر زنخ (صائب ۵) ہیچکس منکر تحت الحنک واعظ نیست ہا این قدر ہست کہ چسپان تر از این می باید ہ صاحب تحقیق الاصطلاح می فرماید کہ شعار ارباب عمایم امامیہ است کہ زیر زنخ را گوشۂ دستار بندند ہمین است تحت الحنک مؤلف عرض کند کہ بعض معاصرین عجم این مرکب فارسی زبان را استعمال فارسیان دانند (اردو) تحت الحنک۔ عمامہ بندی کے ایک خاص طریقہ کا نام ہے جس میں ایک پیچ زیر زنخدان بھی ہوتا ہے۔ مذکر۔

تحت الشعاع اصطلاح۔ صاحبان بحر و آنند گویند کہ کنایہ از دو روز یا سہ روز کہ در آخر ہر ماہ جرم قمر از غایت باریکی بزیر شعاع شمس از نظر معدوم می گردد۔ بقول صاحب غیاث این ایام منحوس است مؤلف عرض کند کہ

صاحب انند این را استعمال عرب گفته و موضوع
صاحب بحر برخلاف آنست (اردو) وہ دو
یا تین دن جو آخر ماہ مین واقع ہوتے ہین جن مین
چاند ہلال باریکی کی وجہ سے شعاع آفتاب مین
چھپا رہتا ہے ۔ مذکر ۔

(الف) **تحت القہوہ** اصطلاح ۔ بقول
بہار و بحر قدری از طعام کہ پیش از خوردن قہوہ
خورند از عالم ناشتا شکنی (محمد سعید اشرف
ع) ز تحت القہوہ خوانہا آنچنان پیدا کہ نتوان
کرد مافوقش تصور ہا می فرمایند کہ ---

(ب) **تحت القہوہ کردن** بمعنی خوردن ۔
تحت القہوہ مستعمل چنانکہ گویند "شما تحت القہوہ
کردہ اید" خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر
(الف) کردہ گوید کہ لفظ عربی است و صاحب
انند ہم این را لغت عربی داند **مؤلف** عرض کند
کہ تحت در ینجا بمعنی قبل است بر سبیل مجاز و
(ب) (از قبیل ناشتہ کردن) و استعمال این مرکب
با فارسی زبان مخصوص (اردو) الف وہ ناشتا
جو کافی پینے سے پہلے کرین (ب) کافی پینے سے
پہلے نہار شکنی کرنا ۔

تحرمز بقول بہار حرام زادگی می فرماید کہ این تصرف فارسی زبانان متعرب است و در لطائف
برہان ذکر این آمدہ کہ بفتحتین است و ضم میم و گویند کہ این لفظ را فارسیان وضع کردہ اند و از حرام
زادہ مشتق صاحبان سروری و مؤید ہم ذکر این فرمودہ اند **مؤلف** عرض کند کہ این مشتق از حرام
زادگی نیست بلکہ این اسم جامد فارسی است کہ بصورت مصدر عربی از مادۂ حرام زادہ وضع
شدہ بعضی از معاصرین فارسی دان گویند کہ این ظرافت است و نباید ما را استعمال این کرد و گفتم
کہ چنین گفتن حماقت است معاصرین عجم استعمال این قسم الفاظ را غلط ندانند و تفرس ہمین است
(اردو) حرام زادگی مؤنث ۔

(الف) تحریر — بقول بہار و وارستہ بمعنی (۱) نوشتن می فرمایند کہ فارسیان (۲) بمعنی خطوطی استعمال کنند کہ برگرد اگرد کاغذ وتصاویر کشند (سالک یزدی ؎) مانی از شرم رخت تصویر نتواند کشید٭ ور کشد ہمچون خط تحریر نتواند کشید٭ (محتشم کاشی ؎) تا خطت یافتہ تحریر رخ سادہ رخان٭ پیش رخسار تو نقشی است کہ بی تحریر است٭ بہار صراحت مزید کند کہ با لفظ شدن و کردن و کشیدن مستعمل و گوید کہ (۳) بمعنی پیچیدہ آواز کشیدن موسیقیان است (ظہوری ؎) از نغمہ شاہ زہرہ کہ پیچ افتادست٭ اینجا نغمات جملہ پیچ افتادست٭ مرغولہ شود صدا ز تحریر تشش٭ زان رو رہ گوش پیچ پیچ افتادست٭ مؤلف عرض کند کہ لغت عربست بمعنی اول معنی کتابت و بمعنی دوم و سوم مفرس باشد و معنی دوم مجاز معنی اول طرز تحقیق بہار نسبت معنی سوم خوش نمی نماید بلکہ بمعنی سوم کشش است کہ فارسیان استعمال جمع آن ہم بقاعدۂ عربی کردہ اند و خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر معنی دوم کردہ و صاحب تحقیق الاصطلاحات ذکر معنی سوم فرمودہ (اردو) تحریر بقول آصفیہ مؤنث (۱) کتابت (۲) ہلکی لکیر وہ باریک خط جو مو قلم سے نقوش و تصاویر وغیرہ میں کھینچتے ہیں مطلق لکیر مطلق خط (۳) آہنگ۔ دیکھو آہنج کے پانچوین معنے۔

تحریر ریختن — مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تحریر کشیدن است بمعنی دوم تحریر (نثر ظہوری) اگر از تحریک باد موجۂ آب بہم آید تحریر ریز است٭ (اردو) دیکھو تحریر کشیدن۔

تحریر شدن — استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی نوشتہ شدن و رقم یافتن و رقم شدن است لازم تحریر کردن کہ می آید۔ معاصرین عجم بر زبان دارند گویند کہ نامہ بنام نامی

تحریر شد (اردو) لکھا جانا۔

تحریر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی نوشتن است (سنجر کاشی ؎) نیاز نامه فرستاده ام بدین مضمون ٭ چنین بخون دل و دیده کرده ام تحریر ٭ (اردو) تحریر کرنا۔ لکھنا۔ رقم کرنا۔

تحریر کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی جدول و خط کشیدن بر صفحات کتابت یا اطراف نقش و تصویر سند این بر لفظ تحریر گذشت (اردو) تحریر کھینچنا۔ کسی تصویر یا کتابت کے صفحہ کے اطراف جدول کھینچنا۔

تحریر یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تحریر شدن است (نثر نصیرای بدخشانی) رسالهٔ حل معما تحریر یافته و بشجرهٔ مبارکه موسوم گشته ٭ (اردو) تحریر پانا۔ تحریر کیا جانا۔ تحریر ہونا۔ لکھا جانا۔

(الف) **تحریک** استعمال۔ ب۔ بقول رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار بمعنی

(ب) **تحریک کردن** حکم دادن مؤلف عرض کند که الف لغت عربست و بقول منتخب بمعنی جنبانیدن۔ فارسیان این را بمعنی سلسله جنبانی چیزی استعمال کنند و با مصادر ترکیب دهند فارسی (ظهوری ؎ الف) چه پیش گاه چه ره بود آری ٭ که تحریک آشنا می کرده ٭ و استعمال ب بر سبیل مجاز است و معنی حقیقی آن سلسله جنبانی کردن (اردو) الف تحریک۔ مؤنث۔ سلسله جنبانی (ب) تحریک کرنا۔ سلسله جنبانی کرنا۔ حکم دینا۔

تحسین بقول بهار آراستن و نیک شمردن مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر سین مهمله فارسیان استعمال این بمعنی آفرین و مرحبا می کنند و با مصادر فارسی ترکیب

ہم چنانکہ در ملحقات می آید (صائب ؎) صائب دو چیز می شکند قدر شعر را ٭ تحسین بیوقوف و سکوت سخن شناس ٭ (ظہوری ؎) گردون ز رہ زبیم ظہوری بسر کشید ٭ بر زہ دہان تیر بہ تحسین شست باست ٭ (اردو) تحسین بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث آفرین مرحبا

تحسین برآمدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بلند شدن صدای تحسین و آفرین باشد (ضیای فارسی ؎) دوش بر چرخ عطارد ؎ گر از شعر تو خواند ٭ کہ بیکبار برآمد ز کواکب تحسین ٭ (اردو) صدای تحسین و آفرین بلند ہونا۔

تحسین خواستن | استعمال بمعنی حقیقی است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس باشد (ظہوری ؎) از تو تحسین صبر می خواہم ٭ شکوہ از اضطراب ما غلط است ٭ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق است بمصدر خواہیدن کہ بجایش می آید و آن مرادف خواستن است (اردو) تحسین و آفرین چاہنا۔

تحسین داشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ قابل تحسین بودن است (اسیر شہرستانی ؎) بصف آرائی میدان محبت نازم ٭ کشتۂ و مردۂ این معرکہ تحسین دارد ٭ (اردو) قابل تحسین و آفرین ہونا۔

تحسین شنیدن | استعمال بمعنی حقیقی یعنی تحسین و آفرین سماعت کردن و مورد تحسین شدن مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) ظہوری شہرۂ شہر است در حسن ادا آری ٭ اگر دشمن از و تحسین شنیدست آفرین کردست ٭ (اردو) تحسین و آفرین سننا

تحسین کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض

کند که بمعنی آفرین گفتن و تعریف کردن (صائب ـ ۵) رتبۂ فکر ترا صائب عروجی دیگر است

می کند تحسین خود هر کس که تحسین تو کرد (اردو) تحسین کرنا۔ آفرین کہنا۔ تعریف کرنا۔ واہ واہ کہنا۔ سراہنا۔

(الف) **تحصیل** بقول منتخب لغت عرب است بالفتح و کسر صاد مهمله بمعنی جمع کردن و حاصل چیزی برآوردن **مؤلف** عرض کند که فارسیان بمعنی جمع و محاصل و حاصل استعمال این می کنند و با مصادر فارسی هم مرکب می سازند که در ملحقات می آید۔ بہار ذکر این بمعنی آماده کردن کرده و نه کرده

(ب) **تحصیل دار** از شفیع اثر سندی آورده از معنی ساکت (۵) تا بردن از دیر آن سجده اش خورشید را با صبح صادق بهر پرستش استاد چون تحصیلدار با صاحب اند نقل نگار بہار بخیال ما (ب) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی جمع کننده و محاصل وصول کننده (اردو) (الف) تحصیل۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ خراج۔ محصول **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ جمع اور محاصل اور حاصل (ب) تحصیلدار۔ بقولہ۔ اسم مذکر۔ محصل۔ وصول کرنے والا۔ وہ سرکاری عہدہ دار جو زمین کی مالگذاری اور محاصل وصول کرتا ہے۔

تحصیل داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و از کلام اثر شیرازی که بر تحصیل دار گذشت سند این آورده **مؤلف** عرض کند که تسامح اوست که داریدن و داشتن دو مصادر مرادف یکدیگر است و تحصیل دار متعلق به مصدر داریدن نه داشتن و تحصیل داشتن بمعنی جمع داشتن است و بس (اردو) جمع رکھنا۔ محاصل وصول شده رکھنا۔

(الف) **تحصیل فرمودن** استعمال ـ

(ب) **تحصیل کردن** آصفی ذکر ـ

(ج) تحصیل نمودن | کرده ازمعنی ساکت
مؤلف عرض کند که الف و ب و ج بمعنی
حاصل کردن است (ناظم هروی ـــه) زشاه
بهر یکم برطبق مقصود ۲ سفارش نامه‌ها تحصیل

نمودیم (صائب ـــه) چون لاله درین سبز چمن داغ جگر سوز
تحصیل تمنا به بسیار توان کرد ۲ (نثر حزین اصفهانی)
در مبادی احوال در رسمهٔ تشفی اختیار و قلیل تحصیلی نموده
(اردو) الف حاصل فرمانا ب و ج حاصل کرنا

تحصین | بقول صاحب بول چال بحوالۀ معاصرین عجم بمعنی مورچال و حصار مؤلف عرض کند که
در عربی زبان بقول منتخب بالفتح و کسر صاد مهمله بمعنی باره برآوردن گرد شهر است پس استعمال معاصرین
برای مورچال بسبیل تفریس می‌نماید. مورچال در فارسی زبان مغاکی را گویند که بجهت گرفتن قلعه‌ها
در اطراف آن کنند و نیز حصار (اردو) مورچا بقول آصفیه. مذکر. وه گڑھا جو قلعے کے چاروں
طرف کھود دیتے ہیں. کھائی. خندق. حصار ـ

تحفه | بقول بهار بالضم (۱) ارمغان و تحائف جمع آن و بزرگوار از صفات اوست. می‌فرماید
که با لفظ بستن بمعنی تحفه ترتیب دادن مستعمل. خان آرزو در چراغ هدایت می‌فرماید که لغت عربست
و (۲) بمعنی غریب و عجیب مجاز آن چنانکه گویند ؎ فلان چیز تحفه است ؏ و (۳) بمعنی تنگی هم
مؤلف عرض کند که لغت عرب است به تای مدوره فارسیان بقاعدهٔ خود استعمال این
به های هوز آخره می‌کنند و با مصادر خود بترکیب فارسی استعمال می‌نمایند که در ملحقات می‌آید
و هیچ تخصیص بمصدر بستن با او نیست (ظهوری ـــه) بر کمر تحفهٔ جان قاصد دل گشته روان ۲
ایمن از راه زنان باد فرستاده ما ۲ (سلیم ـــه) باغبان خلد از گلزار ما گل می‌برد ۲ همچو
تخم گل به تحفه تخم بلبل می‌برد ۲ مخفی مباد که معنی دوم بسیار خوب است که اکثر تحفه و ارمغان

خوش وخوب می باشد (اردو) تحفہ (۱) بقول آصفیہ عربی۔ مذکر۔ ارمغان۔ ہدیہ۔ سوغات (۲) عجیب۔ انوکھا۔ طرفہ۔ عمدہ۔ بہتر۔ اچھا۔ نفیس۔ نادر۔ (۳) تحفگی بقولہ اسم مؤنث۔ عمدگی خوبی لیکن معنی سوم کا خالص ترجمہ۔ تحفہ دینا ہے بمعنی حاصل بالمصدر۔

تحفہ آوردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است مرادف آوردن ارمغان کہ در مدودہ گذشت (عرفی سے) کنون کہ معرفت حاصل است زہ دیار ہو باستعانت آن کحل تحفہ مقدور ہو (اردو) تحفہ لانا۔ دیکھو آوردن ارمغان۔

تحفہ برداشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ قبول کردن تحفہ و ارمغان است (ناظم ہروی سے) برداشت تحفہ نشت غباری ز خاک ما کو آن خود کہ نشہ گردی فنا گذشت ہو (اردو) تحفہ قبول کرنا۔ تحفہ لینا۔

تحفہ بردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر

این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بردن ارمغان باشد (کاتبی نیشاپوری سے) سوی آن تحفہ ہمی جان ز من ای باد ببر کو نیست چیزی دگرم ہرچہ خدا داد ببر ہو (اردو) تحفہ لے جانا۔

تحفہ بستن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی گوید کہ تحفہ ترتیب دادن باشد مؤلف عرض کند کہ تحفہ قرار دادن و درست کردن است (والہ ہروی سے) تحفہ نہ جان لبت ام نثار ہر کہ را ہو وند دم روح القدس بہار ہری را ہا۔ (اردو) تحفہ قرار دینا۔ تحفہ تیار کرنا۔

تحفہ بودن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ متعدی مصدر گذشتہ یعنی تحفہ قرار یافتن ا

(نظیری نیشاپوری ؎) دل شکسته بود تحفهٔ عزیزیه
با نگین ملک توان ساخت ز آبگینهٔ ما ۔ (اردو)
تحفہ ہونا ۔ تحفہ قرار پانا ۔

(الف) **تحفه پذیر** استعمال ۔ ب بمعنی

(ب) **تحفه پذیرفتن** حقیقی یعنی قبول کردن
تحفه **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است
(ظهوری ؎) عشق اگر تحفه پذیرست دل و جانی
هست ۔ شوق اگر بر سر لطفست گریبانی هست ۔
تحفی مبادکه (الف) درین شعر اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی قبول کننده تحفه (اردو) الف
تحفہ قبول کرنے والا ۔ ب) تحفہ قبول کرنا ۔

تحفه خواستن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که بمعنی حقیقی خواهش ارمغان کردن (اثیر
اخسیکتی ؎) تحفه می خواست عفت گفتمش ۔
نیست حالی جز سجا بم دسترس ۔ (اردو) تحفہ چاہنا ۔

تحفه دادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که
بمعنی پیش کردن تحفه (حافظ شیرازی ؎) برو ای
زاهد و بر دردکشان خرده مگیر ۔ که ندادند جز این
تحفه بما روز الست ۔ (اردو) تحفہ دینا ۔

تحفه داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که
بمعنی حقیقی است (شفای اصفهانی ؎) بهتر
ز آفتاب فلک تحفه نداشت ۔ دادش بخاک پای
تو و توتیا گرفت ۔ (اردو) تحفہ رکھنا ۔

تحفه شدن استعمال ۔ بمعنی قرار یافتن تحفه
مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (ظهوری
؎) شکر فرصت فوت می گردد مزن بر انتقام ۔
جمله تقصیرات باید تحفهٔ نسیان شود ۔ (اردو)
تحفہ ہونا ۔

تحفه فرستادن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که بمعنی حقیقی است (مولوی رومی ؎)

خاک سگان درت تحفه فرستم بچشم ٭ تا ببرم زیر خاک بهر مباهات را ٭ (اردو) تحفه بهیجنا۔

تحفه کردن | اصطلاح۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند که تحفه قرار دادن است (عرفی ؎) می خواست تحفه کند باغ خلد را ٭ از روی همت تو حیا کرد روزگار ٭ (اردو) تحفه قرار دینا۔

تحفه کشیدن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که پیش کردن تحفه باشد (ناظم هروی ؎) کشید از تحفه های مصر خیدان ٭ که شد گنجینه دار عقل حیران ٭ (اردو) تحفه پیش کرنا۔

تحفه گردیدن | استعمال۔ مرادف تحفه شدن است مؤلف عرض کند که موافق قیاس (ظهوری ؎) نگه تحفه ز بهر چشم تو گردد ٭ همه چاشنیها ز شکر گرفتند ٭ (اردو) دیکھو تحفه شدن۔

تحقیق | بقول بهار و منتخب درست و راست کردن مؤلف عرض کند که لغت عربست بالفتح و کسر قاف۔ فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر مرکب کنند با مصادر فرس که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) در ره شرح عشق می پویم ٭ برده تحقیق پی بمذهب ما ٭ (واله ؎) در دم نگذاشت رازی بر لبم حرفی نماند ٭ زین همه تحقیق پندارم که محرم عاشقست ٭ (اردو) تحقیق بقول آصفیه۔ مؤنث۔ جانچ۔ چهان بین۔ تلاش۔ درست۔ راست۔

تحقیق داشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که واقف بحقیقت بودن (حسابی نطنزی ؎) شب او بود دست غیر و صحبت می ٭ خلوت خالی ٭ من این تحقیق حال از پی صحبت برده دارم ٭ (اردو) حقیقت حال سے واقف ہونا۔

تحقیق کردن | استعمال۔ صاحب آصفی

لہ این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند بہ حقیقت رسیدن است (حافظ شیرازی) جہان و کار جہان جملہ ہیچ در ہیچ است ہزار بار من این نکتہ کردہ ام تحقیق (اردو) تحقیق کرنا۔

تحکم بقول بہار بمعنی حکومت نمودن بر کسی می فرماید کہ بالفظ بردن و کردن مستعمل۔ مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بفتح اول و دوم و ضم کاف مشدد فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر گرفتہ با مصادر خود مرکب کردہ بمعنی مصدری استعمال می کنند و سند این در ملحقات می آید (اردو) تحکم بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ زبردستی کی حکومت۔ دعویٰ۔ زبردستی

تحکم بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حکم قبول کردن و مصدر تحکم شدن و اطاعت کردن (سعدی شیرازی ع) سخت است پس از جاہ تحکم بردن ہا خو کردہ بناز جور مردم بردن (اردو) حکم کی تعمیل کرنا۔ اطاعت کرنا۔

تحکم کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ متعدی مصدر گذشتہ بمعنی حکومت کردن و تحکم دادن (سعدی ع) تحکم کند سیر بر بوی گل (اردو) حکومت کرنا۔ تحکم کرنا بھی کہہ سکتے ہیں۔

تحکم کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ اطاعت کردن و مصدر حکومت شدن مرادف تحکم بردن است (ناظم ہروی ع) تحکم تا کی از لیلا کشد سگ ہا تحمل بیش از این تنگ آورد تنگ (اردو) دیکھو تحکم بردن۔

(الف) تحلیل قسم اصطلاح۔ بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات کار کردن بقدر حلال کردن قسم و این را در محل تقلیل فعل استعمال کنند مثل جلسہ خطیب و استعمال این در اشعار

تحمّل داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تحمّل بودن و از صفت شکیبائی متصف بودن (عرفی شیرازی ۔ ۵) پیش از وجود صلب فلک بود ذات تو پ کی داشتی تحمّل بارگران علم پ (اردو) متحمّل ہونا۔

تحمّل کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ صبر و شکیبائی کردن است (حافظ شیراز ۔ ۵) ساغر ما کہ حریفان دگر می نوشند پ ما تحمّل نکنیم از تو روا می داری پ (اردو) تحمّل کرنا صبر کرنا۔ برداشت کرنا۔

تحمیق بقول بہار کسی را احمق خواندن۔ فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل (خواجۂ شیراز ۔ ۵) سخندہ گفت کہ حافظ غلام طبع توام پ ببین کہ تا بچہ حدّم ہمی کند تحمیق پ مؤلف عرض کند کہ بالفتح و کسر میم بقول انند لغت عرب است فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر گرفتہ با مصدر کردن بمعنی مصدری استعمال کردند (اردو) احمق بنانا جیسے ”وہ مجھکو احمق بناتے ہین“۔

تحویل بقول آصفی سپردن و اظہار کردن۔ صاحب منتخب این را بمعنی برگردیدن و برگردانیدن آوردہ۔ صاحب غیاث بحوالۂ کشف اللغات بمعنی سپردن و حوالہ نمودن و داخل شدن ہم نوشتہ مؤلف عرض کند کہ فارسیان این را بالفتح و کسر واو بمعنی تفویض و سپردگی استعمال کردہ با مصادر فرس ہم مرکّب سازند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ۔ ۵) تحویل دل است صبر و طاقت پ خرجش بحساب بی حساب است پ (اردو) تحویل بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ سپردگی۔ ودیعت۔ حوالگی۔ امانت۔

تحویل باشیدن استعمال - بمعنی سپرد... دن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس ... باشیدن بجایش گذشت (ظہوری ؎) ہر دم ... ند مسیحا جانی بجسم خود نقل ؛ روزی کہ غمش ... تحویل باد باشد ؛ (اردو) سپرد کیا جانا - تحویل مین ہونا جیسا "یہہ مال ان کے تحویل مین ہے وہ اس کے ذمہ دار ہین"

تحویلدار اصطلاح - بقول بحر و بہار ... انند آنکہ چیزی تحویل او کنند - صاحب آصفی مصدر (تحویل داشتن) را بحوالہ تحویلدار قائم کردہ **مؤلف** گوید کہ تسامح اوست تحویلدار اسم فاعل ترکیبی است و تحویلداشتن محاورہ زبان نیست و نہ دارا امر حاضر مصدر داشتن بلکہ متعلق بہ داریدن یا بجملہ تحویلدار بر زبان معاصرین عجم بمعنی خزانہ دار و خزانچی مستعمل است و بلحاظ ہمین تخصیص استعمال این را مفرس می گوییم (اردو) تحویلدار بقول آصفیہ - اسم مذکر - بمعنی خزانچی اور فوطہ دار

تحویل شدن استعمال - بمعنی سپرد شدن است **مؤلف** عرض کند کہ لازم تحویل کردن (ظہوری ؎) خرج کردم صبر و آرامی کہ بخت تحویل دل ؛ باقی نگذاشتم از فاتحہ و تقدیر ... (اردو) تفویض ہونا حوالہ کیا جانا سپرد ہونا -

تحویل کردن چیزی مصدر اصطلاحی بقول ... بحر (۱) معروف و (۲) اظہار کردن چیزی (ملا ... ؎) صحت ذات ترا بہر تصدق ہر روز ؛ خازن ... بخورشید کند تحویل ؛ (تاثیر ؎) تا ز تحویل کسی ... بعاشق شب و روز ؛ چہ حسابست کہ ہر گز نگرفتش بحساب ؛ بہار ذکر (تحویل کردن) بہ سپرد ... معنی کردہ و نسبت معنی اول ہی قرا ... کہ سپردن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس ... (اردو) (۱) تحویل کرنا (۲) کسی چیز کو ظاہر کرنا

فوقانی باخای معجمہ

تخ بقول برہان و ناصری و جامع و سراج بفتح اول و سکون ثانی ثفل کنجد روغن کشیدہ را گویند صاحب محیط گوید کہ کنجارہ کہ بہندی کھلی نامند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) کھلی۔ مؤنث۔ دیکھو نیز بیشہ۔

(الف) **تخار** بقول ناصری و اننذ بالضم نام پادشاہ دہستان کہ بلخ و بامیان باشد و او از مبارزان لشکر کیخسرو بودہ۔

(ب) **تخارستان** او معرب این طخارستان است علیا و سفلی دارد در جانب شرقی بلخ و غربی جیحون و از تخارستان علیا تا بلخ سی فرسنگ و تخارستان سفلی در شرقی تخارستان علیا و ایضاً در غربی جیحون و پای تخت تخارستان شہر طالقان و بدیگری اندراب و سمنکان باشد و حد شرقی آن بہ بدخشان متصل می شود و قہندز نام شہر کہنہ کہ کہن دز را معرب کردہ قہندز گویند **مؤلف** عرض کند کہ الف علم است و ب موسوم بہ الف (اردو) الف تخار دہستان کے بادشاہ کا نام (ب) تخارستان ایک ملک کا نام۔ مذکر۔

تخت بقول بہار (۱) بمعنی اریکہ می فرماید کہ بدین معنی مشترک در عربی و بر تخت نشاندن و نشاندن محاورۂ معتبر نیست۔ صراحت مزید کند کہ (۲) مخفف تختہ کہ شالہا و دیباہا و امثال آن دران نہادہ اطراف آن را بطناب محکم بربندند تا از وصمت چین و شکنج محفوظ باشد و نیز (۳) کنایہ از حوضۂ پیل و عماری (ابوطالب کلیم ﷺ) تخت نی خرّم گلستانی زمرد سبزہ اش ٭ آبش الماس است و گل لعل است و شبنم گوہر است ٭ (منا ہی ﷺ) ز گنجینہ باتی کردہ رخت ٭ ز دُر از درج بربودہ دیبا ز تخت ٭ (ولہ ﷺ) چہل پیل با تخت و بر گستوان ٭ بلند و قوی

سخت استخوان ۞ وارسته بذکر معنی اول گوید که (۴) چاق شدن دماغ از نشه (محسن تاثیر ـ ۵)
چو نیست تخت دماغت سخن مگو تاثیر ۞ که شاه بیت بلند قوباب اورنگ است ۞ خان آرزو در
چراغ ہدایت گوید که لفظ عربی است بمعنی سریر و فارسیان بکمال رسیدن دماغ مطلقا و بیشتر
افیون خصوصا آرند چنانکه گویند افیون فلانی تخت شده و ہمان سند تاثیر را دریجا نقل می کند که
بالا گذشت صاحب جامع بر معروف قانع که مقصودش غیر از معنی اول نباشد. صاحب سراج التعلیل
این را بمعنی اول معرب داند و می فرماید که لغت فارسی است بمعنی لوح و سریر. صاحب قاموس
که یکی از علمای معاصر عجم بود نسبت معنی اول گوید که سندلی فراخ و بلندی که پادشاہان در دربار
بران نشینند و می فرماید که اینکه برخی آن را تازی ہم دانسته اند درست نیست زیرا که تخت ہمین
ہم در پارسی پیش از آمیزش زبان فارسی بود با تازی و اگر تازیان آن را ہمچون ہم بکار برده
باشند ہم پروائی نیست پایانش اینکه آنها را مانند آدم و زمان و دولت و کرسی و بسیاری دیگر
از جمله ہمان گونه که بوده است بکار آورده اند. بتازی آن را (اریکه و عرش و سریر) می نامند
و در فرہنگ تازی بمعنی جامه دان یا ہر چیز دران رخت نہاده شود. صاحب روزنامه سفر اعلیحضرت
ناصر الدین شاه قاچار گوید که (۵) پلنگ ہیار را نام است. صاحب رہنما بر مطلق پلنگ قانع و
تخصیص ہیاری کند و ماخذش ہم ہمان سفرنامه ناصر الدین شاه قاچار. مؤلف عرض کند
که شک نیست که این مخفف تخته بمعنی بہم حقیقی است و بدین معنی اسم جامد فارسی زبان مطلق پلنگی
که برای نشستن و استراحت کردن از تخته ہای چوب سازند و بمعنی اول جای تخت شاہی مجاز
و معنی سوم ہم مجاز باشد که اشاره بدلیل و قرینه لازم است چنانکه برای معنی اول ہم قرینه و

اشارہ بتخت شاہی ضرور است و معنی چہارم فضولی وارستہ و خان آرزوست کہ ہر دو غور بہ معنی شعر تاثیر نکردہ اند و حقیقت این بہ (تخت تریاک) عرض کنیم و درینجا ہمین قدر کافی است کہ معنی چہارم بر سبیل مجاز بلندی و عروج باشد و بلند ہم مخفی مباد کہ معاصرین عجم این را (۶) بمعنی صندوق ہم استعمال کردہ اند و این ہم مجاز است کہ بہ (تخت بستہ) می آید (اردو) (۱) تخت بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ سریر۔ دیہیم۔ پادشاہ کے بیٹھنے کی چوکی (۲) وہ تختہ جو قیمتی کپڑوں جیسے شال وغیرہ کو اس پر لپیٹیں یا اُن پر باندہ دیں۔ مذکر (۳) عماری۔ مؤنث۔ (۴) بلندی۔ مؤنث۔ بلند (۵) تخت۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ چوکی۔ سنگھاسن۔ پلنگ۔ جسکو دکن میں تخت پلنگ کہتے ہیں (۶) صندوق۔ مذکر۔

(الف) **تخت آبنوس** اصطلاح۔ الف

(ب) **تخت آبنوسی** بقول خان آرزو

در سراج کنایہ از شب۔ صاحب برہان ب را بہمین معنی آوردہ صاحبان بحر و بہار و ناصری (در ملحقات) و جامع و رشیدی و جہانگیری۔ (در ملحقات) متفق با برہان **مؤلف** عرض کند کہ الف مرکب اضافی است و ب مرکب توصیفی بانسخہ بر اتفاق ہمہ محققین (ب) را صحیح دانیم اگرچہ از الف ہم ہمین معنی حاصل می شود و جا دارد کہ در کتابت الف تحتانی ترک شدہ باشد یا ایجاد خان آرزو (اردو) رات۔ مؤنث۔ شب۔

تخت آوردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ حاصل کردن تخت و تاج است۔

(قاسمی گونابادی ـــہ) بہ کوشش گرفتند شاہان خراج ہمہ زما دریناورد کس تخت و تاج بکف

(اردو) تخت و تاج حاصل کرنا۔ بادشاہی ہاتھ لانا۔

تخت اردشیر | اصطلاح بقول جہانگیری و برہان و جامع و سروری و ناصری و رشیدی و سراج نام نوائیست از موسیقی (منوچہری) بر بید عندلیب زند بشہریار ٭ ببر سر زند باربد و آفرید زند تخت اردشیر ٭ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و بقول بعض معاصرین تخصیص این نوا مخصوص بود بدربار اردشیر کہ چون او بر تخت جلوس می کرد نواختہ می شد (اردو) ایک خاص راگ یا باجے کا نام تخت اردشیر ہے جو اس کے روبرو گایا اور بجایا جاتا تھا۔ مذکر۔

تخت بازو نہادن | مصدر اصطلاحی بقول صاحب آصفی تخت نہادن بمعنی بار کردن تخت مؤلف عرض کند کہ بمعنی قائم کردن تخت بہ زور بازو (حافظ شیرازی) مالکا عافیت نہ بلشکر گرفتہ ایم ٭ ما تخت سلطنت نہ ببازو نہادہ ایم ٭ (اردو) زور بازو سے تخت قائم کرنا جنگ کرکے پادشاہت حاصل کرنا۔

تخت تبارک سر نہادن | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ تعظیم تخت شاہی کردن (ارشدی سمرقندی) آسمان ہر تخت آن شاہ را تبارک بر نہد ٭ کہ تہی دست پیش این شہ بر زمین نہد جبین ٭ (اردو) تخت کو سر آنکھوں پر رکھنا تخت کی تعظیم کرنا۔

تخت بخشیدن | استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ عطا کردن شاہی و حکومت باشد (نظامی) در انجا کہ بود امروز نقش ٭ بصاحب خانہ بخشید نقش ٭ (اردو) تخت شاہی عطا کرنا حکومت عطا کرنا۔

تخت بر داشتن | استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ حامل تخت شدن و خدمت اولیا

گردون (حسن غزنوی ۵) خورشید که زهره
تخت او بود ارد کو همنام تو اینچه تاج بر سر دارد
(اردو) خدمت کرنا۔ اطاعت کرنا۔

تخت بسته اصطلاح ـ صاحب روزنامه
بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید که
بمعنی صندوق مقفل است **مؤلف** عرض
کند که مرکب توصیفی است و این متصرف
عجم است که تخت را بمعنی صندوق استعمال
و اشارهٔ این بمعنی ششم تخت مذکور (اردو)
مقفل صندوق ـ بند صندوق ـ صندوق بسته ـ مذکر

تختپوش اصطلاح ـ بقول بهار و آنند (۱)
پوششی باشد از قماش (ملا طغرا در جلوسیه)
آورده) اگر تمنای قهرمان تخت پوش از
دارائی سفیدی بود ـ آب جواهر الوان چون
مثال گلبندی گوناگون می‌نمود (۲) صاحب
سراج التبیل این را بمعنی [illegible] هم مترادف
گفته می‌فرماید که (۲) بمعنی مکانی که از خانه برای
نشست مردان مخصوص باشد **مؤلف** عرض کند
که بمعنی اوّل اسم فاعل ترکیبی است و کنایه از
پارچهٔ زرین و ریشمی قیمتی که بر تخت شاهان می
گسترانیدند و بمعنی دوم حصّهٔ مکانی را نام است
که دیوارهای تخته دارد برای علیحدگی مقام مردان
از زنان و بدین معنی اسم مفعول ترکیبی است ـ
(اردو) (۱) زرین و ریشمی قیمتی کپڑا جو
تخت شاہی پر اڑھایا جاتا تھا۔ مذکر (۲) مکان
کا وہ حصّہ جو تختے کی دیوار سے مردوں کے لیے
جدا کیا گیا ہو۔ مذکر۔

تخت تریاک اصطلاح ـ بقول بحر عجم
نقشهٔ تریاک **مؤلف** عرض کند که بیگیسی از
محققین زباندان و اهل زبان ذکر این نکرد
مرکب اضافی است و کنایهٔ موافق قیاس ـ
فارسیان گویند (دماغت تخت نیست) یعنی
دماغت بلند نیست و از بلندی دماغ معنی
عام عالی دماغی مراد است و معنی خاص عروج

نشسته چنانکه تاثیر در کلام خود استعمال کرده و نقش
به معنی چهارم (تخت) کرده ایم و بعضی را خیال آن
آمده و در اینجا به تعریف خویش نوشته که اشاره
آن نمیشد اینجا کرده ایم پس ملحوظ بمعنی چهارم
عروج نشه را (تخت تریاک) گفتن می توان
که موافق قیاس است (اردو) عرش پر نشسته

تخت جمشید اصطلاح بقول ناصری از
آثار قدیم پادشاهان ایران است که در شهر
که استخر می نامیدند و اکنون جز قلعه خراب و نامی
که هیچ از آن نمانده ساخته شده بعضی از بنیاد آن
آثار اینکه جمشید بپای کوهی دکه ساخته تخت و از
سنگ سیاه بنیاد نهاده و طرف شرقی آن بکوه
پیوسته و سه طرف دیگر بجانب صحرای وسیع گشاده
است ارتفاع سطح آن دکه قریب سی گز سنگهائی
که در آنجا بکار رفته بطول دو سه گز است و از
دو طرف آن دو پله که دو راه که برای بالا رفتن پله
است سنگهای عریض و طویل در آن نشسته

و صورتهای غریب در آن نقش کرده گویند بر بالای
ستونهائی که هنوز بعضی از آنها بر پاست و چهل
گز طول دارد عمارت نشستگاه جمشید بوده
و آن را چهل ستون می نامیده اند هر ستونی از
سه پارچه سنگ سفید بوده و چنان متصل است
که بدقت نظر درز آن پیدا می شود و بر آن سنگها
صاحب چنان نقاریها کرده اند که بر چوب نتوان
و صورتها و جانوران غریب بر سنگها در کمال خوبی
استادی ساخته اند و صورت جمشید را در چند جا
بطورهای مختلف بر سنگ منقور و منقوش کرده اند
معلوم می شود که جمشید با مجمر آتش در برابر خورشید
ایستاده بقانون خود عبادت می کند و در دستی
عصائی دارد و بالای سر منار بشکل شهباز و کرگدن کشیده اند
و در بعضی جا صورت جمشید است که بدستی شاخ
کرگدن گرفته و بدستی خنجر بشکم آن فرو برده و صور
سندلی و گاو و عراده و شتر و اسب که بار القابلا
می برند کشیده اند و شکل دانه غریب کشیده اند

که باین هیئت جائی ندیده و نشنیده نگردید و
خانهٔ دران حوالی بر کوه ساخته یعنی سنگ را تراشیده
کعبهٔ زردشت بوده بعد از جمشید پادشاهان
فرس آن بنا را زینت و وسعت داده عزیزش داشتند
همای چهر آزاد در انجا می زیست چون اسکندر
ایران بگرفت از عداوتی که داشت نخواست
که چنین آثاری بزرگ از ملوک ایران بماند بفرمود
و خراب کردن آن امر کرد و هنوز سیزده منارهٔ از
چهل ستون آن برپاست می فرماید که وقتی در انجا
شبی توقف افتاد و اشعار عبرت انگیز منظوم شد
زیرا که شهری که بیست و پنج میل طول آن بوده
که تخت جمشید دران است و اکنون بجز این احجار
ازان شهر اثری باقی نمانده است و برخی نوشته
این شهر از حد خفرک الی نهایت رامجرد چهارده
فرسخ طولاً و ده فرسخ عرضاً بوده و الله اعلم -
مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است بمعنی
دار السلطنت جمشید (اردو) تخت جمشید
ذکر جمشید کا دار السلطنت -

تخت حاسبان اصطلاح - بقول بهار و
رشیدی و انند تخته را گویند که محاسبان خاک بران
ریخته بمیل آهنین یا چوبی حساب بران نویسند
(خاقانی رح) ز خاک پای مردان کن چو تخت حاسبان
تاجت * مؤلف عرض کند که مرکب اضافی
است (اردو) اس تختہ کا نام ہے جس پر
محاسب مٹی بچھا کر لکڑی یا لوہے کے ٹکڑے سے
اس پر حساب لکھتے ہیں - مذکر -

تخت حساب اصطلاح - بقول انند و
غیاث تختهٔ آن تخته ایست که بران خاک انداخته
نقوش حساب طالع درست کنند مؤلف عرض
کند که مرکب اضافی و مرادف همان تخت حاسبان
(اردو) دیکھو تخت حاسبان -

تخت حیران اصطلاح - بقول بهار و عجم
نام کوه در حوالی تفت که جائی است در یزد
(محسن تاثیر رح) از لاله و گل چو طفل بهم بابا

[پ]یشه خرم ٭ قرص مه و خور که برتر آمد ٭ از کوه نور او برآمد ٭ هرجا جبلی ست تا بخشان ٭ زیبا بیان تخت حیران ٭ خان آرزو در چراغ هدایت ذکر این بحوالۂ مثنوی محسن تاثیر کرده **مولف** عرض کند که بعض معاصرین عجم گویند که کسی که برین کوه فراز آید از عجائبات آن مقام حیران می ماند. ازینجاست که بدین اسم موسوم شد والله اعلم (اردو) تخت حیران ایک پہاڑ کا نام ہے جو خوا[ر]ی[ز]م(؟) تفت میں واقع ہے۔ مذکر۔

تخت خانہ اصطلاح۔ بقول بہار (۱) معروف و (۲) نام قہوہ خانۂ در صفاہان (نظامی لم) سو تخت خانہ زمین در نوشت ٭ بالا شدن از زمین[گ]ذشت ٭ برگذشت ٭ صاحب انند بذکر ہر دو معنی نسبت معنی اول صراحت مزید کند که مرادف تختگاه **مولف** عرض کند که بمعنی اول قلب اضافت خانۂ تخت که تختگاه سلاطین باشد و پای تخت و بمعنی دوم بقول معاصرین عجم ازین شہرت دارد که خانۂ چوبین بود و تخت مخفف تختہ (اردو) (۱) دیکھو تختگاه مذکر (۲) تخت خانہ۔ مذکر۔ ایک قہوہ خانہ کا نام جو اصفہان میں واقع تھا۔

تخت خسرو اصطلاح۔ بقول ناصری در اشعار نام تخت پرویز که طاق مانند بود و مانند آسمان[؟] صور بروج و کواکب دران نقش یافته بود۔ **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است بمعنی حقیقی (اردو) خسرو پرویز کا تخت۔ مذکر۔

تخت خوابی اصطلاح۔ بقول روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار۔ پلنگ **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است و صراحت پلنگ بمعنی ششم ششم گذشت (اردو) دیکھو پلنگ کے چھٹے معنے۔ مذکر۔

تخت خورشید بر سر ضرغام اصطلاح بقول ملحقات برہان و بحر کنایہ از بودن آفتاب در برج اسد۔ صاحب مؤید متعرض خوشی کرده ای آفتاب در برج اسد **مؤلف** عرض [کند]

دنٹون کے درمیان لٹکایا جاتا ہے۔ صاحب آصفیہ نے تخت روان پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ مذکر ہوادار۔ وہ تخت جس پر بادشاہ سوار ہو کر نکلا کرتے ہیں۔

تخت رونده | اصطلاح۔ بقول برہان کنایہ از آسمان و تخت سلیمان و اسپ خوش رفتار۔ صاحب بحر باتفاق برہان شتر ہم گوید صاحبان جامع و ناصری و بہار این را مرادف تخت روان گفتہ۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است کہ آن مرکب از اسم حال است و این مرکب از اسم فاعل (خواجہ نظامی سے) بفیروزہ رائی شہ نیک بخت ٭ بہ تخت رونده بر آمد ز تخت ٭ رونده یکی تخت شاہنشہی ٭ نشیننده از پویہ بی آگہی ٭ بسبقت برده از آہوان در شتاب ٭ بگرمی چو آتش بہ نرمی چو آب ٭ خان آرزو در سراج این را مخصوص کند با ہر سہ معنی اوّل اذکر تخت روان و بخیال ما شامل بر ہمہ معانیش (اردو) دیکھو تخت روان۔

تخت زدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بمعنی تخت گستردن (خواجہ شیراز سے) تخت زرّین زد است گل بچمن ٭ راح چون لعل آتشین در یاب ٭ (ظہوری سے) عشق جائیکہ تخت قدر زند ٭ عقل را پایۂ تعقّل نیست ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تخت بچھانا۔

تخت ستان | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مقابل (تاج دہ) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی تخت و تاج حاصل کنندہ و تخت و تاج دیگرے زائل کنندہ (خسرو سے) گرچہ کہ سلطان جہانم بملک ٭ تاج دہ و تخت ستانم بملک ٭ (اردو) تخت و تاج حاصل کرنے والا اور کسی اور کے زائل کرنے والا۔

تخت سراج | اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و بہار بفتح سین بی نقطہ و رای قرشت بالف کشیدہ بجیم زدہ نام مدرسۂ شیخ ابواسحق گازرونی

ست گویند شیخ دران مدرسه چراغی بدست خود
روشن کرده اند واکنون چهار صد سال زیاده
بران شد آن چراغ همچنان افروخته است صاحب
رشیدی گوید که این چراغ تا چهار صد سال روشن
بود خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا می فرماید
که اگر همان چراغ هیات مجموعی است از کرامات
آن شیخ بزرگوار است واگر چراغ همان است و
و روغن و فتیله پیش از تمامی نو کرده باشند از
برکات شیخ است (قدس سره العزیز) **مؤلف**
عرض کند که ماشاء الله چه خوش تحقیق صاحب
سراج اللغات است نسبت تخت سراج نمی داند
که مرکب اضافی است بمعنی اول (۱) این کنایه
مقبول شمعدان توان گرفت و معنی مجازی این
(۲) نام مدرسهٔ مذکور و اگر وجود چراغ تا بحال
یا تا چهار صد سال دران باشد کراماتی نیست بلکه
نشان حکمت شیخ است که از فلز (ریڈیم) ساخته
باشد و ریڈیم بلال هندی لغت انگلیسی است گویند
که یک ذرهٔ آن مثل چراغ دائما روشن باشد
(اردو) (۱) شمعدان۔ مذکر (۲) شیخ ابو اسحاق
کازرونی کا قائم کیا ہوا مدرسہ تخت سراج سے
موسوم تھا۔ مذکر۔

(الف) تخت سلیمان | استعمال. بقول
(ب) تخت سلیمانی | بهار الف نام کوهی

در وسط کشمیر که تخت حضرت سلیمان در آنجا
فرود آمده والحال مردم برای زیارت آن می روند
و ب تختی که حضرت سلیمان بران نشسته در هوا می رفت
(محمد قلی سلیم) از هجوم مرغ دلها نیست ره
در کوی عشق ٭ آخر این صیاد بر تخت سلیمانی نشست
٭ صاحب انند نقلش بر داشته **مؤلف** عرض کند
که الف مرکب اضافی است بمعنی حقیقی تختی که سلیمان
بران می نشست و در هوا پرواز می کرد و ب
مرکب توصیفی به یای نسبت یعنی منسوب به تخت
سلیمان و کنایه از کوه مذکور و جا داده که [illegible]
بمعنی دوم باشد و معنی اول را خصوصیت است

باید ب ساقی یاد باشیم که هر دو محققین بالا بر قواعد فرس
توجه نگماشته اند و معانی بیان کرده شان معکوس
شتاق سند استعمال معنی اوّل می باشیم که معاصرین
عجم ازین ساکت و محققین زبان‌دان و اہل زبان
ہم الف را بمعنی اوّل ترک کرده اند (اردو)
صاحب آصفیہ نے دونون کے مقابلہ مین لکھا ہی
فارسی اسم مذکر (۱) ایک پہاڑ کا نام جو مقام
کشمیر مین واقع ہے۔ لوگون کا خیال ہے کہ یہان
حضرت سلیمان کا تخت ٹھیرا تھا (۲) وہ تخت
جس پر حضرت سلیمان علیہ السلام بیٹھ کر اڑا کرتے
تھے) اگر آپ کے بیان کو دونون کے متعلق الف و
تشریح ب قرار دین تو ہماری تعریف سے موافق
ہے یعنی الف ایضاً دوم و ب بمعنی اوّل۔

(الف) تخت شدن افیون — مصادر
(ب) تخت شدن تریاک — اصطلاحی
(ج) تخت شدن دماغ — بہار عجم

الف و ب گویند کنایہ از کمال نشہ مند شدن
به ایشان چنانکه گویند بالا افیون فلانی تخت شده (محمد
قلی سلیم ؎) گل از بستان کشیده سوی او رخت
شقائق را درو تریاک بر تخت ۞ (ظہوری ؎)
این نشہ کسی که یافت صاحب تخت است ۞
بر نرم دلان جدائی او سخت است ۞ شاہنشہ
نشہ ہا اگر نیست چرا ۞ گویند که ہے فلونیا بر تخت
و دیگر ج می فرماید که چاق شدن دماغ از نشہ و
مطلق رسیدن دماغ (میرزا حسن تاثیر ؎) چه
نیست تخت دماغت سخن بگو تاثیر ۞ که شاہ بیت
بلند تو باب اورنگ است ۞ صاحب انند برای
الف و ب اسناد ذیل آورده (میرزا عبد الغنی
قبول ؎) نه نوشتم تا شراب از عیش دوران بی
نصیبم من ۞ دماغم تخت در وقتی که شد اورنگ
ریسیم من ۞ (اسمعیل ایما ؎) از محتسب نداریم
ما رندی کشان باک ۞ داریم پادشاہی چون تخت
گشت تریاک ۞ مؤلف عرض کند که ہر سه سند
بہار بکار ہر سه مصدر مثنی خود و سند اسمعیل ایما

(تخت گشتن تریاک) من وجہ متعلق بہ الف و ب
کہ افیون و تریاک ہر دو یکی است و شدن و گشتن
مرادف یکدیگر و سند عبد الغنی قبول (ج) راست
ما بجملہ الف و ب حاکم شدن تریاک بر دماغ و اثر
کردن نشہ آن بر دماغ باشد و ج بلند شدن
دماغ از نشہ و متاثر شدن دماغ از ان (اردو)
الف و ب افیون کا اثر دماغ پر ہونا (ج) دماغ
نشہ سے متاثر ہونا۔

(الف) تخت طاقدیس	اصطلاح۔
(ب) تخت طاقدیسی	الف بقول بہار

و رشیدی (۱) تخت کیخسرو کہ بصورت بروج
و کواکب منقش بود و (۲) نام نوائی از نواہای
باربدی (حکیم سوزنی ؎) بزیر تخت خواہد
جایم ہو اگر سلطان تخت طاقدیسم ہو صاحب
بحر الف و ب را مرادف یکدیگر بہر دو معنی بالا
گفتہ و بصراحت فرہنگ در دوم گوید کہ نام لحنی
پنجم از سی لحن باربد و نام نوائی از سی نواہا
در سراج بذکر الف گوید کہ بقول علی قوسی تخت
پرویز و لیکن تحقیق آنست کہ علم تخت اوست
از نسبت بہ طاقدیس آنچہ بخاطر می رسد آنست کہ
چون تخت مذکور در خانہ کسری مقابل طاق کسری
واقع شدہ بود و در رفعت و علو قد بطاق ایوان
یعنی طاق مانند چہ دیس بلغت فارسی بمعنی مانند
است چنانچہ بیاید (الخ) صاحبان برہان و
جامع ہر دو معنی بالا را متعلق بہ ب کردہ ذکر
الف نکردہ اند۔ صاحب سروری بذکر ب
بمعنی دوم تابع (نظامی ؎) چو تخت طاقدیسی
ساز کردی ہو بہشت از طاقہا آواز کردی ہو
مؤلف عرض کند کہ الف مرکب اضافی باشد
و ب مرکب توصیفی است و ہر دو شامل بہر دو
معنی و طاقدیس بمعنی طاق مانند و از ینکہ این
تخت ہمچو طاقی می نمود فارسیان این را بدین
اسم موسوم کردند و ہمین اسم نوائی است کہ بر
تخت نواختہ می شد بعض معاصرین عجم گویند کہ ہمان

این نوای خاص برای تخت بود که غیر از دربار
جائی دیگر نواخته نمی شد (اردو) الف و ب
(۱) تخت کیخسرو۔ مذکر (۲) ایک خاص راگ جو
اس تخت کے آگے دربار شاہی میں گایا جاتا تھا۔

تخت طاؤسی اصطلاح۔ بقول بہار و
آنند نام تختی که بامر صاحبقران ثانی شہاب الدین
محمد شاہجہان پادشاہ غازی مرتب شد و صورت
طاؤس مرصع بجواہر بران تعبیه بود و بتاریخ ۷
صفر ۱۱۵۱ نادرشاہ که از ایران بغصب ہند
آمده بود از قلعهٔ دار الخلافهٔ شاہجہان آباد باسائر
تخت ہا و جواہر و خزائن و نفائس و تحائف
این دیار متصرف شد چنانچه عبارت (غصب ہند)
مادهٔ تاریخ این قضیه است (خان آرزو
ـه) دگرچه حاجت کیخسروی و طاؤسی است
که عشق را دل بی داغ تخت طاؤسی است
مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است
(اردو) تخت طاؤس۔ بقول آصفیه
اسم مذکر۔ اس تخت کا جسے شاہجہان نے اپنے
ایجاد سے چھ کروڑ روپیہ لگا کر بنوایا تھا اسکے
اوپر ایک مرصع مور پنکھ پھیلائے ہوئے کھڑا
تھا۔ اس تخت کو ۱۱۵۱ء میں ہندوستان سے
نادرشاہ لوٹ کر لیگیا۔

تخت عاج اصطلاح۔ بقول بحر (۱) روز
و (۲) سرین۔ صاحب مؤید گوید که بمعنی حقیقی
(۳) تخت دندان پیل است و صراحت مزید
کند که بمعنی اوّل و دوم کنایه باشد و می فرماید
که (۴) شرمگاه ہم۔ صاحب آنند ہمزبانش مؤلف
عرض کند که مرکب اضافی است و معنی اوّل و
دوم و چہارم کنایه موافق قیاس و لطیف و
بخیال ما در معنی دوم و چہارم اینقدر اضافه
لازم است که سپید باشد (اردو) (۱)
دن۔ مذکر (۲) سرین۔ بقول آصفیه۔ فارسی
اسم مذکر۔ چوتڑ (۳) ہاتھی دانت کا تخت۔
مذکر (۴) شرمگاه۔ بقوله۔ فارسی۔ اسم مؤنث

جاے ستر عورت ۔ اندام نہانی ۔

تخت فیروزہ اصطلاح ۔ بقول برہان و
بحر و بہار و (ناصری در ملحقات) و جامع (۱) کنایہ
از آسمان و (۲) تخت کیخسرو را نیز گویند مؤلف
عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) (۱)
دیکھو آسمان (۲) کیخسرو کا تخت ۔ مذکر ۔

تخت قباد استعمال ۔ یعنی تخت شاہ قباد
یا تخت پادشاہ عظیم الشان (ظہوری ع) خواہم
سری نہادن روزی بر آستانش ۞ گر زیر پای
بختم تخت قباد باشد ۞ مؤلف عرض کند کہ مرکب
اضافی است کہ قباد بالضم نام یکی از پادشاہان
کیان و نام پدر نوشیروان و ہر پادشاہ عظیم الشان
را گویند (اردو) تخت قباد بترکیب فارسی
کہہ سکتے ہیں ۔ مذکر ۔

(الف) **تخت کشادن** مصادر اصطلاحی
(ب) **تخت کشودن** صاحب آصفی ذکر
ب کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
الف سندی کہ از معزی نیشاپوری آوردہ برای
است کہ مرادف (تخت کشیدن) باشد (ع)
ابر بفشاندہی از شاخہا گنج درم ۞ باد بگشایدہمی
در باغہا تخت حریر ۞ (اردو) دیکھو تخت کشیدن

تخت کشیدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار
و بحر و آنند بمعنی تخت گستردن (امیر معزی ع)
وقت آن آمد کہ فرمائی کشیدن بامداد ۞ تخت
زیر گلستان و رخت زیر لالہ زار ۞ مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است کہ کشیدن بمعنی دراز
کردن می آید (اردو) تخت بچھانا ۔ قائم کرنا

(الف) **تخت کے** استعمال ۔ صاحبان
(ب) **تخت کیخسرو** رشیدی و سراج
بر (ب) گویند کہ کنایہ از آسمان است مؤلف
عرض کند کہ الف مخفف ب و ہر دو بمعنی حقیقی
مرکب اضافی و ب را بقول محققین بالا بمعنی آسمان
گرفتن خلاف قیاس ۔ تخت فیروزہ بمعنی تخت کیخسرو
و آسمان بجایش گذشت صاحب رشیدی ب را

شب ٭ شبی کہ شمع بہ تحت لگن نمی آید ٭ (اردو) وہ شمعدان جس کے نیچے لگن ہو۔

تحت محاسبان شود مقولہ۔ بقول انند بحوالۂ مؤید۔ ای خاک بر سر افتد و گریہ آلود شود و صاحب مؤید بحوالۂ قنیہ این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم گوید کہ (تحت محاسبان) تختی را گویند کہ خاک بران گستردہ از قلم سیل آہنی نکات گیرند فارسیان چون کسی را نفرین کنند و دعا بد دہند گویند کہ تحت محاسبان شود یعنی بر سر تو خاک افتد و برباد شود و در خاک رود (اردو) مٹی میں ملے۔ خاک پڑے۔

تحت مہتابی اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و آنند چبوترہ کہ برای سیر مہتاب سازند و تنہا مہتابی و ماہتابی نیز گویند (میر حیدری سے) تحت مہتابی حوضش کہ مربع شدہ است ٭ ربع مسکون زمین را خلف اولاد است ٭ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی (اردو) مہتابی۔ بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ ایک اونچا بڑا کھلا ہوا کٹہرے دار چبوترا جو اکثر محل کے سامنے یا صحن یا باغ میں چاندنی کی بہار دیکھنے کے واسطے بناد یتے ہیں صحن چبوترے کے آگے جو بیچ میں نکلا ہوا چبوترہ ہوتا ہے (نصیر سے) شوق گر قلیان کشی کا ہے تو مہتابی پہ بیٹھ ٭ اے مرے سلطان خوبان شب کو کر وقت میت ہو ٭

تحت میل اصطلاح۔ بقول بہار تختہ میل و بقول بحر تختۂ محاسبان کہ خاک بران ریختہ بمیل آہنی یا چوبی حساب بران نویسند۔ صاحب آنند ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تحت حاسبان است (اردو) دیکھو تحت حاسبان۔

تحت مینا اصطلاح۔ بقول خان آرزو در سراج کنایہ از آسمان **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی و موافق قیاس است و تختۂ مینا کہ بہمین معنی می آید مزید علیہ آنست (اردو) دیکھو آسمان۔ مذکر۔

تخفتن | بالضم مصدریست مخفف توختن که اشارۂ این بر اسم مفعول این می آید بمعنی ادا کردن قرض و دین و امانت باشد و صراحت ماخذ بر توختن کنیم اگرچه توختن بر معانی متعدده مستعمل ولیکن این لغت بتخفیف مخصوص شد بایک معنی بالا (اردو) ادا کرنا۔ قرض ہو یا امانت۔

تخت نشین | اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرہنگ۔ از عالم ستاره نشین مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی نشیننده بر تخت و کنایه از پادشاه صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر جمع این تخت نشینان کرده (اردو) تخت نشین بادشاہ۔ مذکر

تخت نشینان خاک | اصطلاح۔ بقول بحر و مؤید (۱) کنایه از پادشاہان و (۲) ارواح و (۳) اہل سلوک و (۴) ساکنان زمین۔ صاحبان جامع و رشیدی و سراج معنی چہارم را ترک کرده اند مؤلف عرض کند که بمعنی چہارم قریب بمعنی حقیقی که تشبیه خاک را به تخت آورده و بمعنی اوّل کنایه غیر مطبوع و معانی دوم و سوم موافق قیاس (اردو) (۱) شاہ۔ مذکر (۲) ارواح۔ مؤنث (۳) اہل سلوک (۴) زمین پر بیٹھنے والے۔

تخت نشینی | اصطلاح۔ بقول فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود روزیست که پادشاہ تازہ بر تخت می نشیند (جلوس سلطنت) و نشست خسرو مؤلف عرض کند که بیای مصدری موافق قیاس (اردو) تخت نشینی۔ بقول آصفیہ فارسی اسم مؤنث۔ راج تلک۔ راج گدی۔ تخت سلطنت پر بیٹھنا۔ (حاصل بالمصدر)۔

تخت نہادن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بمعنی گستردن و بصلۂ بر کنایه از بار کردن تخت (خواجه شیراز ؒ) مالک عافیت نه بلشکر گرفته ایم ٭ ما تخت سلطنت نه به بازو نهاده ایم (خواجه نظامی ؒ) چو بر پشت پیلان نہم تخت عاج ٭ ز ہندوستان آورندم خراج صاحب بحر بر تخت گستردن قانع مؤلف عرض کند

اتفاق داریم با او و هیچ فرق در هر دو معنی بالا نیست
(اردو) تخت بچھانا تخت رکھنا۔

تخت و ربستن مصدر اصطلاحی بقول فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود بمعنی کامیاب و نیک بخت شدن است در کاری **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس نیست خیال داریم که اصل این (تخت دربستن) به دال مهمله باشد غلطی کتابت و تسامح محقق این را به واو چهارم قائم کرد با این حال بدون سند استعمال تسلیم نه کنیم معاصرین عجم هم بر زبان ندارند و این را غلط پندارند (اردو) کامیاب ہونا نیک بخت ہونا۔

تخت و رخت اصطلاح - بقول روزنامه بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاجار بمعنی پلنگ و (فرش آن یعنی بالین) **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) پلنگ اور بچھونا۔

تخته بقول برهان بضم اول و فتح ثالث (۱) مخفف توخته که بمعنی ادا کرده و گذارده باشد اعم از قرض و دین و امانت و نماز. صاحب جامع بذکر معنی اول گوید که (۲) بفتحتین معروف بهار بذیل تخت. ذکر این کرده گوید که همین اصل است و تخت مخفف این بمعنی دوش. خان آرزو در سراج بر معنی اول قناعت کرده. صاحب روزنامه بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاجار گوید که (۳) فرش سنگ باشد. صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود بصراحت معنی دوم گوید که هر پارچه چوب همین را گویند و آن در کشتی از جاها و کارهاست که انبار باشد و (۴) نیز بعجم آن چوب یا چارچوبه ایست که مرده را بر آن نهاده بگورستان می برند می فرماید که تازیان هم این را تخته گویند **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول اسم مفعول تختن است که گذشت و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان و بمعنی چهارم هم مجاز همین معنی دوم و معنی سوم ایجاد معاصرین عجم و ما این را هم اسم جامد دانیم و مجاز معنی دوم که

فرش سنگ هم دو عرض و طول مثل تختهٔ محی باشد (اردو) (۱) اداکیا ہوا (۲) تختہ۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ پٹڑا۔ لکڑی کا سطح چوڑا چرا ہوا ٹکڑا۔ پارچہ چوب (۳) فرش سنگ۔ مذکر۔ (۴) جنازہ۔ بقول آصفیہ تختہ تابوت۔ مذکر۔

تختهٔ آسیا | اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان وبحر (۱) چوبی که آهن گاو را بران نصب کنند بجهت شیار کردن زمین **مؤلف** عرض کند که ما باعتبار هر دو محققین معنی بالا را ذکر کرده ایم و این معنی بر خلاف قیاس و مجاز معنی دوم گیریم و (۲) تخته که آسیا بران قائم کنند مرکب اضافی است (اردو) (۱) وہ لکڑی یا تختہ جس پر آہن جفت قائم کرتے ہیں۔ دیکھو آہن جفت مذکر۔ ہل۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر قلبہ زمین جوتنے کا آلہ۔ دیکھو آماج کے تیسرے معنے۔ (۲) وہ تختہ جس پر چکّی قائم کرتے ہیں۔ مذکر۔

تختهٔ استرش | اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان تختهٔ چوبی که گاو آهن را بدان محکم کنند بجهت شیار کردن زمین۔ صاحب بحر ہم بانش وگوید بضم همزه و فتح رای مهمله باشد **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است و استرش بمعنی آهن جفت و آهن گاو بجایش گذشت بالجمله این مرادف همان (تختهٔ آسیا) بمعنی اوّل اوست۔ صاحب مؤید صراحت فرید کند که بهندی آن را هل نامند و استرش را پهال (اردو) دیکھو تختہ آسیا کے پہلے معنے۔

تختهٔ اوّل | اصطلاح۔ بقول برہان وجامع و رشیدی و بحر و بہار و سراج (۱) کنایه از لوح محفوظ است و (۲) تختهٔ اطفال که بران الف و با و تا نویسند (خواجه نظامی سلہ) تختهٔ اوّل که قلم نقش بست ٭ بر در مجموعهٔ احمد نشست **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی و هر دو معنی موافق قیاس (اردو) (۱) لوح محفوظ مؤنث (دیکھو ام الکتاب)

(۳) تختی بقول آصفیہ اردو۔ اسم مؤنث تختۂ مشق۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے۔ وہ چھوٹا سا تختہ جس پر کھڑیا لگا کر لڑکوں کو الف با تا کی مشق کے لئے دیا جاتا ہے جو مشق کے بعد اسکی کھڑیا کو دھو دیتے ہیں اور پھر نئی کھڑیا چڑھا کر کام کرتے ہیں

تختہ برداشتن از دکان مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر واند بمعنی واکردن (حسین ثنائی ؎) تو بیرم ساز عشرت کہ صبح بادہ فروش ٭ پی صبوح تو این تختہ از دکان برداشت ٭ **مؤلف** عرض کند کہ در ایران ہمچون دکن رسم است کہ در دکانہا از تختہ ہای متعددہ باشد کہ چون خواہند دکان را بند کنند تختہ را قائم کردہ در وسط آن یک سیخ آہنی طویل بگذارند و در وسط آن قفل اندازند و چون خواہند کہ دکان را بکشایند تختہ ہا از جای خودش بردارند از ہمین عادت این اصطلاح قائم شد (اردو) دکان کھولنا۔

تختہ بر سر شکستن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار واند بمعنی خراب و رسوا کردن (محمد قلی سلیم ؎) ہر جا کرشمۂ شیوۂ تعلیم سر کند ٭ شاگرد تختہ بر سر استاد بشکند ٭ (سالک یزدی ؎) خود مشمار کہ ما قطرۂ طوفان زائیم ٭ تختہ بر سر شکند شورش ما دریا را ٭ **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو سند بالا متعلق بہ مصدر شکنیدن است نہ شکستن و فرق شکستن و شکنیدن بجایش می آید و این مصدر اصطلاحی مخصوص است از اطفال زیر تعلیم کہ تختہ مشق در دست دارند و از ہر دو سند ہم اشارۂ آن پیداست اگر برای غیر اطفال استعمال این شود آن را مجاز دانیم و تعمیم بیان کردۂ بہار را نمی پسندیم معاصرین عجم گویند کہ در استعمال این مصدر برای غیر اطفال ہم اشارۂ مجازی اطفال دران لازم است (اردو) خراب کرنا۔ رسوا کرنا۔ تختی سر پر توڑنا یعنے کسی شریر لڑکے کا تختی سے استاد پر حملہ کرنا۔

(الف) تخته بر سر کسی زدن | مصدر اصطلاحی
(ب) تخته بر سر کسی شکستن | بہار ذکر الف
کرده و نوارسته وبہار (ب) را آورده مؤلف
عرض کند که ناصراحت معنی الف بر اصطلاح گذشته
کرده و سند (ب) هم همدر انجا مذکور و خیال ما
هم همان که گذشت (خواجه آصفی ہ) لوح قبرم
کرمی کند فرهاد می زند تخته بر سر استادم ۔
(اردو) دیکھو تخته بر سر شکستن ۔

(الف) تخته بستن | مصدر اصطلاحی جناب
(ب) تخته بسته | آصفی ذکر الف کرده
از معنی ساکت و صاحب رہنما بحواله سفرنامه
ناصرالدین شاه قاچار ذکر (ب) کرده گوید که
بند میز مؤلف عرض کند که این تخت چوبی است
که چهار پایه دارد و بالای آن سطحی صاف و پاک
از تخته های چوبی که اہل ولایت قریب انوشته
کار خط وکتابت ومطالعه کتب و امثال آن و
بالای آن طعام گذاشته تناول می کنند که میز
نامندش بکسر اول چنانکه می آید و پائین بعض این
خانه ها هم می باشد. صاحب ناصری تجیم همین میز خانه دار
را چون بند باشد تخته بند نام کرده بنسبت الف
عرض می شود که این مرادف (تخته بندیدن) است
می آید صاحب آصفی بند بندی که این را مستند
می کند آن هم متعلق به (تخته بندیدن) است
(اردو) (الف) دیکھو تخته بندیدن (ب)
بند میز ۔ مذکر ۔ وه میز جس کے خانے بند ہوں

(الف) تخته بند | اصطلاح ۔ بقول برہان
(۱) پارچه را گویند که چون کسی را دست بشکند یا
از جا بدر رود تخته ها بدان نصب کنند و آن پارچه
را بران تخته ها و دست شکسته بپیچند و (۲) محبوس
و در بند افتاده را نیز گویند ۔ صاحب جامع می فرماید
که دست شکسته را با تخته بستن و بمعنی محبوس ۔
صاحب سروری در ملحقات گوید که عضو شکسته
را گویند که تخته بند کنند و کنایه از حبس کردن
(انوری ہ) در احسان بگو که بند کنند ٭

بوالحسن را چو تخته بند کنند ؎ صاحبان ناصری و
رشیدی هم ؁ همین قسم تعریف بهر دو معنی کرده جهان
آرزو در سراج بر نقل قول محققین قانع ـ صاحب
بحر نسبت معنی اول گوید که پارچه که بر دست شکسته
پیچند و نسبت معنی دوم می نویسد که محبوس و کنایه
از انست که سراپای عاصی در تخته کشند مؤلف
عرض کند که الف اسم فاعل ترکیبی است بمعنی اول
که قماش کم عرض و طولانی دراز را نام است تا
بر دست شکسته بالای پارچه های چوبین می پیچند
برای اینکه پارچه تخته ها دست را راست دارد
و خود را بجای خود هم قائم ؁ ـ که آن را در هندی
پٹی و در انگلیسی بانڈیج گویند و بمعنی دوم اسم
مفعول ترکیبی است کسی که تعزیراً در تخته ها بند
است آن را تخته بند نامند یعنی بسته شده در
تخته ها و بر سبیل مجاز محبوس را هم نام است
و (۳) بمعنی مطلق بند کرده شده چنانکه بهار ذیل
الف آورده (فقرهٔ ملا نصیرای همدانی در خطبه الخطب
دکان خود فرشی در بازار تا تخته بند است ؁
یعنی بند کرده شده ـ و استعمال ـ ـ ـ ـ ـ

(ب) **تخته بند کردن** (۱) بمعنی تعزیر دادن
بشکنجهٔ تخته هاست چنانکه در سند انوری گذشت
و همین مصدر (۲) بمعنی عام هم می آید یعنی چیزی
را از تخته ها بند کردن چنانکه ـ ـ ـ ـ ـ

(ج) **تخته بند کردن دکان** که بقول بحر بمعنی

(د) **تخته بند گذاشتن دکان** بند کردن دکان
(شوکت ؁) ز چین زلف او صد کاروان
مشک می آید ؎ گشادی زلف خوبان تخته بند
از شانه دکان را ؎ و هم او گوید که (تخته بند شانه دکان)
لازم (ج) باشد و بهار ذیل الف ـ ـ ـ

(ه) **تخته بند گردانیدن** را هم بهمین معنی
دوم ب آورده (فقرهٔ میرزا صائب در رقعه
فرمان عدم مزاحمت شراب) جلاجل را تخته بند
گردانیدند (اردو) الف (۱) پٹی بقول
آصفیه ـ هندی ـ اسم مؤنث ـ زخم بند ـ وه کپڑا

جو زخم یا فصد پر باندھا جاتا ہے۔ بندہ مؤلف
عرض کرتا ہے کہ انگریزی مین بانڈیج یہی ہے
(۴) تختہ بند۔ فارسی مین وہ شخص جو بسزا تختون
مین بند کیا گیا ہو ایران مین بعض خاص مجرمین
کو تختہ بندی کی سزا دیجاتی تھی یعنی اون کو سیدھا
کھڑا کر کے دونون جانب سے تختہ بند کر دیتے
تھے کہ وہ ہل نسکے اور اسی حالت مین اسکی
موت واقع ہوتی تھی۔ قیدی۔ محبوس (۳) بند
کیا ہوا (ب) (۱) انسان کو تختہ بند کرنا یعنے
تختہ بندی کی سزا دینا۔ (۲) کسی اور چیز کو تختون
سے بند کرنا۔ (ج اور د) دکان کو بند کرنا
(ھ) بند کرنا۔ قید کرنا۔

تختہ بندیدن | استعمال۔ مرادف تختہ بستن
است کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ تعریف
بستن و بندیدن بجایش مذکور و این معنی حقیقی
کہ بستن چیزی بواسطۂ تختہ ہا ست و (تختہ بند) را
کہ گذشت تعلق دارد بہمین (اردو) تختہ باندھنا

تختہ پل | استعمال بقول بہار و انند بضم بای
فارسی پلی کہ از تختہ ہا بر خندق قلعہ سازند تا در
قلعہ آمد و رفت واقع شود (حکیم زلالی ع)
قلعہ تہیہ دہان کردہ ؎ تختہ پل بر درش زبان
آوردہ ؎ مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت
پل تختہ و این پلی باشد کہ ہر وقت کہ خواہند بوسیلۂ
چرخ آہنی از رود یا خندق می بردارند و باز
می گذارند (اردو) تختہ کا پل۔ مذکر۔

تختہ پوست | اصطلاح۔ بقول بہار و
بحر و وارستہ ہمان پوست تختہ مؤلف عرض
کند کہ صراحت کافی ہمدرانجا موجود (ابونصر
نصیرای بدخشانی ع) با کلاہ نمد بہ تختۂ پوست
شہریاریم و تاج و تخت اینست ؎ (اردو)
دیکھو پوست تختہ۔

تختہ تابوت | اصطلاح۔ بقول انند معروف
(شیخ شیراز ع) ترا بہ تختۂ تابوت ہم کشد
روزی ؎ اگر خزانہ و لشکر ہزار خواہد بود

مؤلف عرض کند که این همانست که بمعنی چہارم تختہ گذشت مرکب اضافی است (اردو) جنازہ۔ مذکر۔ دیکھو تختہ کے چوتھے معنے۔

تختہ تخت یا تختہ تابوت مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ومحبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ فارسیان در بی ثباتی دنیا استعمال این مثل کنند یعنی ہمان تختہ است کہ گاہی بہ تخت است وگاہی بہ تابوت (اردو) دکن میں کہتے ہیں "پلنگ پر سوئے یا سلا کر روئے" یہ کہاوت قریب اسی فارسی مثل کے مطابق ہے یعنے پلنگ وہی ہے جس پر آرام کرتے ہیں یا لاش کو اس پہ لیجاتے ہیں۔

تختہ تعلیم اصطلاح۔ بقول بحر وارستہ وبہار لوحی کہ اطفال بران مشق کنند (خواجہ آصفی ۵) مارا سر تعلیم خرد نیست برین درہا از سر ہوس تختہ تعلیم نہادیم ہا مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است ومرادف (تختۂ اول) بمعنی دومش موافق قیاس (اردو) دیکھو تختۂ اول کے دوسرے معنے۔

تختہ جوہری اصطلاح۔ بقول بحر ومطلقات برہان (۱) رنگ سبز وکبود و (۲) کنایہ از رنگ برنگ نیز مؤلف عرض کند کہ جوہری بر تختہ جملہ اقسام رنگ جواہر درست می کند برای مبصرین وخریداران وہمین تختہ را فارسیان بر سبیل مجاز بدین دو معنی استعمال کردہ اند وہر دو معنی کنایہ باشد ومعنی اول ازینکہ اکثر بر تختۂ جوہری جواہر سبز وکبود رنگ می باشد (اردو) (۱) سبز اور کبود رنگ۔ مذکر۔ (۲) رنگ برنگ۔

(الف) تختۂ حاسبان **(ب) تختۂ حسابشناسان** اصطلاح۔ خان آرزو در سراج بذیل (تختۂ محاسبان) گوید کہ مرادفش۔ صاحب انند بحوالہ مؤید نسبت (ب) میفرماید کہ ای تختہ حساب کہ آن را تختۂ خاک ہم گویند وہم او بر تختۂ خاک گوید کہ تختہ

محاسبان و زمین مؤلف عرض کند که همان (تخته حاسبان) که گذشت (اردو) دیکھو تخت حاسبان

تختۂ حمّام اصطلاح - بقول بحر و وارستہ و بہار و آنند سنگی که در حمّام برای ادای نماز گذارند (محسن تاثیر ع) هر چاری را که عادت کرده با سوز جگر ٭ تخته اش جز تختۂ حمام نتواند شدن ٭ مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است (اردو) وہ تختہ جو حمام میں ادای نماز کے لئے بچھا رہتا ہے - مذکر -

تختۂ خاک اصطلاح - بقول ملحقات برہان و مؤید و آنند (۱) زمین و (۲) تختۂ محاسبان صاحب بحر بذکر معنی اوّل گوید که (۳) قالب انسان مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و زمین کنایه ایست لطیف و موافق قیاس بهر دو معنی اوّل و برای معنی سوم مشتاق سند استعمال می باشیم که معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین از آن ساکت و لطافت هم ندارد (اردو) (۱) زمین - مؤنث (۲) دیکھو تخت حاسبان (۳) قالب انسان

(الف) **تختۂ در** استعمال - بقول بہار و آنند معروف و همچنین بقول هر دو ---

(ب) **تختۂ دکان** مؤلف عرض کند که الف بمعنی یک پارهٔ در و ب یکی از آن تخته ها که دکان را از آن بندند و گشایند (صائب ع) صائب ز گفتگوی تو گرم است بزم عشق ٭ خاموشی تو تختۂ دکان آتش است ٭ (اردو) الف پٹ - بقول آصفیہ تختۂ در - کواڑ (ب) دکان کا پٹ - دکان کا تختہ - ان تختوں میں سے ایک جن سے دکان بند کرتے ہیں - مذکر -

تختۂ رقوم اصطلاح - بقول بحر و ملحقات برہان تختۂ رمّال و منجّم - صاحب مؤید مطبوعه صراحت مزید کند که منجّمان بران پانسه انداخته حساب اشکال کنند مؤلف عرض کند که مرکب اضافی و موافق قیاس - صاحبان مؤید قلمی این صراحت را ننوشته اند و تصرف مطبع معلوم می شود و غلطی می نماید که پانسه انداز

کار منجم نیست بلکہ کار رمال است (اردو) تختہ
رقوم۔ اُس تختہ کا نام ہے جس پر منجمین اپنا
حساب لکھتے ہیں۔

تختہ زدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان
وبحر وسروری وجامع (۱) کنایہ از پنبہ را حلاجی
کردن باشد کہ بتازی ندف گویند بہار گوید کہ
تصحیف پخنہ زدن بیای فارسی است چرا کہ
پخنہ بمعنی پنبہ آمدہ۔ صاحب مؤید بذکر معنی بالا بجای
قلفیہ گوید کہ (۲) آگندن قبا و استال آن محاوج
خان آرزو در چراغ ہدایت بذیل این تعریف (تختہ
زدن ترسا) کردہ کہ بجایش می آید مؤلف عرض
کند کہ در حلاجی از دستۂ آلہ معروف بہ تختہ آلہ
می زنند پس وجہی نیست کہ برخلاف زبان و تقلید
محققین اہل زبان تصرف در لغت کنیم۔ صاحب
آصفی گوید کہ (۳) بمعنی تخت گستردن است و ما
بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم (اردو)
(۱) دُھنکنا۔ دُھننا۔ دیکھو پخیدن (۲) قبا یا رضائی
میں روئی بھرنا (۳) تخت بچھانا۔

تختہ زدن ترسا | مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار آنست کہ ترسایان وقت سحر در معبد خود
تختہ بر تختہ بزنند۔ صاحب بحر بذیل تختہ زدن
ذکر این کردہ و خان آرزو در چراغ ہدایت ہم۔
(میر نجات ۵) ہست آواز شلنگ تو با این زیبائی
ہو کہ زند تختہ بہنگام سحر ترسائی ﴿ مؤلف عرض
کند کہ بترکیب اضافی موافق قیاس (اردو)۔
ترساؤں کا عبادت میں تختہ پہ تختہ مارنا۔

تختہ زدن دکان | مصدر اصطلاحی۔
بقول بہار و بحر دانند کنایہ از بند کردن دکان
(مخلص کاشی ۵) صرفہ نتوان برد از کاری کہ
شد بسیار دست ﴿ تختہ زد زاہد دکان شید در
ماہ صیام ﴿ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است کہ تختہ ہای متعددہ عوض در دکان می باشد
کہ دکاندار در بست و کشاد دکان از ان کار گیرد
(اردو) دکان بند کرنا۔

تختۂ عاج | اصطلاح - بقول بحر و ملحقات برہان مرادف تخت عاج مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و بہ ترجمۂ مع لفظش خیال خود را ہمدرینجا ظاہر کردہ ایم (اردو) دیکھو تخت عاج -

تختۂ قماش | اصطلاح - بقول بہار آنچہ از دو تختۂ چوب سازند و در ان قماشہا را نگاہ دارند و بازیہ طناب محکم بندند مؤلف عرض کند کہ بعض اقسام قماش ریشمی را بر یک تختہ پیچند و برای قماش ریشمی دو تختہ از دو جانب نہادہ [illegible] کنند بالای آن طناب کنند تا کرم [illegible] نخورد (محسن تاثیر ہ) افتادہ ام بہ بند نگہداری عیال ، چون تختۂ قماش کہ بند یا طناب ہے (اردو) وہ تختہ جس پر ریشمی کپڑا لپیٹا جاتا ہے یا ادنی طاقوں کی دو جانب رکھ کر کستے ہیں تاکہ کیڑے سے محفوظ رہے - مذکر -

تختۂ قنّاد | اصطلاح - بقول بہار و انند آنچہ تختۂ کہ قناد و حلوائی شیرینیہا بر ان چینند مؤلف عرض کند کہ قنّاد بہ تشدید نون - حلوائی را نام است و این مرکب اضافی است (ابو نصیر نصیرای بدخشانی ہ) گلرخ غنچہ دہان من بگل شد خندہ زن ، از شکر ریزی چمن را تختۂ قناد کرد ، (اردو) وہ تختہ جو حلوائی کی دوکان کے آگے بچھایا جاتا ہے جس پر مٹھائی چنی جاتی ہے مذکر

تختۂ قیمہ | اصطلاح - بقول بہار و بحر و انند تختۂ چوبی کہ گوشت را بران ببرند و قیمہ کنند (وحید ہ) دلم دائم از وی سراسیمہ است ، از و سینہ ام تختۂ قیمہ است ، مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و این پارۂ تنۂ درختی باشد خان آرزو در چراغ ہدایت ہم ذکر این کردہ (اردو) کندہ - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - قیمہ کوٹنے کی لکڑی -

تختہ کردن دکان | مصدر اصطلاحی - بقول بحر و بہار و انند بمعنی بند کردن دکان مرادف (تختہ زدن دکان) مؤلف عرض کند کہ اصراحت

کافی همدر اینجا کرده ایم (محمد سعید اشرف سے)
تا قدت شیخ ناز کرده بلند ٭ تخته کرد دست سرو
دکان را ٭ مخفی مباد که از سند بالا (تخته کردن
دکان را) پیداست ۔ عیبی ندارد (اردو)
دکان بند کرنا ۔

(الف) **تخته کلاه** اصطلاح ۔ بقول بهار
و بحر (۱) کلاه چوبینی که زنگلها بدان بندند و بر سر
مجرمان گذارند و رسوا کنند که آن را کلاه تخته و کلاه زنگله
نیز گویند (ملا شفیع اثر سے) از که آموختی این عمل
کز اسپ کسان ٭ تو کنی نعل و مرا تخته کلاه فرمائی
مؤلف عرض کند که از سند بالا ---------

(ب) **تخته کلاه فرمودن** بمعنی رسوا کردن
پیداست پس الف بمعنی رسوا باشد و مجازاً (۲)
بمعنی رسوائی هم ۔ بهار ذکر این کرده ولیکن تعریف
خوشی نکرد (محمد سعید اشرف سے) نازند شهان
اگرچه بر تخت و کلاه ٭ در مذهب ما تخته کلاه است
است اینجا ٭ مخفی مباد که کلا مخفف کلاه است
و در سند اول استعمال همین مخفف (اردو)
(الف) (۱) رسوا (۲) رسوائی ۔ مؤنث (ب)
رسوا کرنا ۔ رسوائی کرنا ۔

تخته گردن اصطلاح ۔ بقول بحر دانند
مرکب تخته گردن که عنان برا بو نتابد مؤلف
عرض کند که بمعنی سخت گردن دارنده که پیرو رائے
لگام نکند اسم فاعل ترکیبی است استعمال این
اکثر بصفت اسپ می شود معاصرین عجم بر زبان
دارند (اردو) سخت گردن ۔ شریر گھوڑا
منه زور گھوڑا ۔

تخته گوی اصطلاح ۔ بقول بحر چوگان که سر
آن مانند چمچه باشد و بدان گوی بازند مؤلف
عرض کند که تشبیه کفگیر به از چمچه می نماید و فک
اضافت (تخته گوی) است که مرکب اضافی است
چوگان را مانند و حالا بر زبان معاصرین
عجم همین چوگان است ۔ صاحب لغات بر نگارد
این را (تخته گوئی) بیاء تحتانی نوشته خیال ما

گفتہ اند مؤلف عرض کند کہ ما این را مرادف و ہم معنی اول را خلاف قیاس پنداریم و از ینکہ محققین زباندان اعنی سروری و ناصری و جامع از معنی دوم ساکت اند بدون سند استعمال معنی اول را تسلیم نکنیم (اردو) (۱) زمین ـ مؤنث (۲) دیکھو تختۂ حاسبان اور تخت محاسبان ـ

تختۂ محاسبان شود مقولہ ـ بقول ملحقات بہار و عجم خاک بر سر افتد و گرد آلود شود مؤلف عرض کند کہ فارسیان چون کسی را بد دعا دہند ہمین مقولہ را استعمال می نمایند کہ موافق قیاس است (اردو) تم پر خاک پڑے ـ

(الف) **تختۂ مشق** اصطلاح ـ بقول بہار و مؤید بہ اضافت و بی اضافت (۱) تختہ کہ اطفال دبستان بران مشق کنند و (۲) ہر چیزی کہ بسیار باستعمال آید (صائب ؎) لوح دل کہ آئینۂ راز عالم است ؏ حیف است حیف تختۂ مشق ہوس کنی ؎ (محمد تاثیر ؎) ای ستون آئینۂ شبستان ـ احوال من است کہ تختۂ مشق جفو بانۂ اعمال من است مؤلف عرض کند کہ از سند اول . . . .

(ب) **تختۂ مشق کردن** بمعنی تختۂ مشق قرار دادن پیداست (اردو) الف تختۂ مشق بقول آصفیہ (۱) وہ تختی جس پر لڑکے مشق کرتے ہیں لکھنے کی پٹی ـ لوح (۲) وہ چیز جو بہت استعمال میں آئے (باضافت و بے اضافت) (ب) تختۂ مشق بنانا ـ

تختۂ میل اصطلاح ـ بقول خان آرزو در سراج (ذیل تختۂ محاسبان) ہمان تختۂ حاسبان مؤلف عرض کند کہ ازین کہ کتابت بر خاک این تختہ از میل آہنی می شود این را بدین اسم موسوم کردند (اردو) دیکھو تختۂ محاسبان ـ

تختۂ مینا اصطلاح ـ بقول جہان و بحر و عجم (ناصری و جہانگیری در ملحقات) کنایہ از آسمان است مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی و موافق قیاس باشد (اردو) دیکھو آسمان ـ

(الف) **تختهٔ نرد** اصطلاح ـ بقول بحر تختهٔ که بر آن بازی نرد بازند و هم او بر ------

(ب) **تختهٔ نرد آبنوسی** گوید که (۱) فلک البروج است صاحب تحقیقات برهان (ب) را آورده صاحب رشیدی گوید که فلک است. خان آرزو در سراج (ب) را بحذف تحتانی آخره (تختهٔ نرد آبنوس) نوشته که بمعنی اول گوید که (۲) کنایه از شب نیز **مؤلف** عرض کند که ب مرکب توصیفی است و بقول خان آرزو مرکب اضافی و معنی دوم هم موافق قیاس (اردو)

الف وه بساط تختہ جس پر نرد کھیلیں ـ مذکر ـ
(ب) (۱) آسمان ـ مذکر (۲) رات ـ مؤنث

تختهٔ یخ اصطلاح ـ بقول بهار پارچهٔ یخ که از کمال برودت هوا در حوض یا رودها می بندد و بغایت شفاف می باشد مانند آئینهٔ قدنما (یحیی شیرازی ــه) وه چه رخصت اینکه چو در تاب شد سینه ام ٭ چون تختهٔ یخ آب شد ٭ **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است (اردو) یخ کا ٹکڑا ـ مذکر ـ

تجخم بقول برهان و جهانگیری بفتح اول وضم جیم بر وزن انجم (۱) بمعنی حریص و بقول جامع (۲) صاحب شر. صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید که به حای مهمله صحیح نه به خای معجمه و لغت عربی است نه فارسی (خاقانی ــه) ناهم همای دولت و شهباز حضرتست ٭ نه کرگس قرحچه و نی زاغ تجخم است ٭ (وله ــه) پیش دل شان سپهر و انجم ٭ این بوده ورنج و آن تجخم ٭ صاحب رشیدی اشاره می کند به شعر دوم خاقانی که از آن فتح دوم و تشدید جیم عربی هم ظاهر است. خان آرزو در سراج بذکر قول رشیدی گوید که میتواند که از عالم پر و فر بود که مشدد و مخفف هر دو آمده اما آنکه مشدد را مخفف کرده اند چنانکه ضابطهٔ فارسیان است که در الفاظ عربیه نیز چنین تصرف

کند پس قول جہانگیری خطا نبود **مؤلف** عرض کند کہ تحجّم بہ حای مہملہ دوم در عربی زبان بمعنی برآمدگی پستان و ہر چیز نوشتہ پس بی غوری صاحب ناصری است کہ ایراد درین لغت می کند ما باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبانست و باعتماد دیگر محققین تحقیق پسند این را لغت فارسی زبان دانیم اگر در عربی زبان بہ حای مہملہ عوض خای معجمہ بہمین معنی می بود دران حالت ما این را مفرس می گفتیم بر سبیل تبدیل (اردو) (۱) حریص (۲) صاحب شر۔

تخره خان آرزو در سراج بحوالۂ قوسی گوید کہ مخفف تسخره بمعنی تمسخر است و می فرماید کہ عربی الاصل بود کہ فارسیان دران متصرّف کرده باشند دیگر ہمہ محققین ازین لغت ساکت **مؤلف** گوید کہ اگر سند استعمال این پیش شود ما این را اسم جامد فارسی زبان توانیم گفت محض بیان محقق بالا برای این کفایت نمی کند (اردو) تمسخر۔ مذکر۔ ٹھٹول ظرافت۔

تخس بقول برہان و سروری و ناصری و جامع بفتح اول و ثانی بر وزن عسس تافتن دل باشد از غم و الم و بعض می فرمایند کہ بسکون ثانی ہم گفتہ اند و بہ این معنی بجای حرف اول بای ابجد ہم بنظر آمده **مؤلف** عرض کند کہ ہمین لغت بموحده بمعنی پژمرده بر نشان اولش و بمعنی گداز و رنج بر نشان سومش گذشت و صراحت ماخذش ہمدرانجا مذکور پس این را مبدلش دانیم چنانکہ تبکوب و تکوب (اردو) دیکھو بخس کے پہلے اور تیسرے معنے۔

تخش بقول برہان بفتح اول بر وزن رخش بمعنی (۱) بالا و صدر مجلس و (۲) نوعی از تیر ہم و (۳) تیر آتشبازی را نیز گفتہ اند و بقول بعض (۴) نوعی از کمانست کہ تیر بسیار کوچکی دارد۔ صاحب جامع گوید کہ تخشیدن بمعنی در صدر نشستن می آید پس صدر مجلس را تخش گویند و ذکر دیگر

سنائی هم کرده صاحب ناصری بمعنی چهارم را ترک کرده و صاحبان رشیدی و سروری بر معنی چهارم
قناعت کرده و نسبت معنی اول همین قدر گویند که کسی که بالا نشست می گویند که تخشید خان آرزو
در سراج می طرازد که صحیح آنست که تخشیدن بمعنی بالانشستن آمده و تیر آتشبازی را به همین نسبت
تیر تخش گویند که در هوا بسیار بلند رود و ظاهرا ناوک را بمجاز تخش گفته باشند که تیر آن در هوا بلند
رود اگرچه انداختن تیر ناوک در هوا رسم نیست ز آنکه بردارش بهار بذکر معنی چهارم گوید که بعضی
گویند تخش بان که در جنگ های هند سر دهند و آن آهنی باشد مجوف که از باروت پر کرده و آتش
در ان زنند و جانب خصم در هوا اندازند مقصود بهار درینجا از معنی سوم است (طاهر وحید
سنه) تو گوئی چو شد تیر تخش بلند ٭ که کرده است این ریشه در خاک بند ٭ وارسته متفق با
بهار که خود بهار نقلش بر داشته صاحب تحقیق الاصطلاحات بمعنی سوم قانع (ظهوری [illegible])
بعطری که عطار گیسو دهد ٭ بتیری که از تخش ابرو جهد ٭ (هاتفی سنه) زهر سو و انداز پرنده رخش
بکیوان رسان که تیر از کمانهای تخش ٭ مؤلف عرض کند که بقول بعض معاصرین ماخذ عجم ام
جاده فارسی زبان است که بمعنی تیر نیست قدری خم دارد که تیراندازان چالاکدست آن را بطرف
می زنند که اول بالا می رود و باز بر سر نشانه می افتد پس معنی دوم اصل است و معنی سوم مجاز آن
این تیر آتشبازی همانست که آن را در هند بان گویند و معنی چهارم مجازش که کمان تیر را هم تخش
گفتند که خم آن مثل تیر تخش باشد و معنی اول هم مجاز معنی دوم که صدرنشین هم بلندی دارد چنانکه
تیر تخش اول بلندی شود و این بمعنی اول اسم مصدر تخشیدن است که بجایش می آید مخفی مباد که
بعض معاصرین عجم این را بمعنی چهارم اسم جامد دانند و معنی دوم را مجاز آن که تیر تخش شبیه بکمان

است ومعنی سوم ہم مجازش کہ تیر آتشبازی یعنی بان ہم خمیدہ باشد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو)
(۱) صدرنشین۔ میرمجلس۔ پریسیڈنٹ (۲) وہ تیرچوب کو فارسیون نے تیرتخش کہا ہے جو کسی قدرخمدار
ہوتا ہے اور بلند ہو کر نشانے کے سرپر بیٹھتا ہے۔ مذکر (۳) بان۔ مؤنث۔ بقول آصفیہ وہ
تیرجو از قسم ہوائی ہے جو اگلے زمانہ کی لڑائیون مین دشمن پر چھوڑا کرتے تھے (۴) کمان۔ مؤنث
دیکھو افعی قسمریان۔

تخشا بقول برہان وجہانگیری وجامع بہ فتح اوّل بروزن احشا بمعنی سعی کنندہ وکوشندہ (زرتشت بہرام پژدی سہ) بگو تخشا بکار تو نہ پیوست پا
همی باشید وهی دار پیوست پا صاحب نوادر
ذکر این بذیل مصدر تخشاییدن کردہ گوید کہ این
مجاز است چراکہ در بالا رہ‌ی سعی را دخل تمام
مؤلف عرض کند کہ درست گوید لیکن از
حقیقت چرا خبر نمی دہد کہ این اسم مرکب است
با امر حاضر تخش والف فاعلی کہ افادۂ اسم فاعل
کند چنانکہ دانا وبینا وجویا وپویا واین اصلاً اسم
جامد نیست بلکہ بقاعدۂ فارسی لفظی است کہ از
مشتقات مصدر پیدا شد (اردو) کوشش
کرنے والا۔ ساعی۔ سعی کرنے والا۔

(الف) **تخشد**	الف بقول برہان برو
(ب) **تخشیدن**	تخشید بمعنی بالانشست

چہ تخش بمعنی بالا وصدر مجلس ہم آمدہ وہم او
نسبت ب گوید کہ بروزن بخشیدن بمعنی بالا نشستن
صاحبان ناصری وبحر ومؤید وانند وموارد و
نوادر ذکر ب کردہ اند صاحب بحر صراحت
کند کہ کامل التصریف است ومضارع این تخشد
وصاحب موارد می فرماید کہ حاصل بالمصدر این
تخش مؤلف عرض کند کہ الف ماضی مطلق
ب وب مرکب از تخش کہ اسم مصدر است و
یای معروف وعلامت مصدر دن۔ برہان الف برا

اسم جامد دانست غلط کرد (اردو) الف بلندی پر بیٹھا (ب) بلندی پر بیٹھنا۔

تخفیف بقول بہار سبک کردن می فرماید کہ با لفظ دادن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح۔ فارسیان استعمال این بمعنی سبک با مصادر و ترکیب فارسی کردہ اند کہ در ملحقات می آید (اردو) تخفیف۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث کمی۔

تخفیف تصدیع استعمال۔ بقول بہار مرادف تخفیف زحمت **مؤلف** عرض کند کہ استعمال این در فارسی زبان بسیار کم است۔ البتہ تخفیف زحمت بر زبان است بمعنی کمی زحمت (اردو) تخفیف تصدیع۔ تخفیف زحمت دونون دکن مین مستعمل ہین بمعنی حقیقی یعنے تکلیف کی کمی۔

تخفیف دادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی سبک کردن و آسانی پیدا کردن است (طالب آملی ؎) حدیث عشق دراز است و یار نازک طبع ؛ دماغ در دسرش نیست می دہم تخفیف ؛ (اردو) ہلکا کرنا۔ بار گھٹانا۔ آسان کرنا۔

(الف) تخفیف زحمت کردن استعمال
(ب) تخفیف کردن صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش الف پیداست از ینجاست کہ ما او را جا دادہ ایم کہ بمعنی زحمت کم کردن است و ب ہم بمعنی کم کردن مستعمل۔ (حافظ شیرازی ؎) خاک کویت برنتابد زحمت ما بیش ازین ؛ لطفہا کردی بتا تخفیف زحمت می کنم ؛ (اردو) الف۔ تخفیف زحمت کرنا تکلیف کو کم کرنا ب کم کرنا تخفیف کرنا ہلکا کرنا

تخفیفہ بقول بہار دستار کوچکی کہ ہنگام خواب و خلوت بسر پیچند نسبت بعمامہ سبک باشد (محسن تاثیر ؎) اگر خفت نمی آرد بسر ترک ادب کردن

(۲) چرا بر سر نہد تخفیفہ ہر کس بی تکلف شد (۳) مخلص کاشی (۵) کجاست راحت تخفیفہ و سبک روحی (۲) علاقہ نیست بدستار اعتبار مرا (۳) خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ لغت عربیت صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ یای نسبت با لفظ تخفیف مرکب کردند مؤلف عرض کند کند کہ استعمال این بہ ہمین معنی در عربی یافتہ نشد با این را مفرس دانیم (اردو) وہ چھوٹا رومال جو عمامہ سے چھوٹا ہوتا ہے جسکو خلوت میں سوتے وقت سر میں لپیٹ لیتے ہیں۔ مذکر۔

تخلّص (۱) خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ (۱) لفظی کہ شاعر برای خود مقرر کند و (۲) بیتی کہ شاعر تخلص خود در آن کند (کمال خجند ع) تخلص ہای تو بس نامدار است (۳) **مؤلف** عرض کند کہ صاحب انند می فرماید کہ عربی است و در اصطلاح شعرا (۱) نام ممدوح آوردن است (کذا فی الجامع الصنائع) اما در اساس الفضلا کہ تصنیف قاضی شہاب الدین باشد مندرج است کہ حسن تخلص آنست کہ خروج از غزل و دخول در مدح بہ احسن وجہ باشد و درین معنی لغوی مرعی می شود زیرا چہ رستن از غزل است **مؤلف** عرض کند کہ در عربی زبان مطلق بمعنی رسیدن است و معنی اول یافتہ نمی شود معلوم می شود کہ مفرس است و فارسیان بمعنی اول استعمال کردہ اند و بہ معنی دوم مقطع مستعمل است نہ تخلص و بمعنی سوم استعمال عرب است نہ فارسی (اردو) تخلص۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر (۱) شاعر کا وہ مختصر اور فرضی نام جو شعر میں ڈالا جاتا ہے۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے یہ شاعر کا وہ مختصر اور فرضی نام ہے جسکو شاعر اپنے اشعار میں اپنے آپ کو اس نام سے موسوم کرتا ہے (۲) مقطع۔ بقولہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔

غزل یا قصیدہ کا آخری شعر جس میں شاعر کا تخلص واقع ہو۔ قدما شعر اوّل میں بھی تخلص ڈالدیا کرتے تھے کبھی فارسی اور اردو میں مطلع کو بھی مقطع بنا ڈالتے ہیں مؤلف عرض کرتا ہے کہ مطلع کی کیا خصوصیت ہے درمیان اشعار کسی ایک شعر میں بھی تخلص لایا جا سکتا ہے لیکن اسکو مقطع نہیں کہہ سکتے اور نہ اس مطلع کا نام مقطع جس میں تخلص ہو (۳) ممدوح کا نام جو اشعار میں لایا جائے عربی میں تخلص کہا جاتا ہے مگر فارسی اور اردو میں ان معنوں میں مستعمل نہیں

تخلف بقول بہار واپس استادن از چیزی مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است و بقول منتخب واپس ماندن۔ فارسیان این را بمعنی رسائی نہ شدن و پست ہمتی و عدم ایفا با مصادر فارسی استعمال کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) (۱) رسائی نہ ہونا کا حاصل یعنی عدم رسائی مؤنث۔ پست ہمتی۔ مؤنث۔ عدم ایفا۔ مذکر۔ وعدہ خلافی۔ مؤنث۔

تخلف افتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش معنی رسائی نشدن پیداست (علی خراسانی ؎) بود این نکتہ پر روشن کہ در باب جناب تو ز تخلف تا ابد افتادہ در اقوال انسانی ہے (اردو) رسائی نہ ہونا

تخلف کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش بمعنی پست ہمت شدن پیداست (علی خراسانی ؎) بر چہرہ ما خاک در دوست گواہ است کز طاعت می خانہ نکردیم تخلف ہے (اردو) پست ہمت ہونا۔ انکار کرنا۔

تخلف ورزیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش پیداست

را بمعنی وفا کردن است (خان آرزو سه) می کند وعده باغیار و تخلف ورزد ؎ چه کند	آرزوی ما که یاد ایشم نیست ؎ (اردو) وفا کرنا ۔

تخلہ بقول برہان و جامع و رشیدی و جہانگیری بفتح اوّل و لام و سکون ثانی بمعنی (۱) نعلین و (۲) عصا و (۳) ریزہ و خردۂ ہر چیز۔ صاحبان سروری و ناصری و مؤید بر معنی اوّل و دوم قانع (شمس فخری سه) ایا شاہی کہ ہر سائل کہ آید ؎ بدرگاہ تو بی دستار و تخلہ ؎ (انجمن بہ لطف) اندر فضائل تو قلم گوئی ؎ چون تخلہ کلیم ہمہ پیرشد ؎ خان آرزو در سراج متفق با برہان است۔ عرض کند کہ صاحب انند صراحت کند کہ لغت فارسی است۔ اسم جامد فارسی قدیم دانیم و حالا بر زبان اہل عجم نیست (اردو) (۱) نعلین۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ مذکر۔ دو نون جوتیاں۔ جوتوں کا جوڑا (۲) عصا بقولہ عربی۔ اسم مذکر۔ لاٹھی۔ سونٹا۔ چوب دستی۔ دیکھو بار (۳) ہر چیز کا خردہ۔ ریزہ۔ مذکر ۔

تخم بقول برہان بضم اوّل و فتح ثانی و سکون میم (۱) پارچہ باشد کہ تار چنان بر سر چوب بندند و بدان از ہوا نار چہ باشید و بسکون ثانی (۲) دانہ و اصل ہر چیز و (۳) مرضی را نیز گویند بعربی بیضہ خوانند و (۴) مطلق بیضہ را نیز گفتہ اند اعم از ماکیان و غیر ماکیان و (۵) بمعنی منی و آب پشت ہم ہست کہ مادّۂ وجود حیوانات است و (۶) بمعنی اصل و نسب و نژاد نیز آمدہ صاحبان جہانگیری و سروری بر معنی اوّل قناعت کردہ اند۔ صاحب جامع بذکر ہمہ معانی نسبت معنی چہارم تخصیص بیضۂ مرغ کند و معنی دوم بخصوصیت بیان نکرد۔ صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل و دوم معنی چہارم را مخصوص با مرغ کردہ و ذکر معنی ششم ہم فرمودہ صاحب مؤید

شارهٔ بمعنی دوم کرده گوید که آن اصل هر چیز است و نیز (۷) اولاً صاحب فدائی می فرماید که دانهٔ
هر چیز که بکارند و سبز شود و خوشه ها یا میوه ها بر آرد و آنچه بتازی بیضه خوانند و آن را خاگ هم نامند
و تخم کبوتر و گنجشک و مانند آن و (۸) خایهٔ مردم نیز (شمس فخری ۵) بکه آنگاه شاه زر بخشد که چیز خوش
سازد زهر را به تخم به خان آرزو در سراج گوید که بمعنی اصل و نژاد است و مطلق بیضه و اغلب
که این هر دو در اصل مجاز بود که شهرت گرفته چه تخم در اصل دانه را گویند و نیز بمعنی اوّل می فرماید
که این تصحیف تخم است صاحب محیط بر تخم می فرماید که اسم فارسی بزر است و بعض طیور را نیز شامل
و سرکب بمقام تخم و مسطور چنانچه در بزر نیز اشاره رفته مؤلف عرض کند که حقیقت بیضه بجایش مذکور
بهار گوید که اصل و نژاد و تخم غله و درخت چون تخم کدو و تخم ریحان و تخم گل و تخم سنبل و
امثال آن و بمعنی بیضهٔ مرغ و نطفه مجاز است و با لفظ افگندن و بالیدن و بر خاک افشاندن
و پریشان کردن و در خاک کردن و دمیدن و سبز شدن و فرو کردن و کاشتن و کردن و نهادن
مستعمل ما می گوئیم بمعنی اوّل تخم به بای فارسی اصل است چنانکه اشارهٔ این هم در اینجا کرده ایم
و صراحت ماخذ به تخم گذشت و این را مبدل تخم دانیم و همین مثال اوّل این تبدیل است و
بمعنی دوم اصل دیگر همه معانی مجاز و اسم جامد فارسی زبان و معنی سوم مجازش که آن را تخمه هم نامند
که این مرض پیدا می شود از اینکه تخم در غذای غیر پخته هضم نمی شود و تخمه عائد می گردد ما این را بدین معنی
مخفف تخمه دانیم و تخمه بقول صاحب منتخب در عربی زبان بمعنی مطلق ناگواری طعام است صاحبان
اننددو غیاث تخمه را بمعنی بدهضمی طعام از امتلا لغت عرب گویند و معنی چهارم و پنجم و ششم و هفتم
و هشتم همه مجاز معنی دوم موافق قیاس است و استعمال این با مصادر در ملحقات می آید اردو

(۱) دیکھو تخم (۲) دیکھو بزر (۳) تخمہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کی قے جو بدہضمی یا فساد غذا سے ہو جاتی ہے اس میں اور ہیضہ میں یہہ فرق ہے کہ ہیضہ اخلاط غذا میں فساد ہو کر ہوتا ہے اور تخمہ غذا کے فساد سے (۴) تخم۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر بیضہ۔ انڈا (۵) منی بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث۔ آب پشت۔ آدمی کا بیج۔ نطفہ۔ وہ سفید مادہ جو آدمی کے عضو تناسل سے بر وقت جماع خارج ہوتا ہے اور اس سے حمل قرار پاتا ہے (۶) تخم۔ بقولہ۔ فارسی۔ اسم مذکر نسل (۷) تخم بقولہ مذکر۔ اولاد (۸) تخم۔ مذکر۔ بقولہ۔ خایہ۔

تخمار بقول برہان و جامع بضم اول بر وزن بلغار تیریست کہ پیکان ندارد و بجاے پیکان گرہی دارد صاحب رشیدی گوید کہ این را تخمار و تکمہ ہم گویند۔ صاحب ناصری گوید کہ بجای پیکان گرہی دارد بشکل تخم کبوتر و ازان او را تخمار گویند و تکمار ہم منسوب بہ تکمہ و گوید کہ در بہار عجم آوردہ و در فرہنگہا نیافتیم **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو ماخذ بیان کردہ صاحب ناصری موافق قیاس و این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (**اردو**) تخمار یا تکمار تیر کی ایک قسم کا نام ہے جس میں پیکان کے عوض ایک گرہ ہوتی ہے۔ مذکر۔

تخم افشاندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این بحوالہ بہار کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بوئیدن و کاشتن تخم باشد در خاک (صائب ؎) ہر کسی تخمی بخاک افشاند و ما دیوانگان ٭ دانۂ زنجیر در دامان صحرا کشتیم

(ظہوری ؎) شراب از خوی بر ویش تخم افشاند ٭ توان خورشید از رویش درو کرد ٭ (**اردو**) بیج بونا دکن میں بیج چھڑکنا بھی کہتے ہیں۔

تخم افگندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ مرادف تخم افشاندن است

مؤلف عرض کند که صراحت معنی همدر اینجا کرده ایم (ثنائی مشهدی ع) بسکه بامن سگالد گر نیای کردمن اندر دخویش ٭ تخم خواب اندر دماغ پاسبان افگنده ام ٭ (اردو) دیکھو تخم افشاندن ـ

تخماق بقول بهار بیچ بهز و وقاف افزار چوبی که بر سر میخ زنند تا میخ در زمین خوب فرو رفته واستوار باشد (میرنجیبی کاشی ع) اوّل با عاشق زنرمی دم زند ٭ پس صدمهٔ تخم زقفای هم زند ٭ تا بینا نگردد بزمین اوّل میخ ٭ تخماق به فرقش نتوان محکم زد ٭ مؤلف عرض کند که توقماق بهمین معنی لغت ترکی است (کذا فی لغات ترکی) فارسیان بحذف واو و تبدیل قاف بخای معجمه (چنانکه برق و برخ) این را مفرس کرده بالضم خوانده اند (اردو) دکن میں موگری کہتے ہیں ـ صاحب آصفیہ نے موگری پر فرمایا ہے ـ ہندی ـ اسم مؤنث ـ زمین کوٹنے کا چوبین آلہ ـ مینخکوب بھی اردو میں مستعمل ہے ـ

تخم انداختن مصدر اصطلاحی ـ صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که مرادف تخم افشاندن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (توحی جنوشانی ع) قطرهٔ بر خاک دل از آب تاک انداختم ٭ تخم پاکی یافتم بر جای پاک انداختم ٭ (اردو) دیکھو تخم افشاندن ـ

تخم ابهم اصطلاح ـ بقول محیط اسم بلسان العقیق است مؤلف عرض کند که بر لسان العصافیر هرچه نوشته بانقلش به (بنجشک روان) کرده ایم (اردو) دیکھو بنجشک روان ـ

(الف) **تخم باختن** مصدر اصطلاحی مجهول ـ صاحب آصفی بحواله وارسته روز نوروز و عید به بیضه های رنگین بازی کردن و لیکن این از طغرای مشهدی شعری آورده که از آن پیداست (ع) که در روزگار

(ب) **تخم بازی** هنگامه سازی کنند ٭ در روز عید ٭ تخم بازی

افشاندن گذشت (دانش مشهدی ؎) شب‌ها و گل رنگ
دیگر گردش افلاک ریخت ٭ دانه‌های اشک بلبل
تخم گل بر خاک ریخت ٭ مؤلف عرض کند که
موافق قیاس است (اردو) بیج بونا۔

تخم برخیزیدن استعمال - مرادف تخم برخاستن
یعنی پیدا شدن درخت از زمین (ظهوری ؎)
کجا بر سینهٔ آلوده داغش می‌شود دُر من ٭ که تخم
گندم خوئی از زمین پاک برخیزد ٭ مؤلف عرض
کند که موافق قیاس است (اردو) بیج اُگنا
ویکن بیہن مولا نکلنا کہتے ہیں۔

تخم بنگ استعمال - بقول برهان آنست
که بعربی بذر البنج نام است و آن را اختداع الرجال
نیز گویند و آن سه نوع می‌باشد سفید و سیاه و
سرخ و بهترین آن سفید - بعد از آن سرخ و
سیاه و آن زهر است و سرد و خشک در سیم
مؤلف گوید که صاحب محیط ذکر این نکرده و
بر بذر البنج برای هنوز حواله بنج می‌دهد و بذیل بنج
می‌فرماید که بر شاخهای آن ثمر در غلاف شبیه به
گل انار در شکل و آن مملو از تخم شبیه به تخم کشوث
و غیر مدوّر و آن سه نوع است سیاه و سرخ و
سپید و قوت تخم آن تا یکسال باقی می‌ماند و آن
مختلف الطبع است چنانچه سیاه آن سرد و خشک
در آخر سوم و سرخ آن در اول سوم و سفید آن
کمتر و جمیع اقسام آن مخدر منوّم مجفف مسکن اوجاع
اعضای باطنی و منافع بسیار دارد (الخ) (اردو)
بنگ کے بیج - مذکر۔

تخم پاشیدن استعمال - صاحب آصفی
گوید که بمعنی تخم افشاندن باشد مؤلف عرض
کند که موافق قیاس است (اوحدی کرمانی ؎)
در بوم بر زمانه جنت ٭ تخم گل آفتاب پاشید
٭ (اردو) دیکھو تخم افشاندن -

تخم ترشه اصطلاح - صاحب محیط گوید که
بفارسی تخم حماض را نام است و بر حماض گوید
که بفارسی ترشه مؤلف عرض کند که صراحت

ترشہ بجایش می آید (اردو) دیکھو ترشہ سپید
اُس کے بیج ہیں۔ مذکر۔

تخم تونز اصطلاح۔ بقول محیط دوائی است ہندی
بشکل کبابہ خندان در مزاج گرم و خشک۔ نافع ریاح
و درد شکم و اہل ہند عرق این می کشند و بہ استعمال
می آرند و در مطبوخات نیز و اگر بقدر چار دام
گرفتہ در یک آثار آب بجوشانند کہ سوم حصہ بماند
و صاف کردہ مضمضہ نمایند نافع درد دندان
است **مؤلف** عرض کند کہ حیف است کہ خود
محیط صراحت این نکرد کہ چہ چیز است و نام انگریزی اش
ہم نہ نوشت۔ جز این چارہ نیست کہ برین قناعت
کنیم (اردو) تونز کے بیج۔ افسوس ہے کہ
تونز کا مشہور نام معلوم نہ ہو سکا تخم تونز مذکر

تخم جاروب اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و رشیدی و سراج دوائی است کہ آن را بر قفا
اطریلال خوانند صاحب جامع بہ نام دوائی قفائی
مؤلف عرض کند کہ صاحب محیط بر حیثیت
اطریلال نوشتہ ما ذکرش در مقصورہ کردہ ایم
و برخی ازان بر آطریلال در ممدودہ حیف است
کہ وجہ تسمیہ این متحقق نشد کہ چرا فارسیان
این را تخم جاروب گفتند (اردو) دیکھو اطریلال

تخم جہود اصطلاح۔ بقول برہان و [illegible]
جامع و سراج کنایہ از پراگندہ و پریشان
بہار گوید کہ وجہ این بر فقیر ظاہر نیست
مؤلف عرض کند کہ صاحب انند صراحت کافی
جہود کردہ گوید کہ جہود نام درختی است بلند
و بالا کہ بہندی تار نامند و چون میوہ اش پختہ
گردد از میان بترقد چنانکہ خستہ او بغایت منتشر
و پراگندہ شود بحدیکہ اگر بخواہند کہ آن را و بنا بند
یکایک بیابند ازینجاست کہ فارسیان تخم
جہود پراگندہ و پریشان را گفتند (اردو)
پراگندہ و پریشان۔

تخم چیزی بر افتادن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و وارستہ یعنی نابود و معدوم [illegible]

آن بحیثیتی کہ نام و نشان از و نماند (طغرا ع)
تا کف کشودیم بر شاخ عشرت ٭ شد قحطی گل
تخمش برافتاد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ
ایست موافق قیاس و ما این اصطلاح را
مخصوص بہ نباتات دانیم و سند بالا ہم تقاضای
آن می کند اگر سندی دیگر بہ تعمیم معنی بدست
آید البتہ اعتبار را شاید محققین اہل زبان و
معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) نابود
او ر معدوم ہو جانا۔ مٹ جانا۔

تخم حرام اصطلاح۔ بقول بحر و بہار۔
حرام زادہ و ولد الزنا (محسن تاثیر ع)
با دختر رز منشین کافتی تو ز باہم آخر ٭ گیرد
نسل و دین از تو این تخم حرام آخر ٭ خان آرزو
در چراغ ہدایت ذکر این کردہ **مؤلف** عرض
کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی نسل حرام دارندہ
(اردو) حرام زادہ۔ ولد الزنا۔ دیکھو
بچہ کو۔ اسم مذکر۔

تخم خلال اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و رشیدی و سراج و محیط ہمان تخم جاروب
کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ
این ہم بوضوح نپیوست واللہ اعلم و اشارۂ
این بر آطریلال بقول محیط گذشت (اردو)
دیکھو تخم جاروب اور آطریلال۔

تخم خلیل اصطلاح۔ بقول برہان بکسر
خا و تحتانی مجہول تخمیست بمقدار تخم کرفس
و شکل و اندام زیرہ دارد و کبود رنگ می باشد
و در غایت تلخی بود و نبات آن را بالعربی رجل
الغراب و حرز الشیاطین نامند **مؤلف** عرض
کند کہ اشارۂ این بقول محیط بر اطریلال کردہ ایم
(اردو) دیکھو اطریلال۔

تخمدان اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و بحر زمینی را گویند کہ دران شاخہای درختان
فرو بردہ باشند یا چیزی کاشتہ باشند کہ بعد از
سبز شدن بجای دیگر نقل کنند و ارستہ صراحت

کند کہ این زبان اہل شیراز ست (میر نجات ؎) چشمم مبادو قدّ تو ای سرو خوشخرام ٭ از گریہ تخمدان نہال صنوبر است ٭ خان آرزو در چراغ ہدایت وسراج ہم ذکر این کردہ (تاثیر ؎) از جمع مال ممسک چون زمین تخمدان باشد ٭ کہ یکجا مال او آخر نصیب دیگران باشد ٭ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و کنایہ باشد (اردو) وہ زمین جس مین درختون کی شاخین دابین یا تخم بوئین جن کی جڑین پیدا ہونے یا پیڑ نکلنے پر دوسری زمین مین منتقل کرتے ہین ۔ پوتنت ۔

تخم در خاک کردن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی تخم کاشتن است (صائب ؎) این تخم توبہ را کہ تو در خاک کردہ ٭ موقوف آبیاری اشک ندامت است ٭ (اردو) بیج بونا ۔

تخم در زمین کردن استعمال ۔ بقول صاحب آصفی کاشتن تخم است مؤلف عرض کند کہ اگرچہ سند استعمال پیش نکرد ولیکن عیبی ندارد کہ موافق قیاس است (اردو) تخم زمین مین بونا

تخم درودن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ سند او بنگارش نمی خورد و برای تخم کشتن است کہ می آید (کمال اصفہانی ؎) چہ تخمہای برومند را بباغ وجود ٭ زمانہ کشت و بس نارسیدہ بدرود ٭ مخفی مباد کہ محقق ہمہ تراد بر معنی شعر غور نکرد (اردو) ناقابل ترجمہ

تخم دمیدن استعمال ۔ بقول صاحب آصفی بمعنی سبز شدن تخم مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (کلیم ہمدانی ؎) چنین کہ تخم بتعجیل می دمد از خاک ٭ قریب دانہ درین دامگہ نخورد شکار ٭ (اردو) پودہ پیدا ہونا ۔ دکن مین موا کا نکلنا ۔

تخم رستن استعمال ۔ بقول آصفی بالشم

مرادف تخم دمیدن است مؤلف عرض کند
بمعنی حقیقی است (انوری س) تخمی که بروید
از چه کار هم ز چیزی که نیابم از چه کار هم ز تو لطف
عرض کند که این سند تخم روئیدنست که مرادف
این و بجای خودش می آید (اردو) دیکھو تخم روئیدن

تخم رسیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و همان
سند کمال اصفهانی را برای این آورده که
نقلش بر تخم درودن گذشت مؤلف عرض
کند که قوت امتیاز لفظ و معنی و اخذ مصادر ندارد
لغو است و لغو (اردو) ناقابل ترجمه۔

تخم روئیدن استعمال۔ مرادف تخم رستن
است که بجایش گذشت مؤلف عرض کند
که سند انوری که در آنجا نقل شد سند این است
بمعنی دمیدن تخم باشد (اردو) دیکھو تخم دمیدن

تخم رهل اصطلاح۔ بقول محیط اهل است
مؤلف عرض کند که با حقیقت اهل را بجایش
عرض کرده ایم و وجه تسمیهٔ این بوضوح پیوست
و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند (اردو)
دیکھو اہل۔

تخم ریحان استعمال۔ بقول صاحب انند
دمؤید بعربی بزر الریحان دوائی است محلل
جمیع اورام۔ صاحب محیط ذکر این نکرده و بر
بزر الریحان گوید که تعریف این در ریحان
می آید و بر ریحان گوید که تخم آن گرم و خشک
در اوّل و خوردن سفوف آن با شکر صبح و شام
نافع دوار و منافع بی شمار دارد مؤلف عرض
کند که مرکب اضافی است (اردو) ریحان
کے بیج۔ مذکر۔

تخم ریختن استعمال۔ صاحب آصفی سند
این را به (تخم بر خاک ریختن) نقل کرده که
بجایش گذشت مؤلف عرض کند که هر دو
یکی است بمعنی حقیقی (اردو) دیکھو تخم
بر خاک ریختن۔

تخم ریز اصطلاح - بقول سروری (۱) خاگینه
و آن را خایه نیز گویند صاحب رشیدی ذکر این
کرده صاحب بحر گوید که خاگینه و (۲) قیمه که
در وقت بریان کردن تخم مرغ بران ریزند (۳)
زراعت کننده و (۴) محل زراعت - بهار
بمعنی اول قانع - صاحب مؤید بحواله علمی همزبان
بحر در معنی دوم می فرماید که چندان کفچه زنند که
یکذات می شود و سنبوسه ازان سازند و با نان
نیز خورند که برای قوت نافع بلکه انفع خان آرزو
در سراج بذکر معنی اول و دوم قانع مؤلف
عرض کند که بمعنی اول تخم در اینجا بمعنی بیضه و در
معنی دوم طرز و تعریف محققین آن را معنی جداگانه
ظاهر کرد و حقیقةً همان معنی اول است و مراد
از قیمه قیمهٔ تخم مرغ است و به این معنی اسم
مفعول ترکیبی است و بمعنی سوم اسم فاعل ترکیبی
و تخم در اینجا بمعنی بذر و بمعنی چهارم اسم مفعول
ترکیبی و در اینجا هم تخم بمعنی بذر باشد (اردو)
(۱) خاگینه - بقول آصفیه - فارسی - اسم مذکر -
آپ فرماتے ہیں کہ خاگینہ دراصل خایہ گینہ
تھا - تلے ہوئے انڈے اور ترکاری ہوئی پیاز
ملا کر قیمہ کی طرح پکایا ہوا سالن (۲) ناقابل
ترجمہ (۳) کاشتکار - مذکر (۴) زراعتی
زمین - مؤنث -

تخم زرداب اصطلاح - بقول محیط
بفارسی توسون است و بر توسون گوید که ترجمه
آن را ثومرون و شرموتن نوشته اند و بفارسی
تخم زرداب و بترکی صفر آهودی نامند تخم
نباتی است شبیه بخاکشی نبت آن جاهای
سایه گیاه و آن شبیه به سداب تخم آن تلخ و تند
و ریزه و گویند تخم بذر زردیخ و در افعال
مشابه بحزیق گرم و خشک در سوم و تخم آن
قوی الحرارت و مقی و مسهل اخلاط مراری و
غلیظ و مخرج اقسام کرم معده و جنین میت و مد
بول و حیض و محلل اورام بارده مؤلف عرض

ندکہ تخم تربد است وبس (اردو) تربد کے بیج۔ مذکر۔

تخم سرشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی مخلوط کردن تخم در خاک در آب و امثال آن (فقیر) در خاک و خون خویش سرشتند تخم داغ تا لالہ زار خاک شہیدان پدید آمدہ مخفی مبادکہ از ہمین سند

تخم سرشتن در خاک کنایہ از کاشتن تخم پیدا می شود (اردو) بیج بونا۔

تخم شربتی اصطلاح بقول محیط تخم بادر روج باشد **مؤلف** عرض کند کہ بادروج بجایش گزشت و این تخم ہمان است و از ینکہ فارسیان استعمال تخم این شکل تخم ریحان در شربت ہا کنند یعنی در شربت ہا پاشیدہ می نوشند بنا بر علیہ اسم موسوم کردند و حق آنست کہ بادروج ہم قسمی از ریحان است (اردو) بادروج کے بیج۔ مذکر۔ دیکھو بادروج اور اوقیمن۔

تخم شہوہ اصطلاح۔ بقول محیط اسم خاکشی است **مؤلف** عرض کند کہ خاکشی بجایش مذکور شود وظاہر آ وجہ تسمیہ این چیز نباشد کہ خاکشی مشہی است (اردو) خاکشی کے بیج۔ مذکر۔ دیکھو خاکشی۔

(۱) تخم فشان مصدر اصطلاحی۔ ب

(۲) تخم فشاندن مخفف ہمان تخم افشاندن کہ گزشت و الف اسم فاعل ترکیبی کنایہ از کاشتکار کہ تخم می افشاند (ظہوری) در مدح

نخم تخم فشان گشت ظہوری کہ از کشت زبان خرمن توفیر برآورد (ولہ) بی ذکر تو از سینہ اگر تخم فشاندم کہ تا رشد از خرقہ پشمینہ برآید **مؤلف** عرض کند کہ ہمچنین است۔۔۔

(۳) تخم فشان گشتن مرادف (۲) کہ از سند اول ظاہر است (اردو) (۱) [illegible] مذکر (۲ و ۳) تخم بونا۔ بیج [illegible] دیکھو [illegible]

(۴۹۵)

تخم - دکن میں بیج جھڑکنا بھی مستعمل ہے -

تخم قنب | استعمال - بقول محیط اسم این در فارسی شہدانج - صاحب برہان بر شہدانہ گوید که تخم بنگ را نام است و معرب آن شہدانج مؤلف عرض کند که تخم بنگ بجایش گذشت و قنب بنگ را نام است و مرکب اضافی است (اردو) دیکھو تخم بنگ - مذکر -

تخم کاج | اصطلاح - بقول محیط بفارسی چلغوزہ را گویند مؤلف عرض کند که کاج بقول [illegible] اسم صنوبر است پس معنی لفظی این مرکب اضافی تخم صنوبر باشد و ازینکه چلغوزہ را که می آید در عربی زبان حب الصنوبر کبار نام است این اسم موافق قیاس و معرب کابل ہے چلغوزہ [illegible] شود (اردو) چلغوزہ - بقول آصفیہ فارسی مذکر - ایک قسم کا [illegible] دماغ ہے درخت صنوبر کا پھل -

(۱) **تخم کاجرہ** | اصطلاح - بقول محیط بفارسی

(۲) **تخم کاجرہ** | حب القرطم را نامند مؤلف عرض کند که ہم او بر قرطم گوید که بہ گیلانی تخم کاجیره و تخم کازیره نامند و قرطم را در فارسی خسک دانہ نام است و تخم کافشہ ہم و تعریف خسک دانہ بجایش می آید درینجا اگر ہوس است - ہمین قدر بس است - مخفی مباد که (۱) مخفف (۲) باشد (اردو) خسک دانہ -

(الف) **تخم کاریدن** | استعمال - صاحب

(ب) **تخم کاشتن** | آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است معنی بوئیدن تخم باشد (ظہوری [illegible])

شور دران دشت تخم می کاریم که آب [illegible]
سجوی گیاہ می سوزد (طالب آملی [illegible]) تخم [illegible]
که باسید وفا کاشته ایم بسر دست که [illegible]
انگاشته ایم و ما الف را ازین قائم کردہ ایم که مرادف ب است و مشتقین فارسی نہ [illegible] مشتقات یکی را در دیگری شریک کردہ اند.

وسعه درکاربدن را ترک فرموده وما هردو را
بجایش ذکر کنیم وسند اوّل متعلق به الف است
که محققین زباندان آن را هم متعلق به ب نوشته اند
(اردو) تخم لوبا۔

تخم کافشه استعمال۔ همان تخم کاجیره که گذشت
مؤلف عرض کند که با اشارهٔ این بقول محیط
همه را انجا کرده ایم۔ مرکب اضافی است و
صراحت کامل بر خشک دانه می آید (اردو)
خشک دانه۔

تخم [illegible] اصطلاح۔ بقول محیط حب النیل
است و هم او در حب النیل گوید که بفارسی این
را تخم کبکو و تخم نیلوفر پیچ نامند و در انگریزی
یومیا سرولیا و بهندی کاله دانه و کسواو مرچایی
و زیرکی و کواڈوری بالجمله دانه ایست سیاه رنگ
کوچکتر از نخود و غیرمدوّر و مغز آن سپید گرم و
خشک در سوم۔ طلای آن جالی و نافع برص
بهق ابیض و منافع بسیار دارد و مؤلف عرض [illegible]

کنند که با تعریف این بر انجلک هم کرده ایم و این
ظاهرا مرکب اضافی معلوم می شود ولیکن حقیقت
لیکو هیچ معلوم نشد و وجه تسمیهٔ این بوضوح نپیوست
واشارهٔ این بر انجلک هم گذشت (اردو)
کالا دانه۔ مذکر۔ دیکھو انجلک۔

تخم کتان استعمال۔ بقول ناصری و انند بیاست
که در دوا بکار برند و اسپرزه گویند و عرب آن
را معرب کرده بذر قطونا خوانند مؤلف عرض
کند که حقیقت این بر اسپرزه گذشت (اردو)
دیکھو اسپرزه۔

تخم کردن اصطلاح۔ بقول بهار که [illegible]
بدل خایه گذاشتن کند مرادفش که (۱) کنایه
از بیضه دادن مرغ است و بقول آصفی (۲)
کردن کاری که ننگ و عار بار آرد چنانکه گویند
فلانه کس خایه نهاد و تخم کرد و هم او گوید که (۳)
بمعنی کاشتن تخم است (خسرو ۵۳) گل که بر چید
[illegible] زرد و تنگهٔ زر دان گذشت تخم

پ (ظهوری ۳ط) تخمی که گریه کرد به دامان های های پ در فصل خنده قهقهه روید ز کشت ما پ (وله ۳ط) مغمه گر تخم کنم نوحه به انبار سرم پ خاطر اهل تمنا همه حسرت خیز است پ مؤلف عرض کند که برای معنی اول و دوم مشتاق سند استعمال می باشیم که محققین اهل زبان ذکر این نکرده اند و معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) (۱) مرغ کا انڈا دینا (۲) ایسا کام کرنا جس سے ندامت حاصل ہو (۳) تخم بونا۔

تخم کرفس رومی | استعمال۔ بقول محیط اسم بطرافیطوس و هم ادبر بطرافیطوس گوید که تخم کرفس رومی و بشیرازی باش و اردو به لاطینی آبیکه و بفرنگی ججوده و بهندی لگرونده نامند۔ بقول شیخ گرم در دوم و خشک در سوم۔ مفتح سدد و منقی و جلای آن بهر اعضای باطنی بیشتر از استخوان آنست و دران قوت مسهله و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند که آنچه صاحب محیط بر کرفس نوشته ترجمه آن در هندی اجمود است که ما حصر احتیاطش بر او داسالیون و اجمود کرده ایم و این چیز دیگر است که در اصطلاح نامش تخم کرفس رومی است و در حقیقت تخم نیست بلکه نبات ... ثمرش غیر کنایه نباشد نظر بشباهت که اینها ثمر ... تخمی می نماید (اردو) کلرونده۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ ایک درخت اور اس کے پھل کا نام جو مزے میں ترش اور رنگ میں سرخ ہوتا ہے لوگ اس کا اچار ڈالا کرتے ہیں۔

تخم کشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که بمعنی کاشتن تخم است مؤلف عرض کند که کشتن مخفف کاشتن است و هر دو یکی و این بمعنی حقیقی است (قربی دماوندی ط) تخمی که بمزرعه محبت کشتیم پ نخلی شده حاصل بی بهجوری داد پ (اردو) بیج بونا۔

تخم کلملی | اصطلاح۔ بقول محیط دانه هندی که

است بقدر خاکشی سفید و املس که سرد و تر است و نزد بعضی گرم و خشک۔ استعمال آن از خارج جائز۔ چون در آب یا شیر گاو سائیده کلف و کلش و برش دور سازد۔ براق و روشن نماید و گویند تخم کرملی همین است و آن در حاشیش خواهد آمد و هم او بر حاشیش گوید که همین را بفارسی حسن یوسف و بهندی تخم کرملی و کلیلی گویند و بقول صاحب قانون دوای ارسطی است و نیز فارسیس گویند و آن دانه‌ای است بسیار کوچک و سفید از خشخاش کوچکتر و سخت۔ گرم و خشک در چهارم و بسیار تند و شخصی که درد شدید داشته باشد اگر آن را نیم درم به آب گرم بخورد فی شدید آورد و چیزی شبیه بخون قی می نماید و از ان نجات یابد و منافع بسیار دارد۔ مؤلف عرض کند که کرملی ترجمۂ هندی حاشیش است فارسیان تخم حشیش را بترکیب اضافی تفرنسیا به تبدیل رای مهمله بلام استعمال کرده اند دیگر هیچ (اردو) حاشیش۔ ایک دوا کا نام ہے جس کو ہندی میں تخم کرملی کہتے ہیں

تخم کنب اصطلاح۔ بقول محیط بفارسی شهدانج است و هم او بر شهدانج گوید که شاهدانج و شاهدانک و شهدانق نیز گویند و معرب شهدانه فارسی است و معنی آن سلطان الحبوب و بسریانی قنبع آدم و نیز بفارسی تخم قنب نامند و آن بقول شیخ تخم درخت قنب باشد و بقول شیخ گرم و خشک در سوم۔ محلل و مجفف بقوت و خلط آن قلیل ردی و مصدع بحرارت خود و در ان لطافت و جلاست و منافع دارد۔ مؤلف عرض کند که مرکب اضافی می نماید که هم او بر کنب گوید که اسم فارسی بنگ است پس این همان تخم بنگ باشد که گذشت (اردو) دیکھو تخم بنگ ۔

تخم کوبخه اصطلاح۔ بقول محیط باقلای مصری است مؤلف عرض کند که حقیقت

باقلا بجایش و به باسمر نوشته ایم و هم او به گونجه
گوید که اسم هندی کپکچ است و کپکچ بقولش
باقلا نیست اندرین صورت معلوم می شود که این
کنایه ایست مقرس برای باقلا (اردو) دیکھو
باقلا و باسمر۔

تخمگان بقول برهان و مؤید و سراج بر
وزن استخوان (۱) بیضه های آدمی را گویند
وبعربی خصیتین خوانند و (۲) تخم رویدنی ها
راهم نامند عموماً و (۳) تخم خرفه را خصوصاً صاحب
صاحب ناصری بر معنی اول و دوم قانع **مؤلف**
عرض کند که ظاهر القاعده فارسی جمع تخمه و آنکه
تخم بمعنی خصیه و بزر گذشت و تخمه بهر دو معنی
بالا نیامده و پس می بایست که جمع تخم را تخمها گویند
و این تصرف فارسیان است که های زائده به
لفظ تخم زیاده کرده جمع آن بقاعده نمود تخمگان
کردند یعنی های آخره بدل کردند به کاف فارسی
و پس ازان الف و نون جمع در آخرش زیاده
کردند چنانکه بچگان و سفلگان با این استعمال را
مشتاق سند استعمال می باشیم که محققین اهل زبان
یعنی صاحبان سروری و جامع ازین ساکت
قول ناصری که او هم صاحب زبان است البته
اعتبار را شاید و معنی سوم مجاز معنی دوم باشد
(اردو) (۱) خصیے۔ مذکر (۲) عموماً بیج مذکر
(۳) خرفے کے بیج مذکر۔

تخم گذاشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده گوید که (۱) کاری کردن
که ننگ و عار بار آرد چنانکه فارسیان گویند "
فلان کس روز جنگ هزار تخم و خایه بگذارد "
مؤلف عرض کند که معاصرین عجم بتصدیق این
معنی می کنند که کنایه ایست و (۲) بمعنی حقیقی
تخم نهادن و بیضه نهادن طیور است (اردو)
(۱) ایسا کام کرنا جس کا مآل ندامت ہو (۲)
انڈے دینا۔

تخم گل استعمال۔ بقول بہار گل که علم ورد است

وآن را قلم می نشانند درین صورت مراد از تخم
گل بیگانہای دیگر باشد مثل لالہ و نافرمان وغیرہا
کہ گمان دارم کہ مراد از ان زردی گل است کہ
در میانہ گل باشد وآن را زرگل و خردہ گل نیز
گویند صاحب محیط می فرماید کہ عبارت از ثمرۂ
آنست مانند تکمہ می باشد در افعال مانند و لیکن
است کہ عبارت از ثمر گل سرخ وصحرائی
باشد وگویند ثمر گل سرخ آنست کہ بعد ریختن
برگ گل ظاہر می شود سرخ رنگ و از عناب
کوچک تر وگیلانی می نویسد کہ بزر الورد آنست
کہ در داخل گل سرخ بود وآن در حقیقت
تخم آن نیست چون خشک آن بر لہات بپاشند
خون آن قطع کند وبہترین آن خوشبو۔ سرد و
خشک در دوم و دران قبض ظاہر وتخفیف
است وافعال آن مائل بہ تبرید وتخفیف و
مقوی اعضا ومحکم کنندۂ آن ومنافع بسیار
دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ طبع آزمائی
اول بہار فضول محض است بالاتفاق وایم باتحفہ
بیان کردۂ صاحب محیط وہمین است اصل زر
گل کہ مرکب اضافی است (اردو) زرگل بقول
آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پھول کے اندر کا
ریزہ۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ زرگل کے
نیچے گھنڈی کی شکل مین ایک چیز ہوتی ہے۔
جس پر زرگل کے ریزے ہوتے ہین درحقیقت
فارسیون نے تخم گل اسی کو کہا ہے۔

تخم مرغ اصطلاح۔ بقول بحر وانند و مؤید
بمعنی بیضۂ مرغ است صاحب رہنمای سہولت
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ہم ذکر این
کردہ وصاحب محیط آنچہ بذیل بیض آوردہ
بالتفاش بر بیضہ کردہ ایم مؤلف عرض کند
کہ تخم بمعنی بیضہ بجایش گذشت واین مرکب
اضافی است (اردو) مرغ کا انڈا۔ مذکر
بیضۂ مرغ بھی بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین۔

تخم نہادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب

آصفی ذکر این کرده گوید که بمعنی بیضه نهادن باشد یعنی تا بچه بر آید **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) انڈے دینا۔

تخم نیلوفر پیچ اصطلاح بقول محیط بفارسی اسم حب النیل است و بر حب النیل اشارهٔ کرده که ما نقلش بر انگلک کرده ایم **مؤلف** عرض کند که حیف است که وجه تسمیه بوضوح نه پیوست جز این که نیلوفر پیچ را اسم فاعل ترکیبی است صفت تخم قرار دهیم و معنی لفظی این تخمی که نیلوفر را در پیچ و تاب دارد (اردو) دیکھو انگلک۔

تخمه بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و رشیدی بضم اول و سکون ثانی و فتح ثالث (۱) مرضی است که آدمی و حیوانات دیگر را از خوردن بسیار عارض شود خصوصاً کبوتر را که بعربی هیضه خوانند و (۲) بمعنی اصل و نژاد هم (حکیم سنائی ؎) تخمه چون هاضمه تباه شود ٭ معده تیره گردد و تباه شود ٭ (فردوسی ؎) یکی آنکه از تخمهٔ کیقباد ٭ همی از تو گیرند گوئی نژاد ٭ خان آرزو در سراج گوید که بهر دو معنی ها برای نسبت است غایتش در معنی دوم افادهٔ تشبیه کند و نسبت معنی اول بر برهان قاطع اعتراض کرده می فرماید که مرض مذکور دیگر حیوانات را نشود مگر طیور را و ناگواریدن طعام نیست که به آدمی شود و آن را هیضه خوانند بلکه تخمه مرض آدمی است بفتح تا که در اصل واو بوده مشتق از وخامت و آن لفظ عربی است پس بمعنی اول نوعی از بیماری مرغان نسبت خصوصاً کبوتران را و آن دانه ایست که بشکل تخمی بر پا یا بر منقار پیدا می شود صاحب فدائی بر معنی دوم قانع **مؤلف** عرض کند که تخمه بضم اول و فتح دوم لغت عرب است بقول منتخب بمعنی ناگواری و ناگواری طعام پس فارسیان همین را بسکون دوم برای مرضی خاص استعمال کردند که از قصور هاضمه عارض انسان شود و همین را صاحب اکسیر اعظم در دومی جلدش

گوید که ازین مرض طعام در معده اصلا منهضم نشود و همچنان باقی ماند و علاج این لعدقی بآب و نمک هرچه در علاج فساد هضم مذکور شد حسب سبب بکار برند (الخ) و آنچه طیور خصوصاً کبوتر را عارض شود دانه هاست بر منقار یا بر پای شان و معنی دوم هم موافق قیاس که تخم بمعنی خصیه هم آمده و شک نیست که هر دو معنی لفظ تخم و های نسبت در آخرش شامل و تخمه بمعنی اوّل این هر معنی سوم گذشت محقق همین می نماید (اردو) (۱) تخمه بقول آصفیه . مذکر . دیکهو تخم کے تیسرے معنے اور دکن مین کبوترون اور پرندون کے اس مرض کو بهی تخمه کہتے ہین جس سے پاؤن اور چونچ پر دانے نکل آتے ہین . مذکر . (۲) اصل و نژاد . مونث

تخمه فروش | اصطلاح . بقول بحر کسی که حبوب برشته فروشد . بہار گوید که کسی که نخود بسیاه دانه و غیره مصالح نان بفروشد (میرزا طاہر وحید (ف) چه گویم ز بیداد تخمه فروش * که در سینه ام سوخت دل را ز جوش * خان آرزو در چراغ ہدایت در تعریف این با صاحب بحر متفق . مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (اردو) وہ دکاندار جو بهونے ہوے تخم فروخت کرتا ہے جسکو فارسیون نے تخمه فروش کہا ہے

(الف) **تخمیر** | بقول بہار بمعنی سرشتن و می فرماید که بالفظ کردن مستعمل . مؤلف عرض کند که بالفتح لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با ترکیب مصدر کردن می کنند یعنی

(ب) **تخمیر کردن** | بمعنی خمیر کردن و سرشتن است (ملا ابو البرکات منیر (ف) چون شوم نابود از غم یار بهر سوختن * عشق از آب و گل پروانه تخمیرم کند * مخفی مباد که ازین سند مصدر مرکب

(ج) **تخمیر کندن** | بضم کاف پیداست و تعریف کردن و کندن بجای خودش می آید (اردو)

(الف) تخمیر . بقول آصفیه . عربی . اسم مذکر . سڑا ہوا آٹا یا کوئی اور چیز جس مین جوش و خمیر پیدا

ہو جائے۔ جوش آ جانا (ب و ج) خمیر کرنا کہہ سکتے ہیں۔ برشتن کا ترجمہ۔

(۳۹۹۴)
تخمین لغت عرب است بالفتح بقول منتخب بگمان و قیاس گفتن۔ صاحب انند بحوالۂ غیاث بذکر معنی بالا گوید کہ اندازہ کردن ہم۔ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان ہمین معنی استعمال این در فارسی زبان می کنند (ظہوری ؎) قیاسی ندارد ز مہرم چہ پرسی ۔۔ کسی مہر در دل بہ تخمین نچیند ۔۔ (اردو) تخمینہ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ اندازہ۔ تکڈمہ۔

(الف) **تخوار** بقول برہان و سروری بضم اوّل و واو معدولہ بروزن دوچار نام پادشاہ دہستانست کہ از مبارزان لشکر کیخسرو بودہ صاحب رشیدی گوید کہ این ملک را۔۔۔۔

(ب) **تخوارستان** نام است۔ خان آرزو در سراج بذکر (الف) ذکر (ب) ہم بذیلش کردہ می فرماید کہ طخارستان معرب آنست و صراحت مزید کند کہ الحال نام موضعی است در نواحی بلخ و نام ملکی نیست **مؤلف** عرض کند کہ (ب) موافق قیاس است از قبیل ترکستان و ہندوستان (اردو) الف تخوار۔ فارسی مین دہستان کے بادشاہ کا نام (ب) تخوارستان۔ دہستان کو کہتے ہین۔ مذکر۔

(۳۹۹۶)
تخییل بفتح اول و دوم و تشدید تحتانی مکسور سوم بقول منتخب لغت عرب است بمعنی در خیال آوردن فارسیان استعمال این بمعنی خیال می کنند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) کردہ سیرم از تماشای ہمہ ۔۔ در تخییل آنکہ جہان ہم است ۔۔ (ولہ ؎) دیگر کمر نہ بست شکیب و تحملش ۔۔ ہر کس کہ در تخییل تاب کمر گذشت ۔۔ (اردو) خیال بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ تصور۔ دیکھو بند کے بارہوین معنے۔

فوقانی با دال مهمله

(الف) **تدارک** بقول بهار دریافتن و بدست آوردن (مخلص کاشی ؎) تصدیع
در تدارک هر یا حضر بکش ٭ داری چو سر کیه و تنگی ٭ بر دو سر بکش ٭ وارسته گوید که اسم مصدر است
بمعنی بالا **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتحتین و بقول منتخب دریافتن چیزی رفته
را فارسیان بمعنی تلاش و انتقام استعمال این می کنند و معاصرین عجم هم۔ صاحب رہنما بحواله
سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ

(ب) **تدارک دیدن** بمعنی انتظام کردن نوشته (اردو) الف تدارک بقول
آصفیه تدبیر۔ بندوبست۔ انتظام (ب) انتظام کرنا۔

(الف) **تداوی** بقول بهار خود را بچیزی وارو کردن (ملا طغرا ؎) اگر سنبل از ضعف
دل شد سقیم ٭ تداوی بعنبر کند از شمیم ٭ **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتحتین بمعنی
درمان کردن مطلق و فارسیان بمعنی مطلق درمان استعمال این می کنند و این را با مصدر
کردن مرکب کرده ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ

(ب) **تداوی کردن** را بمعنی درمان کردن استعمال کرده اند چنانکه از سند ملا طغرا
پیداست (اردو) الف درمان بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ علاج۔ چاره۔ معالجه
دوا۔ دارو (مومن ؎) درد ہے جان کے عوض ہر رگ و پے میں ساری ٭ چاره گر ہم
نہیں ہونیکے جو درمان ہوگا ٭ (ب) علاج کرنا۔

تدبیر بقول بهار نیکو اندیشیدن می فرماید که خصم بند و ولایت کشای از صفات اوست

و با لفظ آوردن و دادن و ساختن و کردن مستعمل مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح وکسر موحده فارسیان استعمال این بترکیب الفاظ فارسی می کنند و بدون ترکیب بمعنی حاصل بالمصدر یعنی (۱) اندیشه و فکر و (۲) موقع هم مستعمل و بیان مرکبات این در ملحقات می آید محقق مبادکه معنی دوم مجاز معنی اوّل است (ظهوری ؎) هوس گنج برآورده ز تعمیر مرا ؛ ترک تدبیر علم کرده به تدبیر مرا ؛ (اردو) (۱) تدبیر. بقول آصفیه. عربی. مؤنث. علاج. چاره. درمان. فکر. اندیشه. غور و تامل. کوشش (۲) موقع. مذکر۔

تدبیر آوردن مصدر اصطلاحی. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی فکر و تامل کردن در کاری است امثلی ؎) دران عجم که تدبیر چون آورد ؛ کنان سایه خود را بزون آورد ؛ (اردو) تدبیر کرنا۔

تدبیر اندیشیدن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تدبیر کردن است (انوری ؎) چون کنم تدبیر کاری چون کنم ؛ چون دل تدبیر اندیشم نماند ؛ (اردو) تدبیر کرنا. دیکهو تدبیر آوردن۔

تدبیر دادن مصدر اصطلاحی. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی موقع دادن و این مجاز است متعلق به معنی دوم تدبیر (علی خراسانی ؎) پس سراسیمه بود از دم تیغ شه دین ؛ دشمنش باند به حادثه تدبیر فرار ؛ (اردو) موقع دینا۔

(الف) تدبیر داریدن **(ب) تدبیر داشتن** مصادر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر ب کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که از سندش مصدر الف پیدا است و هر دو بمعنی تدبیر مهیا بودن و صاحب تدبیر بودن است (عالی شیرازی ؎) طپیدن سوختن

در خاک و خون غلطیدن و مردن ٭ بحمدالله که
درد عاشقی تدبیرها دارد ٭ مخفی مباد که تعریف
داریدن و داشتن بجایش بیان کنیم (اردو)
صاحب تدبیر ہونا۔ مدبّر ہونا۔

(الف) تدبیر ساختن استعمال۔ صاحب
(ب) تدبیر سازیدن آصفی ذکر این کرده
از معنی ساکت مؤلف عرض کند که از سندیش
کرده شد مصدر (ب) پیداست و تعریف سازیدن
و سازیدن بجایش می آید ٭ و بمعنی تدبیر کردن
است (سعدی ره) چه تدبیر سازم چه درمان
کنم ٭ که از غم بفرسود جان در تنم ٭ (اردو)
تدبیر کرنا۔

تدبیر سگالیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که بمعنی فکر تدبیری کردن است (معزی
نیشاپوری ره) ضمیر تو چو سگالد خجسته تدبیری
٭ خدای جل جلاله چنان کند تقدیر ٭ (اردو)
تدبیر کی فکر کرنا۔ ارادهٔ تدبیر کرنا۔

تدبیر شناس اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی مردم
عاقل و حکیم و دانا۔ مؤلف عرض کند که اسم
فاعل ترکیبی است۔ صاحب ملحقات برہان ذکر
این (تدبیر شناسان) بہمین معنی کرده و
صاحبان انند و مؤید (تدبیر شناسندگان) را
بہمین معنی آورده که موافق قیاس است (اردو)
عاقل۔ حکیم۔

تدبیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی
حقیقی تدبیر ساختن و نمودن است (سنجر کاشی
ره) دریغ و درد که دم بخود بسی تدبیر ٭
کزین طلسم برآییم نشد زہی تقدیر ٭ (اردو)
تدبیر کرنا۔

تدبیر کسی کردن مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر فیصل تشفیع بمعنی لوازمات نمودن مؤلف
عرض کند که دیگر کسی از محققین اہل زبان

ذکر این نکردہ و سند استعمال ہم پیش نشد معاصرین عجم ہم بہ زبان ندارند۔ مشتاق سند استعمال تاشیم باشیم (اردو) دلالت کرنا۔

تدبیر کند بندہ و تقدیر زند خندہ مثل۔ صاحب محبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق کسی زنند کہ شرائط تدبیری ادا کند و با وجود آن در مقصود خود ناکام بماند و حصول بحق کسی کہ با وجود تدبیر معالجہ بمیرد نیز گویند (فکر صد سال می کند بندہ * مرگ بر فرق می زند خندہ * (اردو) دکن مین کہتے ہین "بلا کی تدبیر کی مگر تقدیر نے ایک نہ چلنے دی" اس کہاوت کا استعمال اُس شخص کے حق مین ہوتا ہے جو ہر قسم کے تدابیر معالجہ کے باوجود جان بحق تسلیم

تدبیر گر اصطلاح۔ بقول بہار و انند بمعنی نیکو اندیش (میر معزی سے) آباد بہ ان کالک گر بخت لقب دارد * تدبیر گر دولت تصویر گر دوران * مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این صاحب تدبیر است و این از قبیل چارہ گر و امثالہ باشد اسم فاعل ترکیبی (اردو) خیر اندیش۔

تدبیر نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ مراد و مترادف تدبیر کردن است (ناظم ہروی سے) ہمان بہ کہ سر تا پا تدبیری نمایم * کہ پاک از گرد این خواری بر آیم * (اردو) تدبیر کرنا

تدرنخ بقول مؤید مطبوعہ ای آتش انگشت۔ مؤلف عرض کند کہ در نسخ قلمی ہمین لغت را بہ ہمین معنی آتش انگشت دال تل زرنیخ نوشتہ و در بعض نسخ قلمی (تل زرنخ) در ینجا ہمین قدر کافی است کہ تصحیف مطبع نولکشور است (اردو) دیکھو تل زرنیخ۔

تدرو بقول ناصری بفتح اول و ثانی بواو کشیدہ نام مرغی است صحرائی شبیہ بہ خروس و در نہایت خوش رفتاری و آن را تذرو نیز گویند و معرب آن تدرج است و بہ تذرو معروف گویند

یا درخت سرو رغبتی دارد صاحب محیط بر تدرو حوالهٔ تدرج کرده **مؤلف** عرض کند که
او هرچه بر تدریج نوشت با نقاش بر بلدرچین کرده ایم و اشارهٔ این هم بدر آنجا موجود (خسرو ؎)
آنکه پیدی زیر خود تدرو ها مانده چو پر گم شدگان زیر سرو ها (اردو) دیکھو بلدرچین۔

تدرو بهاری اصطلاح۔ بقول آنند بحوالهٔ مظهر العجائب از اسمای معشوق است **مؤلف** عرض کند که کنایه ایست موافق قیاس نظر بر خوش رفتاری معشوق (اردو) معشوق۔ مذکر۔

تدرو زرین پر اصطلاح۔ بقول مؤید بحوالهٔ تحفه با نهم فارسی مفتوح کنایه از آتش آفتاب **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است ولیکن مقصودش غیر از فروغ آفتاب نباشد که آن را آتش نوشت وحق آنست که آفتاب را نام است که رفتار خوشش مثل تدرو است وصفت زرین پر اشاره بخطوط شعاعی اوست دیگر همه محققین ازین ساکت (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

تدری بقول محیط بالضم همان تودری که می آید **مؤلف** عرض کند که درینجا همین قدر کافی است که مخفف تودری است بحذف واو (اردو) دیکھو تودری۔

تدرو بقول برهان بفتح اول وثانی بواو کشیده (۱) نام مرغی است صحرائی شبیهه بخروس در نهایت خوش رفتاری۔ صاحبان جهانگیری وجامع گویند که بضم دوم (۲) جانوری است سرخ رنگ که بیشتر در حمامها پیدا شود صاحب رشیدی این کرم سرخ رنگ گوید صاحب ناصری باتفاق جهانگیری می فرماید که این را بعربی ابن وردان گویند۔ خان آرزو در سراج گوید که عجب از صاحب برهان که بمعنی مرغ صحرائی نوشته حالانکه بدین معنی تذرو است بذال ورای مهمله

صاحبان سروری وجہانگیری ورشیدی وسراج ذکر این کردہ اند (نزاری ؎) وسواس بدسگال تو گشته کفن بر و ٭ چون تار کرم پیلہ کہ برخود زخود تده ٭ **مؤلف** عرض کند کہ چرا نمی گویند کہ مخفف تنیدہ است بحذف نون و یای تحتانی (اردو) دیکھو تنیدن یہ اس کے اسم مفعول کا مخفف ہے۔

فوقانی با ذال معجمہ

تذرج بقول برہان بفتح اوّل وثانی و سکون رای بی نقطہ وجیم معرب تذرو است کہ می آید **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان استعمال این معرب ہم می کنند ازینجاست کہ صاحب برہان ذکر این کردہ (اردو) دیکھو تذرو۔

تذرو بقول برہان وبہار وجامع وسروری وسراج باواو بمعنی تدرج است کہ مرغ صحرائی شبیہ بخروس باشد (میرزا رضی دانش ؎) پنجۂ رنگین ساقی سایہ بر مینا فگند ٭ بر سر سروی تذروی بال خود را باز کرد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ درینجا ہمین قدر کافی است کہ این مبدل تدرو است کہ گذشت چنانکہ آدر و آذر و بعضی برانند کہ ہمین اصل است و تدرو بدال مہملہ مبدّل این۔ خیال ما برخلاف ایشان باشد ما تدرو را اصل می دانیم و این را مبدلش فارسیان عربی دان ہمان تدرو را بہ ذال معجمہ خوانند و این مسلّم است کہ تذرو لغت عرب نیست و بلحاظ ذال معجمہ لغت فارسی ہم نباشد (اردو) دیکھو تدرو۔

تذرو رنگین اصطلاح۔ بقول رشیدی بمعنی آفتاب **مؤلف** عرض کند کہ غیر از رشیدی دیگری ذکر این نکرد و مشتاق سند استعمال می باشیم و ازینکہ آفتاب ہم رفتار خوشی دارد فارسیان این را کنایۃً بدین اسم موسوم کردہ باشند کنایہ خوشی نیست و (تذرو زرین) بہتر ازین است

که بهمین معنی می آید (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے ۔ مذکر ۔

تذرو زرنیخ اصطلاح ۔ بقول برہان و سراج و آنند کنایه از انگشت و زغال افروخته صاحب بحر گوید که مرادف تختهٔ زرنیخ است که گذشت مؤلف عرض کند که زرنیخ جوہریست کانی که ذکرش برارسانیقون گذشت ۔ (اردو) دیکھو تختهٔ زرنیخ ۔

(الف) **تذرو زرین** اصطلاح ۔ بقول جامع و سراج و (جہانگیری و ناصری در ملحقات) کنایه از آفتاب مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی و کنایهٔ لطیف است و فارسیان آفتاب را (ب) **تذرو زرین پر** هم گفته اند که خطوط شعاعی خورشید زرین پر را ماند صاحب برہان (ب) را (۲) بمعنی آتش هم گفته و صاحب جہانگیر به آفتاب قانع مؤلف عرض کند که سامع برہان است که معنی دوم پیدا کرده موافق قیاس هم نیست و لطافتی هم ندارد و معاصرین عجم هم پسند نمی کنند ۔ و وجه کنایه هم پیدا نیست (اردو) الف و ب دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے ۔

تذکره خانه اصطلاح ۔ بقول صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار بمعنی مکانی که از آن برای سفر ممالک پروانهٔ راہداری عطا می شود که ہمین را محکمهٔ راہداری هم نام است مؤلف عرض کند که قلب اضافت و اصطلاح معاصرین عجم است و موافق قیاس (اردو) وہ محکمہ یا دفتر جہاں سے سفر ممالک غیر کے لئے پروانۂ راہداری دیا جاتا ہے ۔ مذکر ۔

تذرو بقول برہان و جامع بفتح اوّل و ثانی بواو کشیده جانوریست سرخ رنگ و پردار که بیشتر در جنگلها و متوطناتی باشد و آن را بعربی ابن وردان گویند ۔ صاحب سروری اضافه فرماید که او را سنگم هم نام است مؤلف عرض کند که ہمان تذرو بمعنی دوم اوست که

خشک می گویند ہر کس کہ چنان نباشد او را تر گویند و نیز (۷) بمعنی چالاک۔ صاحب سخندان پاک می فرماید کہ بمعنی پنجم لغت سنسکرت ہم۔ بہار بذکر معنی دوم گوید کہ چون ابر تر و اشک تر و بوسہ تر و شربت تر و شعر تر و شکر تر و کافور تر و کباب تر و نالہ تر و (۸) بمعنی تازہ و آبدار و صاف و پاکیزہ و نسبت معنی پنجم می طراز د کہ کلمۂ تر علم تفضیل است در فارسی با کلمہ کہ ملحق او شود صورت ترکیب افادۂ معنی مبالغہ کند و بذکر معنی ششم گوید کہ مجاز است و بالفظ آمدن و شدن و کردن مستعمل و ترآوردن متعدی آن۔ صاحب محیط ذکر این بمعنی اول نکرد و بر صعوہ گوید کہ گنجشک کوچک است کہ بفارسی تیرندک و سنگانہ گویند **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول و دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم و دیگر ہمہ معانی مجاز آن و استعمال مرکبات این در ملحقات می آید (اردو) (۱) دیکھو سنگانہ۔ صاحب آصفیہ نے صعوہ پر لکھا ہے۔ اسم مذکر۔ ایک چڑیا کا نام جسکی لمبی دم۔ ہر وقت اور جلدی جلدی حرکت کرتی رہتی ہے جسکو اللہ میاں کی دھوبن کہتے ہیں۔ (۲) تر۔ بقولہ گیلا۔ بھیگا ہوا (۳) اوچھا۔ بقولہ۔ تنگ ظرف۔ کمینہ۔ سبک وضع۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ اوچھا شخص اُس شخص کو کہتے ہیں جو صبر و تحمل سے کام نہ لے اور ذرا سی بات پر الجھ جائے (۴) تر دامن۔ دکن میں مرد ملوث اور فاجر و فاسق کو کہتے ہیں (۵) تر۔ بقولہ۔ زیادہ۔ افزون۔ بڑھا ہوا (۶) شرمندہ (۷) چالاک (۸) تر۔ بقولہ تازہ۔

تر آمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و وارستہ (۱) تنگ آمدن (ندیم اصفہانی ۔) ترآمد یار از سیل سرشک من ندانستم ؛ کہ خواہد ساخت جانم خون فشانم ماجرا امشب ؛ بہار گوید کہ (۲) بمعنی خجالت کشیدن است (محسن تاثیر ۔) شوخی گر گشتہ خون دلم از تیر نگہش ؛ گل در چمن

تر آمده از شوخ و شنگیش ۔ مؤلف عرض کند که معنی اوّل مجاز معنی دوم باشد (اردو) (۱) تنگ آنا بقول آصفیہ عاجز آنا ۔ ناچار ہونا ۔ دق ہونا ۔ (۲) خجل ہونا ۔ نادم ہونا ۔

تر آوردن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول آصفی و بهار متعدّی تر آمدن ۔ مؤلف عرض کند که ما این را خلاف محاورهٔ فرس دانیم استعمال این از نظر نگذشت و بدون سند استعمال مجرد قول محققین مسند ثراو اعتبار را نشاید (اردو) (۱) تنگ کرنا (۲) شرمنده کرنا ۔

ترا | بقول برهان بفتح اوّل بر وزن سرا (۱) دیوار بلند و رفیع را گویند باشد دیوار خانهٔ پادشاه و دیوار قلعه و کاروان سرا و دیواری را نیز گویند که در پیش چیزی کشند یعنی سدّی و دیواری که با کاه و گل و گلابه استوار کرده باشند و (۲) بضم اوّل ترکیبی باشد از لفظ تو و را که در محاورات و کتابت واو را می اندازند و (۳) بمعنی خود را ۔ صاحبان جهانگیری و جامع بمعنی اوّل قانع و بقول بعضی مجرد دیوار رفیع و بلند است (رضی الدین نیشاپوری ط) نسیم تیغ جهانگیر همچو خورشیدش ؎ همیشه ماه ترا بسته باشد از خرمن ۔ صاحب سروری در معنی اوّل با جهانگیری متفق و در معنی دوم و سوم با برهان (نظامی ط) گفت با من فروش باغ ترا ؎ تا دهم روشنی چراغ ترا ۔ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل و سوم قانع و برای معنی سوم از نظامی سند آورده که بالا مذکور شد ۔ خان آرزو در سراج این را بهر سه معنی آورده و در چراغ هدایت بمعنی دوم کلمهٔ خطاب است بمعنی مفعول و گاهی مضاف الیه نیز آمده درین صورت حرف را بمعنی برای خواهد بود ۔ زلّه بردارش بهار نقل نگارش ۔ مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی دوم ضمیر مخاطب منفصل و بمعنی سوم نتیجه بمعنی

دوم است و آن اصل نیست و اصل همان معنی دوم است (اردو) (۱) بلند دیوار
مؤنث (۲) تجھے تجھکو (۳) اپنے آپ کو۔

تراب بقول برہان و جامع بفتح اول بروزن شراب (۱) بمعنی ترشح و تراویدن و
کم کم چکیدن آب و شراب و روغن و امثال آن از کوزہ و سبو و مشک و امثال آن و
(۲) بمعنی حیلہ بزبان آوری ہم و بضم اول بعربی خاک را گویند۔ صاحب جہانگیری بذکر معنی
اول گوید کہ مصدر این ترابیدن است (مولوی معنوی [illegible]) خوش آب نگہدار [illegible]
مشک درست چو در از شکاف بریزی تراب معیوبی۔ صاحب سروری بذکر معنی اول
بحوالہ تحفہ می فرماید کہ (۳) بمعنی آبی یا روغنی کہ از ظروف اندک اندک می چکد (امیر خسرو
رہ) اگر تراب نہ دست تو آیدی بزمین بجای سبزہ زبرجد دمیدی از تراب۔ صاحب
ناصری بر رشحہ و چکہ آب قانع۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی چکیدن آب و امثال آن است
و تراو مبدل این۔ مؤلف عرض کند کہ معنی سوم حقیقی است و این اسم مصدر ترابیدن است
کہ می آید و ترابش حاصل بالمصدر آن۔ بمعنی ترشح و تراوش کم غوری بعض محققین و تغییر
از قواعد زبان است کہ معنی اول را قائم کردہ اند و معنی دوم باعتبار صاحب جامع اسم جامد [illegible]
(اردو) (۱) دیکھو تراوش مؤنث (۲) حیلہ۔ مذکر (۳) وہ پانی جو تھوڑا تھوڑا ٹپکے

تراب آب می برم و تشنہ می آرم مثل صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی
ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجائی
می زنند کہ مقصود شان از اظہار کمال بی نصیبی است (اردو) دکن میں کہتے ہیں ندی کو جا کے

اور پیاسا آئے ۔ یہہ بدقسمتی کے بیان میں مستعمل ہے ۔

تراب آلودہ اصطلاح ۔ بقول بہار بمعنی خاک آلودہ (صائب ؎) بوسہ از تشنہ لبی سینہ گذار و بر خاک ۔ تا شد از خط لب لعل تراب آلودہ ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) خاک آلودہ ۔ آلودۂ خاک ۔ وہ چیز جس پر مٹی لگی ہو ۔ مؤنث ۔

(الف) ترابد بقول برہان بروزن و معنی تراود است کہ مشتق از تراویدن و تراوش باشد یعنی تراوش می کند و می تراود چہ در فارسی بابہ واو و برعکس تبدیل می یابد صاحب موارد بذیل تراویدن ذکر ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) ترابش کردہ گوید کہ حاصل بالمصدر (ج) باشد صاحب برہان بذکر ۔ ۔ ۔ ۔

(ج) ترابیدن گوید کہ بروزن و معنی تراویدن و ترشح کردن مطلقاً اعم از آب و شراب و روغن و امثال آن از ظروف صاحب سروری بذکر الف می فرماید کہ مستقبل ترابیدن یعنی آب وغیرہ تراوش می کند (استاد خسروانی ؎) بخل ہمیشہ چنان ترابد ازان روی ۔ کاب چنان از سفال نونہ ترابد ۔ وہم او ذکر ب بمعنی تراویدن کردہ یعنی (۱) چکیدن آب از ظروف صاحب بحر (ج) را مرادف تراویدن و کامل التعریف گفتہ والف را مضارعش داند صاحب موارد بذکر معنی اول (ج) می نگارد کہ (۲) ظاہر شدن ہم و بہر دو معنی مرادف تراویدن مؤلف عرض کند کہ تراویدن اصل است و (ج) مبدلش بہ ہمہ معانی تراویدن کہ بجایش مذکور شود چنانکہ آو و آب و آن وضع شد از اسم مصدر تراو کہ در فارسی قدیم بمعنی قطرہ آمدہ و دستوران زردشت تصدیق این می کنند و حقیقت تراو بجایش عرض کنیم

درینجا همین قدر کافی است که فارسیان بزیادت یای معروف و علامت مصدر (دن) مصدر که وضع کردند که معنی لفظی این قطره کردن و مراد از تراوش کردن باشد و تراوش حاصل بالمصدر آنچه صاحب سروری الف را مستقبل گفته شایان اوست که محقق اهل زبان از قواعد زبان خود بی خبر است و نمی داند که تراو مضارع (ج) است که شامل باشد بر معانی حال و استقبال۔

(اردو) الف و ب و ج دیکھو تراویدن جس کا مضارع تراو ہے اور حاصل بالمصدر تراوش

تراترا اصطلاح ۔ بقول مؤید مطبوعه ای گلوتان و بیا و فاستقان مؤلف عرض کند که در نسخ قلمی (تواترا) بهمین معنی آمده که مصدر اصلش بجای خود ش کنیم تصحیف کتابت مطبع باشد که واو دوم را بشکل رای مهمله نوشت (اردو) دیکھو تواترا۔

تراتیزک بقول برهان سبزی است که به (تیره تیزک) اشتهار دارد و تره تیزک نیز گویند و بعربی جرجیر خوانند۔ صاحب ناصری گوید که اصل این (تره تیزک) است صاحب محیط ذکر (تره تیزک) کرده اشاره بجرجیر کند و به جرجیر گوید که بکسر اول و سکون ثانی و کسر جیم اسم عربی است و به یونانی اودمین و بسریانی گرگیر و بفارسی کیکر و گلیچ و کهرک و کهزل و بهندی تره را نامند می فرماید که بعضی از عدم تحقیق فارسی آن تره تیزک و تخم آن را بهندی هالون و هالم نوشته اند و حالانکه این اسمای حرف است بالجمله دو نوع می باشد نوع دوم را در فارسی زبان تره تزک نام است گرم و خشک در دوم و گویند صحرائی آن گرم در سوم و خشک در آخر دوم و بستانی آن گرم در دوم و خشک در اول مهیج باه و مسخن و ملطف و مفتح سدد و مدر بول و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند که با حقیقت این بر اندازه هم

بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو انداو ۔

تراج | بقول برہان بر وزن و معنی دُرّاج
است و آن پرندہ باشد صحرائی کہ شکارش کنند
و بخورند صاحب ناصری می فرماید کہ (۱) بضم
اوّل مرادف درّاج است و (۲) بفتح اوّل
ترجمہ لفظ آمین کہ بعد دعا بجہت استجابت گویند
صاحب سفرنگ در پنجاہ و دومین فقرۂ (نامۂ
وخشور طہمورث) ذکر معنی دوم کردہ خان
آرزو ذکر معنی اوّل کردہ می فرماید کہ مبدّل دُرّاج
باشد **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل مبدّل
درّاج است کہ بر او پر گذشت چنانکہ زردشت
و زرتشت و بمعنی دوم لغت ژند و پاژند (اردو)
(۱) دیکھو بلدرچین اور پور (۲) آمین بقول
آصفیہ عربی ایک کلمہ ہے جو اجابت دعا کے
واسطے استعمال کیا جاتا ہے ۔

تراز | بقول برہان و جامع و جہانگیری بر وزن نماز (۱) رشتۂ ریسمان خام را گویند و
(۲) نام درخت صنوبر و (۳) نام شہریست در ترکستان کہ منسوب است بخوبان و معرّب
آن طراز صاحب ناصری بذکر معنی سوم گوید کہ (۴) بمعنی علم جامہ خصوصاً و زینت و آرایش
عموماً و بذکر معنی اوّل می فرماید کہ تار ابریشم ہم (قطران ؎) از غم ہجر طرازیہ خوبان تراز ٭
زرد و باریکم و لرزانم چون تار تراز ٭ (فرخی ؎) یاد باد آن شب کان شمۂ خوبان تراز
٭ بطرب داشت مرا تا گہ بانگ نماز ٭ (ولہ ؎) غزلی خوان چو حلّہ کہ بود ٭ نام خسرو بہ دیبای
تراز ٭ ہیچ شہ را چنین نبود وزیر ٭ مملکت دار و کار ملک تراز ٭ صاحب رشیدی بمعنی سوم
و چہارم قانع و گوید کہ بکسر اوّل نیز گفتہ اند و می فرماید کہ طراز بہ طای حطّی معرّب آن و بمناسبت
علم جامہ مطلق زینت و آرایش را نیز گویند و فرماید کہ در فرہنگ بالفتح بمعنی رشتہ ریسمان خام

و درخت صنوبر۔ خان آرزو در سراج بذکر اقوال محققین گوید کہ بقول قوسی طراز بفتح سنجاف جامہ و طراز آستین و گریبان و آن زینتی است کہ قبل ازین می کردہ اند و بکسر شہری معروف در ترکستان کہ اہل آن بکمال حسن شہرہ اند و جامہ ہای نیکو در انجا بافند و نقش و نگار و علم نیز آمدہ و پس طراز بمعنی زینت حقیقت است غایتش طای آن از عالم طپیدن و افعال از باب آن می آید چنانکہ طرازد و بطرازد (انتہی) مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش تحقیق محقق با نام و نشان است کہ سر و پائی ندارد ما می گوئیم کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی دوم ہم کہ صنوبر را نام است و حقیقت آن برارس گذشت و وجہ تسمیہ نام شہری ہمین یافتہ می شود کہ ہمین لغت بمعنی زینت و آرایش بر معنی چہارمش مذکور و مراد ازان نقش و نگار ہم۔ پس چادارد کہ منظر بر خوبرویان این شہر آن را ملقب بہ تراز کردہ باشند و ازہمین معنی چہارمش بر سبیل مجاز (۵) معنی رقم ہم پیدا می شود و بدین معنی اسم مصدر ترازیدن است کہ می آید و طراز و طرازیدن بہ طای حطّی مبدلش و این تصرف علمای عرب باشد کہ در فارس سکونت ورزیدند (قطران ؎) اگر نگشت ہوا جای آہوان ختن ٭ دگر نگشت زمین جای تنگران طراز ٭ چو آہوان ختن آن چراست مشک فشان ٭ چو بت گران ترازین چراست منقش تراز ٭ (اردو) (۱) رشتہ۔ کچا تاگا۔ تار ریشم۔ مذکر (۲) صنوبر۔ دیکھو ارس (۳) ایک شہر کا نام تراز ہے جو ترکستان میں واقع ہے جس کے باشندے حسین ہوتے ہیں۔ مذکر۔ (۴) زینت۔ آرایش۔ مؤنث۔ نقش و نگار۔ مذکر (۵) تحریر کتابت۔ مؤنث۔

ترازو بقول برہان (۱) آلتی باشد کہ چیزہا را بدان وزن کنند و (۲) نام برج میزان ہم

که از جمله دوازده بروج فلکی است و (۳) عدل و عدالت را نیز گویند و (۴) بمعنی ادراک و درک هم آمده صاحب ناصری بذکر هر چهار معنی بالا گوید که (۵) بمعنی هم قوّت و هم پایه صاحب فدائی بر معنی اوّل قانع۔ بہار هم بانش مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و بس (ظهوری ـ ع) فقر را در پایه داری باغنا سنجیده ام ۞ در ترازوی نزند سوا ندک و بسیار ما ۞ (اردو) ترازو (۱) بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ تکھڑی تک۔ میزان۔ وزن کرنے کا آله (۲) برج میزان۔ تلا راس۔ (۳) عدل و انصاف مذکر (۴) ادراک۔ مذکر۔ دیکھو ادرک (۵) ہم قوّت۔ ہم پایه۔

ترازو برافراختن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار بمعنی ترازو نصب کردن مؤلف عرض کند که بمعنی این ترازو بلند کردن است و این عمل از نصب کردن و آویختن ترازو در مقامی هم پیدا می شود یا بدست گرفتنش (خواجه نظامی ـ ع) به سپهر انجمن ساختند ۞ ترازوی انجم برافراختند ۞ (اردو) ترازو لٹکانا۔ کھڑا کرنا۔

ترازو برزمین زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) ابرام بجهت طلب شدن

بہار بذکر بمعنی بالا گوید که در حق معشوق عاشق کش می گویند۔ مؤلف عرض کند که ما با معنی بالا اتفاق نداریم بمعنی این (۲) آماده دکانداری شدن و مجازاً (۳) آماده کاروبار شدن است۔ عادت است که چون دکاندار آماده بکار خود شود پلّه ترازو را اوّل بر زمین زند تا صاف و پاک شود و بعد ازان آغاز وزن کشی شئ زیر بیع کند (سلیم ـ ع) بدور او فلک خودفروش چند زند ۞ ز مهر و ماه چو بست بر زمین ترازو را ۞ (اردو) (۱) دیکھو

ابرام کردن (۲) دکانداری پر آمادہ ہونا۔
(۳) آمادۂ کاروبار ہونا۔

ترازو بر سنگ زدن مصدر اصطلاحی
بقول بہار ظاہرا مرادف مصدر گذشتہ (میرحسن ے) فلک یک تہہ بر ودنا وردہم سنگش بموروفی ہمگر زہرہ کنون بر سنگ خواہد زد ترازو را ۔ **مؤلف** عرض کند کہ ازین شعر ہم معنی سوم مصدر گذشتہ ظاہری شود کہ ہمہ را انجا نوشتہ ایم (اردو) دیکھو ترازو برزمین زدن کے تیسرے معنے۔

ترازو برزمین زدن مصدر اصطلاحی
بقول انند مرادف (ترازو برزمین زدن) کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ تحقیق خود ہمہ را انجا عرض کردہ ایم (اردو) دیکھو (ترازو برزمین زدن)۔

ترازو چشمہ داشتن مصدر اصطلاحی
بقول برہان و (سروری در ملحقات) کنایہ از زیادتی وسنگینی یک پلّہ ترازو ست از پلّہ دیگر۔ بہار باتفاق برہان گوید کہ عرب گوید فیہ عین (شاعر ے) چو غنچہ ہیچ بہ محشر زندہ گردد ۔ بسنجد طاعتش ایزد بمیزان ۔ کم آید طاعتش گوید خدایا ۔ ترازو چشمہ دارد ہر گردان ۔ **مؤلف** عرض کند کہ محققین قوت تعریف ندارند معنی این مصدر کنایہ الیست از راست وزن وصحیح نبودن ترازو۔ عادت است کہ چون در یک پلّہ ترازو سوراخ پیدامی شود وزن آن از پلّہ دیگر کم شود و نتیجۂ لازمی این است در ترازو خرابی پیدا شود و راستی باقی نماند۔ زاہد باخداوند تعالی ہمین گوید کہ خداوندا آنچہ طاعت من بہ میزان تو کم نماید وجہ این ہمین است کہ ترازو نقصانی دارد بناءً علیہ اغماض کن (اردو) ترازو مین نقصان پیدا ہونا اسکی راستی جاتی رہنا۔

ترازو خسیس است ہر سوز یادت یافت

سر فرو برد مثل ۔ صاحبان خزینۂ امثال
فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را
بحق کسی زنند کہ در رای خود مستقل نباشد می گویند
کہ آغا ہمچون ترازوی شیب ہستی بہر سو کہ زیادت
است سر فرو بردی یعنی چنانکہ ترازو بسوی وزنی
سر فرو برد تو بعقائد دیگران اتفاق می کنی و برای
خود مستقل نمی مانی (اردو) دکن مین کہتے
ہین [illegible] کیا ہی ترازو ہے جدھر
اوروں کی رائے دیکھی آپ ادہر جھک گئے ۔

(الف) **ترازو دار** اصطلاح ۔ بہار ذکر این از
معنی ساکت (سیفی ؎) سنگ گر کم نہدی با
ترازو دار ہم چہ بازد دل ہمچو ترازو نشدی بسیار
گو [illegible] فرماید کہ ترازو [illegible] برج میزان را ہم گویند
[illegible] ایہام پیدا کردہ صاحب
آصفی [illegible] - - - - - - - -

(ب) **ترازو داشتن** پیدا کردہ او ہم از
معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ سبحان اللہ
ہمین است تحقیق کہ ہر دو معنی شعر نفہمیدہ اند یا
قوت تعریف ندارند (ترازو داشتن) بمعنی
حقیقی است یعنی بدست داشتن ترازو و آمادۂ
سنجیدن بودن و (ترازو دار) اسم فاعل ترکیبی
است مراد از کسی کہ آمادۂ سنجیدن بود (ظہوری
؎) تا میان دل و جان بخش کنم ذوق حضور
کو از خدنگ ستمش سینہ ترازو دارد (اردو)
(الف) ترازو دار بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین ۔
وہ شخص جسکے ہاتھ مین ترازو ہو اور تولنے پر
آمادہ ہو (ب) ترازو رکہنا ۔ تولنے پر آمادہ ہونا

ترازو روان کردن مصدر اصطلاحی
بقول بہار و مجر کنایہ از ترازو نصب کردن ۔
مؤلف عرض کند کہ نہ چنین باشد بلکہ بکار گرفتن
ترازو و از ترازو کار گرفتن و آمادۂ وزن
بودن (نظامی ؎) ترازوی [illegible]
می کنم چو سنگ سنگی خسروان می کنم (اردو)

تولنے پر آمادہ ہونا۔ ترازو سے کام لینا۔

ترازو زدن مصدر اصطلاحی۔ بہار گوید

کہ چون روستائی در شہر وارد شود بازاریان

ترازوی مس یا برنج بردارند و در قفای

او روان شدہ آن ترازو را بہم زنند تا آوازی

ازان برآید و مردم شہر مطلع شدہ ہنگامہ رستخیز

را گرم کنند (ملا سالک قزوینی ــ) از پی عقل

جنون گرم ترازو زدن است کہ شہر دیوانہ کند

مردم صحرائی را۔ صاحبان بحر و مصطلحات ہمزبان

بہار یا بہار نقل نگار وارستہ۔ خان آرزو در

چراغ ہدایت ہم ہمین تعریف کردہ۔ مؤلف

عرض کند کہ عادت روستائیان شہر ہمچنین است

کہ چون کسی از پیش دکان بگذرد یک پلہ ترازو

را بر پلہ دیگر زدہ آوازی کنند۔ و این حسن طلب

خریدار است یعنی بیا اینجا و خرید کن شی مطلوب

را چون کسی از اہل قریہ بشہری آید و بہ بازار رود

ازین آواز ترازو پریشان می شود و روستایان

رستخیز کنند ملا سالک یزدی ہمین مضمون را

در کلام خود نظم کردہ و محققین نازک خیال

متعریفش بہ ترکستان رفتہ اند معاصرین عجم بابا

دارند (اردو) گاہک کو آواز دینا، بلانا، دیہاتی

کو پریشان کرنا۔

ترازو شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار

و جامع و رشیدی (۱) کنایہ از برابر شدن دو

غنیم باہم در شجاعت و زور۔ صاحب ...

بذکر معنی اول گوید کہ در بعضی از فرہنگ با (۲)

بمعنی افتادن و (۳) بمعنی پیچیدن و (۴) بمعنی ...

از جنگ مرقوم صاحب ملحقات بہار ... با

ناصری در ہمہ معانی۔ خان آرزو در سراج ...

معنی اول گوید کہ (۵) گذشتن تیر از چیزی ...

منصفی یا از دو یک منصفی ازان بہر طرف نماند ا ــ

چنانکہ گویند تیرش ترازو شد و ہم او در چراغ

ہدایت می فرماید کہ گاہی بر گذشتن شاخ گل و ...

از چیزی بوضع مذکور آمدہ او حید در توصیف

مینا مسجد گوید (ب) کشیده زهر سو بچرخ برین ⁂ ترازو شده شاخ گاو زمین ⁂ صاحب بحر ذکر معنی اول و پنجم کرده و در معنی پنجم نقل خان آرزو فرموده - زانکه بر دارش بهار به معنی اول قانع و هم فرمایا که ---------

ترازو شدن تیر از چیزی | بیرون رفتن و گذشتن یک نصف تیر از نشانه و برین قیاس -

ترازو شدن شاخ و کمان و مژگان | و مانند آن (مخلص کاشی ب) حاشا که شد آه دل از رقم جنابیت ⁂ گر تیر تو گر دیده ترازو نگشتست (صائب ب) چون کمان هر چند مشت استخوانی گشته ایم ⁂ می شود از جوش گردون ترازو تیر ما ⁂ (واله ب) نسیم آگاه از زلف بلندش اینقدر دانم ⁂ که از دلها ترازو گشت مژگان رسای او ⁂ و هم او گوید که (ترازو شدن کمان) محض ادعاست مثل باد ریختن و حال آنکه باد ریختها شکیست مشهور و این نوعی از [illegible] عبدالله خانی ب) نه خالست آنکه ظاهر از میان آن دو ابرو شد ⁂ ز شوخی این کمان پیش از خدنگ از دل ترازو شد ⁂ **مؤلف** عرض کند که باعتبار محققین اهل زبان معنی اول قرین قیاس و هیچ تخصیص بالشکر نباشد بلکه بمعنی عام برابر شدن باشد و معانی دوم و سوم و چهارم بیان کرده ناصری و ملحقات برهان خلاف قیاس و بدون سند استعمال اعتبار را نشاید معلوم می شود که هر دو محققین از غور کار نگرفته اند و تعریف معنی پنجم درست نیست هیچ خصوصیت با تیر و شاخ و مژگان نباشد بلکه معنی عام دارد یعنی گذشتن چیزی طویل از میان چیزی بقدر نصف اعم از آنکه تیر باشد یا شاخ یا سوزن یا چیز دیگر مماثل آن که هیئات این مشابه ترازو باشد که نصف آن اینطرف است و نصف دیگری آنطرف و این هم کنایه است مثل معنی اول و آنچه بهار نسبت (ترازو شدن کمان) محض ادعای شاعری

خیال کردہ تسامح اوست واین (۶) بمعنی حقیقی است یعنی شاعر گوید کہ کمان ابروی او ترازو گردید ازینکہ یک خال میان دو ابرو آمدہ ہر دو ابرو را مشابہ ترازو کرد مخفی مبادکہ در بعض اسناد بالا عوض شدن گردیدن و گشتن مستعمل است عیبی ندارد۔ (اردو) (۱) دو چیزون کا برابر ہونا مساوی ہونا (۲) دیکھو افتادن (۳) دیکھو پیچیدن (۴) بھاگنا (۵) کسی لانبی چیز کا کسی چیز مین سے اسطرح گذرنا کہ نصف اُدہر رہجاے اور نصف اِدہر جیسے (ع) جون ناک مین مرغی کا پر آدہا اِدہر آدہا اُدہر (۶) ترازو بنجانا جیسے آپ کے ابرو ترازو بن گئے ہین ؎

ترازو شکستن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ در سندش ترازو شکن مستعمل کہ بمعنی چیزی است کہ ترازو را بشکند (اسم فاعل ترکیبی) بمعنی حقیقی پس معنی این مصدر ہم حقیقی است (نظامی ؎) زنان را ترازو بود سنگ زن ؎ بود سنگ مردان ترازو شکن ؎ (اردو) ترازو توڑنا

(الف) **ترازو کردن** | استعمال۔ صاحب
(ب) **ترازو کردن تیر** | آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی ترازو قرار دادن (فطرت مشہدی ؎) در ہمان گرمی کشد بیہچ تا نخچیر را ؎ ناوکش را شست صاف او ترازو کردہ است ؎ بہار ذکر (ب) کردہ گوید کہ متعدی ترازو شدن تیر کہ مثالش در مبحث (برسیخ کشیدن) گذشت **مؤلف** عرض کند کہ بیچارہ از ہمان سند فطرت این مصدر را اصطلاحی پیدا کردہ است می گوییم از وکہ ہیچ خصوصیت تیر درین نیست و تعمیم الف کافیست فافہم (اردو) ترازو کر دینا۔ ترازو قرار دینا۔

(الف) **ترازو گردیدن** | استعمال۔ صاحب

(ب) ترازو گردیدن تیر از چیزی

(ج) ترازو گشتن

آصفی ذکر این کرده بذیل آن (ب) را نقل کرد **مؤلف** عرض کند که این همان است که بر (ترازو شدن) تیر از چیزی گذشت و سند این هم با سند ج همدرانجا مذکور و صراحت تعریفش همدرانجا کرده ایم (اردو) دیکھو ترازو شدن تیر از چیزی۔

(الف) ترازو نهادن مصدر اصطلاحی

بقول بهار کنایه از ترازو نصب کردن (خواجه نظامی ؎) بزرگان ایران بفرهنگ او ٭ ترازو نهادند بر سنگ او ٭ می فرماید که جناب خیر المحققین در شرح این بیت می فرماید یعنی ترازو نصب کردند برامید سنگ و وقار او یعنی خواستند که موازن و مقلد او شوند و عقل و فراستی که او دارد ایشان را هم حاصل باشد یا آنکه ترازوی امتحان در دست داشتند و سنگ خرد هر یکی را امتحان می نمودند چون نوبت بر عقل وی رسید و آن را زبر دست خردهای خویش یافتند دانستند که ترازوی قیاس ما تحمل نمی تواند کرد و خواهد شکست. ترازو از دست افگندند و از ان اندیشه باز آمدند (انتهی) حضرتنا بحر زبان بهار در معنی نصب کردن ترازو۔ **مؤلف** عرض کند که بیچاره یا خیر المحققین ذوق زبان ندارد ازینجاست که معنی شعر را نفهمیده هر چه در دلش می آید می نگارد حقیقت دکانداران است که همیشه سنگ ترازو یعنی اوزان را بجائی محفوظ کنند و بالاے آن ترازو می نهند شاعر نازک خیال در کلام خود همین نقش را صورت بسته می فرماید که بزرگان ایران ترازو را بدست گرفتند و خواستند که سنگ ترازو را در ترازو کرده وزن فرهنگ ممدوح کنند هر گاه پیش از بین امتحان از فرهنگش واقف و مطمئن شدند ترازو را بر سنگ ترازو گذاشتند و از امتحان باز آمدند

این است حقیقت این مصدر اصطلاحی که بمعنی
از دست نهادن ترازو ست نه قائم کردنش و
(ب) **ترازو نهادن بر کسی** آمادهٔ امتحان
او شدن است (ظهوری سه) سنجیده ترازو
ننهد بر کسی * در پله ما خردل و خروار گران
است * مؤلف عرض کند که درین اصطلاح
البته معنی قائم کردن ترازو پیدا است ولیکن
از کلام نظامی که بر الف گذشت این معنی را
پیدا کردن ستم است بر نظامی (اردو)
الف ترازو رکھدینا (ب) امتحان پر آمادہ ہونا

ترازوی آهنین دوش اصطلاح بقول
بحر و مؤید و انند بمعنی ترازوی که دستهٔ او آهنین
باشد مؤلف عرض کند که موافق قیاس و مرکب
توصیفی است (اردو) وہ ترازو جسکی ڈنڈی
لوہے کی ہو۔ مذکر۔

ترازوی انجم اصطلاح بقول بحر و ملحقات
برہان و بہار و مؤید و انند اسطرلاب مؤلف
عرض کند که کنایه الیست موافق قیاس (اردو)
اسطرلاب عربی۔ وہ آلہ جس سے آفتاب اور
ستاروں کی بلندی معلوم ہوتی ہے۔ مذکر۔

ترازوی پولادسنجان اصطلاح بقول برہان و
رشیدی و بحر و (ناصری و سروری و ملحقات)
کنایه از نیزه و سنان مبارزان است (فرطی
سه) ترازوی فولادسنجان لیبل * ز کفه یکقبضه
همی راند سبیل * بهار گوید که فرید جلیه ترازو
پولادسنج است که ترکیب توصیفی است و
ترازو کنایه از نیزه که صورت ترازو دارد
وجه آنکه در وسط آن جای قبض می باشد
و بر دو طرف آن را که یکی را بزبان هندی پھل
خوانند و دوم بوری بدو کفه ترازو مناسبت
است و می توان گفت که الف و نون درین
ترکیب علامت جمع است و پولادسنج کنایه از
مردم مباشر باسلحه چنانچه در لفظ پولادسنج گذشت
و برین تقدیر ترازوی پولادسنجان کنایه از نیزه

مبارزان بود **مؤلف** عرض کند که در خیال ما
مرکب اضافی است و پولاد سنجان بمعنی دلاوران
و مبارزان بجایش مذکور شد و نیزه و سنان را
ترازو ازین نام شد که مبارزان بر وسط چوبش
دست گذارند نصف در پائین باشد و نصف
بالا (اردو) نیزه۔ مذکر۔

ترازوی چرخ | اصطلاح۔ بقول بحر و
ملحقات برہان و مؤید و انند کنایه از برج میزان
مؤلف عرض کند که کنایه ایست لطیف و
موافق قیاس (اردو) برج میزان۔ مذکر۔

ترازوی زر | اصطلاح بقول برہان
و جامع و ملحقات ناصری و بہار و انند و رشیدی
و بحر کنایه از آفتاب **مؤلف** عرض کند که ترازو
یک پله هم می باشد ازینجاست که این کنایه لطیف
قرار یافت (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے
معنے۔ مذکر۔

ترازوی زهره از گرانی ستارگان

شکند | اشل۔ صاحبان خزینه و امثال فارسی
ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف**
عرض کند که معاصرین عجم ازین ساکت و غیر از
بحر و محققین بالادگیری نسبت کنایه ترازوی
زهره چیزی ننوشت۔ خیال می کنیم که ترازوی
زهره کنایه باشد از برج میزان۔ فارسیان استعمال
این بجائی کنند که مقصود شان این باشد که شخص
موزون بکاری ازان کار خسته نمی شود و آسانی
کند (اردو) دکن میں کہتے ہیں کہ کاردان
اپنے کام سے نہیں تھکتا۔

(الف) **ترازوی سنگ زدن** | مصدر
اصطلاحی۔ بقول بہار مثل ترازوی قلب و
آن را تنہا سنگ زدن نیز گویند۔ صاحبان بحر
عجم و انند همین معنی بر - - - - - - - - - -

(ب) **ترازوی سنگ زن** | نوشته اند
و طرز تحریر و تعریف بہار و سندش هم تقاضای
آن می کند که ما در الف تسامح کاتب خیال کنیم

مؤلف عرض کند که ب موافق قیاس و اسم مفعول ترکیبی و مراد از ترازوئی که پاسنگ دران زنند از ینکه قلب است (خواجه نظامی ے) زنان را ترازو بود سنگ زن ٭ بود سنگ مردان ترازو شکن ٭ هم او می فرماید که بعضی از محققین بر انند که درین بیت معنی مذکور نیست زیرا که در مصرع دوم بیان زور و دلیری است پس معنی بیت آن باشد که ترازو زنان را سنگ زن است یعنی زنان همین قدر زور دارند که ترازو بردارند و ترازو اینها را سنگ می زند و سنگ و قدر مردان چنانست که ترازو را می شکند یعنی زن چنان باید و مرد چنین پس این انشائی است در صورت اخبار مؤلف عرض کند که بهار از ب بوسیله همین سند نظامی معنی ترازوی قلب که پیدا کرده ایجاد بنده را ماند اگرچه گنده ترازوی سنگ زن ترازوی قلب را نگویند بلکه ترازوئی را گویند که دران بضرورت پاسنگ کشیده باشند نه بوجه قلب ترازو نظامی علیه الرحمه در صفت نزاکت و سبکی وزن زنان بمقابله مردان گوید که اگر مرد در ترازو نشیند انه وزن سنگینش ترازو بشکند و چون زن در ترازو نشیند منظر بسبکی زن بدون پاسنگ ترازو بصحت نیاید و این انتهای مبالغه در اظهار سبکی و نزاکت است که ترازو بوجه سبکی شان از حالت اصلی خود هم بلندی شود. و بدون پاسنگ بحالت اصلی نیاید لطف معنی را غیر از سخن سنج دیگری نداند (اردو) وه ترازو جس میں کسی ضرورت سے پاسنگ رکھے ہوئے ہوں۔

ترازوی عدل اصطلاح - بقول بحر (۱) ترازوئی که به سنجیدن در هر دو پله آن کمی و بیشی نباشد صاحبان انند و غیاث متفق با بحر **مؤلف** عرض کند که بدون سند استعمال این معنی را تسلیم نه کنیم ظاهرا (۲) ترازوی عدل عدل باشد که تشبیه عدل با ترازو درست است که فریقین را مساوی داند و فصل خصومت کند و این قاعده

فارسی باضافت تشبیهی است یعنی عدل مثل ترازو ست
واگر بدون سند این معنی را پیدا کنند غلط نباشد
ولیکن پسند خاطر ما نیست که ذوق زبان ندارد
(اردو) (۱) سچی ترازو۔ مؤنث (۲) عدل۔ مذکر
ترازوی فلک اصطلاح۔ بقول بحر وآنند
میزان مؤلف عرض کند که کنایه الیست واضح
و مرکب اضافی که برج میزان بر فلک است۔
(اردو) برج میزان۔ مذکر۔
ترازوی فولادسنجان اصطلاح۔
بقول جامع همان ترازوی پولادسنجان گذشت
مؤلف عرض کند که پولاد اصل است و فولاد
مبدلش دیگر هیچ پس این مبدل آن چنانکه پیل
و فیل و سپید و سفید (اردو) دیکھو ترازوی
پولادسنجان۔
ترازوی قلب اصطلاح۔ بقول بهار
و بحر ترازوئی که یک طرفش کم بود و طرف دیگر
زیاده مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی مراد
از ترازوی پاسنگ خور که وزن یک پله اش با
پله دیگر مساوی نباشد (واله هروی خطاب به آفتاب
ے) ای گروه ترازو نمایان ٭ میزان و حمل دو
کفه آن ٭ سنجیده دغل همیشه با زر و ست ٭ قلب
است بهر دو سر ترازو ست ٭ مخفی مباد که از الفاظ
سند بالا ترازوی قلب پیدا نیست ولیکن از
مضمونش ترازوی قلب را پیدا توان کرد۔
(اردو) جھوٹی ترازو۔ ناقص ترازو۔ پاسنگ
دار ترازو۔ مؤنث۔
ترازوی قیامت اصطلاح۔ بقول بهار
و آنند ترازوئی که روز قیامت اعمال مردم
بدان سنجند (میرزا صائب ے) مهیا شود لا
در عشق انواع ملامت را ٭ که سنگ کم نمی باشد
ترازوی قیامت را ٭ مؤلف عرض کند که
کنایه باشد از انصاف قیامت۔ آنانکه ذوق
سخن ندارند می دانند که در قیامت ترازوئی
قائم شود و نمیدانند که عدالتی قائم شود که بی ترازو

کار ترازو کند از انصاف (اردو) قیامت کا انصاف۔ مذکر۔

ترازوی نارنج | اصطلاح۔ بقول بہار وانند اطفال جہت بازی از پوست نارنج ولیمو وغیرہ ترازوئی می سازند (ملا جامی ؏) بر سہ آنرا ز نارنج نقش می چربید کہ بیازیچہ ز نارنج ترازوی ساخت۔ مؤلف عرض کند کہ ظاہراً سہ نگارش نمی خورد و معنی از ان ترازوی نارنج پیدا توان کرد (اردو) نارنج کی ترازو جو لڑکے کھیلنے کے لئے بناتے ہیں۔ مؤنث۔

ترازوی نظم | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار کنایہ از علم عروض کہ اوزان و بحور شعر از ان معلوم می شود۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) علم عروض۔ مذکر۔

ترازیدن | بقول بہار بفتح اول (۱) ساختن و (۲) آراستن (عرفی ؏) زمانہ گفت تو پرویز و من نارنج زرم ٭ بکام خود ترازم چنانکہ میدانی ٭ (حوالہ ہروی ؏) سپاہی حسن اگر میدان ترازد ٭ بہر کین جولی ٭ تنہ بینی از سر شوریدہ خالی سنائی را ٭ صاحب بحر ذکر معنی بالا می فرماید کہ کامل التصریف است و مضارع این ترازد صاحب موارد ہم این را بمعنی دوم آوردہ می فرماید کہ حاصل بالمصدر این تراز۔ مؤلف عرض کند کہ تراز کہ گذشت اسم مصدر این است نہ حاصل بالمصدر و حاصل بالمصدر این ترازش باشد و بر زبان فارسیان (۳) بمعنی نوشتن ہم (کمال اسمعیل ؏) فلک ز شرم تیر پیر پشیمانی سر گرید کہ نوک خامۂ بندہ شود صریح ترازش ٭ صاحب موارد صراحت مزید کند کہ در عرف بدان خطی می نویسند تا تشبیہ شود بہ ترازہای موقعہ کہ ہم بمعنی آرایش است مخفی مباد کہ معنی دوم اصل است و معنی اول و سوم مجاز آن (اردو) (۱) بنانا (۲) بنا کر سنوارنا (۳) لکھنا۔

تراس | صاحب بول چال بحوالہ معاصرین عجم گوید کہ بمعنی مہتابی و مقام بلندی سقف است

و در انگلیسی زبان ٹریس نامندش مؤلف عرض کند که مفرّس دانیم که تای هندی بدل شد
به فوقانی و فوقانی بدل شد به الف (اردو) چبوتره . مذکّر ۔

تراش بقول برهان و جامع بفتح اوّل بر وزن نواش (۱) طمع و توقع و (۲) تراشیده را گویند
صاحب سروری گوید که معروف و مقصودش از معنی دوم باشد که همین معروفست و می فرماید
که (۳) بمعنی اخذ و گرفتن نیز و (۴) تراشنده و (۵) امر به تراشیدن صاحب ناصری بذکر معنی
اوّل نسبت معنی دوم می طراز د که بمعنی تراشیدن چیزی (ظهوری سه) در تراش اهل دل خویش
دلخراش افتاده اند ٭ می کنم همواره خود را در تراش دیگرم ٭ صاحب رشیدی بر معنی اوّل قانع
وا رسته بر معنی اوّل و دوم قناعت فرموده خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل معنی دوم را
تراشیدن و تراشیده گوید مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل اسم مصدر تراشیدن است که می آید
و معنی دوم تراشیده و تراشیدن نباشد بلکه بقول معاصرین عجم لغت قدیم است بمعنی شوق عجب
است که محققین بالا این معنی را ترک کرده اند و بخیال اینکه همین تراش حاصل بالمصدر تراشیدن
هم است معنی تراشیده نوشتند و درین صورت هم تراشیده غلط است می بایست که تراشیدگی
نویسند و آنانکه تراشیدن را داخل معنی دوم کرده اند مقصودشان همان حاصل بالمصدر است
نه مصدر و بمعنی سوم هم اسم جامد و اسم مصدر دانیم که بمعنی اختراع است و مصدر تراشیدن از
همین معنی است صاحب ناصری تعریف خوشی نکرد و بمعنی چهارم تراش نمی آید تا آنکه با اسمی
مرکّب شود چنانکه بت تراش که اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی پنجم امر حاضر تراشیدن است ۔
(اردو) (۱) طمع . توقع . مؤنّث (۲) تراشا ہوا . تراشیدگی . مؤنّث . شوق . مؤنّث . صاحب

آصفیہ نے تراش پر فرمایا ہے۔ مؤنث۔ کاٹ۔ قطع و برید۔ کاٹ چھانٹ۔

تراش پاشیدن برکسی | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و انند و آصفی قرار دادن چیزی کہ دراصل نبودہ باشد (زلالی خوانساری ۵) بجود مسعود شاہی بر تراشند * تراش رشک بر محمود باشند * مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی سوم است و بامصدر پاشیدن مستعمل کہ محاورۂ زبان است (اردو) تراشنے ہوئے مضمون کو کسی سے منسوب کرنا۔

تراش زدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و انند بمعنی (۱) تراشیدن و (۲) شمردن (مولوی عبدالرزاق فیاض ۵) خط راز دی تراش و جہان در بلا فست * مصحف سفید گشت و نشان قیامت است * مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل تراشیدن محاورۂ فارسیان است و معنی دوم ہم درین شعر یافتہ نمی شود بلکہ تراش پیدا کردن است بمعنی اختراع متعلق بمعنی سوم تراش و اگر بمعنی دوم بیان کردۂ بہار ہم گیریم مؤقفان و مضمون مصرع دوم سند تائید آن می وجہی کنند و برای معنی اوّل مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) دیکھو تراشیدن (۲) مونڈ ہیں۔

تراش کردن | استعمال۔ بقول بہار و بحر و انند عبارت ازان است کہ مانند چیزی کہ خواستہ باشند بسازند و آن چیز کہ ساختہ شود بعینہ مانند منقول عنہ گردد * مؤلف عرض کند کہ تعریف بالا خوب نیست متعلق است بمعنی سوم تراش و ترجمہ اش اختراع است کہ در ساختن چیزی اختراع خود را ہم دخل دہند (اردو) اختراع کرنا۔

تراشہ | بقول برہان بفتح اوّل و رابع (۱) بمعنی آخر تراش است کہ تراشیدہ شدہ و (۲) آنچہ از تراش برآمدہ و (۳) ہلال واری از خربزہ و ہندوانہ را نیز گویند صاحب جامع بذکر معنی اوّل و دوم نسبت معنی سوم گوید کہ قاچ باشد۔ صاحب

سروری بمعنی اول قانع صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید که آنچه بهنگام تراشیدن قلم و چوب فرو ریزد (شعر) گر این مقله دگر باره در جهان آید٭ تراشهٔ قلمت را بدیده بر باید٭ خان آرزو در سراج ذکر معنی دوم و سوم کرده گوید که از تراشیدن است مؤلف عرض کند که خیره های نسبت بر تراش زیاده کرده اند و تراشه و تراشیدن هر دو از تراش پیدا می شود (اردو) (۱) تراشی ہوئی چیز اور (۲) اُس کا برادہ (۳) خربزہ یا تربز وغیرہ کی قاش۔ دیکھو برش۔

تراشه چین | اصطلاح بقول بهار بمعنی ریزه چین (طالب آملی س) خورشید رخش بخواب بینم٭ صد بحیه قمر تراشه چین داشت٭ (نجیب الدین جرباذقانی س) دلش چو بحر دو صد ابر را نواله دهد٭ کفش هزار چو دریا تراشه چین دارد٭ (کمال اسمعیل س) تراشه چین کمالش سپهر بی سرو پای٭ نواله خوار نوالش جهان بی بن و بار٭ مؤلف عرض کند که اگرچه معنی لفظی این همان تراشهٔ کار را بردارنده و حاصل کننده است ولیکن مجازاً بمعنی زله ربا و خوشه چین باشد یعنی کسی که از دیگری فیض حاصل کند (اردو) زلہ ربا۔ اسم مذکر۔ مرادف خوشہ چین۔

تراشیدن | بقول بحر بر وزن و معنی (۱) خراشیدن و (۲) هموار کردن و (۳) انگیختن و (۴) انگاشتن و (۵) توقع و طمع داشتن و (۶) ساختن و (۷) ایجاد کردن می فرماید که کامل التصریف است و مضارع این تراشد صاحب موارد بذکر معنی هفتم این قدر اضافه کند که بمعنی (۸) بهم سائیدن و (۹) بریدن و (۱۰) ستردن و (۱۱) قرار دادن و هم او تراش را حاصل بالمصدر گوید استعمال این ترکیب فارسی در ملحقات می آید مؤلف عرض کند که از معنی اول تراشیدن قلم مقصود باشد که تعریفش درست نیست و خراشیدن برای آن بکار نمی خورد اسم مصدر این همان تراش است

اینجایش گذشت و بلحاظ معانی اسم مصدر بمعنی پنجم و ہفتم و نہم و دہم اصلی است و دیگر معانی مجاز آن (اردو) (۱) چھیلنا (۲) ہموار کرنا (۳) برانگیختہ کرنا (۴) لکھنا (۵) طمع کرنا (۶) بنانا (۷) ایجاد کرنا (۸) حاصل کرنا (۹) کاٹنا (۱۰) مونڈھنا (۱۱) قرار دینا۔

تراشیدن آشنا مصدر اصطلاحی۔ بقول مواردر ذیل تراشیدن بمعنی بہم رسانیدن آشنا (قدسی ؎) زچوب خشک خوبان می تراشند آشنا قدسی ؎ گر چون زلف شان از شانہ ہر سو بحر می وارد مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی ششم تراشیدن است (اردو) آشنا پیدا کرنا۔

تراشیدن بخود مصدر اصطلاحی۔ صاحب مواردر ذیل تراشیدن گوید کہ بمعنی قرار دادن بخود است کہ بمعنی یازدہم تراشیدن باشد (زلالی ؎) بخود مسعود شاہی بر تراشید ؎ تراشش رشک بر محمود پاشید ؎ مؤلف عرض کند کہ از سندش مصدر بر تراشیدن پیداست (اردو) اپنے آپ کو قرار دینا جیسے زید نے اپنے آپ کو بلکہ قرار دیا۔

تراشیدن خامہ مصدر اصطلاحی بمعنی درست کردن خامہ بہ تراش مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی اول تراشیدن (ظہوری ؎) گو ظہوری خامہ تراش و ورق در ہم کش ؎ آرزوی مدحت تولار خان خوش غالب است ؎ (اردو) قلم چھیلنا

تراشیدن خط مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر۔ تراشیدن موی نو دمیدہ رخسار مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی دہم تراشیدن و ہیچ خصوصیت خط ندارد با موی ہم استعمال توان کرد (اردو) خط رخسار کو مونڈنا۔

تراشیدن رزق مصدر اصطلاحی بقول مواردر (ذیل تراشیدن) بمعنی بہم رسانیدن رزق مؤلف عرض کند متعلق بمعنی ششم

تراشیدن است (صائب ــه) می تراشم زرق خود چون ماه از پهلوی خویش ٭ می کنم تا هست ممکن حفظ آب روی خویش ٭ (اردو) زرق پیدا کرنا۔ حاصل کرنا۔

تراشیدن سخن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آنند ذیل تراشیدن گوید که بمعنی فراهم کردن سخن است **مؤلف** عرض کند که خیر این را تعلق است بمعنی ششم تراشیدن که سخن ساختن باشد (محسن تاثیر ــه) از سخن حاصل او آئینه سان دست تهی است ٭ ساده لوحی که تراشد سخن از روی سخن ٭ (اردو) بات بنانا۔ بات پیدا کرنا۔

(۳۹۵۹) **تراشیدن طعنه** | مصدر اصطلاحی۔ بمعنی طعنه زدن **مؤلف** عرض کند که من وجه متعلق بمعنی هفتم تراشیدن دانیم (ظهوری ــه) زبان تیشهٔ فرهاد همچنان تیز است ٭ هنوز طعنه تراش از برای پرویز است ٭ (اردو) طعنه مارنا۔

(۳۹۶۰) **تراشیدن وفا** | مصدر اصطلاحی بمعنی بهم رسانیدن مهر و وفا باشد **مؤلف** عرض کند که متعلق بمعنی ششم تراشیدن (ظهوری ــه) اگر مهر و وفا باید تراشید ٭ به از فرهاد بودن صنعتی نیست ٭ (اردو) مهر اور وفا پیدا کرنا۔

تراشیده | اصطلاح۔ بقول فدائی (۱) هر چیز که از تراشیدگی و پرداخت رنگین و هموار شده باشد و (۲) هر سخنی که با سنجیدگی گفته شود (۳) هر مردیکه از دانش پرورش یافته خداوند خوبیها ستوده شده باشد۔ صاحب آنند این را (۴) مرادف تراشه گوید صاحب نوادر گوید چون خامه تراشیده و ناخن تراشیده و سُم تراشیده و می فرمایند که حکیم الملک محمد حسین شهرت این را بمعنی تراشه بسته و این محل نظر است (ــه) مه نو که بر آسمان جای اوست ٭ تراشیدهٔ ناخن پای اوست ٭ **مؤلف** عرض کند که در اصل اسم مفعول مصدر تراشیدن است و بمجاز معانی بالا پیدا کرده

(اردو) (۱) بذریعۂ تراش درست کی ہوئی
چیز جیسے جوہر تراشیدہ (۲) سنجیدگی سے کی
ہوئی بات ۔ مؤنث (۳) تعلیم یافتہ شخص
مذکر (۴) دیکھو تراشہ ۔

تراق | بقول رہنمای بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار آواز بلند **مؤلف** عرض کند کہ ظاہراً
لغت ترکی زبان یافتہ می شود ولیکن لغات ترکی ازین ساکت ما این را فارسی جدید نخواہیم کہ
در زبان معاصرین عجم است متحقق نشد کہ از کدام زبان مفرّس کردہ اند قیاس غالب ہمین کہ
تفریس از ترکی است کہ در ترکی زبان تاراق فرق سر را گویند و با معنی دوم تراک ہم متعلق
می نماید کہ بکاف عربی عوض قاف می آید (اردو) بلند آواز ۔ مؤنث ۔

تراک | بقول برہان و جامع بفتح اول و رابع ساکن بر وزن ہلاک (۱) بمعنی چاک و شگاف
و (۲) آوازی را گویند کہ از شکستن یا شگافتہ شدن چیزی بگوش رسد و (۳) صدای رعد را
نیز گفتہ اند و طراق عربی آنست ۔ صاحب جہانگیری بر معنی اول و دوم قانع (حکیم خاقانی ؎)
بر دل شیر و پلنگ افتد آنگاہ تراک ٭ کز پشت تو بر آید زکمان تو خدنگ ٭ (فرخی ؎) تراک
دل شنود خصم تو ز سینۂ خویش ٭ چو از کمان تو آید بگوش خصم تراک ٭ صاحب سروری ہم ذکر معنی
اول و دوم کردہ ۔ صاحب ناصری بذکر معنی دوم گوید کہ مصدرش ترکیدن و فرماید کہ طراق معرّب
این است ۔ خان آرزو در سراج بذکر ہر سہ معنی گوید کہ اغلب کہ معنی سوم مجاز باشد **مؤلف** عرض
کند کہ ہر سہ معنی اسم جامد فارسی زبان ۔ و یکی از معاصرین عجم گوید کہ ترک بمعنی چاک و شگاف اصل
است و تراک اسم صوت شگاف است فارسیان تراک را بمعنی اول ہم استعمال کردہ اند بخیال ما
ترک اسم مصدر ترکیدن است (اردو) (۱) چاک ۔ شگاف ۔ مذکر (۲) تراق بقول آصفیہ

مذکر کسی سخت چیز کے ٹوٹنے کی آواز چٹاخ (۳) رعد کی آواز۔ مؤنث۔

ترانگبین اصطلاح بقول آنند و مؤید بفتحتین با کاف فارسی موقوف (۱) شیرۂ که از خار شتر خار بدر آید مانند شهد کذا فی الشرفنامه و در مدارک مذکور که (۲) آسمان همچو برف می بارید بر قوم موسی علیه السلام وقت صبح و آن را بتازی من می گویند صاحب محیط گوید که معنی آن عسل تر و بعربی عسل الندی نیز گویند و بیونانی سخارون و بهندی شکر جواسا و بانگریزی مینا آف وی در رٹ و آن شبنمی است از آسمان بر اشجار خار شتر در ملک شام و خراسان و ماوراء النهر و گیلان و گرجستان و همدان و نواح آن می نشیند و منعقد می گردد گرم تر در اول و گویند معتدل در حرارت و رطوبت و برای حفظ صحت نیکو و نافع محرور و معتدل مزاج و یابس المزاج و مسکن تشنگی و ملین سینه و حلق و مرطب آن و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند که مرکب است از ترنج و انگبین و (۳) اطبا از ترنج و انگبین هم شربتی سازند که دافع صفرا است و این اصل است و بجانه آن را نام شد (اردو) ترنجبین بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مؤنث (۱) ایک قسم کی شکر ہے جو اکثر درخت خار (اونٹ کٹارا) کے کانٹوں پر شبنم کی طرح خراسان میں گر کر جم جاتی ہے۔ مسہل میں اکثر کام آتی ہے (۲) افشردہ لیموں جسے کھانڈ ڈال کر پیتے ہیں۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ اطبا ترنج اور شہد سے بناتے ہیں۔

ترانه بقول برہان و جامع بر وزن بہانه (۱) جوان خوش صورت و شاہد تر و تازه و صاحب جمال و باصطلاح اہل نغمه (۲) تصنیفی است که آن سه گوشه داشته باشد۔ ہر کدام بطرزی یکی بیتی و دیگری مدح و یکی دیگر تلا و تلالا و در لغت نقش و صورت و دو بیتی سرود و نغمه را خوانند و (۳)

دہن خوانی وطنز وخوش طبعی و (۴) بدخوئی وحیلہ روئی ہم۔ صاحب سروری بر معنی اوّل ودوم قانع ونسبت معنی دوم گوید کہ دو بیتی سرود باشد وبس (ہفت پیکر ۱۵) ہر شگفتہ دری دری می سفت ٭ ہر ترانہ ترانئہ می گفت ٭ (استاد فرخی ۴۵) از دل آویزی وتری چون غزلہای شہید ٭ وز غم انجامی وخوشی چون ترانہ بوطلب ٭ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ دو بیتی یعنی رباعی ونغمہ وخوانندگی ومی فرماید کہ بعضی این لغت را بضم اوّل مخفف توران دانند یعنی خوبان منسوب بہ توران۔ صاحب رشیدی ہم بر معنی اوّل ودوم قناعت کردہ وصاحب جہانگیری ہمزبانش۔ خان آرزو در سراج بحوالہ برہان ذکر ہمہ معانی کردہ بہار بذکر معنی دوم گوید کہ موج از تشبیہات اوست وبالفظ بستن وبلند کردن وزدن وسرودن وسنجیدن وگفتن مستعمل۔ مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است ومرکب می نماید از لفظ ترو انہ یعنی منسوب بہ تر وتازگی ومعنی دوم وسوم مجازش ومعنی چہارم البتہ با مجازش ہم تعلق ندارد نظر باعتبار صاحب جامع کہ صاحب لسان است اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) تر وتازہ لڑکا خوش جمال۔ خوش صورت۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے ترانہ پر فرمایا ہے (۱) لغوی معنے جوان رعنا (۲) نغمہ۔ گیت۔ ایک خاص قسم کا گیت جسکو عوام تلانہ بولتے ہیں۔ ایک خاص لے یا سُر (۳) ظرافت۔ خوش طبعی۔ مؤنث (۴) بدخوئی۔ مؤنث۔ حیلہ۔ مذکر۔

ترانہای خسروانی اصطلاح بقول بحر وآنند وغیاث ترانہای عمدہ وترانہ ہائی کہ پادشاہی یا امیری تصنیف کردہ باشد۔ مؤلف عرض کند کہ اوّل کسی کہ این اصطلاح را نوشت صاحب غیاث است دیگر ہر دو محققین نقلش بر داشتہ اند وما این را خلاف ذوق زبان دانیم ومحققین

صاحب زبان ازین ساکت بدون سند استعمال
این را پسند نکنیم (اردو) وہ عمدہ ترانے
جن کے مصنف امرا یا بادشاہ ہوں۔ مذکر۔

ترانہ برخاستن | مصدر اصطلاحی آغاز
شدن ترانہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است (ظہوری سہ) بر سادہ دلیم نقش بستند
وز ناصح شنیدن ترانہ برخاستہ ٭ (اردو) ترانہ آغاز ہونا۔

ترانہ بستن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی آغاز شدن و سرودہ شدن
ترانہ باشد موافق قیاس (حسن مشہدی سہ)
از گل بسینۂ بلبل ہزار خار شکست ٭ کنون ترانہ
بیوسف بہار می بندد ٭ (اردو) ترانہ گایا جانا۔

(الف) ترانہ پرداختن | مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
و مقابل آن ترانہ پرداز بحوالۂ بہار نوشتہ
گوید کہ ترانہ پرداز و ترانہ ریز ہر کدام معروف
مؤلف عرض کند کہ ------
(ب) ترانہ پرداز | کسی را گویند کہ ترانہ آغاز
کند و کنایہ از مطرب و سرایندۂ ترانہ باشد
والف بزبان نیست (اردو) ب مطرب
ترانہ گانے والا۔

ترانہ ریز | اصطلاح بقول بہار مرادف
ترانہ پرداز **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است کنایہ از مطرب (نثر ظہوری)۔
جلاجل اوراق درختان بہوای او ترانہ ریز
ہے (اردو) دیکھو ترانہ پرداز۔

(الف) ترانہ زدن | مصدر اصطلاحی
(ب) ترانہ زن | صاحب آصفی ذکر
الف کردہ از معنی ساکت و از ب بمرادف
ترانہ پرداز گوید **مؤلف** عرض کند کہ الف
بمعنی ترانہ سرودن است و ب اسم فاعل
ترکیبی (سلمان ساوجی سہ) سودا میکرد
خشکم بر باد داد حاصل ٭ مطرب شنفت ترانہ [illegible]

بهار باده ٭ (میر خسرو ؎) از نوای تر ترانه زنان ٭ سرود تن خاستند نازکنان ٭ (اردو) الف ترانه گانا ب دیکهو ترانه پرداز ۔

(الف) ترانه ساختن مصدر اصطلاحی
(ب) ترانه ساز صاحب آصفی ذکر الف کرده از معنی ساکت بهار نسبت (ب) گوید که مرادف ترانه پرداز است مؤلف عرض کند که الف بمعنی ترانه تالیف کردن است و ب اسم فاعل ترکیبی بمعنی ترانه پرداز (ب) را با الف تعلق نیست بلکه تعلق دارد با ترانه سازیدن که بمعنی سرودن ترانه است (باقر کاشی ؎) خوش نغم ز دیده مطرب امشب روان ساخت ٭ یارب چه درد داشت کسی کان ترانه ساخت ٭ (ظهوری ؎) اگر به رقاصی تواند کرد ٭ با بهای ترانه ساز آید ٭ (اردو) الف ترانه تصنیف کرنا (ب) دیکهو ترانه پرداز

(الف) ترانه سرا اصطلاح ۔ الف بقول
(ب) ترانه سرائیدن بهار مرادف ترانه پرداز صاحب آصفی ذکر ترانه سرودن کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که الف اسم فاعل ترکیبی است و ب بمعنی ترانه سرودن و الف را با ب تعلق است نه با (ترانه سرودن) (اردو) الف دیکهو ترانه پرداز ۔ (ب) ترانه گانا ۔

ترانه سنجیدن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف ترانه سرائیدن است (طالب آملی ؎) بلبم عشق نه سنجد ترانه ز نهار ٭ دلی ز ننگ من این تند عابرون آید ٭ (اردو) دیکهو ترانه سرائیدن ۔

ترانه شدن مصدر اصطلاحی بقول بحر و بهار مرادف افسانه شدن که شهرت گرفتن است (اسیری لاهجی ؎) در کسوت اغیار چو بود رسم آن یار ٭ این قصه در آفاق جهان گشت ترانه

مؤلف عرض کند که موافق قیاس است گر
چه در سند استعمال (ترانه گشتن) است
عیبی ندارد (اردو) مشہور ہونا۔

ترانه شنیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی حقیقی است یعنی سماعت کردن ترانه
(صائب ؎) بشنو ز من ترانهٔ عبرت فزای را
گر مردی ای سپند نگهدار پای را ۔ (اردو)
ترانا سنّا سماعت کرنا۔

ترانه گشتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که مرادف ترانه شدن است که گذشت
و سند این هم در آنجا مذکور (اردو) دیکھو
ترانه شدن۔

ترانه گفتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بمعنی تصنیف ترانه کردن است چنانکه سخن گفتن
(نظامی ؎) هرنه سفته دری همی سفت ؛
هر ترانه ترانهٔ می گفت ؛ (اردو) ترانه تصنیف
کرنا۔ ترانہ کہنا جیسے شعر کہنا۔

تراو | بقول برهان بسکون واو بمعنی تراوش که از تراویدن و ترشح کردن باشد صاحب نوادر
بذیل تراویدن ذکر این کرده گوید که بمعنی رشحه و چکیده مؤلف عرض کند که ما بر (ترابیدن) اشاره
این کرده ایم که در فارسی قدیم بمعنی قطرهٔ آب آمده و درینجا عرض کنیم که همین است ماخذ مصدر
(تراویدن) که می آید و تراوش حاصل بالمصدرش بمعنی تراویدگی پس صاحب برهان تسامح
کرد که این را بمعنی تراوش نوشت و فرقی در اسم مصدر و حاصل بالمصدر نکرد و آنچه می فرماید
که این از تراویدن است غلط است تراویدن مرکب شد ازین البته می توانیم گفت که این امر
تراویدن هم هست (اردو) قطره۔ مذکر۔

تراود بقول برہان بر وزن عداوت مشتق
از تراویدن و تراوش یعنی آب و شراب و
امثال آن تراوش می کند (صاحب سروری
گوید کہ مستقبل تراویدن است (مصرع) از
کوزہ ہمان برون تراود کہ در وست (چو صائب
مؤید ہم مستقبل گوید مؤلف عرض کند کہ
ہر سہ محققین با ہم و نشان و شعر ہائی از آن
اہل زبان و دیگری مؤید الفضلا ما را
معاف دارند کہ ما اینہا را از قواعد زبان بے خبر
دانیم تراود مضارع مصدر تراویدن است
نہ مستقبل و در مضارع و مستقبل فرق کردن
کار محققین نیست آنچہ صاحب برہان این را
مرادف تراوش داند او بی خبر است از فرق
مصدر و حاصل بالمصدر و نمی داند کہ حاصل
بالمصدر اشتقاق ندارد بر خلاف آن مصدر
و از تعریف برہان پیداست کہ او این را حاصل
داند و حق آنست کہ این مضارع است و صیغہ
و ضرورت بیان این نبود کہ مصدر این تراویدن
می آید (آرزو) ٹپکے۔ تراویدن کا مضارع

(الف) **تراوش** بقول بہار مرادف
تراویدن و فرماید کہ بمعنی چکیدن است و
با لفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند کہ
بجز این نباشد کہ ---------

(ب) **تراوش کردن** بمعنی (۱) چکیدن
آمدہ (صائب ؎) نیست در دست سبوی
من عنان اختیار چو راز عشق از دل تراوش
گر کند معذور دار (صاحب فدائی کہ یکی از
علمای معاصر عجم بود تراویدن و تراوش را یک
جا نقل کردہ گوید کہ زہیدن آب و مانند آن
مؤلف عرض کند کہ ما فدائی را دیدہ ایم و
نمی دانستیم کہ از قواعد زبان خود بے خبر است
الف حاصل بالمصدر است نہ مصدر و
ب موافق قیاس ولیکن (۲) بمعنی ظاہر شدن ما
ہم کہ مجاز معنی اول است بہار در پیروی الفاظ

سکندری خوردہ است (اردو) الف
تراوش بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مؤنث ٹپکاؤ
چواو۔ تقاطر۔ ترشح۔ ب (۱) ٹپکنا۔ (۲) ترشح
ہونا۔ ظاہر ہونا۔

تراول بقول برہان وجامع وسراج بکسر واو بر وزن ہلاہل برگ گیاہیست نامعلوم صاحب
مؤید گوید کہ بزای معجمہ عوض رای مہملہ ہم آمدہ وبتقدیم واو بر الف ہم مؤلف عرض کند
کہ صاحب محیط کہ محقق مفردات طب است ازین ہر سہ ساکت و ہرچہ محققین بالا نوشتہ اند
صراحت مزید آن نتوانیم کرد (اردو) تراول ایک قسم کی گھانس کا نام ہے۔ مؤنث۔

تراویدن بقول برہان وجہانگیری وجامع
بر وزن دواویدن (۱) بمعنی چکیدن و تراوش
کردن آب و شراب و امثال آن صاحب جامع
این قدر بیفزاید کہ بمعنی اول تراب ہم بمعنی ترشح
صاحب بحر عجم می فرماید کہ بمعنی ترشح کردن و کم
چکیدن آب و روغن و امثال آن از کوزہ و
سبو و مشک و مانند آن و (۲) بسوی محسوسات
عقلیہ ہم اسناد کنند تا دلالت کند بر کثرت آن
(غنی ع) صفای حسن بتان می تراود از دل ما
چو می فرماید کہ کامل التصریف است و مضارع
این تراود بہار این را مرادف تراوش نوشتہ
چنانکہ ہم در اینجا ذکرش کردہ ایم وہم او در نوادر
این را مرادف ترابیدن نوشتہ۔ صاحب مؤید
بذکر معنی اول و دوم می فرماید کہ بمعنی (۳) برآمدن
ہم چون (تراویدن آتش) و تراوش و تراو را
حاصل بالمصدر این گفتہ **مؤلف** عرض کند
کہ معنی سوم یعنی دوم داخل است و تراو اسم
این مصدر است چنانکہ بجایش نوشتہ ایم و حاصل
بالمصدر و ترابیدن کہ گذشت مبدل این چنانکہ
آتو و آب (اردو) (۱) قطرہ قطرہ ٹپکنا (۲)
ظاہر ہونا (۳) نکلنا۔

تراویدن آتش مصدر اصطلاحی۔ صاحب

موارد بذیل تراویدن ذکر این کرده مؤلف
عرض کند که در مسودهٔ ما به (آتش تراویدن از
چیزی) گذشت (اردو) دیکھو آتش تراویدن
از چیزی۔

تراویدن از زبان مصدر اصطلاحی۔
صاحب موارد بذیل تراویدن ذکر این کرده گوید
که بمعنی برآمدن از زبان باشد (عرفی سه) ہمانا که
یابم که از نگینه‌ حین کافر شوند ٭ گر تراود از زبانم
ابلیس فی دلقی ٭ مؤلف عرض کند که موافق
قیاس است (اردو) زبان سے ٹپکنا زبان
سے نکلنا۔

تراویدن تبسم مصدر اصطلاحی۔ صاحب
موارد ذکر این کرده مؤلف عرض کند که این
همان است که به (تبسم تراویدن) گذشت۔
(اردو) دیکھو تبسم تراویدن۔

تراویدن تجلی مصدر اصطلاحی۔ صاحب
موارد بذیل تراویدن این را بمعنی ظاهر شدن
تجلی نوشته مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است (زلالی سه) تجلی می تراود از لب بام
٭ همه در عکس ساقی می رود کام ٭ (اردو)
تجلی ٹپکنا۔ ظاہر ہونا۔

تراویدن جوانی مصدر اصطلاحی۔ صاحب
موارد بذیل تراویدن این را بمعنی ظاهر شدن
جوانی نوشته مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است (ظهوری سه) جوانی می تراود از لب یار
٭ جهان پیر برنائی رساند است ٭ (اردو)
جوانی ٹپکنا۔ جوانی ظاہر ہونا۔

تراویدن حاجت مصدر اصطلاحی۔
صاحب موارد بذیل تراویدن ذکر این بمعنی ظاهر
شدن حاجت کرده مؤلف عرض کند که موافق
قیاس است (ظهوری سه) ظهوری را ست
خواهش که از خود ٭ نگاه عرض حاجت می تراود
٭ (اردو) حاجت ظاہر ہونا۔

تراویدن خروش مصدر اصطلاحی۔ صاحب

موارد بذیل تراویدن ذکر این بمعنی برآمدن خروش کرده مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (میرزا بیدل ؎) خروش ناتوانی می تراود از شکست من ٭ زبان سرمه آلود است موی خویش چینی را ٭ (اردو) آواز نکلنا۔

تراویدن خیال مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد ذکر این بمعنی برآمدن خیال کرده مؤلف عرض کند که ظاهر شدن خیال است (قاسم مشهدی ؎) شامم چو از بس خیالش می تراود از دلم ٭ هر ورق در جیب تا نگذاشتم تصویر داشت ٭ (اردو) خیال ٹپکنا۔ ظاہر ہونا۔

تراویدن درد مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد ذکر این بذیل تراویدن بمعنی برآمدن درد کرده مؤلف عرض کند که ظاهر شدن درد است (قاسم مشهدی ؎) ز اعضایم تراویده چنان درد ٭ که چون رنگ از رخم گشته عیان درد ٭ (اردو) درد ظاہر ہونا۔

تراویدن ذوق مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد بذیل تراویدن ذکر این بمعنی برآمدن ذوق کرده مؤلف عرض کند که بمعنی ظاهر شدن ذوق است (طالب آملی ؎) ز لازاری شد جهان از تشنه نازو هنوز ٭ می تراود ذوق خون از خنجر جلاد من ٭ (اردو) ذوق ٹپکنا۔ ظاہر ہونا۔

تراویدن راحت مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد بذیل تراویدن ذکر این بمعنی برآمدن راحت کرده مؤلف عرض کند که بمعنی ظاهر شدن راحت است (ظهوری ؎) بہ نیش غمزه دل در خور بستان ٭ ز ریش سینه راحت می تراود ٭ (اردو) راحت ٹپکنا۔ راحت ظاہر ہونا۔

تراویدن رقم مصدر اصطلاحی۔ بمعنی ظاهر شدن و برآمدن رقم است مؤلف عرض کند که موافق قیاس (ظهوری ؎) نتراود ز قلم خبر رقم حسرت آب ٭ نامه تشنه لبان جمله بیک مضمون است ٭ (اردو) لکھا جانا۔

تراویدن زہر مصدر اصطلاحی بمعنی ظاہر شدن زہر است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) شہد نصیحتا چو چشد سود مند ٭ کز زہری برون تراود اگر از سخن مرنج ٭ مخفی مباد کہ اگرچہ از سند بالا زہر برون تراویدن پیداست ولیکن زہر تراویدن ہم محاورۂ زبان است (اردو) زہر ٹپکنا۔ زہر ظاہر ہونا۔

تراویدن نالہ مصدر اصطلاحی بمعنی برآمدن نالہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) این نالہ ام از کام و زبان بر نتراود ٭ گز درد تو بر ہم نفشارد جگرم را ٭ مخفی مباد کہ اگرچہ از سند بالا (بر تراویدن نالہ) پیداست ولیکن (تراویدن نالہ) ہم محاورۂ زبان است (اردو) نالہ ٹپکنا۔ نکلنا۔

تراہی بقول برہان و جامع و ناصری بر وزن تباہی بمعنی میوہ نوبادہ و نو رسیدہ۔ صاحب جہانگیری بر نوبادہ قانع (سعدی ؎) بود بوستان بان ایوان شاہ ٭ تراہی ولی ہم زبستان شاہ ٭ خان آرزو نیز این گوید کہ بعض را بسند این اشتباہ است **مؤلف** عرض کند کہ این اشارہ باشتباہ رشیدی است و ما این اشتباہ را لغو دانیم کہ محقق اہل زبان اعنی جامع تصدیق این معنی می کند۔ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) پہلا میوہ۔ مذکر۔

ترایان بقول برہان و رشیدی و جامع و جہانگیری و سراج بر وزن انار دان نام مرض اسہال است۔ صاحب مؤید گوید کہ بہندی ہیضہ و نام مرض اسہال **مؤلف** عرض کند کہ نظر باعتبار صاحب جامع کہ اہل زبان و محقق زبان خود است این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) اسہال کا مرض۔ مذکر۔

ترابیدن بقول برہان وجہانگیری بابای حطی بروزن ومعنی تراویدن وتراوش کردن صاحب بحر گوید که کال التصریف است ومضارع این ترابد صاحب موارد ہم این را آورده غالب دہلوی بر برہان اعتراض کرده این را غلط پنداشته وتراویدن را صحیح انگارد وصاحب قاطع القاطع جواب بارد می دہد ولی حقیقت نمی برد. یک جواب دندان شکن که غالب را مغلوب می کند همین که واو در فارسی زبان به تحتانی بدل می شود چنانکه انگور وانگیر وانگول وانگبیل پس این مبدل تراویدن است وماخذ تراویدن بجای خود مذکور پس وجہی نیست که بر قول موارد وبرہان وجہانگیری وبحر غالب را ترجیح باشد شک نیست که محققین صاحب زبان یعنی سروری وناصری وجامع این را ترک کرده اند. مؤلف عرض کند که ما در محاوره فرس استعمال این ندیدیم ولیکن صحت این لغت قابل نیست (اردو) دیکھو تراویدن کے معنے

ترب بقول برہان بفتح اول وسکون ثانی وبای ابجد (۱) مکر وحیله و زرق و [illegible] (۲) کرانه و (۳) زبان آوری وبضم اول (۴) معروف است که ترب را بقول خوانند. صاحب جہانگیری بر معنی اول قانع. صاحب سروری بذکر معنی اول می فرماید که صاحب فرہنگ [illegible] ہم آورده که آن ترف نیز نامند وبذکر معنی چہارم می فرماید که قسمی از [illegible] است که بیخش نازک وسفید باشد که ہم برگ وہم بیخش خورند با ضم طعام وبغایت مشتہی است (او [illegible]) ترب نیکو باشد از بہر سعال وبول راند چشم را روشن کند. صاحب ناصری بذکر معنی اول وسوم ذکر [illegible] ہم کرده. صاحب رشیدی بر معنی اول قناعت فرموده صاحب جامع ذکر معنی اول ودوم فرموده. صاحب محیط می فرماید که بشیرازی تربزه وبسریانی [illegible]

وبرومی وقیوت وبفرنگی رغالس وبیونانی افاتیس واباتوس وبعربی فجل وبہندی موکی نامند بقول جالینوس مسخن ومجفف در درجۂ دوم اما ترب صحرائی قوی تر وطبع آن گرم وتر در اول دمشانہ بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ ہمین است حقیقت معنی چہارم وآنچہ صاحب سروری اشارہ نرف کردہ صراحتش بر (ترپ) می آید کہ بہای فارسی است وآن را با این لغت ہیچ تعلق نیست وباہمہ معانی اسم جامد فارسی زبان دانیم مخفی مبادکہ ما در معنی سوم بیان کردۂ برہان تاملی داریم کہ لفظ زبان آوری را بی محل استعمال کردہ وبرمعنی اصطلاحی غور نکردہ وظاہر المقصودش از معنی دوم باشد (اردو) (۱) مکر وحیلہ۔ مذکر (۲) لاف وگزاف۔ مؤنث۔ ڈیکہ وبلند پروازی (۳) زبان آوری۔ مؤنث۔ شاعری صاحب آصفیہ نے زبان آوری بمعنی شاعر کہا ہے (۴) مولی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ ایک قسم کی جڑ کا نام جسے کھاتے ہین۔ عربی مین فجل۔ فارسی مین ترب مزاجاً اول درجہ مین خشک دوم مین گرم۔

ترابالی بقول برہان وجہانگیری ورشیدی بروزن چنگالی نام عمارتی است بسیار عالی بنا کردۂ اردشیر بابک در شرقی شہر گور کہ از شہرہای فارس است وچون معرب آنست گویند کہ بر سر آن بنا آتشکدہ ساختہ بودند ودر برابر شہر کوہی است واز ان کوہ آبی بہ آن آتشکدہ می آید صاحب جامع ذکر این کردہ۔ صاحب ناصری بنقل قول برہان گوید کہ آنچہ درین لغت مرقوم شد از فرہنگ ہا نقل افتاد دران چند خطاست اول آنکہ طربال بہ طای حطی عربی وبمعنی عمارت عالی کہ بنا کنند یعنی ہر کوہ وسنگ وہر پارۂ از کوہ وسنگ بزرگ وبلند بود کہ از کوہ پیش آمدہ وبرآمدہ باشد ودیوار دراز وبلند وچینۂ بالائین دیوار است طرابیل السام صومعای ملک شام

وانیکه نوشته اند نام آن شهر گون است هم خطاست جوراست و آن نام قدیم شهر فیروز آباد بود ودر جو رمرقوم خواهد شد **مؤلف** عرض کند که اگر تصریح ناصری را صحیح دانیم طای حطی بدل شده به فوقانی چنانکه در اکثر لغات دیده شد و یای نسبت در آخر تربال آمده (اردو) تربالی ایک عمارت عالی کا نام ہے جو اردشیر کی بنا کئے ہوئے شہر گون میں واقع ہے۔ مؤنث۔

تربامان بقول برہان بروزن مشتاقان بیونانی نام گلی است لاجوردی و برگهای آن دراز می باشد و گل و شاخ و برگ آن ہمہ تلخست و آن راغافث بروزن آفث نیز گویند و بجای بای ابجد یای حطی ہم آمدہ۔ صاحب محیط بر غافث گوید که اسم عربی است و بیونانی اوقطاریون (الخ) **مؤلف** عرض کند که ما بر اوقطاریون صراحت کامل کردہ ایم (اردو) دیکھو اوقطاریون۔

تربت بقول بہار بالضم خاک و مجازاً بمعنی گور و بالفظ شگافتن و کشادن مستعمل (ظهوری ۔) از زہر کینهٔ خسرو ہنوز از تربت شیرین ؛ گیاه تلخ می روید بپای فرہادی لرزد ؛ **مؤلف** عرض کند که بتای مدوره لغت عربست بمعنی خاک و این تفرس فارسیان است که تصرف در رسم الخط کردند بتای دراز نوشتند و بمعنی گور استعمال کردند و استعمال این ترکیب فارسی در ملحقات مذکور شود (اردو) تربت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ قبر۔ گور۔ مزار (ثاقب ۔) مانگنا گو ہے برا پر جو ملے مانگے سے ؛ اپنی تربت کے لئے کوچۂ جانان مانگوں ؛

تربت خانه اصطلاح۔ بقول بہار مقبرہ (حکیم زلالی ۔) ایاز از شبنم مژگان وضو کرد ؛ پی تربت خانۂ محمود رو کرد ؛ **مؤلف** عرض کند که قلب اضافت خانۂ تربت است (اردو) مقبرہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر جای قبر۔ قبروں کا مقام۔

تربت خوردن | مصدر اصطلاحی. صاحب آصفی ذکر (تربت خوردن بیمار) کرده می گوید که چون بیماری از دوا زائل نشود خاک تربت امام علیه السلام بنیت شفا می خورانند (تاثیر اصفهانی ؎) بگرد سرمه باشد جلوه گر زان نرگس جادو ٭ ز خاک تیره بختان خورد تربت چشم بیمارش ٭) مؤلف عرض کند که این بمعنی خاک خوردن است و بلحاظ استعمال فارسیان خاک مزار خوردن و ازینکه خاک مزار مبارک امام علیه السلام را خاک شفا نام است مومنین بیمار خاک تربت علیه السلام می خورند و در هند رسم است و عجبی نیست که این رسم عجم هم باشد که یتیم مرحومی بیمار شود و از دوا رو بصحت پذیر نشود او را خاک تربت مرحوم می خورانند و خیال ایشان است که غم مرحوم بانحطاط پذیرد و بیمار تندرست شود پس همین است ماخذ تربت خوردن (اردو) قبر کی مٹی کھانا۔

تربت شگافتن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت. مؤلف عرض کند که گشادن تربت بمعنی حقیقی است (طالب آملی ؎) تربت شگافم و بهم سودن دستی ٭ در حوصلهٔ مرگ من افسوس نگنجید ٭) (اردو) قبر کھولنا قبر کو تڑکا دینا۔

تربت گشادن | مصدر اصطلاحی. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت. مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (حافظ شیرازی ؎) بگشای تربتم را بعد از وفات و بنگر ٭ کز آتش درونم دود از کفن برآید ٭ (اردو) قبر کھولنا۔

تربد | بقول برهان و جامع بکسر اول و ثالث و سکون ثانی و دال ابجد (۱) نام شهریست غیر معلوم و بضم اول و ثالث (۲) دوائیست معروف که اسهال آورد و باین معنی بکسر اول و ثالث هم آمده و (۳) چوب و نی خالی را نیز گویند. صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید که همانا ترمد را بتصحیف تربد خوانده اند درین صورت معلوم است که شهری غیر معلوم نخواهد شد بر خلاف ترمد که شهر یست

معروف بہ ماورا النہر و بلاحظہ ترتیب حروف تہجی در محل خود می آید ۔ خان آرزو در سراج بذکر ہر سہ معنی بالا گوید کہ تحقیق آنست کہ ہمان دوای مشہور است کہ بہترش مجوف و خالی بود چنانکہ از کتب طبیہ بوضوح می پیوندد ۔ صاحب محیط بر ترید می فرماید کہ بسریانی طوربد و بیونانی فوطر و بہندی نسوت و ناک پتر نامند بہترین آن مجوف سفید باطن ۔ گرم در اوّل سوم و خشک در آخر آن خشکی آن زیادہ از گرمی و تجفیف آن قوی و در طعم آن اندک قبض و منافع بی شمار دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ حقیقت معنی اوّل بوضوح پیوست ۔ جا دارد کہ ہمان ترید باشد کہ صاحب ناصری ذکرش کردہ و این مبدّل آن باشد چنانکہ ترخم و ترخب ۔ و بدین وجہ کہ صاحب جامع کہ صاحب زبان است تصدیق این لغت کردہ است ما این را غلط ندانیم و نسبت معنی سوم خیال ما این است کہ اسم جامد باشد بر سبیل مجاز چنانکہ خیال خان آرزو ست (اردو) (۱) تربد ایک شہر کا نام ۔ مذکر ۔ دیکھو ترمد (۲) تربد ایک دوا کا نام جسکو ہندی میں نسوت اور ناک پتر کہتے ہیں ۔ مؤنث (۳) نے ۔ مؤنث ۔

تربرہ | بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری و رشیدی بروزن غرغرہ نام نوعی از انگور است ۔ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ ۔ مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد (اردو) انگور کی ایک قسم کو فارسیوں نے تربرہ کہا ہے ۔ مذکر ۔

(الف) تربز | **(ب) تربزہ** | بقول برہان و جہانگیری و جامع و سراج بفتح اوّل و ضم ثالث (۱) ہندوانہ (۲) خیارہ و بادرنگ و (۳) بضم اوّل ترب را گویند کہ بعربی فجل خوانند (ناز الدین بخشی ملا) آنچہ بلقیس نمودن کہ چہ ترشدہ بی مزہ بودن کہ چہ بہار بہ معنی آول

الف قابغ (ملاطغرا است) بود تخم و بنیاد دین کاشتن و دو تیر بیک دست برداشتن را صاحب محیط بر ب بهمین قدر نوشته که اسم ترب است مؤلف عرض کند که ما ذکر ترب بجایش کرده ایم و آنچه صاحب محیط بر هندوانه نوشته با لفظش بر بابای ششی کرده ایم و خیالش نسبت معنی اوّل بادرنگ نوشته ایم و ما این هر دو لغت را اسم جامد فارسی زبان دانیم و در ترکیب الف لفظ تر مرکب است با بز. تر بمعنی بارد و بز بمعنی بخشش که زمین است و معنی ترکیبی این زمین تر دارنده و بالنده و در زمین تر و. ب بای نسبت باشد یعنی منسوب بزمین تر و قیاس می خواهد که ب را اصل دانیم والف را مخفّفش (اردو) (۱) دیکھو باشیشی (۲) دیکھو بادرنگ (۳) دیکھو ترب۔

ترسه | بقول برهان و جهانگیری و جامع بروزن مدرسه قوس قزح را گویند صاحب رشیدی گوید که بالضم و بالفتح هر دو آمده خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا می فرماید که ترسه هم بمعنی آمده و این مخفف آنست بحذف موحده مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با او و این اسم جامد فارسی قدیم است معاصرین عجم این را لغت ژند و پاژند گویند (اردو) قوس قزح دیکھو اغلیسون۔

تربسی | بقول محیط بکسر تای فوقانی و سکون رای مهمله و کسر موحده و سین مهمله و سکون تحتانی اسم بادرنگ است مؤلف عرض کند که معنی الف بادرنگ بجایش گذشت و شکی نیست آن بسیار سرد است و این مرکب است با تر بمعنی بارد و بس بمعنی بسیار و یای نسبت یا زائده۔ ظاهرا اسم جامد فارسی زبان و موافق قیاس می نماید و آنچه استعمال این بکسر موحده بیان

شدہ تصرف محاورہ بیش نیست (اردو) دیکھو بادرنگ ۔

ترکب بقول برہان و جامع و رشیدی بضم اوّل بر وزن ادرک نام نوعی از انگور است ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ در کتب دیگر دیدہ نشد و در کتب طبی (روباہ ترکب) بمعنی سگ‌انگور نوشتہ اند پس غلط در لفظ و معنی کردہ باشند و صحیح ترکب بمعنی کشک سیاہ کہ قراقروت باشد چنانکہ در جہانگیری و برہان است مؤلف عرض کند کہ محقق با نام و نشان اگر در دیگر کتب این لغت را بمعنی انگور ندیدہ باشد خطای اوست و اگر مقصودش از (دیدہ نشد) بنظر نیامدہ باشد خطای چشم اوست صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است ذکرش کردہ و صاحب برہان ہم آوردہ کہ نیم عجم است و از محققین ہند نژاد صاحب رشیدی ذکرش کردہ کہ تحقیق مشہور است باوجود این ہمہ شاہان معتبر این لغت صحیح را تسلیم نکردن کہ معاصرین عجم ہم ازین واقف اند بنظر سطحی اشکال پیدا کردن شایان تحقیق نیست و آنچہ بمعنی قراقروت است بہای فارسی است نہ عربی یکی از معاصرین عجم گوید و ما با او اتفاق داریم کہ فارسیان بر لغت ترب کاف تصغیر زیادہ کردہ انگور کوچک را نام نہادند دیگر ہیچ (اردو) انگور کی ایک قسم بہت چھوٹے انگور (مذکر)

ترب کندن مصدر اصطلاحی بقول بحر و بہار و انند بالضم کنایہ از جماع کردن است (ملا فوقی یزدی ست) حرف حیرہ بہا کہ نکندم بطرز خود کہ فلک بزمین مثل بن دادہ ترخانی ہا مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این فعل کندن ازمین و محاورہ لوطیان و سوقیان است (اردو) جماع کرنا ۔

ترین بقول برہان و جامع و جہانگیری و ناصری بفتح اوّل و ضم ثالث و سکون ثانی و نون ناز بسیار سخت را گویند صاحب رشیدی الفظ بسیار را ترک کند خان آرزو در سراج بدگوید این

می فرماید که لیکن ترسن بدین معنی می آید مؤلف عرض کند که طرز بیانش ترسن را صحیح داند
نسبت ترپن نقل قول رشیدی کند و این طرز تحریر و تعریف او در اکثر الفاظ سهل انگاریها
را ظاهر کند. معنی صفا که زیر تحقیق ما سپرد اردیکی از معاصرین عجم درست گوید که معنی لفظی
این بیابان تر است و معنی مجازی زمینی که در آن کاشت تری می شود و این قسم زمین در گرما بسیار سخت
می باشد و صراحت ماخذ ترسن بجایش کنیم (اردو) سخت زمین ـ مؤنث ـ

تربند بقول برهان و ناصری و جامع بر وزن سربند پارچه باشد که آن را تر کنند و بر
زخم کارد و شمشیر و امثال آن بندند تا خون بایستد ـ خان آرزو در سراج گوید که مقابل این
خشک بند است مؤلف عرض کند که این طبع آزمائی و اظهار این است که ما هم جدتی پیدا
کرده ایم ایجاد بنده است اگرچه گنده باشد ـ بدیل لغت خشک در ملحقاتش خشک بند را خود
خان آرزو ذکر نکرده و خشک بند بر زبان معاصرین عجم است تربند بندشی است که پارچه
بالای زخم را در آب یا برف تر کنند که رطوبت جریان خون را از و بند می کند ازینجاست که این
را تربند نام نهادند و بلا خصوصیت معنی همین پارچه را زخم بند گویند و تخته بند هم قسمی ازین
است که برای اعضای شکسته بکار می برند یا بجمله خشک بند چیزی نیست چنین که پیدا کرده خشک
دماغان است (اردو) بهیگی هوئی پٹی یا پیچ جو زخمون پہ باندھا کرتے ہین تا کہ خون جلد رکجائے ـ مؤنث

تربو بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی بفتح اول و سکون ثانی و ثالث بواو کشیده
پارچه را گویند سفید و صفت و باریک ـ خان آرزو در سراج بذکر معنی بالای فرماید که لیکن پرتو
بیای فارسی نزدیک به همین معنی گذشت مؤلف عرض کند که سبحان الله چه خوش تحقیق است

پرتو بمعنی فروغ و عکس و روشنائی گذشته است محقق با نام و نشان می طرازد که آن نزد یک
بهمین معنی است مقصودش جزین نباشد که پرتو مهتاب یا آفتاب هم مثل پارچه باریک است
سپید انیم که ازین صراحت بی معنی چه مفاد است و بچه ضرورت جزین که در تسلیم تعریف این لفظ
بوجه لغزد لیکن اشتبهی پیدا می شود قلب بعض نیست که در ماخذ این مدعی بدست آید حق آنست
که نظر باعتماد محققین اہل زبان ما این را اسم جامد فارسی زبان تسلیم کنیم و اینقدر را اضافه کنیم که همین
لغت بموحده اول و تای فوقانی سوم بجایش گذشت و صراحت ماخذش همه را انجا کرده ایم و درینجا
اینقدر را اضافه کنیم که این را قلب بعض آن دانیم که فوقانی سوم آن درین لغت حرف اول آمده است
و موحده اولش درینجا حرف سوم (اردو) سفید باریک اور مضبوط کپڑا۔ مذکر۔

تربوا بقول انند بحوالۂ مؤید جامۂ سفت و باریک۔ صاحب مؤید همین لغت را بدون الف
آخر (تربو) نوشته که بجایش گذشت مؤلف عرض کند که غلطی کتابت انند می نماید که زیادت
الف آخر قائم کرد اگر سند استعمال پیش می شد مزید علیه تربو می گفتیم (اردو) دیکھو تربو۔

تربه بقول ناصری همان تربک که مذکور شد
صاحب سروری بر قرائت قانع خان آرزو
در سراج گوید که بیای فارسی مرادف ترپ است
و گویند طرفک معرب این مؤلف عرض کند که
غلطی کتابت باشد که موحده قائم شد و بیای
فارسی سوم بجایش می آید اگر سند استعمال پیش می شد
این را مبدل ترپه می گفتیم و صراحت کامل به
ترپ کنیم (اردو) دیکھو ترپ۔

تربیت بقول بهار بمعنی پروردن و آموختن می فرماید که با لفظ دادن و کردن مستعمل۔
مؤلف عرض کند که لغت عربی است و بقول منتخب بمعنی پرورش کردن فارسیان این را

بقاعدهٔ خود با مصادر فرس مرکب کردند و در رسم الخط هم تای مدوره را به تای دراز بدل کردند و بمعنی حاصل بالمصدر یعنی تعلیم استعمال کردند که در ملحقات می آید (ظهوری سه) از تربیت خود هم فارغ ٭ پاویش بارانه ماگرفته است ٭ (اردو) تربیت۔ عربی مؤنث تعلیم۔ تادیب۔

(الف) تربیت باشیدن | مصادر اصطلاحی

(ب) تربیت بودن | صاحب آصفی ذکر

ب کرده از معنی ساکت و سندی که پیش کرده آ
الف است (شفائی اصفهانی سه) تربیت گر نه
اینچنین باشد ٭ حال این هر دو عکس این باشد ٭
مؤلف عرض کند که هر دو بمعنی تربیت حاصل
شدن است (اردو) تربیت ہونا۔

تربیت پذیرفتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی تربیت حاصل کردن و از سندش تربیت
پذیر بمعنی حاصل کنندهٔ تربیت اسم فاعل ترکیبی
ظاهر است عیبی ندارد (عرفی سه) فلان مربی و
من تربیت پذیر این لبس ٭ ز فضل خود چه زنم
لاف های طولانی ٭ (اردو) تربیت پانا تربیت
پذیر ہونا۔

تربیت خواستن | استعمال بمعنی حقیقی
تربیت کردن است مؤلف عرض کند که
قیاس باشد (ظهوری سه) تربیت خواهی بسعی
ل رسان خود را العشق ٭ مرحمت بنگر که بیگانه
آمد خویش رفت ٭ (اردو) تربیت چاہنا

تربیت دادن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی تربیت کردن و تعلیم دادن است
(انوری سه) اگر مسعود ناصر تربیت داد ٭ عیا
را بخلعت های فاخر ٭ (اردو) تربیت
کرنا تعلیم دینا۔

تربیت کردن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند

کہ بمعنی تعلیم دادن است (صائب ؎) اگر از سختی ایام شود آدم نرم ٭ کو رومی من تربیت سیلی استاد کند ٭ (جمال اصفہانی ؎) اگر نگردی لطف تو اہل ہنر را تربیت ٭ بر بساط اشرفت کی دم زدی چون من گدا ٭ (اردو) تربیت کرنا تعلیم دینا۔

تربیت با اہل را چون گردگان بر گنبد است | مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق نا اہلان زنند و گویند کہ نا اہل بہ تربیت ہم اہل نشود چنانکہ گویند (مع) ناکس بہ تربیت نشود ای حکیم کس ٭ (اردو) صاحب محبوب الامثال نے کہا ہے کہ نا کبھی گدھا پیٹنے سے گھوڑا ہوتا ہے۔ دکن میں کہتے ہیں کہ کم ظرف کو تربیت لا حاصل ہے۔

تربیت نمودن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تربیت کردن است کہ گذشت (کوکب مازندرانی ؎) زپہلوی دل روشن شدم ہمچو بنا صدف ویران ٭ نبود ہم قطرہ را تربیت سیرابی خود کردم ٭ (اردو) تربیت کرنا دیکھو تربیت دادن۔

تربیت یافتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حاصل کردن تربیت است و موافق قیاس و بمعنی حقیقی (حضرت شیرازی ؎) از نیاز آن شاخ گل پامال رنگ و بو دہد ٭ چون نہالی تربیت یابد ثمر نیکو دہد ٭ (اردو) تربیت پانا۔ تعلیم پانا۔

ترپ | بقول بہار بفتح اوّل بر وزن چرب گشک سیاہ را گویند و بہ ترکی قراقروت۔ صاحب جامع گوید کہ بعربی اقط و اصل نامند۔ بہار گوید کہ قروت سیاہ است (طاہر وحید در تعریف سبزی فروشی ؎) از دو دیدہ چون آن لب نوشخند ٭ سیہ پوش چون ترپ گردید قند ٭

که صاحب رشیدی می طرازد که ترف و ترپک و تربه هم بهمین معنی باشد کشک سیاه را نام
است ۔ صاحب محیط ذکر این نکرده و کشک سیاه را هم ننوشت و ترف و ترپک و ترپه را هم
ترک کرده و طریق را هم نیاورده و برمصل گوید که اسم عربی است و گویند عجمی و به اصفهانی قارا
و بفارسی قراقوروت و بترکی قروط نامند و آن بقول شیخ از آب پنیر می سازند و بشیرین هم
و گویند آن ماست است و مدغ است نیز بفارسی کشک و بعربی مصل نامند سرد و خشک در دوم
مسکن حدت صفرا و دفع تشنگی و حرارت معده و جگر و اسهال صفراوی و منافع بسیار دارد
الخ) مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) پنیر کا پانی جسکو فارسی میں
کشک بھی کہتے ہیں ۔ مذکر ۔

(الف) ترپلیپ
(ب) ترپچ

بقول برهان الف بروزن [illegible] کشکک و ب بروزن [illegible] صرفه همان ترپ را گویند که گذشت صاحبان رشیدی و جامع هم ذکر این کرده اند. و صاحب سروری ذکر الف کرده گوید که معرب این ترپ

باشد (مولوی معنوی ره) چو نوشیدم زتماشش ترو کو سید چون سیر هم ز چو ترپلیپ رو ترش کردم کز [illegible] شیرین به بیستم ع مؤلف عرض کند که غیر علیه [illegible] ترپ است بزیادت کاف و های [illegible]
چ (اردو) دیکھو ترپ ۔

ترت بقول انند بحواله مؤید و کشف اللغات در فارسی زبان بالفتح بمعنی پریشان و مرت مرادف
آن است مثل دغل و مغل و قریش و دریش مترادف این باشد مؤلف عرض کند که طالب
سند استعمال می باشیم از نظر ما نگذشت و محققین اهل زبان ازین ساکت و معاصرین عجم
(اردو) پریشان ۔

ترترک | بقول برهان وجهانگیری وجامع بفتح اول وفوقانی بروزن شب پرک (۱) نام مرغکی
است که آن را در ماوراءالنهر دختر حوض گویند وبعربی صعوه و بضم اول وفوقانی (۲) جائیست
در کوه چهل مقام شیراز که مردم به آنجا روند وسنگی در زیر خود نهاده از بالا لغزیده بپائین آیند
بکسر اول وفوقانی (۳) مردم سبک دل که این را شناسد صاحب سروری نسبت معنی اول گوید که
تربزک است وذکر معنی دوم وسوم کرده صاحب ناصری ذکر معنی اول کرده نسبت معنی سوم
گوید که در برهان وجهانگیری آمده والله اعلم نسبت معنی دوم می فرماید که فقیر مؤلف در ایام
سکونت شیراز از آنجا یاد دارد ولی نام آن کوه را چهل مقام نشنیده ام کوهی است قریب باغ دلگشا
که مرقد شیخ مصلح الدین سعدی در دره آن واقع وآن را سرک گویند وبجای تا سین آورند
چه بلغت شیراز می سریدن بمعنی لغزیدن است. خان آرزو در سراج بذکر هر سه معنی بالا می فرماید
که ظاهرا در تربزک وتردک تصحیفی شده والعلم عند الله سبحانه مؤلف عرض کند که این الهام
است به محقق هندنژاد ما تحقیق جامع را که محقق زبان خود است معتبر تر از خان آرزو دانیم
واین لغت را بهر سه معنی اسم جامد فارسی زبان خوانیم. ترانگ بمعنی صعوه می آید وتربزک بجای
خودش باشد این لغت را با وجود آنکه محققین زباندان اسم جامد تسلیم کرده اند تصحیف خیال
کردن کار هندنژادان نیست. تعریف صعوه بر ترانگ در همین ردیف می آید (اردو)
(۱) دیکھو تربزک (۲) شیراز میں ایک مقام کا نام. مذکر (۳) سبک. ہلکا شخص.

ترتنگ | بقول سروری بضم هر دو تا وسکون رای مهمله ودر نسخه میرزا تذرو باشد واورا
تورنگ وچور ربور نیز گویند. می فرماید که در مؤید بجای رای مهمله زای معجمه آمده ودر فرهنگ

بمعنی کبک آورده۔ صاحبان جہانگیری و جامع ذکر این کرده اند۔ صاحب رشیدی گوید که صحیح ترنگ مخفف تورنگ است۔ خان آرزو در سراج بذکر قول محققین گوید که تحقیق آنست که تذرو است چنانکه قوسی گوید **مؤلف** عرض کند که صاحب محیط بر کبک صراحتی که کرده دران اشارهٔ ترنگ نیست پس خیال ما ہم ہمین است که باتفاق محققین این اسم جامد تذرو است (اردو) دیکھو تذرو۔

ترت و مرت بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری و تجربه و زن هرج و مرج است لغت از اتباعست بمعنی تاخت و تاراج و زیر و زبر و پراگنده و پریشان و بتیان رفته و نقصان آمده و از ہم افتاده (حکیم سنائی ؎) ای بسا باد و بوش انگینان ٭ ترت و مرت از دعای مسکینان ٭ (محمد بندو شاه ؎) حالی کردی ز تاب تیغ بران ترت و مرت ٭ کشور ہی کردی ز سہم تیر پران تار و مار ٭ صاحب رشیدی گوید که مرادف تار و مار است خان آرزو در سراج با محققین بالاتفق۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار این را بہمین معنی آورده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو تار و مار۔

ترتیب بقول ابهج نہادن چیزی بر موضع آن چیز و بالفظ دادن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است و بقول منتخب بمعنی راست کردن درجه ہر چیز و گذاشتن ہر چیز در مرتبهٔ خود۔ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این کنند و آنچه استعمال این ترکیب است در ملحقات می آید (اردو) ترتیب۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ ذیل بندی۔ صف بندی۔ درستی۔ انتظام آراستگی۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ کسی کام کو درستی اور سلیقہ سے کرنا کا حاصل بالمصدر۔

ترتیب دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرتب کردن و سلسلہ بسلسلہ نہادن و مجازاً بمعنی آراستہ کردن (سنجر کاشی ؎) آنچہ بر شاہدان حسن رواست ٭ جملہ ترتیب دادہ بر اندام ٭ (اردو) ترتیب دینا۔ بقول آصفیہ ربط دینا۔ سلسلہ وار رکھنا۔ سجانا۔ ٹھکانے سے چننا۔ قطار رچانا۔

ترتیب ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند مرادف ترتیب دادن است کہ گذشت (کمال اصفہانی ؎) ہمین ساز و فلک ترتیب خیل بندگانش را ٭ ز ماہ چاروہ طاسک ز زلف تیرہ شب پرچم ٭ (اردو) مرتب کرنا۔ دیکھو ترتیب دادن۔

ترتیب کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ترتیب دادن و ساختن و نمودن است (نظامی ؎) سلاحی ملک وار ترتیب کرد ٭ بجوشن برانتیغ ترکیب کرد ٭ (اردو) ترتیب دینا۔ مرتب کرنا۔ دیکھو ترتیب دادن۔

ترتیب نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف ترتیب دادن و کردن و ساختن است (نظامی ؎) زہی قدرت کہ در عبرت فزودن ٭ چنین ترتیب ہا داند نمودن ٭ (اردو) ترتیب دینا۔ مرتب کرنا۔

ترتیب نہادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف ترتیب دادن است کہ گذشت (ابوالفرج رونی ؎) ترتیب ملک و قاعدۂ دین و رسم و داد ٭ عبد الحمید احمد عبد الصمد نہاد ٭ (اردو) ترتیب دینا

ترتیزک بقول بہار مخفف ترہ تیزک (ملا فوقی یزدی ؎) سخن ترتیزک بستان فکر است

و سخن طوطی ہندستان فکر است ٭ مؤلف عرض کند که صراحت کامل این بر تره تیزک می آید -
(اردو) دیکھو تره تیزک و تره تندک -

ترجمان بقول برہان بر وزن ترزبان (۱) شخصی را گویند که لغتی را از زبانی بزبان دیگر تقریر نماید می فرماید که در قاموس هم باین معنی نوشته و (۲) نیازی را نیز گویند که بعد از گناه و تقصیر گذرانند صاحب جامع هم ذکر این کرده (حکیم خاقانی ﷺ) اہل زبان را بزبان خرد ٭ از ملکوت و ملکم ترجمان ٭ صاحب ناصری گوید که اصل این در فارسی زبان (تره زبان) بوده و آن را معرب کرده (ترزفان) کردند و ترجمان لفظ عربی است - وارسته گوید که در فارسی این را تیچاک گویند و ذکر معنی دوم هم کند (مجد الدین علی قوسی ﷺ) کار به قانون ساقی کن در ایام بہار ٭ ترجمان داری نهی گر بر زمین پیمانه را ٭ صاحب سواء السبیل ترجمان را معرب خیال می کند از یونانی ترگوس - بہار نقل قول مجد الدین علی قوسی کند که ترجمان در السنه و افواه بفتح تا و ضم جیم مستعمل اما از هیچکدام ائمہ لغت مسموع نشده و می تواند که به فتح اول و ضم ثالث فارسی باشد - بہار صراحت مزید کند که با لفظ دادن و کشیدن و گرفتن مستعمل - صاحب جہانگیری بر معنی اول قانع - صاحبان رشیدی و سراج اینها را ترک کرده اند و صاحب اننداین را لغت عرب گفته بالفتح و ضم جیم بمعنی فصیح و تند زبان و خوش تقریر و کسی که داننده دو زبان باشد که صاحب یک زبان را بصاحب دیگر زبان بفهماند و فرماید که معرب تر زبان و ضم جیم از ان است که زبان بضم اول است و بفتح نیز آمده و بعد معرب کردن این لفظ مصدر و افعال و اسما از ان اخذ کردند صراحت مزید

فرماید که از رسالهٔ معربات ملا عبد الرشید رشیدی و در کشف و مدار و منتخب نیز بضم جیم است و در مؤید
بفتح جیم و در صراح بضم و فتح جیم بمعنی تیلماچی و نسبت بمعنی دوم گوید که بمعنی تاوان نیز آمده (الخ)
مؤلف عرض کند که آنانکه این را معرب ترزبان گرفته اند کار از تحقیق نگرفته اند و هیچ تعلق از
ترزبان ندارد و ما این را معرب هم نگوئیم بلکه لغت عربی است و صاحب منتخب صراحت سه گانه
اعراب این کرده است که بضم اول و سوم و فتح هر دو و فتح اول و ضم سوم آمده نشنیده ایم که فارسیان
درین لغت چرا اینقدر کاوش کرده اند و خواسته اند که اصل این را ترزبان قرار دهند و ترزبانی
را چه تعلق است با ترجمانی محققین نامدار اعنی رشیدی و خان آرزو خوب کردند که این لغت
را ترک کردند که لغات عرب در موضوع شان داخل نیست. فارسیان این لغت عرب را بترکیب
خود استعمال کرده اند که در ملحقات می آید و بمعنی دوم البته لغت عرب نیست فارسیان مجازاً
بمعنی تاوان استعمال کردند یعنی جرمانه و تاوان یا تقصیر اند یا نیازمند اند که ادا می شود و آن در حقیقت
ترجمهٔ این می کند که مرتکب قصور اند و بس (اردو) (۱) ترجمان بقول آصفیه عربی۔ اسم
مذکر۔ مترجم ایک زبان سے دوسری زبان میں بتلانے والا (۲) تاوان۔ مذکر۔ دیکھو جریمہ۔

(الف) ترجمان باشیدن استعمال. صاحب
(ب) ترجمان بودن آصفی ذکر ب
کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که از
سندش مصدر (الف) پیدا می شود که بمعنی حقیقی است
(رافعی نیشاپوری ع) چون سخن نیکو بود باشد

غفر در این بیت ؛ چون زبان شیرین بود باشد
روان را ترجمان ؛ (اردو) مترجم ہونا۔
ترجمان دادن استعمال. صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که بمعنی تاوان دادن است متعلق بمعنی دوم

ترجمان (ظهوری ؎) گفتمش افراسیاب و بهر گشتنم منفعل ۞ خواندمش نوشیروان عدل داد هم ترجمان ۞ (اردو) تاوان دینا۔

ترجمان داشتن استعمال بمعنی حقیقی است مؤلف عرض کند که بموافق قیاس (ظهوری ؎) چه آسودهم که تا صبح وید و انصاف لب بستمش ۞ نصیحت های بیجا کرد چندین ترجمان دارد ۞ (دل ؎) خجل باش اندکی از صید پنهان غیر را مینرد ۞ حسرت گردم کند افکن نگاه ترجمان دارد ۞ مخفی مباد که از شعر اوّل ترجمان بمعنی لفاظی و سخن پروری یافته می شود و این مجاز باشد و به اصول ما این هر دو اسناد متعلق به ترجمان داریدن است نه داشتن و بحث داریدن و داشتن بجای خودش می آید (اردو) مترجم رکھنا۔ لفاظی کرنا۔ سخن پروری کرنا بات بنانا۔

ترجمان شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی مترجم شدن است (لوای مشهدی ؎) تو ئی که خنجر تو شد مکان آتش و آب ۞ زبان رمح تو شد ترجمان آتش و آب ۞ (اردو) مترجم ہونا۔

ترجمان کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی پیدا کردن ترجمان باشد (ظهوری ؎) عشقم دلیر ساخته در شکوه اینچنین ۞ لطف تو هم مگر بکشد ترجمان من ۞ (اردو) مترجم پیدا کرنا۔

ترجمان گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی قرار دادن مترجم است و کار ترجمه گرفتن (طغرا ؎) بر سندش اگر نفشاند گل نشاط ۞ گیرد صبا ز بلبل تصویر ترجمان ۞ (اردو) مترجم قرار دینا۔ ترجمه کا کام لینا۔

(۱) **ترجمه** صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که

بفتح اول وثالث گردانیدن زبانی بزبان دیگر
وبقول منتخب زبانی که زبان دیگر شود مؤلف
عرض کند که همین است حاصل بالمصدر وفارسیان
بهمین معنی استعمال این کنند و با مصادر خود هم
مرکب سازند چنانکه ---------

(۲) ترجمه کردن بمعنی مصدری است یعنی
گردانیدن زبانی بزبان دیگر (اثر شیرازی
ـه) مصحف صنع ترا ترجمه با سرخی کرده
قلم نامیه از لاله وگل بستان ۞ (اردو) (۱) ترجمہ
دیکھو بای جیم (۲) ترجمہ کرنا۔

ترجیح بقول بهار افزونی دادن وافزونی کردن وغیره باید که بالفظ دادن و داشتن و کردن و نهادن بصله بر
مستعمل مؤلف عرض کند که لغت عربیست وفارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این کنند و با مصادر
فارسی مرکب که در ملحقات می آید (اردو) ترجیح بقول آصفیه عربی مؤنث غلبہ افزونی۔ فوقیت۔

ترجیح دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
فوق عطا کردن است (صائب ـه) سرکه
دید از باده لعلی پیامان شیشه را ۞ می دهد ترجیح
بر لعل بدخشان شیشه را ۞ (اردو) ترجیح دینا

ترجیح داشتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که فوق داشتن وفائق بودن است (نثر
ابوالفضل) هرچند سخن دران باب نا کردن
به سخن کردن ترجیح داشت ۞ (اردو) ترجیح
رکھنا۔ مرجح ہونا۔

ترجیح کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
مرادف ترجیح دادن است (سیفی اسفرنگی ـه)
ای که ترجیحی نکردی خویشتن را بر فلک ۞ مانعی دیگر
نمی دانم جز انسانی ترا ۞ (اردو) ترجیح دینا۔
دیکھو ترجیح دادن۔

ترجیح نهادن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف ترجیح دادن است (انوری سـ) آنکه گردون را بر و ترجیح نتواند نهاد بہ عقل کل

در ترجیح معنی چیزی که در تقدیم ذات به (اردو) ترجیح دینا۔ دیکھو ترجیح دادن۔

ترجیع بند | اصطلاح۔ بقول بحر چند غزل متفق الوزن و مختلف قوافی است که در آخر هر یک فردی ذو القافیه که بحسب معنی با بیت سابق مناسبتی دارد بیکرار آرند۔ صاحبان آنند و غیاث گویند در اصطلاح آنکه شاعر چند بند در بحر موافق و بقوافی مختلف تصنیف نماید و بعد هر بند یک بیت معین را که متفق الوزن و مختلف به قوافی هر دو بند باشد باره بار بیارد بشرطیکه آن بیت بکرید مضمون بیت آخر هر بند مربوط باشد مؤلف عرض کند که تعریف بالا درست نیست حقیقت بند بر معنی پانزدهمش بیان کرده ایم که بیتی را گویند که شعر العدا از چند بیت بر ردیف و قافیه دیگر بیاورند پس بند نام همان بیت آخر است و ترجیع بند نام این قسم اشعار باشد که در آن بعد از چند اشعار متفق یا مردّف اعادهٔ بیت واحد شود و جایز آن را هم ترجیع بند گویند که در بند بیتی دیگر آرند که ردیف یا قافیهٔ آن خلاف اشعار باشد و اتحاد بحر در همه لازم است (اردو) ترجیع بند بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ لغوی معنی بند کو پھر بیان کرنا۔ اصطلاح عروض میں جب شاعر چند ایسے اشعار جو بحر میں موافق اور قافیہ میں مختلف ہوں بیان کرتا اور ہر ایک بند کے بعد ایک اسی وزن اور مختلف قافیہ کی معین بیت اسطرح بار بار لاتا ہے کہ بیت ہر بند کی بیت آخر کے مضمون سے مربوط ہو تو اُسے ترجیع بند کہتے ہیں مؤلف عرض کرتا ہے کہ محقق دہلوی نے بند اور اشعار بالاے بند کو اپنی تعریف میں ملا لیا ہے۔ بند اُسی بیت کا نام ہے جو چند اشعار کے

بعد قافیہ مختلف سے لائی جاے اور اشعار بالاے بند کا نام بند نہین ہے اور اس مجموعہ کا نام ترجیع بند ہے ۔

ترحّم بقول بہار بخشودن و مہربان شدن می فرماید کہ بالفظ آمدن و فرستادن و کردن لصیلہ بر مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربی است فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر یعنی بخشش و مہربانی و رحم با مصادر فرس استعمال می کنند (ظہوری ؎) دانستہ بر لب گلہ انگشت می نہم پوشیدہ پوشش از برای ترحم بہانہ ایست ﴿ (اردو) ترحّم ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ کرپا مہربانی ۔ ترس ۔ خوف خدا ۔

ترحّم آمدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی رحم آمدن (مخلص کاشی ؎) اگر بہ پرسشم آن بیوفا نمی آید ﴿ ترحمش ز چہ بر حال ما نمی آید ﴿ (اردو) رحم آنا جیسے ناما میرے حال زار پر انکو رحم نہین آتا ۔ یہہ دکن کا استعمال ہے صاحب آصفیہ نے اس کو ترک کیا ہے اور رحم کرنا یا رحم کھانا کو لکھا ہے ۔

ترحّم بودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترحم آمدن است (سعدی ؎) فقیرم بجرم گناہم مگیر ﴿ غنی را ترحم بود بر فقیر ﴿ (اردو) دیکھو ترحم آمدن ۔

ترحّم داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی رحم کردن است (حالی شیرازی ؎) عشق دارد با دل سوزان ترحم بیشتر ﴿ خون خورد آتش چو اشکی از کباب آید برون ﴿ (اردو) رحم کرنا ۔

ترحّم دیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این

کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ سندش برای ترحم بخشیدن است و ہر دو بمعنی رحم یافتن (جمال اصفہانی ؎) منصبی راچہ کنی خواجہ کہ از ہر نا اہل ٭ گہ تعرض کشی وگاہ ترحم بینی ٭ (اردو) رحم پانا۔

ترحم فرستادن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی رحم کردن و فاتحہ خواندن است (سعدی ؎) چو نوبت رسد زین جہان غربتش ٭ ترحم فرستند بر تربتش ٭ (اردو) رحم کرنا۔ فاتحہ پڑھنا۔

(الف) **ترحم فشان** مصدر اصطلاحی صاحب
(ب) **ترحم فشاندن** آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت و از سند الف پیداست **مؤلف** عرض کند کہ ب محاورۂ زبان نیست و الف بمعنی رحم کنان و پر از رحم مستعمل (عرفی ؎) ہر نفس گرم تبسم ترحم فشان ٭ وز اثر گریہ تبسم چکان ٭ (اردو) رحم کرنے والا۔ پر از رحم۔

(الف) **ترحم کردن** استعمال صاحب آصفی
(ب) **ترحم نمودن** ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی رحم کردن است (سلیم ؎) ای کاش زخم سینۂ ما وا کند کسی ٭ شاید ترحمی بہ دل ما کند کسی ٭ (آرزو ؎ سی اکبرآبادی ؎) ای غنچۂ حیا کہ تبسم نمودہ ٭ بر بیکسی دل کہ ترحم نمودہ ٭ (اردو) رحم کرنا۔

ترخ بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی بفتح اول و سکون ثانی و خای نقطہ دار (۱) گیاہی است غیر معلوم و (۲) ترنج را نیز گویند و آن میوہ الیست معلوم کہ پوست آن را مربا کنند صاحب سروری بہ معنی اول قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر ہر دو معنی گوید کہ قوسی بمعنی اول بفتحتین آوردہ۔ صاحب محیط کہ محقق مفردات است می فرماید کہ ترخ بمعنی گیاہ است و ذکر معنی دوم نکرد **مؤلف** عرض کند کہ حقیقت معنی اول معلوم شد۔ ہیچ یکی از محققین بالا غور نکرد و گیاہی

خاص والنست وحقیقت معنی دوم ببانتن عرض کرده ایم واین هر دو معنی بالا اسم جامد فارسی زبان
است (اردو) (۱) گھانس - مؤنث (۲) ترنج - مذکر - دیکھو باتس -

ترخان | بقول برهان وجهانگیری وجامع بروزن مرجان (۱) شخصی باشد که پادشاهان قلم تکلیف
از وبر دارند و بر تقصیر وگناهی که کند مواخذه نکنند و (۲) نوعی از سبزی که با طعام وغیر طعام
خورند و (۳) نام ابونصر فارابی و (۴) قومی از ترکان چغتائی (حکیم نزاری قهستانی ؏
اگر چه بدخویی بیک غمزه ریزی کس نمی پرسد که ترلیج ترخانی ز سلطان ایلخان داری) (ملّا
طغرا ؏) می شکم از شاخ ترخان زلف بر روی پنیر گی کشم از برگ نعنا وسمه بر ابروی نان
صاحب سروری معنی سوم را ترک کرده . صاحب ناصری نسبت معنی اول این قدر صراحت می
کند که لقبی است از القاب سلاطین ترکستان که ایشان را خان گویند و کسی دهند که هر وقت
خواهد بی احضار بحضور پادشاه رود و نسبت معنی دوم می فرماید که مخفف (تره خوران) است و بجوا
منتخب گوید که لغت خراسان است معرب آن را مترب کرده طرخون تسمیه اند و می فرماید
که لغت ترکی مغولی است نه خراسانی و نسبت معنی سوم گوید که لقب معلم ثانی ابونصر فارابی است
که از مشاهیر حکماست . صاحب رشیدی هم معنی سوم را ترک کرده . خان آرزو در سراج بذکر معنی
اول می طرازد که در عرف حال بمجاز بمعنی (۵) مسخره نیز مستعمل و وجه مناسبت ظاهر [illegible] بذکر معنی
سوم گوید که تحقیق آنست که ترخان در ینجا به همان معنی اول است چه یکی از اجداد قوم ترک [illegible]
مذکور بدین لقب سرفراز شده که قوم مذکور بدین لقب ملقب شد و همچنین بزبان خراسان [illegible]
بمجاز سردار را گفته اند و نسبت معنی چهارم گوید که لقب ابونصر نیست بلکه لقب پدر یا اجداد [illegible]

اوست چنانکه در تاریخ حکما مسطور و آن هم ظاهر بهمان مناسبت است چه ابونصر از فاراب بود که شهریست
در اقصای ترکستان و صحیح آنست که این لفظ فارسی نیست بلکه ترکیست بسبب اختلاط ترکان با ایرانیان
در فارسی شائع. صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاچار ذکر معنی اول کرده می فرماید
که این عهده ایست ترکی و صاحب لول چال هم بحوالۂ معاصرین عجم ذکر معنی اول کرده مؤلف
عرض کند که از لغات ترکی انیست بتحقیق که لغت ترکی است و صاحب بش بمعنی چهارم قانع و معنی
اول مقتبس و انیم که ایتی با خطا نیست و شکی نیست که معنی سوم و چهارم هم تعلق وارد از معنی اول
چنانکه خان آرزو صراحتش کرده و معنی پنجم و ششم را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم و اگر بدست آید مجاز معنی
اول دانیم حق آنست که این معنی پیدا کرده خان آرزوست که صراحتش بر ترخانی می آید و قیاس هرچه
می خواهد بهمین که اگر سند استعمال بدست آید بمعنی مسخر باشد نه مسخره. حالا عرض می شود نسبت معنی دوم
که صاحب محیط آن را ترک کرده ولیکن متحقق است که این بمعنی پنجم ترخون است و آن را ترخون هم
گفته اند و صاحب محیط بر طرخون ذکر کرده و ما حقیقت این را بر معنی پنجم ترخون نوشته ایم و بدین
معنی مبدل ترخون دانیم که واو بدل شد بالف چنانکه ورج و وارج (اردو) (۱) ترخان ترکی
میں ایک خطاب ہے جس کا پانے والا بادشاہ کے روبرو بے روک ٹوک چلا جاتا تھا اور اس کو سزا
معاف تھی۔ مذکر (۲) دیکھو ترخون کے پانچویں معنے (۳) ابونصر فارابی کا لقب بھی ترخان تھا
مذکر۔ (۴) چغتائیوں کے ایک قوم کا نام بھی ترخان ہے۔ مؤنث (۵) مسخرہ۔ مذکر (۶) سردار۔ مذکر

ترخانی بقول بہار (۱) مرادف معنی اول ترخان و (۲) ہنر و تمسخر (محسن تاثیر ؏) کار یا ترخانی
وطنز و مزاح افتاده است ۞ خدمت صدساله و فضل و هنر منظور نیست ۞ خان آرزو در چراغ

ہدایت ذکراین کردہ صاحب فدائی کہ یکی از معاصرین علمای فارس بودمی فرماید کہ نزدیکان تخت خسروی را بر ترازان شدنی نیست و آن چنانست کہ ہر کہ بران پایہ سرافرازی یافت بی بانہ یافت در ہر جا چہ بارگاہ وچہ سواری می تواند پیش شاہ بردو مؤلف عرض کند کہ حقیقت معنی اول وپنجم ترخان بجایش گذشت کم غوری بہار است کہ این را مرادفش بمعنی اول گفت کہ آن لقب وخطاب است واین بیای نسبت صاحب خطاب ترخان نسبت معنی دوم عرض می شود کہ طنز وتسخر را گویند ما می گوئیم کہ بمعنی مسخرہ نہ تسخر و ترخان البتہ بمعنی تسخر باشد بر سبیل مجاز کہ صراحتش ہم درانجا کردہ ایم۔ وحق آنست کہ معنی دوم پیدا کردہ خان آرزوست از سند محسن تاثیر و تاثیر ترخانی را بمعنی اولش استعمال کردہ۔ بہار نقل نگار اوست وصاحب فدائی ذکر معنی دوم نکردہ و ما ہم معنی دوم را تسلیم نکنیم (اردو) (۱) صاحب خطاب ترخان (۲) مسخرہ۔

ترخشہ بقول برہان وجامع وانند بفتح اول وثانی بروزن شلخنہ نوعی از ماہی بغایت عریض وپہنا دار واین ماہی در رودخانۂ اندلس می باشد وآن شہریست در حدود مغرب مؤلف عرض کند کہ صاحب محیط ذکر این نکردہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) مچھلی کی ایک قسم جو زیادہ عریض ہوتی ہے۔ افسوس ہے کہ اردو میں اس کا خاص نام معلوم نہ ہو سکا۔

ترخشہ بقول جامع وبرہان بفتح اول وسوم نوعی از ترب صحرائی۔ صاحب انند صراحت فرماید کہ نوعی از بدران است وتخم آن را بیونانی قردمانا وقرطمانہ گویند مؤلف عرض کند کہ ترب بجایش گذشت وبدران ہم (اردو) دیکھو ترب اور بدران۔

ترخشنہ خان آرزو در سراج بحوالہ رشیدی گوید کہ نوعی از طعام وماحضر کہ مردم تنگ مجیند رستان

سازند و آنچنان بود که گندم ملغور کرده با ادویۂ گرم در آب جوشانند تا نیک پختہ شود و قوام گیرد پس
آنگاه گلوله ساخته در آفتاب خشک کنند و ہنگام حاجت قدری از آن بکار برند و گاہی وقت
جوشاندن غوره داخل کنند تا محتاج قاتق نشود و بخاطر میرسد ظاہرا ترفینه است که بمعنی آش ترش
مستعمل است از ینجاست که این در فرہنگہای معتبره دیده نشد **مؤلف** عرض کند که لغت عربی
و ترکی نیست. فارسی تسلیم نکنیم تا آنکه سند استعمال فارسیان پیش نشود ہمه محققین اہل زبان ازین
ساکت بخیال ما این تحریف ترخینه است که می آید (اردو) دیکھو ترفینه اور ترخینه۔

ترخنده | بقول برہان و جامع بر وزن شرمنده بمعنی (۱) طعنه و طنز بیہوده و (۲) مکر و حیله
و فرمایند که باین معنی بجای خای تخند. فا و قاف ہر دو بنظر آمده. صاحب بحر گوید که (۳) بمعنی خنده
شادی و خنده از بہر تخجیل غیر نیز بہار گوید که خنده زدن بقصد خجالت دادن کسی صاحب ناصری
بذکر معنی اول و دوم گوید که محرف ترفنده باشد **مؤلف** عرض کند که خای معجمه به فا بدل نشود و خلاف
این فا به خا بدل شود چنانکه فلاده و خلاده و آنچه به قاف اول می آید ہمین ترخنده باشد که خای
معجمه به قاف تبدیل بیابد چنانکه چخماخ و چقماق بر خلاف این فا به قاف بدل نمی شود و صراحت
ماخذش ہمه را انجا گفتیم آنچه صاحب بحر ذکر معنی سوم کرده است موافق قیاس است و موجد
معنی بہار معلوم می شود و صاحب بحر نقل نگارش از ینکه ہمه محققین اہل زبان ازین ساکت اند
مشتاق سند استعمال می باشیم (خنده تر) بمعنی خندۂ خوب بجایش می آید اگر این را قلب اضافت
بمعنی سوم دانیم. می توان ولیکن تخصیصی که به تعریفش بیان شده محتاج سند است (اردو)
۱ و ۲ دیکھو ترفنده (۳) خوشی کی ہنسی۔ مونث۔ یا وه ہنسی جو کسی دوسرے کو خجل کرنے

کے لیے ہتسین۔

ترخوانہ بقول برہان و ناصری با واو معدولہ بروزن مردانہ۔ نوعی از طعام کہ مردم فقیر و نادار
بجہتہ زمستان سازند و آن چنانست کہ گندم را الغور کنند و با دارو ہای گرم در آب بجوشانند
تا نیک بپزد و قوام گیرد و قدری آب غورہ دران ریزند و اگر شیر نباشد شیر گوسفند و آن را
گلولہا سازند و خشک کنند و بوقت حاجت قدری ازان بجوشانند و بخورند۔ صاحب
جہانگیری بذکر این می فرماید کہ ترخینہ ہم بہمین معنی می آید و صاحب جامع ہمزبانش۔ صاحب
ناصری صراحت مزید کند کہ ترینہ ہم بہمین معنی باشد **مؤلف** عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم
گوید این مرکب ترخوان و ہای نسبت۔ ترخوان قلب اضافت خوان تر است یعنی خوان نعمت
و فقرا غذای مرکب خود را منسوب بہ آن کنند و ترخینہ کہ می آید مبدل این کہ الف حذف شد
و واو بدل شد بہ تحتانی چنانکہ انگور و انگیر (اردو) فقرا کی ایک خاص غذا۔ مؤنث۔

ترخون بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و جامع بروزن ملعون (۱) مردم خونی و تونی
و بیباک و دزد و اوباش را گویند و (۲) چوب بقم را نیز گفتہ اند کہ چیزہا بدان رنگ کنند و
(۳) داروئی باشد کہ آن را (عاقرقرحا) خوانند و (۴) سبزیست معروف کہ با طعام و حاضری
خورند گویند چون تخم سپند را در سرکہ کہنہ بیاغارند مدتی تا طبع و مزاج آن بگیرد و بعد ازان کہ
بکارند ترخون برآید و معرب آن طرخون است۔ قوت باہ را نقصان دارد (خواجوی کرمانی
ع) تو ترخان و ترخون زجور تو خواجہ ٭ دل از غم چو خانی و رخ زرد خانی ٭ (حکیم اسدی
ع) گیاہا بد از خون ترخون شدہ ٭ دل خارہ زیر و زبر خون شدہ ٭ صاحب سروری

بر معنی چهارم قانع وحی فرماید که بدین معنی طرخون معرب این است بطای حطی۔ صاحب ناصری بر معنی اوّل و دوم و سوم قناعت کرده۔ خان آرزو در سراج بذکر هر چهار معانی صراحت کند که آنچه ترخون را بهمین معنی چهارم گذشت تصحیف است و نسبت معنی سوم گوید که نام تره ایست که هم آنرا عاقرقرحا نام است و نسبت معنی دوم میفرماید که بمعنی ترخوان گذشت و این تصحیف باشد۔ صاحب محیط ترخون میفرماید که فارسی طرخون است مؤلف عرض کند که صاحب محیط آنچه بطرخون نوشته ما صراحتش بر معنی پنجم ترخون و ارن شیر کرده ایم و صراحت معنی دوم بر پنجم گذشت و حقیقت عاقرقرحا بر اکرا مذکور رها لاعرض می شود نسبت معنی اوّل که این مخفف (ترخون) است و بس و ملحقات این معنی بر سبیل مجاز (اردو) (۱) خونی چھرے باز اوباش (۲) دیکھو بقم (۳) دیکھو اکرا (۴) دیکھو ترخون کے پانچویں معنے۔

ترخشنه | بقول برهان و جهانگیری و جامع و هفت بروزن کشکینه بمعنی ترخوانه (مولوی معنوی ره)

چون بروی زین جهان سوی خرابات جهان ٭ در عوض می بگیری مزه ترخشنه ٭

مؤلف عرض کند که این مبدل ترخوانه باشد که صراحتش بجایش کرده ایم (اردو) دیکھو ترخوانه۔

تردامن | اصطلاح بقول برهان و جامع و سروری و هفت و مجرد و بهار و (جهانگیری و ناصری در ملحقات) کنایه از فاسق و فاجر و بدکاران و عاصیان و مجرم و گنه‌گار و آلوده معصیت و معیوب و ملوث (مجیر الدین بیلقانی ره) تردامنی که ننگ وجود هست گوهرش ٭ دریا نشسته خشک لب از دامن ترش ٭ خان آرزو در سراج هم ذکر این کرده۔ غالب دهلوی در قاطع برهان اعتراض کند که بدکاران را چرا داخل معنی کرده صاحب قاطع القاطع جواب داده و بد مؤلف عرض کند که اعتراض غالب حق بجانب اوست و دیگر محققین صاحب زبان و زبان دانان

هم معنی بدگمان را بذیل تردامن نه نوشته اند و
تردامن اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی که دامن
او از جرم و گناه آلوده است (اردو) فاسق
فاجر گنهگار مجرم. بقول شمس عاصی. آلودهٔ معصیت

تردامنی | اصطلاح. بقول بحر و مؤید و انند
بمعنی گناهگاری مؤلف عرض کند که صراحت
کامل بر تردامن کرده ایم و این تر یا حرف یای
مصدری است صاحب روزنامه هم بحوالهٔ سفرنامهٔ
ناصرالدین شاه قاچار ذکر این کرده (اردو) تردامنی
بقول آصفیه. مؤنث. گناهگاری ۔

تردّد | بقول بهار آمد و شد کردن و گردیدن. صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه
قاچار گوید که بمعنی آمد و رفت باشد مؤلف عرض کند که لغت عرب است بفتح اوّل و دوم
و تشدید دال مهمله مضموم بمعنی بیان کردهٔ بهار فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با
مصادر خود کنند که در ملحقات می آید (اردو) تردّد بقول آصفیه عربی. اسم مذکر آمد و رفت

تردّد کردن | استعمال. صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بمعنی آمد و رفت کردن است (صائب ؎)
ببرگ بار نمانند سالکان ز طلب ٭ همان تردّد
خود می کند بخواب نفس ٭ (اردو) آنا جانا
آمد و رفت رکھنا ۔

(الف) تردست | اصطلاح. الف
(ب) تردستی | بقول برهان و بحر بر
وزن سرمست مردم جلد و چست و چابک را گویند
و ب بقول شان بروزن سرمستی. جلدی و چابکی
صاحب جهانگیری در ملحقات ذکر الف کرده و
صاحب جامع الف را هم آورده صاحب ناصری
بذیل الف اشارهٔ ب باهم فرموده و صاحب
سروری در ملحقات از سراج الدین راجی سند
آورده (؎) به تردستی اگر صورت پسندی
٭ از آن صورت گل معنی و میدی ٭ خان آرزو

ہم متفق با برہان۔ بہار گوید کہ درین ترکیب لفظ تر بمعنی چست و چالاک۔ غایتش کنایہ از کسی است کہ عمل بدست کند چون نقاش و مصوّر و امثال آن (ظہوری ؎) از بحر شود بخشک نعل معبر ؛ در فن سبک روییش تر دستی ببین ؛ (صائب ؎) زاہدان خشک می ترسند از برق فنا ؛ ما برین آتش زتر دستی کباب افگندہ ایم ؛ صاحب فدائی کہ یکی از علمای معاصر عجم بود نسبت ب می طرازد کہ آن تیز دستی و چالاکی است کہ بازیگران و چشم بندان ہنگام نمودن ہنر خود بکار می برند و صاحب رہنما ہم بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار این را بمعنی مطلق چالاکی آوردہ مؤلف عرض کند کہ الف کنایہ موافق قیاس است و ب بزیادت یای مصدری بر الف (اردو) الف بقول آصفیہ چست۔ تیز۔ ہوشیار۔ جلدی سے کام کرنیوالا دیکھو کشکول کے تیسرے معنے (ب) چالاکی مؤنث

تر دستی نمودن استعمال۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار چالاکی کردن مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) چالاکی کرنا۔

تردک بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری بروزن مردک کرم گندم خوار صاحب برہان می فرماید کہ باین معنی بازای فارسی ہم آمدہ۔ صاحب سروری صراحت فرماید کہ بزای معجمہ عوض رای مہملہ ہم۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بعضی ببای فارسی عوض تای فوقانی و زای عجمی عوض رای مہملہ ہم گفتہ اند مؤلف عرض کند کہ آنچہ پژدک بہ بای فارسی اول و زای فارسی دوم باشد اصلست حیف است کہ بجایش مذکور نشد و تردک مبدلش کہ بای فارسی بدل شد بہ فوقانی چنانکہ پخم و تخم و زای عجمی بدل شد بہ رای مہملہ چنانکہ ژند و رند و این مبدل چنانکہ برغ و برغ (اردو) وہ کیڑا جو گیہون مین پیدا ہوتا ہے۔ مذکر۔

تردماغ | اصطلاح. بقول بهار تازه دماغ (ملا طغرا [illegible]) زنوازه نی در کف آورده باغ [illegible] که از [illegible] شود و تردماغ [illegible] صاحب بحر گوید که سرخوش [illegible] است مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) تازہ دماغ۔ اور تردماغ بھی کہہ سکتے ہیں۔

تردماغ شدن | استقبال. بهار [illegible] تردماغ نقل سند این کرده مؤلف عرض کند که بمعنی تازه دماغ شدن است و سندش همین جا (اردو) تازہ دماغ ہونا۔

تردماغی | استقبال. صاحب انند ذکر این آورده و صاحب بحر بذیل تردماغ گوید که بمعنی حالت [illegible] شعور و فرحت و سرور و مستی [illegible] و تازگی مؤلف عرض کند که یای مصدر بر تردماغ زیاده کرده اند موافق قیاس است (اردو) فرحت مستی۔ تازگی۔ مؤنث۔

ترده | بقول برهان و جامع و ناصری و رشیدی بروزن پرده (۱) قباله باغ و خانه و امثال آن و (۲) اجرت آسیا کردن گندم و مزد آسیا تیز کردن هم و فرماید که باین معنی با زای نقطه دار هم بنظر آمده صاحب جهانگیری بذکر هر دو معنی گوید که بمعنی اول تزده هم آمده خان آرزو در سراج بذکر هر دو معنی می فرماید که این مخفف تزده معلوم می شود که می آید مؤلف عرض کند که درست است (اردو) (۱) قبالہ۔ بیعنامہ۔ وہ کاغذ جو کسی مکان کی سند ہو (۲) چکی چلانے کی یا رہانے کی اجرت۔ مؤنث۔

ترزبان | اصطلاح. بقول برهان و بحر و سراج بروزن همزبان (۱) بمعنی زبان آور و شخصی که گرم گفتگو شود و سخنهای تروتازه گوید و (۲) بمعنی ترجمان که گذشت. بهار گوید که بمعنی خوش زبان و درین ترکیب لفظ تر بمعنی چالاک و چست بلکه بدین معنی مرکب نیز آمده و عاطفش کنایه از کسی که سخن با آب و تاب گوید و بذکر معنی دوم گوید که ترجمان معرب آنست (ظهوری [illegible])

کہہ سکتے ہیں بمعنی خوش بیانی ۔ مونث ۔

تر زبانی داشتن استعمال بمعنی تر زبان بودن است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) ایشکر دیدہ تر تر زبانی دارم چو کہ زہر گریہ بر اوت دہ شکر خنداست (اردو) تر زبان ہونا ۔ تر زبانی رکھنا ۔

(الف) **تر زدہ** بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و انند و جامع و سروری و ناصری بر وزن سر زدہ مرادف معنی اوّل تردہ بفتح ثانی بر وزن تبرزہ ہم آمدہ (شمس فخری ؎) قاضی گردون چو دیدہ عدل و ملک ، ورای او ممالکت را تا ابد بستہ بنامش تر زدہ ۔ صاحب رشیدی گوید کہ حالا بحذف رای مہملہ تر زدہ مستعمل است مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و از سند الا استعمال با مصدر بستن یعنی —

(ب) **تر زدہ بستن بنام کسی** بمعنی قبالہ کردن بنام او و سند ملکیت دادن بنامش (اردو) الف دیکھو تردہ کے پہلے معنے ب قبالہ لکھدینا ۔

تر زفان اصطلاح بقول جہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و سروری و ناصری مرادف تر زبان بہر دو معنی (حکیم سوزنی ؎) وصف تو انست کز زفان تو گفتم و ز سن بہ بیان است تر زفان بیانم مؤلف عرض کند کہ مبدل تر زبانست و بس کہ موحدہ بہ فا بدل شد چنانکہ زبان و زفان (اردو) دیکھو تر زبان ۔

تر زین بقول مؤید مطبوعہ بالفتح آرامیدہ گرو امید مؤلف عرض کند کہ تصحیف و تحریف مطبع نو لکشور است و در دیگر نسخ قلمی یافتہ نشود و لفظ با معنی نسبتی ندارد و ناقابل قبول و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) ناقابل ترجمہ ۔

ترس بقول برہان و رشیدی بضم اوّل و سکون ثانی و سین بی نقطہ (۱) بمعنی سخت و محکم می فرمایند کہ در عربی سپر را گویند کہ ترکان قلقان خوانند و بضم اول و ثانی (۲) زمین

سخت و باین معنی بفتح اوّل وضم ثانی ہم گفتہ اند و (۳) بفتح اوّل وسکون ثانی معروف است کہ خوف
وبیم باشد (شیخ نظامی سلہ) بر و سینہ ہیچ پولاد ترس ٭ حدیث تو شد نیش خود مپرس ٭ صاحب
جہانگیری بمعنی اوّل قانع وصاحب جامع بمعنی اوّل ودوم وصاحب سروری بمعنی دوم قناعت
فرمودہ صاحب ناصری بذکر ہمہ معانی بالامی فرماید کہ در شعر نظامی (پولاد ترس) قلب اضافت
ترس پولاد است ما می گوئیم کہ ایجاد بندہ را ماند وتہمت بر نظامی کہ لغت زبان خود را ترک
کردہ از لغت عرب کار گرفت۔ صاحب سخندان گوید کہ در سنسکرت تراس بمعنی سوم ترس آمدہ
بہار بمعنی سوم قناعت کردہ می فرماید کہ با لفظ خوردن وکردن مستعمل خان آرزو در سراج غیر از
معنی دوم وسوم ذکر معنی اوّل نکرد مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل معرّب است از لغت عرب
کہ بمعنی سپر بود وفارسیان بمعنی مطلق سخت استعمال کردند ومعنی دوم مجاز است کہ زمین سخت
راہم گویند وبمعنی سوم ہم معرّب از لغت سنسکرت است کہ الف را حذف کردند واختلاف
اعراب نتیجہ لب ولہجہ مقامی است وہمین است بمعنی سوم اسم مصدر ترسیدن کہ بجالش می آید
(ظہوری ـہ) بستان نبردم رخ زرد خود را ٭ کہ از ترس رنگ خزان بر نپرد ٭ (اردو)
(۱) سخت (۲) سخت زمین مؤنث (۳) خوف۔ ڈر۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے ترس کو اردو
استعمال میں بمعنی خوف لکھا ہے۔ اسم مذکر۔

ترسا | بقول برہان وجامع بروزن تنہا بمعنی (۱) ترسندہ وبیم زدہ وواہمہ کنندہ و (۲) نصرانی
و آتش پرست ہم۔ صاحب ناصری بذکر ہر دو معانی نسبت معنی دوم گوید کہ بتازی راہب گویند
(وصال شیرازی ـہ) صبح کہ رہبان این کبود کلیسا ٭ بر سر گیتی کشید چادر ترسا ٭ می فرماید کہ حضرات

جہانگیری بمعنی آتش پرست گفته و آن خطاست زیرا که ترسا پیروان حضرت مسیح را نام است و آتش پرست را گبر خوانند چنانکه سعدی گوید (ع) گبر و ترسا وظیفہ خور داری ۲ (ظہوری ۵۲) گاہی از عشق سخت (ع) ترسم ای شیخ دین چند گاه ترسا ماند ۲ صاحب قداقی که یکی از علمای معاصر عجم بود گوید که بمعنی پیرو عیسی است خان آرزو در سراج ذکر ہر دو معنی کرده مؤلف عرض کند که با اتفاق داریم با صاحب ناصری که فرق گبر و ترسا را ظاہر کرده ولیکن فارسیان بمجاز آتش پرست را ہم گویند و معنی اوّل با الف فاعلی است از قبیل دانا و بینا (اردو) (۱) ڈرنے والا (۲) ترسا بقول آصفیہ۔ رومی۔ اسم مذکر۔ نصرانی۔ آتش پرست۔

ترسابچه | اصطلاح۔ بقول اننّد بحوالۂ کشف (۱) پسر نصرانی که آتش پرست است و دین عیسی علیہ السلام (۲) در اصطلاح سالکان مرشد کامل و پیر مکمّل را گویند و وجه تسمیه مرشد کامل به ترسابچه بآن معنی که در ولادت معنی نسبت کامل او به کامل دیگر که متصف بصفت ترسائی و تجرد و انقطاع بوده باشد می رسد و آن کامل را باز به کاملی دیگر بطناً بعد بطنٍ که طریق اولیا است تا سلسله منتہی به حضرت رسالت پناه محمد مصطفی صلی الله علیه الصلوٰة والسلام می شود علم وراثت خبر باین طریق تعبیر کرده مؤلف عرض کند که قلب اضافت بچۂ ترسا است و معنی اوّل لغوی است و معنی دوم اصطلاحی و میتوان در معنی دوم ترسا بمعنی ترسنده ہم گرفت (اردو) (۱) پسر نصرانی۔ مذکر (۲) مرشد کامل۔ مذکر۔

ترساختن | استعمال۔ بمعنی حقیقی ترکردن است مؤلف عرض کند که موافق قیاس (ظہوری ۱۱) از خوی سعی جبه ساخته تر تا بجا ماند آبروی ہنر ۲ (اردو) بھگونا۔ ترکرنا۔

ترسازاده | اصطلاح۔ بقول اننّد بمعنی ہمان

(۲۷۶)

ترسا بچہ کہ گذشت (فیضی سے) حریف آن مسیحا
مشربم گر ساغر عشرت ٭ بہ ترسا زادہ کو نوشد شراب
پرتگالی را ٭ (ظہوری سے) ترسکاری رانمی ارزد
دست طرہ گیر ٭ پنجہ شیخ حرم در زلف ترسا
زادہ بود ٭ مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت
زادۂ ترسا موافق قیاس است (اردو) دیکھو
ترسا بچہ۔

ترس استودان | اصطلاح۔ بقول برہان
وناصری وجامع بفتح اول وسکون ثانی وثالث
وہمزۂ مفتوح وسین دیگر موقوف وفوقانی بواو
رسیدہ ودال بہ الف کشیدہ بنون زدہ۔ دعای
زند وپازند خواندن فارسیانست سہ روز بر
سر دخمۂ میت بواسطہ آنکہ گویند چون روح از
قالب مفارقت نماید سہ شبانہ روز بر سر قالب
خود می باشد واو را درین سہ شبانہ روز ترس
وبیم بسیار است لہذا درین سہ روز بر سر دخمہ
او زند خوانند تا روح ازان ایمن گردد و
معنی ترکیبی این لغت خوف قبر است چہ ترس
بمعنی خوف وبیم واستودان دخمہ ومقبرہ را گویند
خان آرزو در سراج گوید کہ ترس معلوم واستودان
نسک خواندن فارسیان است ومعنی ترکیبی این
خوف قبر است مؤلف عرض کند کہ معنی مجازی
این نسک خوانی است وبس (اردو) آتش
پرستوں کی دعا جو قبر پر تین دن تک پڑھتے ہیں۔ زند وپاژند

ترسان | صاحب نوادر ذکر این بذیل ترسانیدن
کردہ گوید کہ مرادف ترسندہ مؤلف عرض
کند کہ (۱) اسم حال است از ترسیدن کہ می آید
بہار غور نکرد کہ این چہ چیز است و (۲) امر حاضر
است از ترسانیدن فاعل (اردو) (۱)
ڈرنے والا۔ ترسان بھی اردو میں مستعمل
ہے (۲) ڈرا۔ ڈرانا کا امر حاضر۔

ترسان دل را چہ پری وچہ عفریت | مثل۔ صاحبان
خزینہ وامثال فارسی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند

که فارسیان این مثل را بحق شخص خوفناک می زنند
مقصود همین است که دل خوف زده را عفریت
و پری هر دو یکسان است (اردو) دکن
میں کہتے ہیں " ڈرپوک اپنے سایہ سے بھی
ڈرتا ہے "

ترساندن صاحب موارد ذکر این کرده
گوید که (ترسانیدن) هم مرادف این است
بمعنی بیم کردن (کامل التصریف) که مضارع هر دو
ترساند باشد مؤلف عرض کند که متعدی ترسیدن
گاه می آید (قاسمی ـه) قاسما آن همه گستاخ
نگاه توجه شد غالباً غمزهٔ او چشم تر انترساندهٔ
(اردو) ڈرانا۔

ترساندن چشم مصدر اصطلاحی بقول
وارسته متعدی ترسیدن چشم است که بمعنی نفرت
کردن از دیدن چیزی است و سند قاسمی را
نقل کند که بر (ترساندن) گذشت مؤلف عرض
کند که قائم کردن این مصدر فضولی است و
هیچ ضرورت تخصیص با چشم ندارد و اصل این
همان ترساندن است (اردو) دیکھو ترساندن

ترسانیدن بقول بحر و موارد و لواد ربا تصحیح
متعدی ترسیدن (کامل التصریف) و مضارع
این ترساند مؤلف عرض کند که ما اشاره این
بر (ترساندن) کرده ایم (اردو) دیکھو
ترساندن۔

ترس برافتادن مصدر اصطلاحی بقول جناب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
گوید که خوف و بیم عائد حال شدن است و بیا
(فردوسی ـه) برافتاد ترس اندرین لشکرم
بدانم که تیمار او چون خورم (اردو) ڈر
اور خوف لاحق ہونا۔

ترس خوردن استعمال صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی خوفناک و مبتلای خوف شدن (ظهرا
ـه) سپهدار زهر آنقدر ترس خورده که

عنان تافتن جان سپردن (اردو) ڈرنا۔	مبتلائے خوف ہونا۔

ترسک بقول ناصری وانند بتاء و سین مضموم و سکون کاف عربی (۱) بمعنی سنگ ریزہ درگل کہ درمیان نہر آب و اطراف نہر بسیار صلب و محکم شدہ کہ با کلنگ و فولاد آن را می شکنند و بعضی ازان سنگ آسیا بسازند و بسیار دوام می کند و آنچہ بسیار صلب و محکم نشدہ و زود بشکند آن را سکنج گویند صاحب مؤید می فرماید کہ (۲) بالضم و فتح سوم پرندہ ایست سبز فام **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول و دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم و برای معنی دوم طالب سند استعمال باشیم کہ بجز دیباں مجمل صاحب مؤید اعتبار را نشاید و صاحب محیط ازین لغت ساکت است (اردو) (۱) وہ پتھر کے گول ٹکڑے جو نہروں اور ندیوں سے برآمد ہوں مذکر (۲) ایک پرندہ جس کا رنگ سبز ہوتا ہے۔ مذکر۔

(الف) **ترسکار** بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند بمعروف قانع و ہر دو از کلام میر خسرو سند دہند (ف) ہمہ جا ترس خویش یارم دار * بر درِ خویش ترسکارم دار * ظاہراً در کلام خود۔ آنکہ ہر کار بخوف کند یعنی دائماً خوف خدا پیش نظر دارد و (ب) باضافہ یای مصدری بمعنی خدا ترسی (اردو) الف خوف کرنے والا دل میں خوف خدا کرنے والا (ب) خدا ترسی ملحوظ۔

(ب) **ترسکاری** آوردہ (ف) ترسکاری رائی از زید دست طرہ گیر * کہ پنجہ شیخ حرم در لباس ترسازادہ بود * **مؤلف** عرض کند کہ الف این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی خوف کردن است (اعادہ کرمانی ف) خوفی از اثر آہ خستہ کردی * چہ تہ ترسی از گذر

ترس کردن استعمال صاحب آصفی ذکر

اشک سائلی کمر دی ۂ (اردو) خوف کرنا ڈرنا

(الف) ترسگر | اصطلاح صاحب سفرنگ
بشرح بستمی فقرهٔ (نامهٔ خسرو گلشاه) گوید که
بفتح تاء فوقانی و سکون رای مهمله و سکون سین
مهمله و فتح کاف فارسی و سکون رای مهمله مرد با هیبت
که از دیدنش ترسی در دل آید ....

(ب) ترسگری | بقولش هیبت و احتشام مؤلف
عرض کند که بمعنی الف خوف دهنده و کنایه از
شخص مهیب و ب بزیادت یای مصدری است
بمعنی هیبت و احتشام (اردو) الف مهیب
بقول آصفیه عربی خوفناک خطرناک هیبت ناک
هیبت دینے والا ڈراونا (ب) هیبت مؤنث

ترسّل | بقول بهار مکاتیب که برای اطفال بهم چسپانیده دهند تا سواد روشن گردد ـ
(سعید اشرف سه) رحل خطّش را ز دور چهرهٔ مصحف در کنار ۂ و ز سر زلف خم اندر خم
ترسّل در بغل ۂ خان آرزو در چراغ هدایت می فرماید که لفظ عربی است و آن چیزیست که پارهٔ از
نظم و نثر و اهم آورده بخطوط مختلف نویسند و اطفال دبستان را برای خواندن دهند تا از هر قسم خط و
عبارت مطلع شوند و در هندوستان مرسوم است که مکاتیب مختلف الخطوط و المطالب را
باهم پیوسته باطفال دهند تا سواد ایشان روشن شود و آن را ملاطفه گویند و از شعر استادان
همین معنی مستفاد می شود زیرا چه زلف را تشبیه ترسّل داده اند و این معنی دوم مناسب بود مؤلف
عرض کند که صاحب منتخب ترسّل به تشدید سین مهمله را بمعنی نامه را از خود انشا کردن نوشته و از ینکه
فارسیان در استعمال خود تصرف در معنی کرده اند ما این را مفرس دانیم (اردو) خطوط کا
وہ مجموعہ جو ایک کو دوسرے کے ساتھ جوڑ کر لڑکون کو پڑھنے کے لئے دیتے ہین تا کہ مختلف
طرز تحریر اور مضامین مختلفہ سے وہ واقف ہو جائین ـ مذکر ـ

ترسم — بقول بهار یعنی می اندیشم و فرماید که بعد از وی مثبت و منفی هر دو آید۔ خواه جملہ اسمیہ بود خواه جملہ فعلیہ (خواجہ شیراز ؎) ترسم که صرفه نبرد روز بازخواست ٭ نان حلال شیخ ز آب حرام ما ٭ (ولہ ؎) ترسم که اشک در غم ما پرده در شود ٭ وین راز سربمهر بعالم سمر شود ٭ صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که از ترسیدن که می آید صیغہ واحد متکلم مضارع است که افادۂ معنی حال و استقبال کند یعنی می ترسم و خواهم ترسید۔ محقق نامور شاید این را اسم جامد خیال کرد ورنہ قائم کردن این ضرورت نداشت (اردو) مین ڈرتا ہون۔

ترسناک — بقول بهار و انندش نقل نگار معروف مؤلف عرض کند که مرادف خوفناک و بیمناک موافق قیاس است (ملا عبد الله ہاتفی ؎) نه ایم از هجوم عرب ترسناک ٭ ز بسیاری وحش صحرا چه باک ٭ (اردو) خوفناک۔ دیکھو بیمناک۔

ترسو — بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار یعنی خوفناک مؤلف عرض کند که این محاورۂ معاصرین عجم است بزیادت واو نسبت چنانکه ہندو (اردو) ڈرپوک بقول آصفیہ بزدل کم ہمت۔ بودا۔ دیکھو بزدل کے پہلے معنے۔

ترسه — بقول برہان و جامع (۱) بالفتح اول قوت واہمہ را گویند و (۲) بالضم اول قوس قزح۔ صاحب جہانگیری معنی دوم را بالفتح اول و سکون دوم گفته از معنی اول ساکت۔ صاحب رشیدی بذکر معنی دوم این را مرادف ترلبه گوید که گذشت۔ صاحب ناصری بذکر هر دو معنی نسبت معنی دوم می فرماید که ترلبه و ترلیسه و سرلبنه و سرولیسه مرادف این۔ خان آرزو در سراج بر معنی اول قانع مؤلف عرض کند که ما بر ترلبه نوشته ایم که اصل است و این مخفف آن

بمعنی دوم و معنی اوّل این مجاز معنی دوم می نماید که قوّت واهمه هم همچون قوس قزح بلند شود و جا
دارد که برای معنی اوّل این را مرکب از ترس و یای نسبت گیریم که واهمه هم قریب به ترس است
و آنچه بمعنی اوّل می آید مبدل این باشد همچون تیز و تیزی یعنی ترسیه مبدل ترسیه و ترسیه
مبدل تربلیه که موحده هم به واو بدل می شود چنانکه آب و آو و تربلیه بجایش مذکور شد
از ینکه اہل لغت ازان ساکت اند و نظر باعتماد ناصری آن را فرید علیه ترسیه دانیم (اردو)
(۱) قوّت واہمہ ۔ مؤنث ۔ واہمہ کی قوّت (۲) دیکھو ترسیہ ۔

ترسیدن بقول بحر بالفتح (۱) بیم کردن و عرض کند که همان ترس که گذشت اسم این مصدر
(۲) واهمه کردن و (۳) آزرده گردیدن است فارسیان بزیادت یای معروف و علامت
بسبب ظرافت کردن کسی (کامل التصریف) مصدر (دن) مصدری وضع کردند که اصول
و مضارع این ترسد (ظهوری ؎) ازان ترسم یا اصلی است ازین که اسم مصدر این لغت
که طوق گردنم گردد رگ گردن بانکه دم تیغ فارسی زبان است و معنی اوّل حقیقی است
بهر گوش خود فرمان نیوشی را ۔ صاحب غنا و معنی دوم مجاز آن و معنی سوم و چهارم را هم
که یکی از علمای معاصر ہے گوید که خوف کردن مجاز دانیم و ترسندگی حاصل بالمصدر این
و بیزده شدن است صاحب موارد ذکر معنی است (اردو) (۱) ڈرنا (۲) وہم کرنا (۳)
اوّل گوید که (۴) نفرت کردن هم چون ترسیدن آزرده ہونا (۴) نفرت کرنا ۔

چشم و دیده از چیزی که در لغات می آید ۔ **ترسیدن چشم از چیزی** مصادر اصطلاحی
ادر معنی اوّل و چهارم تابع مؤلف **ترسیدن دیده از چیزی** بقول بهار نفرت

کردن چشم از دیدن وی می فرماید که ترسانیدن چشم معنی آنست. صاحب بحر بر ترسیدن چشم قناعت کرده و وارسته همزبانش (باقر کاشی ے) بسکه از خوبان ملامت دیده ام؛ چشم من از عاشقی ترسیده است؛ (میرزا رضی دانش ے) بسکه در کثرت سرای دهر وحشت دیده ام؛ چشم ترسید است از جمعیت مژگان هم؛

(طالب کلیم ے) بسکه می بیند ز ما دیوانگی؛ دیدهٔ داغ جنون ترسیده است؛ (وله ے) دیدهٔ بیدل چسان از چشم می ترسد کلیم؛ چشم داغ من ز مرهم آنچنان ترسیده است؛ مؤلف عرض کند که معنی خوف کردن چشم از دیدن هم توان گرفت (اردو) شا ہے سے آنکھ کا نفرت کرنا۔ خوف کرنا۔

ترش بقول بهار بفتحتین و بسکون دوم طعم معروف (سنجر کاشی ے) رو ترش کرد از سوال بوسه و لب پیش داد؛ داد شفتالو چو دندانم ز آلو کند شد؛ صاحب مؤید گوید که چنانکه مزهٔ سرکه صاحب فدائی هم ذکر این کرده صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید که در کلام صائب بسکون دوم هم مستعمل (ے) در جواب تلخ زادن ترش روئی می کند؛ چون شود در عهدهٔ این بی حاصلان سائل سفید؛ مؤلف عرض کند که ترجمهٔ این در عربی حامض است و این لغت فارسی زبان است بهر دو اعراب مذکور و صاحب غیاث هم بهر دو اعراب نوشته (اردو) ترش بقول آصفیه. فارسی کھٹا۔ حامض۔

(الف) ترشابه
(ب) ترشاوه الف و ب بقول ناصری بضم (۱) سماق را گویند و آن معروف است که از آن آش پزند و خورند و آن آش را سماج گویند صاحب رشیدی بر ب گوید که سماق است. صاحب غیاث بر سماق گوید که بالضم و تشدید بیهٔ باشد ترش مؤلف

عرض کند کہ صاحب محیط بر سیاق ہر چہ نوشت
ناقلش بر تتری کردہ ایم و معاصرین عجم (۲)
میوہ را گویند عموماً کہ آب ترش دارد ہمچون
لیمون و نارنج و امثال آن مخفی مباد کہ ب
مبدّل الف است چنانکہ آب آو (اردو)
الف و ب (۱) دیکھو تتری (۲) ترشابہ دکن
مین اُس میوے کو کہتے ہین جو ترش ہو جیسے لیمو
نارنگی وغیرہ۔

ترشدن بقول برہان (۱) کنایہ از اعراض
کردن و (۲) آزردہ گردیدن بسبب ظرافت
صاحب جامع بر معنی دوم قانع۔ صاحب
سروری در ملحقات گوید کہ معروف کنایہ از
اعراض شدن بسبب شرمندگی از ظرافت و ہزل
و امثال آن (شاہ طاہر ؎) ترشو دلالہ چو
بر داغ دل ہر خونش ٭ زیر لب خندہ زند غنچہ
و نرگس چشمک ٭ صاحب ناصری در ملحقات
می فرماید کہ کنایہ از اعراض کہ بسبب شرمندگی
و ہزل روی دہد۔ صاحبان بحر و سراج و رشیدی
ہم بانش وارستہ بہ مجرد منفعل شدن قانع ہو۔ مؤلف
عرض کند کہ (۳) بمعنی حقیقی است یعنی تر گشتن
در آب یا خوی و امثال آن و معنی دوم مجاز آن
و ما تسلیم وارستہ را پسندیم و معنی اول بیان
کردہ برہان لغو است کہ قوت تعریف نداشت
و بالفاظے تعریف کرد کہ معنی خاص قائم شد۔
(اردو) (۱) اعراض کرنا (۲) آزردہ ہونا
شرمندہ ہونا (۳) بھیگنا۔ تر ہونا۔

ترشدن چشم مصدر اصطلاحی۔ آب در
چشم آمدن از رنج و غیر ذلک مؤلف عرض کند
کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) تا نہ بیند
رہ و ترشد چشمش ٭ دیدہ در راہ تو پا نتوان
کرد ٭ (اردو) آبدیدہ ہونا۔ آنکھ مین پانی
آنا۔ دکن کا استعمال ہے۔

(الف) ترش رخسار اصطلاح۔ الف
(ب) ترش رخسارہ بقول بحر ناخوش و

بیدماغ مرادف ترش رو۔ بہار بریں گوید کہ مرادف الف (میر خسرو ؎) ملک را بود زنگی پاسبانی ٭ کہ ترش رخسارہ کج مج زبانی ٭ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) ترش رو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ناخوش بیدماغ۔ ناراض۔ مکدر۔

(۱) ترش رو (۱) بقول بحر مرادف ترش رخسارہ۔ بہار بزیادت تحتانی آخر مرادف (۱) گوید

(۲) ترش روئی (حافظ شیراز ؎) ای دل تو شاد باش کہ آن یار تندخوی ٭ بسیار ترش روی نشیند زبخت خویش ٭ صاحب فدائی نسبت (۲) گوید کہ یک گونہ درہم کشیدگیست چہرہ مردم را کہ نشانۂ خشم و بد دلی است مؤلف عرض کند کہ (۱) اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس مرادف ترش رخسار و (۲) بزیادت یای مصدری بمعنی ناخوشی و بیدماغی این ہم موافق قواعد فارسی (طالب آملی ؎) ترش روئی ہای صبرم تلخی حسرت فزود ٭ خالی امداد صفرا می کند لیموی من ٭ (اردو) دیکھو ترش رخسار۔ (۲) ترش روئی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ بدمزاجی۔ بد دماغی۔ چڑچڑاپن۔

ترش شیرین اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و آنند وانند طعمیکہ از امتزاج ترشی و شیرینی بہم رسد و آن را میخوش و بتازی مز (بضم میم و تشدید زای معجمہ) خوانند (مولانا امام الدین ریاضی ؎) در تبسم بہ جنبش چین است ٭ چون شوخش چہ ترش شیرین است ٭ مؤلف عرض کند کہ کنایہ ایست لطیف (اردو) وہ مزہ جس میں ترشی اور شیرینی شامل ہو۔ مذکر۔

ترشک اصطلاح۔ بقول برہان و جامع بضم اول بروزن اردک (۱) نام پرندہ ایست سبز رنگ و (۲) برگ گیاہی است ترش مزہ صاحب سروری بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ

(۳) نام دو قسم میوه نیز. صاحب ناصری ذکر معنی اول کرده نسبت معنی دوم گوید که این را ترش گیا هم خوانند. خان آرزو در سراج بذکر معنی اول فرماید که ترنگ بهر دو فوقانی است می فرماید که تصحیف ترنگ معلوم می شود که بجای تای دوم نون باشد بمعنی طائری و ذکر معنی دوم هم فرموده صاحب محیط ذکر این بمعنی اول نکرده و از تجرید پرنده سبز رنگ حقیقتش ظاهر نمی شود و هم او بر ترنگ هم ذکر پرنده سبز نکرده و بر ترشک گوید که انبه را گویند و ذکر انبه بجایش گذشت و خیال ما این است که معنی سوم متعلق به چینا است و نسبت معنی دوم بر حاشیه مخزن گوید که بیونانی طوطاق و اغریون و بفارسی ترشه و سرخ پای و جلیمون و بلغت تنکابن ترشه و اش و بهندی چوکا نامند و بزبان فرنگی بستانی آن را اشکلیه کیاتم و بری آن را اشکلیه پاتم گویند بقول شیخ سرد و خشک در دوم و بقول بعضی سرد در اول و خشک در دوم و قسم ترش قابض تر و آنچه بسیار ترش نیست غذائیت زیاده دارد و این شبیه به کاسنی بستانی است و تخم او قسما آن قاطع صفرا است و لیکن مضر به صدر و تعلیق آن بر بازوی چپ بالخاصیت مانع آبستن شدن است و منافع بی شمار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که در وجه تسمیه این کاف تصغیر بالفظ ترش مرکب است و انبه را هم ترشک گفتند که ترشی خفیف دارد (اردو) (۱) ایک سبز رنگ پرنده. مذکر جسکو فارسیون نے ترشک کہا ہے افسوس ہے کہ اسکی فرہنگ تعریف معلوم نہوئی (۲) چوکا. دیکھو اشکیل حشیم (۳) دیکھو انبہ ـ

(الف) **ترش کردن** استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که معنی حقیقی این ظاهر است و از سندش مصدر — — — — — —

ترش کردن رو پیداست بمعنی
خوش شدن (صنجر کاشی سه) روترش کرد
ز سوال بوسہ ولب بیش داد ۂ دادشفتالو جیه
دندانم ز آلو کند شد ۂ (اردو) الف کھٹا کرنا
ب ترش رو ہونا۔ ناراض ہونا۔
ترش گیا اصطلاح بقول برہان گیاهی آ
ترش خصوصا و هر گیاه ترش را توان گفت صاحب مو
خان آرزو در سراج بدون های ہوز آخره گوید
(ترش گیا) کرده گوید که گیاهی است و غالبا ترشه
و ترش گیا و ترشک یکی باشد مؤلف عرض کند
که صاحب ناصری به ترشک اشارهٔ این کرده
که مرادف آنست و ماصراحت کامل همین جا
کرده ایم تیره را گیاه گفتن خبری دهد ازینکه
محققین بالاغور نکرده اند مخفف ترش گیاه است
بحذف های ہوز آخره (اردو) دیکھو ترشک
کے دوسرے معنے۔
ترشہ بقول برہان بضم اول و ثانی و فتح ثالث

(۱) نام میوه ایست و (۲) ترشی باشد که تخم آن
را بعربی بزر الحماض و حب الرشاد خوانند
واگر قدری ازان تخم در جغرهٔ زنند جیب باز کند
چپ بماند یا دام که باخود دارد تا بسیار شود
صاحب جامع ذکر بمعنی اول نشد بمعنی دوم
گوید که عرب آن با حماض گویند صاحب مؤید
به میوه معروف قانع و گوید که ترشه شربت باشد
صاحب ناصری به نقل قول برہان بازگفته
هم بمعنی دوم می آید صاحب رشیدی به ترشه
و ترشه می فرماید که میوه معروف که بعربی
گویند مؤلف عرض کند که صاحب محیط اعظم
بر حماض نوشته ما ذکرش بمعنی دوم ترشک
کرده ایم و تسامح صاحب جامع معلوم می شود
که ترجمهٔ این بمعنی اول حماض نوشت و آنچه
همه محققین بمعنی اول نام میوه نوشته اند مقصود
شان ازیمان انبه باشد که اشاره آن بمعنی
سیوم ترشک گذشت و در وجه تسمیه ایما پیدا

نسبت بالفظ ترش مرکب شده دیگر هیچ (اردو) (۱) دیکھو ابنه (۲) دیکھو ترشک کے دوسرے معنی

ترشیز بقول ناصری بوانند بضم اول و کسر سیوم نام شهریست از بلاد خراسان مشتمل بر دیها و قری و قصبات و پای تخت آن را سلطانیه گویند که حاکم نشین آنجاست سمت شرقی آن ارض اقدس و مشهد مقدسه حضرت سلطان خراسان صلوات علیه است و جنوب آن ولایت تربت حیدریه سمت قبله آن ولایت طبس گیلکی است و غربی آن پای شهر ولایت سبزوار و شمال آن ولایت نشاپور است و شهر ترشیز واقعست در اواسط شهرهای معروف خراسان اتفاق عجبی است که قریب و بعد آن نسبت بهمه شهرهای تساوی دارد و قنوات و میاه جاریه و دهات بسیار دارد و بسیار خوش آب و هواست میوه جات آن ولایت بدان لطافت و خوبی بهیچ جای دیگر نیست چنان معلوم می شود که پادشاهان ایران آنجا را تختگاه کرده بودند و گشتاسب درانجا با زردشت ملاقات نموده و سرو کشمیری را درانجا کشته بود گویند ترشیز از بناهای گشتاسب بن لهراسب است مؤلف عرض کند که وجه تسمیه این بوضوح نه پیوسته (اردو) ترشیز بلاد خراسان سے ایک مشہور شہر کا نام ہے۔ مذکر۔

ترشک بقول برهان بروزن گل چینک رستنی باشد بوستانی که بعربی حماض گویند و تخم آن را بزر الحماض خوانند صاحب جامع هم قریب بهمین مرادف معنی دوم ترشه که گذشت خان آرزو در سراج هم بر حماض قانع مؤلف عرض کند که فارسیان بر لفظ ترش یا و نون نسبت با کاف تصغیر مرکب کرده همان ترشه و ترشک را نام نهادند و باشاره این بقول ناصری بر ترشه کرده ایم و حقیقت این را بر ترشک نوشته ایم (اردو) دیکھو ترشک کے دوسرے معنی

ترصدا بقول بهار و عجم واشند مرادف ترنغمه کسی که صدا سیراب داشته باشد (ملا طغرا) شده خط غباران بلبل ترصدا گرفته تنقار و رگ نغمه پیچ مؤلف عرض کند که فارسیان در صفت صدا تر آورده اند و کنایه باشد از آواز خوش و دیگر هیچ و این قلب اضافت صدای تر و اسم فاعل ترکیبی هم (اردو) خوش آواز۔

ترغ بقول برهان و جامع بضم اول و ثانی و سکون غین منقوطه داراسپی باشد سرخ رنگ که آن را کهر خوانند صاحب ناصری ذکر این بحواله برهان کرده گوید که در دیگر فرهنگها نیافتم خان آرزو در سراج بنقل قول برهان گوید که در فرهنگها نیست اغلب که ترکی باشد و شهرتی ندارد و ظاهر الهجهٔ اهل ایران است مؤلف عرض کند که سبحان الله چه خوش تحقیق است صاحب جامع را ندیده و می گوید که در فرهنگها نیست صاحب جامع محقق اهل زبان است و بقول صاحب لغات ترکی (توروق) لغت ترکی است بمعنی اسپ کمیت پس فارسیان این را مفرس کرده و واو دوم حذف و قاف را بغین معجمه بدل کردند چنانکه چناق و چناغ و آ...وق را آروغ ایست حقیقت این لغت که محقق نامور به پیرایهٔ تحقیق اصل حقیقت را در نیافت (اردو) کمیت۔ دیکھو ...ر کے پہلے معنے۔

ترغازه بقول برهان بر وزن اندازه (۱) غالب و صاحب حکم و سرکش و کسی که آرزوی غالبیت حکمها و سرکشی کند و (۲) سرکشی کردن هم۔ صاحبان جهانگیری و جامع و رشیدی و سروری و ناصری بر معنی اول قانع (مولوی معنوی سلمه) همین گفتم که تا نوشی و لیکن زین شکم نوشی چو گفتم زین شکر نوشی گرفتم خوی آن غمزه چو که لنزالت منقبا و قد اجبت ان اعرف چو

سیمای جان مشتاقان بیغم نفس ترغانه ؎ خان آرزو هم در سراج بمعنی اول قناعت کرده
مؤلف عرض کند که مقصود برهان از معنی دوم سرکشی باشد که حاصل بالمصدر است از (ترغانه کردن) طرز بیانش درست نیست و با هر دو معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم —
(اردو) (۱) وہ شخص جو سرکشی کرے ـ سرکش (۲) سرکشی ـ بغاوت ـ

(الف) **ترغاق** بقول برهان بفتح اول بروزن چقماق پاس داشتن شب‌ها و خبرداری و بضم اول هم آمده. صاحب رشیدی این را مرادف ترغاک گوید که می‌آید و می‌فرماید که اگر این لغت فارسی است پس قاف از استعمال متاخرین است چه قاف در اصل فرس نیامده
(ب) **ترغاک** بقولش بالضم پاسی که در شب دارند تا دزد دست نیابد (مطهر ؎) بهر درگه همیون تو در نوبت ترغاک ٭ میران و جهان بر عدد رنگ براری ٭ صاحب سروری ذکر الف و ب هر دو کرده صاحب جامع بر الف قانع. خان آرزو در سراج بذکر الف گوید که ترکی باشد یا استعمال متاخرین عراق **مؤلف** عرض کند که الف لغت ترکی نیست. لغات ترک ازین ساکت و ب اصل و اسم جامد فارسی زبان است و معاصرین فرس و متاخرین بر سبیل تبدیل استعمال الف هم عوض ب کرده‌اند چنانکه کند و قند و کم و قم و کسط و قسط و معنی هر دو پاسبانی است (اردو) الف و ب پاسبانی ـ نگاهبانی ـ حفاظت ـ نگرانی ـ

ترغده بقول برهان و سروری و ناصری و سراج با دال ابجد بر وزن طبقچه (۱) گرفته شده و ترنجیده و هر عضوی و بندی و مفصلی که بسبب دردمندی و آزار حرکت نتوان کرد گویند ترغده شده است و بر وزن مخکده هم آمده که بفتح ثالث باشد (منجیک ؎) زیبا

کوب از زمانه یافت دشمنت ٭ همه اعضای او گشته ترغده ٭ صاحب جهانگیری بذکر معنی بالا گوید که با اول مفتوح وثانی زده وغین مکسور (۲) نوعی از زردآلو صاحب جامع بذکر معنی اول گوید که مرادف ترغنده هم که بهمین معنی بزیادت نون می آید مؤلف عرض کند که ترکیدن و ترقیدن بمعنی شگاف شدن می آید و ترکنده اسم فاعلش فارسیان استعمال اسم فاعلش را بحذف نون و تبدیل کاف عربی بغین معجمه کردند چنانکه کشتگاو و غشگاو و تبدیل خفیف در معنی بر سبیل مجاز است و نسبت معنی دوم صراحت کامل خواص و طبیعت بر لغت ترغش کنیم که بعد ازین می آید و ازینکه زردآلوی پخته می ترکد بدین اسم خواندند (اردو) (۱) وه عضو جس مین درد هو - مذکر (۲) دیکھو ترغش -

ترغش بقول برهان و جامع و ناصری و سراج و رشیدی بکسر ثالث بروزن ورزش نوعی از زردآلو مؤلف عرض کند که صاحب محیط هرچه بر زردآلو نوشته با نقلش بر آلوی زرد کرده ایم و این اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) دیکھو آلوی زرد - مذکر -

ترغشده بقول جامع همان ترغده که گذشت	ماخذ همه را اینجا کرده ایم که آن مخفف این است
مؤلف عرض کند که ما اشارهٔ این با صراحت	(اردو) دیکھو ترغده -

ترغو بقول برهان و جامع و (جهانگیری در ملحقات) بروزن بدگو نوعی از بافتهٔ ابریشمی است سرخ رنگ - خان آرزو در سراج بذکر قول محققین فرماید که ترغو بمعنی پارچه سفت و باریک گذشت و اغلب که یکی ازین دو تصحیف باشد و لهذا صاحب رشیدی که جمیع لغات جهانگیری آورده این را نه نوشته مؤلف عرض کند که مرکب یافته می شود از ترغ که اسپ کمیت را نام

است و واو نسبت چنانکه ہندو۔ اسم جامد فارسی قدیم است و تربو را ہیچ تعلق ازین نیست
(اردو) ایک ریشمی لال رنگ کا کپڑا۔ مذکر۔

ترف بقول برہان و جہانگیری و سروری و ناصری بر وزن برف کشک سیاہ را گویند و آن را بعربی مصل و بہ ترکی قراقروت خوانند و کشک سفید و پنیر خشک را نیز (حکیم سوزنی ۵) تشبیب این قصیدہ بہتر نقد ترف طعم ٭ مخلص بمدح او شدہ طعم ترف قند ٭ صاحب جامع گوید کہ ہمین است ترپ کہ بجایش گذشت (خاقانی ۵) ترف عدو ترش نشود زانکہ بخت او ٭ گاو یست تنگ شیر ولیکن لگد زنست ٭ مؤلف عرض کند کہ ما صراحت کامل این تحقیق کردہ ایم و این مبدل آنست چنانکہ سپید و سفید (اردو) دیکھو ترپ۔

ترفاس بقول برہان و ناصری و جامع و انند بضم اول و سکون ثانی و فا بہ الف کشیدہ بسین بی نقطہ زدہ نوعی از کماتست و آنرا ہیکل نیز گویند و آن رستنی باشد کہ از زیر خیمہا و جاہای نمناک روید صاحب محیط بر ترفاش بہ شین معجمہ می فرماید کہ ہمان فطر است و بر فطر گوید کہ بکسر فا و بضم نیز و بسکون طا و حا مہملہ و رای مہملہ بفارسی سمارو غ و شنہاد کلاہ زمین و کلاہ باران و بسریانی فطر و برومی سوکوطیس و بیونانی اونطر تیاو بعربی بنات الرعد و بہندی پہپہن و کہمبی و آن نباتی است کہ در زمین نمناک و عقب بارش در بعضی بلاد زمین منشق شدہ بر می آید و بشکل نصف بیضہ مرغ کہ و از گون باشد بی برگ و گل انواع دارد۔ ماکول آن سرد در سوم گویند سرد در دوم۔ محدث امراض شدید البرد مثل خدر و فالج و رعشہ و سکتہ۔ جہت بیاض چشم و تقویت باصرہ بتجربہ پلک نافع (الخ) مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است

ذکر این برا کارس هم گذشت (اردو) دیکھو اکارس ۔

ترفان | بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و مؤید بر وزن و ربان مخفف ترزفان است که ترجمان و شخص زبان آور باشد مؤلف عرض کند که ترزفان مبدّل ترزبان بجایش گذشت و در حقیقت معنی ترزبان بجایش نوشته‌ایم در اینجا همین قدر کافی است که فارسیان در محاوره زای هوّز را حذف کردند (اردو) دیکھو ترزبان ۔

ترفبا | بقول برہان و سروری و ناصری بفتح اوّل و سکون ثانی و ثالث و بای ابجد بالف کشیده آشی را گویند که فاتق آن قراقروت باشد چه ترف بمعنی قراقروت و با بمعنی آش است مؤلف عرض کند که موافق قیاس هم باشد (اردو) وہ آش جو قراقروت سے بنائی جاتی ہے ۔ مؤنث ۔

ترفروش | اصطلاح ۔ بقول برہان و سراج کنایه از کسی است که بظاهر خود را خوب وانماید و بباطن بد باشد صاحب جامع ذکر این بذیل تر کرده صاحبان سروری و جہانگیری و ناصری ذکر این در ملحقات کرده اند (حکیم سنائی ع) کم شنیدم چو دولت انبانی پُر ترفروشی و خشک جنبانی ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس اسم فاعل ترکیبی است (اردو) گندم نما جو فروش بقول صاحب آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ وہ شخص جو اپنے آپ یا کسی چیز کو ظاہری ٹیپ ٹاپ سے رکھے اور در حقیقت ویسا نہو ۔ مکّار ۔ فریبیا ۔ دغاباز ۔ عیّار ۔ چالاک ۔ دھوکے باز ۔

ترفج | بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری و سراج بفتح اوّل بر وزن شطرنج راه باریک و دشوار را گویند (شیخ روزبهان ع) ره دوزخ خوش و نغز و پیچ است [illegible]

بس دشوار و ترفنج ہا مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و بس و حالا بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست (اردو) نازک راستہ، تنگ راستہ، دشوار گزار راستہ۔ مذکر۔

(الف) ترفند (ب) ترفندہ اقول بہ ہان الف بر وزن فرزند و ب بر وزن شرمندہ بمعنی (۱) محال و بیہودہ و دروغ و تزویر و مکر و حیلہ و بذیل ب گوید کہ بجای حرف ثالث قاف ہم نیز آمدہ و (۲) بمعنی ترسا و بیم ہم (حکیم سنائی رحمۃ اللہ علیہ) نزد من قبلہ دوست عقل و ہوا از ہرچہ زین دو برون ہمہ ترفند ہا صاحبان جہانگیری و جامع و رشیدی و سروری بر معنی اول قانع صاحب ناصری ذکر معنی اول الف کردہ می فرماید کہ بکاف عوض فا ہم می آید خان آرزو بذکر ہر دو معنی اول گوید کہ ظاہراً ترفند بمعنی تزویر است و ترکند بکاف بمعنی بیہودہ و ہرزہ مؤلف عرض کند کہ این تفریق در معانی غیر موجہ اصل این (ترفندہ) بہ قاف و ہای ہوز در آخر اسم فاعل مصدر ترقیدن است کہ می آید و ب مبدلش کہ قاف بہ فا بدل شود چنانکہ چاق و چاف و آنچہ بجای معجمہ اول گذشت ہم مبدلش چنانکہ برق و برخ و آنچہ بکاف اول می آید ہم مبدل آن چنانکہ باق و باک و الف مخفف ب و معنی اول مجاز باشد از معنی حقیقی ترکندہ نسبت معنی دوم ب مشتاق سند استعمال می باشیم۔ غالب دہلوی در قاطع برہان گوید کہ ترفند لغا بمعنی سخن ہای بی اصل است باقی ہمہ لغو۔ صاحب قاطع القاطع جواب ترکی بہ ترکی دہد ما ہم تائیدش کنیم کہ نظر باتفاق ہمہ محققین در معنی اول الف و ب خصوصاً باعتبار محققین اہل زبان در صحت لفظ کلامی نیست و فضولی غالب در اعتراض است (اردو) الف (۱) بیہودہ جھوٹ، مکر۔ حیلہ۔ مذکر) (ب) (۱) دیکھو ترفند (۲) ڈر۔ خوف۔ مذکر۔

ترقینه بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و جامع و ناصری و سراج بر وزن شگفته آشی را گویند که قاتق آن را قراقروت کرده باشند (مولوی معنوی سه) من سست ابد با شیم نیست زباغ رز بہ من لقمه جان خوردم لقمه ترقینه به مؤلف عرض کند که آش قراقروتی است و پس مرکب از ترف که مبدل ترب است و یا و نون و ہای نسبت (اردو) قراقروت سے بنائی ہوئی آش مؤنث -

ترقانیدن بقول بحر بفتحتین متعدی ترقیدن که می آید (کامل التعریف) و مضارع ترقاند مؤلف عرض کند که موافق قیاس است و صراحت ماخذ بر ترقیدن می آید (اردو) دیکھو ترقیدن یہ اس کا متعدی ہے -

ترقنده بقول برہان بر وزن شرمنده مرادف معنی اول ترقده که بر فا گذشت مؤلف عرض کند که صراحت ماخذ این ہم در انجا کرده ایم (اردو) دیکھو ترفنده کے پہلے معنے -

(الف) **ترقه** بقول رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار بمعنی (۱) آتشبازی خاص که آواز مثل تفنگ کند و ہم او بر ---------

(ب) **ترقه انداختن** گوید که (۱) آتش دادن بہ ترقه و (۲) شور و غل کردن صاحب بقول چاپال بحوالهٔ معاصرین عجم بذکر معنی بالا گوید که الف (۲) بمعنی چیزی که از فلزات مثل کلاه کوچک سازند و بر بالای دستهٔ تفنگ بجائی خاص که برای او معین است می نہند و چون ضرب تفنگ بر او افتد آتش از و داخل رود و بندوق سر شود مؤلف عرض کند که این را در اردو (بندوق کی ٹوپی) خوانند و الف اسم جامد فارسی جدید است اصل این تراقه بود مرکب از تراق و ہای نسبت

الف حذف شده ترقه ماند (اردو) الف (۱) پٹاخا۔ بقول آصفیہ اردو۔ اسم مذکر پٹاخا۔ ایک قسم کی آتشبازی (۲) بندوق کی ٹوپی (ب) پٹاخا چھوڑنا (۲) شور و غل کرنا۔

ترقی بقول بہار و انند بلند شدن۔ می فرمایند کہ با لفظ خواستن و دادن و کردن مستعمل و معکوس و واژون از صفات اوست۔ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربیست بہ تشدید قاف و بقول منتخب بہ بالا بر شدن فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر بامصادر و ترکیب فارسی می کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) ترقی۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ بلندی برتری۔ مؤنث۔

ترقی خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی کشایش و بلندی خواستن است (تاثیر اصفہانی ؎) دل عاشق ترقی در دیار عشق می خواہد ؛ تحقیق ما امید نیکنامی از زمین دارد ؛ (اردو) ترقی چاہنا۔

ترقی دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بلند کردن و فزون کردن (ایما اصفہانی ؎) کی ترقی می تواند داد احوال مرا ؛ چه می بد بالا سپهر دون همی سال مرا ؛ (اردو) ترقی دینا۔ بلند کرنا۔ زیادہ کرنا۔

(الف) **ترقی داریدن** استعمال۔ صاحب
(ب) **ترقی داشتن** آصفی ذکر ب کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بحالت ترقی بودن و قریب است بمعنی ترقی کردن (تاثیر ؎) گہر را در صدف نشو و نما تاثیر می باشد ؛ اگر دارد ترقی پاک طینت در وطن دارد ؛ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر داریدن است از ینجاست کہ الف را قائم کرده ایم و حقیقت داریدن بجای

خود ش عرض کنیم (اردو) حالت ترقی مین ہونا۔ ترقی کرنا۔

ترقیدن بقول مجر بفتحتین از ہم جدا شدن و چاک گردیدن۔ می فرماید کہ کامل التصریف است و مضارع این (ترقد) صاحب موارد بذیل ترکیدن ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی شق شدن است **مؤلف** عرض کند کہ تراک بمعنی آواز شکستن یا شگافتہ شدن چیزی بجایش گذشت و طراق معرب آن فارسیان طراق را بہ تبدیل طای حطی بہ فوقانی تراق کردند چنانکہ بغطاق و بغتاق و بحذف الف اسم مصدر این قرار دادند و بقاعدۂ مصادر جعلی بترکیب یای معروف و علامت مصدر دن مصدر سے ساختند (ترقیدن پوست بدن یا و ترقیدن زبان) مرضی است کہ صاحب اکسیر اعظم ذکرش کردہ ترکیب یا علم این امراض از ہمین مصدر است (اردو) تڑکنا۔ چاک ہونا۔

ترقی کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بلندی حاصل کردن (شیدائی شیرازی ؎) فلک سرسبزت از سایۂ دو مرید بید مجنون شد ٭ کہ ہر چند بار ترقی می کند سر بزمین دارد٭ (اردو) ترقی کرنا۔

ترقی معکوس اصطلاح۔ بہار ذکر این بذیل ترقی کردہ گوید کہ معکوس از صفات ترقی است **مؤلف** عرض کند کہ این محاورۂ معاصرین عجم است بجای کسی زنند کہ عوض ترقی تنزل پذیرد (اردو) ترقی معکوس۔ دکن مین اُس تنزل کو کہتے ہین جو ترقی کے پیرایہ مین ظاہر ہو مثلاً زید کو عہدے کی ترقی ملی اور تنخواہ مین ترقی ہوئی لیکن اس ترقی سے اس کا مرتبہ کم ہوگیا یا اور کوئی نقصان پہنچا تو کہتے ہین یا وا پہہ تو ترقی معکوس ہے یا یعنے تنزل ہے۔

ترقین | بقول برہان بروزن تعیین بلغت سنبلی (۱) خطی است که محرران در بعض محل بیاض و دو حرف بی کشند و بمعنی باطل کردن عبارتی باشد از دفتر حساب دیوانی ۔ بہار گوید که (۲) رقم کردن و نیز دیگر بمعنی نوشتن سطرهای کتاب و لفظ و اعراب و (۳) آرایش دادن کتاب را و نیز بمعنی اول گوید که سیاه کردن موضع از دفتر حساب تا آنکه ان شود که این جا را سفید گذاشته اند برای نوشتن حساب و فرماید که صاحب نفائس الفنون گوید که خط کشیدن بر جای سفید نوشته تا ظاهر شود که نوشته در حساب آمده بود و بعد از آن گردانیده شد (صنعانی نظمی سله) دفتر فضل ترا بتیر ست که ترقین ها از او مجلس عیش ترا نامید که راش گری ہو (انوری سله) کرده ترجیح حشو استعارت ها بر ترصیعات دیگران ترقین ها وارسته هم ذکر این کرده گوید که الترقین تسوید الموضع لئلا یتوهم انه بیض لئلا یقع فیه الحساب **مؤلف** عرض کند که لغت عربیست و صاحب منتخب ذکر این کرده فارسیان استعمال این بمعنی اول کرده اند که برای این لغتی دیگر در زبان خود ندارند و بر دیگر معانی استعمال این از نظر ما نگذشت مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) سطر تحریر سے کسی عبارت یا حرف پر لکیریں کھینچ کے اسکو سیاہ کرنا کاٹ دینا (۲) الفاظ اور اعراب اور سطروں کو درست کرنا اور رنگین خط لکھنا (۳) کتابت کو آراستہ کر دینا ۔

ترقی نمودن | استعمال ۔ مرادف ترقی کردن که گذشت مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری سله) ترقی کی ملا خویش را در کار بیند بہا ہو که خود را در بلای در بدر روز افزون بیند از دہ (اردو) ترقی کرنا ترقی کردن ۔

(۳۹۸۱)

ترقی واژون اصطلاح۔ بہار ذکر این بلفظ ترقی کردہ گوید کہ واژون از صفات اوست **مؤلف** عرض کند کہ این مرادف ترقی معکوس	است کہ گذشت معاصرین عجم این را ہم بر زبان دارند و صراحت کامل بر ترقی معکوس گذشت (اردو) دیکھو ترقی معکوس۔

ترک بقول برہان بفتح اوّل و ثانی و سکون کاف (۱) خندقی را گویند کہ بر دور حصار و باغ و قلعہ و امثال آن بکنند و (۲) نام رودخانہ ایست نزدیک بدربند شیروان و (۳) حلوائی از قند و نشاستہ و تخم ریحان پزند و (۴) دختر بکر و دوشیزہ و (۵) صدای رعد و (۶) آوازی کہ از شکستن و ترکیدن چیزی آید و (۷) رخنہ و تراک باشد و (۸) مصغّر تر ہم کہ نقیض خشک است و (۹) بسکون ثانی کلاہ خود باشد یعنی کلاہ آہنی کہ در روزہای جنگ بر سر نہند و بعربی مغفر خوانند و (۱۰) بخیہا و سوزہای کلاہ و خیمہ و امثال آن و (۱۱) گذاشتن و گذشتن و ترک دادن و خلاصی از تعلقات جسمانی و خواہش نفسانی گشتن از ماسوی اللہ بجذبات حقانی و فرماید کہ باین معنی عربی است و (۱۲) نام قصبہ ایست از مضافات آذربائیجان و بضم اوّل و سکون ثانی (۱۳) معروف است کہ نقیض تازیک باشد و گویند ترکان از اولاد یافث بن نوح اند و (۱۴) ولایت ترکستان ہم بطریق مجاز ترک گویند و (۱۵) کنایہ از مطلوب و معشوق و غلام (خواجہ عمید لویکی سلہ) قدرت تست باغبان ربع زفیض مزرعی ٭ فیض بحور سبع را ساختہ گرد او ترک ٭ (فردوسی ۵۲) منارہ برآرم بشمشیر و گنج ٭ زپیتال ناکس نیاید برنج ٭ چو باشد منارہ بہ پیش ترک ٭ بزرگان ترکان ستانند چک ٭ (اطعمہ ۵۳) تخم ریحان این ترک تر دست ٭ از دلم غصّہ خط دلبر ٭ (فردوسی ۵۴) یکی تیغ زد بر سر ترک او ٭ کہ تر

ترک جان گفت و جان ترک او ہا (کلامی اصفہانی ھ) خیمہ نہ ترک گردون سائبان جاہست
پر قلب ہا بہ ہر طرف چون ہیچ و گوہر چون طناب ہا (میر رضی ارتیمانی (۱۰۱۰ و ۱۰۱۱) ھ) در کلاه فقر می باید
سہ ترک ہا ترک دنیا ترک دین و ترک سر ہا (استاد دقیقی ۳۴۱ھ) اکنون فکنده بینی از ترک تا یمن
پر پیچیده گاه زیر پی آہوان بہمن ہا (حافظ ۷۹۱ھ) اگر آن ترک شیرازی بدست آرد دل ما را ہا
بخال ہندوش بخشم سمرقند و بخارا را ہا صاحب جہانگیری ذکر معنی اول تا چہارم و نہم و دہم
و دوازدہم کرده صاحب جامع معنی اول تا ہفتم و نہم و دہم و دوازدہم تا پانزدہم نوشتہ
صاحب رشیدی ذکر اکثر معانی کرده معنی پنجم تا ہشتم و معنی یازدہم را ترک کرده صاحب سروری
معنی سوم و نہم و دہم و یازدہم و سیزدہم و چاردہم و پانزدہم را نوشتہ صاحب ناصری
معنی پنجم تا ہشتم و معنی یازدہم و چہاردہم را ترک فرموده خان آرزو در سراج معنی ہشتم و یازدہم
را ترک کرده و در چراغ ہدایت می فرماید که (۱۶) مجازاً بمعنی آنچه در کتاب از سہو مانده باشد و بر
کنار صفحہ نویسند (تاثیر ھ) گم گشته زندگی دہنش ہمچو میانش ہا ترکیست از ان مصحف رخسارہ
دلبائش ہا صاحب مؤید بذکر بعض معانی گوید که در دستور بمعنی پرکالہ کلیم آمده. که مرادش از
معنی دہم است نہ چیزی دیگر. بہار بذکر معنی یازدہم گوید که بالفظ دادن و کردن و گرفتن و
گشتن مستعمل صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاه قاچار بمعنی ہفتم قانع و صاحب لغات
بحوالہ معاصرین بمعنی ہفتم ہمزبانش مؤلف عرض کند که معنی ہفتم بر اشتراک ہم گذشت و با ہمہ معانی
این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و در معنی ہشتم کاف تصغیر است و از معنی دہم پاره ہای
پارچہ کلاه و خیمہ باشد که آن را باہم دوختہ کلاه و خیمہ و امثال آن درست کنند و معنی

نہم و یازدہم سیم لغت عربیت و استعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید و معنی سیزدہم اصل است گویند کہ ترک نام ابن یافث بن نوح است کہ سلسلہ ترکان باو می رسد ازینجاست کہ نام این قوم ترک شد و معنی چہاردہم مجاز آن و معنی پانزدہم ہم مجاز باشد کہ حسن ترکان معروف (ع) سعد یاروز ازل حسن بہ ترکان دادند و معنی شانزدہم تہ آنست کہ خان آرزو از سند تاثیر پیدا کرد و بلکہ از ہمان سند ترک بمعنی مقامی در کتاب کہ بذریعہ پارچہ کاغذ درمیان کتاب وقت مشاہدہ برای نشان مقام می دارند و باز از انجا دور کنند گویا عدم و وجود آن کتاب یکسان است و تاثیر ہمین را بادہن یار تشبیہ دادہ اگر خان آرزو معنی شعر را بہ نزاکت شاعری فہمید در تعریف معنی شانزدہم غلطی نمی کرد (اردو) (۱) خندق۔ مؤنث۔ (۲) ترک ایک ندی کا نام ہے جو متصل شروان واقع ہے۔ مؤنث (۳) ایک خاص قسم کے خود کو فارسیوں نے ترک کہا ہے۔ مذکر (۴) باکرہ عورت۔ مؤنث (۵) بجلی کی کڑک۔ مؤنث (۶) ہر چیز کے ٹوٹنے کی آواز۔ مؤنث (۷) دیکھو تراک کے پہلے معنے (۸) وہ چیز جس میں خفیف ترک ہو۔ مؤنث (۹) خود۔ دیکھو بیضہ فولاد (۱۰) ٹوپی یا ڈیرے کے وہ ٹکڑے جن کو ملا کر سینے سے ٹوپی یا خیمہ تیار ہو جاتا ہے۔ مذکر (۱۱) ترک بقول آصفیہ عربی اسم مذکر۔ واگذاشت۔ فروگذاشت دست برداری۔ چھوڑنا کا حاصل بالمصدر (۱۲) ایک قصبہ کا نام ترک ہے جو مضافات آذربائیجان میں واقع ہے۔ مذکر (۱۳) قوم ترک۔ مؤنث (۱۴) ترکستان۔ مذکر (۱۵) معشوق (۱۶) وہ مقام جہاں اوراق کتاب میں ایک پرچہ کاغذ یا تاگے کے ذریعہ پڑھنے کے وقت قائم کرتے ہیں اور بعد ضرورت وہ پرچہ نکال لیتے ہیں۔ مذکر۔

ترکاری | بقول بهار بمعنی ارداو ترطیب صاحب بحر عجم فرماید که از ویاد ترتیب است مؤلف عرض کند که مرکب است از ترکار و یای مصدری و کنایه الیست موافق قیاس و بخیال ما معنی این برودت رسانی است و تعریف بیان کردهٔ بهار بهتر از صاحب بحر عجم است که از و تسامح راه یافته (آنا طغرا ۵)
ز ترکاری نکهت بید مشک ۔ نگر در دماغ گل و لاله خشک ۔
(اردو) برودت رسانی۔ مؤنث۔ سرد کرنے کا حاصل بالمصدر

ترک اشقر | اصطلاح۔ بقول ملحقات برهان و بحر و (مؤید بحواله قنیه) کنایه از کوکب مریخ است مؤلف عرض کند که بالضم و مرکب توصیفی باشد (اردو) مریخ۔ مذکر۔ دیکھو اختر نجیم۔

ترکان چرخ | بقول برهان و بحر و مؤید و بهار و جامع و سراج کنایه از سبعه سیاره که زحل و مشتری و مریخ و آفتاب و زهره و عطارد و ماه است مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و ترک بمعنی آخر اوست و معنی لفظی این محبوبان چرخ توان گرفت (اردو) سبعه سیاره۔ دیکھو انجم گردون پیما۔

ترکانی | بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و ناصری و رشیدی و سراج بر وزن قربانی بالاپوشی را گویند از جنس فرجی که زنان ترک می پوشند (شرف شفروه ۵)
چون رفت خبر سوی ملک شاه ۔ حالی ز طرب کفن بخشید ۔ ترکان بموافقت درآمد ۔ ترکانی پیرهن بخشید ۔
مؤلف عرض کند که یای نسبت بمعنی منسوب به ترکان است و کنایه از ملبوس خاص (اردو) ترکانی اُس بالاپوش کا نام ہے جو ترک عورتیں پہنا کرتی ہیں۔ مؤنث۔

ترکانیدن | بالفتح۔ بقول بحر متعدی ترکیدن می فرماید که کامل التصریف است و مضارع این ترکاند مؤلف عرض کند که موافق قیاس و صراحت ماخذ این بر ترکیدن می آید (اردو)

ترکانا - ترکن کا متعدی - دیکھو ترکیدن۔

ترک بدخو اصطلاح - بقول انند بحوالۂ مظہر العجائب از اسمای محبوب مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی ترک بدخو وموافق قیاس کہ محبوبان بدخو باشند (اردو) محبوب بدخو - معشوق بدخو۔

ترکتاز بقول جہانگیری وناصری باوّل مفہوم (۱) تاخت آوردن به بی خبری وبیک ناگاه بر سبیل تاراج وغارت - صاحب سروری بذکر معنی بالا گوید کہ بمعنی جولان نیز - صاحب رشیدی میفرماید کہ بمعنی تاخت بی خبر است وهم او بجای دیگر گوید کہ (۲) بمعنی غارتگر است - خان آرزو در سراج می طرازد کہ بمعنی تاخت ترکان باشد وبمجاز بمعنی مطلق تاخت مستعمل وبحوالۂ رشیدی ذکر معنی دوم کرده گوید کہ مشهور بمعنی اوّل است - بہار بذکر معنی اوّل می فرماید کہ با لفظ آوردن وبردن وداشتن وزدن وکردن مستعمل - صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ با اتفاق داریم با خان آرزو ورشیدی کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی دوم وبمعنی اوّل قلب اضافت تاز ترک (ظهوری ص) غمزه در اقلیم جان بیدلان کرد آنچہ کرد * این زمان از زخم ترک ترکتاز تیز دستش (اردو) (۱) دیکھو تاخت (۲) غارتگر۔

ترکتاز رسیدن مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی نشدن ترکتاز است یعنی واقع نشدن تاخت (واصف بخاری ص) ترکتاز الم وشام غم وصبح طرب * آرمیدست وسیدست و رمیدست امروز * (اردو) تاخت واقع نہونا۔

ترکتاز آوردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تاخت آوردن است (طالب آملی ص) سپہدار غمش در سینہ ام زان ترکتاز آرد * کہ تسخیر بلاد آئین بود لشکر پناہان را *

(اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے ۔

ترکتاز برداشتن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی برپا کردن ترکتاز و تاختن بمعنی سوم ش (سالک قزوینی ؎) عشق چون ترکتاز بر دارد ؛ بی سوار بند آسمان فرسان ؛ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بمصدر برداریدن است و (برداریدن) مرادف برداشتن بجایش می آید کہ صراحت ماخذ مصدر انجا کنیم (اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے ۔

ترکتاز بردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترکتاز کردن است مرادف معنی سوم تاختن (قاسمی گونابادی ؎) بیاد عجم راشدم چارہ ساز ؛ بہ بزم عرب می برم ترکتاز ؛ (اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے ۔

ترکتاز زدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف ترکتاز کردن و بمعنی سوم تاختن ۔ (مخلص کاشی ؎) قربان آن زمان کہ نگاہش بہ تیغ ناز ؛ بر قلب عاشقان زند از عشوہ ترکتاز ؛ (اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے ۔

ترکتاز کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب سروری در ملحقات گوید کہ بمعنی تاخت کردن باشد (صادق شیرازی ؎) عبیر آمودہ دیدم جیب و دامان گل و سنبل ؛ صبا خوش ترکتازی کردہ است امروز بر رویت ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے ۔

ترکتازی بقول برہان و جامع بر وزن مرغبازی (۱) تاخت آوردن بشتاب و تعجیل و بی خبری و ناگاہ بر سبیل تاراج و غارت و (۲) بمعنی جولان کردن ہم ۔ خان آرزو در سراج

گوید که بمعنی غارت گری است ۔ بهار این را مرادف ترکتاز گوید و صاحب بحر همزبان او **مؤلف** عرض کند که ترکتاز بمعنی غارت و غارت گر است و این بزیادت یای مصدری بمعنی غارت گری است حقیقت معنی باعتبار لفظ و سند این در ملحقات می آید فارسیان در استعمال فرق هر دو نکرده اند و هر دو را مرادف یکدیگر دانند بمعنی دوم مجاز باشد بمعنی حاصل بالمصدر (اردو) (۱) غارت گری ۔ مؤنث (۲) جولانی ۔ مؤنث ۔

ترکتازی آموختن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که تعلیم غارتگری حاصل کردن باشد (شرف اصفهانی ؎) سر زلفت بیغما برد دلها ۔ سیاست ترکتازی از که آموخت ۔ (اردو) غارتگری سیکھنا ۔ غارت گری کی تعلیم پانا ۔

ترکتازی کردن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که غارتگری کردن است و تاخت و تاراج آوردن (ظهوری ؎) غمزه شب باز ترکتازی کرد ۔ عجز را عشق چاره سازی کرد ۔ (اردو) غارتگری کرنا ۔ دیکھو ترکتازی کے تیسرے معنے ۔

ترک جفاگیر | اصطلاح ۔ بقول انند بحواله مظهر العجائب نام محبوب است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و مرکب توصیفی لیکن کتاب خوب نیست تسامح صاحب انند می نماید که (ترک جفاگر) را (ترک جفاگیر) نوشت و معاصرین عجم با ما اتفاق دارند (اردو) معشوق ۔ ترک ۔

ترک جوش | اصطلاح ۔ بقول برهان و جهانگیری و ناصری و سراج با جیم بر وزن مرغ پوش بمعنی گوشت نیم پخته ۔ صاحب بحر گوید که معمول ترکان است (مولوی معنوی ؎) ترک جوشی کرده ام من نیم خام ۔ از حکیم غزنوی

بشنو تمام پڑ صاحبان سروری و جہانگیری ہم
در ملحقات آوردہ اند مؤلف عرض کند کہ
کنایہ ایست موافق قیاس و اسم مفعول ترکیبی
(اردو) نیم پختہ گوشت۔ مذکر۔

ترک چرخ اصطلاح۔ بقول بحر مریخ۔
مؤلف عرض کند کہ ترکان چرخ بمعنی سبعہ
سیارہ بجایش گذشت و این تخصیص بامریخ
خلاف قیاس نیست ولیکن غیر از بحر دیگری ذکر
این نکرد و ترک فلک بمعنی مریخ و آفتاب
می آید (اردو) مریخ۔ مذکر۔ دیکھو اختر نجم۔

ترک چین اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و بحر و رشیدی و سراج و بہار و مؤید کنایہ از
آفتاب عالمتاب مؤلف عرض کند کہ وجہ
کنایہ لطیف نمی نماید حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد مرکب اضافی است و باعتبار صاحب
جامع کہ محقق زبان خود است این را جا دادیم
(اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

ترک حصاری اصطلاح۔ بقول برہان و
جامع و بحر و (جہانگیری در ملحقات) و سراج و بہار
و آنند بکسر ثالث و صاد بی نقطہ (۱) کنایہ از
ماہ و (۲) آفتاب را نیز گویند مؤلف عرض کند
کہ مرکب توصیفی است و از بنکہ آفتاب و ماہ اند
در دور خود حصاری می کشند بدین کنایہ موسوم گردند
(اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے
معنے (۲) چاند۔ مذکر۔ دیکھو آیت ایام۔

ترک خرگاہی اصطلاح۔ بقول بہار کنایہ
از معشوق از ین روی کہ کار ترکان یعنی سپاہیان
نیزہ بازی و تیر اندازی در میدان جنگ است
و محبوبان آن سپاہیان اند کہ بہ تیر مژہ و کمان
ابرو و شمشیر غمزہ با شیفتۂ خود در عین خرگاہ
جنگ می اندازند و مظفر و منصور می شوند (خواجہ
نظامی ؎) دران ترک خرگاہی آورد دست
ز سلاح نقابش زرہ بر شکست پڑ مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس و صاحبان بحر و آنند

سی چیز کے ساتھ ملا کر گوندنا (۲) بھگونا۔

تر کردن بجیحون مصدر اصطلاحی بمعنی آب در جوی آوردن است و خصوصیت با جیحون نیست بلکہ با جوی و نہر و امثال آن ہم استعمال توان کرد (ظہوری ؎) بر لب خشک جیحی خندی پا گریہ تر کردہ نیل و جیحون را مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) ندی یا نالہ یا نہر میں پانی لانا۔

تر کردن چیزی در کاری مصدر اصطلاحی بمعنی استعمال کردن و شریک کردنش مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) خواست شیرین تر کند در کار زہر خویش را پ عشق اول شور بختان را صلای نوش زد پ (اردو) شریک کرنا۔ استعمال کرنا کسی چیز کو کسی چیز میں۔

تر کردن زبان مصدر اصطلاحی بقول بحر و برہان و رشیدی ملحقات (۱) کنایہ از سخت و زشت گفتن و (۲) لقمہ در دہان گذاشتن مؤلف عرض کند کہ در معنی اول از تر آلودگی مراد است و در معنی دوم معنی حقیقی (اردو) (۱) سخت سست کہنا (۲) لقمہ منہ میں لینا۔

تر کردن لب مصدر اصطلاحی۔ بمعنی خوردن چیزی از مائعات مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) لب تر نمی کند لبشر آن فرشتہ خو پ تا از دل برشتہ کبابش نمی دہند پ (اردو) لب تر کرنا۔ پینا۔

ترک روز اصطلاح۔ بقول سروری و ملحقات کنایہ از آفتاب (شیخ عطار ؎) ترک روز آمد ابا زرین سپر پ ہندوی شب را بہ تیغ افگند سر پ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و مرکب اضافی است (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

ترک روستایان اصطلاح۔ بقول بحر و برہان و جامع کنایہ از سیر براد رپیاز است

(۳۵۸۲)

که بعربی ثوم و فوم خوانند۔ صاحب محیط ذکر این نکرده و برہان گوید که اسم فارسی است و بلغت زند و پازند ثمشش بود و در انگریزی ایلیم سیٹائی و بعربی ثوم و فوم و تریاق الحوم و برومی سقوردین و بہندی لہسن گویند و آن صحرائی و بستانی و کوہی است۔ مزاج این بقول شیخ گرم و خشک در سوم و تا چہارم ملطف و محلل و جالی و مفتح و مقرح اسہل و منافع بی شمار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که معنی لفظی این معشوق روستایان است که فرو تخت این بسیار می شود و مثل نمک لابد برای پخت و پز

(اردو) لہسن۔ مذکر۔ دیکھو اسکند روشن کے پہلے معنے

ترکستان اسم مذکر بقول برہان در ملحقات ملک ترکان باشد **مؤلف** عرض کند که از قبیل ہندستان و گلستان که ستان مرکب شد با ترک و حقیقت ستان بر استان گذشت (اردو) ترکستان ترکوں کا ملک جیسے ہندوستان۔ مذکر۔

ترک سلطان شکوه اصطلاح بقول ملحقات برہان و بحر کنایه از آفتاب عالمتاب **مؤلف** عرض کند که ترک درینجا بمعنی معشوق است (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔ مذکر۔

ترکش بقول برہان و جامع و ناصری و سروری و بحر بفتح اول و کاف بر وزن سرکش مخفف تیرکش است که تیردان باشد۔ خان آرزو در سراج گوید که اگر مخفف تیرکیش بود که در ہر کلمه تحتانی با تا و کاف ہر دو مکسور باید و اگر مخفف تیرکش که کش با خود از کشیدن بود پس بکسر اول باشد و حال آنکه مشہور عوام و خواص بفتح اول و کاف است و این تصرف صاحب برہان را سبب معلوم نیست۔ صاحب بحر ترکش و تیرکش را مرادف یکدیگر گفته۔ صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود ذکر این نکرده و صاحب روزنامه بحر السفر نامه ناصر الدین شاه قاچار این را بمعنی خانه تیر آورده **مؤلف** عرض کند که برہان تصرفی نکرد و ماخذ خوشی نوشت اگر محاوره کسر اول را

سازہا را گویند صاحب سروری بمعنی اول
قانع و خان آرزو در سراج هم بمعنی اول قناعت
کردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی باشد
و معنی اول حقیقی است و معنی دوم کنایہ باشد
ولیکن محققین اہل زبان از معنی دوم ساکت
اند مشتاق سند استعمال باشیم کہ استعمالش از
نظر نا گذشت و بگوش نا خوردہ (اردو) (۱)
برج جوزا کے ستارے۔ مذکر (۲) تار ہای
ساز۔ مذکر۔

ترک شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی
دور شدن است (وحید قزوینی ع) دیدہ تا
دیدہ جمالش دل و جان ترک شدہ ۔ ظلم از
داغ جنون لالہ صد برگ شدہ ۔ (اردو)
دور ہونا۔

(الف) ترکش دوختن استعمال۔ صاحب
(ب) ترکش دوز آصفی ذکر الف
کردہ از معنی ساکت شد و ش (ب) را است
و بہار ذکر ب گوید کہ معروف مؤلف
عرض کند کہ الف بمعنی حقیقی سوراخ در ترکش کردن
است و ب اسم فاعل ترکیبی است بمعنی
کسی کہ ترکش را سوراخ کند مخفی مباد کہ ب
را با مصدر (ترکش دوزیدن) تعلق است
(سیفی اسفرنگی ع) ماہ ترکش دوز قربان شد
دل زارم از و ۔ سینہ ہمچون ترکش قمیہ است
افگارم از و ۔ (اردو) الف ترکش کو
سوراخ کرنا (ب) ترکش دوز اس شخص کو
بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں جو ترکش کو سوراخ کرے

ترکش سہم الغیب اصطلاح۔ بقول بحر و
بہار بلای ناگہانی (محسن تاثیر ع) کیست
کز غمزۂ تو تیر نہانی نخوردہ ۔ صف مژگان کجست
ترکش سہم الغیب است ۔ مؤلف عرض
کند کہ بخیال ما ہر دو محققین بالا سکندری خوردہ
اند مجرد سہم الغیب بمعنی بلای ناگہانی توان گرفت

ترکش را داخل اصطلاح کردن دور از تحقیق و سند محسن تاثیر ہم اجازت آن نمی دہد و قیاس ہم ہمین خواہد (اردو) بلای ناگہانی ۔ یا ناگہانی بلا ۔ وہ آفت جو یکایک نازل ہو ۔

ترکش قیمہ اصطلاح ۔ بہار ذکر این کردہ و از معنی ساکت و سندش از سیفی ہمان کہ بر ترکش شین گذشت مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم گویند کہ این مرکب اضافی است و کنایہ از کیسہ کہ فارسیان ہمچون ترکش بر دوش قائم کنند و گوشت و قیمہ و امثال آن کہ از بازار خرید کنند درو می اندازند ۔ مخفی مباد کہ قیمہ بقول صاحب کنز لغت ترکی است بمعنی گوشت پارہ پارہ (اردو) وہ جھولنا جو اہل عجم کندھے پر لٹکاتے ہیں اور بازار سے گوشت اور قیمہ اور ترکاری وغیرہ خرید کرکے اس میں رکھ لیتے ہیں جسکو ناظمین نے (ترکش قیمہ) کہا ہے یا گوشت اور قیمہ ۔

ترکش گشتن استعمال ۔ صاحب آصفی کہ این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی ترکش قرار یافتن است (جمال اصفہانی سہ) دل بیدلان ترکش تیر گشتہ ٭ سر سرکشان تن زبیدق گرفتہ ٭ (اردو) ترکش ہونا ۔ ترکش قرار پانا ۔

ترکش نہادن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار (۱) بمعنی گذاشتن ترکش را از پیش خود بہ ارادہ آنکہ من بعد جنگ نکنند (شیخ شیرازی سہ) بینداخت شمشیر و ترکش نہاد ٭ چو بیچارگان دست بر کش نہاد ٭ می فرماید کہ جناب خیر المدققین در شرح این بیت (سہ) سلاح سخن بست و ترکش نہاد ٭ ز جعبہ کمان تیر از پیش گشاد ٭ بنظر آید کہ (۲) ترکش نہادن عبارت از گذاشتن ترکش پیش خود چنانکہ سپاہیان در وقت غلبہ حریف نشستہ تیر اندازی می کنند و در بعض نسخ کہ در مصرع اول گشاد و در مصرع دوم نہاد واقع شدہ خطاست (انتہی) بہار گوید کہ ممکن است

که نهادن در ینجا بمعنی خواستن باشد بر قیاس عذر نهادن **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل ترکش را از خود دور کردن و انداختن بر زمین و بمعنی دوم ترکش را بالای دوش نهادن و قائم کردن است دیگر هیچ (اردو) (۱) ترکش رکھدینا تیر اندازی سے باز آنا (۲) ترکش باندھنا یا ترکش قائم کرنا۔ یعنی تیر اندازی پر آمادہ ہونا۔

ترک طنّاز اصطلاح۔ بقول انند بحواله

ترک طلسم شیشه مظہر العجائب مرد و از اسمای معشوق است **مؤلف** عرض کند که مرکب و کنایه ایست و بس (اردو) معشوق۔ مذکر۔

ترک فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی ترک کردن است (فغانی شیرازی ؎) عشق چون بر اوج هستی قرعهٔ توفیق زد * دیگران را ترک فرموده رقم بر ما کشید * (اردو) ترک کرنا۔ چھوڑ دینا۔

ترک فلک اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر (۱) کنایه از کوکب مریخ و (۲) آفتاب بہار و رشیدی و سراج بر معنی اوّل قانع۔ **مؤلف** عرض کند که کنایهٔ لطیف برای معنی اوّل است و باعتبار صاحب جامع که صاحب زبان است معنی دوم را ہم تسلیم کنیم اندرینصورت ترک را برای معنی دوم بمعنی شاہد گیریم و برای معنی اوّل سپاہی (اردو) (۱) مریخ۔ مذکر (۲) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

ترک کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی کناره کردن و گذاشتن چیزی را (خسرو ؎) گفتی که ترک من کن و آزاد شو زغم * آسان به ترک ہمچو توئی کی توان گرفت * (اردو) ترک کرنا چھوڑ دینا۔

ترک گردون اصطلاح۔ بقول بحر و بہار کنایه از ستارهٔ مریخ **مؤلف** عرض کند که

مرادف معنی اوّل ترک فلک است و هیچ خصوصیت
با کردون ندارد برای همهٔ مرادفاتش استعمال
این کنایه توان کرد چنانکه ترک چرخ و ترک سپهر
و امثال آن (اردو) دیکھو ترک فلک کے
پہلے معنے ۔

ترک گرفتن | استعمال ـ بقول بحر بمعنی
ترک گفتن | ترک کردن که گذشت مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است (صائب ؎)
با ترک آشنائی عالم گرفته ایم ٭ عالم تمام معنی
بیگانهٔ منست ٭ (حافظ ؎) حافظا ترک
جهان گفتن طریق خوشدلی است ٭ تا نپنداری
که احوال جهانداران چه شد ٭ (اردو) دیکھو
ترک کردن ۔

ترکمان | اصطلاح ـ بقول برهان و جامع ـ
بمعنی (۱) ترک مانند و (۲) لقب طائفهٔ هم
از ترکان بی اعتدال. گویند که این طائفه از
اولاد یافث بن نوح است صاحب ناصری
می فرماید که نام طائفهٔ مشهور و معروف از گرگان
استرآباد تا خوارزم و ازانجا تا بلخ و بخارا و سمرقند
و مرو و سرخس و بلاد. ایشان صحرانشینی کنند و
به خیمه و خرگاه و الاچیق ییلاق و قشلاق گزینند
و چندین طائفه اند و بعضی از ایشان در آذربائجان
سالها سلطنت داشتند و در تواریخ مسطور
است. خان آرزو در سراج گوید که چون از ترکان
پایه کستر واند چنین موسوم شدند یعنی مانند ترک
و نظیر این لفظ مسلمان است که اوّل بر اعاظم
اطلاق کرده اند و بعد ازین معنی وصفی آن از
لحاظ رفته بمعنی مطلق مسلم مستعمل شد مؤلف
عرض کند که معنی دوم مجاز معنی اوّل است (اردو)
(۱) مثل ترک کے (۲) ایک قوم کا نام ترکمان
ہے جو مثل ترکون کے ہے اور درجہ مین ترکون
سے کم (مؤنث)

ترک سپر | اصطلاح ـ بقول برهان و سراج
و بحر با اضافت کاف و بضم میم و کسر موحده کنایه از

مریخ باشد صاحب جامع این را مرادف ترک فلک بہر دو معنی گیرد یعنی آفتاب را ہم داخل معنی کند مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این ترک عربدہ ساز است و موزون تر برای فلک باشد ولیکن محققین بالا این را ترک کردہ اند و ما این را بمعنی مجرد مریخ سن وجہ درست دانیم تسامح صاحب جامع باشد کہ آفتاب را ہم نوشت ۔ (اردو) دیکھو ترک فلک ۔

ترکند / **ترکندہ** بقول برہان بروزن فرزند و شرمندہ بمعنی دروغ و تزویر و مکر و حیلہ و فریب باشد صاحبان جہانگیری و جامع و رشیدی و مؤید و سراج ہم ذکر این کردہ اند (حکیم سوزنی سہ) جز مدح تو ترکندہ بود ہرچہ نویسم * کردم قلم از یافہ و ترکند شکستہ * مؤلف عرض کند کہ این مبدل ترفند و ترفندہ است کہ گذشت چنانکہ باق و باک و حقیقت ماخذ ہمدرانجا مذکور (اردو) دیکھو ترفند اور ترفندہ ۔

ترکنم پای را مقولہ ۔ بقول مؤید مطبوعہ بمعنی از چپ آغاز می کنند و بسوی راست می روند ۔ دیا غنچہ چہ سخن گویم و لقمہ در دہان کنم مؤلف عرض کند کہ این مقولہ مہمل تصحیف مطبع منشی نولکشور می نماید در دیگر نسخ قلمی مؤید یافتہ نمی شود (اردو) ناقابل ترجمہ ۔

ترک نمودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف ترک کردن است (محتشم کاشی سہ) تو خود آن غلیستی کہ مطہر این سخن بختی * نمائی ترک اغیار و نہ تنگی شوی یار ہم * (اردو) ترک کرنا ۔

ترک نیمروز اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و بحر و رشیدی و سراج کنایہ از آفتاب جہان آراست مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و مرکب اضافی است (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے ۔

ترکون بقول جامع و سروری با اوّل مفتوح و ثانی زدہ و کاف عربی مضموم و واو فتراک باشد (منجیک سہ) تا بر پادشاہ عادل رفتند بہ بستہ بترکون درون فضول و خطار ا ہ (فلکی شروانی سہ) تا طرازندا ملق ایام را از بہر تو ہمہ پلاس و سایۂ خورشید ترکون ساختہ از خان آرزو و در سراج گوید کہ بکاف فارسی است و دیگر ہر دو محققین بالا بہ کاف عربی آوردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ صاحبان برہان و جہانگیری و ناصری ہم این را بکاف فارسی ہی آوردند حسب بیان ناصری صراحت مزید کند کہ لغت تاتاریست ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و آنچہ بکاف فارسی می آید اصل است و این مبدل آن چنانکہ گشتی و کشتی (اردو) فتراک بقول آصفیہ فارسی. اسم مذکر شکار بند. وہ چمڑے کے تسمے جو زین کے دائیں بائیں جانب شکار یا ضروری سامان باندھنے کے واسطے لگے ہوتے ہیں (مصحفی سہ) کیا عہد کوئی اس بت سفاک سے باندھے جو سر کاٹ کے عاشق کا جو فتراک سے باندھے ہو

ترکہ بقول صاحب سواد السبیل کہ محقق معربات است لغت فارسی است بمعنی خود آہنین **مؤلف** عرض کند کہ دیگر کسی از محققین اہل زبان و زبان دان ذکر این نکرد اگر سند استعمال این پیش شود اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) خود. مذکر. دیکھو بیضۂ فولاد۔

ترک ہندوخال اصطلاح. بقول آنند بحوالہ مظہر العجائب از اسمای معشوق **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس و ہندوخال اسم فاعل ترکیبی است (اردو) معشوق. مذکر۔

ترکی بقول ملحقات برہان و آنند (۱) منسوب بہ ترک و (۲) اسپ معروف (۳) خار پشت تیر انداز. صاحب مؤید ہم ذکر ہر سہ معنی کردہ

معنی سوم را بحوالهٔ زفانگویا می آورد **مؤلف** عرض کند که معنی اوّل موافق قیاس است یای نسبت و معنی دوم مجاز معنی اوّل باشد یعنی اسپ ترکی که شخص ترکی را به ای اسپ ترکی کردند و معنی سوم اسم جامد فارسی زبان دانیم وسکوت محققین اہل زبان تعجب خیز است بلی معاصرین عجم گوید که خارپشت در ترکستان بکثرت پیدا می شود از ینجاست که مثل اسپ ترکی آن را هم بترکی موسوم کردند صاحب محیط نسبت خارپشت هرچه نوشت النقش بر حجر کرده ایم (اردو) ترکی (۱) ترک سے منسوب (۲) ترکی آصفیه ترکستان کے کمیت کا گھوڑا مذکر (۳) دیکھو خارپشت۔

ترکیب بقول بہار (۱) پیوستن و برنشاندن چیزی در چیزی می فرماید که بالفظ دادن و کردن و گرفتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عربیت بالفتح وکسر کاف صاحب منتخب ذکر این کرده فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر خود مرکب سازند که در ملحقات می آید صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار گوید که (۲) بمعنی شکل و بجای دیگر می نویسد که (۳) بمعنی لباس است ما عرض می کنیم که این استعمال معاصرین عجم است و بدینها معنی اسم جامد فارسی جدید دانیم (اردو) (۱) ترکیب بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث۔ بناوٹ ساخت تناسب۔ (۲) شکل۔ مؤنث (۳) لباس۔ مذکر۔

ترکیب آوردن مصدر اصطلاحی صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار گوید که بهم پیوستن پارچه های چیز **مؤلف** عرض کند که محاورهٔ معاصرین عجم است و خلاف قیاس نیست (اردو) ٹکڑوں اور تھگلیوں کو جوڑنا۔

ترکیب بند اصطلاح۔ بقول بہار مثل ترجیع بند است و فرق همین قدر که هر فردی

ذوالقافیه که در ترکیب بند بعد غزل
می آید جداگانه می باشد. صاحب انند
بحوالهٔ غیاث گوید که آنکه شاعر چند بند بحر موافق
و بقوافی مختلفه تصنیف نماید و با بین هر بند بیتی
علیحده غیر مکرر متفق الوزن و مختلف القوافی
حائل کند مؤلف عرض کند که تعریفی خوشی نکرده اند
تعریف این در ترجیع بند گذشت و فرق در
هر دو همین که دران شعر سوم مسدس یا شعر پنجم
مخمس در همه اشعار واحد باشد و درین مختلف
(اردو) ترکیب بند بقول آصفیه. مذکر
ترجیع بند اور ترکیب بند میں صرف اتنا فرق
ہے کہ اُس میں ایک معیّن بیت کو ہر بند کے بعد
لاتے ہیں اور اِس میں ہر بند کی جداگانہ گرہ
ہوتی ہے۔

ترکیب خواستن استعمال. صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی ارادهٔ ترکیب
کردن (ظهوری ۵) همتش ترکیب لفظ کم
نخواست ۞ کاف سرکش ز اختلاف میم یاد
(اردو) ترکیب کا ارادہ کرنا۔

ترکیب دادن استعمال. صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی مرکب کردن است (انوری ۵)
چو از دوران این نیلی دوائر ۞ زمانه داد ترکیب
عناصر ۞ (اردو) ترکیب دینا. بقول آصفیه
ملانا. بنانا. مختلف ادویات کو ملا کر ایک خاص
مزاج پیدا کرنا۔

ترکیب کردن استعمال. صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که (۱) مرکب کردن و (۲) ترکیب عبارت
ظاهر کردن (نظامی ۵) سلاحی ملک وار
ترتیب کرد ۞ بچو بستن از تیغ ترکیب کرد ۞
(اردو) (۱) مرکب کرنا۔ (۲) عبارت کو
ترکیب کرنا۔

ترکیب گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی مرکب شدن است لازم ترکیب دادن (طغرا ع) مگو جام را لالہ بیجا گرفت ٭ کہ سبز خط ترکیب مینا گرفت ٭ (اردو) ترکیب پانا۔ مرکب ہونا۔

(الف) **ترکی تمام شد** مثل۔ صاحبان

(ب) **ترکی تمام شدن** خزینہ و امثال فارسی ذکر الف کردہ از معنی و محل استعمال ساکت و صاحب بحر نسبت ب گوید کہ (۱) غرور کسی بہ آخر رسیدن و ظاہر گشتن عجز۔ بہار و وارستہ ہم این را آوردہ گویند کہ متعدی این (ترکی تمام کردن) است مؤلف عرض کند کہ فارسیان مثل الف را از ب قائم کردہ اند چون غرور کسی باقی نماند و او عاجز شود استعمال الف کنند و ب موافق قیاس (ظہوری ع) چو در ترکتازی کنند اہتمام ٭ شود ترکی ترک گردون تمام ٭ خان آرزو در سراج بر ب معنی فرماید کہ (۲) بانتہا رسیدن کاری کہ مہم باشد۔ مؤلف عرض کند کہ ایجاد بندہ باشد اگرچہ گردہ تا آنکہ سند استعمال این از اہل زبان بنظر نیاید او جای تحقیق ہندیزاو اعتبار را نشاید (اردو) الف دکن میں ترکی تمام شد کا استعمال بطور کہاوت اُس مقام پر کیجے جب کہ کسی کا غرور باقی نہ رہے اور کوشش کی حد ختم ہو جائے (ب) (۱) کسی کا غرور باقی نہ رہنا۔ عاجز ہونا (۲) کسی مہم کا سر ہونا۔

ترکی جغتائی اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار گوید کہ زبانیست جغتا خان ابن چنگیز خان شاہ ترکستان کہ الی الآن در بعض ممالک ترک رواج آنست مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس باشد (اردو) ترکی جغتائی ایک خاص زبان کا نام ہے جو جغتا خان ابن چنگیز خان کے قبیلہ کی تھی اور اب تک

لت ترک مین بولی جاتی ہے ۔ مؤنث ۔

الف) **ترکیدن** الف بقول بحر عجمین (۱) شکستن و (۲)

ب) **ترکیده** شگافته گردیدن و رخنه شدن و (۳) شگافتن

کامل التصریف) و مضارع این ترکد صاحب مؤید این را مرادف ترقیدن گوید که بجایش گذشت و بمعنی دوم قانع مؤلف عرض کند که اسم این مصدر همان تراک است که گذشت فارسیان بحذف الف آن را با یای معروف و علامت مصدر دن مرکب کرده مصدری ساختند. صاحب فدائی که یکی از علمای معاصرین عجم بود ذکر کرده گوید که این از ترکیدن است بمعنی شکسته شدن چیزی بگونه که دو پارچه نگردد و از همچه اشنود ما عرض می کنیم که اسم مفعول الف است و معنی اول مجاز باشد و معنی دوم حقیقی است و استعمال این بمعنی سوم بر سبیل مجاز است ولیکن از نظر ما گذشت و بدون سند استعمال تسلیم نکنیم (اردو) (۱) ٹوٹنا اور توڑنا (۲) شگافتہ ہونا ترکنا سوراخ ہونا (۳) چیرنا شگاف دینا ۔

ترکی ضرب اصطلاح ۔ بقول انند و غیاث نوعی از اصول نواختن ساز مؤلف عرض کند که حکم اضافت ضرب با ترکی و موافق قیاس ۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) اصول موسیقی سے بجانے کا ایک طریقہ جس کے موجب ترک ہین ۔ مذکر ۔

ترکی کردن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر و بہار و انند و رشیدی و سراج و (ناصری و جہانگیری در ملحقات) کنایه از عنف و ستم و نافرمانی کردن (شیخ عطار ؒ) ز ترکی کردن با جهنده به ترکستان فتاد آن نیم زنده ۔ (نظامی ؒ) مکن ترکی ای ترک چینی نگار بیا ساعتی چین در ابرو میار مؤلف عرض کند که ترکی را مجازاً بمعنی تعدی و نافرمانی

گرفته اند (اردو) ظلم کرنا۔ نافرمانی کرنا۔

ترکی ہنر است مقوله۔ صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان قدیم این مقوله را بحق ظالم استعمال میکردند یعنی چون کسی را بوجه جبر و تعدی او کامیاب می دیدندی گفتند که آغا چرا کامیاب شوی که ترکی ہنر است (اردو) دکن میں کہتے ہیں کہ زبردستی کا بیڑا پار ہے یعنے زبردستی کامیاب کرتی ہے۔

ترک بقول مؤید خود و مرادف معنی ہم ترک که بکاف عربی گذشت مؤلف عرض کند که آن مبدل این چنانکه گند و کند (اردو) دیکھو ترک کے نوین معنی۔

ترکردن لب مصدر اصطلاحی۔ یعنی طراوت پیدا کردن لب بسخن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ۵) بیت

هنوز نگردید تر بدشنامم * که دعا نه از ته دل می کنم اثر نگشت

(اردو) دکن میں لب تر ہونا بمعنی بات کرنا مستعمل ہے۔

ترگشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) منفعل شدن و آزرده گشتن بسبب ظرافت کسی۔ مؤلف عرض کند که (۲) بمعنی حقیقی هم (اشرفی سمرقندی ۵) ز آه سینه من ماند جرم گردون خشک * ز اشک دیده من گشت روی هامون تر * (اردو) (۱) منفعل ہونا (۲) بھیگنا۔

ترگون بقول برہان و ناصری و انند بروزن مجنون زوال و فتراک باشد مؤلف عرض کند که صراحت کافی بر ترکون کرده ایم که بکاف عربی گذشت این اصل است و آن مبدل این (اردو) دیکھو ترکون۔

ترلال بقول ناصری و انند بکسر تای فوقانی و سکون را نام ملوکی است که بر جانب جنوب شهر کشمیر افتاده و اصل آن تین لال بوده زیرا که از قیمت سه لعل آنجا آباد شد و بلغت کشمیری تین سه را گویند

ولال نام پارسی اصل لعل است ولعل معرب لال واین لغت از لغت کشمیری وپارسی مرکب شد
واین بلوک مشتمل بر چہل پارہ قریہ ومزرعہ خوب ودلکشاست خاصہ قریۂ شیخ زین الدّین کہ مرقد
شیخ مذکور مغفور است رحمۃ اللہ **مؤلّف** عرض کند کہ این وجہ تسمیہ موافق قیاس است (اردو)
ترلال کشمیر میں چند مواضع کا ایک پرگنہ ہے جس میں چالیس مواضع اور مزرعے واقع ہیں مذکر

ترلک بقول برہان وجامع بکسر اوّل ولام وسکون ثانی وکاف ۔ جامۂ آستین کوتاہ پیش باز
صاحب سروری بر قسمی از قبا قانع (شاعرـــ ع) ترک خنجر کش لشکر شکن ترلک پوش ہاں بت خورشید
بناگوش ومہ ساغر نوش ہمی فرماید کہ در فرہنگہا جامۂ کوتاہ لیشوا از آستین کوتاہ باشد صاحب
ناصری گوید کہ مرادف ترلیک وصراحت کند کہ این لغت در فرہنگہا نیست ودر برہان بی برہان
آوردہ ظن غالب اینست کہ پارسی نباشد بلکہ ترکی باشد اما چند بیت لبند این در جہانگیری یافتہ
می شود (ابن یمین ـــ ع) ترک نیلی قبای ترلک پوش ہاں آفتابی است مشتری در گوش ہاں (ـــ ع) گشتم
چنان ضعیف کہ خیّاط روزگار ہاں از بند ترلک تو بدوزد قبای من ہاں **مؤلّف** عرض کند کہ قول
صاحبان جامع وسروری کہ محقّقین اہل زبانند اعتبار را شاید ترلک در ترکی زبان بمعنی اجرت
است چنانکہ صاحب لغات ترکی آوردہ وصاحب کنز کہ محقّق ترکی زبانست این را نیاوردہ پس
در فارسی بودن این ثابت است ۔ اسم جامد است ولبس (اردو) وہ قبا جس کی آستین کوتاہ
ہوں اور آگا کھلا ہوا مؤنّث ۔ دیکھو ترلیک ۔

ترلیک بقول برہان وسروری بکسر اوّل
وسکون ثانی ولام بہ تحتانی رسیدہ و بکاف
زدہ مرادف ترلک است (نزاری قہستانی
ع) صد تر است دماغم زبوی ترلیکش ہاں

ملازم هم بدل و جان زد و رو نزدیکش ۸ صاحب
ناصری آنچه نوشته ذکرش بر ترالک کرده اسم خان
آرزو و در سراج گوید که ترلیک اصل است و ترلک
مخفف آن که در هند آن را تلک گویند **مؤلف**
عرض کند که همان پیشواز است که بجایش گذشت
هندیان همان را تلک نامند و صاحب آصفیہ هم
ذکرش کرده (اردو) تلک بقول آصفیہ ایک
قسم کی زنانہ پوشاک پیشواز مؤنث۔

ترمتاهی بقول برہان و جامع و سراج بضم اول و سکون ثانی و میم و فوقانی بالف کشیده و
بتحتانی زده پرنده ایست شکاری بمقدار پیغو از جنس سیاه چشم۔ صاحب ناصری گوید که ظن
غالب این است که لغت ترکی باشد و صاحب جهانگیری پارسی گمان کرده و صاحب رشیدی
ترکش کرده (نزاری قہستانی ے) نر و سیمرغ جلال رفعت ۸ نسر طائر کمتر است از ترمتائی
۸ **مؤلف** عرض کند که لغات ترک ازین ساکت ما باعتبار جامع که محقق صاحب زبان است
این را اسم جامد فارسی زبان دانیم حیف است که از صراحت فرید این پرند قاصریم صاحب
محیط ذکر این نکرد (اردو) ترمتاہے ایک شکاری پرند کا نام ہے جو سیاه چشم ہوتا ہے
مذکر۔ صاحب آصفیہ نے ترمتی پر لکھا ہے۔ اردو۔ اسم مؤنث۔ ایک قسم کا شکاری پرند
مثل بہری و باز اور شکرا وغیرہ جسکو ترکی میں ترمتائی کہتے ہیں **مؤلف** عرض کرتا ہے ترکی میں
نہیں بلکہ فارسی ہینا۔

ترمد بدال مہملہ آخر بقول ملحقات برہان نام شہریست که سادات آنجا صحیح النسب اند صاحب
ناصری گوید که مشهور در خراسان از جملہ ولایات چغانیان از بلاد ماوراء النهر که قاعده ولایات
چغانیان و حاکم نشین آن بلاد است و چغانی رود منسوب به چغانیان (حکیم سوزنی ے)

سمرقند یثرب شد و مکه ترمد ۵ زانکه به یثرب خراسید سیّد ۵ (حکیم انوری ـ س) گفتم ای بخت بهشت است سواد ترمد ۵ گفت راضی مشو از روضهٔ رضوان بگیاه ۵ مؤلّف عرض کند که تحقیق ناصری اعتبار را شاید که محقق صاحب زبان است و همین را بذال معجمه ترمذ هم خوانند (اردو) ترمذ ایک شہر ہے خراسان سے ـ مذکر ـ

ترمذی | بقول انند و غیاث بحرکات ثلثه و کسر میم یا ضم آن و ذال معجمه منسوب بشهر ترمذ که آنطرف جیحون است مؤلّف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) منسوب بشہر ترمذ

ترمزی | بهار ذکر این کرده از معنی ساکت و ازسندش معلوم می شود که همان ترمذی است که بذال معجمه گذشت ولیکن در سند سیفی منقول به زای معجمه است مؤلّف عرض کند که خیال ما این است که تحریف کتابت باشد یا تبدیل چنانکه بذله و بزله (سیفی) یک ترمزی شراب که خوردم حکیم وار ۵ آمد بجوش بحر دل و در فغان شدم ۵ (اردو) دیکھو ترمذی ـ

ترمس | بقول برهان بفتح اوّل و ضمّ ثالث و سکون ثانی و سین بی نقطه (۱) نام گیاهی است ترش مزه که در آشها کنند و (۲) باقلای مصری و شامی را نیز گویند گرم و خشک است در اوّل و دوم اگر قدری ازان بجوشانند و آب آن را با عسل بخورند کرم های بزرگ و کوچک که در معده باشد بیرون آرد و بهق و برص را هم نافع ـ صاحب جامع باقلای مصری و شامی را باشین معجمه گوید صاحب مؤیّد هم ذکر این کرده ـ خان آرزو در سراج ذکر این گوید که ترمش بشین معجمه مبدّل این است صاحب سوار السبیل که محقق معربات است گوید که این از یونانی باشد که قسمی است از ماش و صاحب محیط گوید که بفارسی باقلّای مصری است یا شامی

یا رومی و ہم او ہرچہ بر باقلّا نوشت ما نقلش بر باہمر کردہ ایم و بر ترمس گوید کہ بیونانی اماریس و
غالالوطی و فول طیفو و قبطیا فول و بہندی جہالر گویند۔ ساق نبات آن شبیہہ بساق باقلّا مصری
این قوی تر و بہترین آن سفید تازہ و بزرگ دانہ۔ بقول شیخ گرم در اوّل و خشک در دوم۔
آنچہ دران تلخی است جالی و محلّل بلا لذع۔ روی عسر الہضم مولد خلط خام در عروق و منافع
دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (**اردو**) (۱) ایک ترش
مزہ گھانس جو آتش میں شریک کی جاتی ہے۔ مؤنث (۲) بقول محیط جہالر۔ دیکھو باقلّا۔ کہا گیا ہے
کہ یہ باقلاے مصری یا شامی یا رومی ہے۔ مذکر۔

ترمسا بقول سروری بفتح تا و سین مہملہ و سکون رای مہملہ قوس قزح باشد کذا فی التحفہ می فرماید
کہ بضم تا نیز آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین ازین ساکت و باعتبار سروری این را
لغت فارسی زبان دانیم و حقیقت توسں قزح بر اغلیسون گذشت (**اردو**) قوس قزح مؤنث
(دیکھو اغلیسون)

ترمش بقول برہان بفتح اوّل و ضم ثالث
و سکون ثانی و شین نقطہ دار بمعنی اوّل ترمس کہ
بہ سین مہملہ گذشت صاحب سروری فرماید کہ نام
گیاہی کہ آن را تورہ و ترمس بسین مہملہ نیز
گویند کذا فی المؤید و اصح آنست کہ باقلای
مصریست **مؤلف** عرض کند کہ این مبدل
آنست چنانکہ کستی و کشتی (**اردو**)
دیکھو ترمس کے پہلے معنے۔

ترمشیر بقول برہان و جامع و رشیدی و ناصری و سراج بفتح اوّل و ثالث بر وزن اردشیر
نام دارو ئی است از اجزای اکسیر و کیمیا۔ صاحب سروری گوید کہ بہ سین مہملہ ہم آمدہ **مؤلف**

عرض کند که صاحب محیط ذکر این نکرد و حقیقت کامل این معلوم نشد که چه چیز است و در دیگر نسخه
چه نام دارد (اردو) ایک دوا جو کیمیا کے اجزا سے ہے۔ مؤنث۔ افسوس ہے کہ ہم تعریف
مزید نہ ہو سکی۔

ترمک بقول برہان و جامع بکسر اول بر وزن خرسک بمعنی قساوت باشد و آن نسبت
که چون رحمتی بدیگری رسد بر وی آسان گذرد و در دل او رحم و شفقت نباشد **مؤلف** عرض
کند که اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) قساوت۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔
سخت دلی۔ سنگدلی۔ بیرحمی۔ سیاہ دلی جیسے قساوت قلب۔

(الف) **ترفش** | صاحبان برہان و جامع ذکر ب کردہ گویند که بر وزن سرنوشت بمعنی
(ب) **ترفشت** | بدکرداری است۔ خان آرزو در سراج ذکر این بحوالۂ برہان کردہ و
صاحب جہانگیری در ملحقات الف را آوردہ **مؤلف** عرض کند که الف اصل است مرکب
از تر و فش و موافق قیاس و ب مزید علیه آن بزیادت فوقانی در آخر چنانکه پاداش و
پاداشت و فراش و فراشت (اردو) بدکرداری۔ بدروشی۔ مؤنث۔

ترمه بقول برہان بفتح اول و ثالث و سکون ثانی
(۱) نمد زین را گویند که تکلتو باشد و (۲) ترب
را نیز گفته اند که از بقول است و فرماید که بضم
اول هم آمده صاحب جہانگیری بمعنی اول قائل
دوم فرماید که آن را آذرم و آذرمه نیز گویند۔

(حکیم سوزنی ؎) زین با ترمه نگه کن چو خوی گشت
سوار بگاه تاخیتن چو شوی حمله بر و حمله پذیر چو حصان
جامع و سروری و ناصری ہمزبانش۔ صاحب
رشیدی گوید که صحیح اترمه و آذرمه است صاحب
فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید که

(۳) شالی است که در کشمیر و کرمان و مشهد می بافند
خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و قول رشیدی
گوید که عجب از وجه زیادتی الف در اوائل
کلمات که در اصل بود۔ در فارسی زیاده از حد
است درین صورت تغلیط بیجاست و نیز مبدل
را مرادف گفتن خطاست و بذکر معنی دوم بحوالهٔ
برهان می فرماید که ظاهراً تصحیف است زیراکه
ترا مترتب دیده و آن را ترب خوانده و آن
خطاست چراکه آن و ترنب است بمعنی کروفر
و این لفظ جداست **مؤلف** عرض کند که سبحان اللّٰه
چه خوش تحقیق است آدرم و آدرمه در ممدود
گذشت و آترمه یا اترمه بمقصوره مذکور نشد
ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم بمعنی اوّل
و آدرمه مزید علیه این و هم مبدل که الف ممدود
زیاده کردند در اوّل و فوقانی را بدل کردند
به دال مهمله چنانکه زرتشت و زردشت و اگر
آترمه یا اترمه را هم تسلیم کنیم هر دو مزید علیه
این است و نسبت معنی دوم البته مشتاق سند
استعمال باشیم که از نظر ما نگذشت و غیر از برهان
دیگر کسی از محققین ذکر این نکرد و نسبت معنی
سوم صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین
شاه قاچار گوید که سجاف اطراف جامه وار
و ذیل (ترمه وزری) گوید که ترمه قسمی است
از شال صاحب بولچال بحوالهٔ معاصرین عجم
گوید که شال حاشیه دار است ما می گوئیم که
این اسم جامد فارسی جدید معاصرین عجم است
و بس (اردو) (۱) دیکھو آدرمہ کے پہلے
معنے (۲) دیکھو ترب (۳) حاشیہ دار شال (مؤنث)

ترمه وزری اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالهٔ
سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار شال زربافت
مؤلف عرض کند که ترمه بمعنی مطلق شال
حاشیه دار بجایش گذشت و او عطف است
و بعد ازان زری بمعنی منسوب به زر بیای نسبت
ضرورت واو عطف نداشت و لیکن محاوره

زبان محتاج قواعد نیست اسم جامد فارسی جدید دانیم (اردو) زرین شال - مؤنث۔

ترن | بقول برہان و ناصری و جامع و رشیدی و سراج بروزن چمن (۱) گل نسرین و نسترن و (۲) بمعنی دشت و بیابان هم آمده صاحب سروری بر معنی اوّل قانع صاحب ناصری بذکر دو معنی گوید که بمعنی اوّل مخفف نسترن می نماید صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار می فرماید که (۳) بمعنی کالسکهٔ دودخانی است مؤلف عرض کند که در ماخذ معنی اوّل اتفاق با صاحب ناصری و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی سوم مفرس که معاصرین عجم لغت انگلیسی (ٹرین) را که به تای ہندی است بحذف تحتانی و تبدیل تای ہندی به فوقانی ترن کردند و بکسر اوّل در دوم مستعمل است صاحب محیط ذکر معنی اوّل کرده گوید که نسترن است و بر نسترن گوید که نسرین هم است و بر نسرین می طرازد که بعض این را لغت عرب و بعضی یمنی گویند و بفارسی گل مشکین و در بعض بلاد عنبرین و در اصفهان مشکنیچه و در ہندی ترن و سیوتی نامند و آن گلی است معروف طبع آن گرم و خشک در دوم منقّی و ملطّف و گل آن مصدّع و بدان و منافع جهت سردی عصب و منافع بسیار دارد (الخ) (اردو) (۱) نسترن بقول آصفیه فارسی۔ اسم مؤنث۔ سیوتی۔ ایک قسم کا خوشبودار سفید گلاب۔ کوجا۔ (۲) جنگل۔ مذکر۔ (۳) ٹرین۔ انگریزی۔ ریل گاڑی۔ مؤنث۔

ترناس | بقول برہان و جامع و ناصری بفتح اوّل بروزن کرپاس صدا و آوازی که بوقت تیر انداختن از چلّهٔ کمان برآید صاحب جہانگیری می فرماید که با اوّل مفتوح و ثانی زده باشد (فردوسی ۵) دل سرکشان پر ز وسواس بود ٭ همه دشت پر بانگ ترناس بود ٭ صاحب رشیدی

گوید که در شعر فردوسی سرپاس دیده شد بمعنی گزر والله اعلم خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا بحواله رشیدی گوید که او در شعر فردوسی سرپاس بپای فارسی گرفته اما تحقیق آنست که سرپاش بمعنی گزر است به شین معجمه چنانکه مسطور شد است و اینکه در سین مهمله نیز آورده و همین مستند اوست تصحیف است چه لفظ سرپاش که سر را پاش پاش کند دلالت صریح دارد که به شین معجمه است **مؤلف** عرض کند که محقق نامدار در تحقیق ترپاش و نگه سرپاش و سرپاس افتاده این مقام آن نیست و هیچ تحقیق نسبت ترناس ظاهر نکرد و حق آنست که ترناس باعتماد صاحب ناصری و جامع که محقق زبان خود اند اسم جامد فارسی زبان است و اقوال هردو معتبر تر از محقق هندلیست و تصرف در اسناد استادان به مراد خود کردن فضولی است (حکیم اسدی ــه)

چکان ابر و بارانش الماس بود ۞ همه کوه پر بانگ ترناس بود ۞ ما می گوییم که درین شعر سرپاش نمی توان قافیه شد و اگر سرپاس را بسین مهمله گیریم معنی شعر لطفی ندارد و گزر را با مضمون مصرع اول لطفی نیست که دران ذکر کمان است (ا ر د و) وه آواز جو تیر چلاتے وقت چلّے سے نکلتی ہے مونث

ترنانه | بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و سراج بر وزن مردانه نانخورش را گویند یعنی هر چیز که آن را با نان توان خورد و هیچو ماست و پنیر و دوشاب و مانند آن و بعربی ادام خوانند (مولوی معنوی ــه) سائلی آمد سوی خانه ۞ خشک نانی خواست یا ترنانه ۞ (وله ــه) چون روند گر دو جی رود از بهر کسب و بهر کد ۞ تا خشک نانه او شود از مشتری ترنانه ۞ صاحب ناصری بتعریف این ماخذ را ظاهر کند می فرماید که چیزیکه نان را تر کند **مؤلف** عرض کند که بهای نسبت آخر و چیزی که منسوب به تری نان است مثلاً شوربا و امثال آن مقابل خشک نانه که در

کلام مولوی معنوی آمده و آن چیز خشک است که با نان خورند (اردو) وہ رقیق چیز جو روٹی کے ساتھ کھائی جائے۔ جیسے شوربا یا دودھ وغیرہ۔ مؤنث۔

ترنج بقول برہان بضم اوّل و ثانی و سکون ثالث و جیم (۱) میوه ایست معروف که پوست آن را مربا سازند و بعربی تفاح مائی خوانند و (۲) بمعنی چین و شکنج و سخت درهم فشرده و درهم کشیده باشد و (۳) امر به این معنی هم و (۴) بمعنی خشک گردیده و درشت شده هم و بفتح ثانی هم گفته اند و بفتح اوّل و ثانی (۵) بمعنی فراهم نشاندن. صاحب جهانگیری بر معنی اول و دوم قانع. صاحب جامع به ترک معنی سوم متفق با برہان. صاحب رشیدی ذکر معنی اوّل و دوم و سوم کرده. صاحب سروری همزبان برہان به ترک معنی پنجم (فردوسی ؎) اگر تند بادی برآید ز کنج به خاک افگند نارسیده ترنج ؏ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل و دوم می فرماید که (۶) بمعنی محکم بستن میان و تنگ بر کشیدن کمربند نیز و امر بدین معنی هم (ناصرخسرو ؎) الخ به ترنج از قبل ونیت میان سخت ؏ از بهر تن سست میان سخت ترنجی ؏ خان آرزو در سراج ذکر همه معانی بیان کرده همان کرده. بهار گوید که معنی دوم اصل است و معنی اوّل مجاز آن که بواسطهٔ کثرت چین و شکن که در پوست ترنج است آن را چنین خوانده اند و این مجاز است. صاحب محیط بر ترنج هرچه نوشته ما آن را بر باتس بیان کرده ایم. **مؤلف** عرض کند که بعض علمای معاصرین عجم گویند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان باشد و معنی دوم مجاز آن و ما می گوئیم همین است اسم مصدر ترنجیدن که بمعنی سخت درهم کشیدن و گرفته شدن و چین بهم رسانیدن و درشت گردیدن می آید پس معنی چهارم سختی و درشتی است معنی ششم پیدا کرده ناصری داخل معنی

دوم است که چستی و تنگی است و معنی پنجم نیز بر سبیل مجاز متعلق به معنی دوم باشد که غیر فراہمی و ناہمواری ہم داخل آنست و معنی سوم امر حاضر ہمان مصدر باشد که می آید (اردو) (۱) ترنج۔ مذکر۔ دیکھو باتس (۲) چین شکن سختی۔ درشتی۔ مؤنث (۳) ترنجیدن کا امر حاضر اور اسکے تمام معنوں پر شامل (۴) ناہمواری۔ مؤنث (۵) فراہمی۔ مؤنث (۶) چستی تنگی۔ مؤنث۔

ترنجان | بقول برہان و انند بضم اوّل معرّب ترنگان که بادرنجبویه باشد که آن ہم معرّب بادرنگبویه است صاحب محیط گوید که نوعی از بادرنجبویه است که بجای سبزی می خورند **مؤلف** عرض کند که ما حقیقت بادرنجبویه ہم در اینجا عرض کرده ایم (اردو) دیکھو بادرنجبویه۔

ترنجبین | اصطلاح۔ بقول انند بفتح اوّل و ثانی و سکون نون و ضم جیم معرّب ترانگبین است صاحب محیط ہم اشارهٔ این کرده **مؤلف** عرض کند که صراحت کامل بر ترانگبین کنیم در اینجا ہمین قدر کافی است که فارسیان استعمال این ہم کرده اند (اردو) دیکھو ترنگبین۔

ترنج جلد کتاب | اصطلاح۔ بقول بہار و انند صورت ترنج که بر روی مقوای جلد کتاب از طلای محلول بر قالب زنند۔ (محسن تاثیر ع) و فا ز قید علائق فتاد چشم مدار ＊ که ترنج جلد کتاب است بوئی دارد **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است و این نقشی است که ذریعهٔ قالب بر جلد کتاب زنند نه بر قالب (اردو) ترنج کا وہ زرّین نقش جو جلد کتاب پر قالب کے ذریعہ سے کرتے ہین۔ مذکر۔

ترنج در سمور پنہان شدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر نہایت خوبی سمور است که ترنج و نارنج در تیغهٔ سمور پنہان شود و تیغهٔ شره سمور۔ سمور جانوریست که عرب آن را وشق گویند (اشرف ع) سمور

خط مشکینش چنان خوبش تیغه افتاده است ﴿
که همی گردد ترنج غبغب او در میانش گم ﴿ -
مؤلف عرض کند که از سند بالا (ترنج در
سهو گم گردیدن) پیداست و این چیزی نیست
و شکل مصدر اصطلاحی قائم کردن فضولی است
ازینجاست که دیگر همه محققین این را قائم نکرده اند
(اردو) ناقابل ترجمہ ۔

ترنج ذقن | استعمال ۔ بقول بہار و آنند
ذقن خوبان مثل سیب ذقن **مؤلف** عرض
کند که مرکب اضافی باضافت تشبیهی یعنی ذقنی
که مثل ترنج است پس ترنج ذقن ۔ ذقن باشد
(صائب ؎) صائب گزیده شد و از میوهٔ بهشت
﴿ دستی که با ترنج ذقن آشنا شود ﴿ (اردو)
ترنج ذقن بقاعدهٔ فارسی زنخدان معشوق کو کہہ
سکتے ہیں جیسے سیب ذقن اور سیب زنخدان ۔

(الف) ترنج زدن عروس | مصدر
(ب) ترنج زدن عروس داماد | اصطلاحی

صاحب بحر ذکر الف کرده گوید که خان آرزو می گوید
که رسمی است در ولایت که چون داماد عروس
را بخانه خواهد که بیارد بر سر دروازه داماد بر
عروس و عروس بر داماد ترنج می زنند (فغانی
؎) نشان سنگ ستم سازدش زمحرم راز ﴿
عروس و هر کسی را که زد بمهر ترنج ﴿ وارسته می نویسد
که ترنج زدن و ترنج طلا زدن آنست که در قدیم
الایام رسم بود که دختر پادشاهی چون بسن شعور
میرسید بر لب بامی بر می آمد پادشاه زاده هائی که
از اطراف بخواستگاری می آمدند پای دیوار حلقه
می نشستند هر کرا خوش می کرد ترنج طلا از بالای
بام بر سرش می زد و بهمان جوان عقد او می بستند
(تاثیر ؎) ای آفتاب دم شب وصل از وفا
مزن ﴿ زنهار این ترنج طلا را بما مزن ﴿ بهار بعد
اقوال بالا بحواله صاحب نگارستان می نویسد که گشتاسب
از پدرش رنجیده در لباس مجهول بروم شتافت
دران وقت توره سلاطین آنجا آن بود که چون دختر را

وقت شوہر شدی بجوم خلائق را جمع آوردندی تا دختر یکی را منظور ساختہ ترنج طلا بجانب او انداختی قضا را دران ایام ہمین بجوم بود و دختر قیصر والی جمال گشتاسب شدہ ترنج برا و انداخت **مؤلف** عرض کند کہ صاحب بحر کہ الف را کہ قائم کردہ است و اضافہ (بہ دا ماد) درب فصلی ہمی نماید آنچہ خان آرزو در چراغ ہدایت بیان کردہ است کہ صاحب بحر نقلش کردہ تصدیقش از معاصرینا بجھم نمی شود (اردو) دولھن کا شوہر کو منتخب کرنا۔

ترنج زر اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و (جہانگیری در ملحقات و رشیدی و سراج (۱) کنایہ از آفتاب عالمتاب بہار گوید کہ (۲) گویند کہ پرویز ترنجی از زر دست افشار ساختہ بود کہ ہنگام می خواست باندک زور دست چون موم نرم می شد (عرفی ۵) زمانہ گفت تو پرویزی و سخن ترنج زر موم ہاہ بکام خود بطرازم چنانکہ میدانی ہا **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم بلا لحاظ ترنج پرویز حقیقی است و معنی اول کنایہ باشد (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے (۲) سونے کا ترنج۔ مذکر۔

ترنج طلا اصطلاح۔ بقول بحر آفتاب را نام است بہار گوید کہ مرادف ترنج زر کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و کنایہ باشد (اردو) دیکھو ترنج زر۔

ترنج طلا زدن مصدر اصطلاحی و آنچہ بریں نوشت ما نقلش بضمن قول بحر بر (ترنج زدن عروس) کردہ ایم و سند این ہم از کلام آنچہ ہمدرانجا گذشت و این مرادف آنست و بس (اردو) دیکھو ترنج زدن عروس۔

ترنج کتاب اصطلاح۔ بقول بحر صورت ترنج کہ بر بقوای جلد کتاب از قالب زنند **مؤلف** عرض کند کہ ہمان (ترنج جلد کتاب) کہ گذشت و صراحتش ہمدرانجا مذکور (اردو) دیکھو ترنج جلد کتاب۔

ترنج منبر اصطلاح۔ بقول بحر و بہار شکلی

که بر منبر بصورت ترنج سازند (ملا طغرا ے)
چون ترنج منبر از لذت ندارد بهره ٭ وعظ من
بشنو مچین بیهوده زین بستان انار ٭ (خاقانی ے)
منبر و هم چون ترنج است ابرص چون سیب دشمن ٭
کش به بر جامت سعلول کرده جوهر ٭ (اسحق
ترنج و سیبی بی چاشنی و لذت ٭ چو سیب بغل
بندان یا چون ترنج منبر ٭ مؤلف عرض کند
که ترنج منبر به منبر باشد مرکب اضافی باضافت
تشبیهی (اردو) منبر مذکر۔

ترنج خزان | اصطلاح بقول برهان
و نیز به سراج و رشیدی و جامع و مؤید و جهانگیری
و لطائف بمعنی ترنج زر است که کنایه باشد
از آفتاب مؤلف عرض کند که معنی لفظی این
ترنج خزان است که مهرگان بمعنی ماه خزان و
آن مدت ماندن آفتاب است در برج میزان
(اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

(الف) ترنجید | الف بقول سروری

(ب) ترنجیدن | بضم تا و را و سکون نون
(۱) بمعنی سخت و نیک درهم شد (ابو العباس
ے) جان ترنجید از غم هجران مرا ٭ از نسیم
وصل کن درمان مرا ٭ و فرماید که (۲) بمعنی کشیدن
نیز (استاد عنصری ے) بیاراست خود را چو
مردان جنگ ٭ ترنجید بر بارگی تنگ تنگ ٭
صاحب برهان گوید که ماضی ترنجیدن است
و هم او ذکر ب کرده گوید که (۱) بمعنی درهم
کشیدن و (۲) کوفته شدن و (۳) چین بهم رسانیدن
و (۴) درشت گردیدن۔ می فرماید که بفتح اول
و ثانی هم آمده صاحب سروری گوید که سخت
نیک درهم شدن و بحواله مؤید گوید که خشک
شدن پوست و جز آن و درشت شدن صاحب
جهانگیر که هر چهار معانی بیان کرده برهان می فرماید
که کامل التصریف است و مضارع این ترنجید
صاحب موارد بر سخت درهم و کشیده شدن
و خشک شدن اعضای آدمی و کشیدن قانع

(مولوی معنوی ؎) شیخ بگفت ای ترنج از چه ترنجیدهٔ ❊ گفت من از چشم بدی شنوم خود جدا ❊ مؤلف عرض کند که اسم این مصدر همان ترنج است که بجایش گذشت و ما اشارهٔ اینجا همدر آنجا کرده ایم فارسیان بترکیب بایای معروف وعلامت مصدر دن مصدری ساختند معنی سوم حقیقی است و معنی اول و دوم و چهارم مجاز آن (اردو) (۱) درہم ہونا (۲) کھٹا جانا۔ (۳) پرشکن ہونا (۴) سخت ہونا۔

ترنجیده بقول برہان و جہانگیری و ناصری و رشیدی بضم اول و ثانی بر وزن غژنبیده یعنی چین و شکن بهم رسانیده و درهم کشیده (مولوی معنوی ؎) سیب بگفت ای ترنج از چه ترنجیدهٔ ❊ گفت من از چشم بدی نشوم خود جدا ❊ صاحب جامع گوید که شامل بر همه معانی مفعولی ترنجیدن که گذشت (شاعر ؎) جان ترنجیدهٔ شکست دلم ❊ گوئیا از غمی فرو گسلم ❊ مؤلف عرض کند که محققین فارسی زبان این را اسم مفعولی گویند از ینکه مصدر لازم است و بقول شان های هوز بر آخر ماضی زیاده شده افاده معنی مفعولی می دهد (اردو) دیکھو ترنجیدن یہ اس کے تمام معانی مفعولی پر شامل ہے۔

ترند بقول برہان و جامع و ناصری و رشیدی و سراج بر وزن سمند مرغکی است کوچک و کم پرواز و متحرک و خوانندہ که او را بعربی صعوه خوانند و بعضی گفته اند نوعی از وطواط است که بعربی وصع گویند صاحب سروری این را ترجمه وصع داند و دیگران بر صعوه قناعت کرده (تاثیر ؎) نخچیر دو چشم باز آن آهوی زند ❊ گر خیل کبوتر است در جوق ترند ❊ بهار همزبان وارسته صاحب محیط ذکر این نکرده و بر ترنگ گوید که این را بعربی صعوه و بفارسی سربچه و بهندی ممولا گویند مؤلف عرض کند که ما بر (ای شد لب جوی) اشارهٔ این کرده ایم

یکی از معاصرین عجم گوید که ترندک اسم جامد فارسی زبان است و ترنده مبدلش و ترند مخفف آن
حیف است که صاحب محیط بصراحت کامل بر صعوه نکرد و بر صفراغون گوید که اسم فرنگی است و
بعربی ابو الملیح و ابو الفصل و طیر الملوک و بیونانی طابوس و ترافلوس و طرغلودیس و بفارسی
دم جنبانک و دیچه و بشیرازی مرغک سقا و بہندی ممولا گویند۔ مرغی است قریب به
گنجشک۔ خاکستری رنگ مائل به زردی و سبزی و منقار آن باریک و دم آن اندک دراز
و بران نقطه های سپید و در موسم سرما بیشتر ظاهر می شود و کم پرواز می کند۔ گرم و خشک
در دوم گوشت بریان آن با ماء العسل جهت شکستن سنگ گرده و مثانه و حصر البول بسیار
نافع و مدر قوی است (اردو) دیکھو (ای شه لب جوی) صاحب آصفیہ نے ممولا
پر فرمایا ہے۔ اسم مذکر۔ ایک چھوٹے پرند کا نام جو چڑیا کے برابر ہوتا ہے صعوہ۔ پیچہ۔
چھانچو۔ دہیون۔

ترندر بقول برہان در ملحقات همان ترند که گذشت صاحبان انند و رشیدی و مؤید هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که فرید علیه همان ترند است بزیادت رای مہملہ چنانکہ شنا و شنار (اردو) دیکھو (اے شہ لب جوے)

(الف) **ترندک** الف بقول برہان

(ب) **ترنده** بفتح ثانی و رابع و سکون کاف همان صعوه می فرماید که بکسر اول و ثانی هم درست است صاحبان سروری و جہانگیری و جامع و رشیدی و مؤید و سراج هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که ما بر ترند حقیقت این بیان کرده ایم که همین اصل است و اسم جامد فارسی زبان و ب مبدل این چنانکه

تاریک و تاره با مزید علیه تر۔ محقق مباد که ذکر
(ب) غیر از خان آرزو دیگری از محققین زبان
و اہل زبان نکرد و مجرد بیان محقق ہند شد اورا
سند استعمال اعتبار را نشاید معاصرین عجم ہم
زبان ندارند (اردو) دیکھو (ای شہ لبی)

ترن راه افتادن | مصدر اصطلاحی

صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ
قاچار ذکر این کرده گوید که بمعنی روان شدن
کالسکہ بخار است و ترن بدین معنی بجایش
گذشت و راه افتادن بمعنی روان شدن مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است (اردو)
ٹرین روانہ ہونا۔

ترن عوض شدن | مصدر اصطلاحی

بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ
قاچار بمعنی از یک کالسکہ بخاری بکالسکہ دیگر سوار
شدن و تبدیل کالسکہ بخاری است مؤلف
عرض کند که ترن به ہمین معنی بجایش
گذشت و موافق قیاس است (اردو)
ٹرین بدلنا یعنی ایک ٹرین سے دوسری ٹرین
میں سوار ہونا۔

ترنغمه | اصطلاح ۔ بقول بحر مرادف ترصدا
که گذشت بہار گوید که کسی که نغمہ سیراب و آشنا
باشد (ملا طغرا ؎) به ترنغمگی در چمن آشنا
یکی افتد از پایه اعتبار ۔ مؤلف عرض
کند که اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس
(اردو) دیکھو ترصدا۔

ترنفسی | اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار مرادف
تر زبانی مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است (سعید اشرف ؎) اشرف اندیشہ
از ین ترنفسی کن چو حباب بکجا بہ و بسطر شد از
نفس نمی گردد ۔ (اردو) دیکھو تر زبانی

ترنگ | بقول برہان بفتح اول بر وزن خدنگ
(۱) صدا و آواز کمان بوقت تیر انداختن و (۲)
صدای رسیدن پیکان تیر و خوردن گزرد . به

...ی و (۳) شکستن تیغ و (۴) آواز نواختن
...و (۵) انگیز وجست وخیز و (۶) غرقاب و
...(۷) تارک سر و (۸) فرق میان سر و (۹)
مطلق زخم خواه زخم شمشیر و کارد خواه دمبل و
مثال آن می فرماید که بمعنی اول بکسر اول و ثانی
هم آمده و بضم اول (۱۰) مرغ و خروس صحرائی
که آن را تذرو خوانند و (۱۱) بمعنی بندی خانه
و زندان و بکسر اول (۱۲) خوب وخوش و زیبا
چونکه صاحب جامع بذکر همه معانی و بترک معنی
هشتم گوید که مصدر این ترنگانیدن است
که می آید. صاحب جهانگیری ذکر معنی اول و دوم
و چهارم و پنجم و ششم و هفتم و دهم تا دوازدهم کرده
و صاحب سروری بمعنی اول و دوم و چهارم
و هفتم و دهم و دوازدهم آورده. صاحب
رشیدی ذکر معنی اول و دوم و چهارم تا هفتم
و دهم تا دوازدهم فرموده و صاحب ناصری
معنی اول و دوم و چهارم تا هفتم و دهم تا
دوازدهم را نوشته. خان آرزو در سراج
معنی اول تا هفتم و نهم و دهم و دوازدهم بیان کرده
نسبت معنی سوم گوید که از کلام خوانساری
شکستن شیشه هم پیداست و نسبت معنی نهم
گوید که در برهان مذکور است و در دیگر کتب
معتبره دیده نشد. بهار بمعنی اول و دوم
و سوم قانع. مؤلف عرض کند که اسم جامد
فارسی زبان است و به تحقیق ما (۱۳) اسم
مصدر ترنگیدن و ترنگانیدن که می آید (قطعاً)
(له) ترنگ کمان رفته در مغز کوه ٭ و فشانش شست
کیا تیر بر سر گروه ٭ (سیف اسفرنگی ۲ له) بروا
زخم گرز گرانش بیک ترنگ ٭ از بالش در تنگ
سر کوه زیر خواب ٭ (خوانساری ۳ له) چون
ترنگ شیشه در گوش آمدش ٭ دل درون
سینه در جوش آمدش ٭ (ناصر خسرو ۴ له) کشتا
زیر چشم و گوشم ٭ رنگ قدح و ترنگ طنبور
(شیخ اوحدی ۵ له) شب کنی روز روز روزه

کارش ہے در نوسی بدرج طومارش ہے باز شعرش
بر ترنگانی ہے بتقاضا قدم بلنگانی ہے (منصوری
ک) زتیغ غصّہ عدوی ترا بریدہ گلو ہے زرنگ
حادثہ خصم ترا شکستہ ترنگ ہے (مسعود سعد سلمان
ک ۱۲) لاجرم چون چنین گران جانم ہے ناخوش
و ناترنگ و نادانم ہے (اردو) (۱) وہ
آواز جو تیر چلانے کے وقت کمان سے نکلے
مؤنث (۲) تلوار یا تیر وغیرہ نشانہ پر لگنے کی
آواز۔ مؤنث (۳) تلوار یا شیشہ کے ٹوٹنے
کی آواز۔ مؤنث (۴) تار کی آواز جیسے طنبورہ
کی آواز۔ مؤنث (۵) کود پھاند۔ مؤنث
(۶) غرقاب (۷) تالو۔ مؤنث۔ دیکھو تارک
(۸) فرق۔ مذکر۔ مانگ۔ مؤنث (۹) زخم۔
مذکر (۱۰) دیکھو تدرو (۱۱) محبس۔ قیدخانہ
زندان۔ مذکر (۱۲) نیک۔ اچھا۔ خوش۔
(۱۳) مصدر ترنگیدن کا اسم بلحاظ اس کے
تمام معنون کے۔

ترنگا ترنگ اصطلاح۔ بقول برہان و
و بحر و سروری بفتح اوّل و ثانی (۱) صدای
انداختن تیر ہا۔ پی در پی و (۲) آواز چلّہ کمان
و (۳) آواز تار ہای ساز (مولوی معنوی ک)
سنج در آمد بہ ترنگا ترنگ ہے زہرہ بیکبار فروریخت
چنگ ہے صاحب انند بحوالہ غیاث گوید کہ آواز
زدن شمشیر بر چیز سخت است مؤلف گوید کہ
ہر دو سکندری خوردہ اند قول محققین اوّل الذکر
اعتبار را شاید کہ صاحب سروری ہم داخل
آنست کہ محقق زبان خود است۔ چیزی نیست
جز این کہ الف وصلی درمیان دو لفظ ترنگ
آمدہ چنانکہ رنگا رنگ (اردو) (۱) پے درپے
تیر چلانے کی آواز۔ مؤنث (۲) چلّہ کمان کی
آواز۔ مؤنث (۳) تار ہائے ساز کی آواز مؤنث

ترنگان بقول برہان و ناصری و جامع بضم
اوّل بر وزن و معنی ترنجان است کہ باد رنگبو
و بالنگبویہ باشد و ترنجان معرب آنست و آن را

بعربی مفرح القلب المحزون خوانند خان آرزو در سراج گوید که این مرکب است از ترنگ که بدل ترنج است بمعنی میوهٔ معروف والف ونون نسبت **مؤلف** عرض کند که اتفاق داریم با خان آرزو (اردو) دیکھو بادرنگبویہ۔

ترنگانیدن بقول برہان مصدر ترنگ است و بمعنی (۱) بصدا آوردن چلّهٔ کمان. صاحب بحر بذکر معنی اوّل گوید که (۲) آواز کردن پیکان تیر وقت رسیدن بجائی و صدا کردن شمشیر بہنگام خوردن آن بجائی و (۳) آواز کردن شمشیر وقت شکستن و (۴) آواز کردن تار بہنگام نواختن ساز و (۵) آواز کردن قدح به انگشت زدن و (۶) انگیز و جست و خیز کردن. می فرماید که بمعنی این ترنگد (سالم التصریف) صاحب رشیدی بر ترنگ ذکر ترنگیدن و ترنگانیدن کرده گوید که مصدر ترنگ است و صراحت معنی مصدری نکرد (اوحدی ؎) باز شعرش بر ترنگانی بتقاضا قدم بلنگانی ۂ صاحب مواردمی فرماید که این مصدر متعدی ترنگیدن است که می آید و بمعنی اوّل قانع و متفق با برہان صاحب نوادر صراحت معنی نکرد و بر متعدی ترنگیدن قناعت کرده صاحب مؤید متفق با برہان **مؤلف** گوید که صاحب بحر در معنی سکندری خورده و ترنگیدن را ہم ترک کرده ہمہ معانی ترنگیدن را بذیل این نوشت ما اتفاق داریم با برہان که این متعدی بمفعول ترنگیدن است و شامل بر ہمہ معانی ترنگیدن۔ مخفی مباد که ترنگ که گذشت اسم مصدر این است (اردو) دیکھو ترنگیدن یہہ اسکے تمام معنون پر شامل ہے بحیثیت متعدی بدو مفعول۔

ترنگبین بقول برہان و جامع و جہانگیری و ناصری و سراج بر وزن و معنی ترنجبین است و آن داروئی باشد شیرین گویند مانند برخار شتر می نشیند و بعربی من گویند (الخ) (سعدی شیرازی ؎) ترنگبین و صالم مده که شربت ہجر نمیکند

خفقان فؤاد را تسکین ۞ مؤلف عرض کند کہ
ما صراحت کافی بر ترانگبین کردہ ایم (اردو)
دیکھو ترانگبین -

ترنگو | ہمان تانگو کہ اشارۂ این ہم در انجا
کردہ ایم معہ صراحت ماخذ (اردو) دیکھو تانگو

ترنگیدن | صاحب سروری ذکر ترنگ کردہ
گوید کہ بمعنی صدا کند تار روی سازہا و مثل آن
(مولوی معنوی ؎) دلم از چنگ غمت گشت
چو چنگ ۞ نہ خروشد نہ ترنگی چہ کند ۞ ہمراہ او
نسبت این گوید کہ (۱) صدا کردن شمشیر و گرز
و تیر در وقت زدن بر جای و (۲) صدا زدن
زہ کمان در تیر اندازی و چاشنی و (۳)
صدا کردن تار روی سازہا (ادمانی ؎)
ز کوب گرز و ترنگیدن حسام بود ۞ فضای
معرکہ ہمچون دکان آہنگر ۞ صاحب رشیدی
ذکر این بالفظ ترنگ بلا صراحت معنی مصدری
کردہ صاحب نوادر ذکر ہر سہ معانی فرمودہ
و صاحب موارد ہم زبانش مؤلف عرض کند
کہ اسم این مصدر ہمان ترنگ کہ بجایش گذشت
و ترنگانیدن متعدی بدو مفعول یعنی بر آوردن
صدا از شمشیر و امثال آن و چلہ و تار ساز و تیر
مضارع این (اردو) (۱) تلوار یا تیر وغیرہ کا کسی شے
پر لگ کر آواز کرنا (۲) تیر یا تلوار یا گرز وغیرہ
چلتے وقت آواز کرنا (۳) کسی باجے
کے تار کا آواز کرنا جیسے سارنگ کا
تار آواز کرتا ہے -

ترنم | بقول بہار سرود کردن می فرماید کہ بالفظ رستن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت
عرب است و بقول منتخب بمعنی سرائیدن فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر باصطلاح
خود کنند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؎) رخسارہ برفروختہ باغ از گل قدح ۞ با عندلیب
باش کہ مست ترنم است ۞ (اردو) راگ - مذکر -

ترنّم داشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند سرائیدن است (ناظم هروی ے) زلیخا داشت با خود این ترنّم ٭ که آمد شاه خندان چون تبسّم ٭ (اردو) گانا۔

(الف) **ترنّم رستن** | مصدر اصطلاحی۔
(ب) **ترنّم روئیدن** | صاحب آصفی ذکر الف کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که هر دو بمعنی پیدا شدن ترانه (ظهوری ے) ترنّم روید از کام و زبانی ٭ که با آه و فغانی همدم افتد ٭ مخفی مباد که سند بالا متعلق به ترنّم روئیدن است ازینجاست که ب را قائم کرده ایم۔ (اردو) راگ پیدا ہونا۔

ترنّم شدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که ترنّم پیدا شدن است (ظهوری ے) کند ماتمی نوحه گر همس ٭ ترنّم شود چون برآرد نفس ٭ (اردو) ترنّم پیدا ہونا۔ راگ پیدا ہونا۔

(۱) **ترنّم شناختن** | استعمال۔ صاحب آصفی
(۲) **ترنّم شناسیدن** | ذکر الف کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که واقف بودن از موسیقی (نظامی ب ے) ترنّم شناسان دستان نیوش ٭ ز بانگ مغنی گرفتند گوش ٭ (اردو) راگ سے واقف۔ فن موسیقی سے واقف ہونا۔

ترنّم فشان | اصطلاح۔ بقول بهار و بحر کنایه از بسیار سراینده (ملا طغرا در تعریف قلمدان ے) صنم پیکران از لباس زری ٭ ترنّم فشان وقت جولانگری ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بہت گانے والا۔

ترنّم فشاندن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بسیار سرودن باشد سندش همان که بترنّم فشان گذشت (اردو) بہت گانا۔

ترنّم کردن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند سرودن است (حسن غزنوی ؎) شاید که بنده شعر کند مدح تفاخر ٭ شاید که بدین مدح کند عقل ترنّم ٭ (اردو) گانا ۔

ترنّم گری | اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار عجم بمعنی سرودن **مؤلف** عرض کند که بمعنی نغمه سرائی است حاصل بالمصدر سرودن ہر دو محققین بالا بر نزاکت معنی مصدر و حاصل بالمصدر غور نکرده اند و صاحب انند نقل نگار ہر دو ۔ (ملا طغرا ؎) چکاوک ز حسن ترنّم گری ٭ ز نشنیدگی خود می سناید پری ٭ (اردو) گانا کا حاصل بالمصدر نغمه سرائی ترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں بمعنی نغمہ سرائی۔

ترنّم نمودن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی سرودن است (فغانی شیرازی ؎) ہر جا که از پی تو فغانی کشیده آه ٭ بستان رفته و ترنّم نموده ٭ (اردو) گانا ۔

ترنند | بقول ملحقات برہان ترجمهٔ تموّج است **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم باشد معاصرین عجم این را بالفتح اوّل و فتح نون سوم دانند لیکن بر زبان ندارند ۔ (اردو) تموّج ۔ بقول آصفیه ۔ عربی ۔ مذکر ۔ موج زنی ۔ جوش ۔ تلاطم ۔

(الف) **ترنواز** | اصطلاح ۔ بقول بحر سطر اب (؟) تر دست **مؤلف** عرض کند که ظاہرا اسم فاعل ترکیبی است و ہم او - - - - - - - -

(ب) **ترنوازی** | را بمعنی (۱) خوش خوانی و (۲) بمجاز خوش زبانی نوشته ۔ بہار بذکر معنی اوّل صراحت مزید کند که خوش خوانی بمطرب است (حکیم زلالی ؎) ز دی رود را و ان در پرده سازی ٭ بگوش خشک مغزان ترنوازی ٭ و نیز فرماید که معنی دوم از اہل زبان بتحقیق پیوسته که عبارت از کار خوب کردن است

تا بشیتر استعمال ترنواز بمعنی مطرب تر دست بود (مخلص کاشی سے) زخم از مژگان تر باید زدن بر تار اشک یک نغمہ دلکش نیست تا مطرب نباشد ترنواز ۴ مؤلف عرض کند کہ سند حکیم زلالی ہم متعلق بہ الف است و بزیادت یای مصدری ب ہم موافق قیاس باشد وارستہ نیست۔ ب بامعنی اول و دوم بیان کردہ بہار اتفاق دارد کہ اسم فارسی ترکیبی است (اردو) الف۔ قوال۔ مذکر۔ ب (۱) قوالی۔ مؤنث (۲) خوش زبانی۔ مؤنث۔

ترن وائی اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی عجلۂ کہ ہمچو کالسکہ بجار در قد و قامت باشد و در آبادی ہا بر راہ آہنی بواسطۂ اسپان یا بذریعۂ قوت برقی سیر می کند کہ در انگلیسی زبان ٹریوے نام دارد مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ازہمین لغت انگریزی مفرس کردند بحذف تحتانی و تبدیل میم بہ نون چنانکہ پام و پان و کنجیم و کنجین و زیادت الف بعد واو صاحب بول چال ہم بحوالۂ معاصرین عجم ذکر این کردہ (اردو) ٹرام وے۔ وہ گاڑی جو آہنی سڑک پر آبادی مین بذریعۂ قوت برقی یا گھوڑون کے ذریعہ سے چلائی جاتی ہے۔ مؤنث۔

ترنیان بقول برہان و ناصری بروزن سختیان۔ سبدی و طبقی باشد ہمین کہ از چوب شاخہای بید بافند و فرماید کہ بہ تقدیم تحتانی بر نون ہم بنظر رسیدہ کہ بروزن نریمان باشد صاحبان جہانگیری و جامع ہم ذکر این کردہ اند صاحب رشیدی تریان را بدون نون سوم ذکر کردہ بذیل آن ذکر این ہم کند و میفرماید کہ در رسامی بہ تقدیم تحتانی است مؤلف عرض کند کہ ہمین اصل است بقول معاصرین عجم و آنچہ بہ تقدیم تحتانی آید قلب بعض این

وترَیان مخفّفش یا مخفّف این اسم جامد فارسی زبان است (اردو) بید کی ٹوکری۔ مؤنث۔

ترَوال بقول برہان وجامع بروزن احوال برگ سیاہ را گویند وبازای منقطہ دار و زای فارسی ہم باین معنی آمدہ صاحب ناصری گوید برگ گیاہ است و فرماید کہ بازای نقطہ دار ہم باین معنی آمدہ یعنی ترزوال۔ خان آرزو در سراج ہم ذکراین کردہ **مؤلف** عرض کند کہ در بعضی نسخ برہان ہم بعوض برگ سیاہ برگ گیاہ نوشتہ معلوم می شود کہ بتصحیف کتابت برگ سیاہ مرقوم شد۔ بعض معاصرین عجم ترژوال بہ زای فارسی را اسم جامد فارسی قدیم دانند وترزوال بہ زای ہوّز را مبدّلش چنانکہ ژند و زند واین مبدّل ترزوال چنانکہ بنغ و برغ (اردو) گھانس کی پتیان۔ مؤنث۔

تروتازہ استعمال بمعنی حقیقی است۔ **مؤلف** عرض کند کہ ظہوری استعمال این کردہ است (ے) اشک را طرز سرا سر روی آموختہ ام * گریہ وسیر خیابان تروتازہ صبح * (اردو) تروتازہ۔

تروخشک اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان (۱) معروف است و (۲) کنایہ از نانخورش و (۳) بغیر نانخورش یعنی اندک وبسیار و امثال اینہا۔ صاحب بحر گوید کہ با نانخورش وبغیر نانخورش واندک وبسیار صاحب مؤیّد می فرماید کہ با نان خورش وبغیر نان خورش و نان اندک وبسیار **مؤلف** عرض کند کہ طرز بیان محققین بالا بغلط می اندازد معنی اوّل حقیقی است ومعنی دوم بیان کردۂ ملحقات برہان درست است ومعنی سوم ہیچ معاصرین عجم با ما اتّفاق دارند (اردو) (۱) بھیگا ہوا اور خشک (۲) نانخورش یعنے وہ سالن یا میٹھا وغیرہ جو روٹی کے ساتھہ کھاتے ہین۔ مؤنث۔

ترووه صاحب مؤید مطبوعه بحواله ادات گوید که بمعنی ترده باشد در دیگر نسخ قلمی هم با فتح می شود **مؤلف** عرض کند که بخیال ما (ترزده) را که گذشت به تصحیف کتابت چنین نوشته اند والله اعلم۔ دیگر کسی از محققین زبان دان و اهل زبان ذکر این نکرد اگر سند استعمال پیش می شد ما این را فرید علیه ترده بزیادت واو خیال می کردیم۔ معاصرین عجم از بیان این بیخبر (اردو) دیکھو ترده۔

تروشه بقول برہان و جہانگیری و جامع بضم اول و ثانی بواو رسیده و فتح شین نقطه دار (۱) نام میوه۔ صاحب رشیدی گوید که مرادف ترشه که میوه معروف است و بعربی حماض صاحب ناصری بذکر قول برہان و رشیدی می فرماید که تره ایست ترش مزه ترجمه حماض و همین است ترشه خان آرزو در سراج می فرماید که (۲) مراد از میوه معروف ترنج است و ترشه بحذف واو که گذشت مخفف این و حماض که رستنی است **مؤلف** عرض کند که ما صراحت کامل بر ترشه کرده ایم که مخفف این باشد آنچه خان آرزو نسبت معنی دوم ترنج گوید موافق قیاس معلوم می شود (اردو) (۱) دیکھو ترشک (۲) دیکھو ترنج۔

ترومیده بقول برہان و جہانگیری و جامع و ناصری و رشیدی بفتح اول و واو مجهول و میم مکسور بروزن صبوچیده بمعنی (۱) آمیخته و (۲) اندوخته و صاحب برہان فرماید که بکسر اول بروزن نکوهیده هم آمده صاحب سروری این را مرادف ترو هیده به های هوز عوض میم گوید بهر دو معانی بالا۔ خان آرزو در سراج بذکر هر دو می فرماید که اغلب که از این ها یکی تصحیف است **مؤلف** عرض کند که سبحان الله چه خوش تحقیق است بخیال ما و اتفاق

معاصرین عجم ترده که می آید اسم جامد فارسی زبان است بمعنی جنت و ترویج فارسیان از همین اسم جامد مصدری ساختند بترکیب یای معروف و علامت مصدر و آن جنت شدن و ترویدن مبدلش چنانکه باصره و باترسم هردو مصدر جعلی اشتروک التصریف است و از کتب قوانین زبان خارج و بر زبان معاصرین عجم هم نیست و ترویید و ترویدید ماضی مطلق هر دو و بزیادت های هوز آخرش افادهٔ معنی مفعولی کند یعنی ترویج شده و بر دو معانی بالا بر سبیل مجاز است.

بس (اردو) (۱) ملا ہوا (۲) جمع کیا ہوا ۔

ترون صاحب آصفی گوید که اسم زیره باشد و بهر زیره می فرماید که بکسر اول اسم فارسی آن و بعربی کمون معرب از خاموت یونانی یا کمون سریانی نیز بعربی سنوت و بیونانی کرشیون و کونیون و برومی اسقیقوس و در انگریزی کیمن و بهندی جیرا زیره و جیره باشد و آن تخم نباتیست از بادیان باریکتر گرم در دوم و خشک در سوم ۔ در آن تحلیل و تفتیح سدد و تقطیع و تشحیت و تلطیف و قبض است و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که بعض معاصرین عجم ترون را هم فارسی قدیم دانند که اسم جامد است (اردو) زیره ۔ فارسی ۔ اسم مذکر کمون ۔ ایک خوشبودار باریک تخم کا نام جو اکثر گرم مصالحوں میں پڑتا ہے ۔

ترونده بقول برہان و جامع بروزن فرزند (۱) میوه نورس و نوباوه را گویند و (۲) بمعنی مکر و حیله و تزویر و دروغ و فریب ۔ صاحبان سروری و ناصری و رشیدی بمعنی اول قانع ۔ خان آرزو این را مرادف ترفند و ترونده گفته می فرماید که بمعنی اول مرکب است از تر بمعنی تازه و وند که کلمه نسبت است و بمعنی دوم مبدل ترفند **مؤلف** عرض کند که

ماخذ بیان کردہ اش درست است و ماخذ ترفند بجایش عرض کردہ ایم (اردو) (۱) نیا میوہ۔ مذکر۔ دیکھو نورس اور نوباوہ (۲) دیکھو ترفند کے پہلے معنے۔

ترونده بقول برہان و جہانگیری و جامع بر وزن ارزندہ بمعنی تروند (مولوی معنوی سلہ) ترونده پالیزخان ہرگاو خر راکی رسد ہا زین میوہ ہای نادرہ زیرک ولی کز بہر خود (این بیت ست) بہر شیرین کام دوستان تازہ شاخ ہا از پی تلخی عیش دشمنان آید پدید ہزاران چنان آزادہ شاخی انچنین ترونده ہا ہم بخت خسرو خسرو نشان آید پدید ہا صاحبان رشیدی و سروری و سراج این را مرادف ترونده ترفند گویند۔ صاحب ناصری بمعنی اول تابع مؤلف عرض کند کہ فرید علیہ تروند است بمعنی اول و مبدل ترفندہ بمعنی اولش (اردو) دیکھو تروند۔

ترودہ بقول برہان و ناصری با واو مجہول بر وزن انادہ جفت را گویند و بعربی زوج ہمی فرمایند کہ بر وزن شگوفہ نیز باین معنی آمدہ صاحب جامع ہم ذکر این کردہ خان آرزو در سراج بذکر برہان گوید کہ ہیچ یک سند ندارد قابل اعتماد نباشد و تصحیف را دخل تمام است ازینکہ در شرفنامہ توردہ و در لسان الشعراء تورہ مرقوم است مؤلف عرض کند کہ ہمین است تحقیق محقق با نام و نشان کہ تصحیف بر زبان اوست با اعتبار ناصری و جامع کہ ہر دو محققین صاحب زبان و متفق با برہان اند این لغت را صحیح دانیم (اردو) جفت۔ مذکر۔ طاق کا مقابل۔

تروہ بقول برہان و جامع و سراج بر وزن اندہ بضم ثالث و نیز بر وزن سرفہ ہردو مرادف ترودہ باشد مؤلف عرض کند کہ مخفف ترودہ کہ گذشت (اردو) دیکھو ترودہ۔

تروہید بقول برہان و جہانگیری و جامع و ناصری و سروری بفتح اول و ہای ہوز مکسور

مؤلف عرض کند که ما حقیقت این را بر ترومیده بیان کرده ایم (اردو) دیکھو ترومیده۔	بروزن صبوحید بمعنی اندوخته و آمیخته. صاحب برهان می فرماید که بکسر اول هم درست است

ترویج بقول بهار بمعنی رواج دادن (ظهوری سه) از رونق کار عجم ظهوری هاست ترویج ؛ وان بکاد دادیم ؛ صاحب منتخب گوید که روانی دادن متاع و درم را. مؤلف عرض کند که لغت عرب است بمعنی رواج فارسیان با مصادر فرس بترکیب فارسی استعمال این می کنند که در ملحقات می آید (اردو) رواج. بقول آصفیه. مذکر. دیکھو بازار کے تیسرے معنے۔

ترویج دادن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت. مؤلف عرض کند که رواج دادن است و سند این بر ترویج از ظهوری گذشت (اردو) رواج دینا۔

تره بقول برهان بفتح اول و تخفیف ثانی (۱) دندان های کلید را گویند و (۲) گیاه تیزی که بر سر دانه های جو و گندم در خوشه می باشد و می فرماید که باین دو معنی بزای فارسی هم آمده و بتشدید ثانی (۳) هر سبزه که با طعام خورند عموماً و (۴) گندنا را گویند خصوصاً و باین معنی به تخفیف ثانی هم درست است. صاحب جامع بمعانی سوم و چهارم قانع. صاحب سروری گوید که بهمه معانی مرادف تژه که بزای فارسی می آید. صاحب ناصری بمعنی سوم قناعت فرموده می فرماید که رسم است بر خوان ملوک که تره اول بود و حلوا آخر (کمال اسمعیل سه) گرچه در خدمت صدر تو هنرمندانند ؛ وین رهی بار دل و زحمت خاطر باشد ؛ لیک رسم است که بر خوان ملوک ایام ؛ تره اول بود و حلوا آخر باشد ؛ (ابن یمین سه) بهای تره یک روزه خوان همت اوست ؛ هزار ذخیره که در بحر و کان بود مخزون ؛ صاحب رشیدی هم بمعنی سوم

قانع خان آرزو بنقل قول رشیدی گوید که بمعنی مطلق سبز نیست چنانکه قوسی گفته و لهذا شاه تره
نام داروئی است و نسبت بمعنی چهارم گوید که در بعض بلاد بدین معنی مستعمل مؤلف عرض
کند که بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان باشد مبدل تژه که زای فارسی بدل می شود با رای مهمله
و همین است مثال اولش و معنی دوم مجاز معنی سوم و بمعنی سوم مرکب است از تر و های نسبت
و کنایه باشد از هر سبزه که با طعام خورند یعنی بقولات و بمعنی چهارم مجاز که ذکرش برا خریط کرده ایم
آنچه خان آرزو این را بمعنی مطلق سبزی نوشته از ذوق زبان کار نگرفته بلکه بمعنی حقیقی
رفته (اردو) (۱) کنجیون کے دندانے۔ مذکر۔ دیکھو تژه (۲) وہ تیز پتیاں جو جوار و گیہون
کے خوشون پر ہوتی ہین۔ مؤنث (۳) ترکاری۔ مؤنث (۴) دیکھو اخریط۔

ترهات بقول برهان بضم اول و فتح و تشدید ثانی بر وزن امهات بمعنی بیهوده و هرزه
و خرافات و مهملات می فرماید که گویند عربی است۔ صاحب جامع ذکر این کرده گوید که ظاهرا
عربی است۔ صاحبان انند و غیاث گویند که جمع ترهه۔ لغت عربی است که بمعنی باطل آمده
غالب دهلوی در قاطع برهان گوید که لغت فارسی است مرکب از تره و آت که لفظی است
بمعنی مثل و مانند اما تره پودینه و گندنا و امثال آن را گویند که بطریق نقل خورند لاجرم
کلمات نشاط انگیز را ترهات گویند یعنی جز انبساط خاطر مدعای دیگر در ضمن آن مضمر نیست صاحب
قاطع القاطع جوابش داده و تردیدش کرده مؤلف عرض کند که ترهات بمعنی بیان کرده
غالب دهلوی مستعمل نیست و نه لفظ فارسی باشد شک نیست که لغت عرب است که فارسیان
استعمالش کرده اند و قول صاحب جامع هم همین که محقق زبان است پس ترهات خطائی کرده

که ذکرش کرده واشاره بلغت عرب هم نمود البته لغت عرب در برهان خارج از موضوع برهان است ولیکن خطائی فاحش نیست که ذکرش را گناه دانیم فضولی غالب دهلوی است و آرزوی او درین بحث مغلوب است (اردو) خرافات۔ بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ خرافت۔ بیہودہ باتیں۔ یاوہ گوئی۔ ہرزہ درائی۔

تره بیابانی استعمال۔ بقول محیط اقسیوس را نام است و هم او برافسیوس می فرماید بفتح همزه وسکون قاف و فتح سین مهمله و ضم یای تحتانی و سکون واو اقسیوس هم گویند بیونانی و معنی آن صدقی است بجهت مشابهت این نبات بحدقه انسان و آن را بفارسی تره بیابانی نام است منافع آن قریب بمنافع افیوس و ازین معلوم می شود که این همان افیوس است و برافیوس گوید که آن نباتی است مابین شجر و گیاه و بسیار بلند نمی شود و ساق آن زغب دار و باریک و دو یا سه عدد شبیه بچوب اذخر گرم و خشک در دوم حار حاد۔ لذاع مقی و مسهل و آشامیدن اعلای بیخ آن مقی قوی و منافع دارد الخ **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است (اردو) تره بیابانی ایک پودے کا نام ہے۔ مؤنث۔

تره تندک اصطلاح۔ بقول برهان تره تیزک را گویند و آن سبزی باشد که بعربی جرجیر خوانند صاحب انند نقل بردارش **مؤلف** عرض کند که ما حقیقت این را به انداو بیان کرده ایم (اردو) دیکھو انداو۔

تره تیزک اصطلاح۔ بقول انند مرادف تره تندک که گذشت۔ صاحب محیط هم ذکر این کرده می فرماید که اسم جرجیر است **مؤلف** عرض کند آنچه بر جرجیر نوشت ما ذکرش بر تره تیزک کرده ایم (اردو) دیکھو تره تیزک اور تره تندک۔

تره خراسانی استعمال۔ بقول برهان رستنی باشد

ترش مزه و او را در خراسان ساق ترشک
خوانند چه ساق آن بسیار ترش می باشد و در
عربی بقلة حامضة گویند سرد و خشک است
و قابض صاحب ناصری هم ذکرش کرده مؤلف
عرض کند که با حقیقت این بر اوقیمین عرض
کرده ایم (اردو) دیکھو اوقیمین -

تره در کوره بریانست | مقوله بقول
بحر و بهار وانند در جائی که چیز خوردنی یا
نی شود و هر طعام سهل حکم بریان دارد چون تره
که صورت بره پیدا کند مؤلف عرض کند که
قیاس و معاصرین عجم هم بر زبان دارند (اردو)
دکن میں کہتے ہیں بابا بھوکے کو دلیا ہی پلاؤ ہے بابا

ترهٔ شیر | اصطلاح - بقول برهان و جهانگیری
و جامع و سروری و ناصری و سراج با شین نقطه
دار و یای حطی و رای بی نقطه - تره باشد شبیه
به تبرخون لیکن بغایت تلخ مؤلف عرض کند
که وجه تسمیهٔ این متحقق نشد و تبرخون بجایش مذکور
شد مخفی مباد که خیال ما این است که (تره تیرا)
را کاتبین به تصحیف نوشتند والله اعلم بالحقیقة
(اردو) دیکھو تبرخون -

تره گربه | اصطلاح - بقول برهان و جهانگیری
و جامع و رشیدی و ناصری همان بادرنجبویه است
که گذشت و گربه را باین تره محبت بسیار است
مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و بس
(اردو) دیکھو بادرنجبویه -

تره میر | اصطلاح - صاحبان سروری و جهانگیری
گویند که تره ایست که بتازی ایهقان خوانند
صاحب جامع گوید که خردل صحرائی است صاحب
رشیدی می فرماید که این تره دراز می شود و
شگوفه سرخ دارد و برگش پهن و خورده می شود
صاحب محیط بر خردل بری گوید که آن را بلسان
گویند و هم او بر ایهقان می فرماید که جرجیر بری
است و هر چه بر جرجیر نوشت ما ذکرش بر تره تیز
کرده ایم مؤلف عرض کند که خیال ما این است

که تره تیز را کاتبین تصحیف کرده اند و محققین غوری بران نکرده والله اعلم بحقیقة الحال ۔

(اردو) دیکھو ترہ تیزک ۔

تره سیره | اصطلاح ۔ بقول ناصری و برہان و سراج و مؤید بکسر میم و سکون یا و فتح را سبزی است که بتازی آن را ابہقان گویند مؤلف عرض کند که همان (تره سیر) است که گذشت های ہوز در آخر این زائد و درینجا ہم خیال ناصرین است که تره تیزه باشد ولیکن ہمه محققین متفق در املای اینند و وجه تسمیه بوضوح نه پیوست

(اردو) دیکھو ترا تیزک ۔

ترهنده | بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و سراج بروزن شرمنده ہر چیز آراسته و باطراوت باشد (خواجه عمید لویکی ؎) شد زمین عدلت آراسته ترہنده باز ٭ چون زسپہر خسرو سیارگان روی فلک ٭ صاحب ناصری بذکر این گوید از این شعر چنان بخاطر می رسد که صاحبان فرہنگ خبط و خطا کرده اند و ترہنده را مرادف آراسته دانسته اند و شاعر گفته باشد در مدح ممدوح که ممدوح خسرو سیارگان و ہند را بافلاک تشبیه کرده باشد و اگر غیر این باشد و آراسته و ترہنده مرادف باشند شعر ناقص گردد مؤلف عرض کند که اگر خیال ناصری را درست دانیم های ہوز را از ہنده حذف باید کرد و درین صورت البته معنی شعر درست می شود قطع نظر از شعر بالانسبت ترہنده گوئیم که باتفاق ہمه محققین بالاکه دران صاحب جامع محقق زبان خود ہم شامل است این اسم جامد باشد و ظاہر الصورت اسم فاعل یافته می شود و مصدر این که حالا متروک است ترسیدن به ترکیب لفظ تره که منسوب به تراست بزیادت یای معروف و علامت مصدر و آن بمعنی تر شدن والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) طراوت دار او ر آراسته چیز ۔ سوتھا ۔

تری بقول برهان و جامع بر وزن کری (۱) رطوبت را گویند و با تحتانی مجهول (۲) دیوار بلند و سدی که در پیش چیزی کشند. صاحب جهانگیری این مرادف (ترا) گوید که بمعنی دیوار رفیع گذشت صاحب ناصری بذکر هر دو معانی بالا به حواله برهان گوید که در رشیدی اصلا نیامده و صاحب رشیدی بر (ترا) اشاره این هم کرده گوید که اما آنکه تراست بمعنی بلند صاحب مؤید بر معنی دوم قانع. وارسته گوید که (۳) بمعنی پیدایی و ناخوشی و (۴) ظرافت (میر الهی همدانی ـ ل) دل بی حوصله را تاب ظرافت نبود ٭ از تری داغ شود آینه گر فولاد است ٭ (سعیدا اشرف ـ) از تری های جهان است مکدر دل ما ٭ همچو آئینه که از نم ز صفا می افتد ٭ خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل و دوم کرده و در چراغ هدایت می فرماید که بمعنی (۵) درشتی و سختی و آزردگی است (اشرف ـ) با تریهای حسودان چه بتر می چسپم ٭ چو جامهٔ رو غنین بود آسیب باران را علاج ٭ و می فرماید که ظاهر اتر آمدن از همین عالم است پس بمعنی آزردگی انسب باشد مؤلف عرض کند که معنی اوّل حقیقی است بپای نسبت مقابل خشکی و نسبت معنی دوم جا دارد که الف (ترا) را به تحتانی مبدل دانیم چنانکه حساب و حسیب که غیر از این چیز دیگر نیست و در شعر اوّل سعید اشرف هم ما تری را بمعنی اوّل گیریم مقصود شاعر از سرمهری جهان است و برای معنی سوم پیدا کردهٔ وارسته سند دیگر خواهیم که استناد او از همین شعر اشرف است و معنی چهارم را هم غیر از سند درست ندانیم که پیدا کردهٔ محقق هندنژاد است بدون سند اهل زبان و این معنی از هر دو اسناد میر الهی و اشرف پیدا نیست و با معنی پنجم پیدا کردهٔ خان آرزو هم اتفاق نداریم که ماخذش شعر دوم اشرف است و در آن هم تریهای دشمنان بمعنی سرد مهریهای

دشمنان است نه آزردگی (اردو) (۱) تری
خشکی کا مقابل۔ مؤنث (۲) بلند دیوار۔ مؤنث

(۳) ناخوشی۔ مؤنث (۴) ظرافت۔ مؤنث
(۵) درشتی سختی۔ آزردگی۔ مؤنث۔

تریاق بقول بہار مرادف تریاک (۱) بالکسر مرکبی است معروف که تریاق فاروق قسم اعلای آنست۔ می فرماید که هر دو کلمه یونانی است و معرب و بمعنی مطلق پادزهر وارسته هم ذکر این کرده۔ صاحب سواد السبیل گوید که معرب وتریاکی در یونانی دوائی است برای دفع زهرهای کبیر۔ صاحب محیط می طرازد که تریاق (۲) افیون را گویند **مؤلف** عرض کند که معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن و صراحت افیون بجایش گذشت (ظهوری ؎) ده بند ز دافعی فراقم ٭ تریاق وصال در عراق است ٭ (اردو) (۱) تریاق بقول آصفیه معرب۔ اسم مذکر۔ زہرمہرہ۔ فادزہر۔ ایک خاص قسم کی معجون جو شہد اور دیگر ادویات نباتی و حیوانی سے زہر کے دفع کرنے کے لئے بناتے ہیں۔ تریاق فاروق بھی یہی ہے۔ دیکھو افیون

تریاق پارسی اصطلاح۔ بقول بحر پازہر صاحب برہان بر (تریاق فارسی) گوید که این را در عربی حجر التیس نامند معاصرین عجم بر زبان دارند صاحب محیط هم این را پادزهر گفته۔ **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است و صراحت پازہر بجایش گذشت (اردو) دیکھو پازہر۔

تریاق ترکی اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و آنند و محیط موسیائی را گویند و آن انسانی و کانی هر دو باشد **مؤلف** عرض کند که صراحت کامل بر موسیائی می آید و رینجا همین کافی است که مرکب توصیفی است (اردو) دیکھو موسیائی۔ مؤنث۔

تریاق روستائی اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و آنند سیر مراد ر پیاز است که بعربی ثوم

و قوم خوانند مؤلف عرض کند که مرکّب توصیفی است۔ ناصرحت کافی بر (اسکندروس و ترک روستایان) کرده ایم (اردو) پہنا مذکّر۔ دیکھو اسکندروس کے پہلے معنے۔

تریاق فارسی اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و انند و محیط ہمان تریاق پارسی کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ مرکّب توصیفی است۔ (اردو) دیکھو تریاق پارسی اور پادزہر۔

تریاک بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و سروری و وارستہ بفتح اوّل بروزن افلاک (۱) پادزہر می فرمایند کہ معرب این تریاق است و (۲) افیون و صاحب برہان گوید کہ بکسر اوّل ہم آمدہ (حکیم سنائیؒ) یک جہان زیر گنبد افلاک ٭ کام پر زہر و خانہ پر تریاک ٭ خان آرزو در سراج گوید کہ بعض محققین کہ بالفتح گفتہ اند محل نظر است چراکہ معرب این تریاق دلالت صریح دارد بر مکسور الاوّل مؤلف عرض کند کہ این اسم زبان یونانی است پس در بالفتح بودنش محل تامّلی نیست بعض فارسیان کہ این را بالکسر خواندہ اند تفریس باشد و از ہمین تفریس تعریب واقع شدہ پس کسر معرب دلیل آن نباشد کہ صحت لفظ بالکسر باشد (اردو) (۱) تریاک۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ دیکھو تریاق (۲) دیکھو افیون۔ مؤنث۔

تریاک آفریدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ پیدا کردن تریاک است بمعنی حقیقی۔ (سعدیؒ) تریاک در دہان رسول آفرید حق ٭ صدیق را چہ غم بود از زہر جانگزا (اردو) تریاق پیدا کرنا۔

تریاک اکبر اصطلاح۔ بقول برہان در (ملحقات) و بحر کنایہ از پادزہر است کہ عاشق

به معشوق دهد مؤلف عرض کند که معنی لفظی
این تریاک بزرگ و مغز است یعنی آن تریاق
فرضی و شاعرانه که عاشق برای دفع زهر چشم
معشوق بکار برد (اردو) تریاک اکبر بقاعدهٔ
فارسی کہہ سکتے ہیں وہ تریاک جو عاشق معشوق
کو دیتا ہے۔ مذکر۔

تریاک بردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بردن درینجا بمعنی تلاش کردن است و این مصرف
محاوره باشد چنانکه عرفی گوید (ص) کنون
اگر نرسی کی رسی بفریادم ؎ مرا چو جان بلب آید
کجا برم تریاک ؎ (اردو) تریاک ڈھونڈھنا یا ڈھونڈھنے

تریاک بریدن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار بمعنی (۱) نشاء افیون زائل شدن است
و (۲) تریاک گذاشتن صاحب بحر بمعنی دوم
قانع وارسته همزبانش (اشرف (۱) رباعی)
یاران بکشید تیغ بیباکی را ؎ مهجور رسانید بر
خاکی را ؎ دشوار تر از بریدن شاه رگ است
تریاک اگر برید تریاکی را ؎ (عشرتی ص)
یک لطف نمایان تو در حق من این بود ؎ کز
وعدهٔ تریاک تو تریاک بریدم ؎ (شفیع اثر
ص) بریدن از تو برنگ بریدن تریاک ؎
رسانده است بلب جان ناتوان مرا ؎ مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است (اردو)
(۱) افیون کا نشہ زائل ہونا (۲) افیون ترک
کرنا۔ چھوڑ دینا۔

تریاک خوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار و بحر (۱) در ہلاک خود کوشیدن (میرزا
طاہر وحید ص) بمن گفتی ای آفتاب غلام
؎ که افیون حلال است و صهبا حرام ؎ چنانم
حدیث تو از کار برد ؎ که خواهم ازین غصه
تریاک خورد ؎ مؤلف عرض کند که مجازاً
بمعنی (۲) افیون خوردن است که معنی حقیقی
است و حق آنست که تریاک زهر است الا مهلک

اقل کہ زہر نیست پس معنی اوّل من وجہٖ درست است کہ تریاک خوردن زہر خوردن باشد (میرزا اسمعیل ایما ؎) ترک خواہشہا کند گر تلخ کامست باک نیست ٭ چارۂ بہر مواجر خوردن تریاک نیست ٭ (محمد قلی سلیم ؎) محبت کرد ازین تلخ تربن زندگانی را ٭ اگر زہرم نمیداد آسمان تریاک می خوردم ٭ (اردو) (۱) زہر کھانا (۲) افیون کھانا۔

تریاک رسیدن مصدر اصطلاحی بقول بہار و انند تسکین شدن بہ تریاک **مؤلف** عرض کند کہ ذوق سخن ما را اجازت نمی دہد کہ این را تسلیم کنیم معاصرین عجم ہم برزبان ندارند مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) افیون سے حالت نشہ میں ہونا۔

تریاک روستایان اصطلاح۔ بقول رشیدی بمعنی سیر کہ برادر پیاز است۔ صاحبان جہانگیری و ناصری در ملحقات ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ باشد ازینکہ روستایان سیر را ہمچون تریاک بکثرت می فروشند کہ سیر خوران ہمچو تریاک خوران زنہار ترکش نمی کنند بوجہ اینکہ گویند سیر بسیار ہاضم است و عموماً زیر استعمال خاص و عام راحت کافی بر اسکندروس گذشت (اردو) دیکھو اسکندروس۔

تریاکی بقول انند و غیاث (۱) بمعنی افیونی کہ عادت خوردن افیون دارد و (۲) نام شاعری **مؤلف** عرض کند کہ معنی اوّل بیای نسبت است و بمعنی دوم تخلص شاعریست نہ نامش (اردو) (۱) دیکھو افیونی کے پہلے معنے (۲) تریاکی ایک شاعر معروف کا تخلص ہے۔ مذکر۔

(الف) تریاکی چیزی شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار کنایہ از مالوف و معتاد چیزی شدن و ہم او گوید کہ - - - - - -

(ب) تریاکی چیزی کردن بمعنی مالوف و معتاد چیزی کردن (ملا طغرا در تعریف گل کوکنار

سه) شقائق ازان برلب جو شده ۞ که تریاکی صحبت
او شده ۞ (میرزا معز فطرت سه) در مذاق سخن
تلخ گوار گردیده ۞ تا لب لعل تو تریاکی دشنام
کرده ۞ صاحبان بحر و اننده هم ذکر این کرده اند۔
مؤلف عرض کند که مجاز از معنی حقیقی تریاک
است که تریاک هم تریاکی را مالوف و معتاد
خودش می کند (اردو) الف کسی چیز یا کام
کا عادی ہونا (ب) کسی چیز یا کام کا عادی کرنا

تریان | بقول برہان بکسر اول بروزن گریان
طبق چوبین و طبقچه ۞ نیز گویند که از شاخ بید بافند
می فرماید که بروزن مرجان هم آمده صاحبان
جهانگیری و رشیدی گویند که مرادف همان تریانه
که گذشت. صاحب جامع ۞ طبق بید قانع [illegible]
سروری از شمس فخری سندی آورده (بیت)
ذیل ۞ طبخت از کشت زار چیره آمده [illegible]
۞ طبقی به صورت تریان ۞ می فرماید که به بیان
بفتح تا و سکون رای مهمله و کسر یا نیز بدین معنی آمده
اما در رسائی فی الاسامی تریان بروزن کریان بمعنی سبد
عریض است صاحب ناصری گوید که مرادف تریان
و تریانه. خان آرزو در سراج می فرماید که این مخفف
یکی از انها مؤلف عرض کند که اتفاق داریم
با او (اردو) دیکھو تریانہ۔

(الف) **تریت** | بقول برہان بفتح اول و کسر ثانی و سکون تحتانی و فوقانی (۱) ریزه کردن
نان در میان دوغ و شیر و شربت و آبگوشت و مانند آن و هم او ------

(ب) **ترید** | را بهمین معنی آورده. صاحب ناصری بذکر هر دو گوید که همین را اشکنه نیز گویند
و بتازی ثرید خوانند (المحقق الطعمه الف سه) روغنی که باچه جمع آورده پیر کله بزه ۞ کفچه کفچه
[illegible] (مولوی معنوی ب سه) این کن و این سر تو [illegible] ۞ تا که نانها
را ترید کن ۞ [illegible] صاحبان جامع و سروری و جهانگیری هم ذکر هر دو کرده اند (المحقق ب سه)

آنکه شعم کند از عشق ترید یا چه پا تا بخورد وش ندیم بر منش انکاری هست پا خان آرزو در سراج
تنها هر دو می فرماید که ثرید بثای مثلثه معرب ترید است مؤلف عرض کند که الف مبدل
ب باشد چنانکه زردشت و زرتشت وبخیال ما (۲) اسم مصدر تریدن است که می آید بمعنی
کشش وهر دو معنی اسم جامد فارسی زبان باشد (اردو) الف و ب (۱) روٹی کو ٹکڑے
ٹکڑے کر کے دودھ یا شربت یا شوربے وغیرہ میں ڈالنا کا حاصل بالمصدر (۲) کشش کھنچاوٹ

تریدن بقول برهان و ناصری بفتح اول بر وزن و معنی (۱) کشیدن و بیرون آوردن باشد و (۲) بضم اول بمعنی رسیدن صاحب برهان گوید که بمعنی اول بازای منقوطه وار هم آمده صاحب جهانگیری بذکر معنی اول می فرماید که با اول مضموم رسیدن . صاحب جامع بذکر معنی اول نسبت معنی دوم رسیدن نوشته . صاحب رشیدی بهر دو معنی با برهان متفق و می فرماید که مرادف ترنجیدن است و اصح بمعنی کشیدن ترنجیدن است که در باب نون و فصل زای فارسی بیاید . صاحب سروری بر معنی اول قانع و صراحت کند که بازای معجمه نیز آمده صاحب مؤید هم بر معنی اول اکتفا کرده . خان آرزو در سراج بذکر قول رشیدی گوید که درین بچند وجه تامل چرا که نوریدن بنون اول بمعنی شرمنده شدن است در حضور خصم پس مرادف آن نمی تواند شد و نیز درین صورت مخفف بوده نه مرادف و تزیدن به زای منقوطه در اکثر فرهنگها آمده پس احتمال دارد که تشیدن به نون و زای فارسی نیز آمده باشد والله اعلم بحقیقة الحال . صاحب بحر باتفاق برهان در هر دو معنی می فرماید که سالم التصریف است که غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیامده و هم او ذکر تزیدن به زای معجمه دوم عوض رای مهمله بهر دو معنی بالا هم کند صاحب موارد بذکر معنی اول می فرماید که صحیح به زای تازیست چرا که مخفف ترنجیدن است

و ذکر معنی دوم هم فرموده و هم او بذیل توریدن
به رای مهمله سوم ذکر این معنی دوم کرده صاحب
نوادر مصدر با نش و بذیل توریدن این را بمعنی دوم
آورده گوید که مخفف اوست مؤلف عرض
کند که بمعنی اوّل مرکب است از ترید که گذشت
بزیادت علامت مصدر دن و حذف یک دال

از دو دال جمع شده و بمعنی دوم مخفف توریدن
که می آید و آنچه بهر دو معنی بالا به زای هوّز باشد
مبدل این چنانکه برغ و برغ تا آنکه بمعنی دوم رابیدن و
رسیدن نوشته اند تصرف کاتبین باشد صراحت کامل
معانی بر تریدن می آید (اردو) (۱) کھینچنا۔ با
لانا (۲) رم کرنا۔ وحشت کرنا۔

تریز بقول برهان بکسر اوّل و ثانی و سکون تحتانی مجهول و زای نقطه دار (۱) شاخ جامه
و قبا را گویند و آن دو مثلث باشد از دو طرف دامن جامه و (۲) بال و پر مرغان را هم
گفته اند۔ صاحب جهانگیری بر معنی اوّل قانع و می فرماید که تیریز هم آمده (مولانا ملک قمی
ـــه) ای ازل بر قد تو چست قبای که ابدت دامن کشان در پای که هفته ات هفت بند دید
چپ و راست که شش تریز است و شش جهت بر راست که صاحب جامع بذکر هر دو معنی بالا نیز
که مخفف تیریز است و این قدر اضافه کند که بفتح اوّل هم آمده بر وزن نذیر۔ صاحب رشیدی بر
معنی اوّل اکتفا فرموده۔ خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی بحواله برهان کرده می فرماید که آنچه
صاحب برهان تریر بهر دو رای مهمله بمعنی و بر وزن نذیر آورده ظاهر اغلط است که همان نذیر
عربی را چنین خوانده اند و این از عجائب است مؤلف عرض کند که البته در بعض نسخ برهان
تریر بهر دو رای مهمله بمعنی نذیر نوشته و لیکن در بعض نسخ تریر متروک است ما بجدیکه خیال می کنیم
تریر لغتی در فارسی نیست و آنچه صاحب جامع این را بکسر اوّل بر وزن شتیر واز

جہت اظہار فتح اول بروزن نذیر نوشته و دران صراحت بمعنی نذیر کرده نه تریر را بمعنی نذیر
آورده از ہمین صراحتش بعض کاتبین مطابع و محققین ہم در بعض نسخ برہان بغلط فہمی خود تقریر
بیجا کرده تریر را بمعنی دیگر یعنی نذیر قائم کرده اند ۔ باقی حال لغت زیر تریر اسم جامد فارسی
زبان است و مخفف تیر پره و معنی دوم مجاز معنی اول (اردو) (۱) بانس کی تیلی جو شگافتہ
ہوتی ہے ۔ مؤنث (۲) پرندون کے پر اور پنکھ ۔ مذکر ۔

(الف) **تریشه** | بہار ذکر این کرده از معنی ساکت و سند علی قلی بیگ نشکان پیش می کند که
معنی تریشه از و پیدا نیست (۵) جلدی بدین خسته این زار نماند است که سراج محنت بیسکه گشاید
تریشه و صاحب فرہنگ افدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود می طرازد که آن خرده چوبہا است
که ہنگام تراشیدن چوبہا و تیرہا از دم تیشه یا رنده می ریزند و آن را که از دندانہای اره می ریزد
خاک اره گویند **مؤلف** عرض کند که الف اسم جامد فارسی زبان است و از سند بالا مصدر ۔

(ب) **تریشه کشیدن** | یعنی پوست چوب از تیشه یا رنده بر آوردن باشد (اردو) الف
لکڑی کا پوست ۔ مذکر (ب) لکڑی کا پوست نکالنا ۔

تری کردن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر
ظرافت کردن است **مؤلف** عرض کند که دیگر
کسی از محققین زباندان و اہل زبان ذکر این
مصدر اصطلاحی نکرد و معاصرین عجم ہم بر زبان
ندارند و صاحب بحر که پیشتر ذکر او است سند

استعمال این پیش نکرد و استاد ما است و خیلی تحقیق
پسند بود عجبی نیست که استعمال این در کلام فارسی
دیده باشد حیف است از نظر ما نگذشت و بوجه
سند استعمال این را تسلیم نمیکنیم (اردو) ظرافت
کرنا ۔ تمسخر کرنا ۔

تریبان بقول برهان بر وزن زریبان طبق پهن چوبین و طبق و سبد پهنی را گفته اند که از شاخهای باریک چوب بید بافند می فرماید که بکسر تحتانی هم آمده که بر وزن سختیان باشد صاحبان جامع و رشیدی و آنند هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که اشارهٔ این بر تریبان کرده ایم که به نون سوم گذشت (اردو) دیکھو تریبان -

تریته بقول برهان بر وزن قرینه (۱) نوعی از قاتق که مردم نامراد و فقیر در آش های آرد کنند و طریق ساختنش آنست که نان تنور نیم پخته را ریزه ریزه کرده با فلفل و زنجبیل و زیره و سیاه دانه کوفته و سبزیها ریزه کرده مانند شلغم و چقندر و گندنا و پودینه و امثال آن مجموع را در تغاری کنند و سرکه و دوشاب بر بالای آن ریزند و مشت بسیاری زنند تا خوب خمیر شود و در آفتاب نهند و همچنین تا چهل روز بدین دستور هر روز سرکه و دوشاب دران ریزند و بر هم زنند و در آفتاب نهند تا بقوام آید و بعد از چهل روز قرصها از آن سازند و خشک کنند و در وقت احتیاج قرصی از آن در آب گرم اندازند تا نرم شود و قاتق آش کنند و (۲) اقسام سبزیها را نیز گویند و (۳) طعامی باشد که آن را با گوشت و گندم و سرکه پزند که آن را بعربی عریشه خوانند صاحب جهانگیری ذکر معنی اول و دوم کرده نسبت معنی دوم گوید که انواع سبزیها را مانند ترهٔ بادام و ترهٔ تیزک و بادرنجبویه و ترب و گندنا و امثالهم صاحب ناصری بذکر هر سه معنی نسبت معنی سوم می فرماید که بر ترخوانه و ترخینه گذشت صاحبان سروری و رشیدی و جامع ذکر هر سه معانی فرموده اند خان آرزو در سراج گوید که ظاهر اً مخفف ترخینه است که گذشت و بمناسبت ترشی این را نیز می گفته اند **مؤلف** عرض کند که ماخذ بیان کرده

قرین قیاس می نماید (حکیم سنائی ؎) ترینہ گر بخوری ز مرد مشغلہ بیش از مرگ ✤ بیسا از وقاحت چہ لذت تریرہ حلواش ✤ (ناصر خسرو ؎) شکر چہ نہی بخوان اندر نداری ✤ بخوان اندر مگر سرکہ ترینہ ✤ بخیال ما ترکیب این لفظ با لفظ تر بمعنی خودش و یا و نون و ہای نسبت یافتہ می شود نظر باعتبار نسخ اہل زبان بہر سہ معنی درست دانیم (اردو) (۱) دیکھو ترفینہ و ترخوانہ (۲) سبزیون کے اقسام مذکر (۳) ایک قسم کی غذا جو مثل حلیم کے گوشت اور گیہون سے پکاتے ہین مؤنث۔

تریو | بقول برہان و جامع باواو مجہول بر وزن بد خو پارچہ سفید باریک۔ صاحب سروری بحوالہ نسخہ میرزا معنی بالا را نوشتہ بحوالہ فرہنگ فخر قواس گوید کہ جامہ باریک کہ بدن از زیر آن نماید و یکی از اکابر استعمال این کردہ (؎) تا باز نماید چو می از شیشہ صافی ✤ ساقی تن گلرنگ خود از جامہ تریو ✤ صاحب ناصری ذکر این بحوالہ برہان کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ترکیب لفظ تری باواو نسبت معلوم می شود چون ہندو (اردو) وہ باریک کپڑا جس کے پہننے سے جسم نظر آئے۔ مذکر۔

تریوہ | بقول برہان و جامع و سروری و رشیدی و ناصری و [illegible] و رابع کہ واو باشد و کسر ثانی و سکون تحتانی مجہول راہ پشتہ پشتہ ناہموار و پست و بلند [illegible] (لبیبی ؎) چون باز پرندہ بر گریوہ ✤ چون باد روندہ بر تریوہ ✤ (شہیدی [illegible] ؎) بر گریوہ راہ چون چہ چون عقاب اندر ہوا ✤ بر تریوہ راہ چون چہ ہمچو بر صحرا شمال ✤ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است دیگر ہیچ (اردو) ناہموار راستہ نیچا اونچا راستہ

	فوقانی با زای ہوز	

تشر بقول برهان و جامع بفتح اول و سکون ثانی (۱) کل و کچل را گویند یعنی سری که زخم یا جای زخم
دران باشد و (۲) نام مرغکی است خوش آواز و کم سکون و بیشتر در گلستان ها می باشد و آن را
بعربی صعوه میگویند و (۳) دندانهٔ کلید و (۴) برگ نوبرآمده از درخت صاحبان رشیدی و
جهانگیری معنی چهارم را ترک کرده (حکیم سوزنی سه) نخواهم مغز کوزا نه بهر آن را که مغز کوز
خوردن سر کند تشر ٭ (استاد رودکی سه) بس لطیف آید بوقت نوبهار ٭ بانگ رود و بانگ
کبک و بانگ تشر ٭ (شاعر سه) دهکاری بی وهست و شتربان بی شتر ٭ پالان بی خراست و کلید
تهی ز تشر ٭ صاحب سروری بر معنی دوم و سوم قانع. صاحب ناصری نیز که هر دو معنی بالا معنی
سوم را غلط دانسته و معنی چهارم را بحواله برهان نقل کرده می فرماید که در رشیدی نیست خان آرزو
در سراج معنی اول و دوم را آورده نسبت معنی سوم گوید که صاحب جهانگیری بمعنی سرشتن
و دندانهٔ کلید نوشته و رشیدی آن را غلط گفته گوید که صحیح نشر به نون و زای فارسی و رای خود غلط
کند که نشر به نون و زای عجمی است در جهانگیری هم بدین معنی است و چون هیچ یکی سند ندارد جزم بر
تصحیف هیچ یک نمی توان کرد و هر بیتی که بسند معنی کچل آورده در جهانگیری سند معنی سرشتن است
و بمعنی صاحب رشیدی در بیت مذکور من حیث المطلب درست نمی شود و می فرماید که در برهان بمعنی
برگ نوبرآمده آورده و وقوسی بدین معنی به زای فارسی گفته و صحیح همین است **مؤلف** عرض کند
که تشر به زای فارسی بمعنی دوم و چهارم می آید ما آن را اصل دانیم و این را باعتبار محققین صاحب
زبان مبدلش چنانکه تژند و تزند و معنی اول و سوم اسم جامد فارسی زبان است آنچه خان آرزو
بحث های بیکار بیان آورده و معنی سرشتن را بحواله برهان نوشته فضولی اوست که در هیچ

نسخۂ برہان نیست مخفی مباد کہ صاحب محیط نسبت معنی چہارم گوید کہ آن را بہندی کونپل گویند
و نسبت معنی دوم ہرچہ بر صفحہ نوشتہ ماذکرش بہ معنی اول تذکرہ کردہ ایم (اردو) (۱) وہ ہر
جو گنجا ہو۔ مذکر (۲) دیکھو تتر کے پہلے معنی (۳) کنچی کے دندانے۔ مذکر۔ (۴) کونپل دیکھو انکھوا

تزاو بقول برہان بفتح اول و ثانی بالف کشیدہ و بواو زدہ نام مبارزی بود تورانی کہ
داماد افراسیاب بود و گیو او را زندہ گرفت و بانتقام برادرش بقتل آورد و می فرماید
کہ بزای فارسی ہم آمدہ صاحب ناصری ہم ذکر این کردہ (فردوسی ؎) چنین گفت با
گیو جنگی تزاو ٭ کہ تو چون عقابی و من چون چکاو ٭ صاحب انند نقلش برداشتہ **مؤلف**
عرض کند کہ معنی این لفظ معلوم نشد و آنچہ بزای فارسی می آید اصل است و این مبدلش
کہ مستعمل شدہ چنانکہ تژند و تزند (اردو) تزاو ایک تورانی پہلوان کا نام ہے جو افراسیاب
کا داماد تھا۔ مذکر۔

تزک بقول برہان و جامع و جہانگیری و ناصری بضم اول و فتح فوقانی بر وزن مرغک تفک
دہن را گویند و آن چوبی باشد میان خالی بدرازی نیزہ کہ باگلولہ گل بزو و بنفس گنجشک و امثال
آن را بدان زنند صاحب سروری بحوالۂ نسخۂ میرزا ذکر معنی بالا کردہ (ازناصری ؎) جان
خصم از تیر سہم انگشت بر شاخ عمر ٭ بادلرزان و طپان چون گنجشک از تزک ٭ صاحبان
رشیدی و مؤید و سراج ہمین لغت را بہ نون سوم عوض فوقانی آوردہ اند **مؤلف** عرض کند
کہ غیر ازین ہر سہ محققین آخر الذکر ہمہ محققین بالا این را بہ فوقانی سوم گفتہ اند و قول ناصری
و جامع و سروری کہ ہر سہ صاحب زبانند معتبر تر از محققین ہند شد و اگر سند استعمال بہ نون

مذکر (ب) جھوٹا۔ کاذب (اا دری الف ۵) بھیجا خدا نے خالق اکبر پہ فاتحہ یعنی نبی کے خاص پیمبر پہ فاتحہ کو

تزغ بقول برہان و جامع بفتح اول و سکون ثانی و غین نقطہ دار چوب تاغ را گویند و آن هیزمی است کہ آتش آن بسیار بماند و بضم اول هم بنظر آمده صاحب ناصری ذکر این بحوالۂ برہان کرده۔ خان آرزو هم بحوالۂ برہان ذکر این فرموده گوید کہ این تصحیف است چه بدین معنی در فرہنگہای معتبره نیست۔ توغ را کہ بمعنی تاغ بلکہ توغ مبدل آن چنانچہ قوسی نوشتہ چنین خوانده است **مؤلف** عرض کند کہ صاحب جامع کہ محقق اہل زبانست معتبر تر از خان آرزوی ہندنژاد باشد و ما باعتبارش این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) دیکھو تاغ کے پہلے معنے۔

ترف بقول برہان بفتح اول و سکون ثانی و فای سعفص (۱) ریحانی باشد کہ از کشک سازند و (۲) بمعنی تری و تازگی هم گفتہ اند و (۳) نعمت و آسایش را نیز گویند و فرماید کہ بضم ثانی هم بنظر آمده۔ صاحب جامع بر معنی دوم و سوم قانع۔ خان آرزو در سراج نسبت معنی اول گوید کہ این تصحیف و غلط است و صحیح بہ رای مهملہ چنانکہ گذشت و نسبت معنی دوم و سوم گوید کہ در کتب معتبره اثری از این معانی نیست و صحیح بہ رای مهملہ لغت عربی است **مؤلف** عرض کند کہ ما بمعنی اول این را مبدل ترف دانیم کہ بجایش گذشت چنانکہ برغ و بزغ شک نیست کہ غیر از برہان و جامع دیگری ذکر این نکرده ما این را غلط ندانیم از ینکہ معاصرین عجم این را بدین معنی لغت فارسی قدیم گویند و از ینکہ فارسیان لغت عرب ترف را کہ بہ رای مهملہ است بہ تبدیل رای مهملہ بہ زای معجمہ بمعنی دوم و سوم استعمال کرده اند و صاحب جامع هم این لفظ را آورده پس این را

بمعنی اوّل مجاز معنی دوم دانیم و نسبت معنی دوم وسوم هم باعتبار صاحب جامع این را مبدّل لغت عرب و مفرّس می شماریم (اردو) (۱) دیکھو ترف (۲) تری ـ تازگی ـ مؤنّث (۳) نعمت آسایش ـ مؤنّث ـ

ترفان بقول برهان و جامع بفتح اوّل و فای به الف کشیده بر وزن چسپان مخفّف ترزفان است که ترجمان باشد خان آرزو در سراج بحوالهٔ برهان ذکر این کرده و صاحب انند هم آورده. **مؤلّف** عرض کند که باعتبار جامع که محقّق صاحب زبان است این را مخفّف ترزفان دانیم و بحث کامل همدر انجا مذکور (اردو) دیکھو ترزفان ـ

ترک بقول بهار بضم اوّل (۱) معروف و فرماید که لغت ترکی است و (۲) بمعنی ترکش ـ (سنجر کاشی ؎) فوج صد بوالهوس از ناوک آهی شکنم ٭ ترک سینه پر از ناوک دلدوز من آراسته هم زبان بهار ـ صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم است نسبت معنی اوّل صراحت کند که با هر دو پیش بمعنی آرایش و آراستگی و آئین باشد صاحب لغات ترکی ذکر این بمعنی اوّل کرده. **مؤلّف** عرض کند که فارسیان استعمال این بمعنی اوّل در زبان خود هم کرده اند و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم به استناد کلام سنجر کاشی یکی از معاصرین عجم گوید که ما این را به رای مهمله مخفّف ترکش دانیم که فارسیان قدیم ترک ـ ترکش را می گفتند پس اندرین صورت در شعر سنجر غلطی کتابت باشد (اردو) (۱) ترک ـ بقول آصفیه ـ فارسی ـ اسم مؤنّث ـ ترتیب ـ انتظام ـ ضابطه ـ لشکر ـ (۲) دیکھو ترکش ـ

ترلب بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و سروری و ناصری و سراج بسکون ثانی بر وزن

مطلب ۔ دنبہ برشتہ شدہ را گویند کہ بر روی آشہای آرد ریزند (منوچہرد رصفت لاخشہ کہ نوعی از آش آرد است می گوید) از چشمہ مہتاب کن ضم ٭ وز قرصۂ آفتاب بہ خوان ٭ دوغش خوش و روغنش مروق ٭ سیرانگ ترلبش فراوان ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) بکرے یعنی دُنبے کی وہ دم جو بھون کر اُسکی چربی کو آش مین شریک کرتے ہین

ترزم بقول برہان و جامع و سروری و انند بفتح اوّل بر وزن خرم میغ را گویند و آن بخاری و ابرتنکی باشد کہ بر روی زمین پہن شود و این را بعربی ضباب خوانند صاحب برہان می فرماید کہ باین معنی بجای حرف اوّل نون و بجای حرف ثانی زای فارسی ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل شبنم کہ بہندی آن را کُہر گویند ۔ اسم جامد فارسی زبان و صاحب منتخب بر ضباب گوید کہ تریہا مانند شبنم افتد (اردو) کُہر بقول آصفیہ ہندی ۔ اسم مؤنث شبنم ۔ وہ بخارات جو سردی کے موسم مین صبح اور شام کو دہند کا عالم کر دیتے ہین ۔ کہاسا ۔

ترندرہ بقول برہان و جامع بر وزن سمندر ۔ مرغکی است کہ او را بعربی صعوہ گویند ۔ جناب سروری بحوالۂ لسان الشعرا ذکر این کردہ ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ غالباً تصحیف ترندہ است کہ در فصل رای مہملہ گذشت و می تواند کہ برعکس باشد و ثانی اقوی چہ ترزہ بہ زای معجمہ بدین معنی آمدہ و آن را مخفف دانیم **مؤلف** عرض کند کہ ترہ بہ رای مہملہ ہم بدین معنی گذشت و ترندہ بہ رای مہملہ ہم پس ترہ را مخفف ترندرہ ہم توان گفت پس از ین ہر دو یکی را ہم اقوی نمی توان گفت ما ہر دو را اسم جامد فارسی زبان دانیم کہ تبدیل رای مہملہ بہ زای معجمہ و برعکس این ہر دو آمدہ چنانکہ بدغ و برغ (اردو) دیکھو ترندرہ ۔

ترزنگ صاحبان رشیدی و سراج ذکر این کردہ اند ہمان ترنگ است کہ بہ فوقانی سوم

گذشت **مؤلف** عرض کند که تعریف و اشارهٔ این‌ها همه را اینجا کرده‌ایم (اردو) دیکھو ترنگ ۔

تزوال | بقول برهان و ناصری بر وزن احوال برگ گیاه را گویند و بزای فارسی هم آمده **مؤلف** عرض کند که همان اصل باشد و این مبدلش چنانکه زند و ژند و آنچه به رای مهمله بهمین معنی گذشت مبدل این چنانکه تزغ و ترغ (اردو) دیکھو تروال ۔

تزویر | بقول بهار بیاراستن و نیکو گردانیدن و راست کردن چیزی کذا فی الکنز و دروغ ظاهر کردن کذا فی المنتخب **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است فارسیان بمعنی مکر و فریب هم استعمال کنند که مجاز معنی دروغ است و با مصادر خویش که در ملحقات می آید (ظهوری ــه) مرشد می کده عجم چو می خالص داد ۞ داد بس توبه ز سالوسی و تزویر مرا ۞ (اردو) تزویر ۔ بقول آصفیه عربی اسم مؤنث ۔ مکر ۔ فریب ۔

تزویر کردن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مکر و فریب کردن است (حافظ شیراز ــه) می خور که شیخ و حافظ و مفتی و محتسب ۞ چون نیک بنگری همه تزویر می کنند ۞ مخفی مباد که سند بالا بتحقیق ما سند (تزویر کندن) است و صراحت کردن و کندن بجایش می آید (اردو) مکر و فریب کرنا ۔ تزویر کرنا بھی کہہ سکتے ہیں ۔

تزیدن | بقول برهان و جامع بر وزن وزیدن بمعنی بیرون کشیدن و بر آوردن صاحب بحر گوید که بر وزن و معنی تریدن است که گذشت (سالم التصریف) که غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید ۔ صاحب موارد توزیدن را اصل داند و این را مخفف آن و این را کامل التصریف گوید و مضارع این تزد و تقویش (۱) فراهم آوردن و اندوختن و (۲) بر کشیدن کینه و (۳)

فروبردن وفروکردن و(۴) گذاردن و(۵) تاخت وتاراج کردن و(۶) خواستن و(۷) جستن مؤلف عرض کند کہ ما بہ توجہ بیان تفصیلی این مصدر و ماخذ اینکردہ ایم خان آرزو درسراج این را مرادف تریدن گفتہ (اردو) (۱) جمع کرنا (۲) انتقام لینا (۳) چھونا (۴) ادا کرنا (۵) لوٹنا (۶) چاہنا (۷) ڈھونڈنا دیکھو موادہ دین توختن اور توزیدن اور تفریدن۔

ترنیک بقول جہانگیری درملحقات بفتح اوّل مخفف تازیک است کہ غیر عرب وترک باشد مؤلف عرض کند کہ ما بر تازیک صراحت کامل کردہ ایم (اردو) دیکھو تازیک۔

تزئین بقول بہار آراستن فرماید کہ بالفظ دادن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدرش یعنی زینت بامصادر فارسی می کنند کہ درملحقات می آید (اردو) تزئین۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ آراستگی۔ آرایش۔ زینت۔

تزئین دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی زینت کردن است (آصف طہرانی ص) ادب ملاحظہ می کردہ ام کہ تا غایت ہزاراں بہ ثنای تو شعر را تزئین ہم (اردو) زینت دینا آراستہ کرنا سنوارنا۔

تزئین کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تزئین دادن است کہ گذشت۔ (معزی نیشاپوری ص) مسافر ہی تو وگرد جہان مسافروار ہمی شوی وجہان را ہمی کنی تزئین پوشیدہ مبادکہ ازین سند مصدر (تزئین کنان) پیداست و تعریف کردن و کنان بجایش می آید (اردو) دیکھو تزئین دادن۔

تزئین یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند

که لازم تزئین کردن است بمعنی زینت یافتن و آراسته شدن (فصیحی هروی ؎) ای ز رخ تو تزئین یافته ترجمه در دین مصحف‌ها و زخال و خطت یافته تزئین مصحف‌ها (اردو) زینت پانا۔ آراستہ ہونا۔

فوقانی با زای فارسی

تژ بقول برهان و جامع و ناصری بکسر اوّل و سکون ثانی (۱) برگ درخت نوبرآمده و گیاه نورسیده را گویند و آن را بعربی حقل خوانند و (۲) مرغکی باشد حقیر جثه و آواز حزینی هم دارد و عربان آن را صعوه گویند۔ صاحب جامع بالفتح گوید۔ صاحب جهانگیری بذکر هر دو معنی نسبت معنی اوّل میفرماید که برگ گیاه نوبرآمده و بالفتح باشد۔ صاحبان رشیدی و سروری بر معنی اوّل قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گوید که صاحب برهان در معنی دوم غلط کرده که آن معنی تزاست که به زای تازی گذشت **مؤلف** عرض کند که ما قول صاحبان جامع و ناصری را که هر دو محققین اهل زبانند معتبر تر از خان آرزوی هندنژاد دانیم و این را بهر دو معنی بالاصل گیریم و تز را مبدل این چنانکه تژند و تزند۔ مخفی مباد که این ظاهرا بمعنی اوّل مخفف تژاول است که می آید (اردو) (۱ و ۲) دیکھو تز کے چوتھے اور دوسرے معنے۔

تژاو بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و سروری و ناصری و سراج بفتح اوّل و ثانی بالف کشیده و بواو زده نام داماد افراسیاب مرادف تزاو که به زای تازی گذشت (حکیم فردوسی ؎) چنین گفت با گیو جنگی تژاو ؛ که تو چون عقابی و من چون چکاو ؛ **مؤلف** عرض کند که این اصل است و آن که به زای تازی گذشت مبدل این چنانکه تژند و تزند۔

(اردو) دیکھو تژاد۔

تژاول بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی بہ کسر واو بروزن ہاہل بمعنی تژوال است کہ برگ گیاہ باشد خان آرزو گوید کہ ہمین لغت بہ رای مہملہ عوض زای فارسی ہم گذشت و صحیح بہ زای فارسی و تژ کہ بہ ہمین معنی مذکور شد مخفف این است **مؤلف** عرض کند کہ طرز بیان محققین تژاول را گیاہ خاص قرار دادہ و ازین لفظ معلوم می شود کہ آن مرادف این است و آنچہ بہ زای تازی گذشت مبدل این چنانکہ ژند و زند و آنچہ بہ رای مہملہ مذکور شد مبدل تژاول چنانکہ بزغ و برغ (اردو) دیکھو تژ کے پہلے معنے۔

تژدک بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی با دال ابجد بروزن لغرک کرم گندم ضائع کن را گویند خان آرزو در سراج بذکر این می فرماید کہ بہ ہمین معنی تردک بہ رای مہملہ دوم ہم گذشت و یکی ازین ہردو تصحیف باشد **مؤلف** عرض کند کہ ما صراحت ماخذ این بر تژدک کردہ ایم و ہمین اصل است و آن مبدل این (اردو) دیکھو تردک۔

تژدہ بقول برہان و جامع بفتح اول و دال ابجد کہ ثالث باشد (۱) مزد گندم آسیا کردن و (۲) اجرت آسیا ساختن و تیز نمودن آسیا و (۳) دندانہای کلید و (۴) غنچہ گل و (۵) غنچہ زدن برگ باشد از درخت یعنی سر بر آوردن از درخت۔ صاحب سروری بمعنی اول و دوم قناعت فرمودہ **مؤلف** عرض کند کہ ہمین لغت بہ رای مہملہ دوم بمعنی دوم گذشت و بہ زای ہوز دوم ہم بخیال ما این اصل است و آنچہ بہ زای ہوز گذشت مبدل این چنانکہ ژند و زند و آنچہ بہ رای مہملہ گذشت مبدلش چنانکہ بزغ و برغ این است حقیقت معنی اول

و دوم و به دیگر معانی این اسم جامد فارسی زبان است وبس (اردو) (۱) چکھی پین پیہون پیسنے کی اجرت ۔ مؤنث (۲) چکھی بنانے اور رہانے کی اجرت ۔ مؤنث (۳) کنجی کے وندانے ۔ مذکر (۴) گلاب کی کلی ۔ مؤنث (۵) کوپل ۔ مؤنث ۔

تژر این همان است که تعریفش بر تجر گذشت و اشارهٔ این بقول رشیدی همدرانجا کرده‌ایم بخیال **مؤلف** این اصل است و اسم جامد فارسی زبان بمعنی خانهٔ زمستانی و آن مبدّل این چنانکه کژک و کجک (اردو) دیکھو تجر کے پہلے معنے ۔

تژشم بقول برهان و جامع بفتح اوّل بروزن خرم مبغ را گویند و آن بخاری باشد ملاصق زمین و کسر اوّل هم آمده ۔ صاحب ناصری بذکر قول برهان می گوید که تصحیف و خطاست و اصل نژم به نون اوّل باشد **مؤلف** عرض کند که صاحب جامع که محقق اہل زبان است اتفاق دارد با برهان و ما باعتبارش این لغت را صحیح دانیم جادارد که در مولد و مسکن صاحب ناصری استعمالش این نباشد و آنچه به نون می آید مبدّل این چنانکه نخجو و نخجو و آنچه به زای هوّز گذشت هم مبدّل این چنانکه ژند و زند (اردو) دیکھو تزم ۔

تژوال بقول برهان و جامع بروزن احوال برگ گیاه را گویند ۔ صاحب سروری می فرماید که به رای مهمله هم به همین معنی گذشت و ترا ول بروزن هلاہل هم **مؤلف** عرض کند که همین است اصل و آنچه به زای هوّز گذشت مبدّل این چنانکه ژند و زند و آنچه به رای مهمله مذکور شد مبدّلش چنانکه بزغ و برغ و آنچه بتقدیم الف بر واو گذشت قلب بعض تروال و لیکن طرز تعریف محققین در تعریف ترا ول اختلافی پیدا کرده است که آن را گیاه خاص قرار داده و تحقیقت

آن هم بمعنی عام برگ گیاه معلوم می شود حیف است که این تسامح شان بعد از وقت بنظر آمد (اردو) دیکھو تڑوال اور تڑوال ۔

تژوک بقول جامع و مؤید بروزن ملوک کرم گندم خوار **مؤلف** عرض کند که همین لغت به دال مهمله بعوض واو به همین معنی گذشت و صاحب جامع هم ذکرش کرده ظاهراً تصحیف و تحریف کاتب معلوم می شود و لیکن از ینکه محقق صاحب زبان هر دو را آورده جا دارد که این را مبدل آن دانیم که دال مهمله به واو بدل می شود چنانکه بید و بیو (اردو) دیکھو تژدک اور تژه ـ

تژه بقول برهان و جامع و ناصری بفتح اول و ثانی (۱) غنچه درخت و (۲) غنچه گل باشد و (۳) دندانه کلید و (۴) چوب بزرگی هم که اطراف چوبهای سقف خانه را بران نهند و (۵) خسبهای سر تیزی که بر سر دانه های گندم و جو در خوشه می باشد صاحب جهانگیری بر معنی دوم و سوم قانع بدین صراحت که معنی سوم را مطلق دندان گوید ـ صاحب رشیدی بر معنی دوم و چهارم قناعت کرده نسبت معنی چهارم صراحت کند که شهتیر است (کذا فی السامی) صاحب سروری فقط معانی دوم و سوم و چهارم و پنجم فرموده ـ خان آرزو در سراج گوید که در جهانگیری بمعنی غنچه و دندانهٔ کلید آورده و تحقیق آنست که همان برگ نو و دندانه کلید را بمشابهت گفته اند لیکن به زای تازی است که گذشت و بحوالهٔ برهان ذکر معنی چهارم و پنجم هم فرموده **مؤلف** عرض کند که همین است اصل و اسم جامد فارسی زبان و آنچه به زای معجمه دوم بچند معانی این آمده مبدل این است چنانکه زند و ژند دیگر هیچ (اردو) (۱) کلی ـ مؤنث (۲) گلاب کی کلی ـ مؤنث (۳) کنجی کے دندانے مذکر (۴) شہتیر ـ مؤنث ـ (۵) وه تیز رُوان جو گیہون یا جو کے خوشون مین دانون پر ہوتا ہے مذکر

فوقانی باسین مہملہ

تس بقول برہان وجہانگیری وجامع بفتح اوّل وسکون ثانی (۱) طپانچہ وسیلی وبضم اوّل (۲) بادی که از راه پائین بی صدا رہا شود و (۳) آب دہن بجانب کسی انداختہ صاحب برہان گوید که بعضی بمعنی سوم لغت عربی دانند (رودکی ؏) رخ اعدات از تس نکبت ہمچو قیر وشبہ شبہ آمد صاحب رشیدی بمعنی اوّل و دوم قانع صاحب سروری بذکر معنی اوّل و دوم می فرماید که بضم تا خیو بجانب کسی انداختن (کذا در نسخہ میرزا) (حکیم لامعی جرجانی ؏) دست بخیو تر کرده و بر دست تسی ده واانگه بسر وریش براو رت فروہال صاحب ناصری ہم معنی سوم را ترک کرده وارسته بذکر معنی دوم گوید که (۴) بمعنی بمعنی براز گویند (الظفرا در ہجو بوالحسن ؏) دانم زپای کنده تراز خویش رود ماند تسی که از پس سنده بود و ذکر معنی سوم ہم می فرماید بصراحت لغت عرب خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل و دوم و سوم کرده. بہار بمعنی دوم وچہارم قناعت فرموده

مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است بہمہ معانی. ما می دانیم که معنی چہارم اصل است که از پس براز گرفتند ومعنی دوم مجاز ..... وبگر معانی ہم اسم مستقبل. صاحب انند تس را لغت نگفت ومعنی سوم ہم ننوشت وصاحب منتخب ہم تس را نیاورد صاحب مؤید ہم تس را بذیل لغات عرب نگاشت وبذیل لغات فرس بر ذکر معنی سوم قانع. گویا این را بمعنی سوم ہم لغت فارسی داند صاحب منتہی الارب ہم تس را نیاورده ما این را بمعنی سوم ہم لغت فارسی زبان دانیم **(اردو)** (۱) طمانچہ. مذکر (۲) گوز. مذکر. پاد (۳) تھوک. مذکر (۴) براز. مذکر. گُہ. نجاست.

تساچہ بقول برہان در ملحقات بروزن خفاچہ نہنگ را گویند وہمی فرماید که بشین معجمہ ہم

آمده صاحب مؤید هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که اگر لغت فرس است چنانچه صاحب مؤید بذیل لغات فرس آورده وجهی نبود که دیگر محققین زباندان و صاحب زبان این را ترک کنند مشتاق سند استعمال باشیم لغات ترکی هم ازین ساکت صاحب محیط بر نهنگ گوید که اسم فارسی است و بعربی تمساح و بهندی مگر و مگرمچهه ـ حیوانی است دریائی ـ مزاج آن گرم در دوم و خشک در سوم ـ شدید الحرارت و گوشت آن غلیظ و ردی الکیموس و محرک باه و مضرت ها وارد (الخ) **(اردو)** نهنگ ـ بقول آصفیه ـ فارسی ـ اسم مذکر ـ مگرمچهه ـ ناکو ـ گھڑیال ـ شیر دریا ـ شیر آبی ـ

تسامح بقول ملحقات برهان (۱) بمعنی تغافل و اغماض و چشم پوشی و (۲) بمعنی ملایمت و نرمی بپاس خاطر کسی ـ **مؤلف** عرض کند که تسامح لغت عرب است بقول انند بمعنی آسان گرفتن ـ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدرش استعمال این کرده اند و بمعنی دوم اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد که مفرس باشد **(اردو)** (۱) تسامح ـ مذکر ـ تغافل ـ اغماض ـ سهل انگاری (۲) ملائمت ـ نرمی ـ مؤنث ـ

تسبیح بقول بهار (۱) بپاکی یاد کردن خدا را و (۲) بمعنی سبحه ـ مجاز است ـ می فرماید که بالفظ آویختن ـ پیچیدن و بالفظ فرمودن و کردن بمعنی اشتغال به تسبیح فرمودن و بالفظ گردانیدن و گسستن و گسیختن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عربی است بالفتح و کسر موحده بمعنی اول عربی است چنانکه صاحب منتخب آورده فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و بمعنی دوم مفرس باشد که فارسیان بدین معنی استعمالش کرده اند که ملحقات این می آید ظهوری

؎) غلطش اشک ہمہ تسبیحی است ¶ پیچش آہ ہمہ زنار است ¶ (اردو) تسبیح۔ بقول آصفیہ عربی۔ مؤنث (۱) سبحان اللہ کہنا (۲) سو دانون کی مالا سبحہ۔

تسبیح آویختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ سند استعمال پیش نکرد و ظاہر بمعنی داشتن تسبیح آویزان در دست باشد (اردو) تسبیح لٹکائے رہنا یعنی تسبیح ہاتھہ مین رکھنا اس طرح کہ لٹکی ہوئی ہو۔

تسبیح پیچیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ گرفتن تسبیح در دست است (سعدی شیرازی ؎) روی طمع از خلق بپیچ ار مردی ¶ تسبیح ہزار دانہ بر دست مپیچ ¶ (اردو) تسبیح ہاتھہ مین رکھنا۔

تسبیح چشم بلبل اصطلاح۔ بقول بہار و بحر واند سبحہ کہ مہرہ ہای آن خالہای گرد غیر رنگ خود داشتہ باشد۔ نزدیک ہم مانند جا ہای چشم بلبل کہ قسمی از پارچہ است (محسن تاثیر ؎) گریہ ام در آستین تسبیح چشم بلبل است ¶ تا گدا این شاخ گل را دست بر دامن زدہ ¶ (خان آرزو در چراغ ہدایت ہم این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی و این تسبیحی کہ اکثر از کربلای معلی می آورند کہ در دانہ ہای سیاہ عقیق البحار میخہای باریک نقرہ کنند۔ نشان سپیدش در دانہ سیاہ خوشنما می باشد (اردو) وہ تسبیح جس کے سیاہ دانون مین سفید نقطے ہون جو میخہای نقرہ سے قائم کرتے ہین۔ مؤنث۔

تسبیح دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی عطا کردن تسبیح (جمال اصفہانی ؎) بر چرخ سعد اکبرش مشتری است نام ¶ داد ازپی بشارت تسبیح و طیلسان را

(اردو) تسبیح دینا۔ تسبیح عطا کرنا۔

تسبیح ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ درست کردن تسبیح باشد بمعنی حقیقی۔ (سالکی شیرازی ؎) میان زہد و رندی عالمی دارم شیدا ئیم کہ چرخ از خاک من تسبیح یا پیمانہ می سازد کہ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر تسبیح سازیدن است و تعریف ساختن و سازیدن بجای خودش می آید (اردو) تسبیح بنانا۔

تسبیح ساز استعمال۔ بقول بہار بمعنی آنکہ سبحہ را سازد (میرزا طاہر وحید ؎) چہ گویم من از مہر تسبیح سازم کہ رو بہم بود سوی او در نماز مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) تسبیح ساز کہہ سکتے ہیں۔ تسبیح بنانے والا۔ ذکر۔

تسبیح سال اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و وارستہ رشتۂ سالگرہ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و موافق قیاس و کنایہ ایست کہ رشتۂ سالگرہ ہم از گرہ ہای سالانہ صورت تسبیح پیدا می کند (صائب ؎) چہ حاجت است بہ تسبیح سال عمر مرا کہ می شود بیک انگشت این حساب تمام (اردو) رشتۂ سالگرہ ذکر۔ وہ رشتہ جس میں سالگرہ کی گرہیں دی جاتی ہیں۔

تسبیح ستاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی گرفتن و حاصل کردن تسبیح باشد (ظہوری ؎) بر جہرت ای برہمن دگیر در دعوی مزن تسبیح را بستان ز من تسلیم کن زنار را (اردو) تسبیح لینا۔ حاصل کرنا۔

تسبیح شدن استعمال بمعنی تسبیح قرار یافتن است مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی و موافق قیاس باشد (ظہوری ؎) تسبیحت

توشد ظہورتی ٭ زنار بریدنی ضرور است ٭ (اردو) تسبیح پنجانا۔

تسبیح شکستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ خراب کردن و پارہ پارہ کردن سبحہ باشد (حبیب اصفہانی ص) سبحہ خراب کردم و میخانہ ساختم ٭ تسبیح را شکستم و پیمانہ ساختم ٭ (اردو) تسبیح توڑنا۔ ضائع کرنا۔

تسبیح شمار اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و آصفی بمعنی زاہد مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی شمارکنندہ دانہ ہای تسبیح زاہد است (صائب ص) غافل مشو از حلقۂ تسبیح شماران ٭ زان دام بیندیش کہ از دانہ گذارند ٭ (اردو) زاہد۔

تسبیح فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی گوید کہ اشتغال بہ تسبیح فرمودن است (حافظ ص) سراسر بخشش جانان طریق لطف و احسان بود ٭ اگر تسبیح می فرمود گر زنار می آورد ٭ مؤلف عرض کند کہ معنی آن استعمال تسبیح کردن است (اردو) تسبیح پھیرنا۔

تسبیح کربلائی اصطلاح۔ بہار گوید کہ سبحہ کہ از خاک کربلا سازند (محمد قلی سلیم ص) فدائی گوئی بی وفایان دانی شریک من چیست ٭ چون پیش اہل کوفہ تسبیح کربلائی ٭ مؤلف عرض کند کہ بمعنی منسوب بہ کربلاست و موافق قیاس (اردو) خاک کربلا سے بنی ہوئی تسبیح

تسبیح کردن استعمال۔ صاحب آصفی گوید کہ اشتغال بہ تسبیح کردن است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس (زلالی خوانساری ص) بود رندہ مؤذن در خرابات ٭ کند تسبیح گریہ در مناجات ٭ مخفی مبادکہ در سند بالا مصدر کندن است نہ کردن و ما تعریف ہر یکی بجایش بیان کنیم (اردو) دیکھو تسبیح فرمودن۔

تسبیح کسی گفتن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ عبادت او کردن و بندگی نمودن
است (خواجوی کرمانی ؎) توحید تو
خواند بسحر مرغ سحر خوان ۂ تسبیح تو گوید بچمن
بلبل شیدا ۂ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق
بہ مصدر گوئیدن است نہ گفتن و تعریف
ہر یکی بجایش می آید (اردو) تسبیح پڑھنا
یہہ دکن کا محاورہ ہے، صاحب آصفیہ
نے تسبیح پھیرنا لکھا ہے۔ اس مصدر فارسی
کا ترجمہ کسی کی عبادت کرنا۔

تسبیح گردانیدن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی استعمال تسبیح کردن و خواندن
اسمای پاک بر تسبیح (صائب ؎) سنہ
زنہار دل بر جہلت صد سالہ دنیا ۂ کہ آخر
می شود چندانکہ یک تسبیح گردانی ۂ (اردو)
تسبیح پھیرنا۔ بقول آصفیہ مالا جپنا۔

تسبیح گسستن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی تسبیح شکستن است کہ گذشت
(سلمان ساوجی ؎) قلب را شکستہ و پیمانہ ساختیم
ۂ تسبیح را گسستہ و زنار کردہ ایم ۂ مخفی مباد
کہ لازم و متعدی ہر دو آمدہ (اردو) دیکھو
تسبیح شکستن۔

تسبیح گسیختن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ مرادف مصدر گذشتہ (صائب ؎)
صد عقدہ زہد خشک بکارم فکندہ بود ۂ ذکرش
بخیر باد کہ تسبیح من گسیخت ۂ (اردو) تسبیح
ٹوٹ جانا۔ تسبیح توڑنا۔

تسبیح گفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ ہمان تسبیح کسی گفتن است کہ بجایش گذشت
و سند خواجوی کرمانی کہ بصدر انجا مذکور شد

سند این است و بس (اردو) دیکھو تسبیح کسی گفتن ۔

تستی بقول برہان و جامع و انند بضم اوّل و سکون ثانی و فوقانی به تحتانی رسیده بمعنی تو بودی و توئی یعنی دیگری بغیر از تو نه بوده و نیست صاحب جامع گوید که این مخفف تو استی یعنی تو بودی و توئی مؤلف عرض کند که از قبیل دیدستی و شنیدستی موافق قیاس (اردو) تو ہی ہے ۔

تسخر بقول برہان با خای نقطه دار بر وزن لشکر بمعنی مسخرگی و تمسخر گویند که عربی است صاحب مؤید این را بذیل لغات عرب نه نوشته بذیل لغات فارسی گوید که فارسیان این را بدین معنی استعمال کرده اند و صاحب انند این را ترک کرده و صاحب منتخب که محقق لغات عرب است این را به تشدید خای معجمه مصدر عربی گوید و بمعنی رام کردن و بی مزد کار فرمودن مؤلف عرض کند که دیگر همه محققین فارسی زبان این را ترک کرده اند اگر سند استعمال پیش شود ما این را مفرس دانیم (اردو) مسخرگی ۔ مؤنث تمسخر ظرافت ۔

تسخیر بقول بہار رام کردن و بی مزد کار گرفتن مؤلف عرض کند که بقول منتخب بالفتح و کسر خای معجمه لغت عربیه بهمین معنی است فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر فارسی استعمال اینها کرده اند که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) خوبان عجب که خیل مرا رام دهند شان چو تسخیر ملک دل به تطاول حواله است چو (اردو) تسخیر بقول آصفیه عربی ۔ اسم مؤنث ۔ تابع کرنا فرمان بردار بنانا محاصره کرنا گھیرنا قابو میں لانا کسی کے دل کو اپنے جانب مائل کرنا ۔

تسخیر ساختن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مطیع کردن است (حزین ؎) کمند جذبۂ مهر ذره ام تسخیر می سازد ٭ بجهان یکسر تجلی گاه دلدار است پنداری ٭ مخفی مباد که سند بالا متعلق بمصدر سازیدن است که بجایش می آید و مرادف ساختن (اردو) مسخر کرنا۔ مطیع کرنا۔

تسخیر فرمودن | استعمال۔ صاحب آصفی

تسخیر کردن | ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مطیع و فرمان بردار کردن باشد و بقبضه خود آوردن (وحشی بافقی ؎) بیک حمله که فرمود آن جهانگیر ٭ قدر تسخیر را فرمود تسخیر (کلیم همدانی ؎) باین دماغ که از سایه اجتناب کنم ٭ چه لائق است که تسخیر آفتاب کنم ٭ مخفی مباد که سند بالا متعلق بمصدر گردیدن است که بجایش می آید مرادف کردن (اردو) مسخر کرنا۔ فتح کرنا۔ اپنے قبضہ میں لانا۔

تسسکت | بقول برهان وجامع وجهانگیری وناصری بضم اول وفتح ثالث که سین باشد وکسرا بر وزن اورک گیاهی است دوائی که آن را بعربی تفتح الکلاب خوانند خان آرزو در سراج گوید که آتش سنگ هم باین معنی صاحب رشیدی این را بکاف فارسی نوشته گوید که این را شاهبانک نیز گویند۔ صاحب محیط ذکر این کرده به تفتح الکلاب گوید که همان شاهبانج است ودر هندی شاهبانک می فرماید که آن را شاتانک وقابانک وشابانک نیز گویند معربش شاهبانج وساتانج وشاهفانج است وبعربی قسوة الکلاب وریحان الشیطان وبفارسی جوان کشم وبشیرازی آتش سنگ وبفارسی بنفشه سنگ وبفارسی قدیم جوز ... گرم ... خشک در دوم وشاید قیصوم در قوت جهت صرع ومنع سیلان از آب دهان نعوظ اطفال را

وتحلیل ریاح شکم انسان و زخمها نافع و بدل آن در منفعت صرع وغیره مرزنجوش **مؤلف** عرض
کند که ما اتفاق داریم با رشیدی که این بکاف فارسی است و مرکب است از تش و سگ۔
سگ بمعنی اوست و تش بمعنی آب دهن گذشت گویند که چون سگ این را خورد آب دهن او
کم شود واللہ اعلم ما بر (آتش سگ) هم اشارهٔ این کرده ایم (اردو) دیکھو آتش سگ۔

تسعیر بقول بہار بعین مہملہ نرخ نہادن و فارسیان بمعنی (۱) نرخ استعمال کنند (شفیع اثر
ے) گر نه یاران می شود تسعیر نازل از چه رو ؎ شد ز اشکم جنس گندم گون جانان قیمتی ؎ وخان
آرزو در چراغ ذکر این بسند شعر بالا کرده (ظهوری ے) هیچ در کشت وفا توقیر نیست ؎ جو
ریع الکه باشد گهر تسعیر نیست ؎ **مؤلف** عرض کند که در عربی زبان بقول منتخب بالفتح بمعنی نرخ
نہادن و آتش افروختن است بخیال ما (۲) فارسیان استعمال این بمعنی کم قیمتی و ارزانی نرخ هم
کرده اند و همین معنی از کلام ظهوری هم پیدا می شود (اردو) (۱) نرخ۔ مذکر (۲) نرخ کی ارزانی
کم قیمتی۔ مؤنث۔

تسکستان بقول صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار بمعنی صحرای پر از درختان۔
مؤلف عرض کند که فارسی جدید و محقق نشد که ماخذ این از کدام زبان است۔ اسم جامد
فارسی معاصرین عجم دانیم و این قدر محقق که لغت تازی نیست یکی از معاصرین عجم این را بالکسر گوید
(اردو) جھاڑی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ بن۔ جنگل۔ خاردار درختوں کی جگہ۔

تسکین بقول بہار آرام دادن و می فرماید که با لفظ دادن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند
که لغت عرب است بالفتح و کسر کاف عربی و بقول منتخب بمعنی آرام دادن و فارسیان بمعنی سکون

وآرام استعمال این با مصادر خود کنند که در ملحقات می آید (ظهوری ـــ) در عشق مزاج من وگر شد ٭ تسکین علم به اضطراب است ٭ (اردو) تسکین بقول آصفیه ۔ عربی ۔ اسم مؤنث تسلّی تشفّی آرام ۔ اطمینان ۔

تسکین بخشیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تسلّی دادن و اطمینان بخشیدن ۔ (شاپور طهرانی ـــ) آرزوی وصل بهر اضطراب ٭ دل خوش است ٭ گرچه تسکینی نبخشد جان غم فرسوده را ٭ (اردو) تسکین عطا کرنا ۔ تسلّی دینا ۔ اطمینان بخشنا ۔

تسکین بودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که سکون وآرام و راحت بودن است (خسرو ـــ) یار ۔ چه بود امشب و مهمان من که بود ٭ تسکین جان بی سر و سامان من که بود ٭ مخفی مباد که سند بالا بکار این معنی نمی خورد ۔ سخن فهمی محقق هند از خوب معلوم شد (اردو) تسکین ہونا ۔

تسکین چیدن مصدر اصطلاحی یعنی تسکین حاصل کردن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ـــ) نذار ظهوری چرا اضطرابی ٭ که در خاطرش وصل تسکین نچیند ٭ (اردو) تسکین حاصل کرنا ۔

تسکین خواستن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که راحت وآرام طلب کردن است (محتشم کاشی ـــ) خواستم تسکین سپند آتشت کردی مرا ٭ ای قرار جان و دل بی قراران این کنند ٭ (اردو) تسکین چاہنا ۔

تسکین دادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که اطمینان قلب و راحت وآرام عطا کردن است

(شاپور طهرانی ؎) بجان آمد دلم زین ناله‌های
بی اثر امشب ٭ اجل کو تا تسکینم دهد بی دردسر
امشب ٭ مخفی مباد که سند بالا متعلق به تسکین دهیدن
است و دهیدن مرادف دادن که مصدر اصلش بجای
خودش می آید (اردو) تسکین دینا۔ راحت
و آرام عطا کرنا۔

تسکین شدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که راحت و آرام حاصل شدن است (حزین
؎) در دو غی بسته قاصد از زبان یار می خواهم
که تسکین دل پر اضطراب از وی شود ما را ٭
مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر شدن است
که بجای خودش می آید (اردو) تسکین ہونا۔

تسکین کده اصطلاح۔ بقول بہار و انند
از عالم تجلی کده **مؤلف** عرض کند که مقامی
که از ان تسکین حاصل شود (میرزا رضی دانش
؎) کعبه تسکین کده و دیر تسلی گاه است
٭ ناله سر کن همه جا خانهٔ فریاد رس است
٭ (اردو) مقام تسکین۔ مذکر۔

تسکین کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که یعنی تسلی دادن است (صائب ؎)
غم نیز زبی تابی ما روی نهان کرده ٭ صائب
بچه تسکین دل زار توان کرد ٭ (اردو)
دلاسا دینا۔ بقول آصفیه۔ تسلی دینا۔ تشفی
دینا۔ طمانیت بخشنا۔

تسکین گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که تسکین حاصل کردن است (حیدر
کاشانی ؎) تا ز آتش غم بیدل نالان آخر ٭
تا زیر و زبر نیافت تسکین نگرفت ٭ (اردو)
تسکین پانا۔

تسکین یافتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض

کند که مرادف مصدر گذشته (شهیدی قمی — ع) چه شد یارب که امشب دردمن تسکین نمی یابد ٭ ز بی تابی سرم می گردد و بالین نمی یابد ٭ مخفی مباد که یابیدن مرادف یافتن است که بجای خودش می آید و سند بالا متعلق از و (اردو) تسکین پانا۔

(الف) تسلاّ
(ب) تسلّی
بهار بذکر (ب) گوید که دلخوشی یافتن و خوش عیش شدن و بذیل آن (الف) را آورده می فرماید که فارسیان استعمال الف هم کرده اند (سنجر کاشی ع) گر ز انکه درین خجسته مطلب ٭ اقبال توام دهد تسلاّ ٭ بنشینم و بر مراد خاطر ٭ آسوده ز قیل و قال دنیا ٭ می فرماید که بمعنی دلخوش و خوش عیش مجاز است و با لفظ دادن و داشتن و شدن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که ب لغت عرب است بفتحتین و تشدید لام مکسور و بقول منتخب بمعنی خرسند شدن فارسیان بمعنی دلاسا و تسکین استعمالش کنند و الف مفرس است و استعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید (ظهوری ع) ز موجهای خبر گوش تشنه گردد ٭ اگر برای تسلیش چشم تر نپرد ٭ (اردو) (الف و ب) تسلّی۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ دیکھو تسکین۔

تسلّی آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که حاصل شدن تسکین است (آرزوی اکبرآبادی ع) ز خط تسلّی این جان بیقرار آید ٭ چه نامه که زیار بسوی یار آید ٭ مخفی مباد که سند از زبان هند نژاد چیزی نیست معاصرین عجم البتّه بر زبان دارند (اردو) تسلّی ہونا۔

(۱) تسلّی بخش شدن
(۲) تسلّی بخشیدن
استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ب کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که

ازسندش الف پیداست وہر دو در استعمال
است بمعنی دلاسا دادن (شاپور طہرانی ؎)
دل و وقت مؤذن خوش کہ در شبہای بیداری
ہٖ تسلی بخش دل از نغمۂ یا حی شود مارا ہٖ مؤلف
عرض کند کہ سند شاپور متعلق بہ مصدر شودن
است کہ بجایش می آید (اردو) (۱) تسلی
بخش ہونا (۲) تسلی بخشنا ۔

تسلی بودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ
بمعنی تسکین بودن است (نقی کمرہ ؎) دلم
بوصل تسلی نبود زانکہ تمام ہٖ کہ گل وصال ترا بوی
از جدائی بود ہٖ (قاسم گونابادی ع) ازان
روضہ دل را تسلی بود ہٖ (اردو)
تسلی ہونا ۔

تسلیخ بقول برہان وجامع بالام بروزن زرنیخ سجادہ وجانماز را گویند می فرمایند کہ تازی
معنی باشین نقطہ دار ہم آمدہ صاحب سروری می فرماید کہ بعد از سین مہملہ لام بوزن تبلیغ صحیح
باشد (کذا فی المؤید) (شمس فخری ؎) زبیم محتسب قہر او نہد زہرہ ہٖ بجای چنگ ودف
جام مصحف و تسلیخ ہٖ صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید کہ این لغت چون غیر مشہور است در
اشعار بمناسبت تشبیہ تسبیح خواندہ اند ومرکز لام را با نقصور کردہ اند شمس فخری اصفہانی در لغت
خود کہ معیار جمالی نام دارد با توبیخ وزرنیخ قافیہ کردہ علی ای حال تسلیخ در اشعار خواجہ نیز
اصح واحسن است از تسبیح (؎) ترسم کہ روز حشر عنان بر عنان رود ہٖ تسلیخ شیخ وخرقۂ
رند شراب خوار ہٖ **مؤلف** عرض کند کہ صاحب انند بصراحت گوید کہ این لغت فارسی است
وما باعتبار جامع وناصری این را اسم جامد تسلیم کنیم صراحت ماخذ بر تسلیخ می آید (اردو) جانماز ۔ مؤنث ۔

تسلی دادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

بمعنی تسکین دادن و دلاسا کردن است (حاجی
اسمعیل یحیی ــ) برغم من کند با هر کسی گرمی و من
خود را بتسلی داده می گویم که استغنا نمی داند
ہے (اردو) تسلی دینا۔

تسلی داشتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که بمعنی مطمئن بودن و تسکین داشتن است
(اسیر شهرستانی ــ) هر گز آهوی نگاه تو نشد رام
اسیر ٭ دل خود را بچه پیمانه تسلی دارد ٭ مخفی مباد
که سند بالا متعلق به مصدر داریدن است و
شعر بعضش بجا لیش می آید که مرادف داشتن باشد
(اردو) تسلی رکھنا۔ دکن میں مستعمل ہے
جیسے "تم تسلی رکھو کوئی بات تمھاری راے
کے خلاف نہ ہوگی" اطمینان رکھنا مطمئن رہنا

تسلی ساختن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که مرادف تسلی کردن و تسکین دادن است
(شانی مشهدی ــ) بده ساقی ز دنبال هم
اشب ٭ می که میدانم بتسلی ساز خاطر جامم
پی در پی شود ما را ٭ مخفی مباد که از سند بالا
مصدر تسلی ساز شدن پیداست نه تسلی ساختن
(اردو) تسلی دینا۔

تسلی ساز شدن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که بمعنی تسلی دادن است و سند این
از شانی مشهدی بر (تسلی ساختن) مذکور
و این مرادف آنست۔ موافق قیاس مخفی مباد
که در سند مذکور استعمال مصدر (تسلی ساز
شودن) است عیبی ندارد و شودن اصل
است و شدن مخفف آن (اردو) دیکھو
تسلی ساختن و تسلی دادن۔

تسلی شدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که بمعنی حاصل شدن تسکین لازم تسلی دادن

وکردن است (ندیم اصفهانی ؎) شود زر
گریۂ ظالم تسلّی مظلوم ٭ زہر خمار گوار است آب
آہن تاب ٭ (طالب آملی ؎) اگر نسیم چمن
همره آورد و رفی ٭ مشام شوق تسلّی بجذب
بو نشود ٭ مؤلّف عرض کند که در هر دو سند
استعمال (تسلّی شودن) است و شودن
مصدریست که شدن مخفف آن باشد و بجای
خودش می آید (اردو) تسکین ہونا۔

تسلّی طلبیدن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلّف عرض
کند که بمعنی تسکین خواستن است (اسیری فانی
؎) عشق است تسلّی طلب ارنه دل یعقوب ٭
از پیرهن یوسف کنعان نگشاید ٭ (اردو) تسلّی چاہنا۔

تسلّی فرمودن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلّف عرض
کند که بمعنی حقیقی است (صائب ؎) پیغام و
بوسه نیست تسلّی فزای من ٭ زیرا که اشتیاق
من از این و آن گذشت ٭ (اردو) تسلّی
زیاده کرنا۔

تسلّی کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلّف عرض کند
که بمعنی تسلّی دادن و ساختن است (محسن شیرازی
؎) در قفس دل را به نومیدی تسلّی کرده ام
بوی گل گر بر مشامم می خورد جان میدهم ٭
(اردو) تسلّی دینا۔

تسلّی گاه | اصطلاح۔ بقول بہار از عالم
تجلّی گاه چنانچه در تسکین گاه گذشت مؤلّف
عرض کند که بمعنی مقام تسلّی است و سند این
در تسکین گاه مذکور و موافق قیاس است۔
(اردو) مقام تسلّی۔ دیکھو تسکین گاه۔ مذکر۔

تسلّی گردیدن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلّف عرض
کند که مرادف تسلّی شدن است (صائب ؎)
همیشه صبح امیدش ز خاک می روید ٭ بناز مغز هر که

تسلی بہ استخوان گردیدن (اردو) دیکھو **تسلی شدن** ۔

تسلیم بقول بہار گردن نہادن و سلام کردن و سپردن چنانچہ گویند فلانی جان بحق تسلیم کرد **مؤلف** عرض کند کہ صاحب منتخب این را آورده لغت عرب است بالفتح و کسر لام فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر خود می کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) تسلیم بقول آصفیہ۔ راضی برضا ہونا۔ ماننا۔ سلام کرنا۔ بندگی آداب **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ بمعنی حاصل المصدر۔ رضامندی۔ اطاعت۔ مؤنث ۔

تسلیم شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی راضی برضا شدن (صائب ؎) چون شدی تسلیم ہر کام نہنگی ساحلی است ؛ [illegible] آرمیدن در دامن ساحل چرا (اردو) راضی برضا ہونا ۔

تسلیم کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قبول کردن و اطاعت کردن و مسلم دانستن است (عرفی ؎) بہ جان و ہر سو ز عتاب تو می گذشت ؛ تسلیم در ثبوت خطا کرده روزگار ؛ (صائب ؎) کرد تسلیم من سند یکتا بی را گو ؛ ہر سپند یکہ درین انجمن از جا برخاست گو ۔ (ظہوری ؎) ز دور می نہد انگشت بر زمین خورشید ؛ بہ پیش رای منیر تو می کند تسلیم ؛ (اردو) تسلیم کرنا۔ ماننا۔ قبول کرنا۔ اطاعت کرنا۔

تسلیم نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تسلیم کردن است و سپردن ہم بر سبیل مجاز (عالی شیرازی نثر) صد ہزار زر بہم نقد تسلیم خزینہ داران می نمائیم ؛ **مؤلف** عرض کند کہ در سند بالا استعمال مصدر (نمائیدن)

است که بجایش می آید و آن مرادف نمودن باشد (اردو) دیکھو تسلیم کرنا سپرد کرنا۔

تسلی نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تسلی کردن است (عالی شیرازی۔ نثر) هر دو فریق را تسلی نموده مراجعت فرمود (اردو) دیکھو تسلی کردن۔

تسلی یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تسکین یافتن است و سکون و دل جمعی حاصل کردن (عالی شیرازی۔ نثر) باین لغم البدل تسلی یافته مخفی مباد که درین سند استعمال مصدر یابیدن است بیافتن و تصریف هر دو بجایش می آید (اردو) تسلی پانا۔ تسلی حاصل کرنا۔

تسمه بقول برهان و جامع بفتح اوّل بروزن تسمه (۱) چرم و دوال چرمی باشد و (۲) موی شانه کرده بالای پیشانی نیز۔ صاحب سروری این را مرادف تاسمه گوید که بهمین معانی بجایش گذشت۔ صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید که (۳) باریکه ایست از چرم که شاهان والیین خانهٔ تیمور گناهگاران را بدان خفه می کرده اند۔ خان آرزو در سراج گوید که مخفف تاسمه زلّه بردارش بهار می نگارد که چرم خام و رشته ای که از چرم و پوست و موی شانه کرده بر افراز پیشانی **مؤلف** عرض کند که ما بتاسمه اشاره این کرده ایم که این اصل است و آن مزید علیه این (اردو) (۱) و (۲) دیکھو تاسمه (۳) چرمی تازیانه۔ مذکر۔

(الف) **تسمه باز** اصطلاح۔ بقول بهار و (ب) **تسمه بازی** عجم کنایه از دغاباز و فریب دهنده و هم او ب را بمعنی دغل آرد و قمار بازی گوید که مردم در آن بسیار فریب خورند و می فرماید که تسمه از دغل بازی همین است (ملا طغرا۔ ۵) تسمه بازی نیست چون سراج

در بازار و جای زین اسپی چون بسازد کم زبان خراست ۴ صاحب بحر نسبت ب باتفاق بهار گوید که دغلی و دغابازی. وارسته هم ذکر ب کرده و خان آرزو در چراغ هدایت هم ب را آورده **مؤلف** عرض کند که الف اسم فاعل ترکیبی است و ب بزیادت یای مصدری و ظاهراً همین قدر معلوم می شود که کسی که از تسمه بازی می کند یعنی تازیانهٔ تسمه بر جسم خود پیچالی می زند چنانکه بعضی از فقرا می زنند و آواز تازیانه بر می آید گویا فریب و دغا می دهد یعنی تماشائیان از آوازش باور می کنند که تازیانه بر جسمش کاری کند و ضرب می رساند ولیکن در حقیقت چنان نیست ضربی بر جسم نمی رسد از همین محل بر سبیل مجاز بمعنی فریب و دغل مستعمل شد (اردو) الف. دغاباز. فریبی (ب) دغابازی. مؤنث. فریب. مذکر.

تسمیه بقول بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم بمعنی تقرر **مؤلف** عرض کند که لغت عربی زبان است بالفتح و کسر میم و فتح تحتانی و بقول منتخب بمعنی نام کردن. فارسیان معاصر عجمی نیست که بمعنی تقرر بر سبیل تفرس استعمال این کرده باشند و از زبان معاصرین عجم استعمال این شنیده ایم و در تالیفات زمانهٔ حال استعمال این ندیدیم. صاحبان روزنامه و جز آنها هم ذکر این نکرده اند (اردو) تقرر. بقول آصفیه. عربی. اسم مذکر. تعین. قیام.

تس مغنی اصطلاح. بقول بهار و وارسته (۱) هرزه گوئی (طعن و هجو بیهوده فقره) بیشیاری سنده کردن گمراهی پر تس مغنی نشسته (۲) صاحب بحر ذکر معنی اول گوید که (۲) بالضم گوزی صدا مقابل ضراط و (۳) بمعنی آب دهان **مؤلف** عرض کند که مجرد تس بهمین معنی دوم و سوم بجای خود گذشت و سندش همه را اینجا ذکر کرده ایم آن را اسم جامد فارسی بیان گفته ایم در اینجا همین قدر

کافی است که مرکب است بانفسی بیای مصدری بمعنی اول و معنی دوم و سوم بدون سند استعمال تسلیم نکنیم (اردو) (۱) ہرزہ گوئی۔ مؤنث (۲) گوز۔ مذکر (۳) تھوک۔ مذکر۔

تسو بقول برہان و جہانگیری و سروری بفتح اوّل و ثانی بواو کشیدہ مقدار وزن چہار جو باشد و یک حصہ از بست و چہار حصۂ شبانہ روز کہ عبارت از یک ساعت بود و یک حصہ از بست و چہار حصۂ چوب گز استادان خیاط و ہمچنین یک حصہ از بست و چہار حصۂ سیر است استادان بقال را و معرب آن طسوج (کمال اسمعیل ہ) با کف دُرپاش تو ہردم زننگ × ابر تر نند بر رخ دریا تفو × گرچہ مرا ہست بہ ہنر وار فضل × نیست ز والکانہ مرا یک تسو۔ صاحب جامع ہم ذکر این کردہ۔ صاحب ناصری بذکر معانی بالا گوید کہ صاحب رشیدی نفوشتہ کہ باین معنی در ہند مستعمل است و حق با اوست خان آرزو در سراج ہم زبان رشیدی **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است این را معتبر دانیم و در ہند استعمال این محض برای بست و چارمی حصۂ گز است صاحب منتخب طسوج را بالفتح و تشدید سین ربع دانگ گفتہ کہ مقدار دو حبہ باشد (اردو) تسو۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ گز کا چوبیسوان حصہ۔ سوا انچ۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ یہہ فارسی زبان کا لغت ہے اور وقت اور گز اور وزن کے چوبیسوین حصہ کو کہتے ہین۔

فوقانی باشین معجمہ

تش بقول بہار بالضم بمعنی (۱) تو اور را مخفف (تواش) مرکب از لفظ تو بہ صیغۂ خطاب و شین (امیر خسرو ملہ) اگر در عدم رفتہ باشد فقیری × امیدتش از نیمہ راہ خواند × صاحب

برهان این را بفتح اول و سکون ثانی (۲) بمعنی آتش گوید که عربان نار خوانند و (۳) تیشهٔ بزرگی
که بدان درخت شکافند و (۴) تیشهٔ درودگران را نیز گفته اند و (۵) بضم اول حرارت و
اضطراب که بسبب غم و اندوه عظیم در دل کسی پدید آید و بکسر اول (۶) عطش و تشنگی و (۷)
شپش و آن جانوری باشد خونخوار که بیشتر در سر تریاکی و کوکناری بهم رسد. صاحب جامع حق فرماید
که معنی دوم مخفف آتش است و ذکر معنی سوم هم کرده و معنی پنجم را هم آورده و بمعنی ششم و
هفتم هم (مولوی معنوی رح) موسی اندر درخت هم آتش دید + سبزتر می شد آن درخت از نار
(حکیم سوزنی رح) ای سوزنی بسوزن توحید چپ بکن + پیکان سوزنی که از تو تیر ها کند تش +
(پور بهای جامی رح) روزها شد که بنده می آید + بر در و ره نمی دهد چاوش + ایمن از عدل
تو زمانه چنان + که نیاید ضرر ز آتش تش + صاحب جهانگیری معنی اول و چهارم را گذاشت صاحب
سروری ذکر معنی دوم و سوم و پنجم و ششم و هفتم کرده گوید که (۸) کلمه باشد که در وقتیکه ارادهٔ
استادن ستور کنند می گویند (عمید لویکی رح) بریان بانگ تازیانهٔ تو + در سوار افگنی همه تش و
تو صاحب ناصری معنی دوم تا هفتم را آورده صاحب رشیدی هم با تش خان آرزو در سراج
بذکر معنی دوم تا پنجم می فرماید که در کلام پور بها تش را بمعنی حرارت گرفتن شعر را از فصاحت
و بلاغت افگندن است چنانکه ذائقهٔ اهل سخن دلالت دارد و مناسبت بمعنی خس و خاشاک ضعیف
است اگرچه در کتب معتبرهٔ لغت بدین معنی بنظر نیامده لیکن در هندوستان بضم اول و سین
مهمله آمده و تبدیل سین مهمله به شین شائع است و بذکر معنی ششم و هفتم می فرماید که بدین معنی
در هندی به سین مهمله است پس از عالم توافق باشد و دور نیست که تشنه مرکب باشد از تش

بمعنی مذکور و نون که افادۂ معنی صاحبی کند و یای زائدہ از عالم خان و خانہ و بمعنی تپش مجاز است
و طرفہ آنکہ صاحب برہان تپش را از روی تصحیف شپش خواندہ گوید کہ آن جانورکی است
خونخوار **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل موافق قیاس و بمعنی دوم مخفف آتش و بمعنی سوم
و چہارم اسم جامد فارسی زبان و بمعنی پنجم مخفف تپش بحذف بای فارسی و بمعنی ششم ما این را مفرس
دانیم از عطش کہ عین مہملہ را حذف کردہ طای حطّی را بدل کردند بہ فوقانی و جا دارد کہ این را ہم
مخفف تپش بحذف بای فارسی دانیم کہ فارسیان بمجاز بمعنی عطش استعمال کردہ اند و بمعنی ہفتم
مخفف تپش کہ بمعنی شپش بجاپش گذشت بحذف بای فارسی۔ صاحب برہان ہیچ تصحیف نکرد
شپش و تپش ہر دو بمعنی واحد آمدہ و معنی ہشتم را باعتبار صاحب سروری تسلیم کنیم **(اردو)**
(۱) تو اسکو جیسے ''تو اسکو چھوڑ دے'' (۲) دیکھو آتش کے پہلے معنے۔ آگ۔ مؤنث (۳)
دیکھو تبر۔ (۴) بسولا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ ایک لکڑی چھیلنے کا اوزار جو بڑھئی کے
پاس ہوتا ہے۔ تیشۂ نجار (۵) دیکھو تپش کے پہلے معنے (۶) پیاس تشنگی۔ مؤنث (۷) دیکھو تپش
کے دوسرے معنے (۸) تش وہ آواز جو گھوڑے کو کھڑا کرنے کے لئے اہل عجم کرتے ہیں۔ مؤنث۔

(الف) **تشبّث** بقول بہار چنگ در زدن و در آویختن در چیزی۔ صاحب آصفی ذکر
(ب) **تشبّث زدن** کردہ از معنی ساکت (مخلص کاشی ۵) چو اشک بر مژہ چسپیدہ ام
بصد تشویش ٭ کہ الغریق تشبّث زند بکل حشیش ٭ **مؤلف** عرض کند کہ الف لغت عرب است
بفتح اوّل و دوم و موحدہ مشدّد مضموم۔ صاحب منتخب ذکر این کردہ فارسیان استعمال این
با مصدر زدن کردہ اند بمعنی چسپیدن و در آویختن دگر ہیچ۔ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق

بمصدر زنیدن است کہ بجایش می آید (اردو) (الف چمٹنا کا حاصل بالمصدر (ب) لپٹنا

تشبہ صاحب آصفی این را بحوالۂ بہار مرادف تشبیہہ گوید مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وضم موحدہ مشدد بمعنی مانند شدن کہ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر بامصادر خود کنند کہ در ملحقات می آید این لازم است و تشبیہہ متعدی (اردو) دیکھو تشبیہہ۔

تشبہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی مشابہ شدن است (بدر چاچی ؎) رخ مریخ زان سرخ است کو خورشید الوزرا تشبہ کرد با چتر سفید آل بہرامش ہا (اردو) مشابہ ہونا۔

تشبیہہ بقول بہار مانند کردن چیزی را بچیزی می فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح وکسر موحدہ صاحب منتخب ذکر این کردہ۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر بامصادر خودمی کنند چنانکہ در ملحقات می آید (اردو) تشبیہہ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ مشابہت تمثیل ایک چیز کو دوسری چیز سے مثال دینا۔ آپ فرماتے ہیں کہ اس کی کئی قسمیں ہیں۔

تشبیہہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تشبیہہ دادن است۔ (اسیری لاہجی ؎) تا کردہ ام بروی تو تشبیہہ ماہ و خور ہا دارم زروے تو ہمہ دم انفعالہا ہا (اردو)۔ تشبیہہ دینا۔

تشت بقول برہان در ملحقات بروزن دشت (۱) معروف است کہ لگن باشد و در عربی طشت باطای حطی خوانند و (۲) کرسی را نیز گویند کہ تشت و آفتابہ بران نہند

صاحب جامع بر معنی اوّل قانع صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل می فرماید که معرب این طست وطشت است صاحب سروری بصراحت معنی اوّل می گوید که طبقی دیوارہ بلند است که دست دران شویند (امیر خسرو ؎) تشت طلب کرد و یکی تیغ تیز ؛ تشت دگر کرد دران گنج ریز ؛ و می فرماید که در فرهنگ بمعنی لگن نیز آورده ـ خان آرزو در سراج با رشیدی متفق در یک معنی **مؤلف** عرض کند که تسامح صاحب سروری است که لگن را ورای ظرف دست شوئی خیال کرده معنی دوم را مجاز معنی اول دانیم و بدون سند استعمال تسلیمش نه کنیم که محققین اہل زبان ازان ساکت اند (اردو) (۱) سیلابچی ـ بقول آصفیه ـ اردو ـ اسم مؤنث ـ لگن ـ طشت ـ منہه دہونے کا برتن (ناسخ ؎) ماہ کامل تیرے منہ دہونے کی ہے سیلابچی ؛ آفتاب اے ماہ تابان آفتابہ ہوگیا ؛ (۲) وہ چوکی جس پر سیلابچی رکھتے ہیں ـ مؤنث ـ

تشت آتش اصطلاح ـ بقول برہان وجامع وبحر و (ناصری در خاتمه) وسراج و رشیدی کنایه از خورشید **مؤلف** عرض کند که کنایه ایست معروف ومرکب اضافی (اردو) دیکھو آفتاب کے پہلے معنے ـ

تشت آتش بسر دارد مقوله ـ بقول بحر ای عذر می خواہد چه در زمان قدیم ہر کس که از وجرمی صادر می شد تشت پر از آتش بر سر گرفته می استاد واین علامت عجز وانکسار است **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند ولیکن در زمانه سلف این طرز عمل را برای مجرم صحیح پندارند پس معنی این مقوله همین قدر که مجرم است فارسیان سلف چون نسبت کسی استعمال این مقوله می کردند معنی آن همین قدر بود که فلان کس مجرم است ـ (اردو) مجرم ہے ـ

تشت از بام افتادن مصدر اصطلاحی بقول برہان وجامع ورشیدی وسراج (۱) کنایہ از رسوا شدن۔ صاحب بحر بگوید کہ معنی اول محاورہ فارسی است کہ (۲) برملا شدن راز ہم بہار بر معنی دوم قناعت کردہ (سلیم طہرانی ؎) افتد ز بسکہ تشت کسی ہر نفس ز بام ✿ گویدسے زمین چو سحر کہ طاؤس باز شد ذکر صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر ماضی مطلق آن بمعنی اولش کردہ مؤلف عرض کند کہ معنی دوم اصل است ومعنی اول مجاز آن کہ از برملا شدن راز رسوائی می شود مخفی مباد کہ صاحب سروری در ملحقات ذکر (تشت از بام اوفتادن) کردہ کہ اوفتادن مزید علیہ افتادن است (اردو) (۱) رسوا ہونا (۲) راز کا افشا ہونا۔

تشت از بام افگندن مصدر اصطلاحی بہار گوید کہ متعدی مصدر گذشتہ یعنی فاش کردن راز (محمد قلی سلیم ؎) رسوای کوی عشق چو خورشید محشریم ✿ از بام آسمان فلک افگند تشت ما ✿ صاحبان بحر و آنند ہمزبانش۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است۔ (اردو) افشای راز کرنا۔

تشت از دامن چرخ افتادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ مرادف (تشت از بام افتادن) است بمعنی دومش **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؎) تشت من چون آفتاب از دامن چرخ اوفتاد ✿ سادہ لوح آنکس کہ می خواہد کند رسوا مرا ✿ مخفی مباد کہ اوفتادن مزید علیہ افتادن است (اردو) دیکھو تشت از بام افتادن کے دوسرے معنے۔

تشت بلند اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وجامع ورشیدی وسراج و صاحبان جہانگیری وناصری در ملحقات (۱) کنایہ از آسمان است و (۲) از آفتاب ہم **مؤلف** عرض کند کہ قیاس متقاضی معنی دوم است ومعنی اول را باعتبار

محققین اہل زبان بر سبیل مجاز تسلیم کنیم (اردو) (۱) دیکھو آسمان۔ مذکر (۲) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔ مذکر۔

تشت خان اصطلاح۔ بقول ناصری بمعنی جای خانی که بران طعام و نان نهند مؤلف عرض کند که باعتبار ناصری که صاحب زبان است این را مخفف (تشت خوان) دانیم بحذف واو که می آید (اردو) دیکھو تشت خوان۔

تشتخانه اصطلاح۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع وسراج باخای منقطه دار بر وزن نرم خانه (۱) جامه خواب را گویند از توشک ولحاف ونہالی ومانند آن وبمعنی (۲) (توشک خانه) هم گفته اند وآن خانه باشد که رخت خواب دران نهند و (۳) خانه را نیز گویند که تشت وآفتابه دران گذارند که (آفتابه چی خانه) هم نامندش وگاهی از روی تعظیم (۴) براوب خانه هم اطلاق کنند که عربان مبرز گویند (اثیرالدین اخسیکتی ؎) آنجا که تشت خانهٔ قدرت کنند باز پاتین دره دیده وطای ملایک مفرشی ؎ (شرف شفروه ؎) شاید که تشت دار سرا پیش شود خضر ؎ زیرا که تشت خانهٔ او چرخ اخضر است ؎ (امیر خسرو ؎) در جمع هرزه گویان از گفت بد چه عیب ؎ شر مندگی نبرزو در تشت خانه تیز ؎ (وله ؎) دهان پر همه چون چاه مبرز تشت خانی چون سفالی تشت خانه ؎ صاحب سروری ذکر معنی سوم کرده گوید که در فرهنگ بمعنی لحاف ونہالی آورده و گفته که گاه این اسم را بر توشکخانه نیز اطلاق کنند و باین معنی از کلام اخسیکتی مستنبط شده لیکن بخاطر این ضعیف میرسد که این معنی خالی از تکلفی نیست واین بیت اخسیکتی شاہد معنی سوم می تواند بود و ذکر معنی چہارم بحوالهٔ فرهنگ هم فرموده صاحب رشیدی هم بانش۔ صاحب ناصری ذکر ہر چہار معانی بالا کرده۔ بہار بذکر معنی چہارم نسبت معنی دوم می فرماید که این محل تأمل است مؤلف عرض کند که اگرچه باعتبار

جامع ہر چہار معنی را تسلیم کنیم ولیکن معنی اول و دوم ہر دو را خلاف قیاس دانیم و باعتبار جامع خیال می کنیم کہ مخفف و مبدل توشک خانہ باشد کہ واو حذف شد و کاف بدل شد بتای فوقانی و این مثال اول این قسم تبدیل است و معنی سوم حقیقی است و معنی دوم بر سبیل مجاز کہ گاہی در اوب خانہ ہم تشت می باشد (اردو) (۱) خوابگاہ کے کپڑے۔ مذکر۔ جیسے توشک اور لحاف اور نہالی وغیرہ (۲) دیکھو توشک خانہ (۳) وہ کمرہ یا مقام جہاں سیلابچی رکھتے ہیں مذکر (۴) پاخانہ۔ مذکر۔

تشت خایہ اصطلاح۔ بقول ناصری۔ نوعی از بازی است کہ خایۂ مرغ را خالی کردہ بہ شبنم پر کنند و راہش بہ بندند و در ہوای گرم در تشت نہند و اگر گرم نباشد در زیر تشت آتش کنند و شبنم مستحیل بہ ہوا شود و بالطبع میل بہ بالا کند و چندان رود کہ از چشم غائب شود و بجای شبنم سیماب ہم کنند ہمین اثر دارد (خاقانی گفتہ ع) اگر علم تشت خایہ ندانستہ بدان کو صاحب رشیدی و (خان آرزو در سراج) ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ باعتبار صاحب ناصری کہ محقق زبان خود است تسلیم کنیم (اردو) تشت خایہ۔ فارسی میں ایک کھیل کا نام ہے۔ مذکر۔

تشتخوان اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و سروری و رشیدی و سراج باخای مُثخذ و واو معدولہ بروزن کیفدان خوانی را گویند کہ بجہت نان و طعام گذارند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و موافق قیاس یعنی تشتی کہ مثل خوان است یعنی لگن و در پیچ الفک اضافت است (اردو) لگن مثل خوان کے جس میں کھانے کا سامان رکھتے ہیں۔ مذکر

تشت دار اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و بہار و سراج بادال ابجد بروزن اشکبا

آفتابچی را گویند یعنی شخصی را کہ تشت و آفتابہ نگاہ دارد و پاکیزہ سازد مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس۔

(اردو) وہ شخص جو آفتابہ پر مقرر ہے جو ہاتھ منہ دھلواتا ہے اور آفتابہ کو صاف و پاک رکھتا ہے۔

تشتر بقول برہان و جامع بروزن کفتر نام میکائیل است۔ صاحب سروری بذکر این گوید کہ این لغت بہ ہمین معنی در باب موحدہ ہم آمدہ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ این اسم میکائیل در فارسی زبان است مؤلف عرض کند کہ این مبدل بشتر باشد چنانکہ تکوب و بتکوت (اردو) میکائیل علیہ السلام۔ دیکھو بشتر مذکر۔

تشت زدن مصدر اصطلاحی بقول بہار و بحر کوفتن مس و جز آن ہنگام گرفتن ماہ و آفتاب و این رسم ولایت است و در ہندوستان ہنگام آبلہ برآوردن کودک اگر رعد و برق در خروش آید ہمین عمل کنند (حکیم زلالی ؎) بر ماہ گرفتہ تشت می زد۔ صاحب ناصری ہم در ملحقات ذکر این کردہ می فرماید کہ کنایہ از گرفتن آفتاب و ماہ است (شاعر ؎) روی تو چو ماہ است و مرا سینہ چو تشت۔ من تشت ہمی زنم کہ مہ بگرفتہ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است مخفی مبادا کہ در سند شاعر استعمال مصدر زندن است کہ بجایش آمدہ (اردو) چاند گہن یا سورج گہن ہونا۔

تشت زر اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و بحر و سراج کنایہ از آفتاب جہانتاب است صاحب ناصری بذیل تشت زرین سند این آوردہ (سراج الدین سگزی ؎) اگر روز قیفال او راند خواہد۔ چو کہ تشت زر از شرق رخشان نماید۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی و موافق قیاس (اردو) دیکھو آفتاب۔

کے دوسرے معنے ۔

تشت زرّین اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و جامع و رشیدی و سراج و ناصری در ملحقات ماہمان آفتاب ۔ مرادف تشت زر مؤلف عرض کند کہ مرکّب توصیفی است و موافق قیاس (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے ۔

تشت سرنگون اصطلاح ۔ بقول ناصری در ملحقات کنایہ از افلاک و آسمان (حکیم خاقانی ؒ) اگر نہ سرنگون ساختی این تشت پر از لب بودی از خون دل من ۔ مؤلف عرض کند کہ کنایہ موافق قیاس است ولیکن سند بالا لفظاً بکار این نمی خورد (اردو) دیکھو آسمان ۔ مذکر ۔

تشت سیمین اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و بحر و سراج و ناصری در ملحقات) کنایہ از ماہ مؤلف عرض کند کہ مرکّب توصیفی و موافق قیاس (اردو) چاند ۔ مذکر ۔

تشت شمع اصطلاح ۔ بقول بحر لگن کہ شمع دران نہند مؤلف عرض کند کہ مرکّب اضافی است و بمعنی حقیقی کہ لگن زیر شمع از ملحقات شمع است (اردو) وہ لگن ۔ مذکر جو شمع کے نیچے رکھا جاتا ہے ۔

تشت کوفتن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر مس کوفتن مرادف (تشت زدن) کہ بجایش گذشت مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (زلالی خوانساری ؒ) می زنم بر سینہ می گویم کہ آہ ٭ تشت می کوبم کہ بگرفتست ماہ ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال کوبیدن پیداست عیبی ندارد کہ مرادف کوفتن است (اردو) دیکھو تشت زدن ۔

(الف) **تشتکی** بقول بہار الف
(ب) **تشتکی دار** بمعنی رکابی و برب گوید کہ بمعنی تشت دار است (ظہوری ؒ)

دست تشتم زجمله خواهد شد * فلک از مهر تشتکی
دارد * مؤلف عرض کند که (الف) با کاف
تصغیر و یای نسبت بر تشت موافق قیاس است
و معنی (ب) که اسم فاعل ترکیبی است کسی که
سامان سفره را بقبضهٔ خود دارد و انتظامش کند
یعنی پیاله و رکابی ها دارد - بهار تعریف خوشی
نکرد (اردو) الف - رکابی - مؤنث -

(ب) رکابدار - بقول آصفیه - فارسی - اسم
مذکر - رکابیون مین کھانا چننے اور خوبصورتی
سے لگانے والا - خانساماں -

تشت گر | اصطلاح - بقول بهار و انند آنکه
تشت ها را بسازد مؤلف عرض کند که
اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس و بمعنی حقیقی
(اردو) تشت گر - فارسی - وہ شخص جو تشت بنایا کرتا ہے -

(الف) تشتکی | اصطلاح - الف بقول انند بحوالهٔ بهار همان تشتکی که به کاف تازی
(ب) تشتگی دار | گذشت - صاحب بحر ذکر ب کرده مرادف تشتکی دار نوشت مؤلف
عرض کند که تسامح هردو یا تصحیف کتابت باشد که کاف عربی را فارسی کردند همان تشتکی و تشتکی دار
است که بکاف عربی مذکور شد (اردو) الف و ب دیکھو تشتکی و تشتکی دار -

تشتن | بقول ملحقات برهان بفتح اول بر وزن کشتن تیشهٔ بزرگ را گویند - صاحب مؤید
بحوالهٔ قنیه ذکر این کرده مؤلف عرض کند که دیگر همه محققین اهل زبان و زبان دان و
معاصرین عجم ازین ساکت - مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) تیشه - مذکر - دیکھو تش
کے دوسرے معنے -

تشت نگون | اصطلاح - بقول جامع
کنایه از آسمان مؤلف عرض کند که نظر با عجم
تحقیق صاحب زبان این مرکب توصیفی را برای
این کنایه صحیح دانیم (اردو) دیکھو آسمان مذکر -

تشت و آب خواستن مصدر اصطلاحی

بقول بہار و بحر و انند کنایہ از سفر باز آمدن و پا از گرد راہ شستن (انوری ے) دنیا خرابہ ایست و دین مختل بود عدل تو ہم آباد کرد ہر دو کنون تشت و آب خواہ ۔ **مؤلف** عرض کند کہ عادت است کہ چون اہل عجم از سیر باز آیند آب می خواہند و دست و پا از گرد بشویند از ہمین عادت این مصدر اصطلاحی قائم شد مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر خواہیدن پیدا می شود کہ بجایش می آید خواستن (اردو) سفر سے واپس آنا۔

تشت و خایہ اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر (۱) مرادف ہمان تشت خایہ کہ گذشت و (۲) کنایہ از زمین و آسمان چہ زمین در میان آسمان است و (۳) نام طلسمی ہم و علم نجوم را نیز (علم تشت و خایہ) گویند ۔ خان آرزو در سراج بذیل (تشت خایہ) بحوالہ برہان ذکر این معنی (۳) کردہ اشارۂ علم نجوم ہم کند و حق آنست کہ این صحیح نیست صاحب جامع در ہر سہ معنی متفق با برہان صاحب رشیدی بر معنی اول قانع صاحب سروری در ملحقات بذکر معنی دوم گوید کہ نام شعبدہ و مقصودش از شعبدہ غیر از معنی سوم نباشد ۔ صاحب ناصری در ملحقات متفق با رشیدی بہار گوید کہ (۴) کنایہ از علم نجوم و نام بازی و بسند نظامی گوید کہ (۵) بمعنی نوع و گونہ مستعمل می شود (خاقانی ۴ے) تشتی است این سپہر و زمین خایۂ در آن ہم گر علم تشت و خایہ ندانستہ بدان ہم (نظامی ے) نگر بیہدہ بانہ پیچد پا ستان ہم بدین تشت و خایہ و این داستان ہم **مؤلف** عرض کند کہ باعتماد صاحب جامع ہر سہ معانی اول الذکر را صحیح دانیم و برای معنی چہارم شعر خاقانی را کافی ندانیم کہ در آن استعمال (علم تشت و خایہ) بمعنی علم نجوم است و از مجموعۂ (تشت و خایہ) علم نجوم مراد نیست و معنی پنجم

هم پیدا کردهٔ بہار است از نافہمی مضمون شعر نظامی مقصود نظامی از الفاظ (بدین تشت وخا) از زمین و آسمان است که آسمان بصورت تشت نگون است بالای ماه و کرهٔ زمین بشکل بیضهٔ زیر آسمان ـ فتامل ـ البته وجه تسمیه معنی سوم برنکشود خیال ما این است که ہمان معنی اول را که طلسم باشد است بعض محققین بمعنی سوم قائم کردند والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) (۱) دیکھو تشت خایہ (۲) زمین اور آسمان (۳) ایک طلسم کا نام فارسی میں تشت وخایہ ہے جس کی کامل حقیقت معلوم نہ ہو سکی ـ مذکر ـ (۴) علم نجوم ـ مذکر (۵) طریقہ ـ طرز ـ مذکر ـ

تشقیوان بقول برہان با واو بر وزن نردبان بلغت یونانی بسفایج را گویند و آن دارویی است مسہل سودا و بعربی کثیر الارجل و ثاقب الحجر خوانند و اضراس الکلب نیز صاحب انند نقل نگارش ـ صاحب محیط گوید که اسم یونانی یا بربری بسفایج است مؤلف عرض کند که با حقیقت این بر بسبایج بیان کرده ایم و از ینکه فارسیان این لغت را ہم بر زبان دارند جا داده ایم (اردو) دیکھو بسبایج ـ

تشخیص بقول بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم (۱) در تماشاگاه تبدیل لباس کردن و بصورت شخص فرضی خود را نمودن مؤلف عرض کند که این لغت عرب است بالفتح و کسر خای معجمه و بقول انند معین کردن چیزی و اجاره کردن ـ فارسیان (۲) بمعنی دریافت استعمال این کنند و معنی اول خاصهٔ معاصرین عجم است که تفریس باشد (ظہوری ؎) گرچه آئینه به تشخیص نفس می آرم چو زور طوفان نگه آه کشیدن دارد (اردو) (۱) تھیٹر میں ایکٹ کرنا کسی اور کے لباس میں آکر اپنا پاٹ ادا کرنا کا حاصل بالمصدر ـ تبدیل لباس ـ ایکٹری ـ مؤنث ـ (سانگ بھرنا

مذکر - بہروپ) (۳) دریافت - مؤنث ۔

تشر بقول بول چال بحوالہ معاصرین عجم حاصل بالمصدر بمعنی تشبیہ **مؤلف** عرض کند کہ فارسی جدید است و متحقق نشد کہ از کدام زبان این لفظ را گرفتہ الغت عربی یا ترکی یا سنسکرت نیست معاصرین عجم استعمال این بالمعنی کنند (اردو) تشبیہ - بقول آصفیہ - عربی - اسم مؤنث تشبیہ نمائی

تشریح بقول بہار نیک بیان کردن سخن را و باصطلاح اطبا - بیان کردن حقیقت اعضای بدن انسان را علم تشریح گویند (ابوطالب کلیم ؎) بافکر او چو سر بگریبان فرو کنم * تشریح زلف خم بخمش مو بمو کنم * **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر رای مہملہ حسب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی (۱) صراحت کنند و (۲) بمعنی بیان حقیقت اعضای انسانی ہم استعمال این در ملحقات می آید (ظہوری ؎) بحسن بہر اوارگ وپی خود را نمودہ عشق * بہ تشریح جسم لاغر ما * (اردو) تشریح - بقول آصفیہ - عربی - اسم مؤنث (۱) تفصیل تفسیر وضاحت (۲) اعضای جسم کی تحقیق ۔

تشریح کردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) صراحت کردن و (۲) حقیقت اعضای انسانی را بیان کردن است سند این معنی اوّل از کلام کلیم ہمدانی بر تشریح گذشت (اردو) تشریح کرنا (۱) صراحت کرنا شرح کرنا (۲) حقیقت اعضای انسانی کو بیان کرنا ۔

تشریف بقول بہار - بزرگوار گردانیدن - می فرماید کہ فارسیان (۱) بمعنی خلعت بالفظ پوشیدن و خواستن و داشتن و در برافگندن استعمال کنند و (۲) بمعنی رفتن کہ استعمال

این با مصدر بردن آمده و (۳) بمعنی آمدن۔ با مصادر آوردن و دادن و فرمودن۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات ذکر معنی اوّل کرده (خواجه شیراز ؎) هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ماست ٭ ورنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست ٭ صاحب بول چال بحواله معاصرین عجم هم ذکر معنی اوّل فرموده مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح وکسر رای مهمله و بقول منتخب بمعنی بزرگ داشتن و بزرگ گردانیدن۔ و بلحاظ دیگر معانی بالا این را مفرس دانیم۔ مخفی مباد که مجرّد این لفظ در فارسی بغیر ترکیب با مصادر بمعنی دوم وسوم مستعمل نیست و بمجاز معنی مستعملهٔ زبان عرب و این معانی بترکیب مصادر پیدا می شود که در ملحقات می آید (اردو) خلعت۔ مذکر۔ لباس فاخره۔

تشریف آوردن استعمال۔ بقول بحر و وارسته بمعنی آمدن مؤلف عرض کند که بلحاظ معنی حقیقی لفظ تشریف که در عربی زبان است معنی این مرکب عزّت بخشیدن و بزرگی آوردن است و فارسیان بر سبیل مجاز نظر بیاً بمعنی آمدن استعمال کنند یعنی از آمدن کسی صاحب خانه را اعزازی حاصل می شود (آرزوی اکبرآبادی ؎) تو تای ماه رو تشریف آوردی درین گلشن ٭ گل مهتاب در هر سوی خرمن است امشب ٭ مخفی مباد که ما این استعمال را از معاصرین عجم نشنیدیم و در کلام استادان سلف هم ندیدیم۔ معاصرین عجم این استعمال را غلط ندانند ولیکن خود استعمال نمی کنند مجرّد سند شاعر هندنژاد تسکین ما نمی کند (اردو) تشریف لانا۔ بقول آصفیه۔ قدم رنجه فرمانا۔ آنا۔

تشریفات بقول صاحب روزنامه بحواله سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار (۱) بمعنی مضافین و هم او گوید که (۲) بمعنی آداب۔ صاحب رهنما

بحوالۂ سفرنامۂ مذکور می فرماید که (۳) بمعنی لباس
است و آداب و (۴) مدارات هم۔ **مؤلف**
عرض کند که بمعنی اوّل و دوم و چهارم تفرس پیا
معاصرین است و معنی سوم درست بیان نکرده
که جمع تشریف می باشد یعنی خلعت ها (اردو)
(۱) مصاحبین۔ مذکر (۲) اداب۔ دیکھو آداب
(۳) خلعتیں۔ مؤنث (۴) مدارات بقول آصفیہ
عربی۔ اسم مؤنث۔ خاطر۔ تواضع۔ آؤ بھگت۔
(جرأت ؎) گھر اسکو بلا نذر کیا دل تو وہ
جرأت ہو بولا کہ یہ بس کیجے مدارات کہیں اور

تشریفات چی باشی اصطلاح۔ صاحب
روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار
می فرماید که بمعنی (۱) صدر اعظم است صاحب
رہنما بحوالۂ ہمان سفرنامہ گوید که (۲) مہتم دوشکخانه
و داروغه لباس خانه۔ صاحب بول چال بحوالۂ
معاصرین عجم بر معنی دوم قانع۔ **مؤلف** عرض
کند که اسم جامد معاصرین عجم باشد که مرکب شده
است بالفظ تشریفات که جمع ملبوس فاخره است
و چی که لغت ترکی است بمعنی صاحب چنانکه قورچی
و قاپوچی و باشی بقول غیاث در ترکی زبان بمعنی
سردار است معنی لفظی این صاحب که بعهده متعلقه
به ملبوسات وارد پس معنی دوم حقیقی است و
معنی اوّل بر سبیل مجاز (اردو) (۱) صدر
اعظم بقول آصفیه عربی۔ اسم مذکر۔ وزیر اعظم
دیوان اعلی (۲) مہتم توشک خانه۔ داروغه لباس مذکر

تشریف افگندن بر سر استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر (تشریف افگندن) کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که چیزی نیست و با ترکیب
لفظ بر سر بمعنی خلعت پوشانیدن است (ثنائی
مشهدی ؎) گرد و چو غنچه تنگ بر شی چتر سبز
چرخ به تشریف جاهت ار فگند بر سر آفتاب
مخفی مباد که در سند بالا استعمال مصدر فگندن
است عیبی ندارد که مخفف افگندن باشد۔
(اردو) خلعت پہنانا۔

تشریف بردن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که (۱) بمعنی بردن خلعت را و (۲) بمعنی رفتن (ظهوری ؎) بوی گل زد و کسب کرده بخور ٭ بنوری کرده برده تشریف نور ٭ (وحشی بافقی ؎) شام هجران تو تشریف بهر جا ببرد ٭ در پس پیش هزاران شب یلدا ببرد ٭ (طالب ع) از آن زمان که ازین کلبه برده تشریف ٭ (اردو) (۱) خلعت لیجانا (۲) جانا۔ تشریف لیجانا۔

تشریف پوشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که لباس فاخره در بر کردن (کلیم همدانی ؎) چرا نپوشد تشریف امتیاز از حق ٭ که برهنه نیست بعهدش مگر که تیغ جهاد ٭ (اردو)۔ خلعت پہننا۔

تشریف خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی طلب خلعت کردن (صائب ؎) از سپهر سفله تشریف تن آسانی مخواه ٭ پیرهن از چاه دارد یوسف کنعان درو ٭ مخفی مباد که از سند بالا تشریف خواهیدن پیدا است علی هذا که این مرادف آنست و خواهیدن بجایش می آید (اردو) خلعت چاہنا۔

تشریف دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که (۱) خلعت دادن است و پیرایه بخشیدن بمعنی حقیقی (کمال اصفهانی ؎) تشریف داد ذات ترا از صفات خویش ٭ گاهی کریم و گاه رئوف و گهی رحیم ٭ (فغانی شیرازی ؎) هر که تشریف رسوائی دهد سلطان عشق ٭ هر زمان آید صدا بهر مبارکباد او ٭ صاحب بحر و (خان آرزو در چراغ هدایت) و وارسته هر سه می فرمایند که (۲) بمعنی آمدن است (شاپور طهرانی ؎)

می دہ بتشریف غم ہر گہ کہ می خواہد دل ؎ ہیچ منع
نیست در باز است و مہمان آشنا است ؎
[illegible] بادکہ در اسناد آخر استعمال مصدر [illegible] بیان
است کہ بجایش می آید معنی ندارد (اردو)
(۱) خلعت دینا (۲) آنا. تشریف لانا۔

تشریف داشتن استعمال۔ صاحب
آصفی [illegible] کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ (۱) بمعنی صاحب خلعت بودن است
(طالب آملی ؎) تشریف شہادت نہ ہم و
تیغ تو دارم ؎ فرض است بارواح طواف حبیب
[illegible] (نصیر ہمدانی۔ نثر) اگر
[illegible] وقت خدام لنعیم الانام درین جانب
اصفہان تشریف دارند (الخ) احتمل مباد کہ
داریدن مرادف داشتن است کہ بجایش می آید
و در اسناد با استعمال ہمان است. معنی ندارد
(اردو) (۱) خلعت رکھنا. صاحب خلعت
ہونا (۲) تشریف رکھنا. بقول آصفیہ. موجود
ہونا۔ رہنا جیسے "ہمارے ساتھ وہ بھی یہاں
تشریف رکھتے ہیں"

تشریف دوختن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی حقیقی یعنی دوختن خلعت ولباس
فاخرہ باشد. (اردو) خلعت اور لباس فاخرہ سینا

تشریف رسیدن مصدر اصطلاحی صاحب
آصفی ذکر اینجا کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بر سبیل مجاز بمعنی عزت حاصل شدن
است (کمال اصفہانی ؎) نتوان بصد ہزار
زبان گفت شکر آن ؎ تشریف ہا کہ مارا زین خاندان
رسید ؎ (اردو) عزت حاصل ہونا۔

تشریف فرمودن مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔
مؤلف عرض کند کہ (۱) بمعنی عطا فرمودن
خلعت ولباس فاخرہ (کمال اصفہانی ؎)
مر تشریف فرمودی ولیکن دون قدر من ؎

ہر اکس اینقدر بخشد زتو کس اینقدر چہ دید چو خاب بحر و وارستہ ہر دو می فرمایند کہ (۲) بمعنی آمدن است (آزاد بلگرامی ؎) سر بزانوی علی بنگذاشت سالار رسل چو دراسد تشریف فرمود آفتاب خاوری ﴿ (اردو) (۱) خلعت عطا کرنا۔ (۲) تشریف لانا۔ دکن مین کہتے ہین تشریف فرما ہونا۔

تشریف یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی یعنی حاصل کردن خلعت فاخرہ باشد (کمال اصفہانی ؎) تشریف سایۂ تو زمین گر بیافتی ﴿ در چشم آفتاب شدی خاک توتیا ﴿ (اردو) خلعت پانا۔

(الف) **تشرین** القول انند بالکسر و یای معروف نام دو ماہ در زبان رومی **مؤلف** عرض کند کہ یکی را ـــــــــــ

(ب) **تشرین اول** گویند کہ ترجمۂ ہندی آن تقریباً کاتک و دیگری را ـــــــــ

(ج) **تشرین ثانی** و آن را در ہندی تقریباً اگھن گویند۔ صاحبان انند و غیاث (ب) را (تشرین اولی) و (ج) را (تشرین اخری) نوشتہ اند و لیکن صاحب بولچال بحوالۂ معاصرین عجم ہمچنین گفتہ کہ بر (ب) و (ج) قائم کردہ ایم و حالا (ب) و (ج) بہ زبان معاصرین عجم است و متقدمین و متاخرین ہم استعمالش کردہ اند ما این مرکبات را منفرد دانیم (اردو) الف تشرین رومی زبان مین دو مہینون کا نام ہے ب کاتک۔ مذکر (ج) اگھن۔ مذکر۔

تشلیخ القول برہان و جامع و رشیدی و ناصری و سراج بالام بر وزن زرنیخ بمعنی سحاق

وجهانگیر. صاحب جهانگیری سندی که از کلام شمس فخری برای این آورده همان است که بر (تسلیخ به سین مهمله) گذشت مؤلف عرض کند که بعض محققین این را به سین مهملهٔ دوم آورده اند اگذشت و ما آن را اسم جامد فارسی زبان گفته ایم و همان اصل است و این مبدل آن چنانکه ستی و کشتی و تسلیخ را فارسیان از سلخ عربی که بمعنی پوست است بر سبیل تفریس بصورت لغت معرب بدین معنی ساخته اند و این متصرف شان است (اردو) دیکهو تسلیخ ۔

تشمیر بقول برهان و جامع با میم بر وزن کفگیر دوائیست که آن را بسفانج خوانند و بهایا معنی با فوقانی ما بین شین و میم هم بنظر آمده یعنی تشتمیر خان آرزو در سراج می فرماید که این مخفف تشتمیر است مؤلف عرض کند که صاحب محیط همین را به زای هوز آخر آورده و اشارهٔ بسفانج کرده ما حقیقت بسفانج را بر بسانج بیان کرده ایم و بر بسانج اشارهٔ تشمیر هم و باعتبار صاحب جامع ما این را لغت فارسی زبان به رای مهملهٔ آخر میدانیم و آنچه صاحب محیط به زای نقطه دار نقل کرده آن را تصحیف کاتب خیال می کنیم ۔ بالجمله این اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکهو بسانج ۔

تشمیز بقول محیط همان تشمیر که به رای مهملهٔ آخر گذشت مؤلف عرض کند که ما صراحت ماخذ همه را آنجا کرده ایم و این را تصحیف قرار داده ایم (اردو) دیکهو تشمیر ۔

تشمیزج بقول برهان و مؤید با زای نقطه دار و جیم بر وزن و معنی چشمیزک است که شیرازیان چشم خوانند و آن تخمی است سیاه و املس که با نبات سایند و در چشم کشند صاحب جامع گوید که همین را تشتج هم گویند ۔ صاحب محیط میفرماید که معرب چشمیزج که در چشخام باید مؤلف عرض

کند که او بر چشخام هرچه نوشته ما ذکرش بر پشمه کرده ایم و هم به پشبه و پشمه (اردو) دیکھو پشمہ۔

تشن بقول برہان و جامع و رشیدی و سروری و سراج بفتح اول بر وزن چمن یعنی چاکسوست و آن دانه باشد نرم و سیاه و لغزنده از عدس بزرگتر که در دواهای چشم بکار برند و بکسر اول هم آمده صاحب سروری اسم دیگر این چاکسو بسین مهمله گفته صاحب محیط بر چاکسو گوید که بفتح جیم فارسی و الف و سکون کاف و ضم سین مهمله و سکون واو اسم هندی چشخام است **مؤلف** عرض کند که مخفف و مبدل تشمیرج که گذشت میم بدل شد به نون چنانکه بام و بان و تحتانی و رای هوز و جیم حذف (اردو) دیکھو تشمیزج۔

تشنک بقول برہان و جامع بر وزن چشمک از پیش سر جالی را گویند که در کودکی نرم جهنده می باشد و آن را بعربی یافوخ خوانند صاحب رشیدی گوید که همین را جاندانه هم گویند و بجهد هم. خان آرزو در سراج همزبانش **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و ما بر تارک صراحت این کرده ایم (اردو) دیکھو تارک کے دوسرے معنے۔

تشنگی بقول بهار و انند ترجمه عطش است (ظهوری سه) داد از تشنگی و سیرابی کشته ام غرق در محیط سراب ؎ **مؤلف** عرض کند که مرکب است از لغت تشنه و یای مصدری بقاعدهٔ فارسی های هوز آخر تبدل شد به کاف فارسی (اردو) تشنگی بقول آصفیه اسم مؤنث عطش۔ پیاس۔ تراس۔

تشنگی افتادن استعمال۔ بمعنی عطش عائد و واقع شدن **مؤلف** عرض کند که ...

قیاس است (ظہوری ے) از داغ تو ہست
سینہ سیراب ٭ افتاد چو تشنگی سراب است ٭
(اردو) پیاس لگنا۔ بقول آصفیہ۔ پانی کی
خواہش ہونا تشنگی ہونا۔

تشنگی برداشتن | استعمال۔ بہ تبلای تشنگی
شدن ... مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس است (ظہوری ے) تا بہ مشتاقان شود
پر کعبہ گشت از خود تہی ٭ صد بیابان تشنگی
بردار زمزم عاشقت ٭ مخفی مبادکہ ...
بالا استعمال مصدر برداریدن است کہ بجای
... (اردو) پیاسا ہونا۔

تشنگی کردن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر ... کردہ از معنی ساکت و از سندش مصدر
(تشنگی گیردن) پیدا است (خسرو ے) گر گریہ
بیش می سوزیم با آنکہ ٭ نگیرد تشنگی در روز
باران ٭ مؤلف عرض کند کہ (تشنگی کردن)
ہم محاورۂ زبان است بمعنی تشنہ شدن و (تشنگی
گیردن یا گرفتن) عاید شدن تشنگی مرادف (تشنگی
افتادن) گذشت مخفی مبادکہ تعریف مصدر گیردن
بجایش می آید (اردو) پیاسا ہونا۔

تشنگی کشیدن | استعمال بمعنی مبتلای
تشنگی شدن مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است (ظہوری ے) العطش گویان صحرای
غمت ٭ تشنگی ٭ نیل ٭ جیحون می کشند ٭ (اردو)
مبتلائے تشنگی ہونا۔ پیاسا ہونا۔ تشنہ ہونا۔

تشنہ | بقول بہار (۱) ترجمہ عطشان و (۲)
بمعنی مشتاق و آرزومند مجاز است (میرزا بیدل
ے) گر نباشد حرص عالم بحر لبریز فناست ٭ آرزو
تشنہ با در شراب انداختہ ٭ (صائب ے)
چشم ما چون زاہدان بر میوۂ فردوس نیست ٭ تشنہ
بوی از آن سیب زنخدانیم ما ٭ (ولہ ے) گر
بدانی چقدر تشنۂ دیدار توایم ٭ خواہی آمد عرق
آلودہ بہ آغوش مرا ٭ صاحب فدائی کہ از علمای

(۱۹۹۴)

معاصر عجم بود بر معنی اوّل قانع۔ صاحب سخندان
گوید کہ در سنسکرت (ترشنا) بمعنی تشنگی است
وہم او گوید کہ بمعنی خواہش و ہوس ہم۔ خان آرزو
در سراج بذیل تشش گوید کہ دور نیست کہ تشنہ
مرکب باشد از تش و نون کہ افادۂ معنی صاحبی
کند و ہای زائدہ۔ از عالم خان و خانہ۔ مؤلف
عرض کند کہ اتفاق داریم با او و معنی دوم مجازی
باشد (اردو) تشنہ۔ بقول آصفیہ (۱) پیاسا
(۲) خواہشمند۔ متمنّی۔

تشنہ آب زا اصطلاح۔ بقول ناصری
وانند بمعنی مستسقی است کہ ہر چہ آب خورد رفع
تشنگی او نشود و زرداب در شکمش افزاید۔
(ابوالقاسم عنصری بلخی سہ) چو تشنہ آب زانہ
بیم از رنج و نہ ہلاک خویش راگشتہ حریص آب و
و می فرمایند کہ این لغت در فرہنگہا نبود از ین
شعر عنصری بدست آمدہ۔ مؤلف عرض کند کہ
تعریف خوشی نکرد و آب زا بمعنی پیدا کنندۂ
آب پس تشنہ کہ خود در شکم خود آب پیدا کند کنایہ
باشد از مستسقی (اردو) مستسقی۔ بقول
آصفیہ۔ عربی۔ سیرابی کی طلب کرنے والا۔
استسقا کی بیماری والا۔

تشنہ اشک اصطلاح۔ بقول بہار
معروف۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی مشتاق
اشک باشد متعلق بمعنی دوم تشنہ کہ مجاز است
(صائب سہ) بیش ازین کاوش مکن با دل کہ
چشم تشنہ اشک ہا از برای گریہ کردن آب
از گوہر گرفت ہا مخفی مباد کہ این مرکب اضافی
است ولیکن در شعر بالا بفک اضافت مستعمل
(اردو) اشک کا پیاسا۔ یعنی اشک کا مشتاق۔

تشنہ باشیدن استعمال۔ بمعنی (۱) در عالم
تشنگی بودن و (۲) مشتاق بودن۔ مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری سہ)
چہ تشنہ است بروی تو چشم من شاید بچشم
آن رخ خی کردہ تشنہ باشیدہا و از ہمین قبیل

است (تشنه شودن) و (تشنگی دیدن) (ولهٔ ے) تشنه تر می شوم آنکه بچکانید بلب ✽ گوای خوشا تشنه که در چشمهٔ حیوان افتد ✽ تحقیق مباد که مصدر باشیدن بجایش گذشت و مصدر شودن بجای خودش می آید (اردو) (۱) پیاسا ہونا۔ (۲) مشتاق ہونا۔

تشنه بچیزی بودن — مصدر اصطلاحی

بقول بحر بمعنی آرزومند چیزی بودن مؤلف عرض کند که (تشنه بخون کسی آید) متعلق بمعنی مصدر عام است۔ و این ہم متعلق بمعنی دوم تشنه (اردو) کسی چیز کا مشتاق اور آرزومند ہونا

(الف) تشنه بخون — اصطلاح۔

(ب) تشنه بخون آمدن — الف بقول بہار معروف مؤلف عرض کند که بمعنی در پی خون کسی یعنی در پی قتل بودن (طالب آملی ے) ہم ... داغ داغ ماست ✽ بوی بہار تشنه بخون ... ماست ✽ (رضائی کاشی ے) دل بخونم تشنه و دلبر بخونم مائل است ✽ وای بر جانم که اینم دلبر و آنم دل است ✽ و (ب) مرکب از الف است (ظہوری ے) لگستان لقا مژدهٔ سیرابی ده ✽ غمزه اش دشنه بکف تشنه بخون می آید ✽ (اردو) الف خون کا پیاسا ب خون کا پیاسا بنکر آنا۔

تشنه تو — استعمال۔ بقول مؤید۔ ای مشتاق لقای تو مؤلف عرض کند که ہیچ خصوصیت لقا نباشد۔ بمعنی مشتاق تو باشد و بس متعلق بمعنی دوم تشنه۔ ضرورت نداشت که این را مانند اصطلاحی جا دہند (اردو) تیرا مشتاق۔

تشنه جگر — اصطلاح۔ بقول مصطلحات و بحر و جامع کنایه از اشتیاق۔ بہار بر معروف قانع (صائب ے) ای که از آب تحقیق تو فلک سرسبز است ✽ نیست انصاف برین تشنه جگر خندیدن ✽ (ولہ ے) صبر کن بر نفس گرم خود ای تشنه جگر ✽ که چو دل آب شود چشمهٔ حیوان گردد ✽ صاحب

ناصری و مصطلحات گوید که کنایه از مشتاق است مؤلف
عرض کند که اتفاق داریم با صاحب ناصری که بهردو
سند بالا هم تائید قولش می کند و تسامح بهر محققین
اول الذکر است که مشتاق را اشتیاق گفتند و خیابانی
نظر سود نکه (تشنه جگر) اسم فاعل ترکیبی است
البته تشنگی جگر بمعنی اشتیاق توان گرفت (اردو)
مشتاق ـ

(الف) **تشنه چشم** | اصطلاح بقول بهار
و آنند معروف ـ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید
که بمعنی گرسنه چشم است و از سندش ......

(ب) **تشنه چشمی** | پیداست مؤلف عرض
کند که الف بمعنی مشتاق دیدار است و (ب)
بمعنی اشتیاق دیدار (صائب الف) تشنه
چشم افتاده است آئینه اسکندری ؛ در دست
آب زندگانی دل سیاهی بیش نیست ؛ (صائب
ب ـ ی) تشنه چشمی لازم افتاد است بزم
وصل را ؛ از نظر بازی نگردد سیر دریا جناب
گو (وله ـ ی) نه آب بحر شود سیر تشنه چشمی من ؛ گو دم
چو آینه زمین ما است همچو حباب گو (اردو)
الف مشتاق دیدار ـ ب اشتیاق دیدار ـ مذکر

تشنه چیزی بودن | مصدر اصطلاحی کنایه
از اشتیاق هر چیز است و بقول بحر مرادف تشنه
بهر چیزی بودن که گذشت صاحبان رشیدی
و مصطلحات هم ذکر این کرده اند ـ خان آرزو
در سراج گوید که مشتاق چیزی بودن مؤلف
عرض کند که مشتاق بمعنی دوم تشنه (اردو)
کسی چیز کا تشنه ہونا مشتاق ہونا جیسے ہین
آپ کے دیدار کا تشنه ہون ؛

تشنه خون کسی شدن | مصدر اصطلاحی
بقول بحر اراده قتل کسی داشتن مؤلف
عرض کند که بحر از نزاکت کار نگرفته ـ در صدد
قتل کسی و مشتاق قتل کسی بودن متعلق بمعنی
دوم تشنه باشد (اردو) کسی کے خون کا پیاسا ہونا

تشنه در خواب آب می بیند | مثل

صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی محبوب الامثال
ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق کسی زنند کہ
مشتاق چیزی باشد مقصد آنست کہ ہر کہ اشتیاق
چیزی در دل دارد منہمک می شود دران چنانچہ
در خواب ہم ہمان چیز را می بیند (اردو)
بلی کو چھیچھڑون کے خواب ،، جو من مین بسے سپنے
مین دیسے ،، صاحب محبوب الامثال نے ان دونون
کو اسی فارسی مثل کے مقابلہ مین لکھا ہے ۔

تشنہ دل | اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع
و بحر مرادف تشنہ جگر کہ گذشت بمعنی کنایہ از
اشتیاق ۔ بہار بر معروف قانع (امیر خسرو ۔ ع)
از تو شاید کہ بدینسان روم ؛ تشنہ دل از چشمہ
حیوان روم ؛ صاحب ناصری در ملحقات آنندراج
راہم بمعنی مشتاق گوید **مؤلف** عرض کند کہ
اتفاق داریم با او و ہمہ را نجا حقیقت تسامح
محققین بالا عرض کردہ ایم و در ینجا ہم سکندری
خوردہ اند کہ مشتاق را اشتیاق نوشتہ ۔ اسم
فاعل ترکیبی است (اردو) دیکھو تشنہ جگر

تشنہ شودن | استعمال ۔ بمعنی حقیقی است
مؤلف عرض کند کہ بہر دو معنی تشنہ مستعمل
بمعنی تشنہ شدن و حقیقت شودن بجایش می آید
(ظہوری ۔ ع) تشنہ تر می شوم آبم بچکانید
بلب ؛ ای خوشا تشنہ کہ در چشمہ حیوان افتد ؛
(اردو) تشنہ ہونا ۔ مشتاق ہونا ۔

تشنہ کام | اصطلاح ۔ بقول بہار و انند
معروف **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تشنہ لب
است (۱) بمعنی حقیقی و (۲) نہایت مشتاق
چیزی (میرزا محمد زمان راسخ ۔ ع) ز فیض بادۂ
جوش گل بباغ است ؛ چراغان تشنہ کام یک
چراغ است ؛ (اردو) تشنہ کام بقاعدۂ
فارسی کہہ سکتے ہین صاحب آصفیہ نے تشنہ لب
پر فرمایا ہے (۱) نہایت پیاسا ۔ ایسا پیاسا جس
کے ہونٹون پر پپڑیان جم جائین (۲) نہایت

مشتاق ـ بہایت خواہشمند ـ

تشنہ لب استعمال ـ بقول بہار وانند معروف **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تشنہ کام بہر دو معنی (ظہوری ؔ) با تفتہ درونی چہ کند

قطرہ چکانی ٭ در وادی ما تشنہ لبان بحر سراب است ٭ (صائب ؔ) بوسہ ہای تشنہ لب پردر پیم با قفست ٭ چون کبوترہای چاہی گرد چاہ غبغبش ٭ (اردو) دیکھو تشنہ کام ـ

(الف) **تشنیع** بقول منتخب بالفتح وکسر نون لغت عرب است بمعنی زشت گفتن وزشت شمردن چیزی را **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر با مصدر زدن یعنی (ب) **تشنیع زدن** بمعنی زشت گفتن استعمال کنند ـ صاحبان بہار عجم وانند ذکر این کردہ اند (مولوی معنوی ؔ) ای تو قدیم می کدہ ہم مستی وہم می زدہ ٭ تشنیع ہای بیہدہ چون می زنی ای بد گہر ٭ (میر خسرو ؔ) دشنام وبد دشمن تشنیع زند دوست ٭ چندان شنوم از کہ وچندین بہ کہ گویم ٭ مخفی مباد کہ از اسناد بالا مصدر زدن پیداست کہ مرادف زدن است عیبی ندارد وتعریفش بجای خودش می آید (اردو) طعن وتشنیع کرنا ـ

تشویر بقول بہار شرمندہ شدن وشرمندہ کردن ـ فارسیان بمعنی خجالت وانفعال بالفظ خوردن ودادن وکشیدن استعمال این کنند **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح وکسر واو صاحب منتخب ذکر این کردہ استعمال فارسیان در ملحقات می آید (اردو) خجلت مؤنث ـ انفعال ـ مذکر ـ

تشویر خوردن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی خجل شدن است (کمال اصفہانی ؔ) زہی ز رفعت تو خوردہ آسمان تشویر ٭ زہی

ندیده ترا چشم روزگار نظیر * (اردو) خجل ہونا۔ شرمندہ ہونا۔

تشویر دادن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی خجل ساختن است وخجالت عائد حال کردن (انوری ع) کند لطائف طبع تو بحر را تشویر * حیران بود شمائل حلم تو کوه را تشویر مخفی مباد که از سند بالا مصدر دمیدن پیداست که بجای خوردش می آید (اردو) خجل کرنا۔

تشویر کشیدن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی خجل شدن و ندامت کشیدن است (اولی هروی ع) در خجلتم اوستاد تقدیر * چندین چه کشید هیچ تشویر (اردو) خجل ہونا۔ شرمندہ ہونا۔

تشویش بقول بهار بمعنی شوریده کردن کار و می نماید که این عربی الاصل نیست و فارسیان بمعنی رنج و محنت بالفظ خوردن و دادن و داشتن و کردن و کشیدن استعمال کرده اند و همچنین بمعنی سرزنش هم که در ملحقات می آید مؤلف عرض کند که بقول منتخب بالفتح و کسر واو بمعنی پریشان و آشفته کردن آمده فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر و با مصادر فارسی مرکب کرده اند (اردو) تشویش بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث پریشانی گھبراہٹ سوچ تردد فکر۔

تشویش آمدن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که فکر و تردد و پریشانی لاحق شدن است (ناصر نسائی ع) از محنت با محنت پیش آمد * چو از ملک پدر بهر تو تشویش آمد (اردو) فکر و تردد اور تشویش لاحق ہونا۔

تشویش باشیدن استعمال صاحب آصفی ذکر تشویش بودن کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که از سندش (تشویش باشیدن) پیداست که فاعلش کرده ایم (سلمان ساوجی ع) ہم

بیم من ازان غمزهٔ بیمار بود ٭ همه تشویشم ازان
زلف پریشان باشد ٭ (اردو) تشویش ہونا

تشویش خوردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مبتلای فکر و تردد و پریشانی بودن است (سعدی ؎) تهیدست تشویش نانی خورد ٭ جهانبان بقدر جهانی خورد ٭ (اردو) تشویش فکر - تردد - پریشانی مین مبتلا ہونا -

تشویش دادن با استعمال - صاحب آصفی ذکر (تشویش دادن) کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که از سندش (تشویش دادن با) بمعنی تکلیف رسانیدن به یا بالغرض تشریف آوردن یعنی زحمت تشریف آوری دادن پیداست (وحشی یافقی ؎) جان را به هجرت می کنم بهر عتابت گو مباش ٭ کی بهر خطا جان خود تشویش پایت می دهم ٭ مخفی مباد که از سند بالا مصدر رسیدن پیداست که بجای خودش می آید (اردو) آنے کی تکلیف دینا -

تشویش داشتن با استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی فکر و تردد داشتن است (شیخ سعدی علیه الرحمه) از ین غم نانی داشتم و این ساعت تشویش جهانی ٭ (اردو) فکر و تردد رکھنا یعنی مبتلای فکر و تردد ہونا -

تشویش دیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی مبتلای فکر و تردد شدن (قرار گیلانی ؎) مرگست دوری از الم تشویش هستی دیده را ٭ یارب ز خواب نیستی در حشر بیدارم مکن ٭ (اردو) مبتلائے فکر و تردد ہونا

تشویش کردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که سرزنش و توبیخ کردن است (سعدی شیرازی ؎) باندیش را زجور تشویش

پشیمانی از گفتهٔ خویش کرده (اردو) زجر و ترجیح کرنا۔ جھڑکنا۔

تشویش کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مبتلای فکر و تردد شدن است۔ (ظهوری ے) دل است اینکه ناز بتان می کشد ۞ دل است اینکه تشویش جهان می کشد ۞ (اردو) فکر و تردد مین مبتلا ہونا۔

تشّه بقول برهان و جامع و سروری با تای مشدد بر وزن پشّه (۱) پیمانهٔ روغن را گویند که چار آثار دارند۔ صاحب سراج بذکر قول سروری می فرماید که در رسالهٔ توسیه بکسر (۲) بمعنی تیشهٔ بزرگ است پس مخفف تیشه بود **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی دوم مخفف تیشه کمی آید (اردو) (۱) روغن کا ناپ۔ پیمانه۔ مذکر۔ (۲) دیکھو تیشه۔

تَشی بقول برهان و جامع بفتح اوّل و کسر ثانی و بیای تحتانی (۱) خارپشت کلان را گویند که خارهای خود را مانند تیر اندازد و بقول بعض اهل لغت عرب است و (۲) بکسر اوّل مردم پرشپش را خوانند۔ صاحبان رشیدی و سروری و سراج بر معنی اوّل قانع (حکیم اسدی ے) تو این رو سیه پارسی چون کشی ۞ یکی سنگ خواند و دیگر تشی ۞ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل می فرماید که این لغت فارسی دری است نه عربی صاحب برهان خطا کرده که عربی دانست۔ صاحب محیط بر خارپشت قانع **مؤلف** عرض کند که با حقیقت این را بر اتشی بیان کرده ایم که به الف اوّل گذشت و این مخفف آن و به معنی دوم مرکب از تَش با یای نسبت معنی صاحب تَش و تش دارنده و تَش بمعنی شپش بجایش مذکور شد۔ (اردو) (۱) دیکھو اتشی (۲) وه شخص جس کے جسم مین جوئین پڑ گئی ہون۔

تشیرہ بقول برہان و جامع و ناصری و مؤید و سراج بر وزن کبیرہ گلولہ را گویند کہ از سنگہای الوان و سخت سازند و بدان بازی کنند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است وبس (اردو) پتھر کا گولہ جس سے کھیلتے ہیں۔ مذکر۔

فوقانی با صاد مہملہ

تصاعد بقول بہار بہ بالا برآمدن و می فرماید کہ صحیح تصعد است (بدر چاچی ے) در تصاعد کندی گرد براقت سوی چرخ ﴿ چشم عقرب شودی معدن ثور از دبران ﴾ **مؤلف** گوید کہ تصعد بالفتح بقول منتخب لغت عرب است بمعنی بالا رفتن ولیکن صاحب انند بحوالۂ منتہی الارب تصاعد را ہم بر وزن تفاعل لغت عرب گوید پس استعمال فارسیان است وبس و وجہی نیست کہ بقول بہار متصرف فارسیان بر سبیل تفریس دانیم (اردو) بلند ہونے کا حاصل بالمصدر تصاعد کا استعمال اردو میں ہے۔

تصحیح بقول بہار درست کردن می فرماید کہ با لفظ دادن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح و کسر حای حطی اول بقول انند لغت عرب است پس خبر نیست کہ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این بترکیب مصادر فارسی کردہ اند کہ در ملحقات می آید (اردو) تصحیح۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث صحت۔

تصحیح دادن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بمعنی درست کردن و صحیح نمودن است امثا... (ے) نہادہ بر سر گل ... شبنم بہ پیا... رو کن و تصحیح این رسالہ بہ (آصفی ...) کتاب بصیرت تصحیح دادہ بودش عقل ز ...

ساکت اند و بدون سند استعمال ما این را درست
ندانیم ظاهراً معنی لفظی این غلطی قباست یعنی
قبا به غلط پوشیدن البته تبدیل قبا استعاره

توان کرد به فنا که چون قبای وجود بدل شود عالم
باقی تعلق می شود باقی حال این اصطلاح را
هیچ ندانیم (اردو) ناقابل ترجمه۔

تصدیع بقول بهار بمعنی درد سر دادن ۔ می فرماید که با لفظ دادن و کشیدن مستعمل مؤلف
عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر دال مهمله و بقول منتخب بمعنی درد سر رساندن ۔ فارسیان
بمعنی حاصل بالمصدرش یعنی تکلیف و زحمت بر سبیل مجاز استعمال این با مصادر فارسی
می کنند که در ملحقات می آید (اردو) تصدیع ۔ بقول آصفیه ۔ عربی ۔ مؤنث ۔ درد سر ۔ تشویش و دکھ ۔

تصدیع بردن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که زحمت و تکلیف برداشتن است (کمال
خجندی ؎) ما را بروز واقعه خاطر به آن خوشست
کز خاک آستان تو تصدیع می بریم ۔ (اردو)
تکلیف میں مبتلا ہونا۔

تصدیع دادن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی تکلیف و زحمت رسانیدن است
متعدی مصدر گذشته ۔ (ناظم هروی ۔

؎) بعرضی میدهد تصدیع جاهت ۔ عزیز
مصر یعنی خاک راهت ۔ مخفی مباد که از سند
بالا مصدر رسیدن پیداست که بجایش می آید
(اردو) تصدیع دینا۔ تکلیف دینا۔

تصدیع کشیدن استعمال ۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که تکلیف و زحمت برداشتن (مخلص
کاشی ؎) متصدیع در تدارک هر باحضر
کمش بداری چه سرکه و نمکی درد سر کشد ؎
(اردو) تکلیف اٹھانا۔ زحمت میں مبتلا ہونا۔

تصدیق بقول بہار راست گردانیدن و باور داشتن۔ می فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح وکسر دال مہملہ۔ بقول منتخب راست گوی دانستن کسی را۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند (ظہوری ؎) بحث عشقت خرد بیہدہ دارد خاموش ٭ می شود بخیۃ تصدیق جنون می آید (اردو) کسی کو سچا سمجھنے کا حاصل بالمصدر۔

تصدیق فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تصدیق کردن است یعنی راست گو دانستن کسی را و صحیح دانستن (نشر نصیر ہمدانی) میدانم کہ ہرچہ در وادی اشتیاق می نویسم تصدیق می فرمایند ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال فرمائیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تصدیق فرمانا۔ تصدیق کرنا۔

تصدیق کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تصدیق فرمودن است و فرق در ہر دو ہمین قدر کہ آن کلمۂ عزت است نظر بہ اعزاز مخاطب و این معمولی (کمال اصفہانی ؎) گزاف آن زنم کہ بمن ختم شد سخن ٭ تصدیق من ہر اینہ دلوار می کنند ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا الصد گشتن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تصدیق کرنا۔ سچ قرار دینا۔

تصرف بقول بہار دست کاری زدن و می فرماید کہ بالفظ داشتن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و رای مشدد۔ صاحب منتخب ذکر این کردہ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی قبض استعمال این می کنند (ظہوری ؎) دست تصرف ضبط ستم

از آه بر قفا ﴿ کرده اجاره چشم جان سرمهٔ خاکپای را ﴿ (اردو) تصرف - بقول آصفیہ عربی - اسم مذکر - دست اندازی - قبضہ - مداخلت -

تصرّف داشتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قبضہ داشتن (ظهوری ۵) این تصرف نہ مهر داشت نہ ماه ﴿ هر نگاهی کہ رفت داشت نگاه ﴿ (اردو) تصرف رکھنا - قابض ہونا - قبضہ رکھنا -

(ظهوری ۵) عشوهٔ ساقی تصرف در مزاج توبہ کرد ﴿ گونگہ نہ جرعۂ تکلیف بر تقوی فشان (اردو) تصرف کرنا - قابض ہونا - دخل پانا

تصرّف کردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قابض شدن و دخل یافتن است -

تصرّف گذاشتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترک کردن قبضہ و مداخلت از ملاحظی ۵) تصرف دران سکہ نگذاشتم ﴿ کزان سیم و زر زر خبر واشتم ﴿ (اردو) قبضہ چھوڑنا - مداخلت ترک کرنا -

تصفیۂ نفط اصطلاح - صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاچار ذکر این کرده گوید کہ بمعنی کارخانۂ روغن نفط است کہ آن را پاک و صاف کنند و نفط بقول غیاث روغنی است سیاه و سفید رنگ بهتر از انست کہ در ملک شیروان از زمین می جوشد و معرب است و بقول بعض داروئی است کہ حکما ساختہ اند هر جا کہ اندازند آتش درگیرد **مؤلف** عرض کند کہ این مرکب بمعنی مصدری است کہ روغن نفط را صاف کردن و معاصرین عجم بر سبیل مجاز کارخانہ را بدین اسم موسوم کردند کہ کار تصفیۂ این روغن کنند (اردو)

روغن لغت کے صاف کرنے کا کارخانہ۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے لغت کا ذکر فرمایا ہے۔

تصنیف بقول بولچال بحوالۂ معاصرین عجم (۱) سرودن غزل ہا و امثال آن **مؤلف** عرض کند کہ این تصرف معاصرین عجم است در معنی بر سبیل مجاز و تفریس و حقیقۃً این لغت عرب است بالفتح و کسر نون و بقول منتخب جدا کردن بعضی از بعضی و گونہ گونہ کردن چیزی را و در اصطلاح مثل تالیف است و فرق در تالیف و تصنیف ہمین قدر کہ تالیف کتابی باشد کہ دران از چند کتب مطالب شتی را جمع نمودہ باشند (چنانکہ گذشت) و تصنیف مضمون طبع و افکار مصنف است (اردو) تصنیف بقول آصفیہ دل سے کوئی کتاب یا طبیعت سے کوئی مضمون لکھنا۔ ایجاد۔

تصنیف را مصنف نیکو کند بیان مثل صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان استعمال این در خواندن افکار و اشعار شعرا کنند و نمی پسندند کہ شعر شاعری را دیگری بخواند و حق ہم ہمین است کہ مصنف تصنیف خود خوب می خواند برخلاف غیر (اردو) دکن میں اسی فارسی کہاوت کا استعمال ہے۔

تصنیف نہادن مصدر اصطلاحی بقول بحر و آنند و غیاث بمعنی بہتان کردن است **مؤلف** عرض کند کہ مجاز است و بس و بر زبان معاصرین عجم (تصنیف کردن) ہم بہمین معنی مستعمل است می گویند ؏ آغا این الزام را بحق او تصنیف می کنی ؏ یعنی بہتان می کنی (اردو) بہتان کرنا۔

تصور بقول بہار در دل خود صورت چیزی بستن ؏ می فرماید کہ بالفظ بستن و کردن مستعمل است **مؤلف** عرض کند کہ بفتحتین و ضم واو مشدد لغت عرب است فارسیان

بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این می کنند و با مصادر خود هم بقاعدهٔ فارسی مرکب نمایند که در ملحقات می آید (اردو) تصوّر۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکّر۔ کسی شئے کی صورت دل میں باندھنا۔ خیال۔ تصوّر۔ بمعنی حاصل بالمصدر۔

تصوّر بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلّف عرض کند که قائم کردن تصوّر است (بیدل ۵) بہار بوسہ بپای تو دوان و خون گردید۔ نگه تصوّر رنگینی حنا بسته۔ (اردو) تصوّر باندھنا۔ دکن میں مستعمل ہے بمعنی تصوّر قائم کرنا۔

تصوّر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلّف عرض کند که مرادف تصوّر بستن است (بسمل نیشاپوری ۵) آئینه را تصوّر گردا سے کم ہم۔ از بس دلم ز مردم دنیا گرفته است۔ (اردو) تصوّر کرنا۔ دیکھو تصوّر بستن۔

تصویر بقول بہار صورت کردن و آفریدن صورتی که از چوب و گل و امثال آن سازند یا بر دیوار و غیر آن نگارند و این مجاز است و تصاویر جمع آن۔ می فرماید که بالفظ کردن و کشیدن مستعمل است مؤلّف عرض کند که لغت عرب است و در منتخب و منتهی الارب هم بہمین معنی آمده۔ بالفتح و کسر واو مستعمل۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و بترکیب فارسی استعمالش نمایند که در ملحقات می آید (ظهوری ۵) می روند از صفحهٔ تصویر بیرون صورتش۔ گر ز او ر تصویر نیست۔ (اردو) تصویر۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنّث لغوی معنی صورت بنانا مگر یہ مصدر اسم مفعول کے معنوں میں مستعمل ہے۔ صورت۔ شبیہہ۔ روپ۔ فوٹو۔ نقش۔ نقشہ۔ بت۔

تصویر سایه دار اصطلاح۔ بقول بهار تصویری که سایه اش افتد مثل تصویر سنگ و آهن و طلا و غیره و این بسبب اساس پیچ شکستی است بخلاف تصویر رنگ و نقشان (شفیع اثر ره) هر کس بسایهٔ دگری اندرش رود ٭ پیچ و تاب شکست چو تصویر سایه دار ٭ صاحبان بحر و مصطلحات و انند هم ذکر این کرده اند۔ **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است (اردو) سایه دار تصویر۔ مؤنث۔ بت نگار۔

تصویر قلمدان استعمال۔ بقول بهار مانند تصویری که بر قلمدان نقش کنند (محسن تاثیر ره) لب خاموش تصویر قلمدان فاش می گوید ٭ که از همراهی اہل سخن نتوان سخنور شد ٭ **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است بمعنی حقیقی (اردو) وہ تصویر جو قلمدان پر کھینچیں۔ مؤنث۔

تصویر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تصویر کشیدن است (صائب ره) مصور یک تشبیه تر آکند تصویر ٭ ز خامه اش سر انگشت در دهان ماند ٭ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر کندن است که بجایش می آید (اردو) تصویر کھینچنا۔ تصویر بنانا۔ فوٹو لینا۔

(الف) **تصویر کش** اصطلاح۔ الف
(ب) **تصویر کشیدن** بقول بحر و انند و بهار بمعنی مصوّر (ملا مفید بلخی ره) شوخ تصویر کشم جلوهٔ رنگین دارد ٭ نقش پایش چو قلم صورت گلچین دارد ٭ صاحب آصفی ذکر (ب) کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که الف اسم فاعل ترکیبی است و ب مرادف تصویر کردن (قاسم مشهدی ره) در چشم مور جلوه ندارم ز لاغری ٭ تصویر من به موی میانی کشیده اند ٭ صاحب تحقیق الاصطلاحات هم ذکر (ب) کرده (اردو) تصویر کھینچنا۔ دیکھو تصویر کردن۔

تصویر گر اصطلاح۔ بقول بحر و بهار و انند

بمعنی مصور **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است کہ گر بمعنی کنندہ و سازندہ ہم آمدہ چنانکہ
کاسہ گر و کوزہ گر (اردو) مصور۔ تصویر
بنانے والا۔

تصویر مستقبل اصطلاح۔ بقول بحر تصویر
دوچشمی **مؤلف** عرض کند کہ مستقبل بمعنی استقبال
کردہ شدہ اسم مفعول است و از ینکہ تصویر دو
چشمی ہمچو شخصی است کہ روبرو آمدہ فارسیان
بدین معنی این اصطلاح را قائم کردند (عرفی
ع) چہرہ پرداز جہان ریخت کشد چون بہ جمل
شب شود نیم رخ و روز شود مستقبل ۔ مخفی
مباد کہ عرفی درین شعر تصویر نیم رخ و تصویر مستقبل
را بالمعنی بستہ است اگرچہ لفظاً ظاہر نیست
(اردو) وہ تصویر جو سالم صورت کی
ہو جس میں دونوں آنکھیں مقابل ناظر آئیں۔
مؤنث۔ دکن میں اس کو تصویر مقابل اور تصویر
دوچشمی کہتے ہیں۔

تصویر نیم رخ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار
و آنند ہمانست کہ آن را در عرف تصویر
یک چشمہ گویند۔ مقابل تصویر مستقبل کہ
دوچشمی باشد و سند این از عرفی بر تصویر
مستقبل گذشت **مؤلف** عرض کند کہ
صراحت کافی ہمدرانجا کردہ ایم (اردو)
یک چشمی تصویر جس میں صاحب تصویر کا منہ
مصور کے مقابل نہو۔

فوقانی با ضاد معجمہ

(الف) **تضرع** بقول بہار بمعنی زاری کردن (شیخ شیراز ع) گر تضرع کنی و گر فریاد
دزد و زر باز پس نخواہد داد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ بفتح اول و دوم و ضم رای مہملہ لغت
عرب است و صاحب منتخب ذکرش کردہ۔ فارسیان استعمال این بمعنی گریہ با سجدہ کردن
کردہ اند و تضرع ساختن و نمودن ہم بنظر ما خوردہ ایم ۔۔

(ب) **تضرع کردن** از همین لغت الف است بخیال ما مسند بالا متعلق
به مصدر تضرع کردن است که بجایش می آید (اردو) الف گریہ و زاری کرب رونا۔

تضمین بقول انند بروزن تفعیل لغت عرب است بمعنی پذیرانیدن و ضامن گردانیدن
چیزی را و در پناه آوردن و باصطلاح شعرا در آوردن شعر مشهور دیگری را در شعر خود۔ اگر آن شعر
یا مصرع مشهور است احتیاج بایما ندارد و الا اشاره بدان واجب است تا از آفت تہمت
سرقہ مصون باشد و تضمین مصرع را تاکید و تضمین بیت را استعانہ گویند **مؤلف** عرض کند کہ
لغت ثابت بالفتح و کسر میم۔ صاحب منتخب این را آورده و معنی اصطلاحی شعرا را هم ذکر کرده
فارسیان بہمین معنی آخر استعمال این با مصدر ساختن و کردن و نمودن می کنند (اردو) تضمین
بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث شامل کرنا اصطلاح عروض میں کسی مشہور مضمون یا شعر کو اپنی نظم میں داخل کرنا

فوقانی با طای حطی

تطاول بقول بہار گردن کشی کردن و فارسیان بمعنی ظلم و بیداد بالفظ کردن و کشیدن
استعمال می نمایند **مؤلف** عرض کند کہ بفتحتین و ضم واو لغت عرب است صاحب منتخب
ذکر این کرده و بلحاظ تصرف فارسیان در معنی ما این را مفرس دانیم (ظہوری ع) خوبان
عجب کہ خیلی مدارا و ہند شان ٭ تسخیر ملک دل بہ تطاول حوالہ است ٭ (ولہ ع) گویند
مثال تطاول ترحمست ٭ مشکل ہر است کار مدارا بر دوست ٭ (اردو) ظلم۔ مکر۔ بیداد۔

تطاول کردن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و بہ تطاول بمعنی ظلم و بیداد کردن نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است از تفریس فارسیان

کہ بر تطاول گذشت (حافظ شیراز ے) حکایت
لب بہرہ انداز جرعہ کاس الکرام ٭ این تطاول بین
کہ با عشاق مسکین می کنند ٭ (ظہوری ے)
کشور دل بجز ابی چہ بلا آباد است ٭ کند انکار
مدارا کہ تطاول نکند ٭ مخفی مباد کہ از اسناد بالا
مصدر گذشتن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو)
ظلم کرنا۔ بیداد کرنا۔

تطاول کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ تحمل ظلم و بیداد کردن است (حافظ شیراز
ے) این تطاول کہ کشید از غم ہجران بلبل ٭ تا سراپردہ
گل نعرہ زنان خواہد رفت ٭ (اردو) ظلم سہنا

(الف) **تطبیق** بقول بہار موافق گردانیدن چیزی با چیزی می فرماید کہ بالفظ دادن مستعمل
است مؤلف عرض کند کہ بالفتح وکسر موحدہ لغت عرب است و صاحب انند صراحت
آن کردہ فارسیان استعمال مجرد این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی مطابقت و موافقت می کنند و
(ب) **تطبیق دادن** را بمعنی مطابقت کردن (والہ ہروی ے) ای دادہ بہ اہل
قبر تطبیق نفس ٭ زائینہ سہو کردہ تحقیق نفس ٭ (اردو) الف تطبیق۔ بقول آصفیہ عربی
اسم مؤنث۔ تطابق۔ مطابقت۔ مشابہت۔ تشابہ (ب) تطبیق دینا مطابقت کرنا۔

تطعیم الجدری اصطلاح۔ بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عمل جراحی کردن برای حفظ
ماتقدم مرض (برجوشیدگی) مؤلف عرض کند کہ آب آبلہ ہای این مرض را می گیرند و بر
بازوی انسان دو سہ جا جراحتی خفیف کردہ آن مادہ را دران داخل کنند تا ازانجا آبلہ ہا
پیدا می شود و تب خفیف ہم عارض گردد و در ہشت یا دہ روز التیام پذیرد و این عمل گویا
مرض مصنوعی است کہ پیدا کنند و بخیال اطبای فرنگ این عمل مرض (برجوشیدگی) است

تا یک سال و درین روزها اطبای یونانی هم این را مفید و حفظ ما تقدم مرض مذکور دانند معنی لفظی این پیوند دادن آبله شک نیست که این مرکب زبان عرب است ولیکن اصطلاح قدمای عرب نیست ازینکه این طرز عمل هم برای حفظ ما تقدم این مرض در زمانه پیشین نبود و حالا در بعض بلاد عرب هم همین اصطلاح برای این عمل مستعمل است معاصرین عجم بر زبان دارند بخیال ما منفرد باشد (اردو) ٹیکا نکالنا ٹیکا ڈالنا ۔

تطہیر — بقول بہار پاک کردن **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر ہای ہوز فارسیان بمعنی حاصل بالمصدرش یعنی طہارت و پاکیزگی استعمال این با مصادر فارسی کنند که در ملحقات می آید (اردو) طہارت ۔ بقول آصفیہ عربی ۔ مؤنث ۔ پاکی ۔ صفائی ۔

تطہیر دادن — استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که صاف و پاک کردن و شستن است (علی خراسانی ؎) بسکه آلوده عصیان شده دل تا محشر ؎ دامنش را نتوان داد به زمزم تطہیر (اردو) طہارت دینا ۔ صاف و پاک کرنا ۔ دھونا ۔

تطہیر گرفتن — استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بمعنی طہارت و پاکیزگی حاصل کردن است (علی خراسانی ؎) صادق آن ضبط النوار لکی که گرفت ؎ دامن شرع ز سرچشمه علمش تطہیر (اردو) طہارت حاصل کرنا ۔

تطہیر یافتن — استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تطہیر گرفتن است (علی خراسانی ؎) پیش ازین بود بر از لوث خطا چون زمزم ؎ یافت از آب کف شرع پیمبر تطہیر (اردو) طہارت پانا ۔

فوقانی باظای معجمہ

تظلم بقول بہار فریاد کردن و نالیدن از بیداد کسی می فرماید کہ بالفظ برآوردن وزدن وکردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتح اوّل و دوم ولام مضموم مشدد و صاحب منتخب ذکر این کردہ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی فریاد می کنند و با مصادر فارسی زبان خود مرکب سازند (اردو) دادخواہی ۔ مؤنث ۔ فریاد ۔

تظلم آمدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فریاد و دادخواہی بوقوع آمدن است (عبد الغنی تفرشی س) تظلم نیاید از من لیک ترسم ؎ کہ عدل حق تعالی بر نتابد ؎ مخفی مبادکہ از سند بالا مصدر آئیدن پیداست کہ بجایش گذشت (اردو) دادخواہی اور فریاد واقع ہونا ۔

تظلم برآوردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ اظہار جور وجفا و دادخواہی کردن است (سعدی س) تظلم برآورد و فریاد خواند ؎ کہ رحمت برافتاد و شفقت نماند ؎ (اردو)

دادخواہی کرنا ۔ ظلم کو ظاہر کرنا ۔

تظلم زدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی فریاد کردن و اظہار ظلم ظالم و دادخواہی کردن است (نظامی س) تظلم زنانند بر شاہ روم ؎ کہ بر مصریان تنگ شد مرز و بوم ؎ مخفی مبادکہ سند بالا متعلق بامصدر زنیدن است کہ بجایش می آید (اردو) دادچاہنا ۔ فریاد کرنا ۔ اظہار ظلم کرنا ۔

تظلم کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دادخواہی است (شاہی سبزواری س)

گفتۂ شاہی برین درکیست باچنین فغان کو داد
خواہم ہر در سلطان تظلم می کنم ۴ مخفی مباد کہ
سند بالا متعلق بہ مصدر گردیدن است کہ
بجایش می آید۔ (اردو) داد خواہی کرنا۔

تظلم نمودن | استعمال صاحب آصفی از معنی ساکت
مؤلف گوید کہ مرادف تظلم کردن است۔
(رشانی مشہدی) من تظلم می نمایم دست
بر سر می زنم ۴ او تغافل می زند آزار دیگر
می کند ۴ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر نمائیدن
است کہ بجایش می آید (اردو) فریاد کرنا

فوقانی با عین مہملہ

تعارف | بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی ملاقات و ہدیہ۔ صاحب
بول چال بحوالۂ معاصرین عجم گوید کہ بمعنی تواضع و ملاقات و صاحب سلامت است۔
مؤلف عرض کند کہ نقص تعریف ہر دو معانی متعارفہ را در خفا دارد ما از معاصرین عجم
شنیدہ ایم کہ استعمال تعارف بمعنی معرفت و شناسائی می کنند۔ لغت عرب است بفتح اول و ثانی
و دوم و ضم رای مہملہ و بقول منتخب یکدیگر را شناختن پس فارسیان ہمین را بمعنی حاصل بالمصدر
استعمال کردہ و باصادر خود مرکب ساختہ اند کہ در ملحقات می آید (اردو) تعارف بقول
آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ شناسائی۔ جان پہچان۔ واقفیت۔ واقف کاری۔

تعارف رسمی | اصطلاح۔ بقول رہنما
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی ملاقات
با جلوس شاہانہ۔ صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین
عجم ہم فرماید کہ مراد از ملاقات شاہانہ مؤلف
عرض کند کہ صراحت معنی تعارف بجایش
گذشت و ما این را بمعنی بالا مفرس دانیم
کہ بہ تخصیص معنی تفریس کردہ اند (اردو)
ملاقات شاہی یعنی شاہانہ جلوس کے ساتھ ملاقات

کرنا کا حاصل بالمصدر۔

تعارف کردن مصدر اصطلاحی بمعنا حب روزنامه بحواله سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار بمعنی سلام کردن گفته **مؤلف** عرض کند که تحقیق لفظ تعارف بجایش گذشت و در اینجا بمعنی [illegible] این تعریبی است بلحاظ تخصیص معنی (اردو) سلام کرنا۔

تعب بقول بهار بوزن طلب۔ رنج و ماندگی است می فرماید که با مصادر دادن و شدن و کشیدن مستعمل است **مؤلف** عرض کند که بفتح اول و دوم لغت عرب است و صاحب منتخب ذکر این بمعنی مصدری کرده۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کرده اند که در تحفات می آید (ظهوری ؎) بهر غم و درد سبب می طلب ؛ مایهٔ راحت ز تعب می طلب (اردو) تعب بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مذکر۔ رنج۔ کلفت۔ دکھ۔ تکلیف۔ محنت۔ مشقت۔

تعب دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که لاحق کردن تعب و تعب آوردن و باعث تعب شدن (ابیاتی اصفهانی ؎) مثال گرسنه چشمان شکم پرست مباش ؛ که میدهد تعب آن پیرهن که دارد آتش ؛ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر دمیدن است که بجایش می آید (اردو) تکلیف دینا۔ رنج دینا۔

تعب کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که برداشت تعب کردن و مبتلای مصیبت و رنج شدن است (اسیر شهرستانی ؎) سبز است حاصلی که ز حسرت گذشته است ؛ کی سوز خواهیم تعب دانه می کشد ؛ (اردو) مبتلائے تعب ہونا۔ رنج اٹھانا۔

تعبیر بقول بهار۔ بیان خواب کردن و خبر دادن از مراد آن و سخن از کسی یا از خود کردن است۔ می فرماید که با لفظ راندن و نوشتن و زدن و کردن و نهادن مستعمل **مؤلف** عرض

کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر موحدہ فارسیان بمعنی (۱) مراد خواب و (۲) عبارت و مقصود استعمال این می کنند یعنی استعمال مجرد این در فارسی بمعنی حاصل بالمصدر است (ظہوری ؎) رفت سودای تو خوابم ز سر ابیدہ چشم ؛ نہ پسندند زمین و ہم تعبیر مرا ؛ (و لہ ؎) شب سرای خواب روشن شد ز شمع دولتی ؛ فال داغ دل برآمد از لب تعبیر ما ؛ (اردو) (۱) تعبیر بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ خواب کا نتیجہ (۲) عبارت بین لانا ۔ کا حاصل بالمصدر

تعبیر راندن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی صراحت شدن است و تعبیر دریجا بمعنی روش (انوری ؎) ہزار راز برفت است بر زبان قضا ؛ کہ بہ زبان سنان تو راندش تعبیر ؛ (اردو) صراحت ہونا ۔

تعبیر رفتن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ کردہ شدن تعبیر و قرار یافتن تعبیر باشد ۔ (حافظ ؎) دیدم بخواب خوش کہ بدستم پیالہ بود ؛ تعبیر رفت کار بدولت حوالہ بود ؛ (اردو) تعبیر کی جانا تعبیر قرار پانا

تعبیر زدن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تعبیر کردن است (خسرو ؎) تعبیر خواب بر کہ زنم ہر شبی ز تو ؛ خوابی دروغ راست کنم بہر حال خویش ؛ مخفی مباد کہ از سند خسرو مصدر زندن پیدا است کہ بجای خودش می آید (اردو) تعبیر کرنا ۔

تعبیر کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ تعبیر خواب کردن یعنی نتیجہ خواب قیاس کردن (مغربی نیشاپوری ؎) خیال دولت تو ہر کہ بیند اندر خواب ؛ معبّر ہمہ نیک اختری کند تعبیر ؛ مخفی مباد کہ از سند

بالامصدر تعبیرکردن پیداست کہ بجای خودش می آید (اردو) تعبیر کرنا۔

تعبیرگو اصطلاح۔ بقول اند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ترجمہ معبّر **مؤلف** عرض کند کہ آنکہ تعبیر خواب گوید موافق قیاس واسم فاعل ترکیبی است۔ (اردو) تعبیرگو بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے وہ شخص جو تعبیر خواب کہتا ہے۔

تعبیرنہادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکراین کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تعبیرکردن است (سوزنی سمرقندی ؎) بخت است بخواب دیدن خیر بما عوبہ چنین نہاد تعبیرہ (اردو) تعبیر کرنا۔

تعبیریافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکراین کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ حاصل کردن تعبیر باشد (عالی شیرازی ؎) اہل غفلت رابدنیا نیک وبد معلوم نیست ٭ خواب شب تعبیر خواہد یافت چون فردا شود ٭۔ (اردو) تعبیرپانا۔ تعبیر حاصل کرنا۔

تعبیہ بقول بہار آمادہ کردن وترتیب دادن چیزی۔ می فرماید کہ بالفظ ساختن وشکستن و کردن ونہادن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح وکسر موحدہ وفتح تحتانی لغت عرب است بخصوصیت لشکر (کذا فی المنتخب) فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر بدون تخصیص بالا استعمال می کنند بمعنی آمادگی وترتیب واضافہ وبا مصادر فارسی ہم مرکب سازند واین معنی قریب بنفس است (ظہوری ؎) از بوی شراب توچنین مست وخرابم ٭ کو تعبیہ در ہر بُن مو حوصلۂ چند ٭ (اردو) آمادگی۔ مؤنث۔ ترتیب۔ مؤنث۔ اضافہ۔ مذکر۔ انھین معنون مین تعبیہ کا استعمال بھی اردو مین ہوسکتا ہے۔

تعبیہ آمیختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکراین کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

اضافه کردن در چیزی (خسروؒ) واد جوانی
ادب آمیخته ؎ تعبیه‌ای عجب آمیخته تو۔
(اردو) اضافہ کرنا۔

تعبیه انگیختن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ اضافہ کردن است مرادف مصدر
گذشته (حافظ شیرازیؒ) مباش غرّه به بازوی
خود که در خطر است ؎ هزار تعبیه در حکم پادشا
انگیز ؎ مخفی مباد کہ از سند بالا مصدر انگیختن
پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) تعبیہ
کرنا۔ اضافہ کرنا۔

تعبیه داشتن | استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ شریک داشتن و مرتب داشتن
است (حسن غزنویؒ) در سر مخفی تعبیه
دارم آهی ؎ ای آینه می گویمت از آه تعبیه
نگر ؎ مخفی مباد کہ از سند بالا مصدر گشتن پیدا است
کہ بجای خودش می آید (اردو) مرتب کرنا
شریک رکھنا۔

تعبیه ساختن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ مرتب ساختن و اضافہ کردن است (حسن
غزنویؒ) دیر است کہ بر چرخ همین تعبیه
سازند ؎ صفت اختر سیار و درین شغل درین کار
مخفی مباد کہ از سند بالا مصدر سازیدن پیدا است
کہ بجاے خودش می آید (اردو) مرتب کرنا
اضافہ کرنا۔

تعبیه شکستن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ ترتیب را زائل کردن (خسروؒ) بر آنکه
تعبیه زانگونه شکست ؎ کہ مهر رایگان شد
دست بر دست ؎ (اردو) ترتیب کو توڑنا
بے ترتیب کرنا۔ ترتیب کو مٹانا۔

تعبیه کردن | استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بمعنی شریک کردن و اضافه کردن و مرتب کردن
باشد (انوری ـــه) در جسم خاک تعبیه کرد آتش
باد روح ٭ گوئی که باد چون دم عیسی مریم است
٭ (اردو) تعبیه کرنا۔ شریک کرنا۔ اضافہ کرنا۔

تعبیه نمودن استعمال ـ آصفی ذکر این کرده
از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف
تعبیه کردن باشد (طالب آملی ـــه) بصافی
که بمقدار عندلیب بهار ٭ نمود تعبیه چندین نوای
ناحق زن ٭ (اردو) دیکھو تعبیه کردن ـ

تعبیه نهادن استعمال ـ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که مرادف تعبیه کردن است (بدر چاچی ـــه)
و بیض خنجر تو از خواص آب حیات ٭ هزار تعبیه در
لعبه سراب نهد ٭ (اردو) تعبیه کرنا ـ دیکھو
تعبیه کردن ـ

تعجب بقول منتخب بلغت عرب است
بفتح اول و دوم و ضم جیم بمعنی در شگفت
افتادن ـ مؤلف عرض کند که فارسیان
بمعنی حاصل بالمصدر یعنی عجب استعمال کنند
و با مصادر خویش مرکب سازند که در لغات
می آید (اردو) تعجب ـ بقول آصفیه ـ
عربی ـ اسم مذکر ـ حیرت ـ اچرج ـ

تعجب داشتن استعمال ـ بمعنی حیرت
داشتن و متحیر و متعجب بودن مؤلف عرض
کند که موافق قیاس است (ظهوری ـــه)
دریا اگر شمیم ندارد تعجبی ٭ در قطره کی کنار
ندارد میان ما ٭ مخفی مباد که از سند بالا مصدر
وارسیدن پیدا است که بجای خودش می آید (اردو)
متعجب ہونا ـ متحیر ہونا ـ

تعجب کردن استعمال ـ صاحب رہنما
بحواله سفرنامه ناصر الدین شاه قاچار ذکر این کرده
گوید که با تعجب کردم که هیچ مسبوق به سابق
نبود ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس

(۳۴۹۱)

است (اردو) عجب کرنا۔ تعجب | حیرت کرنا۔

تعجیل بقول بہار بمعنی برانگیختن و شتاب فرمودن۔ می فرماید کہ با لفظ دادن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح وکسر جیم لغت عرب است فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی عجلت استعمال این می کنند چنانکہ در ملحقات می آید (ظہوری ـــہ) رشتہ خواہد بود ایماے درنگی از وصال ٭ ہجر را در کشتن من اینقدر تعجیل نیست ٭ (اردو) تعجیل۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ جلدی۔ شتابی۔ عجلت۔ اضطرابی۔ کسی کام میں اس کا وقت آنے سے پہلے جلدی کرنا۔ کا حاصل بالمصدر۔

تعجیل دادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہ تعجیل آوردن و آمادۂ عجلت کردن (انوری ـــہ) عجلت حکم تو داد است زمین را تسکین ٭ غیرت حکم تو داد است زمین را تعجیل ٭ (اردو) عجلت پر آمادہ کرنا۔

تعجیل فرمودن استعمال بمعنی تعجیل کردن و عجلت نمودن باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ـــہ) در کشتن من این ہمہ تعجیل مفرما ٭ بر سنگ درنگی بخورد پای شتابت ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا مصدر فرمائیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تعجیل فرمانا۔ عجلت فرمانا۔ تعجیل کرنا۔ جلدی کرنا۔

تعجیل کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی عجلت کردن در کاری (صائب ـــہ) مکن تعجیل تا از عشق رنگی بر کند کارت ٭ کہ سازد سنگ را لعل آفتاب آہستہ آہستہ ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا مصدر تعجیل گشتن

پیداست کہ بجالیش می آید (اردو) تعجیل کرنا عجلت کرنا۔ جلدی کرنا۔

(الف) تعدا
(ب) تعدی (ب) بقول بہار بمعنی از حد درگذشتن می فرماید کہ سنجر کاشی الف را ⁂ الف آخر عوض تحتانی استعمال کردہ باطغرا و زیبا قافیہ ساختہ (ع) از غیر چہ می کنم شکایت ⁂ گر زو گذشت این ہمہ تعدا ⁂ (ظہوری ع) کنند خوش بہ تعدی شہان جہانگیری ⁂ خوشا شہی کہ جہانگیریش بفرہنگ است ⁂ **مؤلف** عرض کند کہ (ب) لغت عرب است بفتح اول و دوم و کسر دال مہملہ۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ و فارسیان استعمال این بمعنی جور کنند و الف مفرس است بہمین معنی (اردو) الف و ب۔ تعدی۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ حد سے تجاوز کرنا۔ ظلم۔ ستم۔ جبر۔ سختی۔

تعدیل ارکان اصطلاح۔ بقول بحر باہستگی راست و درست ادا کردن رکوع و سجود **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و معنی این درستی و آہستگی در رکوع و سجود۔ طرز تعریف صاحب بحر حاصل بالمصدر را ظاہر نمی کند و آن معنی (تعدیل ارکان کردن) است تامل (اردو) رکوع اور سجود میں آہستگی اور درستی۔ مؤنث۔

تعریف بقول تحقیق الاصطلاحات بمعنی ستودن و در اصطلاح فقہا ندا کردن بر سر لقطہ و لقطہ بالضم مالی را گویند کہ کسی در راہ افتادہ یابد و بردارد و حکم شرع اینست کہ بردارندہ یک سال ندا کند تا صاحبش پیدا شود (اشرف مازندرانی ع) این قوم کہ در سخن قوی بازو بیند ⁂ ہرگاہ کہ شعر تازہ می گویند ⁂ تا یکسالش تمام تعریف کنند ⁂ مانند زری کز سر راہی جویند ⁂ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر رای مہملہ۔ و بقول منتخب بمعنی ثنا ساکن

و آگاه نمودن و گم شده جستن (الخ) فارسیان استعمال این بمعنی (۱) ستایش و (۲) بمعنی شناسائی و آگاهی کرده اند معنی دوم حقیقی است و معنی اول مجاز آن (ظهوری سه) کام را تعریف شیرینی لعل در شکر شاند ٭ مغز را سودای مشکین طره در عنبر گرفت ٭ (اردو) تعریف - بقول آصفیہ - عربی - اسم مؤنث (۱) مدح - ثنا - صفت - (۲) شناسائی - آگاہی -

(۳۴۹۸) **تعریف در دهان ماندن** مصدر اصطلاحی - ظاهر نشدن تعریف **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری سه) در باغ دوش حرف زبان تو می گذشت ٭ تعریف غنچه در دهن باغبان بماند ٭ (اردو) تعریف ظاہر نہ ہونا -

تعریف زیاده بدتر از دشنام است مثل - صاحبان خزینه و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که فارسیان این مثل را در مذمت مبالغۂ تعریف استعمال می کنند - (اردو) دکن میں کہتے ہیں "جھوٹی تعریف گالی بنجاے" -

(۳۴۹۹) **تعریف کردن** استعمال بمعنی (۱) ستایش کردن و (۲) صراحت چیزی کردن **مؤلف** عرض کند که بلحاظ هر دو معنی لفظ تعریف موافق قیاس است (ظهوری سه) چو از دل سختی خوبان حکایت در میان آید ٭ نگهم خود کنی تعریف سنگ دامن خود را ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال کُندن پیداست که بجای ایش می آید (اردو) تعریف کرنا (۱) ستایش کرنا (۲) صراحت کرنا - بیان کرنا - تشریح کرنا

(۳۵۰۰) **تعریف وانوشتن** مصدر اصطلاحی - بیان کردن تعریف و ظاهر کردن که چه چیز است و حقیقت بیان کردن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری سه)

قصا تعریف یوسف را بدورت ۂ سر دگر شہر مسایان مصدر نویسیدن است کہ بجالیش می آید۔ وانویسید ۂ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال (اردو) تعریف کرنا حقیقت بیان کرنا۔

تعزیت بقول بہار صبر فرمودن و پرسش کردن خویشان مردہ را (علی خراسانی س) در خاکدان دہر کہ دار کدورت است ۂ این تعزیت چو عمر خضر جاودان فتادہ ۂ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح وکسر زای معجمہ و فتح تحتانی۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی پرسش خویشان مردہ می کنند و بامصادر خود مرکب سازند بترکیب فارسی (اردو) تعزیت۔ مؤنث۔ دیکھو پرسش کے دوسرے معنی

تعزیت خانہ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار وانند بمعنی ماتم خانہ ۂ **مؤلف** عرض کند کہ قلب اضافت خانۂ تعزیت است (طالب آملی س) تعزیت خانۂ ماتست نوری نکشد ۂ فارغ از پرتو خورشید بود روزن ما ۂ (اردو) ماتم خانہ۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ ماتم کدہ۔ ماتم سرا۔ غمی کا گھر۔ سوگ کا گھر۔ وہ گھر جس میں غمی ہو گئی ہو۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ تعزیت خانہ بھی بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں۔

تعزیت کردن استعمال۔ صاحب آنند ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی پرسش کردن است (سعدی شیرازی ش) ای یار تعزیتم کن چہ جای تہنیت است ۂ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر گشتن پیدا است کہ بجالیش می آید (اردو) پرسا دینا۔ بقول آصفیہ۔ ماتم پرسی کرنا۔ میت کے وارثوں کو دلاسا دینا۔ دکن میں تعزیت ادا کرنا بھی کہتے ہیں۔

(الف) التعزیر بقول آصفی سیاست کردن بقدر مصلحت وقت و سخت زدن۔ بہار۔

گوید کمتر از حد شرعی یا سخت زدن و بقول بعض گوید که سیاست کردن آنقدار که مصلحت وقت اقتضا کند و می فرماید که ------------------------------------

(ب) **تعزیر کردن** هم آمده (خواجه شیراز سے) دانی که چنگ و عود چه تقریر می کنند پنهان خورید باده که تعزیر می کنند ٭ **مؤلف** عرض کند که الف بالفتح و کسر زای معجمه لغت عرب است و صاحب منتخب هم ذکر این کرده فارسیان استعمال الف بمعنی حاصل بالمصدر یعنی پاداش و سزای کنند و برای معنی مصدر الف را با مصادر مرکب می سازند (اردو) الف تعزیر بقول آصفیه عربی - اسم مؤنث - سیاست - بندۂ گوشمالی - حد شرعی سے کم سزا دینا مصلحت وقت کے موافق تنبیہ کرنا (ب) دکن میں تعزیر کرنا مستعمل ہے - سزا دینا -

تعطیل بقول بهار بحواله رشیدی خالی گذاشتن و بیکار نمودن و ضائع گذاشتن می فرماید که مجازاً بمعنی بیکار مستعمل (شفیع اثر سے) چو خط یار دهد درس عشق تعطیل است ٭ مگر کنند سبق های خوانده را تکرار ٭ **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و بکسر طای مهمله و بقول منتخب بمعنی خالی گذاشتن - فارسیان استعمال این بمعنی بیکاری و رخصت می کنند (ظهوری سے) بهر کار اندستان لطف ساقی بر مزید ٭ هفته بار اختیار جمعه تعطیل نیست ٭ (واله سے) زنجیر شب و روز زهم ریخت ظهوری ٭ امید مرا ربطه به تعطیل همان است ٭ (اردو) تعطیل بقول آصفیه - عربی - اسم مؤنث - دیکھو بطالت -

تعظیم بقول بهار بزرگ داشتن و می فرماید که بالفظ داشتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر ظای معجمه صاحب منتخب ذکر این بمعنی بزرگی کردن کرده فارسیان

این را بمعنی حاصل بالمصدر یعنی بزرگی و عظمت می کنند و با مصادر فارسی مرکب می سازند که در ملحقات می آید (ظہوری ے) نیست در ہیچ لغتہ محرابی ؛ کہ بتعظیم ابرو ہمی خم نیست ؛ (اردو) تعظیم بقول آصفیہ۔ بزرگی۔ عظمت۔ عزت۔ حرمت (مؤنث)

تعظیم خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی خواہش اعزاز و تکریم کردن است (الحکوی ے) بکوہش کہ بین سنگ را آن شکوہ ؛ کہ تعظیم خواہد ز البرز کوہ ؛ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر خواہیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تعظیم چاہنا۔

تعظیم دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ عزت کردن و برخاستن برای تعظیم (بیدل ے) نشست شعلہ ام از پا و سوختن برخاست ؛ نفس گداختہ را رنگ رسید بہ تعظیم ؛ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر رسیدن پیداست کہ بجایش می آید

(اردو) تعظیم دینا بقول آصفیہ کسی کی تشریف آوری پر کھڑا ہو جانا۔ کھڑے ہو کر عزت کرنا۔ استقبال کر کے صدر میں بٹھانا۔

تعظیم داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تعظیم کردن و خیال تعظیم او داشتن است (ابو حنیفہ غزنوی ے) دون اتراز مرد دون کسی بمدار ؛ گرچہ دارند ہر کسش تعظیم ؛ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بمصدر داریدن است کہ بجایش می آید (اردو) تعظیم کرنا۔ تعظیم کا خیال رکھنا۔

تعظیم صاحب خانہ کردن غنچہ مثل از ریش حلاج بہ داشتن استعمال۔ صاحب خزینۃ الامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی

محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان
نشست
این مثل بحق صاحب خانه زنند یعنی مقصود آن
که از اہل خانه تعظیم صاحب خانه قریب بمحال
است از نیکه صبح تا شام او پیش اہل خانه می باشد
بتشیل تعظیم صاحب خانه (پنبه از ریش حلاج
بر داشتن) است یعنی این ہم محال زیرا که او
صبح تا شام کار حلاجی می کند و دائما در ریش
او پنبه می نشیند پس پنبه از ریشش بر آوردن آسان
نیست اگر وقتی بر آورد زود باز می نشیند از نیکه
کار حلاجی ہمیشه پنبه ابر ریش می نشاند (اردو)
دکن میں کہتے ہیں کہ گھر کا مالک تعظیم سے معاف ہے
اس کا مطلب یہی ہے کہ اہل خانہ اسکی تعظیم
نہیں کر سکتے اسلئے کہ ہمیشہ اس سے سابقہ رہتا ہے

تعظیم کاریگران معاف | مثل صاحبان
ضربیه و امثال فارسی ذکر این کرده اند و از
معنی و محل استعمال ساکت مؤلف گوید که
چون کسی پیش مصروف بکاری رود اگر چه
تو وارد مستحق تعظیم باشد مگر کاریگر جای
خود را نمی گذارد و به تعظیمش بر نمی خیزد و این
مثل را بر زبان می آرد و مقصود ہمین قدر است
که کار و شغل او اجازت نمی دہد که به ترک شغل
برخیزد اگر برای تعظیم برخیزد کار او به تکمیل نمی
پذیرد (اردو) یہی فارسی مثل اردو میں
مستعمل ہے یعنے مصروف بکار لوگ آنے والے
کی تعظیم کے لئے اپنا کام چھوڑ کر نہیں اٹھ سکتے

تعظیم کردن | استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که عزت و بزرگی کردن است (فوجی
نیشاپوری س) ای مرد کسی باده بجا ست نکند
با تعظیم تو فرزند و غلامست نکند ؛ مخفی مباد
که از سند بالا استعمال مصدر کندن پیداست
نه کردن و تعریف هر دو بجایش می آید
(اردو) تعظیم کرنا بقول آصفیه عزت
کرنا - بزرگی کرنا - آداب بجالانا -

تعلق بقول بهار ـ بچیزی در آویختن **مؤلف** عرض کند که بفتح اول و دوم وضم لام مشدد لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی علاقه می کنند و با مصادر فارسی هم مرکب سازند (ظهوری ـ) سبکرو خانه در بحر تعلق دل ز خود برکن ٭ که کشتی بر نمی تابد غم لنگر پرستان را ٭ (واله ـ) تعلق تو ظهوری در آب داشت گلی ٭ سرای دل بخرابی مرمت آلود است ٭ (اردو) تعلق ـ بقول آصفیه ـ عربی ـ اسم مذکر ـ علاقه ـ لگاو ـ رشته ـ واسطه ـ

تعلق باریدن مصدر اصطلاحی بمعنی ظاهر شدن تعلق است و نمودار شدن علاقه بای کسی **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است بسبیل مجاز (ظهوری ـ) ظهوری خرقه های خرقه می گرینیاد بهر حالت ٭ محور بازی تعلق ها ازین تجریدی بارد ٭ (اردو) تعلق ظاهر ہونا ـ

تعلق بودن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی علاقه بودن است (نظام شیرازی ـ) ازبس مرا تعلق با خاک این چمن بود ٭ صد جا نهادم از شوق بنیاد آشیان را ٭ (اردو) تعلق ہونا ـ تعلق رہنا ـ

تعلق جستن استعمال ـ تلاش تعلق کردن و تعلق خواستن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشد (ظهوری ـ) چه جوئی درین کوچه بندی تعلق ٭ بگو زبیگانگان شو که بیگانه گردد ٭ (اردو) تعلق چاہنا علاقه ڈھونڈھنا ـ

تعلق داشتن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که علاقه داشتن است و از سندش تعلق داریدن پیداست عیبی ندارد که داریدن هم مرادف داشتن است (حافظ ـ) زیر بارند درختان و تعلق دارند ٭ ای خوشا سرو

کہ از بار غم آزاد آمد ۱۲ (اردو) تعلق کھینچنا

(الف) **تعلق گسل** | اصطلاح۔ بقول
بہار و آنند آنکہ پیوند [illegible] **مؤلف**
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ
با کسی یا چیزی تعلق ندارد [illegible]
رضی دانش ؎) تن زبان تعلق گسلد تو ان
پرداخت ۱۲ فرصتی کہ با این مشت گل توان
پرداخت ۱۲ صاحب آصفی پسند ہمین شعر را
مصدر تعلق گسیختن قائم کردہ و خود ہ

لفظ مکرر دو کرے متعلق ہے ----------

(ب) **تعلق گسلیدن** | است کہ بمعنی قطع تعلق
کردن باشد (اردو) الف قطع تعلق کرنے والا۔
ب۔ قطع تعلق کرنا۔

تعلق یافتن | استعمال صاحب آصفی ذکر این
کردہ و آنچہ بہار [illegible] **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی پیدا شدن
علاقہ با کسی یا با چیزی (عرفی شیرازی ؎) از ان
پیوند دادہ اند گوہر تو [illegible] ندارد تعلق
۱۲ (اردو) تعلق ہونا۔ علاقہ ہونا۔

تعلیقہ | بہار گوید کہ در ایران نوشتۂ پادشاہان را رقم گویند و نوشتۂ امرای عظام
مثل وکیل و وزیر و بیگلربیگی وغیرہ را تعلیقہ (ذکی ندیم ؎) خط آمد و کیفیت رخسار
تو کم شد ۱۲ تعلیقہ معزولی ناز تو رقم شد ۱۲ صاحب انند این را لغت زبان عربی گوید بفتح
اول وکسر ثالث و نقل قول بہار کند ولیکن صاحب منتخب کہ محقق لغات عرب است این
را ترک کردہ و دیگر لغات عرب ہم ازین معنی ساکت معلوم می شود کہ فارسیان بطور تصرف
این لغت را قائم کردہ اند (اردو) وہ حکم جو منجانب وزیر یا امرائے عظام لکھا جائے
جس کو فارسی میں تعلیقہ کہتے ہیں صاحب آصفیہ نے تعلیقہ پر فرمایا ہے کہ عربی اسم مذکر
مال و اسباب کی ضبطی۔ مکان کی قرقی۔ قرق شدہ اسباب کی فہرست جیسے فرد تعلیقہ بھی کہتے ہیں

تعلیم | بقول بہار کسی را چیزی آموختن - می فرماید که بالفظ دادن و داشتن و ستاندن و فرمودن و کردن و گرفتن و گفتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر لام و صاحب منتخب ہم ذکر این کرده فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر استعمال کنند و با مصادر فارسی زبان ہم مرکب سازند که در ملحقات می آید (اردو) تعلیم بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث تربیت - علم سکھانا -

تعلیم دادن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی آموزانیدن است و در بیت دادن (صائب ع) نشست و خاست بتعلیم گر رسید * اگر نباشد در بزم آن نگار سپند * مخفی مباد که در سند بالا استعمال مصدر رهیدن است که بجالیش می آید و دادن مرادف آن (اردو) تعلیم دینا -

تعلیم داشتن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تعلیم یافته بودن (کلیم ہمدانی ع) کوہکن تعلیم خارا سفتن از استاد داشت * ہرچه کرد از کاوش مژگان شیرین یاد داشت * (اردو) تعلیم یافته ہونا -

تعلیم ستاندن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که حاصل کردن تعلیم است (علی خراسانی ع) ستانده اند ز دجال چون خرش تعلیم * گرفته اند ز ابلیس حیله شان ارشاد * (اردو) تعلیم حاصل کرنا -

(الف) تعلیم فرما | اصطلاح - الف
(ب) تعلیم فرمودن | بقول بہار مرادف تعلیم گر یعنی معلم و آموزگار - صاحب آصفی ذکر ب کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض

کند که الف اسم فاعل ترکیبی است و ب مرادف
تعلیم کردن و آموزانیدن (علی سرہندی سہ)
بشوخی پای او بوسیدن و قالب تہی کردن ﴿
کہ می بی ادب تعلیم فرماشد رکابش را ﴿ (اردو)
الف۔ استاد۔ معلم۔ مذکر۔ ب تعلیم دینا۔
تعلیم فرمانا۔

تعلیم کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی حقیقی آموزانیدن است (بہار آملی
سہ) دی مغبچان شہر را تعلیم کردم مستانہ ﴿
وامروز اہل میکدہ رندی ز من آموختند ﴿
(اردو) تعلیم دینا۔ تعلیم کرنا۔

تعلیم گر اصطلاح۔ بقول بہار و انند و
بحر مرادف تعلیم فرما۔ مؤلف عرض کند کہ
از قبیل کاسہ گر و دادگر (خواجہ نظامی سہ)
مرا خضر تعلیم گر بود دوش ﴿ برازی کہ آمد پذیرای
گوش ﴿ مخفی مباد کہ لفظ گر افادہ معنی فاعلی کند

(اردو) دیکھو تعلیم فرما۔

تعلیم گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی حاصل کردن تعلیم است مرادف
تعلیم ستاندن (کلیم ہمدانی سہ) خاکساری
منقش با تعلیم می گیرد ز ما ﴿ در رفتن خود و گرنہ نقش پا
شہرت ... کردہ ایم ﴿ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
مصدر گیردن پیداست کہ بجایش می آید۔
(اردو) تعلیم حاصل کرنا۔

تعلیم گفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ مرادف تعلیم کردن (شاہی سبزواری سہ)
گر استاد جو پیشہ ترا ﴿ ہمہ تعلیم ز نی گوید ﴿ مخفی
مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر گوئیدن پیداست
کہ بجای خودش می آید (اردو) تعلیم دینا
دیکھو تعلیم کردن۔

تعلیم نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر

این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که مرادف تعلیم کردن است (نظامی ؏)
بهر سالی که دوران می فروختش ٭ بخرد تعلیم دیگر
می نمودش ٭ (اردو) تعلیم دینا۔ تعلیم کرنا
دیکھو تعلیم کردن۔

تعلیمی بقول بهار وانند وارستہ تسمہ
که بر سر لجام باشد **مؤلف** عرض کند که یای
نسبت بمعنی منسوب به تعلیم است و همین از
تسمہ اشاره به اسپ می شود در راه رفتن
و استادن وغیره (طغرا در هجو اسپ ؏) ز تعلیمی
همیشه بیم وارد ٭ بدانم از که این تعلیم وارد
٭ (وله در تعریف اسپ ؏) ز تعلیمیش
بخیه چار جل ٭ بود نزد فارسی خط چاپ قلمی ٭
(اردو) وہ تسمہ جو لگام پر لگا ہوا ہوتا
اور سوار کے ہاتھ میں۔ مذکر۔ جس کے
ذریعہ سے گھوڑا روکا اور چلایا اور
موڑا جاتا ہے۔

تعلیم یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حاصل
کردن تعلیم است (مغربی نیشاپوری ؏) آن که
و شریعت نبی یافته تعلیم ٭ این جود و سخاوت
ز ملک یافته تلقین ٭ (اردو) تعلیم پانا۔

تعمیر بقول بهار بمعنی زندگانی دادن و عمر دراز خواستن و بعمر دراز متصف کردن و
آباد ساختن می فرماید که با لفظ کردن مستعمل است **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتح
و کسر میم فارسیان بمعنی آبادی استعمال این می کنند و با مصادر فارسی مرکب هم می سازند که
در ملحقات می آید (ظهوری ؏) هوس گنج بر آورده ز تعمیرم ٭ تا ترک تدبیر علم کرده به تدبیر
مرا ٭ (اردو) آبادی۔ مؤنث۔ دیکھو آبادی۔

تعمیر داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

پیدا کردہ شدن و عمارت گرفتن و آباد بودن است و از سندش مصدر وا رسیدن پیداست کہ بجای خودش می آید (صائب سے) [illegible] شکستی است کہ اصلاح توان کرد [illegible] از [illegible] کہ تعمیر ندارد ہو (اردو) تعمیر کیا جانا ہونا۔ آباد ہونا۔

تعمیر طلبیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از سندش مصدر (تعمیر طلب شدن) پیدا کہ بمعنی خواستن آبادی است (صائب شیرازی سے) [illegible] طلب آمدم سرانجم کردند ہو تعمیر طلب شد [illegible] سرانجم کردند ہو (اردو) طالب آبادی ہونا۔ آبادی چاہنا۔

تعمیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی آباد کردن است و از سندش استعمال مصدر کندن پیداست کہ بجای خودش می آید (صائب سے) ویرانہ [illegible] خرش ہو از نور آفتاب ہو تعمیر دل [illegible] آفتاب کن ہو (اردو) آباد کرنا۔

تعمیر یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی آباد شدن است (ناظم ہروی سے) بود از [illegible] وشانش جہانگیر ہو کزہ اقبال سکندر یافت تعمیر ہو (اردو) آباد ہونا۔

(الف) **تعنت** بقول بہار خطا و سہو [illegible] مؤلف عرض کند کہ بفتح اول و دوم و نون مشدد و مضموم لغت عرب است کہ بقول منتخب بمعنی خطا و گناہ کسی جستن است فارسیان استعمال این [illegible] کردہ اند کہ حاصل بالمصدر است و با مصدر کندن استعمالش کردہ۔ صاحب آصفی ذکر

(ب) **تعنت کردن** کردہ و از سندش استعمال کندن پیداست کہ بجای خودش

می آید (شیخ شیراز ـــــ) گرفتم که خود هستی از عیب پاک ٭ تعنت مکن بر من عیبناک پس ب
بمعنی عیب جوئی کردن است (اردو) الف عیب جوئی۔ حرف گیری۔ مؤنث ب عیب
جوئی کرنا۔ حرف گیری کرنا۔

تعویذ صاحب آصفی بمعروف قانع مؤلف عرض کند که لغت عربیست بالفتح وکسر واو
وبقول منتخب بمعنی پناه دادن و در پناه آوردن عربان این را بمعنی حاصل بالمصدر کنایه
از نقشی و آیتی استعمال کرده اند که بر کاغذ یا چیز دیگر نوشته برای حفظ از بلاها و بگلوی اندازند
و بر بازو می بندند۔ فارسیان استعمال این به همین معنی کرده و با مصادر فارسی مرکب نموده
(ظهوری ـــــ) جز این تعویذ در دفع سیه بختی نمی باشد ٭ که از زلف تو بر بازوی جان پیچم ...
(اردو) تعویذ۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ دعا یا کوئی آیت یا اسمائے الٰہی کے اعداد
لکھ کر گلے میں ڈالتے ہیں یا بازو پر باندھتے ہیں۔ حرز۔ جنتر۔ نقش۔

تعویذ آسمان اصطلاح۔ بقول بحر و
(جہانگیری و ملحقات) و ملحقات برہان و جامع
برج جوزا که برج سوم است از جمله دوازده
بروج فلک مؤلف عرض کند که مرکب اضافی
است و صراحت کامل بر برج سوم گذشت۔
و از ینکه شکل جوزا هیکلی دارد و بگلو آویزند لهذا
تعویذ آسمان گفتند (اردو) جوزا دیکھو برج سوم۔

تعویذ بستن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی حقیقی است بر بازو و گردن وغیره
بستن تعویذ (وحید قمی ـــــ) از قرص تپ ...
داغ بیند غنچه ... که بسر ...
... بستم ... (ظهوری ...)
... بند کو تعویذ ... اعتقاد ...

معنی مباد که در سند ظهوری استعمال مصدر بندیدن است که گذشت (اردو) تعویذ باندھنا۔

تعویذ سیمین اصطلاح۔ بقول بحر ستاره باشد۔ صاحب مؤید ذکر این کرد گوید که فیه شک۔ واقول بمعنی ماه وهیکل جوزا چونکه متعلق بجرم باشد مناسبتی دارد و در دیگر نسخ قلمی ذکر معنی دوم نیست بلکه بمعنی بالا هیکل جوزا نوشته **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است و مراد از جوزا دیگر هیچ معاصرین عجم تصدیق این می کنند و این استعمال باشد (اردو) جوزا دیکھو برج سوم۔

تعویذ قبر اصطلاح۔ تعویذ سنگ است که بران آیات قرآنی ونام وسال فوت متوفی کنده باشد **مؤلف** عرض کند که این رسم هند است یعنی هندیان بر قبور این قسم تعویذ قائم کنند و معاصرین عجم در هند این تعویذ سنگی را تعویذ قبر گویند مرکب اضافی است و موافق قیاس (اردو) تعویذ قبر۔ مذکر۔ وہ پتھر جس پر آیات قرآنی اور سنہ وفات اور نام متوفی کندہ ہوتا ہے جس کو قبر پر قائم کرتے ہیں

تعویذ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تعویذ قرار دادن است (حافظ شیرازی ـه) حافظ تو این غزل ز که آموختی که یار ؎ تعویذ کرد شعر ترا و بزر گرفت ؎ (اردو) تعویذ قرار دینا۔

تعویذ نوشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است (جمال اصفهانی ـه) بر هفت هیکل فلکی بر به پوست شیر ؎ تعویذ می نوشت عطارد ز مشک و بان ؎ (اردو) تعویذ لکھنا۔

(الف) **تعہد** بقول آصفی بحوالہ بہار بمعنی تیمار داشتن می فرماید که ....

(ب) **تعہّد کردن** مستعمل است و از معنی ساکت (سعدی ؎) خبیث را چو تعہّد کنی و بنوازی ٭ بدولت تو گنہ میکند بانبازی ٭ بہار بر الف معنی تیمار داشتن و تازہ کردن را بحوالہ منتخب نوشتہ و صاحب منتخب این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ الف لغت عرب است بفتح اوّل و دوم و ضمّ ہای مشدّد فارسیان مجازاً استعمال این بمعنی امداد و مدارا کردہ اند و ب بمعنی امداد و مدارا کردن است مخفی مباد کہ از سند سعدی معنی متعہد گشتن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) الف امداد۔ مؤنث۔ مدارا۔ مذکر (ب) امداد کرنا۔ مدارا کرنا۔

تعیین بقول بہار بر وزن ایمن مرادف تعیین بر وزن تلقین بمعنی چیزی را از میان چیزہا مخصوص گردانیدن۔ می فرماید کہ بالفظ شدن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ مخفف تعیین است فارسیان بتخفیف یک یا استعمال این با مصادر فارسی کردہ اند کہ در ملحقات می آید (اردو) تعیین بقول آصفیہ۔ عربی۔ تقرر۔ تشخص۔ معین کرنا۔

تعینات بقول خان آرزو در چراغ ہدایت بمعنی متعینہ انجم از پیکہ یکی باشد یا پیادہ استعمال کنند و این مجاز است **مؤلف** عرض کند کہ در زبان عرب جمع تعیین بر بنا و وزن نیامدہ و این را تصرف نتوان گفت کہ فارسیان استعمال این کردہ باشند ولیکن مجرد بیان محقق ہندنژاد بدون سند برای این کافی نیست کہ استعمال این در فارسی زبان بگوش ما نخوردہ و معاصر عجم ہم زبان ندارند و صاحبان لغات ہندای را لغت فارسی نگفتہ اند ظاہر معلوم می شود کہ محقق با نام و نشان سکندری خوردہ و تعینات کہ بدو تحتانی می آید بہ یک تحتانی قائم کردہ (اردو) تعینات بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم مذکر۔ (غلط العوام) متعین۔ مقرر۔

تعیین اوّل اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ مظہر العجائب کنایہ از ذات عالی صفات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و بہ تشدید تحتانی و کنایہ باشد لطیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ (اردو) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم۔

تعیین گشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بفتح اوّل و کسرۂ دوم معیّن شدن است (ظفرائے مشہدی ع) تعیین گشت ساعات بزم طرب را۔ خوشی یافت از حکم او روز و شب را (اردو) معیّن ہونا۔ مقرر ہونا۔

تعیین بقول برہان مرادف تعیین کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح و کسر تحتانی لغت عرب است و بقول منتخب مخصوص کردن چیزی را از میان چیزہا فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر استعمال کنند و با مصادر فارسی ہم مرکب می سازند چنانکہ در ملحقات می آید (اردو) تعیین۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ تقرر۔ تشخص (معین کرنا کا حاصل بالمصدر)

تعیینات بقول بہار بروزن تحقیقات جمع تعیین و فارسیان بمعنی متعینہ استعمال کنند و این مجاز است (ملا طغرا نثر) امید کہ نہال کردہ خود را بسرزمینی تعیینات کردہ فرمایند کہ برگ تازگی میسّر گردد (محسن تاثیر ع) باج ہیجائی ز بیجاپور گیرد آن دہن۔ چون دہد فرمان ز تعیینات رخسارش گل است۔ **مؤلف** عرض کند کہ مقرّس باشد (اردو) دیکھو تعینات

تعیین کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی مخصوص کردن است (والہ ہروی ع) کردم از چند طلب نسخۂ گمنامان را۔ گر شود یافتہ تعیین تو خواہم کردن (اردو) مخصوص کرنا۔

فوقانی باغین معجمه

تغار بقول برہان و جامع بروزن قطار (۱) طشت گلی را گویند و (۲) بمعنی خوردنی و آذوقه و راتب ہم و (۳) بمعنی پیمانه و می فرمایند که تغاره بروزن شراره ہم می گویند صاحبان جہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری بر ذکر معنی اوّل و دوم قانع (ناصر خسرو ؒ) ناید سرنگرد رکنارم ۂ زو دوغ دروغ در تغارم ۂ (سعید ہروی ؒ) از برای مطبخ انعام او کیوان چرخ ۂ زار تفاع سنبله ہر ماه بفرستد تغار ۂ بہار و وارسته بر معنی دوم قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم گوید که اغلب که معنی دوم مجاز باشد۔ صاحب رہنما بجوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاه قاجار بر معنی اوّل قناعت کرده **مؤلف** عرض کند که معنی اوّل اسم جامد فارسی زبان دانیم و دیگر معانی مجاز آن (**اردو**) (۱) دیکھو طشت (۲) غذا۔ کھانے کی چیز۔ مؤنث (۳) دیکھو پیمانه۔

تغاره بقول سروری و جامع و مؤید همان تغار که گذشت۔ صاحب برہان به ذیل تغار ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که به زیادت ہای ہوز در آخر مزید علیه همان تغار است بہمه معانیش۔ صراحت ماخذ بمد را اینجا کرده ایم (**اردو**) دیکھو تغار۔

تغافل بقول بہار بمعنی خود را غافل وانمودن می فرماید که ملبند۔ پی در پی۔ رسوا۔ سرشار از صفات اوست و تیغ و شمشیر از تشبیہات او و بالفظ داشتن و زدن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتح اوّل و دوم و ضم فا۔ صاحب منتخب ہم بہمین معنی آورده۔ فارسیان استعمال این بمعنی غفلت می کنند و بامصادر فارسی مرکب می نمایند

(ظہوری ؎) بحث نگہ بود و تغافل رود بہ پیش ✿ شرحست بہر متن خموشی بیان ما ✿ (اردو) تغافل بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ دیکھو اہمال۔

تغافل باریدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ ظاہر شدن غفلت دانستہ (عرفی ؎) خوش آن ساعت کہ می رفتی و طاقت می رمید از من ✿ تغافل از تو می بارید وحسرت می چکید از من ✿ (اردو) تغافل برسنا کہہ سکتے ہیں۔ دانستہ غفلت ظاہر ہونا۔

تغافل پسند اصطلاح۔ بقول بہار معروف (۱) صاحب انند گوید کہ (۲) از اسمای معشوق ہم مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی دانستہ غافل یعنی کسی کہ تغافل را پسند می کند (میرزا بیدل ؎) حیرانی بی نیازی خوبان کسی مباد ✿ خون شد دل از نگاہ تغافل پسند او ✿ (اردو) (۱) عمداً اور دانستہ غفلت کرنے والا۔ تغافل پسند بھی بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں (۲) معشوق۔ مذکر۔

تغافل پسندیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ سند پیش کردہ اش ہمان کہ بر (تغافل پسند) گذشت وبمعنی دیدہ ودانستہ غفلت پسند کردن است (اردو) تغافل پسند کرنا

تغافل پیشہ اصطلاح۔ بہار این را مرادف تغافل پسند گفتہ بمعروف قانع وصاحب انند بہر دو معنیش گفتہ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی کسی کہ از تغافل بکار گیرد (صائب ؎) ای تغافل پیشہ تا پروا نداری یاد کن ✿ بد مکن ✿ خاک افتادگان در شہر بند دامنست (ظہوری ؎) تغافل پیشہ صید افگنی این سرزمین باشد ✿ کہ دائم بہر تقریبی نگاہی در کمین باشد ✿ (اردو) (۱) ہمیشہ تغافل پسند

کرنے والا۔ دیکھو تغافل پسند (۲) معشوق تغافل کنندہ

تغافل داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تغافل کردن و در تغافل بودن است (صائب ؎) کدام مطلب عالی است در نظر دل را ٭ کہ بہ مراد دو عالم تغافلی دارد ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر داریم پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تغافل کی حالت میں ہونا۔ تغافل کرنا۔

تغافل دستگاہ استعمال۔ بقول انند بحوالہ غواص سخن مرادف تغافل پسند **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی و موافق قیاس (اردو) دیکھو تغافل پسند۔

تغافل دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تغافل یافتن است (فغانی ؎) بہ بدی دلم زدست و نگفتی ترا چہ شد ٭ ہرگز چنین فریب و تغافل ندیدہ ام ٭ (اردو) تغافل پانا۔

تغافل زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دانستہ توجہ نکردن و اختیار کردن تغافل (نظیری نیشاپوری ؎) در دو دل را می کنم با صبر پیوندی دگر ٭ بر طبیعت خود تغافل میزنم چندی دگر ٭ صاحب انند بحوالہ غواص سخن در مصرع دوم طبیعت را طبیب نوشتہ می فرماید کہ (تغافل زدن بر کسی) بمعنی غفلت ورزیدن و توجہ نکردن بہ دوست بخیال ما تصرف آصفی است کہ در نقل شعر تصحیف کرد مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر زدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تغافل کرنا۔

تغافل شدن استعمال۔ واقع شدن تغافل باشد و سرزدن تغافل **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) جانم

گر نه بیند غیر خوش دل می شود ٭ صد نگه چون جمع گردد یک تغافل می شود ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر شدن پیداست که بجایش می آید (اردو) تغافل واقع ہونا۔

تغافل شعار - اصطلاح۔ صاحب انند بحواله
تغافل شیوه - خواص سخن این را مرادف تغافل پسند بهر دو معنی گفته **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است و هر دو اسم فاعل ترکیبی بهر دو معنی (اردو) دیکھو تغافل پسند۔

تغافل کردن - استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند گردیده و دانسته غفلت کردن است (شوکتی صفاهانی ـــ) دیدی از دورم و دانسته تغافل کردی ٭ خوب کردی که ترا خوب تماشا کردم ٭ (اردو) تغافل کرنا۔

تغافل کشیدن - استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مبتلای تغافل شدن است (وحشی بافقی ـــ) خود بگو از تو کشم باز و تغافل تا کی ٭ طاقتم نیست ازین بیش تحمل تا کی ٭ (اردو) مبتلائے تغافل ہونا۔

تغتغ - بقول برهان بضم هر دو تای قرشت و سکون هر دو غین نقطه دار (۱) چیزی باشد مانند کیله و قفیز که غله بدان پیمایند و بقول بعضی پیمانه باشد که چهار خروار غله بگیرد و بفتح اول و ثالث که تای قرشت است هم بمعنی پیمانهٔ بزرگ چهار خرواری و باین معنی بجای حرف ثالث نون هم بنظر آمده و بعضی گویند که پیمانه که یک خروار غله بگیرد و (۲) نان تنک را نیز گویند۔ و بدین معنی بجای غین آخر خای نقطه دار هم۔ صاحبان جهانگیری و سروری بر معنی اول قانع۔ (شمس فخری ـــ) حاتم عهد شیخ ابواسحق ٭ که دهد زر بدامن تغتغ ٭ صاحب جامع هم بان

برہان (ابوالعباس ؎) ای پیر ترا گندم و تیت الصمد دیہ ہاؤ در تغتغکی چند بتو مستم انبار ہو صاحب ناصری می فرماید کہ بہر دو نون است صاحب جہانگیری خطا کردہ و تغتغ بمعنی انگار کہ بدان غلہ پیمایند می فرماید کہ ہمین اشتباہ برای صاحب برہان ہم روی دادہ ۔ خان آرزو در سراج ذکر ہر دو معنی بالا فرمودہ **مؤلف** عرض کند کہ ما برای تسلیم قول برہان و جہانگیری اتفاق صاحب جامع را کافی دانیم کہ محقق اہل زبانست و آنچہ در بعض مقامات استعمال این بہر دو نون است آن مبدل اینست چنانکہ تجتو و تجنو یا بالعکس آن چنانچہ ناکاج و تاکاج و جود این بہر دو نون مقتضی آن نیست کہ اینرا بہر دو فوقانی غلط دانیم چنانکہ صاحب ناصری خیال کردہ و آنچہ بجای معجمہ آخر عوض غین معجمہ آمدہ آنہم مبدل این چنانکہ چرغ و چرخ و از کلام ابوالعباس پیداست کہ ....

(ب) **تغتغک** بہ کاف تصغیر آخرہ ہم آمدہ و بہر دو معنی اسم جامد فارسی قدیم دانیم ظاہر الغت ترکی می نماید و لیکن لغات ترکی ازین ساکت (اردو) (۱) ایک پیمانہ جس سے غلہ ناپتے ہیں مذکر (۲) پتلی روٹی ۔ مؤنث ۔

تغیّر بقول بہار از حال خود گشتن **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و ضم تحتانی مشدد فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر فارسی مرکب می سازند و بدون تشدید تحتانی بکسر دوم ہم کہ در ملحقات می آید (اردو) تغیّر بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ تبدّل ۔ بدلی ۔ تبدیلی ۔ انقلاب ۔

تغیّر آمدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہ تشدید تحتانی بمعنی واقع شدن تبدیل و انقلاب (مغربی نیشاپوری ؎) دگر ہوا متغیر شود ...

زنگ و غبار ہے در آفتاب نیاید تغیّر و نقصان ہے مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر آشیدن پیدا است کہ بجایش گذشت (اردو) تغیّر پیدا ہونا۔ تغیّر ہونا

تغیّر دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی متغیّر کردن است (دانش مشہدی سے) انشا جامۂ نو صبح عید طفلان است ہے کجاست می کہ تغیّر لباس سنگ دہیم ہے مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر رسیدن است نہ دادن و تعریف پیشکی بجایش می آید (اردو) بدلنا۔ متغیّر کرنا۔

تغیّر داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بتشدید تحتانی بحالت تغیّر بودن است (جمال اصفہانی سے) رفیع رای تو بر بن تغیّری ارد ہے بہ تہمتی کہ مرانیست اندران تادان ہے مخفی مباد کہ از مصدر بالا استعمال مصدر داریدن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) متغیّر ہونا۔ تغیّر پیدا کرنا۔ حالت تغیّر میں ہونا۔

تغیّر رسیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بتشدید تحتانی بمعنی واقع شدن تغیّر و تبدیل (ارزقی سے) شتری را کہ ہمہ سعد جہان است از وہے ہم تغیّر رسد از جرم سپہر و اشکال ہے (اردو) تغیّر واقع ہونا۔

تغیّر گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این بدون تشدید تحتانی کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ واقع شدن تغیّر و تبدیل است (نجات اصفہانی سے) شحنۂ تیر آور نمی گردد ز بی بردن تغیّر ہے پی بخود گرچی بر دہا پیچو کمان تیر آور است ہے (اردو) متغیّر ہونا۔ تغیّر واقع ہونا۔ تغیّر ہونا۔

تغیّر بقول بہار از حال خود گردانیدن می فرماید کہ با مصادر دادن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر تحتانی۔ صاحب منتخب ہم ذکر این

کردہ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند کہ مرادف تغیرست کہ گذشت و بمعنا
فارسی ہم مرکب سازند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؏) ز درد دوری خشک و پرید رنگ
لعل ☆ ظہوری محال است تغیر ما ☆ (اردو) تغیر مؤنث۔ دیکھو تغیر۔

(الف) **تغیر بالش** اصطلاح۔ بقول بحر گردانیدن بالین از طرفی بطرفی **مؤلف** عرض کند کہ مقصودش تغیر از معنی حاصل بالمصدر باشد یعنی تبدیل بالش از طرفی بطرفی۔ مرکب اضافی است بہار ذکر ـــــ

(ب) **تغیر بالین** بہمین معنی کردہ (صائب ؏) جلوۂ برقیست در میخانہ ہشیاری مرا ☆ از پی تغیر بالین است بیداری مرا ☆ عرض می کنیم کہ ہر دو مرادف یکدیگر معاصرین عجم ہر دو را بزبان دارند (اردو) الف و ب کروٹ بدلنا کا حاصل بالمصدر۔

تغیر پذیرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی متغیر شدن است (ازرقی ؏) ذکر احوال تو تغیر پذیرفت شہا ☆ اندرین عالم تغیر پذیرفت

احوال ☆ (اردو) متغیر ہونا۔ بدلنا۔

تغیر دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ متغیر کردن است (اوحدی الظفری ؏) زدست طالع بد می رویم شہر بشہر ☆ چو بد قماش کہ تغیر می دہد جا را ☆ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ہم ذکر این کردہ و (تغیر لباس دادن) را آوردہ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر دہیدن است نہ دادن (اردو) متغیر کرنا۔ بدلنا۔

تغیر دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و از سندش استعمال مصدر دیدن پیداست کہ بجایش گذشت۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی متغیر شدہ…

کردن است (محتشم کاشی ؎) مردم بوقت
پرسش حالم بہ مجرمی * پنہان اشارہ کرد
کہ تغییر حال ببین * (اردو) تغیر مشاہدہ
کرنا۔ دیکھنا۔

تغییر شدن استعمال بمعنی متغیر شدن
است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و
مرادف تغییر پذیرفتن (ظہوری ؎) شاہ
تغییر صیغۂ سوگند * نیست سوگند گر بجان تو
نیست * (اردو) متغیر ہونا۔ بدلنا۔ تغیر پذیر ہونا۔

تغییر کردن استعمال صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ بمعنی تبدیل کردن است (حافظ ؎) در کوی
نیکنامی ما را گذر ندادند * گر تو نمی پسندی تغییر
کن قضا را * معنی [illegible] باد کہ از سند بالا استعمال [illegible]
گردن پیداست کہ بجایش می آید (اردو)
تغیر [illegible] بدلنا۔

فوقانی با فا

تف بقول برہان بفتح اوّل و سکون ثانی (۱) بخار و حرارت و گرمی را گویند و (۲)
روشنی و پرتو ہم و (۳) بمعنی عفونت و [illegible] اوّل (۴) آب دہن انداختن۔ صاحبان
جہانگیری و سروری و ناصری و فدائی بر معنی اوّل و دوم قانع (مولوی معنوی ؎) آرام
بخش جان شد از آن می کہ از تفش * صبر و قرار توبہ آرام دل ببرد * (حکیم [illegible] ؎)
آہ من چند فروزان شد کہ کوران نیم شب * از تف این آہ سوزان رشتہ ہا سوزن شدند *
صاحب جامع ذکر معنی اوّل و سوم کردہ صاحب رشیدی بر معنی اوّل و دوم و چہارم قناعت
فرمودہ۔ خان آرزو در سراج بذکر چہارم معنی بالا گوید کہ بمعنی چہارم مخفف تفو باشد صاحب
تحقیق الاصطلاحات می فرماید کہ (۵) بالفتح عیبی است در گوہر (صائب ؎) تمام رس نشود

باد و کف دارد که عیب دار بود گوهری که تف داشته باشد که معنی چهارم گوید که آب دہان است و با لفظ افگندن و زدن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل و دوم و سوم اسم جامد فارسی زبان و بمعنی چہارم مخفف تفو و بمعنی پنجم اسم جامد عجمی نیست که تف و رستن بمعنی پنجم بمعنی اوّل باشد که گوہر هم را عیب آرد. انتہی والله اعلم بحقیقة الحال. صاحب بہار در معنی چہارم سکندری خورده که آب دہن انداختن نوشته یعنی مصدری اصطلاحی نیست و همین است. اسم مصدر تفیدن و تافتن که می آید و جامد. که بمعنی اوّل هم این را مخفف **تفس** گیریم که بمعنی گرمی و حرارت می آید که اسم مصدر تفیدن است و جا دارد که بمعنی اوّل مبدل **تپ** باشد که بای فارسی به فا بدل شود چنانکه سپید و سفید (**اردو**) (۱) بخار. مذکر. حرارت. گرمی. مؤنث. (۲) روشنی. مؤنث. پرتو. مذکر (۳) عفونت. مؤنث (۴) تھوک. مذکر (۵) تف فارسی میں موتی کے ایک عیب کا نام ہے جس کی تحقیق مزید نہ ہوسکی. مذکر.

تفاخر | بقول بہار با ہم نازیدن می فرماید که بصلۂ از و با لفظ بودن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که بفتحتین و ضم خای معجمہ لغت عرب است. فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این کنند و با مصادر فارسی هم آید. ملحقات می آید (ظهوری ع) خرد در درسگاه عشق غزوی در بغل دارد که تفاخر خاصۂ خاصان اگر گردید عام اینجا بود (**اردو**) تفاخر بقول آصفیہ عربی اسم مذکر. فخر جتانا. ڈینگ مارنا (کا حاصل المصدر) فخر. ڈینگ.

تفاخر بودن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده و از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حاصل بودن تفاخر است (مغربی نیشاپوری ع) گر تفاخر بود ز خدمت تو بآن تفاخر

علی الخصوص مراست ہ (اردو) تفاخر ہونا

تفاخر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
تفاخر نمودن ہر دو کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ بعمل آوردن تفاخر و
فخر کردن است (جبلی غرستانی سہ) ہم کنند
تفاخر ز خدمت سلطان ہ یکی سپہر دوم انجم و
سوم ارکان ہ (منجیک ترمذی سہ) چو ابر
کف شہ تفاخر نماید ہ ز زر از سد طبع سائل بتا
ہ مخفی مباد کہ از سند اول استعمال مصدر
کندن پیداست کہ متعلقش بجای خودش می آید
و از سند دوم مصدر نمائیدن پیداست (اردو)
تفاخر کرنا۔ فخر کرنا۔ ناز کرنا۔

تفاغ بقول برہان و جامع و سروری بکسر اول بر وزن چراغ پیمانہ و قدح شراب خواری
را گویند و باین معنی بجای حرف اول نون ہم گفتہ اند (کسائی سہ) دل شاد دار و پند کسائی
نگاہ دار ہ یک چشم زد ز بید اشو از رطل و از تفاغ ہ صاحب انند صراحت کند کہ این لغت
فارسی زبان است **مؤلف** عرض کند کہ محققین ترکی و عربی از این لغت ساکت معاصرین عجم
گویند کہ فارسی قدیم است (اردو) پیمانہ۔ قدح شراب۔ مذکر۔

تف افگندن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ بمعنی تفو زدن است (واعظ قزوینی سہ)
نیست دندان اینکہ پیران از دہان می افگنند
ہ تف بروے اعتبار این جہان می افگنند
(اردو) تھوکنا۔

تفاوت تفاوت بقول آصفی بہ سہ حرکت واو بمعنی دوری و میان دو چیز و دور شدن و
عیب۔ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربیست۔ صاحب منتخب ذکر این کردہ فارسیان استعمال
این بمعنی فرق میان دو چیز می کنند و با مصادر فارسی استعمال این در ملحقات می آید۔ صاحب

تحقیق الاصطلاحات گوید که ارادت خان واضح این را با طراوت قافیہ ساختہ در معرفی صحیح گوید

(ﮯ) چونشہ از طلوع عشق بی تفاوت ہو دل پیر و جوان مست طراوت ہو (اردو) تفاوت۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ فاصلہ۔ دوری۔ بعد۔ بل۔ فرق۔

تفاوت آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ واقع شدن فرق باشد (امید رازی ﮯ) تفاوت نیاید چو جی زیر و بالا ہو بود طاق متصل بالنعل یکسیر ہو مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر آئیدن پیداست کہ بجایش گذشت۔ (اردو) تفاوت ہونا۔ فرق ہونا۔ تفاوت پیدا ہونا۔

تفاوت باشیدن استعمال۔ بمعنی یافتہ شدن تفاوت و فرق۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ﮯ) بمشرب دگران گر تفاوتی باشد ہو میان صوفی و درویش بمشرب ما نیست ہو (اردو) تفاوت ہونا فرق ہونا۔

تفاوت داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی فرق داشتن و متفاوت بودن است و از سندش استعمال مصدر داریدن پیداست کہ بجایش می آید [illegible] (ﮯ) ازان حساب تو ہر دم تفاوتی دارد ہو کہ قد سرو زمینی و سایہ ہمائی ہو (اردو) تفاوت رکھنا فرق رکھنا۔

تفاوت دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مشاہدۂ فرق کردن و فرق یافتن و فرق کردن است (ابن یمین ﮯ) نشاندہ ہنران را بجای اہل ہنر ہو ندید ہیچ تفاوت ز کوف تا بہمای ہو (اردو) تفاوت دیکھنا

تفاوت کرنا۔ فرق کرنا۔ فرق پانا۔

تفاوت شناختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فرق داشتن و واقف شدن از فرق و تفاوت است و از سندش استعمال مصدر شناسیدن پیداست کہ بجایش می آید (جمال اصفہانی ؎) ہمہ جہان شعرا سید لیک نشناسند ۔ بوقت شعر تفاوت میان شعر و شعیر ہ (اردو) فرق معلوم کرنا۔

تفاوت کردن استعمال بمعنی فرق کردن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد سعدی استعمال مصدر گندن کردہ عیبی ندارد کہ کردن و کندن مرادف یکدیگر است (؎) چو با قضا و اجل برنمی توان آمد ہ تفاوتی نکند گر بری و دانائی ہ (اردو) فرق کرنا۔ تفاوت کرنا۔

تفاوت گذاشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی راہ دادن تفاوت و فرق کردن است (اثر شیرازی ؎) بکار خلق تفاوت زہیچ رو مگذار ہ چو کرموافق حق باش در میان داری ہ مخفی مباد کہ از سندش استعمال مصدر گذاریدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تفاوت کرنا۔ فرق کرنا۔

تف پاشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تف کردن است (باقر کاشی ؎) دشمن کہ زخم بحنگ چو غم بجز اشید ہ تف کہ بر آسمان و برخود پاشید ہ (اردو) تھوکنا۔ دیکھو تف کردن۔

تفت بقول برہان بروزن ہفت بمعنی (۱) گرم و (۲) گرمی و حرارت می فرماید کہ (۳) ماضی تفتن ہم یعنی گرم گردانید و (۴) بمعنی تعجیل و شتاب ہم و (۵) گرم رفتن و (۶) گرم آمدن و (۷) گرم گفتن و (۸) بمعنی خرام و (۹) بمعنی خرامان و (۱۰) بمعنی قہر و غضب و (۱۱) گرم شدن

از غضب و قهر (۱۲) گیاهی است دوائی که خوردن بیخ آن مانند تاتوله جنون آورد (۱۳) نام
موضعی از مضافات یزد که از صفای هوا جامع گرم سیر و سردسیر است (حکیم نزاری) چه جلاب
آخر از یک قطره آبش ٭ که بجان آمد دل پر تفت و تابش ٭ (مولوی معنوی) بعد از آن برداشت
تا هیزم زود رفت ٭ سوی شهر از پیش من او تیز تفت ٭ (وحشی) تفت رشک ریاض رضوان
است ٭ که در وجای سیر پیران است ٭ صاحب جهانگیری ذکر معنی اول و پنجم و ششم و هفتم و یازدهم
و دوازدهم و سیزدهم کرده صاحب جامع ذکر همه معانی فرموده معنی سوم را گذاشت صاحب رشیدی
گوید که گرم شده از غضب و گرم آمده و شتاب نموده و گیاهی و موضعی. صاحب سروری می فرماید
که گرم شد و گرد و شتاب دوید و بمعنی گرم نیز و گیاهی و دوائی هم و نام موضعی. صاحب ناصری
بمعنی اول و دوازدهم و سیزدهم قانع. وارسته می طرازد که نام جائی که علامه تفتازانی فرزند آنجاست
و می فرماید که (۱۴) سبدی که برای گذاشتن گل و میوه سازند (محسن تاثیر) ای باغبان که
هستی گستاخ چیدن گل ٭ باری ببار تفتی از آشیان بلبل ٭ خان آرزو در سراج می فرماید که
گرم شده و بمجاز غضبناک و خشمگین و همچنین شتابان و آنکه هر دو معنی اخیر را حقیقت گمان برده
خطا نموده و نیز گیاهی است و موضعی از مضافات یزد و هم او در چراغ هدایت بمعنی نام جائی قانع
زیب دارش بهار بذکر معنی سیزدهم و چهاردهم قناعت کرده مؤلف عرض کند که معنی اول
حقیقی است و معنی دوم مجاز آن و همین است اسم مصدر تفتیدن که می آید و معنی سوم
آنست شامل بر همه معانی مصدر و معنی چهارم مجاز بمعنی اول که تعجیل در رفتن و آمدن و
و امثال آن متعلق است با معنی گرم و گرمی و معانی هشتم و نهم را هم مشتاق است یکی با ششم و معنی

دہم ہم مجاز معنی اوّل و معنی یازدہم چیزی نیست متعلق بمعنی دہم است و بمعنی دوازدہم و سیزدہم و چہاردہم نیز اسم جامد فارسی زبان است ۔ طرز بیان برہان پریشانی در معانی پیدا کردہ ۔ صاحب محیط النسبت بمعنی دوازدہم ذکر تفت نکردہ و ہیچ لغتی گوید کہ بفارسی اسم شوکران است و ہر چہ بر شوکران نوشتہ اذکرش بہ بار یقون کردہ ایم (اردو) (۱) گرم (۲) گرمی ۔ مؤنث (۳) دیکھو تفتن یہ اُس کا ماضی مطلق اور تمام معنون پر شامل ہے (۴) تعجیل جلدی ۔ مؤنث (۵) گرم رفتاری ۔ مؤنث (۶) آنے میں جلدی ۔ مؤنث (۷) کہنے میں تیزی ۔ مؤنث ۔ (۸) خرام دیکھو بدرام کے ساتوین معنے (۹) اخزان ۔ مصدر خزامیدن کا اسم حال (۱۰) قہر غضب ۔ مذکر (۱۱) غصے کی گرمی ۔ مؤنث (۱۲) دیکھو باریقون (۱۳) تفت ایک موضع کا نام ہے جو مضافات یزد سے ہے ۔ مذکر (۱۴) ٹوکری جس میں پھول یا میوہ رکھتے ہیں ۔ مؤنث بہار نے اس کا ترجمہ ڈالا لکھا ہے اور صاحب آصفیہ نے ڈالی پر فرمایا ہے ۔ ہندی ۔ اسم مؤنث ۔ دوشاخون کی ٹوکری جس میں پھول یا میوہ وغیرہ سجا کر امیرون اور سردارون وغیرہ کی نذر کرتے ہین (ناسخ سے) چمن دولت سرا کا صحن ہے رنگین خرامی سے ۔ پاتے جاروب کش کی ٹوکری پھولون کی ڈالی ہے ۔

تفتان بقول وارستہ (۱) قسمی از نان کہ آن را بہندی لپراٹھا گویند (حسن تاثیر) بے مثل نزہت فراوان بکیا و دوتا چو نان تفتان بکو ... بات اند ۔ و غیاث بکسر معنی اوّل گویند کہ (۲) آنچہ از آفتاب و آتش گرم شدہ باشد ۔ مؤلف عرض کند کہ اسم حال است از مصدر تفتن کہ می آید و ہمین است معنی حقیقی و معنی اوّل مجاز معنی دوم کہ نان مذکور ہم

برتابه تفته می شود (ظهوری ۵) ترسم در آب خضر ظهوری شوی کباب ؛ تفتان دل تو هائی تفتان آتش است ؛ (اردو) (۱) پراٹھا تنوری (۲) آصفیہ ہندی اسم مذکر۔ ایک قسم کی روغنی خمیر دار روٹی۔ نان و شیرمال (۲) وہ چیز جو آفتاب یا آگ سے گرم ہوئی ہو۔ مونث گرم چیز۔

تفتن بقول برہان و جامع بروزن رُفتن تافتن است که (۱) گرم شدن و (۲) یکدیگر را گرم گردانیدن باشد۔ صاحب سروری می فرماید که مختصر تافتن است آید و معنی اخیر صاحب بحر ذکر این کرده گوید که سالم التصریف است یعنی بدون ماضی و مستقبل و اسم مفعول نمی آید۔ و بقول صاحب موارد مرادف تافتن بمعنی بالا۔ صاحب نوادر گوید که بمعنی جلد و شتاب مخفف شتافتن است **مؤلف** عرض کند که فضولی صاحب نوادر باشد ما اتفاق داریم با محققین اول الذکر تفتگی حاصل بالمصدر این باشد مرکب شد از اسم مصدر تفت و علامت مصدر تن۔ یا مصدر با مصدر اصلی است (ظهوری ۵) ذوقی چنان می کند از سینه تفتگی ؛ لب تشنه که سلسبیل لبش نمی دهد ؛ (اردو) (۱) گرم ہونا (۲) گرم کرنا۔

تفته بقول برہان بروزن ہفته بمعنی (۱) برشته گرم باشد و (۲) مخفف تافته هم که آزرده و کوفته و مکدر باشد و (۳) نام گیاهی که خوردن بیخ آن جنون آرد۔ صاحب سروری بمعنی اول قاطع (سعدی ۵) بدست آهن تفته کردن خمیر ؛ به از دست بر سینه پیش امیر ؛ صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بوده می فرماید که بهم تافته است و آن هر چیز است که از گرمی بتاب آمده و برشته شده باشد (منه ۵) ز تاب تفته زبین آینه تمثال ؛ زمین تفته فرو شد الیقین سربال ؛ صاحب محیط گوید که اسم بفتح اول نسج عنکبوت باشد و به نسج عنکبوت می فرماید که لفظ ... و اسم عنکبوت که در عنکبوت گذشت و به عنکبوت

اشاره باین کرده گوید که همه انواع آن سرد و
خشک و خصوصاً اطراف آن و دوران جباد و تعفن متعلق
ومنع قبول هوا است (الخ) مؤلف عرض
کند که این اسم مفعول مصدر تفتن باشد که بجایش
گذشت و معنی اول حقیقی است و معنی دوم متعلق
از تافته که بجایش مذکور شد و معنی سوم فریفته
تفت که بمعنی دوازدهمش گذشت یا آن
مخفف این باشد حال صراحت کافی همه را انجا
مذکور و معنی چهارم هم مجاز معنی اول که از
اسم مفعول تفتن پیدا شد (اردو) (۱) بہت
گرم (۲) دیکھو تافتہ (۳) دیکھو تفت کے
بارھویں معنے (۴) لکڑی کا جالا۔ مذکر۔

الف) تفته جان | اصطلاح۔ صاحبان
ب) تفته جگر | برہان و بحر و جامع
ذکر ب کرده گویند که (۱) کنایه از عاشق باشد
و (۲) نیز کسی را گویند که علت دق داشته باشد
صاحبان (ناصری و ملحقات) و مؤید بر معنی اول
قانع **مؤلف** عرض کند که در ب معنی اول
کنایه باشد و معنی دوم هم و استعمال الف هم
در فارسی زبان است که مرادف ب باشد
ظهوری استعمال تفته جانی کرده که بمعنی مصدری
عاشقی و مدقوقی توان گرفت بزیادت یای مصدری
(ع) تر زبان گردیده خضر از العطش گویان
است که زاد راه تفته جانی آب حیوان بر گرفت
(وله) ز تفته جانی ما سوز و سازی بالد که
گهی گدازد و سحر گدازی بالد ها (اردو)
الف و ب (۱) عاشق۔ مذکر (۲) مدقوق یعنی
دق کا بیمار۔

تفته دل | اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان
و بحر و مؤید (۱) بمعنی تنگ دل و (۲) غمناک
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است
و کنایه باشد از غمناک و معنی دوم را البته تعلقی
از قیاس نیست و از انکه بجز بحر هم محققین بالا دیگری
از محققین اهل زبان ذکرش نکرده مشتاق سند

استعمال می باشیم (اردو) (۱) دیکھو تنگدل۔
(۲) غمناک۔

تفته شدن اصطلاح۔ بمعنی گرم تر شدن آتش
مؤلف عرض کند که اسم مفعول تفتن مرکب
شده است با مصدر شدن (ظهوری ع)
از غمت در دیده هر کس نم کشید ٭ شد جگرها تفته
هر جا دم کشید ٭ (وله ع) شرار آتش هجرم جگر
سوخت ٭ بشکم تفته شد اختر چه باشد ٭ (اردو)
زیاده گرم ہونا۔ تپتنا۔

(الف) **تفتیدن** ب بقول اندوغیاث
(ب) **تفتیده** بالفتح و کسر ثالث آنچه
از آفتاب و آتش گرم شده باشد **مؤلف** عرض
کند که اسم مفعول الف است و وجود الف
از همین استعمال ب ثابت اگرچه محققین مصادر
الف را ترک کرده اند مرکب است از تفت
که بمعنی گرم گذشت و یای مکسور و علامت مصدر
دن۔ موافق قواعد وضع مصادر بمعنی گرم
شدن ظهوری استعمال مرکبات ب کرده است
(ع) ابر رحمت که هوا دارگل سیراب است
٭ شاید از جانب تفتیده گیاهی گیرد ٭ (وله
ع) درون تفتیده گرماهی صحرای تمنایش
٭ نظر از رشک روز حشر کی برکوثر اندازد ٭۔
(وله ع) ماهی تفتیده جانی می فتد در تابه ٭
آتش من در سمندر گر شراری می زند ٭ (وله
ع) شاباش بران قوم ظهوری که بکویش ٭
تفتیده دل و خشک لب و چشم پر آیند ٭
پس از اسناد بالا استعمال (تفتیده جان) و
(تفتیده درون) و (تفتیده دل) و (تفتیده
گیاه) پیداست و این وجود ب را کافیست
و ب برای وجود الف کفایت می کند۔
(اردو) الف گرم ہونا (ب) الف
کا اسم مفعول وه چیز جو گرم ہوئی ہو۔

تفتیش بقول بهار تجسس جستجو کردن و کاویدن می فرماید که بلفظ کردن مستعمل **مؤلف**

عرض کند کہ بالفتح وکسر فوقانی لغت عرب است فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی تلاش وتجسس استعمال این کنند و با مصادر فارسی ہم مرکب سازند کہ در ملحقات می آید (اردو) تفتیش۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ چھان بین۔ تحقیق۔ تدقیق۔ کھوج۔ سراغ۔

تفتیش کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ تجسس وتلاش وجستجو کردن است۔ رضای خوانساری ؎ آشفتہ شو کہ کاکل وزلف پری رخان ٭ تفتیش حال زار ترا موبمو کنند ٭ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر کندن است کہ بجایش می آید (اردو) تفتیش کرنا۔ تلاش کرنا۔ جستجو کرنا۔ چھان بین کرنا۔

تف تیغ اصطلاح۔ بہار گوید بالفتح بمعنی آواز برکشیدن تیغ از نیام نوشتہ اند وظاہر آنست کہ بمعانی و درخشانی تیغ باشد زیراکہ تف مبدل تپ است و آن مخفف تاب وتاب بدین معنی آمدہ (نظامی ؎) در آمد بغریدن ابر سیاہ ٭ ز ماہی تف تیغ بر شد بماہ ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اتفاق داریم با بہار۔ شارحین سکندر نامہ سکندری خوردہ اند (اردو) تاب تیغ مؤنث۔ تلوار کی چمک۔

تفتیک بقول برہان بروزن نزدیک پشمی باشد نرم کہ آن را از زیر موی بز پشانہ برآرند و از ان شال وتکیہ ونمد وامثال آن سازند۔ صاحب جہانگیری گوید کہ این را بز شم وکلغر وکرک وکاک نیز گویند۔ صاحب جامع گوید کہ این لغت ترکیست بالکسر کہ فارسیان بالفتح استعمالش کردہ اند صاحب سروری بفیر یاد کہ بعربی وبر نام است۔ خان آرزو در سراج ہم این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ ماہیت این بز شم بیان کردہ ایم

که محقق بر پشم گذشت و درینجا همین قدر کافی است که فارسیان لغت ترکی را بسبیل تفرس به تصرف و راعراب استعمال کرده اند ولیکن لغات ترکی ازین ساکت و نظر بسکوت شان اگر لغت فارسی دانیم اسم جامد باشد (اردو) دیکھو برشم ۔

تفرّج بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار۔ سیر۔ برای دل خوش کردن ۔ **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتحتین وضم رای مہملہ بمعنی کشایش یافتن و از تنگی و دشواری بیرون شدن (کذا فی المنتخب) فارسیان تفرّیاً بمعنی بالا استعمال این کرده اند و مجازاً بمعنی تماشا کردن ہم که در تفرّج کردن می آید (ظہوری ۵) مست ترا بطارم تاکست دیده باز ☆ مستغنی از تفرّج این سبز طارم است ☆ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ مذکور ذکر (تفرّج خود شان) بمعنی سیر خاص کرده (اردو) سیر۔ مؤنث ۔

تفرجاق بقول سروری بحوالۂ تحفہ بمعنی ساختہ **مؤلف** عرض کند که ظاہراً ترکی یافته می شود ولیکن لغات ترکی ازین ساکت منظر باعتبار صاحب سروری که محقق صاحب زبان است این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم و ہمین لغت بہ جیم فارسی می آید (اردو) ساختہ۔ بقول آصفیہ فارسی۔ بنا یا ہوا۔ گھڑا ہوا۔ مصنوعی۔ جھوٹا۔ نقلی۔ جعلی۔ اصلی کا نقیض۔ (صفت)

تفرّج زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول آنند بمعنی تفرّج کردن است چنانکه در عواصف سخن آورده (حافظ ۵) داناکه زد تفرّج این چرخ حقه باز ☆ ہنگامه بازچید و در جستجو ببست ☆ **مؤلف** عرض کند که بمعنی سیر و تماشا کردن (اردو) سیر و تماشا کرنا ۔

تفرّج کردن استعمال۔ بمعنی سیر و تماشا کردن است **مؤلف** عرض کند که موافق

قیاس است (حافظ شیرازی) در روی خود تفرج صنع خدای کن که آئینهٔ خدای نمامی فرستمت مخفی مباد که از سند بالا استعمالش بمصدر کردن پیداست که بجایش می آید (اردو) سیر کرنا تماشا دیکھنا۔

(الف) **تفرچاغ** بقول برهان و جامع بر وزن لمد داغ بمعنی (۱) ساخته و پرداخته و (۲) مستعد و مهیا۔ می فرمایند که باین معنی بجای غین معجمه قاف هم بنظر آمده یعنی ۔۔۔۔۔۔

(ب) **تفرچاق** صاحب آنند نسبت الف صراحت کند که لغت فارسی است۔ خان آرزو در سراج بذکر قول برهان نسبت الف گوید که در صورت لغت ترکی باشد یا تغیر لهجهٔ ایران **مؤلف** عرض کند که لغات ترکی از الف و ب هر دو ساکت ما باعتبار صاحب جامع که محقق صاحب زبان است الف را فارسی قدیم دانیم و ب مبدلش چنانکه آروغ و آروق (اردو) الف و ب (۱) دیکھو تفرجاق (۲) مستعد اور مهیا۔

تفرق اتصال اصطلاح۔ بقول بحر و آنند و غیاث باصطلاح اطبا بمعنی زخم و جراحت **مؤلف** عرض کند که این کنایه باشد بقاعدهٔ فارسی۔ صاحب اکسیر اعظم هم استعمال همین اصطلاح برای زخم کرده مرکب اضافی است (اردو) زخم۔ مذکر۔ جراحت۔ مؤنث۔

تفرقه بقول منتهی الارب بمعنی پراگنده و جدا کردن **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر رای مهمله و فتح قاف فارسیان از این معنی حاصل بالمصدر یعنی پراگندگی و جدائی کرده با مصادر فارسی ساخته اند که در ملحقات می آید (ظهوری) دلم که داد بهم صلح طرهٔ کاکل ٭ شدش چو تفرقه با جمع در دخویش گرفت ٭ (اردو) تفرقه۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مذکر۔ جدائی۔ مفارقت۔ علیحدگی۔ نفاق۔

(۲۰۶)

تفرقه افتادن استعمال۔ بمعنی علیحدگی و جدائی واقع شدن باشد **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) ز یک نگاه کمین گاه گوشهٔ چشمی ٭ ہزار تفرقه در کاروان هوش افتد ٭ (اردو) تفرقه پڑنا۔ بقول آصفیه دو چیزوں میں فرق ہونا۔ جدائی۔ مفارقت ہونا۔

تف زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تف افگندن است که گذشت (خسرو ؎) چراغی را که ایزد برفروزد ٭ ہر آنکو تف زند ریشش بسوزد ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر تف زدن پیداست که بجای خودش می آید (اردو) تھوکنا۔ دیکھو تف افگندن۔

تفس بقول برہان و جامع و سروری بفتح اول و سکون ثانی و سین بی نقطه (۱) گرمی و حرارت را گویند (ابن یمین ؎) آبرو خواہی چو خاک افتاده باش ٭ نی چو آتش در ہوا از تاب و تفس ٭ صاحب سروری گوید که (۲) امر حاضر از تفسیدن ہم که می آید۔ صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید که تفسیدن ازہمین اشتقاق یافته۔ خان آرزو در سراج می فرماید که برین قیاس تفسیدن و تفسیده **مؤلف** عرض کند که این اسم مصدر است و ازہمین وضع شد مصدر تفسیدن بقاعدهٔ فارسی (اردو) (۱) گرمی۔ حرارت۔ مؤنث (۲) گرم ہو۔ امر حاضر۔

تفسان بقول بہار و انند بمعنی گرم (ظہوری ؎) اگر سیر و چراغ در دو داغی ٭ پی احیا دم تفسان برآرم ٭ **مؤلف** عرض کند که اسم حالی مصدر تفسیدن است که می آید شامل به معنی آن تسامح بہار که اسم ہا خیال کرده (اردو) گرم۔ گرم ہونا کا اسم حال۔

تفسه بقول برہان بضم اول و سکون ثانی و فتح ثالث (۱) سیاہی و داغی را گویند که در شبه و اندام آدمی می باشد و آن را عوام ماه گرفته گویند و بعربی کلف خوانند (۲) بمعنی اندوه

و بیقراری دل ہم و (۳) میل و خواہش بہر چیزی
که دیده شود ہر چند که سیر باشند و این صفت بیشتر
عارض زنان آبستن و مردان تریاکی و افیونی می شود
و فرماید که بفتح اول ہم درست است صاحبان
جہانگیری و رشیدی بر معنی اول قانع ـ صاحب
جامع ہمزبان برہان ـ صاحب سروری گوید که
ہمان تاسه که گذشت کذا فی الشرفنامه و در
فرہنگ بمعنی سیاہی که بسبب سودا بر روی پیدا
شود ـ خان آرزو در سراج گوید که دور
نیست که مرکب باشد از تفس بمعنی گرمی و ہای
نسبت و چون حرارت موجب سوختن اخلاط
و پیدا کردن سودا است بمجاز کلف را گفته اند
پس این نیز بفتح اول باید و نیز تف بمعنی که
مذکور شد باید که مخفف تفس بود واللہ اعلم
مؤلف عرض کند که در ماخذ اتفاق داریم
با او و معانی دوم و سوم را باعتبار صاحب
جامع که محقق اہل زبان است مجاز معنی اول
دانیم (اردو) دیکھو تاسه ـ

تفیا بقول برہان بر وزن اغنیا بیونانی صمغ سداب کوہی است و بعضی گویند صمغ سداب
صحرائیست صاحب محیط گوید که ثافسیاست **مؤلف** عرض کند که ما صراحت کامل بر تافسیا
کرده ایم فارسیان این لغت یونانی را ہم بر زبان دارند از ینجاست که ما این را جا داده ایم
(اردو) دیکھو تافسیا ـ

(الف) **تفیدگی** ظہوری استعمال الف
(ب) **تفیدن** در کلام خود کرده که
حاصل بالمصدر باشد (ه) بخت را
ہنگام بیداریست بی خوابیم ہست پا در جگر
تفیدگی در گریه شادابیم ہست ہ ب بقول
برہان بر وزن فہمیدن بمعنی گرم شدن و ....
(ج) **تفیده** بقوله بر وزن فہمیده بغایت
گرم شده ـ صاحب سروری بذکر ب متفق

بابہار وہی فرماید کہ تبسیدن ہم بہمین معنی می آید و بقول بحرب کامل التصریف کہ مضارع این تفسد است۔ صاحبان موارد و نوادر ہم ذکر ب کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب شد از ہمان تفس کہ گذشت بزیادت یای معروف و علامت مصدر دن و ج اسم مغشوش و بقاعدۂ فارسیان ماضی مطلق ب مرکب با ہای ہوز کہ افادۂ معنی مفعولی کند صاحب جہانگیری این را اسم جامد دانستہ و از مولانا ملک قمی سند آوردہ (ب) دو زرخ شود از درون من زنہار ہا مگذار بہاکہ باہم افتد سرو کار ہا تفسیدہ بود ریگ بیابان دلم ہا ترسم قدم نالہ شود آبلہ دار ہا صاحبان سروری و جامع ہم ذکر این کردہ اند و اسم جامد دانستہ اند (اردو) الف حرارت۔ مؤنث۔ گرمی۔ (ب) گرم ہونا (ج) گرم۔ گرم شدہ۔

تفسیدہ جگر اصطلاح۔ بقول بحر (۱) عاشق و (۲) مدقوق **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی ولیکن دیگری از محققین اہل زبان این را نہ نوشت برای معنی دوم طالب سند استعمال می باشیم معاصرین عجم بمعنی اول بر زبان دارند (اردو) (۱) عاشق۔ مذکر (۲) مدقوق۔ دق کا بیمار

تفسیر بقول بہار بمعنی پیدا کردن معنی سخن و وا کردن چیز پوشیدہ می فرماید کہ با لفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر سین مہملہ۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ (۱) بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این با مصادر خود و ترکیب فارسی کنند کہ در ملحقات می آید و (۲) بمعنی شرح کلام اللہ ہم (اردو) تفسیر بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ (۱) معنی سخن کو طا ہر کرنا۔ تشریح۔ تفصیل (۲) قرآن شریف کی شرح۔

(الف) **تفسیر کردن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

ب) **تفسیر نمودن** اگر (۱) بمعنی شرح چیزی کردن و (۲) شرح قرآن پاک کردن است (تفسیرای ہمدانی شعر ۱) بعد از فراغ از اشغال متعلقه تفسیر لغات مشکل ابیات غیر مشروحه در بر مقام خود (صائب ۵) می کند اوصبا ہر روز پیش از آفتاب با مصحف خلق ترا از بوی گل تفسیر ہا مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر گشتن پیدا است که بجایش می آید (اردو) الف و ب (۱) شرح کرنا۔ (۲) تفسیر لکھنا۔

تفشیله بقول برہان و جامع و رشیدی بر وزن غربیله جنسی از پارچه ابریشمی که از ان قبا و ازار و چیزہای دیگر نیز دوزند۔ صاحب جہانگیری این را بحذف سین تفیله نوشته صاحب سروری بحواله شرفنامه صراحت سین مهمله ہم نموده صاحب ناصری ہمزبانش بخان آرزو در سراج ہم ذکر این کرده و صاحب مؤید این را بذیل لغات فارسی آورده و صاحب انند ہم این را فارسی گفته و لغات عرب و ترکی ہم ازین ساکت اند **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان گوئیم (اردو) ایک ریشمی کپڑا جسکو فارسیون نے تفشیله کہا ہے۔ مذکر

تفشش بقول برہان و سروری و جامع و ناصری (۱) بسکون ثانی بر وزن کفش سرزنش و طعنه را گویند و بکسر ثانی (۲) حرارت و گرمی۔ خان آرزو در سراج تفش و تفشه را بیک جا نوشته مرادف یکدیگر بمعنی اول گوید و از معنی دوم ساکت۔ صاحب نوادر این را با تپش نوشته ذکر معنی دوم کرده **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان است مرکب از تف و شین نسبت چنانکه بال و بالش و کنایه از سرزنش و طعنه و بمعنی دوم مبدل تپش که بای فارسی بدل شد به فا چنانکه سپید و سفید و تکمیل بحث این بر تفشل می آید (اردو)

(۱) سرزنش ۔ مؤنث طعنہ ۔ مذکر (۲) دیکھیو تپش ۔

تفشل بقول برہان بشین و وانند بروزن مشغل بمعنی سرزنش و طعنہ **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان شمادارد که تفش را که بہمین معنی گذشت مخفف این دانیم و باشد که لام آخر این زائد باشد چنانکه تشب و تشبل که ذکرش بر تشبل گذشت اندرینصورت مزید علیہ تفش گیریم و شک نیست که در ہر حالت لفظ تف بالضم داخل ترکیب این لفظ است و تبدیل اعراب نتیجہ لب و لہجہ زبان باشد (اردو) دیکھو تفش کے پہلے معنے ۔

تفشلہ بقول برہان و جہانگیری و جامع بکسر ثالث بروزن امشلہ (۱) قلیہ باشد که از گوشت و تخم مرغ و زردک و عسل پزند و کشنیز و گندنا دران کنند و بعضی گویند (۲) عدس سبز نیم پختہ باشد ۔ صاحبان جہانگیری و جامع گویند که بہمین معنی تفشیلہ بہ تحتانی چہارم ہم آمدہ ۔ صاحب سروری ذکر تفشیلہ بہ تحتانی چہارم کردہ گوید که این مخفف آنست و می فرماید که تفشیلہ بہ طای حطی اول معرب این و بمعنی اول قائع ۔ صاحبان ناصری و رشیدی ہمزبانش ۔ خان آرزو در سراج بذکر اقوال برہان و رشیدی می فرماید که این مخفف تفشیلہ است **مؤلف** عرض کند که ما تفشیلہ را اسم جامد فارسی زبان دانیم و این الحق مخفف آن مخفی مباد که صراحت کامل علیہ که معنی دوم است بر استرار مذکور شد (اردو) (۱) قلیہ جو گوشت اور انڈے وغیرہ سے پکاتے ہیں ۔ مذکر جسکو فارسیون نے تفشلہ کہا ہے (۲) دیکھو استرار ۔

تفشم بقول برہان بفتح اول و ثالث و سکون ثانی بمعنی (۱) طعنہ و سرزنش باشد و طعنہ زدن و سرزنش کردن را نیز گویند صاحب جہانگیری گوید که (۲) چوبی باشد میانہ تہی بدر ازی نیزہ

…ر گلوله از گل ساخته دران نهند و لپ کنند تا بزور نفس آن گلوله بیرون رود و جانوری کوچک مانند گنجشک را کشد و بندوق را به مشابهت آن تفنگ خوانند صاحبان جامع و سروری بر معنی اوّل قانع - صاحب ناصری بذیل تفش اشارهٔ معنی اوّل بجو الهٔ برهان فرموده و خان آرزو هم این را با تفش بمعنی اوّل آورده **مؤلف** عرض کند که با این را مزید علیه تفش دانیم بمعنی اوّل بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان و در ترکیب این بمعنی دوم هم لفظ تفت مرکب می نماید با شین معجمه زائده و های نسبت والله اعلم خطای برهان است که ذکر معنی مصدری بااین کرده (اردو) (۱) دیکھو تفش کے پہلے معنے (۲) ایک نلی جس مین مٹی کی گولی رکھکر چڑیون کو پھولے تنفّس سے مارتے ہین گویا یہ بندوق کا نمونہ ہے یا بندوق کی ایجاد اسی سے … ہوئی ہے -

(الف) تفشه زدن
(ب) تفشه زن

صاحب بحر ذکر ب کرده گوید که بمعنی طعنه زن است بهار و انند هم با نش (ابوالعباس ـه) بجنگ دعوی داری و سخت تفشه زنی بدرشت گوئی و پرخوار و خستوانه تنی **مؤلف** عرض کند که الف بمعنی مصدری هر دو معنی تفشه باشد و ب اسم فاعل ترکیبی (اردو) الف (۱) طعنه مارنا سرزنش کرنا (۲) تفشه مارنا یعنی خالی نلی مین مٹی کی گولی رکھکر تنفّس کی ہوا سے چڑیان مارنا (ب) (۱) طعنه مارنے والا (۲) تفشه چلانے والا -

تفشیله

بقول برهان بر وزن غربیله بمعنی تفشله صاحبان جهانگیری و جامع و سروری و ناصری هم ذکر این کرده اند (شمس فخری ـه) سالکان مسالک تحقیق را که فارغند از شراب و تفشیله را دفع شیطان کفر را دارند در دکان … مصاحبت … **مؤلف** عرض کند که ماحصل

این بر تفشلہ کردہ ایم (اردو) دیکھو تفشلہ۔

(الف) **تفصیل** بقول بہار جدا جدا کردن می فرماید کہ بالفظ دادن مستعمل صاحب روزنامہ بجواکہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ بمعنی شرح وقائع **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح وکسر صاد مہملہ بمعنی پیدا کردن وفصل فصل کردن کتاب را وعضو عضو کردن قصاب گوسپند را کذافی المنتخب فارسیان این بمعنی شرح استعمال کردہ اند وبلحاظ این معنی ما این را مفرس دانیم واستعمال ----------

(ب) **تفصیل دادن** بمعنی شرح کردن است (امیر خسرو ؎) صاحب فصل آمد و تفصیل داد ٭ کردہ تفصیل ہمہ از فصل یاد ٭ (اردو) الف تفصیل بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث تشریح تصریح (ب) شرح کرنا مفصّل بیان کرنا۔

تفضّل بہار ذکر این کردہ بمعنی ساکت واز نظامی سندی آوردہ (؎) سبک باش تا ای نسیم صبحگاہی ٭ تفضّل کن بدان فرصت کہ خواہی ٭ صاحب آصفی گوید کہ بقول منتخب نیکوئی کردن وافزون جستن است **مؤلف** عرض کند کہ بفتحتین وضاد معجمہ مضموم مشدد لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی مہربانی وکرم وعنایت استعمال کنند وبامصادر خود مرکب می سازند کہ در ملحقات می آید (اردو) مہربانی۔ مؤنث۔ کرم۔ مذکر۔

تفضّل داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ہر دو کردہ بمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی کرم کردن است (حافظ ؎) حافظ مدار امید تفضّل ز مدار دہر ٭ دارد ہزار عیب وندارد تفضّلی ٭ (خواجوی کرمانی ؎) نرگسش گوید کہ فرش عنبرین

تفضّل کردن

باشد قتل تو ٭ جان برشوت می دہم کرا
این تفضّل می کند ٭ مخفی مباد کہ در اسناد
بالا استعمال مصادر داریدن و نمودن ثابت است

کہ بجائیش می آید (اردو) کرم کرنا۔ عنایت
کرنا۔ مہربانی کرنا۔ دکن میں تفضّل کرنا
بھی کہتے ہیں۔

تفضیل بقول بہار برگزیدن کسی را برکسی و حکم کردن بر فضل کسی می فرماید کہ بالفظ نہادن
مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربست بالفتح و کسر ضاد معجمہ فارسیان استعمال این
بمعنی حاصل بالمصدر یعنی فضیلت و سبقت می کنند و بامصادر فارسی مرکب سازند
کہ در ملحقات می آید (اردو) فضیلت۔ سبقت مؤنث۔

تفضیل بردن استعمال صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی سبقت بردن است (نظامی ؎)
بہ آب و رنگ تیغت بردہ تفضیل ٭ چو چینی لوح
ہم از دجلہ ہم از نیل ٭ (اردو) سبقت لیجانا
فائق قرار پانا۔

تفضیل دادن استعمال صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ فضیلت دادن است (جمال اصفہانی ؎)
گفتم ای نور الٰہی ای کہ قدر سایہ ات ٭ بر فلک

تفضیل نسل آدم و حوا دید ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
مصدر دیدن پیداست کہ بجائیش می آید (اردو)
فضیلت دینا۔ مرجح قرار دینا۔ ترجیح دینا۔

تفضیل نمودن استعمال صاحب آصفی ذکر مصدر دو
تفضیل نہادن کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ مرادف تفضیل دادن است کہ گذشت (مجد
شیرازی ؎) ترجیح می نہاد کی مہر بر قمر ٭ تفضیل می نمود
کی حور بر پری ٭ (معزی نیشاپوری ؎) یگانہ بار خدای
کہ از فضائل او ٭ ہمین نہند زمین را بر آسمان
تفضیل ٭ (اردو) دیکھو تفضیل دادن۔

تفقّد بقول بہار گم شدہ را واجستن و واپرسیدن و بالفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وضم قاف مشدد۔ صاحب منتخب ذکر این کردہ و از بیان بمعنی احوال پرسی و کرم استعمال این لغت با مصادر فارسی مرکب سازند کہ در ملحقات می آید (اردو) کرم۔ مدارا۔ مذکر۔

(الف) تفقّد فرمودن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی کرم و مدارا و احوال پرسی و توجہ کردن (حافظ ع) عجب از وفای جانان کہ تفقدی نفرمود ٭ نہ بنامہ ای پیامی نہ بخامہ ای سلامی ٭ و مرادف ہمین است ---

(ب) تفقّد کردن (دلہ ع) شکر فروش کہ عمرش دراز باد چرا ٭ تفقدی نکند طوطی شکرخا را ٭ مؤلف عرض کند کہ این بالاستقلال مصدر مگذرد بپایست کہ بجایش می آید صاحب آصفی ذکر کردہ از معنی ساکت (اردو) توجہ مہربانی کرنا

تفک بقول برہان و جامع و سروری بضم اول و فتح ثانی و سکون کاف (۱) چوب میان خالی کہ با گلولہ گل و زور نفس بدان گنجشک و امثال آن زنند و (۲) تفنگ آہنی را نیز گویند (ابن یمین ع) ہیچ پیری کہ طوفان ببرد از جایش ٭ نہ چو گنجشک کہ افتد بدم باد تفک ٭ صاحب ناصری گوید کہ ہمان تفک است کہ تفنگ شدہ و تفنگ مخفف تفنگ باشد۔ بہار ذکر این کردہ گوید کہ تفق معرب آنست و بالفظ افگندن و انداختن و خوردن مستعمل۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ در کلام قدما بمعنی دوم تفک مستعمل است از اینکہ بندوق محدث است و در قدیم نبود لفظ آن را تفنگ است نیز محدث۔ مؤلف عرض کند کہ اصل تفنگ است کہ مرادف با خدنگش ہند بجا تیر و تفک مخفف آن است بلیش ہم کہ نون حذف شدہ و کاف

فارسی بدل شد بکاف عربی چنانکه گند و کند ومعنی اوّل حقیقی است کہ پیشینیان عوض تفنگ از همان کار می گرفتند و چون در زمانہ مابعد ایجاد تفنگ شد استعمال اصل لفظ برای آن شد (اردو) (۱) دیکھو تپک (۲) دیکھو تفنگ - مذکر۔

(الف) تفک افگندن
(ب) تفک انداختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ہر دو کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی سر کردن و بکار آوردن تفک و تفنگ است (طالب آملی ؎) دم از دو تیوف تفک

افگنیست می نرنم ہر چہ را کہ تحت الگشتہ بی دلیل تمام ؎ (باقر کاشی ؎) گوئی دستم سوختہ داروی تفک ؎ گویا کہ بہ پایم تفک انداختہ ؎ (اردو) الف و ب تفک مارنا۔ بندوق چلانا۔ بندوق سر کرنا۔

تفکده اصطلاح۔ بقول بہار واند کنایہ از پژاوه و آتشدان و مانند آن **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح باشد (ظہوری ؎) داغت بمغز رفتہ فرو حال جسم و جان ؎ از شعلہ ہای تفکده استخوان میپرس ؎ (اردو) دیکھو آتشدان۔

تفکّر بقول بہار اندیشہ کردن **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وضمہ کاف مشدّد و فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی فکر می کنند و با مصادر فارسی ترکیب می سازند کہ در ملحقات می آید (اردو) فکر۔ مؤنث۔ دیکھو اسکال۔

تف کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تف زدن است کہ گذشت (تاثیر

اصفہانی ؎) آبرو و ننگ بہر کہ دنیا ریختن ؎ خصم مردان است تف برکیش این قطامہ کن ؎ مخفی مبادکہ از سند بالا استعمال مصدر

گندن پیداست که بجایش می آید (اردو) تھکانا

تفکر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی فکر و اندیشه کردن است (اسیر لاہجی ؎) گفت ہرگز من تفکر می کنم ؛ خلق عالم را تصور می کنم ؛ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر گندن پیداست که بجایش می آید (اردو) فکر و اندیشه کرنا۔ فکر و تامل کرنا۔ فکر کرنا۔

(الف) **تفک ساختن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است۔

(ب) **تفک ساز** اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی که تفک را درست کند یعنی تفک گر۔ (وحید قزوینی ؎) تفک ساز ما کرده دل را نشان ؛ نیا شد دلم چون تفک بی فغان ؛ (اردو) الف تفک بنانا (ب) تفک بنانے والا۔ بندوق بنانے والا۔ تفک ساز بھی کہہ سکتے ہیں۔

تفک کشادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی سر کردن تفک و تفنگ مرادف تفک انگندن که گذشت (قاسمی گونابادی ؎) تفک ہا کشادا بر و شد در زمان ؛ پر از ژاله و رعد و برق آسمان ؛ (اردو) تفک چلانا۔ بندوق چلانا۔ سر کرنا۔

تفک گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی بدست یا بچنگ گرفتن تفک (قاسم گونابادی ؎) گرفتند گردان تفکها بچنگ ؛ شد از ہر طرف گرم بازار جنگ ؛ (اردو) تفک سنبھالنا۔ بندوق سنبھالنا۔ ہاتھہ میں لینا۔

تفلیس بقول ناصری و انند بکسر اول و دوم و سوم و سکون آخر نام شہری بود از اجزای ایران و پای تخت مملکت جارجیه یعنی گرجستان و در تصرف سلاطین صفویه و از شہرہای آن

کاخت وکارتیل وغیره واکنون در تصرف دولت روسیه است وی فرماید که به یای پارسی (عوض فا) هم کرتفلیس معرب آنست وگویند شهری آبادان ومنظم مؤلف عرض کند که مبدل تپلیس است که بجایش مذکور شد چنانکه سپید وسفید (اردو) دیکھو تپلیس۔

(الف) تفنک (ب) تفنگ بقول اند همان که در تفنک گذشت مؤلف عرض کند که یکی از معاصرین عجم گوید که در زمانهٔ سلف بندوق نبود وکار از تفک می گرفتند برای شکار گنجشک وامثال آن وآلهٔ مذکوره را تفنک نام بود که مرکب است از تف وانگ تف بالضم بمعنی حقیقیش وانگ مخفف انگیز اسم فاعل ترکیبی است فارسیان مخفف این یعنی تفک را در محاوره استعمال می کردند وچون بندوق ایجاد شد از برای آن لفظ اصل را استعمال کردند واین مبدل آن است که کاف فارسی بدل شد به کاف عربی چنانکه گند وکند واستعمال معاصرین به کاف فارسی است۔ صاحب رشیدی گوید که در کلام متقدمین تفک است ومتاخرین استعمال تفنگ کرده اند۔ بهار گوید که مرکب از کلمهٔ نگ است که افادهٔ معنی نسبت هم کند چنانچه در هوشنگ وتوشنگ ودیرنگ (ابوطالب کلیم ۵) در مصر که این تفنگ فریادرس است ٭ خصم افگن وگرمخوی وآتش نفس است ٭ موقوف اشارهٔ است در کشتن خصم ٭ سوفش نگهی زگوشهٔ چشم بس است ٭ خیال ما این است که ماخذ بیان کردهٔ بهار بهتر از ماخذ اول الذکر نیست بعضی از معاصرین عجم این را بفتح اول هم خوانند اندرین صورت تف را بمعنی گرمی گیریم (اردو) الف وب۔ تفنگ۔ بقول آصفیه فارسی۔ اسم مؤنث۔ بندوق۔

تفنگ از دست رہا شدن مصدر اصطلاحی - صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی سر شدن بندوق **مؤلف** عرض کند کہ این زبان معاصرین عجم است (اردو) بندوق سر ہونا -

تفنگ تہ پر اصطلاح - صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ بعضی ہای فارسی معاصرین عجم تفنگی را بدین اسم موسوم کردہ اند کہ آن را از کیس پر کنند صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است (اردو) وہ ٹوٹہ دار بندوق جسکو پیچھے سے بھرتے ہین - ولایتی بندوق مؤنث -

تفنگچی بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بندوق بردار و صاحب انند ہم بحوالۂ فرہنگ فرنگ ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل باورچی و خزانچی مرکب است از تفنگ و چی - تفنگ بمعنی خود است و چی در ترکی زبان بمعنی صاحب آمدہ کہ افادۂ معنی فاعلی کند (اردو) بندوق بردار - مذکر -

تفنگ خوردن مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بر نشانۂ تفنگ شدن و ضرب تفنگ کشیدن (بیدل ؎) طمع بہر جا فشرد دندان نہ آفتش نیست باک چندان ہا با شتہای غرض پسندان زیان ندارد تفنگ خوردن ہا -
(اردو) نشانۂ بندوق بننا -

تفنگ دنبالہ پر اصطلاح - بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم ہمان تفنگ تہ پر کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ بعضی ہای فارسی مرکب توصیفی است (اردو) دیکھو تفنگ تہ پر -

تفنگ دنگی اصطلاح - بقول روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بندوق چقماقی - صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ مذکور ضبط کردہ

کہ تفنگ کلاہ دار را نام است صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم متفق با روزنامہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است کہ تفنگ را ترکیب دادہ اند بالفظ دنگ و یای نسبت و دنگ بقول برہان بالفتح صدائی کہ از برہم خوردن دو سنگ یا چوب یا امثال آن برآید پس معنی بیان کردۂ روزنامہ صحیح معلوم می شود (اردو) پتھری دار بندوق جس میں پتھری کے ذریعہ سے آگ جھڑے۔ مؤنث اور بقول صاحب رہنما ٹوپی دار بندوق۔ مؤنث

تفنگ ساچمہ اصطلاح۔ بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم بندوقی کہ دران عوض گلولۂ ساچمہ ہا کار گیرند کہ دانہ ہای ازین باریک مثل عدس باشد **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) چھرّون کی بندوق۔ مؤنث

تفنگ سربازی اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بندوق پیادگان فوج۔ صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است (اردو) پلٹن کی بندوق۔ پیدل سپاہیون کی بندوق۔ مؤنث۔

تفنگ ستم کرا اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار و بقول صاحب بول چال (بہ کاف فارسی) قسمی است از بندوق و صاحب روزنامہ بر (تفنگ کرا) ہم ہمین گوید و صراحت می کند کہ ہمین قسم بندوق را در زبان فرنساوی گرا بکاف فارسی گوید **مؤلف** عرض کند کہ ستم مفرس (سستم بہ تای ہندی) است بمعنی قسم و نوع و طریق کہ لغت انگلیسی باشد پس مرکب اضافی است یکی از معاصرین عجم گوید کہ گلولۂ این دو رحی رود و در جسم شکار پارہ پارہ شود و شکار شیر از ہمین قسم تفنگ کنند (اردو) شیر مارنے کی بندوق۔ وہ بندوق جسکی گولی شکار کے

جسم مین پھٹ جاتی ہے اور جس کا توڑ دور کا ہوتا ہے۔ ایک خاص قسم کی بندوق ۔ مؤنث۔

تفنگ سوزنی اصطلاح ۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار قسمی است از بندوق کہ آن در انگلیسی زبان بریچ لوڈر نام است صاحب بولچال بحوالۂ معاصرین عجم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ قسمی است از بندوق ولایتی کہ گلولہ یا ساچمہ و باروت را یکجا جمع کردہ گلولۂ طولانی سازند و آنرا اوتہ بہ تاہندی گویند و بدون سنگ چقماق یا کلاہ آن را از پس بندوق داخل بندوق نمودہ سر کنند ہمین است (تفنگ تہ پر) کہ مذکور شد (اردو) ٹوٹہ دار بندوق ۔ مؤنث ۔ برچ لوٹ ۔

تفنگ شاسپو اصطلاح ۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار قسمی است از اقسام بندوق صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم گوید کہ بندوقی را نام است کہ آن را در ہند (کوٹھی دار بندوق) نامند مؤلف عرض کند کہ کوٹھی بقول صاحب آصفیہ بمعنی ششش شخزانۂ بندوق کہ دران باروت جا گیرد و فارسیان آن را خزانۂ بندوق نامند تحقیق نشد کہ شاسپو از کدام زبان گرفتہ اند و بچہ معنی استعمالش کردہ اند لغت فارسی کہ نیست و در ترکی زبان ہم یافتہ نمی شود یکی از معاصرین عجم گوید کہ لغت جرمنی است بمعنی خانۂ کوچک واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) کوٹھی دار بندوق ۔ مؤنث ۔

(الف) **تفنگ کس** | اصطلاح ۔ صاحب رہنما ذکر
(ب) **تفنگ کرا** | (الف) و صاحب بول چال ذکر (ب) کردہ مؤلف عرض کند کہ حقیقت این ہر (تفنگ سے تم کرا) بیان کردیم (اردو) دیکھو تفنگ سے تم کرا ۔

تفنگ گلولہ زنی اصطلاح ۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار تفنگی کہ دران استعمال گلولہ می شود بعکس تفنگ ساچمہ صاحب

بول چال ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) وہ بندوق جس میں گولی سے کام لیں، چھرے دار بندوق کے خلاف۔ مؤنث۔

تفنگ وطپانچہا خالی کردن استعمالی صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی تفنگ سرکردن مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) بندوق سر کرنا۔ چلانا چھوڑنا۔

تفنن بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی تفریح است مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وبضم نون مشدد وبقول منتخب بمعنی گونہ گونہ شدن تفرس معاصرین عجم است کہ این را بمعنی تفریح استعمال کردند (اردو) تفنن بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ چہل پہل۔ دل لگی۔ ہنسی۔ خوش طبعی۔

تفنود بقول برہان وجامع بروزن مقصود بمعنی تجارت باشد وآن استواری نفس است در مقام خوف بحیثیتی کہ جزع وفزع بر وغالب نشود۔ صاحب ناصری بحوالۂ برہان ذکر این کردہ وصاحب انند این را لغت فارسی گفتہ مؤلف عرض کند کہ باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است این را اسم جامد فارسی زبان دانیم۔ لغت عرب یا ترکی نیست (اردو) تحمل۔ مذکر۔

(الف) **تفنہ** (ب) **تفنی** بقول برہان وجامع ورشیدی وسروری وناصری ومؤید الف بروزن طعنہ وب بروزن یحیٰی پردۂ عنکبوت را گویند (شہید ۔) عشق او عنکبوت را ماند بکہ تنید است تفنہ گرد دل بکہ (شمس فخری ۔) بجز کہ دگاری کو نگہداشت بکہ ز دشمن احمد

مرسل به تفته ❊ خان آرزو در سراج بر ذکر الف قانع و صاحب فدائی گوید که بجیم تجفی است که تنیده تند و باشد که در کنج دیوار ها پیدا میشود ❊ مؤلف عرض کند که ظاهر اسم جامد فارسی زبان است و یکی از معاصرین عجم گوید که در وضع این تف داخل است که لعاب دهن را گویند و از اینکه عنکبوت پرده خود را از لعاب دهن درست کند بترکیب تف با کلمه ند که برای نسبت است این اسم را وضع کردند که در محاوره بالفتح مستعمل شد و این تصرف لب و لهجه مقامی است واللہ اعلم بحقیقة الحال (اردو) الف دیکهو ۔ مکڑی کا جالا ۔ مذکر ۔

تفو بقول برهان و جهانگیری و جامع و ناصری آب دهن و آب دهن انداختن را نیز گویند کمال اسمعیل (ع) باکف دُربار تو هر دم برشک ❊ ابر زند بر رخ دریا تفو ❊ مؤلف عرض کند که همین اصل تف است که گذشت و آن مخفف این اسم جامد فارسی زبان باشد این را به معنی مصدری یا حاصل بالمصدر گرفتن خطاست و معنی مصدری از (تفو زدن) پیداست چنانکه از سند بالا ظاهر است (اردو) تهوک ۔ مذکر ۔ دیکهو تف اور اردو مین تف بهی مستعمل ہے ۔ مذکر ۔

تفور بقول ناصری بروزن تنور (۱) بمعنی گل است که بعربی طین خوانند و بجوالهٔ سروری گوید که بزای هوز آخر هم آمده صاحب برهان ذکر هر دو بیک معنی فرموده و صاحبان جهانگیری و جامع و رشیدی هم زبانش ۔ صاحب سروری بحوالهٔ تحفه ذکر این کرده گوید که در شرح … (۲) بمعنی ظروف گلین که پخته نباشد و قلندران کفته و خفور نیز گویند ۔ خان آرزو در سراج ذکر تفوز بزای معجمه هم کند هر دو معنی اوّل وی فرماید که برای مهمله اصح است مؤلف عرض

کند کہ بعضی از معاصرین عجم ہم گویند کہ ہمین اصل است و تفوز مبدلش کہ می آید چنانکہ برغ و بزغ۔ اسم جامد فارسی زبان است و بس و بمعنی دوم را باعتبار سروری کہ محقق اہل زبان است مجاز معنی اوّل دانیم (اردو) (۱) مٹی مؤنث (۲) مٹی کا بڑا گھڑا جس میں اناج رکھتے ہیں جسکو دکن میں گولی کہتے ہیں۔ مذکر۔

تفونہ بقول برہان و سروری و مؤید مرادف تفوز بمعنی اوّلش مؤلف عرض کند کہ صراحت کافی ہمدر انجا کردہ ایم کہ این مبدل آنست۔ (اردو) دیکھو تفوز کے پہلے معنے۔

تفوّق بقول بہار بمعنی افزونی داشتن بر چیزی مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و ضم واو مشدد بقول صاحب منتخب برتری نمودن۔ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی فوقیت استعمال این باسماد رخود کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) فوقیت بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ ترجیح۔ برتری۔ شرف۔ فضیلت۔

تفوّق داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ترجیح و فضیلت داشتن است و از سندیکہ پیش کردہ اش (تفوّق داریدن) پیداست و داریدن مرادف داشتن است کہ بجایش می آید (انجات اصفہانی ف) ز نقش پای تو معراج سربلندیہاست * زمین ہزار تفوّق بر آسمان دارد * (اردو) فضیلت رکھنا۔ تفوّق رکھنا۔ مرجح ہونا۔

(الف) **تفوّل** بقول بہار بوانند۔ فال نیک گرفتن می فرماید کہ این مقابل تطیّر است و با تفأل بودن بفصلہ مستعمل است مؤلف عرض کند کہ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ و صاحبان

محیط و منتہی الارب تفوّل را ہم بزبان عرب بہمین معنی صحیح دانستہ اند از باب تفعّل و تفاعل ہر دو۔ فارسیان استعمال ہر دو بمعنی حاصل بالمصدر بامصادر فارسی زبان مرکب کردہ می کنند

(ب) تفوّل کردن کہ بمعنی فال گرفتن است۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت

(سلمان ساوجی سه) عشق بہ برگشتن عشاق تفوّل کردہ ❊ اولین قرعہ کہ زد بر من بدنام افتاد ❊ (اردو) الف۔ تفاول۔ فال لینا کا حاصل بالمصدر ب تفاول کرنا۔ فال لینا

(الف) تفہیم بقول بہار بمعنی دریافتن می فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند کہ بالفتح و کسر ہای ہوز لغت عرب است و صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان استعمال این بمعنی فہمایش میکنند کہ حاصل بالمصدر است و - - - - - - - - - - -

(ب) تفہیم کردن بمعنی فہمایش کردن آمدہ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت

(عرفی سه) کہ بعید قرن دگر امر بدیہی نکند ❊ عقل اوّل ہمہ این پیشش تفہیم مخفی مباد کہ در سند عرفی مصدر گذرن مستعمل است نہ کردن و تعریف ہر دو بجایش می آید (اردو) الف تفہیم۔ مؤنث۔ فہمایش ب تفہیم کرنا۔ فہمایش کرنا۔ سمجھانا۔

تفیدن بقول موارد و نوادر مرادف تپیدن کہ گرم شدن است مؤلف عرض کند کہ مرکب است از اسم مصدر تف و یای معروف و علامت مصدر دن۔ صاحب بحر کہ محقق مصادر است این را ترک کردہ تا مع اوست کامل التعریف باشد کہ تفد مضارع این است (اردو) گرم ہونا۔ دیکھو تپیدن۔

فوقانی با قاف

تقاضا بقول بہار (۱) خواہش و می فرماید کہ بالفظ آمدن و داشتن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بفتحتین و کسر ضاد معجمہ و تحتانی ساکن لغت عرب است و بقول منتخب بمعنی خواہش نمودن۔ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این بمعنی اول کنند (ظہوری ؎) کسی بناز کی خوی اینچنین چہ کند ٭ ہزار وعدہ پذیرای یک تقاضا نیست ٭ (ولہ ؎) پیشتر ہرگز نمی آید زبان وعدہ اش ٭ تافتہ ہر روز و واپس بر تقاضا رخصت است ٭ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ (۲) بمعنی احتیاج برازہم و سند این بر (تقاضا شدن) از والہ ہروی می آید **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اول باشد بر سبیل تفریس و در معنی اول اصرار کردن در طلب چیزی ہم داخل (اردو) (۱) تقاضا۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ خواہش دیکھو افزول (۲) خواہش۔ اجابت۔ مؤنث۔

تقاضا آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی خواہش ظاہر شدن است (نظامی ؎) تقاضای آن شوی چون آیدش ٭ کہ از سنگ و آہن برون آیدش ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا مصدر آییدن پیداست کہ بجایش گذشت (اردو) خواہش ظاہر ہونا۔

تقاضا خواندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی یافتن تقاضا و خواہش است۔ (جمال اصفہانی ؎) از نظم من تقاضا ہرگز نخواند کس ٭ در شعر من نشان ندید ہیچکس ہجا ٭ (اردو) تقاضا پانا۔

تقاضا داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی خواہش داشتن و خواہش

کردن است (بیدل ره) مقصد ناگه دل از
سر تا بهوش سپرس به شوق ست است
ندانم چه تقاضا دارد به محقق مباد که از سند
بالا استعمال مصدر دارید پیدا است که بجای
خورش می آید (اردو) خواہش کرنا تقاضا کرنا

تقاضا شدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که بمعنی تحریک پیدا شدن و خواہش
اجابت و این متعلق به معنی دوم تقاضا ست
که خان آرزو در چراغ ہدایت ذکرش کرده
(واله ہروی ره) داد جلای نمیدانم چه بود
اجزای او به آسمان را شد تقاضائی که برنگ آبگینه
پرید به (اردو) اجابت کی خواہش۔
ہونا۔ دکن میں کہتے ہیں (اجابت کا تقاضا ہونا)

تقاضا کردن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔
مؤلف عرض کند که خواہش و اصرار
کردن در طلب (حسن ره) طرفه مهرو
کاریست که بر وعدهٔ معشوق به صابر
نتوان بود تقاضا نتوان کرد به (اردو) تقاضا کرنا

تقاضا نمودن استعمال صاحب آصفی ذکر اینش کرده
از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تقاضا
کردن است (نثر ظہوری ہمدانی) الصلاح بخت
بیدار و مشورت عقل خداداد و گواہی دل آگاه
و پیغام سروش عالم بالا تقاضای آن نموده که
(اردو) دیکھو تقاضا کردن۔

تقدم بقول آصفی بمعنی در پیش شدن **مؤلف** عرض کند که لغت عرب بفتحتین و
ضم دال مہمله۔ صاحب منتخب ذکر این کرده۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر
کنند یعنی سبقت (ظہوری ره) عشقت نخست مسند داغ درون فگند به بر سینه در گداز
جگر را تقدم است به (اردو) سبقت۔ مؤنث۔

تقدمه بقول بهار و وارسته بمعنی در پیش کردن و شدن و باصطلاح زرگری پیش از کار به کارگر دهند و آن را بفارسی پیشادا گویند (ظهوری ع) اجناس ثنا را بسلم بست خریدار × با وجود تو ولی تقدمه ارباب سخن را * **مؤلف** عرض کند که بالفتح لغت عرب است و صاحب منتخب هم ذکرش کرده و معنی اصطلاحی مستعملهٔ فارسیان می نماید (اردو) پیشگی رقم جو کسی چیز کی تیاری سے پہلے کاریگر کو ادا و از منجملہ قیمت ادا کیجاتی ہے - مؤنث -

تقده بقول برہان بفتح اول و سکون ثانی و دال بی نقطه مفتوح بلغت بربر گشنیز را گویند و آن رستنی است که بیشتر در آشهای بسیار کنند و بعربی کزبره خوانند صاحب ناصری هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که صاحب محیط بر گشنیز صحرائی قانع و هر چه بر گشنیز نوشته اصراحتش بر تالکی کرده ایم (اردو) دیکھو تالکی -

(الف) **تقدیر** بقول بهار بمعنی اندازه کردن **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر دال مهمله و فارسیان بمعنی نوشتهٔ قسمت استعمالش کنند و با مصادر فارسی مستعمل که در ملحقات می آید (ظهوری ع) دست تقدیر بسته روز ازل * بر دم خنجر تو بسمل ما گو -
(اردو) تقدیر - بقول آصفیه مؤنث - دیکھو اتفاق آسمانی -

تقدیر بودن مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی نوشتهٔ قسمت بودن است (حافظ ع) قتل این خسته بشمشیر تو تقدیر نبود * ورنه هیچ از دل بی رحم تو تقصیر نبود * (اردو) تقدیر میں ہونا -

تقدیر رفتن مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند که مرادف تقدیر بودن است (حافظ
ـه) در خرابات مغان ما نیز هم دستان شویم
کاین چنین رفت از روز ازل تقدیر ما ٭
(اردو) دیکھو تقدیر بودن ۔

تقدیر شدن استعمال ۔ مرادف تقدیر
بودن است مؤلف عرض کند که موافق
قیاس است (ظهوری ـه) گرم ورگشتنم
از شعلهٔ تدبیر شده است ٭ خون بخون آمده
پیدا شت که تقدیر شد است ٭ (اردو)
دیکھو تقدیر بودن ۔

تقدیر کردن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند که
قرار دادن مقدر و نوشتن در قسمت (معزی
ـه) ضمیر تو چو بنگاه غریبه تدبیری ٭ خدای جل جلاله
همان کند تقدیر ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر
کندن پیداست (اردو) قسمت میں لکھنا ۔

تقدیم بقول بهار بهر دو معنی مثل تقدمه و ایضاً در پیش فرستادن می فرماید که با لفظ
دادن و کردن و یافتن بصله بر مستعمل مؤلف عرض کند که بالفتح و کسر دال مهمله لغت عرب
است بمعنی پیش کردن و پیش فرستادن و پیش شدن ۔ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی پیشی
استعمال این با مصادر فارسی کنند که در ملحقات می آید (اردو) تقدیم مؤنث سبقت ۔

تقدیم دادن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که ترجیح دادن است (سنجر کاشی ـه) شمع چو
در جلوه ببیند قدش ٭ خیزد و تقدیم دهد بر خودش
٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال دهیدن پیداست
نه دادن که بجای خودش می آید (اردو) ترجیح
دینا ۔ مرجح گردانا ۔

تقدیم فرمودن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی مقدم قرار دادن و ترجیح دادن است

(ظہوری ۔ نثر) بلکہ ہریکی بصد مبالغہ دیگری
را برخود تقدیم فرمودہ'' (اردو) ترجیح
دینا ۔ مقدم قرار دینا ۔

تقدیم کردن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی سبقت کردن است (عرفی شیرازی
ع) کہ گر ادب نکشیدی عنان من قدمش
ز بوسہ گاہ ہمی کرد بر لبم تقدیم ؏ (اردو)
سبقت کرنا ۔ تقدیم کرنا ۔

تقدیم نمودن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ مرادف تقدیم کردن است کہ گذشت
(عرفی شیرازی ع) گرچہ سعی کنم از سفلہ
نہادان تاخیر ؏ ورچہ برصدر نشینان نمایم
تقدیم ؏ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر
نمائیدن پیداست (اردو) سبقت کرنا ۔
تقدیم کردن ۔

تقدیم یافتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ
از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی مقدم و
فائق شدن است و فوق حاصل کردن (انوری ع)
خدایگان وزیران کہ جز کمال خدا ؏ نیافت ہیچ صفت
بر کمال او تقدیم ؏ (اردو) تفوق پانا ۔ ترجیح حاصل کرنا

تقرب بقول بہار بمعنی نزدیک شدن و نزدیکی مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است
بفتحتین و بضم رای مہملہ مشدد فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی قرب و
نزدیکی می کنند و با مصادر فارسی مرکب می نمایند چنانکہ در ملحقات می آید (اردو) تقرب
بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ نزدیکی ۔ قربت ۔ قرب ۔

تقرب کردن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ قرب حاصل کردن است و از سندش
استعمال مصدر گندن پیداست نہ کردن

(سعدی بیتا پوری ــ ۵) ہیچ سرش نباشد ہرتن	کند تولا ۔ (ارد و) تقرب حاصل
کرا و بہمت ۔ از دل کند تقرب و ز جان	کرنا ۔ قریب ہونا ۔

تقره بقول برہان بفتح اول و کسر ثانی و رای بی نقطہ مفتوح بلغت بربر ۔ زیرۂ رومی را گویند و او ر ا بفارسی ناخواہ و کرویا خوانند ۔ صاحب ناصری متفق با برہان صاحب محیط بر تقرہ می فرماید کہ کرویاست و بر کرویا گوید کہ بضم کاف و را و سکون واو و فتح یاء تحتانی والف ممدودہ و مقصورہ نیز و بفتح کاف و سکون واو ہم آمدہ معرب کراویا و بسریانی قرنقان و بیونانی رجیسون و بعربی تقدہ و تقرہ دکمون و در انگریزی کیروی و بفارسی کرویہ و زیرۂ رومی و شاہ زیرہ نامند تخم نباتی است بستانی و بری و بر شاہ زیرہ گوید کہ زیرۂ کرمانی و کرویاست و بر زیرہ و سیاہ نوشتہ ما نقلش بر تر دون کردہ ایم **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این لغت عرب را ہم بزبان دارند و اکثر استعمال ہمین می کنند از ینجاست کہ ما این را جا دادہ ایم (ارد و) دیکھو تر دون ۔

تقریب بقول بہار بمعنی نزدیک گردانیدن ۔ می فرماید کہ فارسیان بمعنی وجہ و علت بالفظ دیدن استعمال نمایند (ظہوری ــ ۵) تقریب بزم رفتنی کو ۔ کو کردیم آخر بہانہا را ای (ولہ ــ ۵) با چنان تاب و توان گلگون فرو ماندن نداشت ۔ خویش را شیرین باین تقریب بر فرہاد بست ۔ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر رای مہملہ و بمعنی مستعملہ زبان فارسی مفرس باشد بسبیل مجاز (ارد و) تقریب بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث ۔ ذریعہ ۔ باعث ۔ سبب ۔ موقع ۔

تقریباً صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ
ناصر الدین شاه قاجار به تنوین آخر گوید که
بمعنی قریب است **مؤلف** عرض کند که
سفرش باشد که در عربی زبان بدین معنی نیاید
معاصرین عجم بمعنی اندازه استعمال این کرده اند
چنانکه گویند که مسافت آن مقام تقریباً دو
کروه است (اردو) تقریباً بقول آصفیه
عربی . اندازاً تخمیناً قریب قریب ۔

تقریب دانستن استعمال . صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که دانستن وجه و سبب باشد
و سندش متعلق است از مصدر دانستن که
بجایش می آید (جلال سیستانی ے) جلالا
چون کنم با طفل بدخوئی که می رنجد ز من هر
لحظه تقریب رنجیدن نمی داند ؎ (اردو)
وجه معلوم کرنا ۔

تقریب دیدن استعمال . صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که دریافتن موقع و وجه (کلیم همدانی
ے) دگر تقریب رفتن چون به بزم او
نمی دیدم ؎ برای پرسش آن نرگس بیمار
می رفتم ؎ (اردو) موقع پانا ۔

(الف) **تقریب ساختن** استعمال
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که بمعنی بهانه جستن
و پیدا کردن وجهی و از سندش پیش کرده
اش

(ب) **تقریب ساز** پیداست که
اسم فاعل ترکیبی است و مصدرش ...

(ج) **تقریب سازیدن** نه ساختن
صراحت سازیدن بجایش می آید (شائی
شهدی ے) امشب که اهل رشک به
کاشانهٔ تواند ؎ تقریب ساز گشتن دیوانه
تواند ؎ (اردو) (الف) وجه پیدا کرنا

بانہ ڈھونڈنا (ب) وجہ پیدا کرنے والا۔ | بہانہ جو (ج) دیکھو الف ۔

تقریر بقول بہار سخن گفتن و قرار دادن و بہ اقرار در آوردن می فرماید کہ فارسیان بمعنی استعمال کنند کہ ازان تغلب و تصرف دیوانی ظاہر شود و این مجاز است (ظہوری ؎) سالہا عامل دیوان خموشی بودم ؛ ہیچکس را بمن اندازۂ تقریر نبود ؛ می فرماید کہ لفظ کردن نیز مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر رای مہملہ فارسیان بمعنی گفتگو و بحث استعمال کنند و بدین معنی تفریس باشد و استعمال این با مصادر در ملحقات می آید کہ تخصیص با مصدر کردن ندارد ۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم ذکر معنی خاص بیان کردۂ بہار کردہ (صائب ؎) رحم کن بر خود زبان شکوۂ ما را بہ بند ؛ می شود معزول ہر عامل کہ تقریرش کنند ؛ مخفی مباد کہ معنی بحث و گفتگو عام است و گفتگو در اعمال کسی خاص باشد بسبیل مجاز و استعمال این ہر دو معنی می شود ہر دو اسناد یا لاستعلق بمعنی خاص است و سنجر کاشی بمعنی عام ہم آوردہ (؎) زبان شکستہ تر است از قلم نمی دانم ؛ کہ شرح خود بکدامین زبان کنم تقریر ؛ (اردو) تقریر ۔ مؤنث ۔ گفتگو ۔ کسی کے اعمال و افعال سے بحث ۔

تقریر شنیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی شنیدن گفتگوی کسی است (وفای اصفہانی ؎) زبان خویش را تا کردہ ام گویا بجا موشی ؛ کسی نشنیدہ در بزم زمین چون شمع تقریری ؛ (اردو) تقریر سننا ۔

تقریر کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض

کند که بمعنی عام گفتگو کردن و بحث کردن از اعمال کسی است و سند این از ظہوری و صاحب وسنجر کاشی بر لفظ تقریر گذشت. صاحب بحر ذکر این بمعنی مخصوص کرده معنی عام را ترک کرد که در موضوعش داخل نیست. حافظ شیراز بمعنی عام گفته (ے) دانی که چنگ و عود چه تقریر می کنند ؎ پنہان خورید باده که تکفیر می کنند ؎ مخفی مبادکه در سند بالا استعمال مصدر گفتن است که بجایش می آید (اردو) تقریر کرنا گفتگو کرنا کسی کے اعمال سے بحث کرنا۔

تقریک بقول برہان و ملحقات بروزن نزدیک بمعنی ادب کردن و تنبیہ نمودن مؤلف عرض کند که لغت عرب یا ترکی نیست و دیگر محققین زباندان و اہل زبان ہم ذکر این نکرده اند بخیال ما فارسی قدیم است که حالا در محاورهٔ معاصرین عجم نیست و در کلام متقدمین و متاخرین ہم یافته نمی شود و طرز تعریف برہان ہم خوش نمی نماید باید که بمعنی تنبیه و ادب دانیم بمعنی اسمی و مصدری (اردو) ادب مذکر. تنبیه مؤنث.

تقسیم بقول بہار بمعنی قسمت کردن مؤلف عرض کند که لغت عرب بالفتح و کسر سین مہمله فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر خود ہم کنند که در ملحقات می آید (ظہوری ے) دلی دارم که خوبان بر سر او ؎ گه تقسیم دل باہم در افتند ؎ (اردو) تقسیم بقول آصفیه عربی. اسم مؤنث. بانٹ بٹواره قسمت۔

تقسیم شدن استعمال. لازم تقسیم کردن است که می آید مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری ے) یک و دیست و خلق تقسیم باید شد ؎ از غیر آنکه یکتا ہی نگاه زیاد باشد ؎ (اردو) تقسیم ہونا. بٹنا.

تقسیم کردن استعمال. صاحب آنندی

ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی حقیقی متعدی تقسیم شدن کہ گذشت۔
(ظہوری ؎) عشق تقسیم ہست ولے دم کرد
بہ دل نہ دلدار و جان نہ جانان است ہ (اردو)
تقسیم کرنا۔ بانٹنا۔

تقسیم نمودن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ مرادف تقسیم کردن است بمعنی حقیقی

(والہ ہروی ؎) آنکہ تقسیم ملال و شادی
عالم نمود ہ غنچہ واری خندہ سامان بہار
بانکرد ہ (اردو) تقسیم کرنا۔

تقسیم یافتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ مرادف تقسیم شدن است (والہ ہروی ؎)
جوہر آن جزو کہ فردش لقب ہ یافتہ تقسیم جزو این
عجب ہ (اردو) تقسیم پانا۔

تقصیر بقول بہار بمعنی کوتاہی کردن۔ می فرماید کہ بالفظ آمدن و افتادن و بستن و
رفتن مستعمل۔ مؤلف عرض کند کہ بالفتح و کسر قاف لغت عرب است بقول منتخب۔ فارسیان
این را بمعنی حاصل بالمصدر یعنی قصور و گناہ استعمال کنند و با مصادر فارسی ہم مرکب سازند
کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؎) بشیری خر امید نخچیر ما ہ کہ از سعی کس نیست تقصیر ما ہ
(اردو) تقصیر بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ کوتاہی۔ کمی۔ گناہ۔

تقصیر آمدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ صاحب
بحر گوید کہ مرادف تقصیر رفتن است یعنی گناہ
و کوتاہی بوقوع آمدن (وحشی ؎) ای لطفی

کمال تو دیدم کہ سوختم ہ وحشی مگو کہ از تو چہ تقصیر
آمدہ است ہ خان آرزو و چراغ ہدایت
ہم ذکر این کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس است (اردو) قصور لاحق ہونا۔

قصور ہونا۔ کوتاہی ہونا۔

تقصیر افتادن مصدر اصطلاحی۔ جناب صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی واقع شدن تقصیر و گناہ۔ مرادف تقصیر آمدن (سلمان ساوجی ؎) گر در اظہار عنایت ہیچ تقصیری فتد، بعد ازین دیار کی گردد بگرد این دیار، مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر فتدن است کہ مخفف افتادن و فتادن باشد۔ (اردو) دیکھو تقصیر آمدن۔

تقصیر بخشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی عفو کردن گناہ و قصور باشد (جمال اصفہانی ؎) یک بوسہ ز لعل خویش کم گیر و بہ بخش، زنہار روا مدار تقصیر و بہ بخش، (اردو) گناہ معاف کرنا۔ قصور معاف کرنا۔

تقصیر برآوردن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی تقصیر گرفتن و قصور قرار دادن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) در خاک نکردیم بہر گام تلاشی، کو سعی ہمہ راہ عشق تو تقصیر برآورد، (اردو) خطا پکڑنا۔ قصور قرار دینا۔

تقصیر بردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی قصور کردن است (جمال اصفہانی ؎) مرا ز چاکرت این ہرزہ گرد دون تا تم، شکایت است کہ از خادمی برد تقصیر، (اردو) قصور کرنا۔

تقصیر بستن بر دیگری مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر تقصیر بستن کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ قصوروار و گناہگار قرار دادن و منسوب بقصور و گناہ کردن کسی را (علی خراسانی ؎) طبع تو جاہل اگر باشد گناہ بادہ چیست، بر گلوی شیشہ نتوان

بست تقصیر ترا ؎ (اردو) کسی کو قصوروار ٹھرانا گناہ گار قرار دینا۔

تقصیر بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی بوقوع آمدن قصور و گناہ و کوتہی (حافظ ؎) قتل این خستہ بشمشیر تو تقدیر نبود ؎ ورنہ ہیچ از دل بیرحم تو تقصیر نبود ؎ (اردو) گناہ نہ ہونا۔ کمی نہ ہونا کوتاہی نہ ہونا۔

تقصیر داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ کوتاہی داشتن است و کوتاہ بودن (صائب ؎) تقصیر میانش زخم و پیچ ندارد ؎ حرفی است کہ گویند الف ہیچ ندارد ؎ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر داریدن است کہ بجایش می آید (اردو) کوتاہ ہونا مختصر ہونا۔

تقصیر رفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تقصیر آمدن است کہ گذشت صاحب بحر ہم ذکر این کردہ (سلمان ساوجی ؎) داری ہوس کشتنم اینک سر و خنجر ؎ تقصیر اگر می رود از جانب ما نیست ؎ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر رویدن است کہ بجایش می آید (اردو) کوتاہی ہونا۔

تقصیر شدن استعمال۔ کوتاہی و گناہ واقع شدن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) از فراق تو بمردیم بہ امید وصال ؎ با ہمہ سعی غم اینست کہ تقصیر شد است ؎ (اردو) کمی واقع ہونا قصور واقع ہونا۔

تقصیر فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این فرمودہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قصور کردن و گفتن است (حافظ شیراز ؎) گوش بگشای کہ بلبل بفغان می گوید ؎ خواجہ تقصیر مفرما گل تقدیر ببوی ؎ مخفی مباد

کہ از سند بالا استعمال مصدر فرمائیدن پیدا است
کہ بجایش می آید (اردو) تقصیر کرنا، قصور کرنا ۔
تقصیر کردن استعمال. صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت. مؤلف عرض
کند که بمعنی تقصیر کردن است ۔

(صائب ؎) نباشد پرده بیگانگی جز بال
و پر صائب ٭ چو مکن در سوختن تقصیر اگر
بال و پری داری ٭ مخفی مباد که از سند
بالا استعمال مصدر گشتن پیداست که بجایش
می آید (اردو) دیکھو تقصیر نمودن ۔

تقطیع بقول بهار و سراج پاره پاره کردن ٭ باصطلاح عروضیان (۱) تجزیه کردن الفاظ
شعر در افاعیل بحر و فارسیان (۲) بمعنی تکلف کردن و آراستن خویش را بجامه و غیره
استعمال نمایند مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر طای مهمله. فارسیان تقطیع را
بمعنی دوم هم استعمال می کنند بمعنی آراستگی ولیکن معاصرین عجم بمعنی دوم بر زبان ندارند (محمد
قلی سلیم ؎) موزونی طبع ما چه زینت ما ٭ تقطیع برای طبع ناموزونست ٭ (مخلص
کاشی ؎) رونبار عام خاصانت تقطیعی نخورده ٭ که بهر که موسم حج شد قبای نو کند ٭
مخفی مباد که فارسیان استعمال این با مصادر [illegible] کنند که در ملحقات می آید (اردو)
(۱) تقطیع بقول آصفیه عربی. مؤنث. وزن شعر (۲) آراستگی. زینت. مؤنث ۔

تقطیع کردن استعمال. صاحب آصفی
ذکر این کرده گوید که (۱) تکلف کردن و آراستن
خویشتن بجامه. مؤلف عرض کند که (۲) بمعنی
وزن شعر کردن هم (تاثیر ؎) گرچه یک مصرع

به رعنائی آن قامت نیست ٭ چونکه تقطیع کند
مصرع موزون گردد ٭ (اردو) (۱) آراسته
کرنا (۲) تقطیع کرنا. وزن شعر کرنا ۔
تقطیع لباس اصطلاح. بقول بحر و انا

پیرایش و آرایش لباس مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است متعلق به معنی دوم تقطیع	(اردو) لباس کی آرایش۔ مؤنث۔

تقلی بقول برہان بضم اول و سکون ثانی و لام بہ تحتانی کشیدہ گوسفند شش ماہہ را گویند صاحب سروری گوید کہ بقول بعضی برہ ماداہم کہ در سال اول باشد صاحب ناصری فرماید کہ این لغت ترکی است چہ در فارسی قاف نیست و اگر در لغتی قاف باشد اصل آن غین است مانند قباد و قارن مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبانست و معاصرین عجم بہ غین معجمہ عوض قاف بر زبان دارند۔ صاحب لغات ترکی این را بہ غین معجمہ عوض قاف لغت ترکی گوید بمعنی برۂ سہ ماہہ پس شک نیست کہ این را مفرس گوئیم بہ تبدیل غین با قاف چنانکہ آروغ و آروق و چناغ و چناق (اردو) بکری کا بچہ جس کی عمر چھ مہینہ کی ہو۔ مذکر۔

تقلیب بقا اصطلاح۔ بقول مؤید ای قبا مؤلف عرض کند کہ در بعض نسخ قلمی (القلب بقا) بہمین معنی نوشتہ و بذیل لغات فارسی آوردہ و ما ہر دو را اصطلاح فارسی ندانیم از آنکہ ہم محققین اہل زبان ازین ساکت یکی از معاصرین عجم گوید کہ شک نیست بقا را اگر قلب بعض کنیم قبا می شود ولیکن فارسیان این مرکب را اصطلاحی برای قبا نگفتہ اند۔ فضولی صاحب مؤید است کہ این را قائم کردہ (اردو) قبا۔ مؤنث۔

تقلید بقول بہار پیروی کردن کذا فی الکنز و فارسیان این را بمعنی حرف و حرکت کسی در خویشتن وانمودن از روی تمسخر استعمال کنند با سہ مصدر کردن و این فعل را خمانیدن بہ سکون ای معجمہ و واچانیدن بواو و جیم فارسی و نون بہ تحتانی رسیدہ ہم گویند بزبان شیراز صاحب

روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ تتبع و تمثّل کردن است و صاحب رہنما
بحوالۂ سفرنامۂ مذکور ترجمۂ این در ہندی بہروپ گوید و صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین
عجم ہم زبانش کہ نقل باشد **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر لام و استعمال
فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر بر سبیل مجاز است و بس ۔ صاحب آصفی ------

تقلید کردن | را بمعنی مصدری بیان کردۂ بہار آوردہ (اردو) الف ۔ سوانگ
مذکر ۔ ب ۔ روپ بھرنا ۔ بقول آصفیہ ۔ سوانگ بھرنا ۔ اپنی اصلی صورت کے خلاف دوسری
شکل میں نمایاں ہونا ۔ بھیس بدلنا ۔

تقماق | بقول بہار بہر دو قاف در فرہنگ ترکی میخ کوب و تبر تقماق نیز گویند و بجای
معجمہ ہم (یحیی کاشی ؎) تا بند نگردد بزمین اول میخ ؎ تقماق بفرقش نتوان محکم زد ؎ وارستہ
بذکر این گوید کہ بجای قاف خای معجمہ دانستن سہو است چنانکہ از فرہنگ ترکی معلوم شد
صاحب لغات ترکی توقماق را بزیادت واو بہمین معنی آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ
حقیقت این لغت بر تخماق عرض کردہ ایم حیف است کہ بعض محققین ہمین سند یحیی کاشی
را در انجا ہم نقل کردہ اند ۔ فضولی وارستہ کہ تخماق را غلط گوید (اردو) دیکھو تخماق ۔

تقم دوز | اصطلاح ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت (سیفی ؎) سیفی گدای شوخ
تقم دوز چون شدی ؎ بر خرقۂ صلاح نمد دوز بینمت ؎ **مؤلف** عرض کند کہ توقوم بقول
لغات ترکی خوی گیر و پالان است فارسیان بحذف واو دوم و چہارم تفرسیا استعمال
اینرا کردہ اند و این بمعنی حقیقی کسی کہ خوگیر را بدوزد ۔ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) ۔

خوگیر و زندہ سینے والا ۔

(الف) **تقوی** بقول منتخب بالفتح و فتح واو با الف مقصورہ لغت عرب است بمعنی پرہیزگاری فارسیان استعمال این بہمین معنی کردہ اند (ظہوری سہ) دوش ساقی خندہ در کار برد ہو رند بر محرومی تقوی گریست ؛ مؤلف عرض کند کہ ظہوری ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **تقوی شگفتن** بمعنی کامیاب شدن تقوی استعمال کردہ است (سہ) غنچہ قطرہ مے دل ظہوری می خواست ؛ مانند پژمردہ ورع حیف کہ تقوی نشگفت ؛ (اردو) الف تقوی ۔ عربی اسم مذکر ۔ پرہیزگاری ۔ عبادت (ب) تقوی کا میاب ہونا ۔

تقویم بقول بہار راست کردن و باصطلاح اہل تنجیم راست کردن احوال سال از روی زیچ و آن شمسی و قمری بود مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر واو فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی اصطلاحی استعمال این کنند و بالغات خود مرکب ہم می سازند کہ در ملحقات می آید (ظہوری سہ) بہ تقویمی کہ مستان روز خود دانند شنبہ را ؛ بی تکلیف زاہد در شب آدینہ می باید ؛ (اردو) تقویم بقول آصفیہ عربی ۔ اسم مؤنث جنتری ۔ پترا ۔ وہ کتاب جس میں سال بھر کی تاریخیں ستاروں کے مقامات اور گرہن وغیرہ کا ذکر ہوتا ہے ۔

تقویم افگندن مصدر اصطلاحی ایندا ... تقویم از دست مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری سہ) تقویم کہنہ نکند ؛ چو ظہوری فگندہ ایم ؛ ز این عقدہ ہای کار منجم ز انجم است ؛ مخفی مباد کہ در شعر بالا استعمال مصدر فگندن است عیبی ندارد کہ مخفف افگندن

باشد (اردو) تقویم پھینکدینا۔

تقویم پارین اصطلاح۔ بقول بہار عجم بی کار و بی اعتبار **مؤلف** عرض کند کنایہ ایست ازینکہ تقویم سالہای گذشتہ بمقاصد تواریخ آیندہ بی کار است اگرچہ منجمین ازان ہم بہرۂ کامی بر دارند (?) مانند گذشتہ کار گیرند (اردو) تقویم پارینہ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ بی کار چیز۔ وہ چیز جو کار آمد نہو۔

تقویم پارینہ بکار نیاید مثل صاحبان مخزنیہ و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان مصرع (کہ تقویم پارینہ ناید بکار) برای چیزی استعمال کنند کہ بی کار شدہ باشد (اردو) یہی فارسی مثل اردو میں بے کار چیز کے لئے مستعمل ہے جب کسی چیز کو بے کار خیال کرتے ہیں اہل ہند کہتے ہیں یہ تو تقویم پارینہ ہے اور دکن میں شعرا اسی مصرع کا استعمال کرتے ہیں۔

تقویم دیدن استعمال بمعنی ملاحظہ کردن طالع کسی کہ از ملحقات تقویم بدست آید ازینکہ منجمین در آخر تقویم ہر سال از ستارہا و احکام نجوم ہم کار گیرند **مؤلف** عرض کند کہ این کنایہ ایست ورای معنی حقیقی کہ ہشام (?) تقویم بین است (ظہوری سہ) رسد بیند تماشا گو ببین تقویم بخت من ٭ کہ در کار ہم بدواز گردش اختر نمی آید ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر بینیدن پیداست کہ بجائش می آید عیبی ندارد کہ دیدن و بینیدن مرادف یکدیگر است (اردو) کسی کے طالع کا دیکھنا۔ طالع کا معلوم کرنا۔

تقویم شمسی اصطلاح۔ بقول بحر تقویمی کہ کیفیات شہور شمسی دران نویسند و تقویم قمری مقابل آنست **مؤلف** عرض کند کہ ترتیب این تقویم باعتبار سلسلۂ ماہ ہای شمسی است نہ قمری یعنی محرم تا ذیحجہ و از ماہ ہای شمسی

(۲۱۰)

ماه های آتنی مراد است که فارسیان استعمالش کنند که از رویت قمر تعلق ندارد و در دکن از آذر آغاز شده بر آبان ختم می شود (اردو) تقویم شمسی یا وہ تقویم جس میں شمسی مہینوں کا [illegible]

تقویم فگندن از کف | استعمال مرادف تقویم افگندن است **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است سند این از ظهوری بر تقویم افگندن گذشت (اردو) تقویم پھینک دینا۔ دیکھو تقویم افگندن۔

تقیه | بقول سروری کلاهی که در ماوراء النهر در زیر دستار پوشند (نزاری ـــ) کلاه و تقیه و دستار زاهدی از سر بفرو نهادم و زنار بمیان بستم همی فرماید که همین را تاقیه نیز گویند **مؤلف** عرض کند که تاقیه مزید علیه همین است و این بالفتح و فتح تحتانی اسم جامد فارسی زبان بعضی از معاصرین عجم برآنند که تاقیه اصل است و این مخفف آن بلکه تاقیه ترکی است و این سفرنیش و لیکن لغات ترک از تاقیه ساکت و بعضی معاصرین ترک گویند که کلاه بلند باشد که [illegible] استعمال کنند چون کلاه تتری والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) اونچی ٹوپی جو فقرا اوڑھتے ہیں۔ مؤنث۔

فوقانی با کاف عربی

تک | بقول برهان و جامع و ناصری بفتح اول و سکون ثانی (۱) بمعنی اندک و قلیل و کم باشد و (۲) زدن عموماً و زدن دست بر کنار تخته نرد که کعبتین درست نشیند خصوصاً و (۳) نام گیاهی است که درمیان گندم زاید بروید و آن سخت تر از گیاه گندم باشد و نام گیاهی هم که درمیان آب می روید و در مصر از آن کاغذ سازند و بعربی حلفاء گویندش و (۴) بمعنی بسیار تند براه رفتن و دویدن هم و (۵) قعر چاه و نه حوض و امثال آن و بضم اول (۶) شعار جالو

و (۷) نوک خنجر و نیزه و امثال آن و (۸) چراغی که اندک نور داشته باشد و (۹) بکسر اول پاره

تکه طعام که بعربی لقمه خوانند و (۱۰) بمعنی پیش و نزدیک (حکیم نزاری ﷺ) صفت تیره زار

ما هتابات ٭ چون کفهٔ مشتبه به گوشه رنج ٭ هیچ پشت کسان بنان تنها ٭ ماند هر جای

تنگ تاک و رنج ٭ صاحب جهانگیری معنی چهارم و پنجم را ترک کرده ذکر دیگر همه معانی می کند

صاحب رشیدی به ذکر معنی اوّل تا چهارم و هشتم تا دهم قانع و سند معنی دوم به خیال ما

معنی چهارم دارد گذشت (فردوسی ﷺ) ز رستم به پرسید پا به توس ٭ که چون یافت

پیل از تک گرز کوس ٭ صاحب سروری ذکر معنی اوّل و سوم و چهارم تا هشتم کرده از دیگر

معانی ساکت (سعدی ﷺ) به تک زالمی ریخت بر کوه و دشت ٭ تو گویی نگر ابر نیسان

گذشت ٭ (سوزنی ﷺ) هر که در چاه عریض او نگه کرد از حسد ٭ ز آن حسد خود را فکند اندر

تک چاه قعیر ٭ خان آرزو در سراج ذکر همه معانی کرده نسبت معنی پنجم گوید که غلط است و

صحیح به کاف فارسی است و نسبت معنی ششم می فرماید که این هم به کاف فارسی مخفف تنگ

که به همین معنی گذشت و معنی هفتم مخفف نوک به نون باشد نه تای فوقانی صاحب رهنما بحواله

سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر معنی دوم کرده گوید که ترجمهٔ این در هندی چیت است

مؤلف عرض کند که ما باعتبار صاحبان جامع و ناصری که هر دو محققین اهل زبان‌اند این لغت

را هم جامهٔ فارسی زبان دانیم و هر چه به کاف فارسی می آید پیش عرض کنیم ٭ صاحب محیط نسبت

معنی سوم ذکری به تک نکرد (اردو) (۱) قلیل ـ کم ـ تنگ (۲) زد ـ مار ـ خواه ہاتھ

پیر سے ہو یا تختہ پر ـ مؤنث (۳) ایک قسم کی گھاس جو گیہوں کے کھیت میں خودرو ہوتی ہے

یا پانی میں پیدا ہوتی ہے جس سے مصر میں کاغذ بناتے ہیں۔ مؤنث (۴) تیر بردی۔ مؤنث (۵) باولی
یا حوض کا عمق۔ مذکر (۶) پیچ پیچ۔ دیکھو بت پوند (۷) خنجر یا نیزے وغیرہ کی نوک۔ مؤنث (۸) دیا
چراغ۔ مذکر (۹) نوالا۔ مذکر (۱۰) قریب۔ نزدیک۔ مذکر۔

نکاب بقول برہان بروزن صواب (۱) زمین آب کند را گویند و (۲) بوسط حلقی و
کوه و (۳) زمینی را نام است که بعضی جا آب فرو رود و از جای دیگر بر آید و بعضی جا خشک
باشد و بعضی جا آب استاده و بعضی جا روان باشد و بعضی جاهای آن سبز و مرغزار بود و (۴)
نام الکه و ولایتی هم صاحب جامع معنی اول زمین آب گذر گوید و ذکر معنی دوم و سوم
و چهارم هم کرده می فرماید که بجای موحده آخر واو هم آمده صاحب سروری معنی اول و
سوم را یکی داند و بترک معنی دوم و چهارم بحوالهٔ ابوالفرج می فرماید که (۵) بمعنی جنگ و خصومت
نیز (انوری) چو آب چتر تو سیل ظفر برانگیزد؛ از ان گسسته نکاب فرات و جیحون باد (ابوالفرج
شعر) نه مرا با نکاب او پایاب؛ نه مرا کشتا و او جوشن؛ می فرماید که معنی سابق نیز از بیت
بانک تکلف ظاهر می شود۔ صاحب ناصری ذکر همه معانی بالا بحوالهٔ برهان و رشیدی وغیره کرده
بر معنی اول و دوم وثوق دارد۔ غالب دهلوی در قاطع برهان این را به کاف عربی صحیح نداند
و بر برهان معترض شده و به کاف فارسی درست می انگارد۔ صاحب قاطع القاطع جواب شد کی
بترکی داده۔ مؤلف عرض کند که حق آنست که صاحب برهان درست نوشته و صاحب
ناصری هم که محقق زبان خود است بمعنی اول و دوم صحیح داند و این مرکب است از لفظ
نک است و آب و آنچه بکاف فارسی می آید مخففش مصدر را نکاپیدم و معنی اول و سوم را یکی دانیم

ومعنی پنجم را اگر باعتبار ابو الفرح تسلیم ہم کنیم بر سبیل مجاز باشد ومعنی دوم ہم مجاز است ومعنی چہارم ہم مجاز وغالباً دران ولایت زمین تنگ کرہ معنی سوم بیشتر باشد ازینجاست کہ بنا بش آن ولایت را موسوم کردند (اردو) (۱ و ۳) کھوکلی زمین جسمین پانی نہ ٹھہرے ایک جگہ جذب ہوجاے اور دوسری جگہ نکل آے۔ مؤنث (۲) وہ زمین جو دو پہاڑ کے درمیان ہو۔ مؤنث (۴) ایک ولایت کا نام۔ مؤنث (۵) لڑائی خصومت ہو مؤنث

تکاپوی بقول برہان وجامع وبحر با بای فارسی بر وزن جفاجوی (۱) بمعنی آمد شد از روی تعجیل وشتاب و (۲) جستجوی بسیار وبقول بعض (۳) تردد بیفایدہ صاحب سروری بر معنی اوّل قانع (سعدی سلہ) تکاپوی ترکان وغوغای عام ہمہ تماشاکنان بر در وکوی وبام ہمہ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل ودوم گوید کہ اصل این تک وپوی است وتک وتاز مرادف این صاحب فدائی کہ یکی از علمای معاصر عجم بودہ فرماید کہ آمیختہ است از تک کہ بعجم یک سر دویدن است کہ جائی ایستادہ نشود وپوی کہ بعجم رفتار است از نیروی وتکاپوی وتکادو وتک بمعنی دوندگی بسیار را گویند۔ غالب دہلوی در قاطع برہان بکاف فارسی صحیح داند وبر برہان اعتراض می کند وصاحب قاطع القاطع جواب ترکی بہ ترکی می دہد مؤلف عرض کند کہ محققین صاحب زبان یعنی جامع وناصری وسروری بہ تحقیق لغات زبان خود معتبر تر از محقق ہند نژاد اند ما الف درمیانی این لغت را الف عطف دانیم چنانکہ روا رو وامثال آن معنی اوّل حقیقی است ودیگر معانی مجاز آن۔ استعمال این بمعنی سوم از نظر ما نگذشت (اردو) (۱) دوا دوش بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث دوڑ دھوپ

پیروی۔ کوشش (۲) جستجو۔ تلاش۔ مؤنث (۳) بیفائدہ تردد۔ مذکر۔

(الف) تکان **(ب) تکان خوردن** الف را ہیچ یکی از محققین فارسی زبان ذکر نکردہ و لغات عجم و عرب ہم ازین ساکت البتہ صاحب ساطع این لغت ہندی را بمعنی حرکت و اضطراب آوردہ و صاحب فرہنگ آصفیہ ہم این را بمعنی کسلمندی و اعضا شکنی لغت ہندی نوشتہ و صاحب بہار عجم الحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ب را بمعنی بیحس و حرکت شدن از ہیبت و خوف و ماندگی و کوفت گفتہ مؤلف عرض کند کہ الف اسم جامد فارسی زبان و مرکب باشد از تک کہ بمعنی دویدن گذشت و الف و نون نسبت فارسیان معاصر استعمالش بمعنی تعب کردہ اند کہ از دوادوش عائد حال می شود و ب را ازہمین اسم مرکب کردہ و مصدر تکاندن و تکانیدن کہ می آید ہم مرکب از الف معلوم می شود بر سبیل مجاز کہ صراحتش ہمدر انجا کنیم و این از عالم توافق لسانین است کہ تھکان و تھکن بمعنی ماندگی و کوفت در ہندی ہم آمدہ چنانکہ صاحب آصفیہ ذکرش کردہ بالجملہ الف را بمعنی کوفت و ماندگی اسم جامد فارسی زبان دانیم و ب را مرکب از الف (اردو) الف تکان۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مؤنث۔ تھکاوٹ۔ ماندگی (ب) سہم جانا۔ بقولہ ڈر جانا خوف یا رعب میں آجانا ہیبت چھا جانا۔ (نصیر ع) رکھے ہے منہ میں یہ انگشت حیرت اسے تکان ابرو ہو گیا ہے سہم سمجھ کھا کر یہ تیر اتیر دل میرا ہو

(الف) تکاندن **(ب) تکانیدن** صاحب موارد ذکر الف کردہ و صاحب بحر ب را بمعنی افشاندن کرد و از دامن و قالی و امثال آن کاف التعریف گفتہ کہ مصا

این تکاند است (ملا طغرا ؎) چو ابر بهار تکاند لباس به صد اپیچ اندر عدو به هفت طاس په مؤلف عرض کند که اسم مصدر و همان تکان است که بمعنی ماندگی و کوفت گذشت و بمعنی لفظی آن کوفت زده و مانده کردن تکاور گرد و صاف کردن چیزی که ازین عمل آن چیز گرد یا مانده و کوفته می شود که حرکت این عمل متقاضی آنست (اردو) جھٹکنا۔ گرد سے صاف کرنا۔

تکاو بقول برہان با واو بروزن و معنی تکاب است که گذشت صاحبان سروری و ناصری هم ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که چنین نیست که این مبدل آنست چنانکه آب و آو (اردو) دیکھو تکاب۔

تکاور بقول برہان و جامع و بحر بروزن سراسر بمعنی تک آورنده یعنی حیوانات رونده و دونده عموماً و اسپ و شتر خصوصاً۔ صاحب ناصری گوید که با شواهد در ضمن لغت تک گذشت و درانجا می فرماید که اسپ خوش رفتار و دونده را تکاور گویند چنانکه ملک الشعرا کاشی گفته (؎) تکاورانی که در زیر زین بدولت شاه بچهره عدگاه سهیل و چو برق تگاه صبال پو (از ناصری ؎) بیار آن دشت پیمای تکاور را بو فلک کوب و زمین تو و هوا ور په صاحب فدائی هم گوید که اسپ تیز رفتار را گویند مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و کنایه از اسپ و شتر غالب دلوی در قاطع برہان اعتراض بر برہان کرده و صاحب قاطع القاطع جواب ترکی بترکی داده و حق همین است که ما این را بکاف عربی با تقلید محققین اهل زبان صحیح دانیم (اردو) گھوڑا اور اونٹ تیز رو۔

تکاور ابلق اصطلاح بقول برہان و جامع و بحر کنایه از دنیا و روزگار است

باعتبار شب و روز مؤلف عرض کند که مرکب ... بیعنی است و موافق قیاس (اردو) دنیا مؤنث

تکبر بقول آصفی بزرگی نمودن و کردن ... کردن مؤلف عرض کند که بفتحتین و ضم موحدہ مشددہ ولغت عرب است صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان بمعنی غرور استعمال کردہ اند که حاصل بالمصدر است و بامصادر در ترکیب فارسی ہم استعمال این کنند که در ملحقات می آید (ظہوری ـ ه) این ہمه ناز و تکبر بر سر رضوان را چو داشتی کاش در خلد بکاشانه ما چه (اردو) تکبر بقول آصفیه عربی اسم مؤنث غرور ـ گھمنڈ ـ انانیت ہمامہی ـ رعونت ـ

تکبر بچاک اندر اندر است مثل صفتا صحیب الامثال ذکر این کردہ مؤلف عرض کند که فارسیان استعمال این در مذمت تکبر کنند (اردو) بڑے بول کا سر نیچا ۔ جو چڑھیگا سو گریگا ۔ آپ ہی نے ان ہندی کہاوتوں کو فارسی کہاوت کے مقابله میں لکھا ہے ـ

تکبر رسیدن مصدر اصطلاحی بمعنی زیبا بودن تکبر است مؤلف عرض کند که محاورہ فارسیان است (ظہوری ـ ه) این ہمه ناز ...

و تکبر بر سر رضوان را چو داشتی کاش در خلد بکاشانه ما چه (اردو) تکبر زیبا ہونا ـ

تکبر عزازیل را خوار کرد مثل صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان در مذمت تکبر استعمال این می کنند مقوله ایست نه مثل (اردو) اسی فارسی مثل کو اہل دکن کہاوت کی طرح تکبر کی مذمت میں استعمال کرتے ہیں ـ

تکبر کردن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر ...

ایں کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی غرور کردن (سعدی ے) تکبر مکن زینہار ای پسر ۔ کہ روزی ز دستش در آئی بسر ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کُندن پیداست کہ بجائیش می آید (اردو) تکبر کرنا۔ غرور کرنا۔

تک بند | اصطلاح ۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع و بحر و رشیدی و سروری و بہار و سراج بروزن فرزند کمرے را گویند کہ از ابریشم یا پشم شتر و امثال آن بباقند و بر کمر آن تکمہ یا مہرہ و بر سر دیگر آن انگلہ نصب سازند و آن مہرہ یا تکمہ را در آن انگلہ اندازند تا بر میان بند شود (جامی ے) سنگ تک بند قلندر کشتی تجرید را ۔ از پی تسکین سحری بی نوای لنگر است ۔ (بابای فغانی ے) ہمہ چیز تو محبوبانہ و عاشق کش است اما ۔ قیامت در قبای چیست و تک بند دل آویز است ۔ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و تک درینجا بمعنی پیش است کہ گذشت یعنی چیزی کہ از پیش بند شود (اردو) کمر بند۔ پٹکا۔ مذکر۔

تکبیر | بقول بہار بمعنی بزرگ شمردن و بہ بزرگی صفت کردن و بہ بزرگی خدا را یاد کردن و اللہ اکبر گفتن می فرماید کہ فارسیان با لفظ زدن و کشیدن و کوفتن و گفتن استعمال این کنند مؤلف عرض کند کہ بالفتح و کسر موحدہ لغت عرب است فارسیان بمعنی اسمی استعمال این کنند یعنی یاد خدا و با مصادر خود مرکب سازند کہ در ملحقات می آید (اردو) تکبیر۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ اللہ اکبر کہنا۔ خدا کا نام لینا۔ حاصل بالمصدر۔

تکبیر خواندن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی گفتن تکبیر است (ادہم کاشانی ے) زبس نان کور و کم سفرہ ست دنیا ۔ می دہی ادہم

بجای حمد تکبیر ہا خواند بہ نالش ہا (اردو)
تکبیر کہنا۔ تکبیر پڑھنا۔

تکبیر زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تکبیر خواندن (حافظ شیرازی ؎) من ہمان دم کہ وضو ساختم از چشمۂ عشق ٭ چار تکبیر زدم یکسرہ بر ہرچہ کہ ہست ٭ (اردو) تکبیر کہنا۔ تکبیر پڑھنا۔ دیکھو تکبیر خواندن۔

تکبیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تکبیر خواندن است (احمد یزدی ؎) زیر کان در ششش جہت تا سیر حکمش دیدہ اند ٭ چار تکبیر ہا بر ملک سنجر کردہ اند ٭ (اردو) دیکھو تکبیر خواندن۔

تکبیر کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تکبیر خواندن است (مظہری نیشاپوری ؎) خورشید ابکمال تو تکبیر می کشد ٭ ماہ از تو کس ندیدہ تمام آفریدہ تر ٭ (اردو) دیکھو تکبیر خواندن۔

تکبیر کوفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بلند کردن صدای تکبیر۔ (انوری ؎) کوشش تجرب گاہ چو تکبیر فتح کوفت ٭ خصم از نماز خیر و سلامت سلام داد ٭ (اردو) تکبیر کی آواز بلند کرنا۔

تکبیر گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی آموختن تکبیر است بمعنی لازم (نظیری ؎) زبس بوی کمال شرک می آید ز توحیدم ٭ در ارشاد مغان تکبیر از من برہمن گیرد ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر گیردن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تکبیر سیکھنا۔

تکبیر گفتن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی تکبیر خواندن است (کمال خجندی ؎) اگر بمیرد کمال از عشق آن روی ۔ بروح پاک او تکبیر گوید صد مسیحا کہ از سند بالا استعمال مصدر گوشدن پیدا است نگفتن و تعریف ہردو بجایش مذکور شود (اردو) دیکھو تکبیر خواندن ۔

تکتاز | اصطلاح ۔ بقول بحر بمعنی تاختن و دویدن و جستجو کردن مؤلف عرض کند کہ مخفف تک و تاز است بمعنی حاصل بالمصدر مرادف تک و دو و تکاپوی (اردو) دیکھو تکاپوی ۔

تکتک | بقول روزنامہ بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاجار اینجا و آنجا ۔ صاحب بوستان بحوالہ معاصرین عجم می فرماید کہ بمعنی بعض بعض است و صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ مذکور متفق با روزنامہ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ہم تصدیق رہنما می کنند و با صاحب بوستان اتفاق ندارند فارسی جدید است و اسم جامد و در استعمال مرکب بمعانی دیگر ہم می آید ۔
(اردو) یہاں اور وہاں ۔

تکتک پا | اصطلاح ۔ بقول بحر بفتح ہردو فوقانی و ہردو کاف تازی آواز پا وقت دویدن ۔ بہار ہم بانش ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم بہمین معنی آوردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و درین اصطلاح مرکب تکتک بمعنی صدا است ۔ (اردو) آہٹ ۔ بقول آصفیہ ۔ ہندی اسم مؤنث ۔ آواز پا ۔ کھڑاکا ۔ پہرچال ۔

(الف) تکتک پا رفتن | مصدر
(ب) تکتک پای زدن | اصطلاحی

الف ۔ بقول بہار دوانہ ترسانیدن از آواز پا و ب از شجاعت و قدرت خود

چیزہا می گوید ولاف می زند (محسن تاثیر ع) سرو می علم نہ گشتہ کہ از شوخی خرام ٭ با او قدِ تو تکتک پائی نرفتہ است ٭ (محمد سعید اشرف ع) حرف وصوت تو بہ اغیار نوائیست بمن ٭ بہ بیاران شدنت تکتک پائیست بمن ٭ صاحب بحر نسبت الف مشتق با بہار۔ خان آرزو نسبت الف بر مطلق ترسانیدن قانع و سند ہر دو ہمان شعر محسن تاثیر است مؤلف عرض کند کہ الف موافق قیاس است از نیکہ چون کسی از پس کسی می آید آواز پایش پیش رو را می ترساند و ب لغو است کہ سند اشرف بکارش نمی خورد و تکتک پا در مصرع دوش بمعنی آواز پاست و بس (اردو) آہٹ سے ڈرانا۔

تکتک شدن مصدر اصطلاحی صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی از ہم جدا شدن است می فرماید کہ (اما تکتک شدہ) بمعنی (لیکن ہر یک دیگر جدا) صاحب رہنما بر (تکتک شدہ) می فرماید کہ بمعنی تہ و بالا و پریشان شدہ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم تصدیق معنی بیان کردۂ روزنامہ کنند و طرز تعریف رہنما صورتِ دیگر پیدا کردہ و معنی اول موافق قیاس ہم (اردو) ایک دوسرے سے جدا ہونا۔

تکمہ صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ چرخ و پایہ گاڑی را نامند معاصرین عجم این را بالفتحتین گویند مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی جدید است و در استعمال متاخرین و متقدمین نیامدہ (اردو) گاڑی کا پہیا۔ مذکر۔

تکرار بقول بہار بمعنی بارہا گردانیدن۔ می فرماید کہ با لفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و فتح رای مہملہ۔ صاحب منتخب ہم ذکرش کردہ

فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این می کنند و با مصادر فارسی مرکب هم سازند که در ملحقات می آید و تخصیص مصدر کردن نیست (ظہوری ؎) چند تکرار افترای غیر را تہمت است ای بمروت تہمت است ۔ (اردو) تکرار ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث مکرر سکرر کہنا ۔ بار بار کہنا کا حاصل بالمصدر ۔

تکرار داشتن استعمال ۔ بمعنی پے در پے کردن کاری ۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) احتیاج دیدن دیگر نشد بہر کہ دید ۔ دلہا بیان را نباید در نگہ تکرار داشت ۔ (اردو) مکرر سکرر کرنا پے درپے کرنا ۔

تکرار کردن استعمال ۔ مکرر و سکرر کردن کاری ۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) سبق مہری کند تکرار ۔ کہ ورق باز بر نگرداند ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر گندن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) کسی کام کو مکرر سکرر کرنا ۔ دہرانا ۔ دوہرانا ۔

تکرار نمودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تکرار کردن است (علما نیشاپوری ؎) گفتہ بہ چشم شد اسرار عشق ۔ می نمایم ہر زمان تکرار عشق ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر نمائیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) دیکھو تکرار کردن ۔

تکرعرادہ اصطلاح ۔ بقول بولیچال بحوالہ معاصرین عجم چیزی کہ آن را در ہندی دہرا گویند یعنی تیر چوبین یا آہنین کالسکہ کہ بران تکر کالسکہ دور زند **مؤلف** عرض کند کہ تکر بمعنی اوست و عرادہ بالفتح و بہ تشدید را لغت عربست نوعی از آلات جنگ و آن

آلتی است که پتکر از منجنیق (کذا فی المنتخب) پس بمجاز آن پیچ آہنی را گفتند که بدان پایهٔ بندوق کالسکه دوزند. و این را مفرس گوئیم که مستعمل محاورهٔ معاصرین عجم است و متأخرین و متقدمین فرس استعمال این نکرده اند قلب اضافت (عراده تکر) است ولبس (اردو) ڈہرا کن میں اس پیچ آہنی کا نام ہے جس پر گاڑی کا پہیا پھرتا ہے جس کو آرس بھی کہتے ہیں۔ صاحب آصفیہ نے اس کو نہیں لکھا

تکرودن بقول برہان یا را و تا ی قرشت بروزن پہلو شکن بلغت زند و پازند بمعنی پیچیدن صاحبان انند و موارد ہم این را آورده اند **مؤلف** عرض کند که تکرودن بلغت زند و پازند بقول معاصرین زردشت و دستوران پارسی عشق پیچ را گویند ولیکن این لغت در کتب لغات یافته نمی شود فارسیان قدیم با این اسم مصدر علامت مصدر تن مرکب کرده مصدری ساختند و حالا استعمال این مصدر ہم متروک است (اردو) لپٹنا۔

تکژ صاحب رشیدی گوید که مرادف تکس و تکسک تخم انگور را گویند که میان غرب یعنی دانهٔ انگور باشد و اکثری این لغت را بزای فارسی گفته اند و صحیح بزای تازی است چه از سین مہمله او را بدل کنند نه فارسی را (لیسی سه) گر بیاشند و بگویند و دہند بر باد ہا تو بتنگ تکژی ان نہی باب تراب خان آرزو در سراج گوید که بفتحتین است و شمس فخری بضم کاف آورده و گفته که قافیه ندارد و در ساجی بفتح اول و کسر ثانی است و اول صحیح باشد **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم می نماید و حالا بزبان معاصرین عجم است و تکمیل بحث این بر تکژ کنیم که بزای فارسی می آید (اردو) دیکھو تکژ۔

تکژ بقول برہان و جامع بفتح اول و سکون زای فارسی استخوان و تخم انگور و بضم اول و کسر ثانی

ہم درست است ۔ صاحب رشیدی بذیل
تنگز کہ بہ زای تازی گذشت ذکر این کردہ
آن را صحیح داند مؤلف عرض کند کہ صاحب جہانگیر
ہم این را اصل دانند و تنگز را مبدل این چنانکہ
تند و تنبد ۔ اسم جامد فارسی قدیم و لغت
تندہ یا تنذہ است (اردو) انگور کا تخم۔ مذکر

(الف) تنگژدان اصطلاح ۔ الف بقول
(ب) تنگژدانہ ملحقات بہار مرادف

ب و ہر دو پردہ را گویند کہ دانۂ انگور در میان
آنست و پوست انگور را ہم خوانند ۔ صاحب
مؤید بذکر ب قانع مؤلف عرض کند کہ
الف از قبیل قلمدان است موافق قیاس
و ب را بمعنی الف گرفتن موافق قیاس
نیست کہ ازان معنی تنگژ پیدا است الا اینکہ
ماہی تنگز دانہ را زائد قرار دہیم و دانہ را
بمعنی دان گیریم (اردو) الف و ب
انگور کا پوست یا وہ مقام جس کے اندر تخم
انگور ہوتا ہے ۔ مذکر ۔

تنکس بقول برہان و جہانگیری و جامع
و سروری و ناصری و سراج و رشیدی ہمان
تنگژ کہ گذشت و بعربی عجم گویند با عین مہملہ ۔
(بہرامی سہ) آن خوشہ بین چنانکہ یکی خیک
پر نبید ٭ سربستہ و نبردہ بدو دست ہیچکس
ہر گونہ سیاہی چشمت نخرب او ٭ ہم بر مثال
مردمک چشم از و تنکس ٭ مؤلف عرض کند کہ
مبدل تنگژ است و ہمین است مثال این مبدل
و بقول بعض این مبدل تنگز باشد کہ بہ زای
ہوز گذشت چنانکہ آیار و آیاس (اردو)
دیکھو تنگز و تنگژ ۔

(الف) تنکسہ فراج استعمال ۔ الف
(ب) تنکسہ فراجی بقول رہنما بجوائۂ سفرنامۂ
ناصر الدین شاہ قاچار اعضا شکنی و صاحب
روزنامہ بجوائۂ سفرنامۂ مذکور نسبت ب گوید
بیماری است مؤلف عرض کند کہ الف

مرکب اضافی است و ب بزیادت یای مصدری هر دو موافق قیاس و استعمال معاصرین عجم است (اردو) الف و ب ۔ اعضا شکنی بیماری ۔

تکسک بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و سروری و سراج مرادف ہمان تکس حکیم سوزنی ؎) بہ تکسکی نیز زده خواہد ٭ اوچہ رازمین بہاسے دو ندر ٭ **مولف** عرض کند کہ کاف تصغیر و تحقیر بر تکس زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (اردو) دیکھو تکس ۔

تکسل بقول برہان بفتح اول و ثانی و سکون ثالث و لام بمعنی تکسک است ۔ صاحبان سروری و موید واند ہم این را آورده **مولف** عرض کند کہ لام بر تکس زیادہ کرده اند چنانکہ نشب و نشبل (اردو) دیکھو تکس ۔

تکسین بقول برہان و جامع و سروری بروزن تحسین (۱) نام بزرگی است از بزرگان ترک (امیر مختاری ؎) در پنجہ تکسین نہ ہنر بیسے بہ غلامیت ٭ اکسیر امارت نشدی گوہر تکسین ٭ صاحب سروری گوید کہ از کلام سوزنی معلوم می شود کہ (۲) نام شہریست حسن خیز و از کلام حکیم لامعی نام ملک ترکستان (سوزنی ؎) تا کہ از ینما و تکسین از برای رزم و بزم ٭ بندگان آرند شیلان بند و حور العین صور ٭ از برای رزم دشمن و ز برای بزم دوست ٭ حسب لیغما مخواه چہر لعبت تکسین مخر ٭ (لامعی ؎) ز گوناگون تماثیل و طرائف باغ پنداری ٭ عبادت گاہ قیصر گشت و بازار گہ تکسین ٭ صاحب ناصری معنی اول را ذکر نکرده فرماید کہ نام ملکی است از ترکستان و شہری منسوب بخوبان و (۳) بمعنی حکمران و امیر نیز آمده ۔ (سنائی ؎) ای لبا باد و پوش تکسینان ٭ ترت و مرد اند عای مسکینان ٭ می فرماید کہ منسوب بدانجا را از ترکان خوبرویان بوده تکسین خوانند ۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول

و دوم گوید که در فارسی بودن این نظر است **مؤلف** عرض کند که صاحب لغات ترکی
این را نام پدر ترکان بحوالهٔ لسان الشعرا گفته و ازین ظاهر است که لغت ترکی است
و همین باشد حقیقت معنی اوّل و معنی دوم هم از معنی اوّل تعلقی داشته باشد به سبیل مجاز که
آبادی شهر و ملک تکسین متعلق به پدر ترکان باشد و معنی سوم را هم مجاز دانیم (اردو)
(۱) ترکون کے ایک بزرگ کا نام تکسین ہے جس کے متعلق ترکون کا یہ خیال ہے کہ
قوم ترک کا جدّ اعلیٰ ہے (۲) ایک شہر اور ملک کا نام بھی تکسین ہے ۔ مذکر (۳) حکمران چین

تکش | بقول برہان و جامع و سروری بفتح اوّل و ثانی بروزن جبش (۱) نام یکی از ملوک
و سلاطین است (کمال اسمٰعیل سه) ای زرایت ملک و دین در نازش و در پرورش ای
خسرو گیتی علاء الدین والدنیا تکش ہ و (۲) تخم دانهٔ انگور را هم گویند (سعدی سه) تکش با
غلامان یکی راز گفت ہ که این را نباید بکس باز گفت ہ و صاحب ناصری نسبت معنی اوّل هم فرماید
که نام سلطان تکش خان خوارزمی پسر ایلتیمور خوارزمشاه بوده ـ خان آرزو در سراج بذکر هر دو
معنی گوید که معنی دوم تصحیف است و صحیح بسین مهمله **مؤلف** عرض کند که وجه تسمیهٔ معنی
اوّل معلوم نشد و معنی دوم مبدّل تگژه حیاتک باژگونه و باشگونه و باعتبار محققین اہل زبان
ما این را تصحیف نگوییم (اردو) (۱) تکش ایک بادشاہ کا نام (۲) دیکھو تکژہ ـ

تکشمر | بقول بہار بفتحتین خویشتن را کشمیری وانمودن ـ صاحب مصطلحات ہم ذکر این بذیل
(پادکالی) کرده و می فرماید که فارسیان بعض لغات را بطرز عربی استعمال کرده اند و این از همان
قبیل است (نعمت خان عالی سه) ای سفله تمام کار و بار تو دغاست ہ اینجا باد سیاه باش

بجان گفته ؎ بجز خرقه جان دیده ایمان تکلی دیگر ٭ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل و دوم می فرماید که
دگر تکل تبدیل ایست **مؤلف** عرض کند که ما سند شمس فخری را که صاحب سروری برای معنی دوم
آورده برای معنی سوم مناسب تر دانیم قائل و این لغت بهر چار معنی اسم جامد فارسی زبان است
(اردو) (۱) لڑنے والا بکرا۔ مذکر (۲) بے ریش و بے بروت لڑکا (۳) احمق (۴) وہ روئی جس کو
پھٹے ہوئے کپڑے پر سیویں (تکلی۔ مؤنث) دیکھو بازانگن۔

تکلتو بقول ملحقات برہان (۱) چیزی که از نمد وغیره دوزند و زیر زین بگذارند تا آسیب
پشت اسب نرسد و (۲) بروت ہم۔ صاحب بحر بذکر معنی اول نسبت معنی دوم می فرماید که
بہ مجاز ریش را گویند که داخل سبل کرده دراز سازند۔ وارسته بذکر معنی اول از ظہوری سند آورده
(ے) در تکلتو خوری و جل سائی ٭ تیغه پشت و دشنه دندان ٭ و نسبت معنی دوم می فرماید که
ریشی که باختلاط سبل دراز شده باشد (یحیی کاشی در ہجو منظری ے) رنگ بدل کرده بروی
او ٭ موی سر دوش تکلتوی او ٭ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر ہر دو معنی کرده در تعریف معنی
دوم با بحر متفق (اشرف ے) چو زین زان روی خواہد به پہلو ٭ که دارد پشت او ریش از تکلتو
٭ می فرماید که لطف ایہامی درین شعر موقوف بران است که ریش بیای مجہول جراحت است و بیای معروف
معروف و چون در روزمره حال ایران واو و یای مجہول نمانده ہمه معروف گشته و لطف دیگر
آنکه اکثر سفلان که آشنائی کتب قدیمه ندارند و از زبان فارسی اماکن دیگر اطلاع ندارند انکار حروف
مجہول زبان فارسی دارند و شیر بمعنی لبن و شیر بمعنی اسد و ہمچنین ریش و ریش ہر دو معنی مذکور
را یکی دانند و این خطاست **مؤلف** عرض کند که صائب و دیگر شعرای متقدمین و متاخرین

در قافیهٔ شعر (شیر بمعنی اسد) را هم با (شیر بمعنی لبن) قافیه کرده اند پس قول خان آرزو پیش شان اعتباری ندارد و استعمال شعرای مستند ترویدش می کند قواعد فارسی و علیه لغات تابع استعمال و محاوره باشد نه محاوره تابع آن بالجمله این اسم جامد فارسی زبان است بهر دو معنی و لفظ تحمل بمعنی بیارمش و خلل اسم بهر دو معنی باشد مرکب با تو که بمعنی درون می آید (اردو) (۱) خوگیرنده ـ مذکر (۲) وہ مجموعہ جس میں ڈاڑھی کا ایک حصہ شریک کر کے درانہ کریں ـ مذکر ـ

تگلتو دوز استعمال ـ بہار بذکر این گوید که معروف (ملاطغرا سه) گر بتگلتو دوز گیرد قیمت صد گزند بود در تگلتویش خسی همچون جیبان اشتر است **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو) تگلتو سینے والا ـ مذکر ـ

تکلّف بقول بہار بخود گرفتن کاری بی فرمودن و رنج بر خود نهادن و از خود چیزی نمودن که آن نباشد ـ می فرماید که فارسیان بمعنی چیزی که بشخصی دهند استعمال نمایند (سالک قزوینی سه) یک سو تبسمی نمک جلوه نمانده است ٭ زین پیش یکس بار تکلف نتوان کرد ٭ (ظهوری سه) خوان وصل افگنده داد تکلف داده ٭ سه چشمی از حیا بر میهمان خوش غالب است ٭ **مؤلف** عرض کند که لغت عربیست بفتحتین و ضم لام مشدد ـ فارسیان بمعنی تصنع و نمایش و ظاهرداری هم استعمال کنند و با مصادر خود مرکبات (اردو) تکلف ـ بقول آصفیه عربی ـ اسم مذکر ـ تصنع ـ بناوٹ ـ نمود ـ ایسی بات دکھانی جو اپنے میں نہ ہو ـ نمایش ـ ظاہرداری (ذوق سه) اے ذوق تکلف میں ہے تکلیف سراسر ٭ آرام سے وہ ہے جو تکلف نہیں کرتا ٭

تکلف بر افتادن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند که دور شدن و باقی نماندن تکلف
است (شفائی اصفہانی س) بملک بی نوائی
ہر چہ خواہی می توان کردن * تکلف گر برافتد
پادشاہی می توان کردن * (اردو) تکلف
باقی نہ رہنا۔ بے تکلف ہونا۔

تکلف رفتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ از سندش استعمال (تکلف ازمیان
رفتن) بمعنی باقی نماندن تکلف پیدا است
(شاہی سبزواری س) ساقی بغم تو عقل و
جان رفت * می دہ کہ تکلف ازمیان رفت
* (اردو) باہمی تکلف باقی نہ رہنا۔ تکلف نہ ہونا

تکلف ستاندن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی تکلف کردن است (والہ ہروی س)
ستانش تکلف کہ تکلف قدری * چون نا برہم
خورد محض کلفت باشد * (اردو) تکلف کرنا

تکلف کردن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی حقیقی است۔ صاحب بحر گوید
کہ معروف و نیز دادن چیزی بشخصی۔ خان آرزو
در چراغ ہدایت ہمزبانش۔ سند این از سالک
قزوینی بر تکلف گذشت (اردو) تکلف
کرنا۔ کوئی چیز کسی شخص کو دینا۔

تکلّم بقول بہار بمعنی سخن گفتن می فرماید کہ با لفظ شکستن بمعنی برہم زدن مستعمل مؤلف
عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و بضم لام مشدد۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ
فارسیان بمعنی اسمی یعنی کلام استعمال این می کنند و با مصادر فارسی مرکب ہم (ظہوری س)
در واہم دیدہ گوش گر و کردہ عقل و ہوش * طاقت بباد دادہ حسن تکلم است * (اردو)
تکلم۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ گفتگو۔ کلام۔ بول چال۔

تکلم شکستن | مصدر اصطلاحی. آصفی گوید که بمعنی برهم زدن است **مؤلف** عرض کند که از سند پیش کرده اش استعمال مصدر شکنیدن پیداست که بجای خودش می آید (عرفی ؎) تازی طلب فسانه پیدا زند تا انگیخته ؏ گر شکنی تکلم ؏ (اردو) پریشان کرنا، برہم کرنا۔

تکلم کردن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی گفتگو کردن است (شفائی اصفهانی ؎) آخر چه شد که هیچ تکلم نمی کنی ؏ خاموشی بیاد لعل شکرخای کیستی ؏ عجب مباد که از سند بالا استعمال مصدر تکلمیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) گفتگو کرنا. بات کرنا۔

تکلم نمودن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تکلم کردن است (ہلالی استرآبادی ؎) شنیده ام که تکلم نمود عیسی ؏ با این حدیث لب لعل روح پرور او ؏ (اردو) بات کرنا۔

تکله | بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و ناصری بضم اول بر وزن عقله (۱) نام یکی از اتابکان است که در شیراز پادشاهی کردند و (۲) دیوانه را نیز گویند (شیخ سعدی ؎) مظفر الدین سلجوق شاه کز عدلش ؏ بهار دان تکله و بو نصر سعدی نانند ؏ خان آرزو در سراج نسبت معنی اول گوید که لقب است نه علم **مؤلف** عرض کند که بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان است و وجه تسمیه معنی اول واضح نشد که چرا باین لقب موسومش کردند (اردو) (۱) بادشاہان شیراز سے ایک بادشاہ کا لقب تکلہ تھا (۲) دیوانہ۔

تکلیف | بقول بهار به اندازهٔ طاقت کار فرمودن کسی را و فارسیان بمعنی مطلق کار فرمودن بالفظ کردن استعمال نمایند پس تکلیفات شرعیه با مشهور از قسم همین باشد **مؤلف** عرض کند

عجم هم چنانکه صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار (تکلیف بہ بال کردند) را بمعنی (دعوت دادند وطلب کردند بمحفل رقص) نوشتہ وصاحب روزنامہ هم این را بمعنی (مستدعی شدند کہ بضیافت خانہ بیاییم) آوردہ (والہ هروی ص) هشدار کہ مقتضای پیری با تکلیف کند بگوشہ گیری ✤ و درین شعر هم معنی طلب کردن ومستدعی شدن است و (۲) بمعنی زحمت رسانیدن هم (ظهوری ص) با همہ طفلی و نادانی خود میدانی چوکہ مرا بیهدہ تکلیف تحمل نکند ✤ وصاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ معنی این باعث شدن کسی را بامری باشد وهمین است مقصود ومعنی اول کہ بیان کردہ صاحبان روزنامہ ورہنما هم همین است کہ از هر دو اسناد بالا استعمال مصدر کنندن پیدا است کہ بجای پیش می آید (اردو) (۱) طلب کرنا کسی امر کا باعث ہونا (۲) ایذا دینا یا تکلیف پہنچانا

(الف) تکلیف کسی برخاک افگندن

(ب) تکلیف کسی برخاک انداختن مصدر اصطلاحی - الف - بقول خان آرزو در چراغ ہدایت از عالم حرف کسی برخاک افگندن باشد یعنی قبول نکردن (سنجر کاشی ب ص) می خوردہ ومستانہ خرامید بصحرا ✤ بر خاک بینداختہ تکلیف ہوا را ✤ **مؤلف** عرض کند کہ پروای جہت وتکلیف نکردن است تعریف خان آرزو درست نیست قائل (اردو) الف وب تکلیف کی پروا نکرنا -

تکلیف نمودن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) مرادف معنی دوم تکلیف کردن است و (۲) بشاہدہ آوردن تکلیف هم (نثر عالی شیرازی) غلط ارقضا کیفدان بلاگردش در آوردہ همکنان را تکلیف نشر نثار سربازی می نمود ✤ (اردو) (۱) دیکھو تکلیف کردن (۲) دوسرے معنے (۲) تکلیف دکھلانا تکلیف سے آگاہ کرنا

(الف) تکمار | بقول سروری بدیل تکمر بضم تا و سکون کاف و فتح میم تیر معروف باشد که پیکان ندارد و آن را تخمار نیز خوانند (اسیر شهرو ـ ۵) هم از دست خوارج نشانهٔ لعنت ۸ که سگ زن است بر ایشان سزد تکمار است ۸ **مؤلف** عرض کند که باعتبار سروری که محقق زبان خود و از اہل زبانست تکمار را اصل دانیم و صاحب برہان هم این را بہمین معنی آورده و تخمار را مبدلش دانیم که کاف به خای معجمه بدل شده چنانکه شاماکچه و شاماخچه و ......

(ب) تکمر | را مخفف الف دانیم که صاحب برہان ذکرش بہمین معنی فرموده صاحبان جامع و ناصری هم ذکر این کرده اند .... جامع و مؤید ب را بہمین معنی آورده اند و ما بر تخمار که گذشت صراحت ماخذ دیگر هم کرده ایم و بجا ماان تخمار اصل باشد و ب مبدلش (اردو) الف و ب ـ دیکھو تخمار ـ

تکمه | بقول برہان و جامع و ناصری بضم اول و سکون ثانی و فتح میم گوی گریبان و امثال آن ـ بہار گوید که بالفاظ بستن و کردن و کشادن و نہادن مستعمل **مؤلف** عرض کند که ہیچ خصوصیت با این مصادر ندارد و تصریحش در ملحقات می آید ـ اسم جامد فارسی زبان است ـ (اردو) تکمہ ـ بقول آصفیہ ـ فارسی ـ اسم مذکر ـ دیکھو انگل ـ

تکمه بستن | استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده و بمعنی ساکت ـ **مؤلف** عرض کند که بمعنی قائم کردن تکمه باشد در حلقه و از سند شاعر مصدر تکمه بندیدن پیداست که مرادف این است و تعریف بندیدن بجایش می آید (واصف بخاری ـ ۵) تا به بر کرده ای سرو قبای تنگ را ۸ تکمه بندد به گریبان تو گل از شبنم ۸ (اردو) گھنڈی لگانا گھنڈی کو اس کے حلقہ میں قائم کرنا

تکمہ بند استعمال۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حلقہ کہ تکمہ دران بند شود و جا گیرد (ظہوری ــہ) گریبان شاخ است چون سبزہ خندہ پیشہ سعی نشو و نما تکمہ بند ہے (اردو) گھنڈی قائم کرنے والا۔ وہ مقام جہان گھنڈی لگا دیتے ہین جسکو دکن مین بلڈا کہتے ہین گھنڈی کا حلقہ۔ مذکر۔

تکمہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تکمہ بستن است کہ گذشت (خالص اصفہانی ــہ) ازان دمی کہ نکشاید کہ کردہ اندای گل ہے زغنچۂ دل ما تکمۂ قبای ترا ہے (اردو) گھنڈی لگانا گھنڈی کو اُس کے مقام پر قائم کرنا۔

تکمہ کشادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بیرون کردن تکمہ از حلقۂ او (ظہوری ــہ) غنچہ تا نکہت کند در جیب ہے بسر انگشت برگ تکمہ کشاست ہے (اردو) گھنڈی کو اُس کے حلقہ سے نکالنا۔ گھنڈی نکالنا۔ کھولنا۔

تکمہ نہادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قائم کردن و قرار دادن تکمہ باشد (اسانی شیرازی ــہ) ز سیم اشک بہم چاک سینہ را تکمہ ہے کہ سر برون نکند آہ عاشقانۂ دل ہے (اردو) گھنڈی قائم کرنا۔ گھنڈی قرار دینا۔

تکمیل بقول بہار تمام گردانیدن۔ می فرماید کہ بالفظ دادن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربی است بالفتح و کسر میم فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی تمام و کمال می کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) تکمیل۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ تمام۔ پورا۔ انجام۔ کمال۔

تکمیل دادن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که باتمام رسانیدن و کامل کردن (انوری ۵) سایه گر مدد ندهد سوادش داداست ٭ دست کحّال قضا دیده دین را تکمیل (اردو) کامل کرنا ـ

تکند بقول برهان و جامع و ناصری بفتح اوّل بر وزن کمند آشیانهٔ مرغان را گویند صاحب برهان می فرماید که بکسر اوّل هم گفته اند و جائی مرغ خانگی را نیز گویند ـ صاحبان جهانگیری و رشیدی و سروری بمعنی آشیانهٔ مرغان قانع ـ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گوید که ببای تازی نیز گذشت و اغلب که ببای تازی تصحیف باشد **مؤلف** عرض کند که ما این را هم اسم جامد فارسی زبان دانیم و آنچه بموحدهٔ اوّل گذشت صراحتش همدرانجا کرده ایم (اردو) دیکھو بکند ـ

تکو بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و ناصری بر وزن عدو (۱) نان تنک روغنی را گویند و (۲) موی درهم پیچیده و مجعد را هم (اثیرالدین اخسیکتی ۵) در تکوی تست جان من اسیر ٭ چون غریبی کو بعلت خو گرفت ٭ خان آرزو در سراج ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که بهر دو معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) روغنی روٹی ـ مؤنث (۲) پیچیده بال ـ مذکر ـ

(الف) تنک قنا اصطلاح ـ بقول بحر هر دو **(ب) تنک قناز** مرادف تک تاز گذشت صاحب ناصری با تکاپوی ذکر این کرده مرادفش گفته **مؤلف** عرض کند که الف مخفف ب باشد و هر دو مرادف تکاپوی و تک تاز که بجایش گذشت مخفف ب (اردو) دیکھو تکاپو ـ

تکوک بقول برهان و جامع بفتح اوّل و واو مجهول بر وزن ملوک (۱) صراحی باشد که آن را از طلا و نقره یا از گل بصورت جانوران خصوصاً بصورت شیر سازند و بدان شراب خورند صاحب برهان

گویدکه بدین معنی بجای حرف ثانی لام ہم بنظر آمده و بضم اوّل (۲) خرقۂ بزرگ را گویند و (۳) نشانۂ تیر و ہدف را ہم گفته اند (استاد رودکی ؒ) می گسار اند تکوک شاہوار ۃ با خود بشادی روزگار نوبہار ۃ صاحب جہانگیری معنی سوم را ترک کرده صاحب رشیدی ذکر معنی اوّل کرده گوید که و لیکن بدین معنی بلوک بضم با و لام آمده و بیای تازی و کاف ہم و بیای فارسی بمعنی خرقه (الخ) و از معانی دوم و سوم کناره کشیده صاحب ناصری بحوالۂ قول رشیدی و برہان بذکر معنی اوّل می فرماید که اصح آنست که بیای فارسی نگاشته شود می فرماید که سروری و دیگران درین لغت اختلاف بسیار و خبطہا شمار کرده اند و الله اعلم خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل می فرماید که آنچه بعضی بتای تازی و کاف آورده اند ہر دو تصحیف است و می فرماید که بمعنی خرقه نیز نوشته اند لیکن بدین معنی به با و لام گذشت مؤلف عرض کند که ما باعتبار جامع که محقق زبان خود است این را بہر سه معنی صحیح دانیم که اسم جامد فارسی زبان است با یا تا بدل شود و بای عربی به فارسی چنانکه تنکوب و تنکوت و تب و تپ و کاف با لام ہم بدل شود چنانکه الکاک و آلماک جا دارد که لغات گذشته مبدل این باشد یا این مبدل آن ما را در صحت این لغت کلامی نیست (اردو) (۱) صراحی جسکو مٹی یا سونے یا چاندی سے بشکل جانور بناتے ہیں خصوصاً شیر کی شکل میں جس سے جام شراب کا کام لیتے ہیں۔ مؤنث (۲) بڑی گدڑی۔ مؤنث (۳) نشانہ۔ مذکر۔

تکول | بقول ملحقات برہان بمعنی اوّل تکوک گذشت مؤلف عرض کند که مبدلش که کاف بدل شده بلام که ذکرش ہم در انجا کرده ایم (اردو) دیکھو تکوک کے پہلے معنے۔

تکوی | بقول برہان و جہانگیری و جامع مرادف تکوکه بجایش گذشت مؤلف عرض کند که

سند این همه را انجا مذکور شد و این مزید علیه	آنست (اردو) دیکھو تکو ـ

تکه بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و سروری بفتح اوّل و تشدید کاف بروزن عکّه (۱) بزبان
ژند و پاژند گوشت را گویند که سر کرده پیش تیرگنگه آن سفندان باشد و بز نر را نیز گفته اند (چنانکه بر باثرن گذشت)
و (۲) یک جلد دفتر را هم می گویند و (۳) سرگین گاو و غیره که آن را بدست پهن کرده بکجهت سوختن
خشک نموده باشند و بضمّ اوّل (۴) نوعی از تیر است که بجای پیکان گرهی دارد (همان تکمار
که گذشت) و (۵) پشته و بلندی و بکسر اوّل (۶) لقمه و (۷) پاره هر چیز چنانکه گویند فلان چیز را
تکه تکه کرد یعنی پاره پاره ساخت (بمعنی ششم بر تک هم گذشت) صاحب ناصری بذکر معنی
اوّل و ششم و هفتم گوید که (۷) طائفهٔ بربرگی از تتر اکمه صاحب فدائی بر معنی پنجم و ششم قانع ـ
صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار می فرماید که بمعنی (۸) نر آهو و (۹) نر
خرگوش هم ـ صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامه مذکور بذکر معنی اوّل کرده گوید که بز کوهی است و صاحب
بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم بمعنی بالش و هم او گوید که معاصرین عجم (۱۰) بمعنی ازاربند بالکسر استعمال
کنند و صاحب سواء السبیل بدین معنی معرّب گوید ـ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل بحوالهٔ قوسی
می فرماید که بفتح و تشدید کاف است و بذکر دیگر معانی تا معنی هفتم صراحت مزید کند که قوسی تکّاک
در لغات عرب بمعنی تکّه فروش آورده و این دلالت دارد که تکّه عربی باشد مؤلّف عرض کند
که لغات عرب ازین ساکت و صاحب لغات ترکی این را بمعنی اوّل لغت ترکی گفته پس بخیال ما فارسیان
همین لغت ترکی را بمعنی اوّل استعمال کرده اند و معاصرین عجم مجاز آن بمعنی هشتم و نهم هم و بمعنی نهم
اسم جامد فارسی زبان است و معانی دوم و ششم مجاز آن و بدیگر معانی هم چاره نیست بجز این

کہ باعتبار محققین اہل زبان اسم جامد فارسی دانیم (اردو) (۱) نرپکھرا ۔ چھپیلا ۔ مذکر (۲) دفتر کا ایک حصہ ۔ مذکر (۳) آپلا ۔ دیکھو اچپک کے پہلے معنے (۴) دیکھو تکار (۵) پشتہ بلند ۔ ٹیلا ۔ مذکر (۶) لقمہ ۔ مذکر ۔ دیکھو تک (۷) ہر چیز کا ٹکڑا ۔ مذکر (۸) نر ہرن دیکھو آہو (۹) خرگوش کا نر ۔ مذکر (۱۰) ازار بند ۔ مذکر ۔

تکہ و چنازہ مثل ۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت و دیگر محققین امثال ہم این را ترک کردہ اند و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند **مؤلف** عرض کند کہ ما از حقیقت معنی و محل استعمال این بیخبریم واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) ناقابل ترجمہ ۔

تکیز بقول برہان و جامع بروزن تمیز تخم و استخوان انگور را گویند ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ در کتب معتبرہ دیدہ نشد و تکز بدون تحتانی و تکس گذشت پس تکیز و تکین کہ می آید ہر دو تصحیف باشد **مؤلف** عرض کند کہ ہرگاہ صاحب جامع کہ محقق اہل زبانست ذکر ہر دو کردہ پس چرا نگوئیم کہ این اصل است و اسم جامد فارسی زبان و تکز کہ گذشت مخفف این و چاوا کرا این را مزید علیہ آن ہم دانیم تصحیف قرار دادن درست نباشد کہ محقق صاحب زبان تصدیق آن می کند (اردو) دیکھو تکز ۔

تکین بقول برہان و جامع بروزن زمین (۱) نام پادشاہی و (۲) بمعنی زیرین و (۳) تخم و استخوان انگور ہم ۔ صاحب سروری بمعنی اوّل قائل (انوری ۔ لہ) آنکہ قدر سر افزای خویش افگند کو معزی کشان و دودۂ ینال و تکین را ۔ **مؤلف** عرض کند کہ تک بمعنی تہ آمدہ و از ہمین است بمعنی دوم از قبیل زیر و زیرین یعنی منسوب بہ تہ و بمعنی سوم مبدل تکیز چنانکہ پائیز و پائین (اردو) (۱) تکینا

ایک بادشاہ کا نام جس کی صراحت نہیں ہوئی ہے (۲) نیچے کا (۳) دیکھو تکیز اور تکز اور تکش۔

تکیہ بقول بہار (۱) بالش و چیزی کہ بران تکیہ زنند و دہ ہند تکیہ بالش را گویند و در فارسی بالش و باز بالش و بالین و باز بالین و (۲) بمعنی پشتی می فرماید کہ این فارسی است ماخوذ از تکاہ بوزن کلاہ کہ در عربی بدین معنی آمدہ و بمجاز است پشت و پناہ و (۳) مکان بودن فقرا چنانکہ تکیہ صائب کہ جای پاکیزہ الیست در صفاہان و مزار صائب دران واقع شدہ و (۴) بمعنی اعتماد نیز (محسن تاثیر ع) در تکیہ فراغت ما قیل و قال نیست ٭ آنجا کہ ہست بالش ما خون ما بسپر دہ ٭ (والہ ع) یاد حق منزل آرام وفاکیشان است ٭ تکیہ بر لطف خدا تکیہ درویشان است ٭ می فرماید کہ بالفظ آوردن و دادن و داشتن و زدن و کردن مستعمل۔ صاحب بول چال بحوالہ معاصرین عجم گوید کہ عاشورخانہ را گویند۔ صاحب سواد السبیل تکیہ را بہ تشدید تحتانی معرب گوید بمعنی از تکیہ ترکی بمعنی سوم۔ صاحب لغات ترکی ازین ساکت و صاحب کنز کہ محقق زبان ترکی است لغت فارسی گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ لغت فارسی دانیم و استعمال این با مصادر در فارسی نیز ترکیب فارسی در ملحقات می آید (اردو) (۱) تکیہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ دیکھو بالش کے پہلے معنے (۲) پشتی گاہ۔ پناہ کی جگہ۔ مؤنث (۳) تکیہ۔ بقول آصفیہ۔ فقر کے رہنے کی جگہ (۴) تکیہ بقول آصفیہ۔ بھروسا۔

تکیہ آوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این بحوالہ بہار کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی بالش آوردن است و معنی دیگر ندارد (اردو) تکیہ لانا۔

تکیہ باشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر تکیہ بودن کردہ کہ بردہ از معنی ساکت و سند ی

برای آن آوردہ از ان ہمین مصدر مرکب پیدا ست که بمعنی اعتماد بودن است (علی سرہندی ؎) اہل ہمت را نباشد تکیہ بر بازوی کس ٭ خیمۂ افلاک بی چوب و طناب استادہ است ٭ **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است (اردو) بھروسہ ہونا تکیہ ہونا بھی کہہ سکتے ہین اسلئے کہ تکیہ بمعنی بھروسہ اردو مین مستعمل ہے دیکھو تکیہ کے دوسرے معنے۔

تکیہ بر جای بزرگان نتوان زد بگزاف | مثل ۔ صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که فارسیان بحرمت نشست گاہ بزرگان این مثل زنند بطریق موعظت و ادب مقصود آنست که بر جای بزرگان نباید نشست (اردو) دکن مین کہتے ہین بڑے بزرگون کے تکیہ سے ٹیکا نکرو۔

تکیہ بودن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تکیہ باشیدن است که گذشت سند آصفی بکارش می خورد و ہمہ را اینجا نقل کردہ ایم ۔ معاصرین عجم این را ہم بر زبان دارند چنانکہ گویند ”ما را بر قول او تکیہ بود که این را کردیم“ یعنی بر قولش اعتماد بود (اردو) دیکھو تکیہ باشیدن۔

تکیہ جای | اصطلاح ۔ بقول بہار (۱) مسند و (۲) بالمجاز پشت و پناہ (عرفی ؎) خستگان را بمردہ صحبت ٭ تکیہ و تکیہ جا فرستادی ٭ صاحب بحر ہم ذکر ہر دو معنی کردہ **مؤلف** عرض کند که قلب اضافت جای تکیہ باشد بمعنی مسند که تکیہ بر مسند می نہند و معنی دوم مجاز آنست (اردو) (۱) مسند ۔ مؤنث (۲) پشت و پناہ ۔ مؤنث۔

تکیہ خوردن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول آصفی بالش خوردن صاحبان بحر و بہار و مصطلحات ہم ذکر این کردہ اند (ظہوری ؎) در طمع از گرانی سبکی ٭ تکیہ گاہ خوردہ کوہ وقار ٭ طالب

کلیم رہ) زبسکہ شیشہ رطوبت پذیر شد ز ہوا ٭ اگر زیادہ خورد تکیہ افتد از انداز ٭ مؤلف عرض کند کہ مقصود از استعمال بالش کردن است (اردو) تکیہ لینا۔ تکیہ کو کام میں لانا۔

تکیہ دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی پناہ دادن است (علی سبزواری رہ) نمودہ ہمی شفقی چہرۂ فرنگ ترا ٭ بہ ناز بالش گل تکیہ داد رنگ ترا ٭ (ظہوری رہ) چہ شد تو عذر رہند تنگ جای خویش مخواہ ٭ دل ضعیف اگر تکیہ بہ پیکان داد ٭ (اردو) پناہ دینا۔ مدد دینا۔

تکیہ داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی اتکا داشتن بر کسی۔ از اسناد پیش کردہ استعمال مصدر رواریدن پیداست کہ بجای خودش می آید (جناب اصفہانی رہ) تکیہ بر خورشید دارد طاق ابروئیت مگر ٭ ہست طاق بارگاہ خسرو گردون جناب ٭ (سعدی رہ) کہ خلقی بر او تکیہ دارند و پشت ٭ نباید کہ خلقی بیکبار گشت ٭ (اردو) بھروسا رکھنا۔ اتکا کرنا۔ ٹیکا کرنا۔

تکیہ زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی اتکا کردن است (جبلی غرجستانی رہ) گہ جعد سوسن پوش او تکیہ زدہ بر دوش او ٭ گہ سر نہادہ بر گوش او زلفین عنبر سای او ٭ (نظامی رہ) مزن تکیہ بر مسند و تخت خویش ٭ کہ بر تخت را تختہ ہست پیش ٭ مخفی مباد کہ از سند نظامی استعمال مصدر زندن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) اتکا کرنا۔ بھروسہ کرنا۔

تکیہ ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تکیہ زدن و تکیہ کردن است (نظامی رہ) ختم طرح بغرقاب دریا نداختم ٭ تکیہ بر آمرزش حق ساختم ٭ (اردو) تکیہ کرنا۔ بھروسہ کرنا۔

تکیه فرستادن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بدر کردن و پناه دادن است (عرفی شیرازی ـــه) خستگان را بمژده صحت تو ✳ تکیه جا فرستادی ✳ (اردو) مدد دینا۔ پناہ دینا۔

تکیه کردن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی اتکا کردن (باقر کاشی ـــه) در آید چون خیال خیل مژگان تو در خاطر ✳ کنم گه تکیه بر شمشیر و گه بر خنجر آسایم ✳ (سلمان ساوجی ـــه) دم خوش سپید بهر دم صبح با صبا ما را ✳ ولیکن تکیه بر باد صبا کردن توان نتوان ✳ (سعدی ـــه) مکن تکیه بر دستگاهی که هست ✳ که باشد که نعمت نماند بدست ✳ مخفی مباد که از سند اول و سوم استعمال مصدر کردن پیداست که بجایش می آید (اردو) تکیه کرنا۔ بھروسا کرنا۔

تکیه گاه | اصطلاح. بقول بهار و ارادت بمعنی تکیه جای صاحب جهانگیر آورده مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (عرفی ـــه) صبا بسا عید که در تکیه گاه ناز و نعیم ✳ گدا کلاه بسر کج نهاده در شده بهیم ✳ (ملا سفید بلخی ـــه) تکیه گاه هم ملاء است چشم ✳ بالش مخمل شکر خواب است ✳ (ملا طغرا ـــه) بموی کمر ابروان همنشین ✳ سر ناز را تکیه گاه از سرین ✳ (حیاتی گیلانی ـــه) ای کوته از صفات تو فکر بلندها ✳ داغ تو تکیه گاه دل دردمندها ✳ (اردو) دیکھو تکیہ جا۔

تکیه گاه داشتن | استعمال بمعنی پناه گاه داشتن است مؤلف عرض کند که موافق قیاس است ظهوری استعمال (تکیه گاه داریدن) کرده معنی ندارد که داریدن و داشتن هر دو یکی است (ـــه) کاهش از بین بیشتر کسی دشمنیه است ✳ پیکرم از سایه تکیه گاه ندارد ✳ (اردو) پناه گاه رکھنا۔ سہارا رکھنا۔

تکیه گاه ساختن | استعمال صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی پناه گاه کردن است (کمال اصفهانی ع)
سر بخیره سازد ز دل تکیه گاه ٭ لب تیغ کرده زجان
بوسه گاه ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر
ساختن پیداست که گنجایش می آید (اردو)
پناه گاه بنانا ۔ بھروسہ کا مقام قرار دینا ۔

تکیه گاه کردن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که مرادف تکیه گاه ساختن است از سندش استعمال
مصدر گشتن پیداست چنین نمی دارد که گنجایش
می آید (صاحب ع) انفس مرا در طرح ٭ اقبال
می دهند ٭ جمعی که تکیه گاه خود از بوریا کنند ٭
(اردو) پناه گاه بنانا (دیکھو تکیه گاه ساختن)

تکیه گرفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی پناه گرفتن است (شفائی اصفهانی
ع) چون روز هجر روزی من شد هر شب
ز شام غمش که تکیه بر زنجیر گرفته ٭
(اردو) پناه حاصل کرنا ۔ پناه لینا ۔

تکیه گه شدن استعمال ۔ بمعنی پناه گاه قرار
یافتن مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است (ظهوری ع) انتظاری که شد
تکیه گه وعده کجاست ٭ اینچنین خون دلم
از وعده بی مدت شد ٭ مخفی مباد که از سند بالا
استعمال مصدر شدن پیداست که گنجایش می آید
(اردو) پناه گاه قرار پانا ۔

فوقانی با کاف فارسی

تگ بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی بفتح اول و سکون ثانی بمعنی (۱) ته و
پائین هیچ چیز حوض و بن چاه و امثال آن و (۲) بمعنی تک و دو و هم و (۳) اوج و زمین
و (۴) فریاد و بانگ بلند و چاره و (۵) بلغت ترند و پانزده سالگی رسیده (امیر خسرو

سنہ) در تنگ آبش ز صفا ریش خوشہ ۞ کو تواند بدل شب شمرد ۞ (مولانا جامی سنہ) بگاہ جاہ
اگرچہ تیز تنگ بود ۞ بوقت کامرانی سست رگ بود ۞ (بدر چاچی سنہ) مدد نسیج تنگ سیہ
بتر از سیمابی کلہ ۞ تنگ زرد فوطہ تہ بتہ ہنگام سودا ریختہ ۞ خان آرزو در سراج بذکر معانی بالا
گوید کہ آنچہ برہان و سروری معنی دوم را بکاف تازی نوشتہ اند خطاست و (۶) بمعنی قماش ہم بہار
بر معنی اوّل قانع و گوید کہ در اصل بمعنی پاپانست و لہذا بمعنی قدم قعر دریا و مانند آن نیز آمدہ **مؤلف**
عرض کند کہ ہمہ معانی بالاسم جامد فارسی زبان است و آنچہ در بعض معانی بکاف عربی گذشت
مبدل این ہمچون گند و کند و برای معنی ششم بیان کردہ خان آرزو مشتاق سند استعمال می باشیم
(اردو) (۱) تہ ۔ مؤنث (۲) دوڑ دھوپ ۔ مؤنث (۳) زمین ۔ مؤنث (۴) فریاد ۔ مؤنث
(۵) پکا ہوا خرما ۔ مذکر (۶) کپڑا ۔ مذکر ۔

تگاب بقول برہان و جہانگیری و جامع بر وزن شراب (۱) پیالہ باشد از نقرہ وغیرہ کہ در
تہ آن لولہ نصب کردہ باشند و با آن شراب و گلاب و امثال آن در شیشہ کنند و آن را در عربی
قیف گویند و (۲) زمین نشیب پر سبزہ و علف کہ آب باران بران بدود و جابجا بماند و (۳)
نام روستائیست از ولایت گنجہ و (۴) جنگ و خصومت را نیز گفتہ اند و (۵) نام پردہ ایست
از موسیقی (امیر خسرو سنہ) تگابی بد بر آب سبزہ در دمی ۞ بلند بہاش پیراہن پیاپی ۞ (ابوالفرج
رونی سنہ) نہ مرا با تگاب او پایاب ۞ نہ مرا با کشاد او جوشن ۞ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل
گوید کہ ظاہرا بدین معنی مرکب است از تگ بمعنی بن و آب و ذکر دیگر معانی ہم کردہ گوید کہ تگاو
مبدل این است کہ می آید **مؤلف** عرض کند کہ ہمین صراحت ماخذ درست می نماید و بدیگر ہمہ معانی

اسم جامد فارسی زبان دانیم وبرای آن مرکب ندانیم (اردو) (۱) قیف - اسم مذکر - دیکھو بتو (۲) تشنجی زمین - مؤنث (۳) ایک دیہ کا نام ولایت گنجہ سے تگاب ہے - مذکر (۴) جنگ لڑائی خصومت - مؤنث (۵) موسیقی کے ایک راگ کو فارسیون نے تگاب کہا ہے - مذکر -

تگاپو | اصطلاح - بقول آصفی وبہار وانند بمعنی دویدن **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی دو وادوش است نہ دویدن والف اتصال درمیان تگ وپو است مرکبات این در ملحقات می آید وآنچہ بکاف عربی گذشت اصل است واین مبدلش ہمچون کند وگند (ظہوری ص) در آخر رہ ظہوری افتادہ ؎ وین طرفہ کہ اول تگاپوست ؎ (اردو) دیکھو تگاپوے -

تگاپو زدن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی دواد وش کردن است (نظامی ص) شنیدم کہ رستم سوار دلیر ؎ بہ تنہا تگاپو زدی ہمچو شیر ؎ (اردو) دوڑ دھوپ کرنا تگ ودو کرنا -

تگاپو کردن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تگاپو زدن است (فیضی ص) ؎ با رہ عشق تگاپو کردن ؎ ہمہ پیوستہ بخورشید ازل رو کردن ؎ (اردو) دیکھو تگاپو زدن -

تگاپوی | بقول رشیدی تاختن ودویدن مرادف تک وتاز **مؤلف** عرض کند کہ خان آرزو در سراج ہرچہ گفتہ ما بر تگاپوی نقلش کردہ ایم کہ بکاف تازی گذشت وصراحت ماخذہم ہمدر انجا وتحتانی آخرہ زائد است (اردو) دیکھو تگاپوے وتگاپو -

تگامشی | اصطلاح - بقول انند وغیاث بفتح اول وکاف فارسی وفتح میم وکسر شین معجمہ کلمہ مرکب است از تگ ومشی والف

برای اتصال است چنانکه در تگاپو گذشت و از و
پس بمعنی تگاپوی و بسیار دویدن باشد و
چون لفظ تگ بمعنی عقب و پس نیز می آید درین
صورت الف برای اشباع شود و معنی آن تعاقب
باشد یعنی در پی کسی دویدن **مؤلف** عرض کند
که تگ بمعنی پس و عقب اصلا نیامده البته تک
بکاف تازی بمعنی قریب و پیش گذشت پس
این را بکاف تازی بمعنی تعاقب گرفتن
من وجه می توان نه بکاف فارسی و دیگری
از محققین زباندان و اهل زبان غیر ازین
دو محقق هند نژاد ذکر این نکرده است
(اردو) دیکهو تگاپو ۔

تگاندن بقول بهار و انند بمعنی افشاندن (ملا طغرا ـه) جوابه بهاری تگاند لباس ؏
صدا پیچید از رنگ و رهفت طاس ؏ صاحب نوادر که بهمان بهار است صراحت مزید کرده
که افشاندن جامه و امثال آن تا از گرد و غبار پاک شود **مؤلف** عرض کند که تکانیدن بکاف
عربی بجایش گذشت و صراحت ماخذش هم همدرانجا مذکور کم غوری این هر دو محققین است
که این را بکاف فارسی قائم کرده اند و تگ که بکاف فارسی گذشت هیچ تعلق از ماخذ این
ندارد (اردو) دیکهو تکانیدن ۔

تگاو بقول برهان و جهانگیری و جامع مرادف
تگاب که گذشت **مؤلف** عرض کند که مرادف
و مبدل اوست چنانکه آب و آو (حکیم سنائی
ـه) داشت زالی بروستای تگاو ؏ مهستی
نام دختری مه کاو ؏ (منوچهری ـه) وقت
سحر که چکاو خروش بر زند در تگاو ؏ ساغتکی گنج کاو
ساغتکی گنج باو ؏ (حکیم سوزنی ـه) چو آید
بادی سبو و دوره خم ؏ چو شد تکاسه سبو بادو کا
تگاو کدو ؏ (اردو) دیکهو تگاب ۔

تگاور بقول بهار و انند بمعنی ترکیبی آن مقصود

به تنگ است از عالم ولاور وتناور ولهذا اطلاق آن بر مرکب آمده وبعضی گویند اسپ راهوار خصوصاً چه گویا صاحب تنگ است که قدم باشد وقدم عبارت از رهوار یست به پای مصدر وغیر راهوار عموماً **مؤلّف** عرض کند که ما حقیقت این به تگاور بیان کرده ایم که به کاف تازی گذشت (اردو) دیکھو تگاور۔

(کاف عربی کے ساتھہ)

تگاور ابلق اصطلاح۔ بقول مؤید همان تگاور ابلق که بکاف تازی بجایش گذشت **مؤلّف** عرض کند که ما حقیقت ماخذ این همه را بجا بیان کرده ایم (اردو) دیکھو تگاور ابلق۔

تگ بن اصطلاح۔ بقول ملحقات برهان حوض کوچک باشد **مؤلّف** عرض کند که دیگر همه محققین ازین اصطلاح ساکت ومعاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال این گیر آید توانیم بالفتح وضم مشدده خوانیم که تگ بمعنی زمین وبن بمعنی بنیاد وسوراخ گذشت اندرین صورت این کنایه باشد از حوض کوچک (اردو) چھوٹا حوض۔ مذکر۔

تگ بند اصطلاح۔ بقول وارسته همان تنگ بند که بکاف تازی بجایش مذکور شد **مؤلّف** عرض کند که ما حقیقتش همه را انجا عرض کرده ایم (اردو) دیکھو تنگ بند۔

تگتاز بقول برهان وجامع وجهانگیری بفتح اوّل وتای قرشت بر وزن پرواز تاختن ودویدن وجستجو کردن **مؤلّف** عرض کند که مبدل همان که بکاف عربی گذشت چنانکه کند وگند۔ صراحت ماخذ این همه انجا کرده ایم۔ (اردو) دیکھو تکتاز۔

تگ دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلّف** عرض کند که بمعنی دواندن است (نظامی ع) زدبزمین تخت شکاریم را تاگ به صبا داد سواریم را تو

بخیال ما این به کاف عربی است (اردو)	دو ثرانا ـ

تگدّی بقول بهار و انند گدیه کردن (حکیم شفائی سے) بجای تگدی چو مشتری کردن چو نهاده است شب و روز پای دکانش ؛ **مؤلف** عرض کند که وارسته بذیل (پاسے دکانی) ذکر این هم کرده گوید که اکثر الفاظ فارسی است که فارسی زبانان عربی دان تصرّفی در آن کرده بطور عربی ساخته اند و بعض الفاظ عربی را بطور فارسی تراشیده و این هم یکی از آن است (الخ) ما می گوئیم که این فقرس است (اردو) فقیری ـ مؤنث ـ

تگرگ بقول برهان و جامع بفتح اوّل و ثانی و سکون رای قرشت و کاف فارسی (۱) معروف است که ژاله و یخچه باشد و بفتح رای قرشت بر وزن نغرک (۲) پایه و پی دیوار را گویند ـ صاحبان سروری و ناصری بمعنی اوّل قانع (شاعر سے) ژاله از نرگس فرو بارید و گل را آب داد ؛ و ز تگرگ روح پرور مالش عنّاب داد ؛ صاحب فدائی گوید که دانه هائی که یخ بسته از آسمان می بارد صاحب رهنمای بحواله سفرنامه ناصر الدّین شاه قاچار هم ذکر معنی اوّل کرده و صاحب محیط می فرماید که بعربی جلید و بترکی دولی و بهندی اولا و گار نامند و سرد مزاج و جمله افعال مانند برف است و از آن کثیف تر و بقول گیلانی طبع جلید سرد تر و گاهی از آن گرمی و خشکی ظاهر می شود بالعرض و برای پیران بد است و آب آن نافع درد دندان حادث از حرارت و نیز آب آن نافع زلو چسپیده در حلق و گفته اند که چون تگرگ را بسیار چیزی کرپاس سپید نمایند و بر گردن صاحب سلعه گلو که در بنگاله می شود ببندند باعث تحلیل است **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان باشد بهر دو معنی (اردو) (۱) اولا بقول

آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ ژالہ۔ تگرگ۔ پتھر۔ بجلی (۲) نیو۔ مذکر۔ دکن میں بایہ کہتے ہیں۔

تنگ زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تنگ پر کردن است (اثر شیرازی ے) ہزار سال بگردد جسم او نرسد بپای آہو اگر تنگ زند چو نافہ عبیر بو مخفی مبادکہ از سند بالا مصدر تنگ زدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) دوڑنا۔ تنگ و دو کرنا۔ بھاگنا۔

تنگز بقول سروری بفتح تا و کاف فارسی۔ دانہ انگور۔ می فرماید کہ شمس فخری بضم کاف آوردہ و گفتہ کہ قافیہ ندارد۔ آدر شرح ساحی بفتح تا وکسر کاف تصحیح کردہ (ابوالعباس ے) تنگز نیست گوئی در انگور او ہمہ شیرہ دہ با بم بجہ نزش کہ صراحت مزید کند کہ تنگس ہم گویند۔ صاحب مؤید ہم این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ آنچہ بکاف تازی گذشت اصل است بقول معاصرین عجم و این مبدل آن چنانکہ کند و گند (اردو) دیکھو تنگز۔

تنگزوانہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتحتین۔ غلاف دانہ **مؤلف** عرض کند کہ علی الخصوص تنگز غلاف قیاس است و بدون سند استعمال معتبر ندانیم (اردو) تخم کا غلاف جیسے میوے وغیرہ کا وہ مقام جہاں تخم رہتا ہے۔ صاحب انند بحوالہ کشف اللغات بذیل تنگز ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مبدل تنگز است و بس چنانکہ باژگونہ و باشگونہ و معنی آخرہ ہیچ کہ لغات ترکی ازین ساکت (اردو) دیکھو تنگز۔

تنگش بقول مؤید بفتحتین و کاف فارسی دانہ انگور و بکسرتین اسمی از اسامی ترکان۔

تنگل بقول برہان بفتح اول بروزن حمل (۱) قوچ جنگی باشد و (۲) بکسر اول پارچہ و رقعہ کہ بر جامہ پینہ کنند (خاقانی ے) با من پلنگ ساختہ

تگ وتاب اصطلاح ـ بقول بہار کنایہ از آرام وقرار (نظامی ؎) خسک ریختہ بیگند خواب را ٭ فراموش کردہ تگ وتاب را ٭ می فرماید کہ اگرچہ مشہور (تب وتاب) بہردو موحدہ است بمعنی بی طاقتی واضطراب لیکن دریں جا صحیح نمی شود گو کہ در نسخہ با خود مانوس نباشد چرا کہ شعر خواجہ خود سند است صاحب انند نقل نگارش چنانکہ عادت اوست **مؤلف** عرض کند کہ کتابت این بکاف فارسی تصحیف است وصحیح بہ کاف تازی ومعنی این آرام ہرگز نباشد کہ ہیچ یک لفظ ازین مرکب تائیدش نمی کند بلکہ برعکس آن بمعنی تک وتاز است ونظامی گوید کہ از برای خواب بردہ گزخسک ریختہ شد یعنی بالش صحرائی برای خواب خسک است کہ دائما مسافرین می ریزند تا بالای زمین نرمی پیدا شود مقصود شعر ہمین است کہ خواب کرد وتگ وتاز را فراموش کرد وقائل (اردو) دیکھو تگ وتاز ـ

تگ وتاز اصطلاح ـ بقول لطائف برہان دویدن وتاختن وجستجو کردن ـ صاحب بحر این را بہ کاف تازی آوردہ وبہار متفق با لطائف برہان (محمد رفیع قزوینی ؎) شفقت از طول عمل چند بود در تگ وتاز ٭ رسن این سگ دیوانہ کنی چند دراز ٭ خان آرزو در سراج می فرماید کہ تگ بمعنی دویدن بکاف فارسی وتاز بمعنی دوانیدن اسپ است وتحقیق آنست کہ بمعنی رفتن بہ تعجیل وشتاب روی خواہد بود ومجازاً بمعنی جستجوی **مؤلف** عرض کند کہ بجایش تا بہ کاف عربی صحیح است کہ بجایش گذشت واین مبدل آن چنانکہ کند وگند وبحث این بر لفظ تک گذشت تک وتاز ہر دو بمعنی آن دوا دوش است وبس (اردو) دیکھو تک وتاز

تکبین بقول لطائف برہان (۱) آتش را گویند و(۲) نام پہلوانی ـ صاحب ہفت بمعنی اول

فہرؔ قیاس ذکر این کردہ گوید کہ نام پادشاہی و پہلوانی ہم کنانی المشرقنامہ مؤلف عرض کند کہ
معاصرین عجم این را اسم جابد زنند و پازند گویند و نسبت علم گویند کہ فارسیان تیمناً بدین نام موسوم
کردند (اردو) (۱) دیکھو آتش (۲) ایک پہلوان اور پادشاہ کا نام۔ مذکر۔

فوقانی بالام

تل بقول برہان و جامع بفتح اول و سکون ثانی (۱) کوہ پست و پشتۂ بلند را گویند و (۲) ہر چیزی
کہ بر روی ہم ریختہ خرمن کردہ باشند و (۳) کنایہ از پستان امرد و ششم گویند عربی است صاحب ناصری
بذکر معنی اول می فرماید کہ مقابل ہامون کہ زمین صاف است (انوری ؒ) چنین پیکان گل و خنجر بید
از پی آنکہ ہوا تا نہ زند کین و ستیز ٭ نکالند جدل ٭ بر محیط فلک از ہالہ سپہ ساز دو ماہ ٭ بر بسیط کرہ
از خوید زرہ پوشد تل ٭ (ناصری ؒ) آمد شب ای تبہ حال ہاں اندر شام آو رحیل ٭ تا بر
تبیتم بگیہان شود دم این ہامون و تل ٭ و می فرماید کہ طلال و اطلال بطای حطی جمع آن و معرب
صاحب فرہنگ فدائی می فرماید کہ پشتہ و بلندی کہ از خاک و سخت باشد کہ ہنوز سنگ نشدہ بہار
این را بمعنی اول بتشدید لام گفتہ (میرزا طاہر وحید ؒ) جای بلند بہ تماشائیان خوش است ٭
بر تل سپہر چرخ برای فرس چرا ٭ خان آرزو در سراج اللغہ بان ذکر معنی اول و دوم کردہ و بجواز
قوسی بتحقیق زمین بلند گفتہ می فرماید کہ اغلب بمعنی دوم مجاز باشد و ہم در چراغ ہدایت می نویسد
کہ بفتح و تخفیف لام شہرت دارد و بتشدید نیز مؤلف عرض کند کہ صاحب منتخب این را بافتح
و تشدید لام بمعنی پشتہ ریگ و تودۂ خاک لغت عرب گفتہ می فرماید کہ تلال بالکسر جمع آن است پس
بخیال ما فارسیان استعمال این ہم بتشدید و ہم بتخفیف کردہ اند و بمعنی دوم و سوم مجاز است

و آن را تفریس واتیم که پیراموں بلند سرین ہم تلی را مانند (اردو) (۱) پشتہ بلند۔ ٹیلہ۔ مذکر۔
(۲) ہر چیز جو تہ بہ تہ رکھی جائے اور زمین سے بلند ہو۔ مؤنث (۳) وہ لڑکا جس کو داڑھی
مونچھہ نہ نکلے ہوں۔ مذکر۔

تلا بقول انند بکسر اوّل بمعنی ذہب کہ فارسیان عربی دان بطای حطّی نوشتہ اند از عالم
تپیدن۔ صاحب غیاث ذکر این بحوالہ سراج کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ما این را در سراج
اللغات خان آرزو نیافتیم وازینکہ دیگر ہمہ محققین زبان دان و اہل زبان این را ترک
کردہ اند و معاصرین عجم ہم بہ زبان ندارند بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم ازینکہ بادی
این لغت بحوالہ غلط مصنف غیاث است و صاحب انند نقل بردارش صاحب سواء السبیل تحقیق
معربات است ذکر طلا نکردہ و صاحب منتخب ہم تلا یا طلا را باین معنی نہ نوشت بعض محققین اردو
مثلاً صاحب فرہنگ آصفیہ طلا را معرب تلا گویند و مطلّا را در سندش گیرند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال
صاحب محیط طلا را بکسر اوّل فارسی گوید کہ بفارسی زر گویند و بہ ترکی التون و بعربی ذہب و بہ
ہندی سونا و کنچن نیز نامند و آن جسد معدنی است کہ آب دریا ہا و انہار می آورد پس
متفرق آن با سیماب جمع کردہ می گذارند و گاہ در زمین بسبیل سائر معادن یافتہ می شود و افضل
آن معتدل لطیف و گویند حار رطب است و نزد بقراط حار فقط و گویند مائل بہ گرمی و نزد اطبای
ہند بارد و گویند مزاج آن معتدل مائل بگرمی و با رطوبت غریزی و گویند کہ گرم است و جالی
و لطیف و از مخالطت قوی می گردد و بہترین آن آنست کہ آتش بدان نرسد و از مخالطت
غش خالی بود و احکام آن در تفریح قلب کمتر از یاقوت و منافع بی شمار دارد الخ (اردو)

طلا - بقول آصفیہ معرب - مذکر - زر - سرخ - سونا -

تلاتوف | بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری ورشیدی بفتح اول وثانی بالف
کشیدہ وفوقانی بہ واو رسیدہ وبہ فای زدہ (۱) شور وغوغا را گویند و (۲) کسی را نیز
گفتہ اند کہ خود را چرکین وپلید نگہدارد واز کثافت ونجاست پرہیز نکند ومردم ازو نفرت
کنند (حکیم اسدی ط) چرخ اختر ابیہم دیوانہ دلیر ** زمین با تلاتوف گہ با غریو ** (شمس
فخری ے) نباشد فیلسوف آنکس کہ باشد ** بہ ہر زشتی ونا پاکی تلاتوف ** صاحب ناصری
بذکر معنی اول گوید کہ (۳) بمعنی خوردگی وآشفتگی ہم - خان آرزو بذکر ہر دو معنی اول الذکر
نسبت معنی اول گوید کہ در کلام اسدی تلاتوف بمعنی زلزلہ ولرزہ است نہ شور وغوغا وحی تواند
کہ زمینہا تلاتوف گہ با غریو - باشد دریں صورت بمعنی چرکین ونجس خواہد بود ونسبت سرگین
اسپان وغیرہ **مؤلف** عرض کند کہ معنی اول را باعتبار تحقیق صاحب زبان معتبر دانیم واند
معنی سوم بیان کردہ صاحب ناصری جا دارد کہ شعر حکیم اسدی را متعلق کنیم بآنچہ حال این
اسم جامد فارسی زبان می نماید ومعنی اول اصل است کہ تلاج وتوف ہر دو بمعنی اول می آید
پس بترکیب ہر دو بحذف جیم استعمال این کردہ اند ودیگر معانی مجازش (اردو) (۱) شور
وغوغا - مذکر - (۲) کثیف اور غلیظ شخص (۳) پریشانی - آشفتگی - مؤنث -

تلاج | بقول برہان وجہانگیری وسروری
وناصری ورشیدی بفتح اول بروزن کلاج
بانگ وشغلہ وشور وغوغا وغلغلہ باشد صاحب
برہان می فرماید کہ باین معنی بکسر اول بروزن
خراج ہم آمدہ (منصور شیرازی ے) زآہ
زخمی وآوای کوس ونالہ نای ** بگوش چرخ رسید

غلغل وغریو و تلاج ۞ (شمس فخری سے) بیت حکم در زمان عدل او ۞ گر کسی در ملک برخیزد تلاج ۞ صاحب جامع گوید که تلاخ هم به همین معنی می آید - خان آرزو در سراج هم این را	آورده مؤلف عرض کند که مخفف تلاخ می نماید که به همین معنی می آید و اسم جامد فارسی قدیم و بقول بعض معاصرین عجم لغت ترکی و پاژند - (اردو) دیکھو تلاتوف کے پہلے معنے -

تلاس بقول برہان و جامع و سروری بفتح اوّل بروزن حماس نام شہریست در ترکستان
مؤلف عرض کند که بدین تعریف مجمل ترکش تفوق داشت (اردو) تلاس ترکستان
کے ایک شہر کا نام ہے - مذکر -

تلاش بقول بہار (۱) راست کردن و در فرہنگ قوسی (۲) باکسی ہمارنند و بیت
بازی و (۳) مبالغہ کردن و (۴) درآویختن (انتہی) و (۵) بمعنی خیال و اندیشہ چون
تلاش چیزی آمدن از کسی - خان آرزو در سراج بحوالہ سروری می فرماید که (۶) بروزن حماس
نام شہری است در ترکستان و از دیگر معانی بالا ساکت - صاحب انند این را لغت فارسی گفته با
بہار متفق و ذکر معنی ششم نکرد - مؤلف عرض کند که تلاش بدین معنی در عربی نیامده فارسیان
استعمال این بمعنی جستجو و سعی و کوشش می کنند و بس که استعمالش در ملحقات می آید و با مصادر
فارسی هم مرکب می کنند و آنچه بعض متلاشی را بمعنی فاعلی گیرند متصرف شان است که بعض
فارسیان عربی دان این قسم متصرف در لغات فارسی کرده اند اگرچه به تلاش بیش متلاشی را
غلط دانند (ظہوری سے) بار امید وصل چه سنگین بہم [illegible] کہ در تلاش [illegible]
با ۞ (وله سے) پی آبرو و عالمے در تلاش شد ۞ گر آبرو و خاک [illegible] آنچه [illegible]

معنی ششم آورده متعلق به تلاس است که بعین مهمله گذشت و صاحب سروری هم که ماخذ اوست ذکرش بسین مهمله کرده عجبی نیست که تصحیف کتابت خان آرزو باشد و معنی اول تا پنجم هم که بیان کرده بهار قابل نظر و ناقابل تسلیم و محتاج سند استعمال دوم آنست که این لغت ترکی است بقول صاحب لغات ترکی بمعنی سعی در فارسی زبان متعمل (اردو) تلاش - بقول آصفیه ترکی - اسم مؤنث جستجو سعی - کوشش - ڈھونڈا ڈھانڈ کھوج تحقیقات سراغ

تلاش آمدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی آمدن جستجو است (صائب سه ۱۳۲) تلاش قرب فقر از هر جگه وا نمی آید که نقش پیشه است نقش بوریای او که بخشی بیاد که از سند بالا استعمال بمصدر آییدن پیداست که بجای تلاش گذشت (اردو) تلاش ہونا۔

تلاش افتادن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی واقع شدن جست وجو است (جلالا سه ۵) جلالی شکر خدا که وخال عارضش سر زده به تلاش افتاد باهم یک دانه مور ان را (اردو) تلاش واقع ہونا۔ تلاش ہونا۔

تلاشان بقول برهان و جامع و رشیدی و ناصری بالفتح بثین منقطه دار بروزن اسپرابان نام مرغزاریست بزرگ در صفاهان خان آرزو در سراج ذکر این کرده مؤلف عرض کند که وجه تسمیه این بوضوح نپیوست (اردو) اصفهان میں ایک بڑے سبزه زار کا نام تلاشان ہے۔ ذکر۔

تلاش داشتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف

عرض کند کہ متلاشی بودن است (سعید اشرف
ے) تلاش ہمتی با یک دارد ہر کہ استاد
است ﴿ کہ اینجا صید لاغر نشیند مطلب صیاد
است ﴿ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر
دارید ن پیداست نہ داشتن و دارید ن بجای
خودش می آید (اردو) تلاش میں ہونا۔
متلاشی ہونا۔ تلاش میں رہنا۔

تلاش کردن | استعمال۔ صاحب آنند ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی جستجو کردن است (طالب آملی
ے) سحر کہ جوہر شمشیر نالہ فاش کنم ﴿ چو جوہر
بہ تہ با عالمی تلاش کنم ﴿ مخفی مباد کہ از سند
بالا استعمال تلاش کردن پیداست کہ
بجایش می آید (اردو) تلاش کرنا۔ ڈھونڈنا۔

تلاشی | بقول بہار (۱) تلاش کنندہ می
فرماید کہ بعضی مردم ہندوستان تلاشی بمعنی
تلاش کنندہ گویند غلط محض است و صحیح بمعنی
متلاشی است (نور العین واقف ے)
دل تلاشی است آن شکر لب را ﴿ شکر شد
سچ پیدا آمد ﴿ صاحب رشیدی بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار
تحریر کردہ (۲) پاش پاش شدن است صاحب بحر
بحوالہ معاصرین عجم می فرماید کہ پریشان شدن مؤلف عرض
کند کہ معنی دوم پیدا کردہ معاصرین عجم است یای نسبت
بر لفظ تلاش زیادہ کردہ اند برای معنی اول و معنی دوم
پارہ پارگی و پاش پاشی و پریشانی بیای مصدری۔
(اردو) (۱) تلاش کرنے والا۔ (۲) پریشانی ہونا۔

تلاطم | بقول بہار با ہم زدن موج دریا۔ می فرماید کہ با لفظ کردن مستعمل مؤلف عرض
کند کہ لغت عرب است بفتحتین و ضم طای حطی۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان استعمال
این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر فارسی کنند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ے) کی مردمک
بہ شستی چشم از خطر رسد ﴿ گر قلزم سرشک مرا این تلاطم است ﴿ (اردو) تلاطم بقول آصفیہ

تلافی شدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی معاوضہ شدن است (صیقلی یزدی
ع) رنجیدہ ام بمرتبہ از جفای تو کہ گر صد
ہزار لطف تلافی نمی شود چہ حظی مباد کہ از سند
بالا استعمال مصدر شودن پیداست کہ بجایش
می آید۔ (اردو) تلافی ہونا۔ معاوضہ ہونا۔

تلافی کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی معاوضہ کردن است و از سند

پیش کردہ اش استعمال مصدر گندن پیداست
(صائب ع) چشم و دہان یار تلافی کند مگر
عمر عزیز را کہ بخواب و خیال رفت ہو (اردو)
تلافی کرنا۔ بدل کرنا۔

تلافی نمودن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ مرادف تلافی کردن است۔
(صائب ع) دیدہ نمود از عرق شرم
تلافی کو ور نہ اگر روی تو آتش بجہان
زدہ ہو (اردو) دیکھو تلافی کردن۔

تلاق بقول برہان و سروری بالکسر و بقول جامع بالفتح بر وزن عراق (۱) آن گوشت زیادتی
را گویند کہ در میان فرج زنان است و (۲) بمعنی پاچہ تنبان و شلوار ہم آمدہ۔ خان آرزو در سراج
گوید کہ ہر دو معانی بالا گوید کہ چون در فارسی قاف نیست غالباً ترکی باشد۔ مؤلف عرض کند کہ
در ترکی زبان تالاق بمعنی سپرز است و آن عضوی است اندر شکم پس عجبی نیست کہ فارسیان
بحذف الف ہمین تالاق را مفرس کردہ برای ہر دو معنی استعمال کردہ اند معنی اول اصل باشد
و معنی دوم مجاز آن بسبیل تشبیہ است۔ صاحب فرہنگ آصفیہ کہ محقق زبان اردو است بر تلافی
ذکر تلافی ہم کردہ گوید کہ ترکی است غیر و بیانش را بحالت سکوت گذاشتیم ترکی تلافی ندانیم صاحب

اصطلاح ساکت وبخیال ما فضولی بہار است
که این را بصورت اصطلاحی قائم کرده (الله اکبر)
بجایش گذشت که موضعیست بر کوهی در شیراز
بصفت خاص که ذکرش ہم را انجا کرده ایم و
تل بمعنی خودش بجایش گذشت ہیچ ضرورت
نداشت که این را بطور اصطلاحی قائم کنند
وتعریفش ہم درست نیست ہیچ تعلق با تنگنا
ندارد بلکه معنی حقیقی این در ستلی است که بمقام
(الله اکبر) قائم شده است (اردو)
مقام الله اکبر کا ٹیلہ مذکر ۔

تلانج بقول جامع ومؤید وسراج وبرہان بروزن
ایانج مرادف ہمان تلاج که گذشت خان آرزو
این را تصحیف تلاج داند مؤلف عرض کند که این ہا
اصل ایم وآن را مخفف این اسم جامد فارسی قدیم (اردو) دیکھو تلاج

تلاوت بقول بہار بالکسر خواندن قرآن وغیر آن می فرماید که بالفظ کردن مستعمل مؤلف
عرض کند که بفتح واو لغت عرب است فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی قرآن خوانی یا کتب
خوانی می کنند که در ملحقات می آید (اردو) تلاوت بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث پڑھنا
قرآن شریف کا پڑھنا (حاصل بالمصدر) یعنی خوانندگی ۔

تلبا بقول برہان وملحقات جہانگیری بروزن حلوا لغت ژند وپاژند پیه گوسفند وگاو
وامثال آن صاحب ناصری بحوالۂ برہان این را بمعنی گاو وگوسفند آورده صاحبا اند نقل
نگارش مؤلف عرض کند که تصحیف کتابت ناصری ونقل نگارش دانیم که پیه را ترک کرده
(اردو) بکرے یا گائے کی چربی مؤنث ۔

تل باشم اصطلاح ۔ بقول ملحقات برہان
قلعه ایست مستحکم ووسیع بطرف شمال حلب
ما بین آن وحلب دو روزه راه است مؤلف
عرض کند که باشم ہم بہمین معنی گذشت وتل

کرده نسبت بمعنی ششم گوید که جائیست که هوایش شدید البرودت است. خان آرزو در چراغ هدایت
ذکر معنی اوّل و دوم و چهارم گوید که (۷) بمعنی رنگ سبز بسیار هم چنانکه سبز تلخ گویند و بصراحت
معنی دوم گوید که سخت و شدید. صاحب فدائی نسبت معنی اوّل می فرماید که یکی از مزه های چهارگانه
است که دشمن شیرین باشد و آن بیان آنست که در کاسنی و مانند آن نهاده شده. صاحب
تحقیق الاصطلاحات خصوصیت بمعنی پنجم قانع. مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است
بمعنی اوّل عجب است از برهان و جهانگیری و سراج و سروری و ناصری و جامع و امثالهم که این
لغت معروف را ترک کردند محققین ترک هم این را ترک کرده اند از اینکه ترکی نیست و عربی نباشد
پس ترک محققین فارسی تلخ را باشد. بالجمله معنی اوّل حقیقی است و دیگر معانی مجاز آن و معنی ششم
قائم کردهٔ بهار و واسع فضول است که از سند سالک یزدی تلخ بمعنی دوم پیدا است و خان
آرزو در چراغ هدایت همین سند را بمعنی دوم گرفته و معنی هفتم قائم کردهٔ خان آرزو هم لغو است
از اینکه رنگ سبز مایل به سیاهی را تلخ گویند پس متعلق شد به معنی پنجم. استعمال این به ترکیب در
ملحقات می آید (اردو) (۱) تلخ. بقول آصفیه کڑوا (۲) تند تیز (۳) تلخ. بقوله ناگوار۔
ناپسند (۴) آگالی. مؤنث (۵) کالا۔

تلخ آمدن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت. مؤلف عرض کند که متعلق
بمعنی اوّل است و آمدن درینجا بمعنی ظاهر شدن
و دیوانم شکست و لیوه ای (روحانی ترشیدگی ۱۳۰۰)

ز هجر بت گرچه تلخ آمد بکام عیش تنگ همه شربت
وصل تو کار مومیائی می کند (اردو) کڑوا
معلوم ہونا۔ کڑوا ہونا۔

تلخ ابرو | اصطلاح. بقول بحر بمعنی ترش رو

کردہ اند وانزالف محترز ورنہ ضرورت نداشت
کہ واحد را ترک کردہ جمعش را در فرہنگ ہا جا
دہند درحالی کہ استعمال الف اصل است
وعیب جمع آن وظاہر است (الف) کسی کہ حرف
او تلخ باشد و تخصیص بمعنی کافرنعمت قابل نظر
است (ظہوری سہ) تلخ حرفان را مروت داد
است این چاشنی ہا کہ برای تلخکامان شکر انداز
کنند ہا استعمال ظہوری ہم بمعنی بیان کردۂ ماست
و برای معنی اول الذکر سند واضح می خواہیم از آنکہ
ہیچ یکی از محققین صاحب زبان ذکر این نکردہ
(اردو) (الف) سخت گو۔ بدزبان (ب)
کافرنعمت وہ لوگ جو کفران نعمت کرین یعنے
ناشکر نعمت ہون۔

تلخ خاطر اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ
بمعنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش ہو
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی کسی کہ خاطر او
تلخ باشد یعنی کبیدہ خاطر و ناخوش (ظہوری
سہ) بہمین از حلاوت مہرت ہا تلخ خاطر زآرزوی
صنم ہا (اردو) تلخ خاطر اس شخص کو بقاعدۂ
فارسی کہہ سکتے ہین جو کبیدہ خاطر ہو اور ناخوش

تلخ حوان اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان
بہ جیم زہر را گویند۔ آن مشتمل است بہ جگر مؤلف
عرض کند کہ ما صراحت کافی بہ (تلخ حبان) کردہ ایم
کہ جیم عربی عوض خای معجمہ گذشت (اردو) دیکھیے
تلخ حوان کے کل معنے۔

تلخ واشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
بمعنی تلخ رواشتن۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ
بمعنی ساکت (صائب سہ) طفل بازی گوش
آرام از معلمی برد ہا تلخ دارد زندگی بر اولیای
خود کام ما ہا مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است تحقیق ما آنکہ در سند بالا استعمال مصدر
واریدن است نہ داشتن و واریدن بجای خویش
می آید کہ مرادف داشتن باشد (اردو) تلخ کرنا

(۲ الف) تلخ رو اصطلاح۔ بقول بہار

بحر وانند (۱) کنایہ از ترش رو و بید ماغ (وحید

ے) بدریا می شود از بازگشت آبہا ظاہر
چو کہ ہر کس مرجع خلق است باید تلخ رو باشد ہ
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و
موافق قیاس و (۲) قلب اضافت روی تلخ کہ
مرکب توصیفی است (صائب ے) بتلخ رو مکن
اظہار تنگدستی خویش چو کہ از ظلما نچہ بحر است
در دہان صرخ چو وہم ---

(ب) تلخ روئی کردن بمعنی تلخ کردن رو
و ترش رو شدن (راقم ے) دیدہ با شور سر شکم
تلخ روئی می کند ہ عاقبت از شورش اشکم دل
دریا گرفت ہ مخفی مباد کہ از سند راقم استعمال
مصدر گندن پیدا است کہ بحالش می آید صاحب
تحقیق الاصطلاحات ہم ذکر الف کردہ مرادف
تلخ جبین گوید (اردو) الف (۱) ترش رو
بید ماغ۔ بقاعدہ فارسی کہہ سکتے ہیں (۲) رو کے
تلخ وہ صورت جس سے تلخی اور ناگواری ظاہر ہو
(ب) بدمزاجی کرنا۔ بداخلاقی کرنا۔

(الف) تلخ زبان اصطلاح۔ بہار و
(ب) تلخ زبانی انند بذکر این از معنی
ساکت مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی کسی کہ زبانش در سخن تلخی کند یعنی
بشیرینی کار نگیرد کہ بدخلق باشد (صائب ے)
بادہ گو تا بمن آن تلخ زبان رام شود ہ تلخی می
شاک تلخی بادام شود ہ صاحب فرہنگ فدائی
گوید کہ مرد بدگو را گویند کہ دشنام و بد و ب
ترجمہ بدزبانی و بدگوئی می فرماید کہ کسی کہ زبانش
خوش نباشد مؤلف عرض کند کہ حاشا کہ این
معنی از ب ظاہر شود بلکہ معنی آخرہ متعلق بہ الف
است و بدزبانی معنی مصدری دارد نہ فاعلی
(اردو) الف تلخ زبان بقاعدہ فارسی
کہہ سکتے ہیں یعنے بدزبان (ب) بدزبانی مشوش

تلخ ساختن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱)
معروف و (۲) بمعنی بی مزہ کردن۔ صاحب

آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که معنی اول حقیقی است که تلخ کردن
است از روی ذائقه و معنی دوم مجاز باشد
که تعمیم معنی خلاف تخصیص لفظ است مخفی مباد
که از اسنادش استعمال مصدر رسانیدن پیداست
که تعریفش بجای خودش می آید (نظامی ۵)
اگر زین عشرت او تلخ سازید ٭ درین شکرینه نوش
نمکدان شور نگنجید ٭ (صائب ۲ ع) ٭ تحمل در تنگنای
خواب شیرین تلخ می سازد ٭ (واله ع) ٭ بحضور
زندگانی جاوید تلخ ساخت ٭ مخفی مباد که ناگوار
کردن داخل معنی دوم است (اردو) (۱)
کڑوا کرنا۔ (۲) بے مزہ کرنا۔ ناگوار بنانا۔

تلخ شدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که (۱) بمعنی حقیقی است یعنی ذائقه تلخ پیدا
کردن و (۲) ناگوار شدن (سلمان ساوجی
۵) آتش تنگ شد بی پسته ات بر ما جهان ٭
تلخ شد بی شکرت بر ما شراب ٭ (ظهوری ۵)
از زهر چشم کیست ظهوری حکایتت ٭ خواهم
شد است تلخ چه شیرین فسانه است ٭ مخفی
مباد که این لازم تلخ کردن است که همی آید
و شامل باشد بر همه معانی تلخ (اردو) (۱)
تلخ ہونا۔ کڑوا ہونا (۲) ناگوار ہونا۔

(الف) تلخ شدن خواب
(ب) تلخ شدن زندگانی
(ج) تلخ شدن زندگی
(د) تلخ شدن شراب
(ه) تلخ شدن عیش

مصادر اصطلاحی بقول بهار و بحر و انند تلخ یعنی
ناخوش و بی مزه شدن اینهاست **مؤلف**
عرض کند که این مصدر مرکب چون مضاف
شود بسوی ماکولات و مشروبات و ما یتعلق بها
معنی اولش ذائقه تلخ پیدا کردن است و اگر
اضافت آن بسوی غیر آن شود کنایه از ناگوار
شدن باشد و صراحت کافی بر تلخ شدن گذشت

صائب الف ص) پسته ہا را لعل می گوینت
ریبان چاک کرد و تلخ شد از چشم شوخت خواب
بر بادام ہا پسندد بہ تلخ شدن گذشت
و لہ ص) پیش جہان ترگس من تلخ می شود
این شمع را بہ ہیچ شبستان روا مدار مخفی مباد کہ در بعض
جاہا بحالت اضافت بسوی ماکولات و مشروبات
و ما یتعلق بہا ہم برد بمعنی تلخ شدن توان گرفت
و اضح باد کہ از سند آخر استعمال مصدر شدن
پیدا است (اردو) الف نیند کا ناگوار
ہونا۔ ب و ج زندگی تلخ ہونا۔ ناگوار ہونا۔
د شراب کڑوی ہونا۔ ناگوار ہونا۔ ہ عیش تلخ
ہونا۔ ناگوار ہونا۔

تلخ شنفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
شنیدن سخن ناگوار (عرفی شیرازی ص) زین
بزم نہ این بار بر آشفتم و رفتم یکی بود کہ تلخی ز
تو شنفتم و رفتم (اردو) ناگوار بات
سننا۔ سماعت کرنا۔

تلخ عتاب استعمال۔ بقول انند بحوالہ
مظہر العجائب از اسمای معشوق است مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق
قیاس (اردو) معشوق۔ مذکر۔

تلخ عیش اصطلاح۔ بقول برہان و
ملحقات جہانگیری و بحر و انند کنایہ از کسی کہ آزار
و تکروہی و مصیبتی از حوادث روزگار بدو
رسیدہ باشد مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) وہ شخص
جس کی زندگی تلخ اور ناگوار ہو۔ تلخ عیش بھی
ترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں۔

تلخک بقول برہان و جامع بر وزن زردک
(۱) تصغیر تلخ باشد و (۲) نام گیاہی است
بغایت تلخ و بعضی گویند (۳) خربزۂ تلخ کہ بعربی
حنظل و قثاء النعام خوانند و بقول بعض (۴)
کاسنی را گفتہ اند و (۵) نام گیاہ از طرفا ے

سلطان محمود غزنوی۔ صاحب جہانگیری بہ معنی
دوم و سوم قانع۔ صاحب سروری ذکر معنی اوّل
و دوم و سوم و چہارم کردہ۔ صاحب ناصری
معنی اوّل و سوم و چہارم را آوردہ (نظامی
سے) بسا حاجی کہ خود را از شتر انداخت ۞ کہ
تلگک را از ترشک باز نشناخت ۞ خان آرزو
در سراج معنی اوّل را ترک کردہ مؤلف عرض
کند کہ معنی اوّل موافق قیاس و در دیگر معانی ہم
کاف تصغیر و تحقیر باشد۔ صاحب محیط ذکر تلگک
کردہ و از ہمین صراحت مزید یعنی دوم متعذر کہ کدام
گیاہ را فارسیان بدین اسم موسوم کردہ اند۔
بخیال ما معنی چہارم و دوم یکی است و ہر چہ
صاحب محیط بر حنظل نوشتہ ما ذکرش بر شرنگ و
تشبش کردہ ایم و ہم او ہر چہ بر کاسنی گوید
ما نقلش بر انطونیا کردہ ایم (اردو) (۱)
تھوڑا سا تلخ (۲) ایک گھاس کا نام فارسی
میں تلگک ہے جس کی تعریف مزید معلوم ہو سکی
(۳) دیکھو شبدا اور تشبش (۴) کاسنی۔ دیکھو
انطونیا۔ (۵) تلگک۔ سلطان محمود غزنوی کے
ایک ظریف اور مسخرے کا نام تھا۔ مذکر۔

تلخ کام | اصطلاح۔ بقول بہار و عجم و انند
مقابل شیرین کام مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی و کنایہ از کسی کہ نامراد و ناکام باشد (ظہوری
سے) تلخ عرفان را مروت دادہ است آن چاشنی
کہ برای تلخ کامان شکر انداز ان کنند ۞ صاحب
فرہنگ فرائی صراحت خوشی کردہ یعنی آنکہ زندگی
بہ بدی و نومیدی بگذرد (اردو) وہ شخص جو
نامراد ہو جس کی زندگی ناامیدی اور ناکامی
کے ساتھ گذری ہو۔ بقاعدہ فارسی ناکام کہہ
سکتے ہیں۔

تلخ کامی | اصطلاح۔ یعنی تلخی کام مؤلف
عرض کند کہ ہمان تلخ کام کہ یائی مصدری در آخرش
مرکب کردہ یعنی ناخوشی و ناکامی استعمال کنند۔
(ظہوری سے) تلخ کامی چہ بلائیست ز شیرین دہنان

مباد کہ در بعض اسناد بالا استعمال مصدر ساختن و سازیدن و کندن بجای کردن است عیبی ندارد کہ ہر سہ مرادف یکدیگر است (اردو) (۱) غذا کو ناگوار کرنا (۲) صورت ترش کرنا (۳) زندگانی تلخ کرنا (۴) شراب کو ناگوار بنانا۔ (۵) عیش کو تلخ کرنا۔

تلخ کمیت اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ غیاث بمعنی کمیتی کہ رنگش مائل بسیاہی باشد **مؤلف** عرض کند کہ کمیت بضم اوّل و فتح میم و سکون تحتانی بمعنی شراب انگوری و اسپ سرخ رنگ مائل بسیاہی است و ما این لغت را طبع آزمائی غیاث و بی غوری نقل نگارش داشتیم۔ از آنکہ تلخ بمعنی سیاہ ہم بجایش گذشت سرخی را کہ با لفظ تلخ مرکب کنند مقصود از آن رنگ مائل بسیاہی باشد چنانکہ سرخ تلخ و سبز و زرد تلخ و امثال آن ہیچ خصوصیت با لفظ کمیت ندارد کہ بر کمیت اصطلاحی قائم کنیم (اردو) وہ چیز یا شراب یا گھوڑا جو سرخی کے ساتھ سیاہی مائل ہو جیسے کمیت

تلخ گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تلخ شدن است (شاہی سبزواری ہ)

ز چندان کام جان شیرین شدہ از ذوق دشنامش
نگردد تلخ اگر زہر اجل ریزند در کامش

(اردو) تلخ ہونا۔

تلخ گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی حاصل کردن چیزی کہ تلخ است و از سندش استعمال مصدر گیردن پیداست کہ بجایش می آید (طالب آملی ہ)

دشنام خلق را ندہم جز دعا جواب
ہم چون ابر تلخ گیرم و شیرین عوض دہم

(اردو) تلخ چیز لینا۔

تلخ گشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تلخ شدن است (شفائی اصفہانی ہ) جرعۂ

کز حسرت آن تلخ کامش گشته بود ؎ گر پشیمان گشته بی تربت فرہاد ریزد ؎ (اردو) دیکھو تلخ شدن۔

تلخ گفتار اصطلاح ۔ بقول بہار بمعنی تلخ زبان۔ **مؤلف** عرض کند کہ گفتار تند و تیز کنندہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ سخن بہ تلخی کند مقابل شیرین گفتار (شیخ شیرازیؒ) امرد آنگہ کہ خوب و شیرین است ؎ تلخ گفتار و تندخوی بود ؎ چون بریش آمد و بلوغت شد ؎ مردم آمیز و مہر جوی بود ؎ (اردو) تلخ گفتار۔ بقاعدہ فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو سخت زبانی کرے۔

تلخ گفتن استعمال ۔ صاحب جہانگیری گوید کہ بمعنی دشنام دادن و سرزنش کردن۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است۔ صاحب آصفی از برای این سند سعدی پیش کردہ کہ بہ تلخ گفتار گذشت و ما آن را برای این درست ندانیم معاصرین عجم استعمال این می کنند (اردو) گالی دینا۔

تلخ گو استعمال ۔ بمعنی کسی کہ عادت تلخ گفتن دارد **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (ظہوریؒ) تا نباشند تلخ گویی بتان ؎ کہ می ریخت لب انگبین روید ؎ (اردو) تلخ گو بقاعدہ فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو گالیاں دے یا سخت گفتگو کرے۔

تلخ مہر استعمال ۔ بقول بحر بمعنی (۱) بدبخت **مؤلف** عرض کند کہ بکسر میم باشد۔ اسم فاعل ترکیبی و معاصرین عجم (۲) بمعنی بدخلق و تند مزاج و بی رحم استعمال کنند برای معنی بیان کردہ اش مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) بدبخت۔ بدقسمت (۲) بے رحم۔ بدخلق۔

تلخ نگاہ استعمال ۔ بقول بہار و انند بمعنی تند نگاہ **مؤلف** عرض کند کہ (۱) اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ بہ تندی و زشتی نگاہ کند و (۲) قلب اضافت نگاہ تلخ (صائبؒ) پشت لب پیمانہ ما سبز شد از زہر کہ آن ساقی بی رحم ہمان تلخ نگاہ است کہ بود ؎ (ظہوریؒ) گر

پیش مرد و غیرہ کہ آن تلخ نگاہ ہو تنگ می نیست کہ پدید آر
گس بہ تابد ؏ (اردو) (۱) تلخ نگاہ ۔ بقاعدۂ
فارسی اس شخص کو کہتے ہین جو ترش اور تلخی
سے کسی کو دیکھے ۔ بیرحم ۔ (۲) نگاہ تلخ ۔ مؤنث

تلخ نمودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ بمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی
تلخ بنظر آمدن (فغانی شیرازی ؎) آنکس کہ
ذوق بادہ برو تلخ می نمود ؏ بگذاشت جام
شربت ؏ میل شراب کرد ؏ (اردو) تلخ دکھائی
دینا ۔ تلخ نظر آنا ۔

تلخ نوازدن استعمال ۔ آواز بہ تندی و
تیزی برآوردن مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس است (عرفی ؎) نوا ز تلخ ترمیزن چو
ذوق نغمہ کم یابی ؏ حدی را تیز تر می خوان چو محمل
را گران بینی ؏ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
مصدر زدن پیداست کہ بجایش می آید و اینجا
مصدر (تلخ زدن نوا) بود کہ بجایش ترک شد
و نوازدن بافات کردہ ایم (اردو) تند آواز کرنا ۔

تلخ و ترش اصطلاح بقول بحر و برہان و جامع و
ناصری و آنند بمعنی محنت و مشقت دنیا مؤلف عرض کند کہ
موافق قیاس است (اردو) دنیا کی محنت اور مشقت ۔ مؤنث

تلخ وش اصطلاح بمعنی تلخ رو باشد مؤلف عرض
کند کہ موافق قیاس است کہ وش بمعنی تشبیہ و نظیر
و مانند آمدہ (حافظ شیرازی ؎) آن تلخ وش کہ صوفی
ام الخبائثش خواند ؏ اشہی لنا و احلی من قبلۃ العذارا
(اردو) دیکھو تلخ رو ۔

تلخہ بقول آنند و غیاث بالفتح (۱) خلط صفرا و (۲) بمعنی ظرف آن خلط کہ بہندی پتا گویند می فرماید
کہ لغت فارسی است مؤلف عرض کند کہ ہای نسبت بر لفظ تلخ زیادہ کردہ اند و موافق قیاس است
معنی اول اصل است و معنی دوم مجازش (اردو) (۱) خلط صفرا ۔ بقاعدۂ فارسی ۔ اردو
میں مستعمل ہے ۔ بمعنی صفرا ۔ صاحب فرہنگ آصفیہ نے خلط پر فرمایا ہی مذکر

تلخی چشیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ ذوق
تلخی پیدا داشتن یعنی حقیقی است (ظہوری)
تلخی ہشت کسب کمال اچشیدہ کہ بچاشنی رد آشنا
مصرعہ شکر بکام و زبان درکشیدہ ایم (اردو)
تلخی چکھنا۔ تلخ مزا حاصل کرنا۔

تلخی چشیدہ | اصطلاح۔ بقول انند راج (فرہنگ
فرنگ) یعنی محنت دیدہ۔ مؤلف عرض کند کہ شعر
غیر از محنت کشیدہ باشد موافق قیاس است
یعنی کسی کہ تلخی کشیدہ یعنی ناگواری می چشید
(اردو) محنت کشیدہ وہ شخص جو مبتلا
محنت رہ چکا ہو۔

تلخی داشتن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ
بحالت ناگواری تلخی بودن است پیش کردہ ما
استعمال مصدر ما بینان پیدا است کہ می آید ببینید
نصیر بادی (ص [illegible]) گفتہ شعر ناقل تا ابد [illegible]

نیست و چون گل تر باک تلخی در کفن داریم ما
(اردو) ناگواری کی حالت میں ہونا۔
مبتلائے تلخی ہونا۔

تلخی دیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند
کہ یعنی مبتلای تلخی و ناگواری شدن است
و از سند پیش کردہ اش استعمال مصدر بینان
پیدا است کہ می آید (کمال خجندی ص [illegible]) نہ بینی تلخی
جان کندن آنکس کہ لعل جان فزایت را ببیند
و البتہ از کلام ظہوری استعمال این پیدا است
([illegible]) ہیچ تلخی ندید طالع شور کہ ذخیرہ [illegible]
بکام نکرد (اردو) تلخی اور ناگواری میں
مبتلا ہونا۔

تلخی شکستن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این با الف بہار کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ یعنی دفع کردن و شدن تلخی و ناگواری
باشد اگرچہ استعمال پیش نشد ولیکن شعرا میرزا

شد سخنم شیرین تر کو (اردو) مبتلای تلخی ہونا۔

تلخی گذشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند که تا مدہ حال شدن تلخی است (سعدی ؎)
از آنجا که تلخی که بر من گذشت بود با غم چیزی او روز
شیرین بگذشت (اردو) تلخی گذرنا۔ تلخی عائد حال ہونا۔

تلخی یافتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (قاآنی شیرازی ؎)
می توان گفتن که نتوان یافت در ہمہ جام تو
آنقدر تلخی که فریاد از کند حلاوت کشتہ
(اردو) تلخی پانا۔

تل زریخ | اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی آتش و انگشت دان۔ مؤلف عرض کند که (تل زریخ) بجائش گذشت و صراحت معنی زریخ ہم در آنجا کردہ ایم که جوہریست کانی و تل بمعنی تودہ است پس این مرکب را معنی مرادف آن دانیم یعنی انگشت زغال افروختہ۔ صاحب بحر در معنی این چیزی کردہ دیگری از محققین با فرہنگ بیدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم محققی باید که تل بمعنی اندیشہ رنگ مذکور شدہ و معنی لفظی این ابستہ جوہریست و کنایہ باشد از انگشت افروختہ۔ فارسی قدیم باشد معاصرین عجم بزبان ندارند (اردو) دیکھو تودہ زریخ۔

تلسک | بقول برہان و جامع و رشیدی بکسر اول و ثانی و سکون سین بی نقطہ و کاف خوشہ انگور را گویند که جزو خوشہ بزرگ است یعنی خوشہ بزرگ چسپیدہ است خان آرزو در سراج بکسر اول و فتح ثانی نوشتہ گوید که این تصحیف است و صحیح بنون نلسک چنانکہ می آید۔ مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان و مبدل نلسک دانیم یا آن را مبدل این که نون بہ تا بدل شود چنانکہ ناکاچ و تاکاچ نابین چنانکہ تگو و نگو قول صاحب جامع را که خوشہ

صاحب زبان است معتبرتر از زبان آرزو دانیم (اردو) انگور کے خوشہ کا ایک چھوٹا حصہ۔ مذکر

تل سلطان اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان موضعی است که مابین آن و حلب یک منزل راہ است **مؤلف** عرض کند که باشد که بر بلندی واقع باشد و از بانیان آن کسی باشد که سلطان نام دارد و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال که وجہ تسمیہ این بوضوح نرسیدہ است (اردو) تل سلطان ایک موضع کا نام جو نزدیک حلب سے ایک منزل پر واقع ہے۔

تل شدن استعمال۔ بمعنی پشتہ شدن و بصورت پشتہ واقع شدن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشد (ظہوری سہ) جستہ تا برق غمش تل شدہ خاکستر دل بہ بیم آنست که دود جگری برخیزد (اردو) ٹیلہ ہونا۔

تلطف بقول بہار نرمی نمودن و مہربانی کردن **مؤلف** عرض کند که بفتحتین و ضم لام مشددہ لغت عرب است۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر فارسی مرکب سازند که در ملحقات می آید (حافظ شیرازی سہ) آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است با دوستان تلطف با دشمنان مدارا (اردو) تلطف بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ مہربانی عنایت کرم

تلطف دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی یافتن مہربانی و کرم است (ناظم ہروی سہ) ولی در پردہ توفیق یوسف بود و ہرچند می دید این تلطف بود (اردو) مہربانی پانا۔

تلطف کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی کرم و مہربانی کردن است (حافظ سہ) از شرم در حجابم ساقی تلطفی کن باشد که بوسہ چند بر آن دہان توان زد مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر گذشتن پیداست که بجای خویش می آید (اردو) تلطف کرنا۔ کرم کرنا۔ مہربانی کرنا

تلغراف | بقول رہنما بجواله سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار تار برقی را گویند صاحب بول چال
هم ذکر این کرده صاحب سواء السبیل این را معرب تلیگراف فرنساوی داند **مؤلف** عرض
کند که تلیگراف به تای هندی و کاف فارسی والف انگلیسی است فارسیان این را به تبدیل تای
هندی به تای عربی و تبدیل کاف فارسی به غین معجمه و حذف یا معرب کرده باشند و جا دارد
که معرب بگوییم که معاصرین عجم هم استعمالش کرده اند (اردو) ٹیلیگراف انگریزی اسم مذکر. تار برقی

تلف | بقول بہار با لتحریک (۱) نیست شدن و بجای بمعنی ضائع شدن و خراب شدن صاحب [illegible]
برہان گوید که (۲) بمعنی آن ثفلی که بعد از خوردن انگور و امثال آن بجائی بماند **مؤلف** عرض کند که
لغت عربی است بفتحتین بمعنی هلاک شدن کذا فی المنتخب فارسیان بمعنی مجازی استعمال کرده اند که
مفرس باشد و استعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید و بمعنی دوم هم مفرس دانیم که در عربی
و ترکی بدین معنی نیامده (اردو) (۱) تلف بقول آصفیه عربی اسم مذکر ضائع برباد
خراب رائگان (۲) وه فضله جو انگور کھانے کے بعد ظرف میں باقی رہ جاے مذکر۔

تلف شدن | استعمال صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که
بمعنی ضائع شدن است (الہی ہمدانی ـه)
خون جگر تلف شد و ذوق گریستن کشد و از
مژه ام بجای اشک آبله های پای ما (اردو)
تلف ہونا۔ ضائع ہونا۔

تلف کردن | استعمال صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که
بمعنی ضائع کردن است (صائب ـه) از شرر
مهری آتش شوقم فسرده است کز روغن تلف
کردن چراغ که مرده است چو شمعی بیاد که از سعد
بالا استعمال مصدر گشتن پیداست که بجایش می آید

(اردو) تلف کرنا۔ ضائع کرنا۔

تلف گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تلف شدن است (ملا جامی ؎) تیغ ز آسیب تو گردد تلف ہمانست در آید چو ویسی بکف۔ (اردو) دیکھو تلف شدن۔

تلف گشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تلف گردیدن است (شفائی اصفہانی ؎) گر نمی بودم تلف گشت غمہای جہان بسمرقی چون بخت من آشفته چه شد ساختند۔ (اردو) دیکھو تلف شدن۔

تلقین بقول بہار فہمانیدن و سخن فرا زبان کسی دادن می فرماید که با لفظ دادن و کردن و گرفتن و یافتن مستعمل مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر قاف کذا فی ا... فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این می کنند و با مصادر فارسی مرکب ہم کرده ... می آید (اردو) تلقین۔ بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث۔ تعلیم دینا۔ سمجھانا۔

تلقین دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که فہمایش کردن و آگاهانیدن (حافظ شیراز ؎) حدیث آرزومندی که در این نامه ثبت افتاد ہمانا بی غلط باشد که حافظ داد تلقینم۔ (اردو) تلقین کرنا۔ سکھانا۔ الہام دینا۔

تلقین کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف ہمان تلقین دادن است که گذشت (سلمان ساوجی ؎) زبان سوسن آزاده سخن آید چو اگر کنم ثنای تو اش تلقین۔ تلقین بمعنی تعلیم ساده که از سند بالا استعمال گفتن پیداست که گنجایش می آید (اردو) تلقین کرنا۔ دیکھو تلقین دادن۔

تلقین گرفتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حاصل کردن اطلاع و آگہی است (کمال سنجندی) خطا سبزت ترسخ دارہ پروانہ آموختہ چوکہ طوطی گیرد از آئینہ تلقین چو (شفیعی) ببا دکہ سند با الاستحقاق بدید گیرد این است کہ بجالیش می آید (اردو) تلقین پانا۔ آگاہی حاصل کرنا۔ اطلاع پانا ۔

تلقین نمودن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تلقین کردن است (اشرف عالی شیراز) ساکنان شیراز راجمع نمودہ او امر و نواہی و مواعظ و مسائل یقینی تلقین نمودہ شد ۔ (اردو) دیکھو تلقین کردن ۔

تلقین یافتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تلقین گرفتن است (سفری نیشاپوری ص) آن دین و شرع زہی یافتہ تعلیم و دیج و شجاعت زبالا یافتہ تلقین (اردو) تلقین پانا ۔ دیکھو تلقین گرفتن ۔

تلک بقول برہان بفتح اول و ثانی و سکون کاف (۱) کسی را گویند کہ بلغش بسیار کند و پیدا شدہ و (۲) در جای دیگر بلت برکندہ نوشتہ بودند بفتح بای ابجد و کاف واللہ اعلم و بفتح اول و سکون ثانی (۳) بمعنی تلخ کہ ضد شیرین است و (۴) زر و رق را نیز گویند۔ و طلق معرب آنست و (۵) نوعی از قماش ہم ہست و بضم اول و سکون ثانی (۶) غلہ باشد کہ آن را لوبیا خوانند و بکسر اول و فتح ثانی (۷) جامہ پشواز و آستین کوتاہ و (۸) درخت سیب صحرائی کہ بیونانی زعرور و بعربی قوتلاشحات نام دارد و بکسر اول و سکون ثانی (۹) بخیل ترو تازہ ۔ صاحب جہانگیری نسبت معنی اول صراحت کند کہ کسی کہ بلغش پاگندہ باشد و بمعنی سوم و ششم نسبت متفق

کے بعد رخسار رہن پر رکھ لیتے ہیں (الخ) (۲) وہ شخص جس نے اپنی مونچھ کو اکھیڑا ہو (۳) تلخ کڑوا (۴) دیکھو ابرک (۵) ایک خاص قسم کا کپڑا جس کی تعریف کامل معلوم نہ ہو سکی۔ مذکر۔ (۶) اوسپار۔ دیکھو رادہم (۷) پیشواز۔ دیکھو پیشواز (۸) جنگلی سیب۔ دیکھو ازوف (۹) ادرک بقول آصفیہ فارسی ہم ... ایک قسم کی جڑ جسے سکھا کر سونٹھ بناتے ہیں اور آپ ہی نے سونٹھ پر فرمایا ہے۔ ہندی ہم ... سونٹھ۔ سونٹھی ادرک۔ زنجبیل۔ (۱۰) ایک پیمانہ۔ مذکر۔

ملکان بقول ناصری نام جائی است در خراسان که معدن تلک در آنجا ظاہر شده و چنین جائی است در قزوین که اول تلک در آنجا یافته شده و ہر دو را معرب کرده طالقان خوانند و ہر دو مشہور اکنون بتقریب اشتباه افتاده است اند نقل نگارش ما **مؤلف** عرض کند که تیار دشت الف و نون نسبت به تلک این ہر دو مقامات را موسوم کرده ملکان ابرک دارد (اردو) طالقان خراسان اور قزوین میں دو ایسے مقامات کا نام ہے جن میں ابرک کی کان ہے۔ مذکر۔

تلگراف بقول بہار عجم انگریزی نامہ ... شاہ قاجار مرادف تلغراف گذشت صاحب بول چال ہم بجز الہ معاصرین عجم ذکر این کرده صاحب سخندان پارس ذکر این نموده می فرماید که گاہے فارسیان استعمال مخفف این ہم می کنند چنانکه گویند که ہشت روز است خط نوشته بودم جواب نیامد ناچار امروز تیل زده ام یعنی تلگراف فرستاده ام **مؤلف** عرض کند که تلیگراف لغت انگلیسی است و در محاوره معاصرین عرب معرب آن تلغراف بحذف و تبدیل است۔ فارسیان آن را معرب کرده اند یعنی بتبدیل تای ہندی بفوقانی و حذف تحتانی کاف فارسی را بجای خود قائم داشتند آنچه صاحب سخندان گوید صراحت از بتیل زدن می آید (اردو) دیکھو تلغراف۔

تلگرافچی اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار مہتمم تار برقی را گویند کہ کاروبار این می کند۔ مؤلف عرض کند کہ از قبیل بندوقچی و باورچی است بہ ترکیب چی کہ لغت ترکی زبان است (اردو) تار برقی کا مہتمم۔

تلگراف خانہ استعمال۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار گوید کہ مکانی برنام است کہ دران کاروبار تار برقی می شود۔ صاحب بول چال ہم ذکر این بحوالۂ معاصرین عجم کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است مرکب اضافی مقلوب (اردو) تارگھر۔ مذکر۔

(الف) تلمبہ (ب) تلمبہ چی (ج) تلمبہ فوارہ الف بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار آلہ کہ بوسیلۂ آن آتش را آب زنند و فرو نشانند و ب کسی کہ اہتمام آن آلہ کند۔ صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ و صاحب روزنامچہ بحوالۂ سفرنامۂ مذکور ج را بمعنی فوارہ آوردہ کہ ازان آب زنند۔ مؤلف عرض کند کہ الف را اسم جامد فارسی جدید دانیم و ب و ج مرکب۔ آن معاصرین عجم این را بفتحتین و فتح موحدہ مشددہ می خوانند۔ (اردو) الف فیرانجن۔ مذکر۔ وہ آلہ جس سے آگ بجھاتے ہیں (ب) فیرانجن کا مہتمم (ج) فیرانجن کا پمپ۔ مذکر۔

تلمن بقول برہان بفتح اول و سکون ثانی و میم مکسور بنون زدہ۔ نقلی آدمی و حیوانات دیگر۔ می فرماید کہ لغت زند و پازند است و ترجمۂ عربی آئین الف۔ صاحبان ناصری و آنند بحوالۂ برہان ذکر این کردہ اند و صاحب جہانگیری ہم در ملحقات آوردہ۔ مؤلف عرض کند کہ تل بمعنی اوست یعنی پشتارہ و تن ہم در فارسی زبان بمعنی تودۂ ہرچیز

می آید و بمعنی سوراخ وسط شاهین ترازو هم. پس این اسم مرکب معلوم می شود از
تِل و مِن (اردو) ناک. مؤنث۔

تلمیح بقول انند بر وزن تفعیل لغت عرب است بمعنی نگاه سبک کردن بسوی چیزی
و باصطلاح اهل معانی اشارت کردن در کلام بقصه یا آوردن اصطلاحات نجوم و موسیقی
وغیره یا آیات قرآن مجید یا احادیث وغیره **مؤلف** عرض کند که در فارسی زبان بجای این
معنی اصطلاحی لغتی دیگر نیست ازینجاست که ما این را جا داده ایم (اردو) تلمیح بقول
آصفیه عربی۔ اسم مؤنث۔ علم بیان کی اصطلاح مین کسی قصه وغیره کا کلام مین اشاره کرنا۔

تلمیذ بقول بهار بر وزن تعویذ شاگرد می فرماید که بالکسر معرّب و تلامذه و تلامید جمع آن
صاحب انند گوید که تلمیذ فارسی است و عربی فصیح نیست و لهذا صاحب قاموس ذکرش ا
نکرد و صاحب سراج السبیل که محقق معربات است ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که اسم جا
فارسی زبان است و صاحب منتخب هم این را فارسی گوید عجب است از محققین فارسی زبان
که این را ترک کرده اند ازینکه زحمت تحقیق را برنداشتند (اردو) تلمیذ بقول آصفیه
عربی۔ اسم مذکر۔ شاگرد۔ طالب العلم۔

تلمیس و جلمیس بقول ناصری بپارسی قدیم سریانی نام دو پسر گلشاه یعنی آدم بوده
بعربی قابیل و هابیل خوانده اند و دو دختر را که یکی بکیبار و دیگری اکیمیار نام داشتند بدین دو برادر
داد. اکیمیار که به تلمیس رسید خوب تر ازان بود که به جلمیس داده شد بنابرین جلمیس از راه
غرض نفس بوقتی که تلمیس بخواب رفته بود سنگی بر سرش زده او را بکشت و آدم بزبان سر

سریانی ہابیل شعر و ار مرثیتی فرمود و مضمون او ابعرب ابن قحطان بعربی ترجمہ کردہ مشہور است و می شاید کہ این چہار نام سریانی باشد از لغت وسا تیر نقل کردہ شد **مؤلف** عرض کند کہ قول ناصری کہ محقق زبان خود است اعتبار را شاید (اردو) تمیس تلیس فارسی قدیم میں آدم کے دو لڑکوں کا نام ہے جن کو عربی میں قابیل و ہابیل کہتے ہیں۔ مذکر۔

تلندہ بقول برہان و جہانگیری و جامع و انند و مؤید بفتح اول و دوم با نون بر وزن نبیرہ کج زبان را گویند یعنی شخصی کہ درست تکلم نتواند نمود و او را بعربی فافاۃ خوانند خان آرزو در سراج گوید این بحوالہ برہان کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مقصود محققین بالا لغزش در زبان است یعنی لغزش کنندہ در زبان کہ سخن صاف ادا نتواند کرد و این ظاہر اسم فاعل معلوم می شود از مصدر تلیدن کہ بقول صاحب رہنما بمعنی لغزیدن بجایش می آید محققین بالا از تحقیق آن غافل ماندہ و اسم جامد خیال کردند (اردو) کج زبان صاف گفتگو کرنے والا۔

تلنک بقول ناصری و برہان بفتح اول و نون و سکون ثانی و کاف دیدہ شبیہ بشفتالو **مؤلف** عرض کند کہ باعتبار ناصری این را اسم جامد خوانیم صاحب محیط ذکر این کردہ و تلید علیہ از تعریف مزید قاصریم مخفی مباد کہ ہمین لغت بکاف فارسی ہم آمدہ و صاحب جامع آن را بمعنی شفتالو بکاف عربی نوشتہ ایم ما اینجا ہر دو را تسلیم کردہ ایم (اردو) ایک میوہ کو فارسی میں تلنک کہا ہے جو شفتالو سے مشابہ ہوتا ہے۔ مذکر۔ دیکھو تلنگ۔

تلنک بقول جامع بر وزن بزرگ بکاف عربی (۱) بمعنی حاجت و خواہش و نیاز چہ تلنگی بمعنی خواہش کنندہ باشد و (۲) ہم بر وزن انگشتک [illegible] ...

زدن انگشت باشد بر دف و امثال آن و (۴)
خوشه کوچک انگور که بر خوشه کلان چسپیده بود
که به این معنی تلنگ هم آمده بکسر اول و فتح دوم
(۵) نام ولایتی است از ملک دکن و (۶) میوه
شبیه به شفتالو صاحب ناصری ذکر معنی اول و
سوم و چهارم و پنجم به کاف فارسی کند صاحب
مؤید قلمی بکاف فارسی بر معنی اول قانع صاحب
برهان به کاف فارسی به ذکر معنی اول و سوم و چهارم
و پنجم معنی دوم را ترک کرده صاحب جهانگیری
هم بکاف فارسی برای معنی اول از سوزنی سند
آورده (سه) خبر کرد انگشت که به خبر کرده از
تلنگ طوک تا بخراب بوده برای معنی سوم از شیخ
مجمی عراقی (سع) آنجا که چرخ است من از
ضرب تلنگ او آتش زنند از شوق در آن راه
شلنگ او رفتیم و رسیدیم و گرفتیم تنگ او
آن حلقه که بر در از دست تکیه بست چنگ او
هم او ذکر معنی چهارم و پنجم هم کرده صاحب
سروری هم بکاف فارسی جائی به ذکر معنی اول
و پنجم قانع و گوید که مردم بمعنی پنجم تلنگانه نیز گویند
(امیر خسرو (سع) اسپ همه تند گشتم از تلنگ
و پیل همه مست شاخم ز بنگ بجای دیگر
ذکر معنی سوم و چهارم بجا آید فرهنگ کند صاحب
رشیدی هم بکاف فارسی ذکر معنی اول و سوم
و چهارم و پنجم فرموده و آرسته به کاف فارسی
نسبت معنی سوم می طراز ذکر بسر انگشت نواختن
دف است در دائره و مرادف کوک نیز (یعنی
هم آهنگ کردن سازی را با یکدیگر و موافق
ساختن آوازهای تارها و اصوات) (میر نجات
(سع) از بخت شلنگ است حریفان دستی که
تنبک با تلنگ است حریفان دستی با [illegible]
[illegible] (۷) ور وشندی و صاحب مذاق (والہ)
تو که از اهل تلنگی بر اسباب نیاز با تلنگی مکن و
بهر حریفان بنواز به و در آخر همه ذکر معنی اول
هم فرموده خان آرزو در سراج ذکر معنی اول

وسوم بکاف فارسی کند و بہ ذکر معنی چہارم گوید
کہ ملا ہیرا ہمایون تلنگ بہر دو کاف کہ بمعنی تخم دانۂ
انگور بہ گزشت کہ آن را تلنگ و تلنگ خوانند و
بذکر معنی پنجم گوید کہ تحقیق آنست کہ تلنگ در
اصل ہندی تی لنگ است یعنی ملک مذکور و اہل
ملک خصوصاً برہمن آن ملک و تلنگانہ مخصوص نام
ملک مذکور است و کلمہ آنہ در ہندوستان برای
نسبت چنانکہ راجپوتانہ و این نیز قریب بہ فارسی
است از عالم توافق لسانین مؤلف عرض
کند کہ بیچارہ در چراغ ہدایت بذیل (تلنگ
دائرہ) ہم ذکر معانی این کردہ و معنی ہفتم بیان
کردہ و ابستہ را ہم ہمدر انجا آوردہ بخیال
ما این اسم جامد فارسی زبان بکاف فارسی و عربی
ہر دو است و بہ اعتبار صاحبان تحقیق کہ بعض آن
اہل زبانند ہمہ معانی را تسلیم کنیم و مقصود معنی
سوم جز این نباشد کہ امتحان صدای دف و دائرہ
است بہ انگشتان (اردو) (۱) حاجت
خواہش۔ مؤنث (۲) وہ لڑکا جس کے ڈاڑھی
مونچھ نہ ہو۔ امرد۔ مذکر (۳) ڈھول یا دائرہ
کا امتحان انگلیوں کے ذریعہ سے۔ مذکر۔ (۴)
انگور کا چھوٹا خوشہ جو بڑے خوشہ پر ہو۔ مذکر
(۵) تلنگانہ۔ مذکر۔ دکن کے ملک کا وہ حصہ جس
میں تلنگی بولی جاتی ہے۔ (۶) دیکھو تلنگ (۷)۔
وروہندی۔ مؤنث۔

تلنگانہ بقول بہار بمعنی (۱) گدا یا نہ جیسا صاحبان
سروری و رشیدی بذیل تلنگ ذکر این بمعنی (۲) دو
ولایتی از ملک دکن کردہ اند یعنی مرادف معنی
پنجم تلنگ۔ خان آرزو و سراج بذیل تلنگ [illegible]
کہ تلنگ در اصل ہندی تی لنگ است یعنی
ملک مذکور و اہل ملک خصوصاً برہمن آن ملک و
تلنگانہ مخصوص نام ملک مذکور و کلمہ آنہ در
ہندوستان برای نسبت است در ملک۔
چنانکہ راجپوتانہ و گوندوانہ و این نیز قریب بہ
فارسی است از عالم توافق لسانین و تلنگیانہ [illegible]

تلنگ بمعنی گدایانہ **مؤلف** عرض کند کہ معنی اوّل
را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم و اگر پیش شود اینرا
را مخفف تلنگیانہ دانیم کہ گنجایش می آید و آنچہ
خان آرزو نسبت معنی دوم در بیان ماخذ طبع آزمائی
کردہ کہ آنہ را لفظ ہندی برای نسبت دانستہ فضولی
اوست آنہ کلمۂ فارسی زبان است کہ افادۂ معنی
لیاقت کند چنانکہ شاہانہ و مردانہ پس فارسیان تلنگ
را بترکیب آنہ تلنگانہ کردند و اہل ہند باتباع فارسیان
بعض الفاظ ہندی را ہم با آنۂ فارسی مرکب می کنند
کہ این قسم عمل در بسیاری از الفاظ ہندی است
(سعدی سلہ) قبای تلنگانہ بر تن کنند ؏ چو بد فعل خویش
جامہ زن کنند ۞ (اردو) (۱) دیکھو تلنگیانہ کے
پہلے معنے (۲) دیکھو تلنگ کے پانچویں معنے ۔

تلنگبین بقول برہان و جامع بر وزن و
معنی ترنجبین است و آن داروئی است شیرین
و مانند شبنم بر خار شتر می نشیند صاحب جہانگیری
این را مرادف ترنگبین گوید کہ گذشت ۔ صاحب
سروری از نزاری سند آوردہ (ب) در سوالش
سجا زلیت عجب چو زہر اگر با تلنگبین باشد کو
مؤلف عرض کند کہ خان آرزو در سراج
درست گوید کہ ترنگبین کہ گذشت اصل است
و این مصحف اوست چنانکہ آوردند والعہدة (اردو)
دیکھو ترنگبین ۔

تلنگ دائرہ اصطلاح ۔ خان آرزو
در چراغ ہدایت گوید کہ (۱) دائرہ و غیر آنست
کہ دائرۂ دف را بہ انگشتان زنند تا صدا بر آید
و (۲) بازئی است کہ طفلان خطی کشیدہ مہرہ
بازی کنند و مہرہ ہر کہ از ان بر آید برد اند و ست
(اشرف سلہ) بر خاست چو ساز در میان آدم
چو کرد دم تلنگ دائرہ بر و نقش چو زلہ بردارش
بہار نسبت معنی اوّل می فرماید و تعریفش بہتر از
استاد و یعنی آوازیکہ از دائرہ بہ نواختن بر آید
و دیگر معنی دوم ہم کند و (۳) بالکسر بمعنی زدن
دائرہ دف بانگشتان تا صدا از وی بر آید ۔

وہر دو محققین بالاگویند کہ از اہل زبان بہ تحقیق
رسیدہ کہ (بہ تلنگ دائرہ کار کردن) کنایہ از کار
بہ آسانی کردن است چنانچہ از کلام اشرف ہم
مستفاد می شود **مؤلف** عرض کند کہ محقق نادر
وبہار زآنہ برد از ہر دو این مصدر مرکب را
از کلام اشرف پیدا کردہ اند و ما این را قبول
داریم سند اشرف متعلق بمعنی اوّل و سوم می توان
مخفی مباد کہ مقصود بہار از معنی سوم حاصل بالمصدر
باشد نہ مصدر و این مرکب اضافی است تلنگ
در ینجا بمعنی مطلق صدا است ۔ و برای معنی دوم
سند استعمال می خواہیم کہ محققین اہل زبان و دیگر
اہل تحقیق زبان دان ازین ساکت اند مخفی مباد
کہ معاصرین عجم در معنی اوّل و سوم حرکت و آواز
را مخصوص کنند یعنی امتحان آواز دف و ہمچنین
آواز امتحان دف و امثال آن (اردو)
(۱) ڈہول کا امتحان جو بجانے سے پہلے انگلیوں
سے تہاپ لگا کر کیا جاتا ہے ۔ مذکر (۲) ایک خاص
قسم کا کھیل ۔ مذکر (۳) ڈہول وغیرہ کی وہ آواز
جو بجانے سے پہلے بطور امتحان کی جاے ۔ مؤنث

تلنگی بقول برہان بضم اوّل و فتح ثانی (۱)
نیازمند و خواہش کنندہ و گدا را گویند و بکسر ثالث
(۲) مخفف تولنگی است کہ میان پاچہ باشد و
(۳) کنایہ از پیر امرد و ضخیم و متشش و بی باک و
غولی و توفی ہم صاحب رشیدی بمعنی اوّل قانع
و صاحب سروری سند وے از شمس الدین کوتوال
(سالہ) از تلنگی مجوی صدق و صواب چو کہ تجوید
کسی نہ آتش آب ہا ہم ادمی فرماید کہ درین ایام
(۴) بمعنی جلف و جبری ۔ صاحب مؤید ہم بمعنی
اول قناعت کردہ **مؤلف** عرض کند کہ یاے
نسبت بر لفظ تلنگ زیادہ کردہ اند و معنی اوّل
موافق قیاس است و دو معنی دوم از تولنگی لیتگی
می نماید و میان پاچہ پارچہ ایست کہ بر میان ساقہ
شود و ہمچون پاچہ ازار و ہمین است تہ لنگی و تہ لنگ
و تولنگ مبدلش و این معنی را اشتاق سندی باید

که غیر از سروری ذکرش نکند و معنی سوم مجاز است معنی دوم یافته می شود که همین باشد لباس امرد آن در عجم عموماً و معنی چهارم که جلف است مراد شاید از ظالم باشد و این مجاز معنی سوم می نماید کامر ان کس را ظالم گفتند چنانکه فارسیان یار خود را ظالم می گویند باجمله برای معنی اول و چهارم دیگر معانی را قابل نظر دانیم و بدون سند استعمال تحقیق آن نمی توانیم کرد و معنی چهارم را باعتبار صاحب سروری که محقق اهل زبانست تسلیم کنیم (اردو) (۱) نیازمند خواهشمند غرضمند فقیر (۲) ایک قسم کا شیشہ مذکر (۳) وہ لڑکا جس کی آنکھ اور موچھ نہ ہوں۔ (۴) ظالم۔

تلنگیانه بقول سروری بضم تا و فتح لام و نون دوم با کاف فارسی (۱) حاجت مندانه و گدایانه منسوب به تلنگی که گذشت می فرماید که درین زمانه به جلف و جمری اطلاق کنند منقوص از (۲) ظالمانه باشد (سراج الدین راجی ...)

شاه بشنید چون ترانهٔ او دید وضع تلنگیانهٔ او گو می فرماید که بحذف یا هم مستعمل صاحب رشیدی بمعنی اول قانع و خان آرزو در سراج هم بمعنی اول قناعت کرده **مؤلف** عرض کند که باعتبار سروری که محقق زبان خود است معنی دوم را هم معتبر دانیم و مجرد معنی جلف تقویتش به تلنگی گذشت طرز تعریفش حقیقت را ظاهر نکرد و مخفی مباد که بحسب قواعد فارسی زبان کلمهٔ آنه که افادهٔ معنی قابلیت و لیاقت کند مرکب است بلفظ تلنگی یعنی بقابلیت تلنگی و مراد از حاجت مندانه و گدایانه و لفظ گدایانه هم خوش تمثیل این است (اردو) (۱) حاجت مندانه فقیرانه۔ (۲) ظالمانه۔

تلنه بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی بضم اول و سکون ثانی و فتح نون بمعنی حاجت و خواهش و نیاز و ضرورت (کمال اسمعیل ...)
اکنون که هیچ نماند ... بازار ... رفتن ...
... تلنه ... دوم که ... ... گشته ... ...

صاحب سروری فرماید که همان تلنگ که گذشت
خان آرزو و سراج گوید که این لغت عرب است
بتشدید نون و فارسیان استعمال این بتخفیف کنند
مؤلف عرض کند که صاحب منتخب که محقق لغات
عرب است ذکر این نکرده و صاحب منتہی الارب

این را بمعنی حاجت آورده پس قول خان آرزو
قرین صواب است و جا دارد که تلنگ را هم که
بهمین معنی گذشت بر سبیل تبدیل متعلق این بدانیم
بتصرف در اعراب (اردو) حاجت۔ خواہش۔
مؤنث۔ نیاز۔ مذکر۔ ضرورت۔ مؤنث [illegible]

تلو بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری و رشیدی بفتح اول بروزن زلو
(۱) مطلق خار را گویند و بضم اول (۲) پائین تیر باشد جائیکه پی در ان پیچند و رنگ کنند و پیکان را
مضبوط سازند (انوری رافع ۱۱۲) تیر اندر قلب دشمن تا تلو گه می خلد چو نانکه در چشمش تلو۔ خان آرزو
و سراج ذکر ہر دو معنی کرده مؤلف عرض کند که ہر دو معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو)
(۱) کانٹا۔ مذکر (۲) تیر کا وہ مقام جہان پیکان مضبوط کرین۔ مذکر۔

تلوازه بقول ملحقات بیان خانه که از چوب سازند۔ در ہندی مچان گویند مؤلف عرض کند
که مچان در ہندی خانه نیست بلکه آن مقام را نام است که در دیوار خانه برای داشتن و گذاشتن
سامان قائم کنند که بعربی رف گویند دیگری از محققین ذکر این نکرده و ما این را اسم جامد دانیم
که معاصرین عجم ذکر این کنند (اردو) مچان بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ ٹانڈ۔ ٹانڑ۔
وہ تختے یا لکڑیاں جو دیوار میں اسباب وغیرہ رکھنے کے واسطے زمین سے اونچی لگا دیتے ہیں۔
مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن میں اس مقام کو بھی مچان کہتے ہیں جو کھیتوں میں چار لکڑیوں پر
قائم کرتے ہیں اور شب میں کاشتکار باغراض حفاظت بیٹھ رہتے ہیں۔

تلواسه بقول برہان بروزن چلپاسه (۱) اضطراب
و بی آرامی و بی قراری و اندوه (۲) میل بچیزی داشتن
صاحبان جامع و جہانگیری و ناصری ذکر معنی اول کرده
اند (جمال الدین اشہری ؎) زبس تلواسه کاندر
جان من بود ؛ توگفتی مردنم درمان من بود ؛
صاحب رشیدی این را مرادف تالواسه گوید
که بجایش گذشت بہار ذکر این کرده میفرماید که با
لفظ کردن و گرفتن مستعمل ـ خان آرزو در سراج
این را صحیح بفتح اول داند که مخفف تالواسه است
و بحوالهٔ رشیدی گوید که در کلام قدما نیامده و
غیر از کلام خسرو یافته نشد مؤلف عرض کند
که قول ناصری و جامع که محققین اہل زبانند برای
معنی اول سندی را ماند ہیچ ضرورت ندارد
که کلام شعرا را برای این ضرور دانیم ـ و این درست
است که این را مخفف تالواسه گوئیم که بجایش گذشت
و معنی دوم مجاز باشد (اردو) (۱) دیکھو تالواسه
(۲) خواہش ، رغبت ـ مؤنث ـ

تلواسه بودن استعمال بمعنی مضطرب بودن و
بی قراری مؤلف عرض کند که سند این از
اشہری بر تلواسه گذشت موافق قیاس است
(اردو) بی قراری رہنا ـ اضطراب رہنا ـ

تلواسه کردن استعمال ـ صاحب آصفی
ذکر این بحوالهٔ بہار کرده و از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که اضطراب و بیقراری کردن سند این
پیش نظر ما نیست عیبی ندارد که موافق قیاس است ـ
(اردو) مضطرب اور بیقرار ہونا ـ

تلواسه گرفتن استعمال ـ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که مبتلای اضطراب شدن و عارض شدن بیقراری
و اضطراب (ملا جامی ؎) آن یکی را گرفته تلواسه
که خورد و بیشتر زہم کاسه ؛ (اردو) اضطراب
لاحق ہونا بیقراری ہونا ـ

تلوسه بقول برہان بفتح اول بروزن وسوسه
مخفف تلواسه که (۱) اضطراب و بیقراری و

سند و بذکر معنی چهارم می طرازد که فرسی بیابے فارسی گفته و بحوالهٔ سروری ذکر معنی سوم و پنجم کرده و هم او در چراغ هدایت صراحت مزید نسبت معنی اول کند که اقسام دارد یک قسم آنست که جانوری در قفس انداخته بهمان قفس جانور دیگر شکار کنند. بهار بر ذکر معنی اول قانع بصراحتی که خان آرزو کرد. صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار ذکر معنی اول بدین صراحت کند که دام است **مؤلف** عرض کند که بمعنی

معانی اسم جامد فارسی زبان دانیم و تلیه که بیای فارسی بمعنی چهارم گذشت مبدل این چنانکه تخم و تخم و جا دارد که آن را هم اسم جامد دانیم و اشارهٔ این هم در انجا کرده ایم نسبت معنی اول عرض می شود که مطلق دام است بهر صورتی که سازند (اردو) (۱) دام خواه کسی شکل کا ہو جس سے جانوروں کو گرفتار کریں۔ مذکر (۲) طویلہ یا وہ مقام جہاں چارپایوں کو کہتے ہیں۔ مذکر (۳) دیکھو اتو (۴) دیکھو تلیہ (۵) سونا۔ مذکر۔ دیکھو تلا۔

تلی با قول برهان بضم اول و کسر ثانی و سکون تحتانی مجهول بمعنی (۱) دست افزار و (۲) دست افزار دان سرتراشان و حجامان باشد و (۳) کیسهٔ خیاطان که سوزن و ابریشم و انگشتوانه دران نهند و (۴) بکسر اول طلا را گویند. صاحب جهانگیری بر ذکر معنی اول و چهارم قانع و در معنی اول خصوصیت سرتراشان کند. صاحب رشیدی ذکر معنی دوم و سوم و چهارم کرده (سراج الدین راجی رح) تلی تیر تو از خون خصم رنگینست ۝ بپای مردی شنجرف احتیاجتشما نیست ۝ (حکیم سوزنی رح) ندیده تله سوزنم که سوزنیم ۝ نیم چو سوزن درزی نهان میان تلی ۝ (سعدی رح) وجود مردم دانا مثال زر تلی است ۝ که هر کجا که رود قدر و قیمتش دانند ۝ می فرماید که (۵) بمعنی تلو هم آمده که گذشت. صاحب سروری ذکر معنی اول و سوم و پنجم

کرده می فرماید که تولی باضافۀ واو هم می آید بمعنی اوّل. خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گوید که معنی دوم مجاز باشد و ذکر معنی سوم کرده نسبت معنی چهارم می فرماید که تحقیق آنست طلا در اصل به تای قرشت تلا بوده فارسیان عربی دان بطای حطی نوشتند و تلی اماله آنست و بذکر معنی پنجم گوید که می توان که واو به یا بدل شود **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد و انیم و معنی دوم مجاز معنی اوّل و معنی سوم مجاز معنی دوم و معنی چهارم بقول خان آرزو اماله تلی با اینکه عربی دانان بالف مقصوره خوانند و الف آخر را بصورت تحتانی نوشتند و معنی پنجم مبدل تلو چنانکه انگور و انگیر (اردو) (۱) استره. مذکر (۲) حجام کی دھوبٹی. مؤنث. یہہ دکن کا محاورہ ہے. وہ صندوق یا کیسہ جس میں حجام اپنا سامان رکہتا ہے. مذکر (۳) درزی کا صندوق یا کیسہ جس میں سامان دوخت ہوتا ہے. مذکر. دکن میں درزی کا اٹیم کہتے ہیں. مذکر (۴) دیکہو طلا (۵) دیکہو تلو.

تلیبار بقول برہان و جامع و رشیدی بفتح اوّل و ثالث مجہول و بای ابجد به الف کشیده بروزن خریدار. خانه را گویند که بجہت کرم پیله چوب بندی کنند تا پیله حاصل شود. صاحب جہانگیری بذکر این گوید که تلیوار هم بهمین معنی آمده (جمال گیلانی ؎) بدر و بام خانه نگذشتند به تلیبار آشنا گشتند. صاحب ناصری بذکر هر دو می فرماید که تلیار هم بهمین معنی آمده. خان آرزو در سراج می طراز د که تلیوار مبدل این است **مؤلف** عرض کند که بلحاظ معانی دوم و سوم تلی این مرکب با وار آورد قیاس کنیم که معنی لفظی این مثل صندوق حجامان و خیاطان است که خانه خانه باشد و تلیبار مبدلش که واو به موحده بدل شود چنانکه آو و آب و تلیار هم مبدلش چنانکه

ریمیز (اردو) وہ لکڑی کا خانہ دار گھر جو ریشم کے کیڑوں کے لیے بنایا جاتا ہے۔ مذکر۔

تلبیدن بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی لرزیدن **مؤلف** عرض می‌کند کہ ہمہ محققین مصادر و غیر مصادر ازین ساکت و بخیال ما مرکب است از اسم جامد تول کہ بمعنی وحشت آید بحذف واو و یای معروف و علامت مصدر دن۔ بہ اصول ما مصدر اصلی است کہ اسم جامد این لغت فارسی است و تلندہ کہ گذشت اسم فاعل این و ما اشارۂ این مصدر آنجا کردہ ایم بمعنی لفظی این بلحاظ ماخذ وحشت کردن ولیکن استعمال فارسیان معاصر بمعنی لرزیدن است کامل التصریف باشد و مضارع این تلد (اردو) کانپنا۔

تلیمان بقول برہان بروزن نریمان نام پہلوانیست ایرانی و بقول بعض تورانی صاحب جہانگیری بر پہلوان ایران قانع و صاحب جامع بر مجرد پہلوان۔ صاحب رشیدی متفق با جہانگیری و صاحب سروری پہلوان تورانی گوید۔ خان آرزو در سراج ہمزبان برہان **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ این محقق نشد ایرانی باشد یا تورانی علم است و بس و از اینکہ بقول معاصرین عجم پہلوانیست بسیار معروف ما این را جا دادہ ایم و معاصرین عجم این را منسوب بہ ایران کنند (اردو) تلیمان ایک پہلوان کا نام ہے جو ایران یا توران میں گزرا ہے۔ مذکر۔

تلیوار بقول برہان و جہانگیری و جامع و ناصری و رشیدی بروزن بمعنی تلیبار است **مؤلف** عرض کند کہ با حقیقت این ہمہ را انجا عرض کردہ ایم کہ این اصل است و آن مبدل این یا ارد[illegible]

فوقانی با میم

تم بقول برہان و جامع و رشیدی و سروری و ناصری بفتح اول و سکون ثانی آفتی است

که در چشم پیدا می شود مانند پرده و آن را بعربی غشاوه گویند (ابن یمین سه) هر کس نشان سرو قد اندرین بیند که تو بیند اگرچه در بصرش آفت تم است * خان آرزو و سراج گویند که ظاهراً تحقیق تمر است که بهمین معنی می آید. مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با و پرده عنکبوت هم درین معنی گذشت (اردو) دھندلا پن۔ مذکر۔ دیکھو پردۂ عنکبوت۔

تماشغا | بقول برہان و جامع و آنند و سراج بضم اول بروزن اماج کیسه درازی را گویند که از پارچه دوزند و یا ابریشم بافند۔ مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است۔ (اردو) ہمیانی۔ مؤنث۔ دیکھو اپر اماخ۔

تماخ | صاحب مؤید بحواله لغات فارسی گوید که گیاه تنک را گویند کذا فی بحر الطب مؤلف عرض کند که در نسخ قلمی ہمین معنی بر تمارخ نوشته که می آید و تصحیف کاتبین مطبع نولکشور بیش نیست (اردو) دیکھو تمارخ۔

(الف) تماخره | بقول برہان بفتح اول و خای نقطه دار و رای بی نقطه (۱) بمعنی هزل و مزاح و مسخرگی و ظرافت می فرماید که (۲) بسکون خای نقطه دار هم گفته اند بمعنی مطلق سخن احمقانه بیهوده و خوش طبعی و غیر آن۔ صاحب سروری در هردو معنی آورده بخای نقطه دار آورده۔ صاحبان جہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و سراج بمعنی اول قائل (حکیم ناصر خسرو سه) گر تو تماخره کنی اند چنین سفر چه بر خویشتن کنی تو ببین تماخره * بهار بمعنی اول گوید که با لفظ فرا گرفتن و کردن مستعمل۔ مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی فصیح و نامد...

(ب) تماخره فرا گرفتن | بمعنی مسخرگی اختیار کردن است (ابو الہیثم جامی سه)

ای احمق که هر که ترا دید از تحیّت بجو حالی فرا گرفت مزاح و تماخره بکو ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ

(ج) **تماخره کردن و کندن** بمعنی مسخرگی کردن است و سند این از ناصر خسرو بالف
گذشت (اردو) الف (۱) مسخرگی ظرافت، مؤنث (۲) بات، مؤنث (ب) مسخرگی اختیار
کرنا (ج) مسخرگی کرنا۔

تمارخ بقول ملحقات برهان بفتح اول و رای قرشت گیاه تنک را گویند مؤلف عرض کند
که در نسخ قلمی مؤید هم این لغت بهمین معنی یافته می شود۔ اسم جامد فارسی قدیم و اہیم (اردو)
ہریالی، مؤنث۔

تماشا بقول برهان با شین منقوطه دار بالف کشیده نظر کردن بچیزی از روی حظ یا عبرت
وارسته گوید که تفاعل مشی است در اصل تماشی بود مثل تمنّی و تعلّی و تقاضی اینجا هم یا را
بالف بدل کرده اند معنی لغوی آن با یکدیگر پیاده رفتن، فارسیان بمعنی دیدن آرند (نعمت
خان عالی ــ) جان بسر دل رفت و دل اندر دیده پرده دار شد ٭ این ها همه از بهر تماشای
تو باشد۔ خان آرزو در سراج می فرماید که بعضی از فضلا در شرح گلستان نوشته اند که لفظ
تماشا تفاعل مشی است و اصلش تماشی است و فارسیان در این قسم مصادر یا را بالف
بدل کنند از عالم تمنا پس معنی تماشا نظر به اصل لغت با یکدیگر پیاده رفتن چون یاران برای
تفرّج اکثر باهم پیاده سیری کنند در عرف بمعنی تفرّج مستعمل شده و لهذا بطرفه دیده منسوب
می شود چنانکه سعدی گوید (ع) دیده شکیبد ز تماشای باغ ٭ نقل است روزی سعد الله
خان وزیر می گفت که تماشای باغ دیدم آخوند ملا عوض وجیه گفت که تماشا خود دیدن است

پس تماشا دیدن درست نمی شود و صحیح کردیم است. سعد الله خان این را بتن بر داشت و از
آنچه در صدد تحریر یافت ظاهر شد که هر دو غلط کرده اند خطاء معترض نمایان است و خطای
معترضه بجهت آنکه تا بمعنی قول کرد هرچند تماشا دیدیم غلط باشد امّا ازان وجه که معترض گفته است
غلط نیست بلکه از وجه دیگر است مگر آنکه ساخته مجاز برده مصدر را بمعنی مفعول گیرند بحذف
ادات ایصال یعنی متفرج را ازقبیل اعتماد و اعتبار در مقام حمل مواطات چنانچه در خطابات پادشاهی
وجه تسمیه غلامان واقع شود یا از تماشا به التماشا اراده نمایند چنانکه مهالک را مرگ گویند و
نجات دهنده را حیات و این نوع مسامحات در تمہیج محاورات شائع و کسی انکار آن نمی تواند
کرد (انتهی کلامه) می فرماید که هرچند لفظ عربی است بمعنی اوّل استعمال کنند و نظیر این لفظ سیر است
که در عربی هم بمعنی رفتن است و فارسیان بمعنی مذکور استعمال نمایند چنانکه سیر و تماشا گویند و با لفظ
کردن مستعمل شود و با دیدن هرگز در اشعار اساتذه دیده نشد هرچند شارح مذکور بزور طبع
روا داشته امّا استعمال زبان دانان مخالف اوست و مراد از تفرج هم همان دیدن است
از روی غلط و مراد اخوند استعمال اہل زبان فارسی است درین صورت هیچ اعتراض بر او وارد نیست
بلکه غلط شارح است فتامّل (انتهی) هم او در چراغ هدایت می فرماید که سالک یزدی استعمال تماشا
دیدن کرده و این خالی از غرابت نیست (۵) تعجب دارد این صورت تماشا دارد این معنی ها
جهان محو تماشا و تماشائی نمی بینم * می فرماید که بعد تامّل معلوم می شود که دیدن اینجا بمعنی دریافتن است
یعنی من تماشائی دانم که چیست و حال آنکه عالم محو تماشا است. صاحب تحقیق الاصطلاحات هم
ذکر این کرده با وارسته متفق. بهار گوید که فارسیان بمعنی دیدن و هنگامه استعمال این کنند موقوف

عرض کند کہ استعمال فارسیان (۱) بمعنی نظارہ و دید است کہ حاصل بالمصدر دیدن باشد و (۲) بمعنی ہنگامہ بصورت ترکیب و صراحت استعمال در ملحقات می آید و بحث کامل تماشا دیدن بجایش بنیم (اردو) (۱) تماشا۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ دید۔ نظارہ (ظفر ؎) دکھائی دی ہمیں کیفیت کونین ہستی میں ؎ نظر آیا خدائی کا تماشا بت پرستی میں ؎ (۲) ہنگامہ۔ مذکر۔

تماشا افتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی واقع شدن نظارہ باشد و مراد از جمع غفیر جمع شدن از برای مشاہدہ و دید و تہلکہ افتادن و ہنگامہ بر پا شدن از کثرت تماشائیان (حزین ؎) قیامت شد بپا از جلوۂ نوخیز شمشادش ؎ تماشا در بہشت افتاد از حسن خدادادش ؎ (اردو) ہنگامہ برپا ہونا۔

تماشاچی اصطلاح۔ بقول رہنمای جوائد سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ہر کہ تماشا می بیند یعنی مشاہدہ و نظارہ چیزی می کند **مؤلف** عرض کند کہ لفظ تماشا مرکب شد با کلمہ چی کہ لغت ترکی است از قبیل نقارچی و باورچی کہ افادۂ معنی فاعلی کند یعنی تماشا بینندہ (اردو) تماشہ بین۔ بقول آصفیہ۔ ہر قسم کی سیر دیکھنے والا (یہہ فارسی میں اسم فاعل ترکیبی کے معنے ہیں اور انھیں معنوں میں اردو میں بھی اس کا استعمال ہو سکتا ہے)۔

تماشہ خانہ استعمال۔ بقول بہار و بحر مرادف تماشاگاہ و تماشاکدہ (صائب ؎) حسن چون تنہا شود از چشم خود دارد خطر ؎ در تماشا خانۂ آئینہ ہم تنہا مباش ؎ (خواجۂ شیراز ؎) حلقۂ زلفش تماشا خانۂ باد صباست ؎ جان صد صاحب دل اینجا بستۂ آن مو ببین ؎ **مؤلف** عرض کند کہ مکانی و مقامی کہ دران تماشا واقع شود یعنی محل تماشا (اردو) تماشے کا مقام دیکھو تماشاگاہ۔

تماشاخانۂ اوپرا اصطلاح۔ بقول صاحب
رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار یعنی
تماشاگاہی کہ دران رقص و سرود باشد **مؤلف**
عرض کند کہ مرکب اضافی است ما صراحت اوپرا
بجائش کردہ ایم کہ بمعنی رقص و سرود است
(اردو) وہ تماشاگاہ جہان ناچ رنگ ہو۔

تماشاخانۂ رسمی اصطلاح۔ بقول صاحب
رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار تماشا
گاہی کہ دران نقل تزک شاہی شود صاحب
بول چال بحوالۂ معاصرین عجم تصدیق این می کند
مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و
معنی لفظی این خلاف کنایۂ محاورۂ معاصرین
عجم است کہ زبان خود را بتاریکی می ہند (اردو)
وہ ناٹک جس مین پادشاہی تزک و حشم کی نقل ہو۔ مذکر

تماشاخانۂ سرباز اصطلاح۔ بقول صاحب
رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار میدانی
کہ دران سپاہ فوجی بازی کنند ہمچون جنگ مصنوعی
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است۔
(اردو) وہ میدان جہان فوجی کرتب
دکھائے جاتے ہین۔ مذکر۔

تماشاخانۂ کالا اصطلاح۔ صاحب رہنما
بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ تماشا
گاہی کہ بسیار تجمل و شان دارد **مؤلف** عرض
کند کہ موافق قیاس است (اردو) وہ ناٹک
جس مین شان و تجمل زیادہ ہو۔ مذکر۔

تماشادادن مصدر اصطلاحی بقول
صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ
قاچار یعنی تماشا نمودن و بمشاہدہ آوردن
تماشا **مؤلف** عرض کند کہ متعدی تماشا
دیدن است محاورۂ معاصرین عجم باشد
(اردو) تماشا دکھلانا۔

تماشادارد اصطلاح۔ بقول بحر ای لائق
دیدن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است گویند کہ سربازی فلان تماشا دارد کہ

(اشرف مازندرانی ؒ) وجد صوفی شب معراج
تماشا دارد ٭ جلوۂ تیر ورآ ماج تماشا دارد ٭
(اردو) دیکھنے کے قابل ہے۔ قابل دیکھنے
تماشا داشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ محو تماشا بودن است (مسیح کاشی
ؒ) پیوستہ بروی تو تماشا دارم ٭ دل در
حرم آن لالۂ شہلا دارم ٭ مخفی مباد کہ سند بالا
تعلق بمصدر وادیدن است کہ گنجایش ہمی آید
(اردو) محو تماشا ہونا۔

تماشا دیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی نظارہ کردن است (سالک یزدی
ؒ) تعجب دارد این صورت تماشا دارد
معنی ٭ جہان محو تماشا و تماشائی نمی بینم ٭ مخفی
مباد کہ سند بالا استعمال مصدر بعید ان پیدا
نگردد ہمی آید خان آرزو در سراج بذیل تماشا

گوید کہ تماشا دیدن ہرگز در اشعار اساتذہ دیدہ
نشد۔ ما بحث کاملش بذیل تماشا نقل کردہ ایم
وہم او در چراغ ہدایت بذیل تماشا می نویسد کہ
در کلام سالک یزدی (تماشا دیدن) را دیدہ ام
و این خالی از غرابت نیست لیکن اید تأمل معلوم
می شود کہ دیدن اینجا بمعنی یافتن است یعنی مست
تماشا نمی دانم کہ چیست حالانکہ عالم محو تماشاست
(انتہی) ما میگوئیم کہ فضولی او است دیدن درینجا
بمعنی دریافتن نیست بلکہ یافتن و مشاہدہ کردن
و نظارہ کردن ذوق زبان ندارد کہ استعمال سالک
را از غرابت پندارد۔ قائل صاحب تحقیق
الاصطلاحات بذیل تماشا کردن ذکر این کردہ
گوید کہ ترجمۂ محاورۂ ہندی است بخیال ما او ہم
ذوق سخن ندارد (شیخ حسین شہرت ؒ) بزم
اہل دنیا چون تماشا بین بتخانہ ٭ ندارم مطلبی از
دیدن می کشم ہیچ ٭ (امیر خسرو ؒ) خرم آن
روز کہ من آن رخ زیبا بینم ٭ و او کند ناز و من

از دو تماشا ببینیم ⁂ (اردو) تماشا دیکھنا۔ بقول
آصفیہ سیر دیکھنا۔ کیفیت اٹھانا۔

تماشا رسیدن | مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔
مؤلف عرض کند کہ بنظر آمدن تماشا است۔
(نظیری ؎) مجلس چو بشکست تماشا بہار بود
بزم چون نماند کسی جا بہار رسید ⁂ (اردو)
تماشا نصیب ہونا۔ تماشا نظر آنا۔

تماشا شدن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ از سندش استعمال مصدر شودن پیدا است
کہ بجایش می آید و معنی این قرار یافتن تماشا
(حالی ؎) غنچہ دلہا زشوقت ہر طرف وا می شود ⁂
گر نقاب از رخ بیندازی تماشا می شود ⁂
(بدیع اصفہانی ؎) شیشہ ہا چیدہ است بر
طاق دلم دست امید ⁂ گر فتد سنگی ز [illegible]
تماشا می شود ⁂ (اردو) تماشا ہونا۔ تماشا
قرار پانا۔

تماشا کدہ | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر
مرادف تماشا خانہ و تماشا گاہ (شوکت
؎) گلشن از بسکہ زروی تو تماشا کدہ است
چو تمکین نگہ دیدہ حیرت زدہ است ⁂ مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس ما است (اردو)
دیکھو تماشا خانہ۔

تماشا کردن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی تماشا دیدن باشد (نظیری نیشاپوری
؎) چنانکہ می گذری او تماشای چمن کردن
چو رنگ گل غنچہ در گلشن سر بار است پنداری
⁂ (اردو) دیکھنا۔ دیکھو تماشا دیدن۔

تماشا گاہ | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار مرادف
تماشا خانہ کہ جای و محل تماشا باشد (صائب
؎) از فیض سرمہ حیرت درین تماشا گاہ ⁂
یکی شدہ است بچشم آئینہ خوب و زشت مرا ⁂ مؤلف

عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تماشا
گاہ۔ دیکھو تماشا خانہ۔

تماشاگر اصطلاح۔ بقول بحر و بہار مرادف
تماشائی یعنی بیننده (ملا شانی تکلو ؎) نزد
یہ آتش نتوان رفت ہمان بہ کہ کند دور تماشا
گر گلزار تو باشیم ٭ (ملا طغرا ؎) از رنگین
بیان دیدہ دوستان ٭ مجلس تماشاگر ابوستان
٭ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است
از قبیل دادگر و صیقل گر (اردو) تماشا
دیکھنے والا۔

تماشا گذاشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ از سندش استعمال مصدر نگاریدن
پیداست و معنی این قائم کردن تماشا (عرفی
؎) بر شفق گریہ عطارد شمارہ ٭ بر ورق دیدہ
تماشا نگار ٭ (اردو) تماشا قائم کرنا۔

تماشا نمودن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤ[لف]
کند کہ جلوہ دادن و مشاہدہ کنا[نیدن]
متعدی تماشا دیدن است (شا[...]
؎) بیران سر دارد ہم سودا کہ د[...]
و پا کوبان ٭ دریایم و زجنون در ش[...]
تماشائی ٭ مخفی مباد کہ از سند
مصدر نمائیدن پیداست کہ بجا[ی]
[...]ست (اردو) تماشا دکھانا۔

تماشائی بقول بہار و وار[ستہ]
گر کہ گذشت (ملا نوعی ؎) حسـ[...]
کہ چون صورت خویش ٭ بہرہ نبـ[...]
تماشائی را ٭ (ظہوری ؎) گر[...]
پیدا تماشا رخصت است ٭ حسـ[...]
اگر خود را تماشا رخصت است ٭
غوطہ در دام نگہ خوردہ تماشائی[...]
دیدہ اگر در بن ہر مو دارد ٭
کند کہ موافق قیاس است (ا[...]

بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ سیر دیکھنے والا | نظارہ کن۔ ناظر۔

(الف) **تماغہ** | بقول بہار بالضم و بغین معجمہ کلاہ شاہین و باز و امثال آن (خواجہ عبید اللہ سانی سے) ای کردہ لبیب آہوی دل آہنگ ❊ بربستہ کمر بچین دامن بس تنگ ❊ این پردۂ سینہ بند پستان نیست ❊ مانند تماغہ ایست بر چشم پلنگ ❊ (علی رضای تجلی سے) شہباز قدر تیش چو زند بال و پر بہم ❊ شہ چرخ را بیفگند از سر تماغہ وار ❊ (ابوطالب کلیم سے) کبوتر کوبہ زنہارش در آید ❊ تماغہ از سر شاہین رباید ❊ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ ترکی و عربی نیست فارسی قدیم است و بعض معاصرین عجم ہم بر زبان دارند (اردو) ٹوپی بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ وہ تھیلی جو شکاری جانور کے منہ پر چڑھا دیتے ہیں (الماغہ)۔ (وزیر سے) وہ بدگمان ہوں کہ خط دیکھے بند کیں آنکھیں ❊ چڑھائی باز کی ٹوپی سر کبوتر پر ❊

تمام | بقول بہار کافی و بسندہ و کامل و بی نقصان و بمعنی آخر و منقضی بالفظ شدن و کردن و بمعنی تمام یافتن بالفظ گرفتن مستعمل۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ مصدر عربی است و فارسیان آن را بمعنی تام اسم فاعل استعمال کنند و ازین جہت یای مصدری فارسی بآن الحاق سازند **مؤلف** عرض کند کہ صاحب منتخب لتحقیقین بمعنی درست و درست شدن آوردہ فارسیان استعمال این ترکیب با مصادر خود بمعنی (۱) آخر و ختم و (۲) بمعنی کامل و کل ہمہ کردہ اند کہ در ملحقات می آید معنی دوم مجاز معنی اول می نماید بخیال ما مقرر است (ظہوری سے) خوبہا تمام جوش زد از شور بلبلان ❊ گلہای آتشین شرر گلخن من است ❊ (ولہ سے) ہر کہ غرض دارد امیدی براو ❊ در تمام شہر و کو تنگین نگشت ❊ (اردو) تمام بقول آصفیہ عربی (۱)

آخر ختم ۔ ۲ ۳ ، کامل ۔ بالکل ۔ سالم

تمام آن را چمن گرفته است | مقولہ
بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار
بمعنی اطراف آن مقام سبزہ زار است مؤلف
عرض کند کہ مقولہ موافق قیاس است (اردو)
اس مقام کے اطراف سبزی ہے ۔

تمام اجزا | استعمال ۔ بقول بہار و مجمع بمعنی
کامل و بی نقصان (عبدالرزاق فیاض سه)
غرت بی طالعان ہرگز تمام اجزا نبود ٭ دامنی گر
داشت این خلعت گریبانی نداشت ٭ خان
آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) کامل ۔
تمام بے نقصان ۔

تمام بر آمدن و بر آئیدن | استعمال
کامل بر آمدن است مؤلف عرض کند کہ
موافق قیاس باشد (ظہوری سه) زخود
تمام بر آیم اگر تمام بر آیم ٭ ہزار بار بسوزم
مگر کہ خام بر آیم ٭ حیف است کہ مصدر بر آئیدن
بجایش ترک شد (اردو) کامل نکلنا ۔

تمام بودن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی کامل بودن است (کمال اصفہانی
سه) خلق گویند معتبر خوردہ ٭ ہر کہ در تحقیق
تمام بودہ ٭ (اردو) کامل ہونا ۔

تمام دیدن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی تمام تر معاینہ کردن و کامل فہمیدن
و دانستن و یافتن (نظامی گنجوی سه) پدر
در خسروی دیدہ تماشش ٭ نہادہ خسرو پرویز
نامش ٭ (اردو) کامل ملاحظہ کرنا ۔ دیکھنا
کامل پانا ۔ کامل خیال کرنا ۔

تمام رس | اصطلاح ۔ بقول مجمع و بہار
قابل تا رس ۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات

صراحت فرمید کند که آنچه خوب رسیده باشد از
شراب و جز آن مقابل خیرس (صائب ؎) تمام
رس نبوده باده که کف دارد که عیب دار
بود گوهری که لف دارد؛ مؤلف عرض کند
که مرادف پخته که خامی ندارد چنانکه میوهٔ تمام
رس و شراب تمام رس، اسم مفعول ترکیبی است
(اردو) پختہ۔ پکا ہوا۔

تمام رسیدن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که سند پیش کردهٔ او از صائب همان
است که به (تمام رس) گذشت و در آن
استعمال (تمام رس) است که اسم مفعول ترکیبی
است و لازم نمی آید که او مشتقات این مصدر قائم
کنیم از اینکه استعمال دیگر مشتقات این بدین معنی در
کلام فارسیان دیده نشد۔ صاحب آصفی غور نکرد
(اردو) ناقابل ترجمہ۔

(الف) **تمام ساختن** | استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که کامل کردن و ختم کردن و به انجام
رسانیدن است (صائب ؎) خورشید در
دو هفته کند ماه را تمام؛ حسن ترا [illegible]
تمام ساخت خود از همین قبیل است ۔۔۔

(ب) **تمام سازیدن** | (ظهوری ؎)
بیان عیدی کن و در عیدگاه عشق قربان شو
که می سازد شهادت ناتمامان را تمام انجام خود
(اردو) الف و ب تمام کرنا۔

تمام شدن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که (۱) لازم تمام کردن است یعنی کامل
شدن وارد و اسناد پیش کرده اش استعمال
مصدر شودن پیداست که بجایش می آید (ظهوری
؎) چه در ترکتازی کنند اهتمام؛ شود ترکی
ترک گردون تمام؛ (کمال اصفهانی ؎)
چل روز از آن سبب گل آدم سرشته بود [illegible]

تا قصر دین نجست وجود شود تمام ۔ از سند صائب استعمال تمام شدن پیداست (ب) در خاکساری آنکه چو صائب تمام شد ۔ بر صدر اگر قرار کند آستانه است ۔ صاحب رشیدی گوید که (۲) بمعنی مردن ہم ۔ صاحبان بحر و برہان ذکر ہر دو معنی کردہ اند و از سند صائب من جہانگیری معنی دوم ہم توان گرفت ۔ خان آرزو در سراج گوید که بدان سبب که موت متمم کمالات انسانی است ازینجاست که بعضی در تعریف انسان گفته اند حیوان ناطق ثابت چنانکه شاعر گوید (ع) نشنیدہ کہ ہر کہ بمیرد تمام شد ۔ و این از جملہ تحقیقات علامہ دوانی است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) (۱) تمام ہونا (۲) مرنا ۔

تمام شہر در زیر پا افتادہ است مقولہ ۔ صاحب رہنما بحوالہ سفر نامہ ناصر الدین شاہ قاجار ذکر این کردہ گوید کہ یعنی تمام شہر بہ نشیب واقع است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) تمام شہر نشیب مین ہے ۔

تمام عیار اصطلاح ۔ بقول بہار بمعنی تمام اجزا که گذشت صاحب بحر گوید که بمعنی کامل و بی قصور (صائب ب) شود بساط جہان چون زر تمام عیار ۔ کنند کوشش اگر خلق در روائی ہم ۔ **مؤلف** عرض کند که بمعنی کامل العیار ۔ (اردو) کامل العیار ۔ وہ سونا یا چاندی جو کھری ہو ۔

تمام کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی ختم کردن است (شفائی اصفہانی ب) چون لب از قصۂ اظہار محبت واماند ۔ بزبان نگہ گرم تماشں کردم ۔ (اردو) تمام کرنا ۔ ختم کرنا ۔

تمام کشیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بالکلیہ کشیدن و ہیچ باقی نداشتن و کشیدن

بکمال است (فغانی رہ) ہزار جرعۂ فیض است
در قرابۂ عشق ؏ خوش آن حریف کہ این کاسہ را
تمام کشید ؏ (ابو رجای غزنوی رہ) کمال دولت
و بخت ہنوز نیم کش است ؏ جہان چو تیر شود در آن
اگر تمام کشید ؏ (ظہوری رہ) نفس گسیخت دلم
آہ تا تمام کشید ؏ نبود بخیۂ جگر دیدہ گریہ خام کشید
؏ (اردو) کامل کھینچنا پینا کمان ہو یا آہ و نالہ یا
جام شراب وغیرہ۔

تمام گذشتن استعمال۔ بمعنی منقضی شدن
بنا بر مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(ظہوری رہ) کارست از عمر نیمکارہ ہنوز ؏ فغان
و تمام می گذرد ؏ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
مصدر گذردن پیداست کہ بجای خودش می آید
(اردو) کامل گذر جانا۔

تمام گردانیدن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی تمام کردن است (سنائی
غزنوی رہ) از ما و خدمت ما کاری نیاید ایجان
؏ ہم تو بنا نہادی ہم تو تمام گردان ؏ (اردو)
تمام کرنا، ختم کرنا۔

تمام گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی تمام شدن است (صائب رہ) امید
بلبش داشتم ندانستم ؏ کہ این قدح بچشیدن تمام
می گردد ؏ (اردو) تمام ہونا، ختم ہونا۔
دیکھو تمام شدن۔

تمام گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
بمعنی تمام و کامل شدن (معزی نیشاپوری رہ)
گیرد بدولت تو ہمہ شغلہای نسق ؏ گیرد بہ ہمت
تو ہمہ کارہا تمام ؏ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
مصدر گیردن پیداست کہ بجایش می آید (اردو)
کامل ہونا، تمام ہونا۔

تمام گشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر کردہ

این کرده به معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که
مرادف تمام شدن است (کلیم همدانی سه) واصل
تعرف چون و چرا بسته است لب و چون ره
تمام گشت جرس بی زبان شود (اردو)
تمام ہونا۔ دیکھو تمام شدن۔

تامی صاحب تحقیق الاصطلاحات ذیل
تمام گوید که فارسیان یای مصدری فارسی
به آن الحاق سازند **مؤلف** عرض کند که
(۱) بمعنی موت و (۲) بمعنی اختتام و انجام
معنی دوم حقیقی است و معنی اول مجازش۔
تحیال یای آخره زائد است (صائب

سه) کار جهان تمامی سر گزنی پذیرد (پیش
از تمامی خود خود را تمام گردان (واله
سه) خندهٔ شادی چه می خواهی دربن تاگم
سرا چو گل تمامی عمر خود را صرف یک خمیازه
کرد (فطرت قمی سه) خال لب او قوت
تقریر نیاید (دیو این و زنه سخن عرض تمامی شعرا
برد (ظهوری سه) تمامی عمر خاشاک سر
کوی ہوس چیدیم (که نادان می کند بر شعله خس
خام جوشی را (اردو) (۱) موت مؤنث
(۲) تامی بقول آصفیه مؤنث آخر
انجام۔ انت۔

تماهیچه بقول لغات سپاهان گوشت نرم و نزار و نچه صاحب انند یکجا که مؤنث گوید
که بروزن و معنی تباهیچه باشد یعنی گوشت نرم و نچه **مؤلف** عرض کند که این مبدل تباهیچه
است چنانکه غرب و غرم و صراحت ماخذ همیا نجا کرده ایم (اردو) دیکھو تباهیچه۔

تمتع بقول بهار بمعنی بهره وری یافتن می فرماید که با لفظ بر داشتن و بردن و داشتن
و دیدن و گرفتن و یافتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که بقول منتخب بفتحتین و ضم فوقانی مشدد
مصدر لغت عرب است بمعنی فارسیان استعمال این بمعنی اسمی یعنی فائده گرفتن کرده اند

می آید (اردو) تمتع - یعنے فائدہ - مذکر

تمتع برداشتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی فائدہ حاصل کردن است و تمتع شدن (صائب ؎) نشد ز گردش نصیب تمتع گہر تمتعی که دل از خط دستان برداشت (اردو) فائدہ حاصل کرنا۔

تمتع بردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تمتع برداشتن است (مخلص کاشی ؎) جدا ز هم چه تمتع برند چون دندان بجاهشی که ز طفلی بهم برآمده اند (اردو) فائدہ حاصل کرنا۔ فائدہ پانا۔

تمتع بستن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حاصل کردن تمتع باشد مرادف تمتع برداشتن (صائب ؎) خموش باش نظر کن بطوطیان [illegible] چه قفس چه تمتع ز گفتگو بستند (اردو) فائدہ حاصل کرنا۔

تمتع داشتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی متمتع بودن است (ملا قدسی شیرازی ؎) از لذت حیات ندارد تمتعی امروز هر که وعدهٔ فردا اش می دهند مخفی مباد که درین شعر [illegible] مصدر را بدین پیداست که بجایش می آید - (اردو) متمتع ہونا۔ فائدہ یاب ہونا۔

تمتع دیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی متمتع شدن مرادف تمتع داشتن است - (صائب ؎) تمتع با کمال قرب زان رخسار نتوانم که [illegible] بیند یار و من بالا نشینم [illegible] که از سند بالا استعمال همین پیداست که بجایش گذشت (اردو) دیکھو تمتع داشتن -

تمتع گرفتن استعمال - صاحب آصفی

وذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی متمتع شدن است مرادف تمتع بردن (صائب) شد ز دولت بیدار رزق اہل سعادت ۔ تمتعی که از آن چشم نیمخواب گرفتم ۔ (اردو) متمتع ہونا۔ فائدہ حاصل کرنا۔

تمتع یافتن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی فائدہ حاصل کردن است (سعدی) تمتع ز ہر گوشۂ یافتم ۔ ز ہر خرمنی خوشۂ یافتم ۔ (اردو) فائدہ حاصل کرنا۔ فائدہ پانا۔

تمتم بقول برہان و سروری و ناصری و رشیدی و جامع بضم ہر دو فوقانی و سکون ہر دو میم (۱) قطاس باشد و آن دُمِ گاو کوہی است که سپاہیان آن را از نیزه و علم آویزند و بر گردن اسپ بندند۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید که (۲) بکسر ہر دو تا بمعنی سُمّاق است مؤلف عرض کند که بعض محققین نسبت معنی اول این لغت را بفتح ہر دو فوقانی نوشته اند و بمعنی دوم صاحب محیط ہم این را سماق گفته و بر سماق ہرچه نوشته ما نقلش بر تتری کرده ایم ولیکن تمتم بمعنی دوم خود لغت عربی است و صاحب منتہی الارب آورده البته بقول خان آرزو این را مفرس توانیم گفت اگر سند استعمال این بکسر ہر دو تا بدست آید (اردو) (۱) جنگلی گائے کی دم جو گھوڑوں کی گردن اور علم پر زینت کے لئے لٹکاتے ہیں۔ مؤنث (۲) سماق دیکھو تتری۔

تمثال بقول بہار بالکسر بمعنی پیکر و تماثیل جمع آن۔ می فرماید که با لفظ کشیدن مستعمل مؤلف عرض کند که این بالکسر لغت عرب است فارسیان استعمال این با مصادر فارسی می کنند که در ملحقات می آید و ہیچ تخصیص مصدر کشیدن نیست (اردو) دیکھو پیکر کے پہلے معنے۔

تمثال بستن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض

کنند که بمعنی نقش بستن و تصویر کشیدن (عالی شیرازی
ے) کجا بر آب بہم خوردہ کس بستہ است
تمثالی پیشتر بیست نقش تنہا صبح مشوش را ہ۔
(اردو) تصویر کھینچنا۔ نقش کرنا۔

تمثال ساختن استعمال ۔صاحب آصفی

تمثال کشیدن ذکر این کردہ از معنی ساکت

مؤلف عرض کند کہ بمعنی تصویر کشیدن و نقش
کردن مرادف تمثال بستن است (رودکی
سمرقندی ے) بہشت آئین سرائی را بپرداخت
ہ از ہر گونہ در آن تمثال ہا ساخت ہ (خاقانی
شیروانی ے) ہست از پیشانی عاشق ہویدا
حال عشق ہ می کشد چون مصور چون کشد
تمثال عشق ہ (اردو) تصویر کھینچنا۔ نقش کرنا۔

تمثال گر اصطلاح ۔ بقول برہان در
ملحقات و بہار و ہفت و مؤید صورت گر و نقاش
(شیخ شیراز ے) چنان صورتش بستہ تمثال گر
ہ کہ صورت نہ بندد از ان خوبتر ہ **مؤلف** عرض
کند کہ موافق قیاس است (اردو) مصور۔

(الف) **تمثیل** بقول بہار بمعنی نگاشتن پیکر۔ می فرماید کہ بمعنی تشبیہ دادن از کلام محسن
تاثیر مستفادی شود (ے) دین و دل رامی دہی بر باد تا دم می زنی ہ باز تمثیل کرم بر نام حاتم
می زنی ہ **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح و کسر ثای مثلثہ بقول منتخب لغت عرب است فارسیان
بمعنی مثال استعمال کردہ اند و بہمین معنی در عربی ہم استعمال است بمعنی مصدری و از
سند بالا ------------------------------

(ب) **تمثیل زدن** بمعنی مثال دادن ظاہر (اردو) الف تمثیل ۔ بقول آصفیہ
عربی ۔ اسم مؤنث ۔ مثال ۔ تشبیہ ۔ نظیر (ب) تمثیل دینا ۔ بقولہ ۔ مثال دینا ۔

تمچہ بقول ملحقات برہان بمعنی توشہ دان ۔ مرادف تنچہ **مؤلف** عرض کند کہ ظاہر الغت

تمکی معلوم می شود و سکوت دیگر محققین فارسی هم تائید خیال ما می کند ولیکن لغات تمکی از ین ساکت
چارہ نیست کہ فارسی قدیم و اہم معاصرین عجم از ین بیخبر اند (اردو) توشہ دان۔ بقول آصفیہ
فارسی۔ اسم مذکر۔ توشہ دان۔ وہ ظرف جس میں سفر کی خوراک رکھیں ۔

تمخیثا بقول برہان و جامع با خاء و ثای مثلثہ بروزن مسیحا۔ (۱) نام یکی از اصحاب کہف است و (۲) نام دعائی ہم کہ بوقت حاجت می خوانند صاحب اتند بگوید این صراحت کند کہ از لغت فارسی زبان است **مؤلف** عرض کند کہ بقول معاصرین عجم لغت ترند و پایند باشد بمعنی دوم سریانی بمعنی اول فارسی نباشد و در عربی ہم یافتہ نمی شود و باشد کہ سریانی باشد (اردو) (۱) ایک صحابی کا نام اصحاب کہف سے تمخیثا (۲) ایک دعا کہ فارسیوں نے بھی تمخیثا کہا ہے جس کی صراحت مزید نہیں ہوئی۔ مؤنث ۔

تمدن بقول آموزگار بحوالہ معاصرین عجم بمعنی تہذیب **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربی است بفتحتین و ضم دال مہملہ مشددہ بمعنی بود و باش کردن در شہر و انتظام شہر نمودن و اینکہ باشندگان شہر بہ نسبت دہاتیان صاحب تمیز می باشند فارسیان استعمال این بمعنی تہذیب کردہ اند و معاصرین عرب ہم بدین معنی استعمال می کنند پس با این استفراس تائید ہم (اردو) تمدن۔ مذکر۔ تہذیب۔ صاحب آصفیہ نے اس کو ترک فرمایا ہے مگر اردو میں انھیں معنوں میں مستعمل ہے ۔

تمده بقول برہان و جامع بفتح اول و سکون ثانی بروزن بندہ کج زبان را گویند یعنی شخصی کہ در حرف زدن زبانش خوب نگردد کہ بہ عربی فافاه خوانند خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی تمتمہ بروزن دمدمہ آمدہ و تلتمہ ہم بدین معنی گذشت و ہیچ یکی از ین سہ لغت

در کتب معتبره نیست مؤلف عرض کند که ما بتلاش حقیقت مآخذ این عرض کرده ایم و تشنۀ
سند پرسش باشد پس این را محقق شده دانیم و باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است
معتبر دانیم (اردو) دیکهو تلندہ ـ

تمر | بقول برهان و جامع بفتح اول و سکون ثانی و رای بی نقطه (۱) آب مروارید که آفتی است
در چشم و بکسر اول نیز بنظر آمده ـ صاحب جهانگیری بکسر معنی اول گوید که در بعضی از فرهنگها (۲)
آب مروارید را تمر خوانند با اول مکسور و ثانی زده ـ خان آرزو در سراج بذیل تمر که بمعنی اول
گذشت این را اصل داند و تمر را مخفف این ـ مؤلف عرض کند که طرز بیان همه محققین بالا
و رای صاحب جهانگیری ظاهر می کند که تمر را بمعنی قیمی از بیماری چشم دانند که بجز چهل سالگی
در چشم پدید آید و بدان سبب نیروی بینائی کمی گیرد و چون از پنجاه تجاوز کند آن علت خود بخود
زائل شود و بعضی از فرهنگها مرض آب مروارید چشم گویند ولیکن صاحب جهانگیری این را بمعنی
آب مروارید مطلقاً آورده که آن را معنی دوم قائم کرده ایم و همین معنی اصل این اسم جامد
است و معنی اول مجاز آن از آنکه نام مرض چشم هم آب مروارید چشم است فتأمل محققی سیاق که جهانگیری و
رشیدی و سروری هم این را بالکسر دانند و معنی متفق با برهان (اردو) (۱) دیکهو تمر (۲) دیکهو آب گوهر

تمرستان | استعمال بقول آنند و غیاث بفتحتین باغ خرما را گویند مؤلف عرض کند | که موافق قیاس است از قبیل گلستان و شبستان (اردو) کهجور کا بن ـ مذکر ـ

تمرقزک | بقول برهان بفتح اول و کسر ثانی و سکون رای بی نقطه و قاف و زای نقطه دار مفتوح
بکاف زده (۱) کلام خدا و قرآن مجید را گویند و بضم ثانی هم گفته اند و گویند که ترکی است صا

سروری می فرماید که این لغت را از فرہنگ قواس نقل کردہ ایم (عمید لویکی سے ۵) برفلک رسالتش راہ روان شرع را بہ ہریک ازین چہار رکن آیتی از تمر قرنک بہ صاحب رشیدی گوید کہ بمعنی (۲) ستارۂ قطب و مصحف مجید۔ صاحب مؤید بحوالۂ فرہنگ علی بیگی و فہرِ قواس بمعنی اوّل قناعت کردہ مؤلف عرض کند کہ شان لغت تقاضای ہمین می کند کہ لغت ترکی دانیم ولیکن عجیب است از لغات ترکی و کثر کہ این لغت را ترک کردہ اند با وجود این ما این را فارسی ندانیم (اردو) (۱) کلام اللہ۔ مذکر (۲) ستارۂ قطب۔ مذکر۔

تمر ہندی اصطلاح۔ بقول محیط العربی ہمبا را و بہ رومی قسارقو بشقین و بفارسی خرما ست ہندی و بہ انگریزی ٹمرانڈ و بہندی املی و انبلی گویند۔ درخت آن عظیم و ثمر آن در غلاف ہای باریک و پوست آن بعد رسیدن اندک صلب صدفی و سرخ می گردد و در ہند کثیر الوجود ثمر آن سرد در اوّل و خشک در دوم و بقول شیخ سرد و خشک در دوم۔ ترشی قوی آن مائل باندک قبض و گویند سردی آن تا درجۂ سوم می رسد و بعضی سرد و خشک در سوم گفتہ اند و خشکی سرخ آن زیادہ و گویند کہ شیرینی آن قریب باعتدال مائل بحرارت و آن مسہل لطیف تر از آلو بخارا یعنی ثقل آن بر معدہ و احشا کمتر از ثقل آلو بخارا است و رطوبت آن کمتر از آن و معتدل مزاج قلب حار بسردی خود و مزیل خفقان حار و قی صفراوی و مقوی معدہ مسترخی از کثرت قی و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی (اردو) تمر ہندی بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث املی کا درخت اور اس کا پھل

(۱) الف ثمرین | بقول بہار چال بمعنی قواعد است و معاصرین عجم۔ ---------

(ب) تمرینات جسدیہ | ورزش جسمانی را گویند و - - - - - - - - - -

(ج) تمرینات عسکریہ | قواعد فوج را مؤلف عرض کند کہ الف لغت عرب است

و بقول منتخب بالفتح و کسر رای مہملہ بمعنی نرم کردن و خوگر ساختن ۔ فارسیان معاصر استعمالش کہ بمعنی قواعد کردہ اند از ہمین معانی است و ب و ج مرکب توصیفی است و موافق قیاس (اردو) الف ۔ قواعد ۔ مؤنث ب ۔ جسمانی ورزش ۔ مؤنث ج فوجی ورزش ۔ مؤنث ۔

تمّار | بقول بہار آنکہ ادویہ مفردہ فروشد و در عرف ہند پنساری گویند (کمال اسمعیل ؎) تمّار کلک او را شیر اجل مجاہر ٭ عطار خلق او را باد صبا مقابل ٭ مؤلف عرض کند کہ معاصر عجم بالکسر خوانند و فارسی قدیم و حالا ہم بر زبان شان است (اردو) عطار ۔ بقول آصفیہ عربی ۔ اسم مذکر ۔ دوا فروش پنساری ۔

تمسّک | بقول بہار چنگ در زدن ۔ گویند کہ فارسیان بمعنی ما بہ التمسک استعمال کنند یعنی نوشتہ کہ بکسی دہند ہنگام گرفتن زر قرض یا چیزی دیگر از کسی تا وی عند الطلب اگر انکار کند آن دیگر را ہمان نوشتہ سند باشد برای اثبات دعوی خود (نواب امیر الامرا شائستہ خان آصفجاہی ؎) از پرسش گنہم روز حشر آخر شد ٭ تمسکات گناہان خلق پارہ کنید ٭ و فی تا کہ بتخفیف ہم آمدہ (علی خراسانی ؎) از تقاضا دیدہ اش بر آید زود ٭ ہر کہ جوید بنقص تو تمسک ٭ (ولہ ؎) دستگیری زلبس ہمی یابم ٭ کہ بصاحبت ام از ان تمسک ٭ مؤلف عرض کند کہ اگرچہ این بتحتین و ضم سین مہملہ مشدد لغت عرب است ولیکن بمعنی مستعملہ فارسی این را مفرس دانیم (اردو) تمسک ۔ بقول آصفیہ عربی ۔ اسم مذکر ۔ لغوی معنے گرفت

تمسک - وہ اقرار نامہ یا نوشتہ جو قرضدار کی سند میں قرضدار، قرضخواہ کو لکھدیتا ہے تاکہ قانونی گرفت سے نہ بچے -

تمغا بقول بہار (۱) داغی کہ بر ران اسپ و دیگر مواشی کنند گویا آنہم مہر است و (۲) بمعنی کہ بر در ہای بلاد و معابر تجار از تجار گیرند و (۳) مہری از چوب کہ بعد ضبط باج بر اجناس تجار زنند و در ملحقات مہری کہ بر روی انبار غلہ و امثال آن زنند و (۴) بمعنی فرمان سلطانی (سید اشرف ؔ) برگ لالہ است کہ افتاد در آغوش نسیم ‖ بہر یکی فلس داغ قشقہ تمغا کو (طالب کلیم ؔ) و ران از باج و از تمغا خبر نہ ‖ ز تکلیفات دیوانی اثر نہ ‖ (ظہوری کا رباعی ؔ) ریحان جنان چو خط بیاض توقیت ‖ آن چہ تمغای تو تمغای توقیت ‖ ز خفیض سر حیاتی شہرت شد ‖ خطی کہ میان نقطہ ز تمغای توقیت ‖ (والہ ہروی ؔ) دارد ز تفضل سعادت پیش تمغای قبول حق بطاعات ‖ (صائب ؔ) داغ ز ہوائی خدا داد است منشور مرا ‖ دست تمغای تجلی لالہ طور مرا ‖ و وابستہ نہ بر ہمہ معانی گوید کہ (۵) مکرر بستن شاعر مضمون خود را و از آن جہت است کہ گویا مہر خود می کند (ش) ہیچ فرقی در میان نقش نگین و تمغا نیست ‖ این ہمان معنی بود گویا کہ تمغا کردہ اند ‖ صاحب ملحقات برہان بہ ذکر معنی اول و دوم و سوم قانع مؤلف عرض کند کہ ہمین سہ معنی بیان کردہ ملحقات برہان لغت ترکی زبان است کہ صاحب لغات ترکی ذکرش کرد و فارسیان استعمال این کردہ اند و اکثر استعمال فارسی بمعنی مہر است و تمغا بمعنی سند و فرمان شاہی ہم و صراحت کامل معنی پنجم بر مصدر (تمغا کردن) می آید کہ ما از اتفاق نداریم و غلط پنداریم (اردو) (۱) وہ داغ جو گھوڑے کے پٹھے پر دیتے ہیں - مگر

(۲) دیکھو بلچ کے دوسرے معنی (۳) وہ چوبی مہر جس سے ذخیرۂ اجناس پر مٹی بچھا کر لگاتے ہیں مؤنث (۴) بادشاہی فرمان۔ مذکر (۵) شاعر کا اپنے ہی مضمون کو مکرر باندھنا کا حاصل بالمصدر اپنے مضمون کی تکرار مؤنث۔

تمغاچی | اصطلاح۔ بقول بہار و مجر آنکہ محصول را ابا ربگیری ستانند (سبتی سه) ز تمغاچی پسر دو شہ غلامی چیبن دارم با تلف شد نقد جان و حاصل باقی ہمین دارم **مؤلف** عرض کند کہ این مرکب ترکی زبان است بمعنی کہ فارسیان استعمال این کردہ اند (اردو) محصول لینے یا وصول کرنے والا اہل کار۔ مذکر۔

تمغا زدن | استعمال۔ بقول بہار و مجر بمعنی ارباب دفاتر ایران در سیدن گوشۂ فرد را امیرزا محسن تاثیر (سه) آنچہ گو از نظر افتادہ یار ہم تمغا زند ناظر شہ باطلہ بسیار دو می فرماید کہ ناظر متصدی کل کار ہا بابت پادشاہی را نام است کہ آن را در ہندوستان خانسامان گویند و باطلہ یعنی فرد باطل است **مؤلف** عرض کند کہ برو و محققین بالاسکندری خوردہ اند تمغا زدن در اینجا بمعنی مہر کردن است شاعر گوید کہ ناظر شہ بر باطلہ یعنی فردی کہ گوشۂ او دریدہ باشد و باطل شود مہر شاہی نمی کند پس یار ما کہ بسوی ما نظر نمی کند گویا سوی ما مشابہ باطلہ ہستیم و نظر یار را تمغا قرار می دہد مقصود شاعر ہمین قدر کہ مارا از نظر افتادہ مدان بلکہ فرد باطلہ دان و چشم نکردن او عادت مستمرہ است کہ بر فرد باطلہ مہر نمی کنند چیزی دیگر نیست مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر سندش پیدا است کہ بجای خویش می آید (اردو) مہر کرنا۔

تمغا کردن | مصدر اصطلاحی۔ بقول مجر و بہار نگذریستن خوردن و اگر از غیر بود در زکات با ابتذال است سند این کہ پیشتر گذشت و درین معنی

پنجم تمغا گذشت مؤلف عرض کند که از شد سید
اشرف معنی بیان کرده هر دو محققین اصلاً پیدا نیست
و نه این معنی را معاصرین عجم بر زبان دارند۔
خان آرزو در چراغ هدایت با هر دو محققین بالاتفاق
است ما می گوئیم که اهم غور بر معنی شعر اشرف نکرد
اشرف گوید که ای یار در میان رخش (که اسپ رستم
بود) و گلگون تو هیچ فرق نیست بجز آنکه بر اسپ رستم
داغ زده اند و اسپ تو بی داغ است و از اینکه
اسپ رستم ابلق و داغدار بود چنانکه از بیانات
محققین پیدا است یعنی با سرخی و سپیدی مخلوط بود
شاعر این نقص را در وی پیدا کرد و از اینکه گلگون
نام اسپ شیرین بود و همه تن سرخ رنگ او را
پر از اسپ داغدار قرار داد این است حقیقت
معنی شعر و پایه تحقیق هر سه محققین با نام و نشان که
لطف معنی شعر را نفهمیدند و برای خود معنی پیدا
کردند که هیچ یک محقق زبان دان نمی گوید اگر معنی
مضمون مکرر پیدا کرده شان را تسلیم هم کنیم
معنی شعر چه باشد غیر از اینکه خبط است فتأمل حاصل
اینکه تمغا کردن مرادف تمغا زدن است بمعنی حقیقی
چنانکه ظهوری هم گوید (ع) تخیل بیداد صد
کاوکاوی به لبت را عاقبت تمغای ما کرد
(اردو) مہر کرنا۔

تمغائی | بمعنی کسی که تمغا وصول کند مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ع)
متاع زهد و تقوی را ظهوری بهر داغ عشق
تمغائی رسانده است مخفی مباد که جا دارد که
درین شعر در تمغائی یای وحدت گیریم که بر لفظ
تمغائی آمده و تمغای مزید علیه تمغا است و لیکن
تمغائی بمعنی تمغاچی هم درست است (اردو)
وه اہل کار جو محصول راہداری وصول کرتا ہو

تمغور | بقول برہان و جامع و انند بازای معجمه بروزن مغفور پیرامون دہان و منقار مرغان
خان آرزو در سراج گوید که این تصحیف است و صحیح تمغز بیای موحده که گذشت مؤلف

عرض کند که موحده بدل شد به فوقانی چنانکه تنکوب و تنکوت و فوقانی بدل شد به میم و همین مثال اول تقسیم تبدیل است پس باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است این را مبدلش نگوئیم و جا دارد که این را قلب بمعنی تنفوز قرار دهیم که تنفوز باشد و پس ازان موحده را بمیم بدل کنیم چنانکه غرب و غرم (اردو) دیکھو تنفوز۔

تمکّن | صاحب آصفی ذکر این بحوالهٔ منتخب کرده که بمعنی جا گرفتن است. فارسیان استعمال این با مصدر داریدن کرده اند و با مصدر داشتن هم درست باشد که بمعنی جا داشتن است (ناظم هروی ـع) از گل در گلستان دارد تمکن ٭ و گرنه بوته خاریست گلمین ٭ (اردو) رہنا، مقام کرنا۔

تمکین | بقول بهار جا دادن و دست دادن در کاری می فرماید که گران سنگی از صفات اوست و لوه تمکین و لنگر تمکین هم آمده و بمعنی قدر و وقع مستعمل و با لفظ دادن و کردن و نهادن و یافتن مستعمل (ظهوری ـع) بیند تمکین و وقار است ظهوری ٭ در شادی و غم فال ز تغییر نیاورده ٭ مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر کاف صاحب منتخب این را بمعنی پای بجا کردن کسی را نوشته. فارسیان بمعنی قدر و عزت و توقیر استعمال این کرده اند و با مصادر فارسی مرکب کرده بملحقات این می آید (اردو) تمکین بقول آصفیه عربی اسم مؤنث عزت۔ توقیر۔

تمکین دادن | استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی صالت مؤلف عرض کند که عزت دادن و قدر کردن است صاحب بحر هم بهمین معنی ذکر این کرده (اثر شیرازی ـع) چهار بیت

چو برافروزد از عتاب جبین ٭ یکباره خویش فلک را بنید به تمکین ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر دهیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) عزت دینا۔ قدر کرنا۔

دوگاه به پشت چارو اندازند و بر بالای آن سوار شوند و یک لنگ بارنیز گویند. صاحبان جامع و رشیدی و ناصری مؤیدند که تنبلیت هم خوانند. خان آرزو در سراج گوید که اصل این همان تنبلیت است که می آید. **مؤلف** عرض کند که این مخفف و مبدل آنست که نون بمیم بدل شد چنانکه کبین و کبیم و سوختن و سوختم و حذف شد مرادف بگیاسا (اردو) دیکھو بگیاسا۔

تمن بقول برہان و جامع بر وزن چمن میغ را گویند و آن بخاری است تاریک ملاصق بر روی زمین و بعربی ضباب گویند خان آرزو در سراج گوید که این بخار تاریک است که در زمستان بر زمین پیدا شود **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و مرادف ترزم باشد که بجایش گذشت (اردو) کُہر۔ نگھر۔ دیکھو ترزم۔

تمنا بقول بہار بمعنی خواهش و آرزو می فرماید که تباه از صفات اوست و با لفظ آوردن در دماغ و بستن و پختن و داشتن و در دل شکستن و سوختن و کردن و یافتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است و بقول منتخب تمنی بمعنی آرزو کردن. فارسیان به تبدیل تحتانی بالف استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر فارسی کرده اند که در ملحقات می آید (ظہوری ع) گشت آن روز که تا بنده طناب رگ و پی پخته و داغ تمنای تو در سینهٔ ما (اردو) تمنا۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث خواهش۔ درخواست آرزو۔ امید۔

تمنا آوردن استعمال۔ صاحب آصفی و کسی ... [illegible] **مؤلف** عرض کند که مقصود آصفی از (تمنا آوردن) ... است (نظامی ع) تمنای گل ...

آورند؏ منظر سوی روشن چراغ آورند؏ واو خیال کرد که ازین شعر مصدر (تمنا آوردن) می برآید حالانکه نظامی لفظ تمنا را استعمال کرده است و (درد داغ آوردن) مصدر ست دیگر. آصفی به معنی شعر غور نکرد و سکندری خورد. تمنا آوردن در محاورهٔ فارسی مستعمل نیست (اردو) ناقابل ترجمه۔

تمنا بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پیش کردن و ظاهر کردن تمناست (لطفی کاذرونی ؎) با همه بوالهوسی هاگذارد همت ؏ که تمنا به در قاضی حاجات بریم ؏ (اردو) تمنا پیش کرنا۔ تمنا ظاہر کرنا۔

تمنا بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی آرزو کردن است (فغانی شیرازی ؎) هر دل که زد از الشمر حسن و فجاجت ؏ سودای خطا کرد و تمنای تبه بست ؏ (اردو) تمنا کرنا۔ آرزو کرنا۔

تمنا بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی حالت تمنا (ظهوری عن شیشیر ؎) سجدهٔ دائمی بود تمنای جبین ؏ کرد پیری گرو اینک خمیدن رفتم ؏ (اردو) تمنا ہونا۔ تمنا ہونا۔

تمنا پختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که تمنا کردن است (ظهوری ؎) تا چند تمنا پزم و خام برآید ؏ تا چند سحر پرورم و شام برآید ؏ مخفی مباد که از سند بالا مصدر پختن پیدا ست که گذشت از کلام دیگر ظهوری البته سند استعمال این بدست آید (وله ؎) یک تمنا بپخت ؏ سینه گرم ؏ که دل از آه سرد خامش کرده بود ؏ (اردو) تمنا کرنا۔

تمنا پوش کردن حسرت مصدر اصطلاحی

حسرت را در تمنّا پوشیدن **مؤلّف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) ولِ حریف ترحّم بہ ہجران نبود ٭ حسرت خود را تمنّا پوش کرد ٭ (اردو) حسرت کو تمنّا میں چھپانا۔ مخفی کرنا۔

تمنّا داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلّف** عرض کند کہ بحالت تمنّا بودن است (صائب ؎) تمنّای ترحّم دارم از خونریز مژگانی ٭ کہ تیغ خود بدامان قیامت پاک می سازد ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست کہ بجای خودش می آید و از کلام ظہوری استعمال این ہم بدست آمدہ (ؔ) زور شیرین تخت شاخ گل تمنّا داشت سرو ٭ در سجود قامت رعنائش قد خم داشت ٭ (اردو) تمنّا رکھنا۔

تمنّا در دل شکستن مصدر اصطلاحی بقول بہر قطع ہوا و ہوس کردن صاحب آصفی بہ تمنّا شکستن قانع و از معنی ساکت **مؤلّف** عرض کند کہ قطع آرزو کردن است (صائب ؎) بال پروازش در الف عالم بود صائب فزون ٭ ہر کہ اینجا بیشتر در دل تمنّا بشکند ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر شکنیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) آرزو مٹانا۔

تمنّا وزیدن مصدر اصطلاحی۔ مخفی کردن و دور کردن تمنّا **مؤلّف** عرض کند کہ از سند ظہوری استعمال این بدست آمدہ (ؔ) مفلس بحرف شہادت توان دلیر کند ٭ اگر بسینہ تمنّای خون بہا دزدند ٭ (اردو) آرزو کو چھپانا۔ آرزو مٹانا۔

تمنّا سوختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلّف** عرض کند کہ دفع شدن و کردن آرزو (صائب ؎) روزہ سازد پاک صائب سینہ ہا را از ہوس ٭ از آتش امساک می سوزد تمنّاہای خام ٭

مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر سوزیدن پیداست کہ می آید (اردو) آرزو ٹھانا۔

تمنا شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ پیدا شدن تمنا و آرزوست در دل (حزین ع) لب جان بخش و نگاہ از جمالی در نظر دارم ٭ تمنای بہشت و آب کوثر کی شود ما را ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر شودن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) دل میں تمنا پیدا ہونا۔ آرزو ہونا۔

تمنا شکستن صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندش از صائب ہمان کہ بہ (تمنا در دل شکستن) مذکور شد و این مرادف آن است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو تمنا در دل شکستن۔

تمنا کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی آرزو کردن است (فغانی شیرازی ع) نظر از سوی عاشقان چشمان خونریزش ٭ ولا دریاے رحمت باز شد چیزی تمنا کن ٭ مخفی مباد کہ این سند مصدر [illegible] است کہ بجایش می آید البتہ از سند [illegible] استعمال این پیداست (ع) دل تمنای طپیدن کرد است ٭ صبر آرام رسیدن کرد است ٭ (اردو) تمنا کرنا۔ آرزو کرنا۔

تمنا یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ برآمدن تمنا باشد (خاقانی ع) عافیت آرزو کنم ہیہات ٭ این تمناست یافتن دگر است ٭ (اردو) آرزو نکلنا۔ تمنا پوری ہونا۔ آرزو بر آنا۔ مراد پانا۔

تمنای خام اصطلاح۔ بمعنی آرزوئی کہ توقع برآمدن آن نباشد چون ہوس خام است کہ مقبول نباشد مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (دیکھو [illegible]) آرزوی خام است

تف تدبیر بہ مجوشش ہا صد پختگی فدای تمنای خام است ہا (اردو) ہوس خام مؤنث بقاؔ	فارسی مرکب توصیفی۔ وہ ہوس یا تمنا جو معقول ہو اور حرص کہ بر آنے کی امید نہو۔

تمتدہ بقول برہان بر وزن رونده کج زبان را گویند و او شخصی است که خوب تکلّم نتواند کرد و بغیر از مخرج فا ہیچیک از مخارج او درست نباشد و بعضی برعکس این گفته اند یعنی در گفتن حرف فا عاجز باشد و او را بعربی فافاة خوانند و بعضی الکن را گویند که در اثنای حرف زدن زبانش می گیرد صاحب جامع گوید که ہمان تمده گذشت صاحب سروری ہم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که این مبدل تلتده است که گذشت و تمده مخفف این لام بمیم بدل می شود و ہمین است مثال اولش ازینکه محقق است که تلتده اصل است چنانکه در جملہ حقیقت ماخذش مذکور (اردو) دیکھو تلتده ۔

(الف) **تمشک** خان آرزو در سراج ذکر الف کرده گوید که صاحب برہان (ب) **تمنک** بکاف فارسی بفتح اول و کسر دوم آورده و گفتنی است سرخ رنگ و ترش طعم و بکسر اول ہم گفته اند و بجای نون تحتانی نیز دیده شده و بعضی گویند که صحیح بنون است و ازین معلوم می شود که نون در اول کلمه است و قوسی بفوقانی اول آورده و بعد از میم یا گفته و نوشته که میوه ایست که بتازی زعرور گویند صاحبان برہان و مؤید و اند ذکر ب کرده اند صاحب محیط ذکر الف کرده گوید که گیاه سرخ و ترش است که آن را چوکا گویند **مؤلف** عرض کند که ما ذکر چوکا بتوشش با اشنک چشم کرده ایم و آنچه خان آرزو گفته که قوسی سلسلہ این به زعرور رسانده بکتابت تحتانی را بعد میم آورده ما این را اسم جامد فارسی دانیم

دانیم و بکاف فارسی صحیح پنداریم (اردو) چوکا۔ مذکر۔ دیکھو اشلیک چشم۔

تمشہ بقول رشیدی بفتحتین بوزن کلان کہ بدان چیزہای گندہ و ستبر دوزند مؤلف عرض کند کہ سکوت دیگر محققین زبان‌دان و صاحب زبان ازین لغت تعجب خیز است معاصرین عجم تصدیق این کنند و بندرز ہم بہمین معنی گذشت کہ این مرادف آنست و اسم جامد فارسی زبان و لیکن معاصرین عجم اکثر استعمال بندرز کنند و این را بزبان ندارند (اردو) سوا۔ دیکھو بندرز۔

(الف) **تمودان** بقول برہان و جامع بروزن سبزدان جمع ترکست کہ ترکان باشند۔ گویند ترکان از نسل یافث بن نوح اند صاحب ناصری گوید کہ توران و تورانیان را نیز گویند (ب) **تمودی** بقولش آنچہ منسوب بہ توران باشد چنانکہ در ترجمۂ وساتیر ساسان پنجم بہ بہرام چوبینہ پیام دادہ کہ "تا بہ تمودان نزدی و بہ تمودی دشنہ کشتہ نشوی ہوای پادشاہی ایران از سر بدر نخواہی کرد" صاحب سفرنگ بشرح پنجاہ و سوی فقرۂ (نامۂ شت ساسان نخست) گوید کہ الف نام کشور توران است و ب بمعنی تورانی مؤلف عرض کند کہ تمود نام کشور توران است و الف و نون زائدتان در آخرش آوردہ تمودان ہم گفتند و بیای نسبت تورانی را تمودی گویند معاصرین عجم تصدیق این می کنند و صراحت معنی برہان و جامع معتبر تر از فرہنگ سفرنگ نیست و جا دارد کہ الف مخفف تمودیان ہم باشد کہ از تصرف مذکور ظاہر است (اردو) الف توران اور توران کے رہنے والے۔ مذکر ب تورانی۔ یعنی توران کا باشندہ۔

تموز بقول برہان بفتح اوّل و ثانی مضموم بہ واو و زای نقطہ دار زدہ (۱) گرمای سخت و (۲) نام ماہ اوّل تابستان و (۳) ماہ دہم از سال رومیان کہ زمان بودن آفتاب در برج سرطانست صاحب سروری بہ معنی سوم قانع و صاحب جامع بہ معنی اوّل و دوم (خسرو ؒ) بر سر مہر سیوہ ز تاب تموز ؎ مرغ شدہ پختہ خورد خام سوز ؎ (ظہوری ؒ) بہ موعظہ واعظ تموز می آید ؎ حدیث توبہ و فصل حمین مر بثلیث ؎ (سعدی شیرازی ؒ) عمر برفست و آفتاب تموز ؎ اندکی ماند و خواجہ غرہ ہنوز ؎ خان آرزو در سراج ذکر ہر سہ معنی کردہ مؤلف عرض کند کہ اسم جامد دانیم بمعنی اوّل و معنی دوم و سوم مجاز آن۔ خان آرزو معنی سوم را اصل داند و معنی اوّل و دوم را مجاز آن ولیکن ما با او اتفاق نداریم نام ماہ ہا بلحاظ حرارت آن زمان است پس باشد کہ بزبان رومی تموز بمعنی حرارت سخت باشد (اردو) (۱) سخت گرمی سوزش (۲) گرما کے پہلے مہینے اور (۳) سال رومیون کے دسوین مہینہ کا نام تموز ہے مذکر

(الف) **تموک** بقول برہان بفتح اوّل و ضم ثانی و سکون ثالث و کاف (۱) نشانۂ تیر باشد کہ عرض ہدف گویند و (۲) تیری را گفتہ اند کہ پیکان پہنی دارد و چون بگوشت یا استخوان فرو رود آسانی بر نیاید و (۳) ہر چیزی را گویند کہ در چیزی رود کہ برآوردن آن دشوار باشد۔ صاحبان جہانگیری و سروری ذکر معنی اوّل و دوم کردہ اند (شمس فخری ؒ) سپر مدح شاہ بس کہ مرا ؎ چونکہ پیش تیر فاقہ تموک ؎ (لطفی ؒ) ہر دمی کہ بر تموک زند ؎ پیش او دل بہ لابہ کوک زند ؎ صاحب رشیدی بذکر معنی دوم نسبت معنی اوّل گوید کہ آن تلوک بہ لام دوم است نہ میم اگرچہ بعضی گفتہ اند صاحب ناصری نقل نگارش۔ خان آرزو در سراج ہم نقلش بر داشتہ مؤلف عرض کند کہ معنی

(قول این را مبدّل تلوک توان گرفت چنانکه تلمذه و تلمیذه و معنی دوم و سوم مجاز معنی اوّل باشد مخفی مبادکه از اسناد بالاصادر۔

(ب) تموک زدن و | پیداست (اردو) الف (۱) دیکھو تلوک کے پہلے معنے (۲)

(ج) تموک کندن | وہ تیر جو نشانہ پر دھس جائے جس کا نکالنا مشکل ہو۔ مذکر۔ (۳)

ہر وہ چیز جو دوسری چیز میں داخل ہونے کے بعد اس کا نکالنا مشکل ہو۔ مؤنث (ب) تیر مارنا۔ (ج) نشانہ قرار دینا۔

(۲ الف) تمہید | بقول بہار ہموار و نیکو کردن کار۔ می فرماید کہ با لفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت عرب بالفتح و کسر ہای ہوز (کذا فی المنتخب) فارسیان استعمال این بمعنی آغاز بیان کردہ اند۔

(ب) تمہید کردن | بمعنی آغاز بیان کردن است (تہامی شہرستانی ۵) تمہید سعد مہ کردیم حیف حیف ہیکرہ نشد گوش کند داستان ما ہ (اردو) الف تمہید بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث کسی مضمون کی اٹھان (ب) تمہید کرنا کسی بات کا مقدمہ پیش کرنا آغاز کرنا۔ تقریب کرنا۔

تمیز | بقول بہار مرادف تمییز (۱) بمعنی جدا کردن صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار این را (۲) بمعنی خوبصورتی نوشتہ۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ مذکور بمعنی صاف و آراستہ گوید و صاحب بول چال ہم باتش مؤلف عرض کند کہ تمییز کہ بدو معانی می آید لغت عرب است بفتح اوّل و کسر تحتانی۔ فارسیان بحذف یکی (۱) بمعنی فرق

استعمال این کنند و همین است معنی اوّل و معنی دوم مجاز که معاصرین بمعنی صاف و پاکیزه استعمالش
کنند و تکمیل بحث بالحقات این در تمیز می آید (ظهوری ع) از نظر پیچگان حسن شناس ﴿ همه
جا نازش تمیز مرا ﴿ مخفی مباد که لفظ تمیز با مصادری که مستعمل می شود استعمال این تمیز هم می توان
و بالعکس این هم (اردو) (۱) تمیز بقول آصفیه عربی اسم مؤنث شناخت۔ پہچان۔ اندازہ
فرق (۲) صاف۔ پاکیزہ۔ آراستہ۔

تمیز داشتن | استعمال صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که فرق کردن است (تاثیر ع) کرشمه ناز و
ادا دلبری چه تمیز دارد ﴿ همین میانهٔ عشق و هوس
تمیز دارد ﴿ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر
دارایدن پیدا است که بجائیش می آید (اردو)
تمیز کرنا۔ فرق کرنا۔ تمیز رکھنا۔

تمیز کردن | استعمال صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بمعنی فرق کردن است (صائب ع) لطف
خلق چه نسبت خیال صائب را ﴿ چه تمیز خطا
از صواب نتوان کرد ﴿ (اردو) تمیز کرنا۔
فرق کرنا۔

تمیزیدن | مصدریست که مرکب است از
تمیز و یای معروف و غلط است مصدر دوان تعمیم
محققین مصادر این را ترک کرده اند و دیگر
محققین لغات هم ولیکن در استعمال فارسیان
بنظر آمده و سالک یزدی استعمالش کرده (ع)
سالک بفروشند بباده صافی ﴿ کو ذائقه
تحقیق تا بتمیزد ﴿ وارسته بذیل (یای دکانی)
همین کلام سالک را نقل کرده و گوید که اکثر الفاظ
است که فارسی زبانان عربی خوان متصرفی درآن
کرده و بعض الفاظ عربی را بطور فارسی تراشیده
اند الخ ﴿ مؤلف عرض کند که این مصدر

(اردو)

سوافق قیاس است و بسیار مصادر مثل این از
اسم جامد و دیگر السنه وضع شده که ما آنرا به اصول
خود مصادر جعلی نام نهاده ایم و صراحت آن
بر (اسم مصدر) کرده ایم و بحث این در
تمییز بدو با هم آمده (اردو) تمیز کرنا
فرق معلوم کرنا۔

تمیشه بقول برہان و جامع بفتح اول و کسر ثانی مشدّد و سکون تحتانی مجهول و شین منقطه دار
مفتوح با آمل شهری و مدینه و نام بیشه ایست در نواحی شهر آمل که در میان آملیان بشیای
بیشه شهرت دارد۔ صاحب جهانگیری برنام بیشه قانع (حکیم فردوسی ؎) ز آمل گذر سوی
تمیشه کرد؛ بنشست اندران نامور بیشه کرد؛ صاحب سروری می فرماید که شهریست در ایران
کرنشستگاه فریدون بود وقتیکه از آمل بیرون رفت بانجا رفت۔ صاحب ناصری گوید که آنچه
از تواریخ مازندران معلوم می شود دو تمیشه بوده است یکی را تمیشهٔ اہلم گویند و دیگری
تمیشهٔ بانصران۔ وقتیکه افراسیاب از ترکستان عزیمت قلع و قمع منوچهر کرد منوچهر در حصار
تیره رے محصور شد و از انجا براه لارجان به بیشه تمیشهٔ اہلم آمد و خزائن و زنان خود را
بقلعهٔ مور فرستاد که دران عهد ماهیری نامیدندی فرماید که تمش درخت توت سه گل
را گویند که بس خاردار است و لونش سیاه و بمزاج سرد هما ما طمس معرب آنست که بعربی
علیق گویند۔ خان آرزو در سراج گوید که مصرع دوم فردوسی دلالت صریح دارد برین
مطلب که تمیشه نام بیشه ایست نه شهری۔ مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با او و با وجه
تسمیه بیان کردهٔ ناصری که تحتانی زائد بعد میم و ہای نسبت بر تمش داخل کرده اند (اردو)
تمیشہ ایک جنگل کا نام ہے جو نواحی شہر آمل میں واقع ہے جہاں توت کے کثرت سے بن ہیں۔

تمیک بقول برہان و جامع بفتح اول بروزن شریک رستنی باشد سرخ رنگ و ترش مزہ و بکسر اول ہم آمدہ۔ صاحب جہانگیری گوید کہ در بعضی فرہنگہا بجای تحتانی نون مرقوم است صاحب رشیدی فرماید کہ صحیح تمشک چنانکہ در باب نون می آید و ہم او در باب نون تمتک را بنون اول و میم و فوقانی سوم چیزی دیگر نوشتہ کہ و رامی این است تسامح او معلوم می شود کہ درین لغت نون سوم را نون اول نوشت۔ صاحب ناصری نقل نگار ہمہ۔ صاحب محیط ذکر این نکرد و بر تمنک بہ نون عوض تحتانی گوید کہ گیاہ سرخ و ترش است کہ آن را چوکا گویند **مؤلف** عرض کند کہ حقیقت این بر اشلیک چشم گذشت و تمنک بہ نون سوم بجایش مذکور ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و آن را مبدل این چنانکہ اوچ و اونچ (اردو) دیکھو تمنک۔

تمیز بقول بہار مرادف تمیز کہ بیک یا گذشت خان آرزو در چراغ ہدایت می فرماید کہ لفظ عربی است بمعنی شناختن و دریافتن بدو تحتانی بر وزن تفعیل و در کتب دیگر نوشتہ ام کہ چند مصادر عربی است کہ تصرف آن بطریق فارسی می آید چنانکہ فہمیدن و رقصیدن و طلبیدن و طبیدن و غارتیدن و در شعر یحیی کاشی طلوعیدن نیز دیدہ شد و ربیولا شعر سالک یزدی تمیزد ماخوذ از تمیز دیدہ شد و این تصرف از قسم تصرفات طرزی و فوقل و امثال ایشان است کہ اینہا محض آبنای شعر بر مضحکہ گذاشتہ اند می فرماید کہ حالا فقیر آرزو را اشتباہ واقع شدہ معلوم نیست این مصادر اصل عربی است کہ فارسیان را دران تصرف است یا آنکہ مشترک است در ہر دو زبان۔ غایتش در بعضی از حروف کہ در فارسی نیامدہ فارسیان بسبب اتباع عربی ہمان آنچہ عربی را مراعات کنند و این از عالم توافق مبنای فارسی است کہ اتفاق درین دو زبان یکجا

تعداد آن مشکل است و بر متتبع این هر دو زبان
که بکمال رسانیده باشد ظاهر می گردد و صاحب
تحقیق الاصطلاحات می فرماید که این مصدر جعلی
است ارباب تفعیل فارسیان یک یا را حذف
کنند همچنین و تغییر هم که آن را تغیر کرده اند ۔
مؤلف عرض کند که بقول منتخب تمیز لغت
عرب است بدو معنی جدا کردن فارسیان
تمیز و تمییز هر دو را بمعنی امتیاز و فرق استعمال
کنند و با مصادر فارسی مرکب سازند که در
ملحقات می آید و تمیزیدن مصدر فارسی زبان
هم بجایش گذشت آنچه خان آرزو بحث این
مصدر را در بیجا نوشته و نسبت دیگر مصادر
هم اشاره کرده که از الفاظ عربی وضع شده اند
و خیال کرده که تصرف فارسیان بطور مضحکه است
قلت مذاق اوست در زبان فارسی ورنه هرگز
اینچنین خیال نمی کرد بیچاره نمی داند که زبان
فارسی مملو از ترکی و عربی و سنسکرت است
بسیاری از مصادر فارسی مرکب از اسم جامد عربی و
ترکی و سنسکرت یافته [illegible] که آن را مصدر جعلی نام است
و تعریف مصادر اصلی و جعلی بر لغت (اسم مصدر) کرده ایم
مضحکه را درین دخلی نیست تا آنکه مجبور به زبان فارسی بوده اند
و از حقیقت وضع مصادر بیخبر اند خیال شان چنین باشد لیکن
عجب است از خان آرزوی اکبرآبادی که مؤلف کتب لغات فارسی است
و اینچنین خیال میکند وای بر او که خیال مضحکه بودن الفاظ
مرکبۂ فارسی زبان می کند و چرا بسوی کلیۂ فارسیان
نمی رود که در وضع مصادر تخصیص اسم عربیه
فارسی زبان نمی دارند و همه مصادر را بر بنای
قیاس وضع کرده اند و هیچ یک مصدر سماعی نیست
تا آنکه مجبور ندارند بعض مصادر را سماعی نام
نهاده اند و ما بر هر یک مصدر ثبوت قیاس
پیش کرده ایم قائل مخفی مباد که ملحقات این را
با تمیز هم متعلق توان کرد که بیک تحتانی گذشت
(اردو) دیکھو تمیز۔

تمیز یافتن استعمال۔ صاحب آصفی گوید

این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بمعنی فرق یافتن است (کمال اصفهانی ؏) ؎
ولیکن تو تمیز یافت ندارسی بود و شاخ ابو زراز
یک درخت منبر ودار بود (اردو) فرق پانا۔

فوقانی با النون

تن | القول برہان بفتح اوّل وسکون ثانی بمعنی (۱) بدن است و (۲) جسم ہم کہ بمقابل جوہر باشد و (۳) بمعنی خاموش۔ چہ تن زدن خاموش شدن را گویند۔ صاحب جامع بذکر معنی اوّل و دوم وسوم گوید کہ تن زدن بمعنی صبر و تحمل کردن و آسودن ہم ہست۔ پس بنا بر این باشد کہ تن بمعنی (۴) صبر و تحمل و (۵) بمعنی آسایش ہم آمدہ۔ صاحب رشیدی بمعروف قانع۔ صاحب سروری بذکر معنی اوّل می فرماید کہ (۶) بمعنی تنندہ اسم فاعل مصدر تنیدن و (۷) بمعنی بہ تن خود حاضر از تنیدن۔ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل و دوم وسوم قناعت فرمودہ۔ صاحب فدائی بر معنی اوّل اکتفا کردہ۔ بہار بذکر معنی اوّل گوید کہ بمجاز (۸) دماغ را ہم تن گویند و باصطلاح ارباب دفاتر ہندوستان (۹) بمعنی تنخواہ چون دفتر تن و دیوان تن۔ می فرماید کہ بمعنی اوّل۔ آزادہ۔ افسردہ۔ خاکی۔ خوابناک۔ زار۔ سیمین۔ فرسودہ۔ لاغر۔ لطیف۔ نازپرور از صفات و حصیر۔ حصار۔ خار۔ رشتہ از تشبیہات اوست۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی اوّل غلط است بدو وجہ یکی آنکہ ہمان معنی بدن است و نیز جسم مقابل جوہر نیست بلکہ نوع جوہر است و جوہر مقول است بران و دوم نیز چرا کہ تنہا تن بمعنی خاموشی نیامدہ بلکہ تمام تن زدن بمعنی خاموش است چنانکہ بر متتبع پوشیدہ نیست پس بہیئت معنی مجاز باشد و معنی دیگر در الفاظ متفرقہ نوشتہ خواہد شد انشاء اللہ تعالیٰ و در ہندی نیز بمعنی جسم است پس از توافق لسانین باشد۔ صاحب

سخندان گوید که در سنسکرت بدن انسان را تنو گویند **مؤلف** عرض کند که در معنی اوّل خیال ما این است که فارسیان از لغت سنسکرت تنو بحذف واو اسم جامد قرار داده باشند و نسبت معنی دوم عرض می شود که از اقسام جوہر است و این معنی را باعتبار صاحب جامع تسلیم کنیم که محقق زبان خود است اگر در تحریف نساخی راه یافت نمی توان از معنی و استعمال انکار کرد و معنی سوم البتہ خاموشی است نه خاموش و شک نیست که بدون وجود این معنی (تن زدن) بمعنی خاموش شدن نباشد صاحب برہان از نزاکت کار گرفته که همین است اسم مصدر تن زدن و معنی چہارم و پنجم هم درست است و مجاز معنی سوم که صبر و تحمّل و آسایش هم با خاموشی تعلق دارد - البتہ استعمال معنی سوم و چہارم و پنجم بدون ترکیب دیده نشد و معنی ششم فضول است که بدون ترکیب با اسمی حاصل نمی شود و بقاعده اسم فاعل ترکیبی است و معنی هفتم هم ناقابل بیان بود که از مشتقات تنیدن است و معنی هشتم مجاز معنی اوّل و معنی نهم مخفف تنخواه و بتحقیق ما (۱۰) علامت مصدر فارسی است که مخصوص است برای مصادر لازم چنانکه دن برای مصادر متعدّی است و در بعض مصادر خلاف این کلیه هم یافته شده چنانکه رفتن و امثال آن ولیکن خیال ما این است که واضع این بر کلیه خود قائم بود محاوره زبان تغیر نکرد و مثالی چند بر خلاف این پیدا کرد و ما بر بعض مصادر اشارةً ازین نام کرده ایم -

(اردو) (۱) تن - مذکر - بدن جسم - قالب (۲) جسم جوہر کی ایک قسم ہے یعنے وہ جوہر جو طویل عریض عمیق ہو - مذکر (۳) خاموشی - مؤنث (۴) صبر و تحمّل - مذکر (۵) آسایش - مؤنث (۶) ناقابل ترجمہ (۷) مصدر تنیدن کا امر حاضر (۸) داغ - مذکر (۹) تنخواہ - مؤنث (۱۰) تن فارسی میں علامت مصدر ہے - مذکر -

تن آخشیجانی اصطلاح - بقول سفرنگ بشرح
هشتاد و هشتمی فقرهٔ (دساتیر آسمانی بفرزاباد
وخشوران وخشور) بمعنی جسم عنصری **مؤلف**
عرض کند که موافق قیاس است (اردو) جسم
عنصری - مذکر - وہ جسم جسکو عناصر اربعہ سے تعلق ہے

تن آسا اصطلاح - بقول سفرنگ بشرح
ششمی فقرهٔ (دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشوران
وخشور) بالف ممدوده وسین مهمله بالف کشیده
(۱) چیزی مثال جسم - صاحب آصفی بحواله بهار
گوید که (۲) مرادف تن پرست و تن پرور -
یعنی آنکه تن وی معبود او باشد بهار ذکر (تن
آسای) بزیادت یای زائد در آخر همین معنی
بیان کرده آصفی کند (صائب ـه) نیست
یا دیدهٔ بیدار تن آسایان را ها باشکر خواب فراغت
شکر آبی که مراست ها صاحب اند نقل نگارش
مؤلف عرض کند که آسا و آسای امر حاضر
آسائیدن است و آسائیدن مرادف آسودن
پس این اسم فاعل ترکیبی است بمعنی آسایش دهنده
به تن خود یعنی آرام پسند و تن پرور پس آصفی در
معرفی این سکندری خورد معنی اول لفظی است
و معنی دوم ترکیبی (اردو) (۱) مثل تن کے -
(۲) آرام پسند - وہ شخص جو اپنے آپ کو آرام
و راحت مین رکھتا ہے -

تن آسان اصطلاح - بقول رشیدی
بمعنی (۱) آسوده - صاحب جامع فرماید که (۲)
تندرست و آسوده هم صاحب سروری باتفاق
شفق (حکیم فرخی ـه) از کف او چنان تن
بحل ها که تن آسان و تندرست زتب ها خان
آرزو در سراج بذکر هر دو معنی گوید که بمعنی اول
صحیح است و تحقیق آنست که این مجاز باشد
مرکب از تن بمعنی خودش و آسان بمعنی مشهور یعنی
کسی که تن را به آسانی و بی تصدیع نگاه دارد
مؤلف عرض کند که آسائیدن بمعنی آسان
کردن و راحت یافتن گذشت پس آسان

امر حاضر اوست و بترکیب تن با آسان اسم فاعل ترکیبی است یعنی تن را به راحت وارنده مرادف معنی دوم تن آسا دیگر هیچ (اردو) دیکھو تن آسا۔

تن آسانی اصطلاح۔ بقول بہار و وارستہ معروف و بقول بحر بمعنی راحت و آرام (شیخ شیرازی) تن آسانی گزینند خویشتن را ٭ زن و فرزند بگذارد به سختی ٭ صاحب سروری گوید که بمعنی آسودگی (حکیم سنائی) ہیچ کس مگو بدشواری ٭ چون نیابی زکس تن آسانی ٭ مؤلف عرض کند که یای مصدری با تن آسا مرکب کرده اند پس (اردو) آسودگی۔ راحت۔ مؤنث۔ بقاعدۂ فارسی تن آسانی کا استعمال بھی کر سکتے ہیں۔

تن آسامی اصطلاح۔ بہار و انند ذکر این کرده اند و ما اشارۂ این به تن آسا کرده ایم که این مزید علیہ آنست بمعنی دوم وسند این ہم ہمدر انجا مذکور (اردو) دیکھو تن آسا۔

تن آسائی اصطلاح۔ بقول بہار معروف (شانی تکلو) در بہشت تو نیاز ان آرزو ٭ دل غم است ٭ دوزخ است آنجا که بی یا تن آسائی در رو ٭ صاحب بحر گوید که مرادف تن آسانی۔ می فرماید که در قافیۂ غزل شکیبائی و رہائی است وارستہ ہم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که یای مصدری با (تن آسای مزید علیہ تن آسا) مرکب کرده اند موافق قیاس است (اردو) دیکھو تن آسانی۔

تن آسودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که سندی که پیش کرده از ان استعمال (تن آسانی) پیداست پس نمی توان از تن آسانی که تحقیقش بجایش گذشت مصدر (تن آسودن) قائم کنیم خبر نیکه (آسودن تن) با معنی حقیقی خود

استعمال این کرده اند ما این را باعتبار ناصری جا داده ایم (اردو) تنادیل پارسیون کے اس گروہ کا نام ہے جو خلاف شریعت پیغمبر مہ آباد عمل کرتے تھے۔ مذکر۔

تاسا صاحب ناصری ذکر این کرده گوید که بمعنی آسوده تن است **مؤلف** عرض کند که همان تن آسا که گذشت درینجا الف ممدوده را مقصوره نوشته اند (اردو) دیکھو تن آسا۔

تاسان بقول برهان و ناصری بمعنی آسوده و تندرست **مؤلف** عرض کند که همان تن آسان که به الف ممدوده گذشت و ما بمعنی آسوده تسلیم کرده ایم (اردو) دیکھو تن آسان۔

تاسیدن بقول مؤید بحواله زفانگویا (۱) بمعنی خوش شدن **مؤلف** عرض کند که در دیگر نسخ قلمی همین مصدر را تناسائیدن بحواله زفانگویا نوشته که مرکب است از تناسائی وعلامت مصدر دن معنی لفظی این (۲) تن آسائی کردن است و راحت حاصل کردن و معنی اول مجاز باشد و بس (اردو) (۱) خوش ہونا (۲) راحت حاصل کرنا۔

تافور بقول برهان با فا بر وزن بلاد و رمقداری از گناهان باشد بشریعت زردشت صاحب (جهانگیری در ملحقات) و صاحبان ناصری و انند هم ذکر این کرده اند۔ صاحب ناصری صراحت مزید کند که گناه اندک است چنانکه ما صغیره گوئیم۔ خان آرزو در سراج ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که طرز بیان خوش نباشد مراد از گناه صغیره است نه مقداری از گناهان و نه گناه اندک ترجمه گناه صغیره باشد بلکه گناهی را نام است که درجهٔ آن کم باشد مقابل گناه کبیره و این هم لغت سریانی یافته می شود همچون تنادیل که گذشت بمعنی ایشان بدانند که لفظ تن در هر دو لغت داخل است و اسم جامد فارسی قدیم و لیکن از صراحت مزید

ترکیب این قاصراند (اردو) شریعت زردشت مین گناہ صغیرہ۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ ادنی گناہ۔ خفیف جرم۔ وہ گناہ جسکو خدا تعالی توبہ سے معاف کردیگا۔

(الف) تناسبد
(ب) تنانبد
صاحب سفرنگ بشرح دوازدہمی فقرۂ (دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشوران وخشور) گوید که ب بفتح تای فوقانی و نون بالف و نون وضم بای ابجد و دال مہملہ ساکن جسم کل و ہمچنین (تن نبد) و (تناسبد) و چونکہ ہمہ اجسام و ہمہ ارواح را احاطہ فلک الافلاک اند تن فلک الافلاک را جسم کل و نفس او را نفس کل خوانند **مؤلف** عرض کند که ہردو اسم جامد فارسی قدیم است که دیگر ہمہ محققین ازان ساکت اند و از فلک الافلاک باعتبار آغاز شمار از زیر آسمان نہم مراد است و باعتبار شمار از بالا آسمان اول باشد که ذکرش برادر افلاک گذشت پس معنی این جسم کل و جرم فلک الافلاک باشد و شک نیست که در ترکیب این لفظ تن داخل و صراحت کامل ترکیب بر (تنبد) که می آید صراحت ماخذ این درینجا سن دیدہ شدہ است (اردو) پہلے یا نوین آسمان کا جرم۔ مذکر۔

تنان تن اصطلاح۔ بقول ناصری و انند بحوالہ فرہنگ دساتیر جرم فلک نہم باشد۔ می فرمایند کہ ہمین را تنانبد و تن بد و تنان و تن سالار نیز گویند **مؤلف** گوید کہ ترجمہ جسم الاجسام باشد که فلک الافلاک را گویند و تعریف آن بر تنانبد گذشت (اردو) نوین آسمان کا جرم۔ مذکر۔

تنان گرد اصطلاح۔ بقول سفرنگ بشرح بست و سومی فقرۂ (نامہ سودمند شت شای کلیو) بکسر کاف فارسی و سکون را و دال مہملتین جمیع اجسام **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و لیس (اردو) عالم سفلی عالم دنیا

آورندهٔ تن که اسم فاعل ترکیبی و کنایه از قوی و
حقیقةً این برای انسان مخصوص است و مجاز
برای غیر انسان هم مستعمل شد چنانکه مرد تناور و
درخت تناور بعضی گویند که برای درختان

اصل این (تن آور) بود هاے هوز حذف
شده تناور باقی ماند (اردو) تناور
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ قوی جثہ۔ فربہ جسیم
موٹا مشٹنڈا۔

تناول بقول آصفی بمعنی فراگرفتن مؤلف عرض کند که لغت عرب است فارسیان
استعمال این بمعنی خورش کرده اند و با مصادر فارسی هم استعمال این است که در ملحقات
می آید و استعمال مجرد این یافته نشد حاصل بالمصدر خوردن است یعنی خورش (اردو)
صاحب آصفیہ نے تناول کو ترک فرمایا ہے اسلیے کہ اردو میں اس کا استعمال مفرد نہیں ہے
لیکن مرکبات میں مستعمل ہے۔ کھانا کا حاصل بالمصدر۔

(۱) تناول ساختن
(۲) تناول کردن
(۳) تناول نمودن

استعمال صاحب آصفی
ذکر این کرده
از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که هر سه بمعنی تناول کردن
و خوردن است (خسرو) تناول گر نسازی
لقمه را زود پشیمانی خورد کی وارهت

سود ... (نثر عالی شیرازی) دیگری تخم خشخاش
ساچمه تناول کرده (نثر صادق شیرازی)
نان سنگک پنیر و تواس استاد ... با پنیر
سحانی و ماست جوانی تناول نماید ... تخمی ...
که ازین بالا مصادر ساختن و نمائیدن پیدا است
که بجائش می آید (اردو) تناول کرنا بقول آصفیہ کھانا

تنباکو بقول بهار برگ معروف می فرماید که در مآثر رحیمی آورده که از طرف فرنگ به دکن آمد
واز آنجا در هند و از عهد اکبر پادشاه رواج یافت به تقدیر با لفظ بر قلیان کردن و کشیدن

مستعمل است که در ملحقات می آید. صاحب محیط می فرماید که بفتح تا و سکون نون و فتح بای موحده
و الف و ضم کاف و سکون واو سنسکرت تتن و در انگریزی توباکو و بهندی بجر بهنگ گویند و
مشهور تماکو است معروف برگ آن جهت زهر کژدم و زنبور دافع. مزاج آن گرم و خشک در
آخر سوم معطش و مجفف دافع سم اقسام مارهای و زلو و کژدم و مار است و دود کردن آن مصلح فساد
هوای وبائی و تعفن آن و منقی رطوبات دماغ و محرک آن و جهت درد دندان رطوبی و [illegible]
و سرفه رطوبی کشیدن و خوردن آن نافع و دخان آن بجهت تاریت مقوی قوتها و جمله اعضا [illegible]
خصوص عضوی که رطب ناک باشد و نافع مرطوب مزاج و درد قولنج. ملین شکم محلل ریاح [illegible]
بواسیر که از کثرت رطوبت بود نافع و محلل رطوبات کثیر معده و معین بر هضم و جهت درد بارد
ریحی معده و تحلیل ریاح و رطوبات آن کشیدن و خوردن آن مفید و کذا ضعف بصر را که از
غلبه رطوبت باشد سودمند و همچنین برای ضیق النفس که بسبب کثرت بلغم و خلط آن باشد یا بسبب
اجتماع رطوبت مائی در سینه و شش بود نافع و منافع بی شمار دارد که در محیط اعظم دیدنی دارد
کسی گوید که (ع) برگ او به بود بهر دو زن ٭ گر بود رقت منی در تن ٭ تا زکام به بهر نزله [illegible]
گیرند ٭ بهر رطوبات سر شفا بخشد ٭ یاروان را از و شفاست مدام ٭ ناقبان را بگس دان [illegible]
تمام ٭ آورد گرچه ضعف قلب و دماغ ٭ لیک بهر سپیده دان تو چراغ ٭ کار دی حبس حیض [illegible]
دان ای دوست ٭ می کند احتراق او تا پوست ٭ ورم انثیین را ببرد ٭ گر کسی برگ او [illegible]
بند ره ای کند ضعف معده بهر جوان ٭ مصلح او گلاب و صندل دان ٭ مؤلف عرض کند
صاحب ساطع این را لغت هندی گوید و معاصرین مجم لغت فارسی دانند و الله اعلم

ما این را مفرس و مبدل تماکو ہی ہندی دانیم چنانکہ بام و بان و کبیم و کبین (اردو) صاحب آصفیہ نے تنباکو پر فرمایا ہے کہ اردو اسم مذکر۔ امریکہ کی زبان میں ٹبیکو تھا جسے پرتگال ہند میں لائے۔ اصل میں ایک قسم کا پودا ہے جس کے پتے حقہ میں پینے اور پان کے ساتھ کھانے میں آتے ہیں۔ ہندوستان میں اس کے ساتھ گڑ ملا کر قلیان میں پیتے ہیں۔ عوام اسے تماکو کہتے ہیں اس کا رواج جلال الدین اکبر کے وقت سنہ ۱۰۱۳ ہجری میں اول اول دکن میں پھر تمام ہند میں ہوا جس کی مفصل اور دلچسپ کیفیت وقائع اسد بیگ شیر و معتمد شہنشاہ اکبر میں ہے (الخ) آپ ہی نے فرمایا ہے تنباکو اصل لفظ ہے جو اردو میں مستعمل ہے تنباکو بھی کہتے ہیں۔

تنباکو سر قلیان کردن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی جی فرماید کہ کنایہ از حقہ تیار کردن حقہ باشد برای کشیدن (فوقی یزدی ـ) وان یکی پہلو تند کاینک سر قلیان ناز کردہ تنباکو بطلی کہ از سن نگذری۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) حقہ بھرنا۔ بقول آصفیہ چلم پر آگ رکھکر حقہ تیار کرنا حقہ کا تیار کرنا۔

تنباکو کشیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ قلیان کشیدن است (از بہار) آن جوانانیکہ تنباکو کشند اولش اللہ و آخر ہو کشند (اردو) حقہ پینا۔ بقول آصفیہ قلیان نوش کرنا۔

تنبان | بقول برہان و جامع بضم اول بر وزن جنبان زیر جامہ و ازار و شلوار را گویند عموماً و تنبان چرمی کشتی گیران خصوصاً۔ صاحب ناصری بنقل قول برہان گوید کہ این لغت بین الناس مشہور است ولی در منتخب اللغت کہ ترجمہ قاموس است تبان آمدہ کہ بالضم شلوار

کوچک باشد که ستر عورت مغلظه کند و آن عربی است می فرماید که در اشعار فصحای فرس تنبان دیده نشد استعمال شلوار بیشتر است. بہار گوید که تنبان و تبان بالضم ازار کشتی گیران است که در عرف حال تنکه گویند. صاحب انند این را بالفتح و لغت فارسی گوید. صاحب مؤید ہم این را ذیل لغات فارسی آورده گوید که ازاره کوتاه کشتی گیران است مؤلف عرض کند که تبان به صراحت معرب تنبان فارسی و محیط المحیط آمده و در قاموس ہم تبان یافته می شود و پس شک نیست که تنبان اسم جامد فارسی است و مخصوص برای شلوار کوچک که تا ران باشد و کشتی گیران می پوشند و باعتبار معنا جامع که محقق زبان خود است این را بمعنی مطلق شلوار ہم صحیح دانیم و تبان را معرب این پیندا ریم (اردو) تنبان. بقول آصفیہ. فارسی. اسم مذکر. ایک قسم کا ڈھیلا ڈھالا پیجامہ. غرارہ دکن میں چڈی اُس کوتاہ پاجامہ کا نام ہے جو صرف ران تک ستر عورت کے لئے ہوتا ہے جس کو پہلوان استعمال کرتے ہیں. مؤنث۔

تنبد بقول برہان (۱) بفتح اوّل بروزن ابجد مستقبل خاموش بودن و لرزیدن یعنی می لرزد و خاموش می گردد و بضم ثالث (۲) جسم کل ہمچنانکہ (ردانیہ) نفس کل است چه تن بمعنی جسم و روان بمعنی نفس و بد بمعنی ہمه و کل باشد. صاحب جامع بمعنی دوم قانع و صاحبان رشیدی بمعنی اوّل. صاحب سروری این را بمعنی خاموش بودن نگوید الّا ادات الفضلا گفته و بمعنی لرزد ہم (امیر خسرو ؒ) پای تنبد چو بسرعی رود ہستی و ثابت قدمی کی بود (مولوی معنوی ؒ) خیال خوش دہد زان دل بنازد خیال زشت آرد دل تنبد صاحب ناصری در تعریف ہر دو معنی با برہان متفق و می فرماید که مصدر تنبد تنبیدن است که می آید خان آرزو در سراج گوید که بمعنی لرزد و بقول بعضی

بمعنی خاموش گردد ولیکن اول صحیح است (و بذکر معنی دوم بحوالۂ برہان) گوید کہ این وقتی درست باشد کہ معنی صاحب بضم باشد مؤلف عرض کند کہ ضرورت نداشت کہ معنی اول را بطور اسم جامد ذکر کنند کہ این مضارع تنبیدن است کہ می آید و شامل باشد بر ہمہ معانیش عجب است از برہان کہ این را استقبال گفت معلوم می شود کہ در مضارع و حال و مستقبل فرق نمیکند نسبت معنی دوم عرض می شود کہ ہمین اصل است و آنچہ تنانبد و تنانبید گذشت مزید علیہ و مبدل این (اردو) (۱) دیکھو تنبیدن یہ اس کا مضارع اور اس کے تمام معنون پر شامل ہے (۲) دیکھو تنانبد۔

تنبسه بقول برہان و سروری و رشیدی و ناصری بر وزن مدرسہ قالی را گویند خواہ کرمانی و خواہ جوشقانی و معرب آن طنفسہ صاحب جامع گوید کہ قلا فرش مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) قالین یا قالی ترکی اسم مذکر۔ غالیچہ ایک قسم کا بچھونا۔ فرش پشمین۔ فرہنگ آصفیہ نے اس کو مؤنث لکھا ہے۔ کتابت کی غلطی ہے یا دہلی کا استعمال۔

تنبک بقول برہان بضم اول بر وزن اردک (۱) با انگشت ابہام و سبابہ و وسطی گرفتن چیزی خوردنی یعنی بسر انگشت چیزی برداشتن و خوردن و (۲) دہلی باشد دم دراز کہ از چوب و سفال سازند و بازیگران در زیر بغل گرفتہ بنوازند و (۳) جناغ زین اسپ و دامنۂ زین را نیز گویند و باین دو معنی بفتح اول ہم آمدہ و بجای حرف اول طای حطی ہم درست است صاحب جہانگیری معنی اول را ترک کردہ ذکر معنی دوم کند (ملا مقصود در ہجا گوید) می نشاند مجلی و لبلابی ہر شب ہا آنکہ ہر گز نشنیدہ ای ز سر کو تنبک، و بذکر معنی سوم می فرماید کہ

با اوّل مفتوح وثانی زده (۴) کاہل وبیکار کہ آن را تنبل نیز گویند و با اوّل مضموم وثانی زده و بای مضموم (۵) مکر وحیله و (۶) جادو۔ صاحب جامع این را مرادف تنبک گوید و ذکر ہرسہ معنی اوّل الذکر می کند صاحب سروری بجائی این را مرادف تنبوک گفته وذکر معنی سوم کرده وبجای دیگر بصراحت معنی دوم گوید کہ چنبر عمیق است کہ یک جانب آن را پوست خام گرفته باشند تا بوقت کار را جلاف می زنند (حکیم انوری ؏) وانجا کہ فقد مال تو در معرض قسمت پہ تنبک زند حق طمعها بگذارد و ہم می فرماید کہ دنبک وطنبک نیز گویند صاحب ناصری بر معنی دوم و سوم قناعت فرموده وارسته بر معنی دوم قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم وسوم نسبت معنی سوم بحوالۂ سروری صراحت مزید کند کہ چناغ زین دوال بہن است کہ در رکاب زین کشند وہمی فرماید کہ (۷) بمعنی دریچۂ زرگری است کہ بدان طلا و نقره گداخته ریزند وبقول قوسی گوید کہ دریچۂ زرین است وہمی فرماید کہ این تصحیف باشد و صحیح بدین معنی تبنک بہ تقدیم با بر نون چنانکہ گذشت۔ بہار بہ ذکر معنی دوم قناعت کرده **مؤلف** عرض کند کہ بہ ہمہ معانی اسم جامد فارسی زبان دانیم ومعلوم می شود کہ تنبیک بزیادت تحتانی می آید اصل است وتنبوک کہ بواو عوض یا می آید مبدلش چنانکہ تابین و تارون وتنبک مخفف آن وآنچہ خان آرزو نسبت معنی ہفتم خیال خود ظاہر فرموده اتفاق داریم باو کہ آن تبنک بہ فوقانی وموحده ونون وکاف است واگر سند استعمال این بمعنی ہفتم پیش شود البتہ تقدیم مصحف دانیم (اردو) (۱) کسی کھانے کی چیز کو دو انگلیوں سے پکڑ کر اٹھانے کی حرکت۔ مؤنث۔ دکن میں چٹکی کہتے ہیں جیسے ؎ اک چٹکی بھر شکر عنایت کرو

(۲) ایک قسم کا دف جسکو بغل مین تھام کر بجاتے ہین۔ مذکر (۳) زین کا عرض یعنی تسمہ جو رکاب مین باندھتے ہین۔ مذکر (۴) کاہل۔ بیکار۔ دیکھو تنبل (۵) مکر حیلہ۔ مذکر (۶) جادو۔ مذکر (۷) دیکھو تنبک کے پہلے معنے۔

(الف) **تن بکار دادن** استعمال۔ صاحب

(ب) **تن بکار دہی** فدائی مذکر ب

گوید کہ بمعنی پشت کار داشتن وشانہ در کار نہی تکردن است **مؤلف** عرض کند کہ ہرچہ بقیاس می آید الف است بمعنی مصدری کہ بمعنی سعی کردن درکاری۔ محقق اہل زبان آن را بصورت متعدیہ قائم کردہ واین تسامح اوست۔ ب مشتق الف است وبس (اردو) کسی کام مین کوشش کرنا۔

تنبک تعلیم اصطلاح۔ بقول بحر وبہار تنبکی کہ در وقت تعلیم ورزش کشتی بشاگردان نوازند واین رسم ولایت است (میر نجات ع) در چمن تنبک تعلیم غمت غنچہ گل ہا زند باغبانی طنبور نوازت بلبل ہا (سید بیضہ اسیر علی [illegible]) تنکہ اگر ایفست کہ من می بینم ہا خوبان دگر تنبک تعلیم کہ اند ہا خان آرزو در چراغ ہدایت ہم ذکر این کردہ **مؤلف** گوید کہ مرکب اضافی است موافق قیاس (اردو) وہ دف جو کشتی گیر شاگردون کی تعلیم کے وقت بجاتے ہین مذکر

تنبک زدن مصدر اصطلاحی بقول بہار بمعنی انگشت زدن است می فرماید کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ **مؤلف** عرض کند کہ سند این بر تنبک گذشت ومعرف بہار خوب نیست مقصودش جزین نباشد کہ انگشت ہا بر تنبک زدن ونواختن تنبک است مخفی مباد کہ سند بالا تعلق بمصدر زدن است صیغی ندارد کہ مرادف زدن وبجای خودش می آید (اردو) تنبک بجانا انگلیون سے تنبک پر تھاپ مارنا

تنبک با بہ تلنگ است بقول بہار گوید کہ بمعنی ساز است و کوک است۔ صاحب انند نقل نگارش مصداق (نقل نویس را عقل نباشد) **مؤلف** عرض کند کہ لغو است۔ (اردو) ناقابل ترجمہ۔

تنبک نواز استعمال۔ بقول بہار معروف **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ تنبک بنوازد (لاادری ــہ) شبی عیسی درین فیروزہ ایوان ہشدہ تنبک نواز مہر تابان ہا (اردو) تنبک نواز اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو تنبک بجاتا ہو۔

تنبل بقول برہان و جامع بروزن صندل (۱) کاہل و بیکار و ہیچ کارہ و (۲) مسخرہ و (۳) بضم اوّل بروزن بلبل حیلہ و نیرنگ و مکر و فریب و (۴) جادو میفرماید کہ باین معنی بروزن قرقل ہم آمدہ کہ بضم ثالث باشد۔ صاحب جہانگیری بذیل تنبک گوید کہ آن را تنبل نیز خوانند بمعنی اوّل و سوم و چہارم (کمال اسمعیل ــہ) در کنج خانہ پشت بہ دیوار دادنش از خشک عزاہدیست نہ از زرق و تنبل است ہا و صاحبان رشیدی و ناصری بر معنی اوّل و سوم قناعت فرمودہ۔ صاحب سروری بر معنی سوم و چہارم قانع۔ خان آرزو در سراج ذکر ہر سہ معانی اوّل کردہ۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار معنی اوّل را آوردہ و صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم ہمزبانش و صاحب فدائی ہم۔ **مؤلف** عرض کند کہ این لغت ترکی زبان است و صاحب لغات ترکی این را بمعنی آدم فربہ و جاہل آوردہ و صاحب سواء السبیل این را بمعنی اوّل معرب ہم گفتہ ما بہر سہ معنی اوّل این را مفرس دانیم و آنچہ تنبک بمعنی اوّل و سوم و چہارم گذشت صراحت ماخذش ہم در آنجا کردہ ایم کہ از بینا

ہیچ تعلق ندارد (اردو) (۱) کاہل۔ سست (۲) مسخرہ (۳) مکر۔ فریب۔ مذکر (۴) جادو۔ مذکر۔

تنبلیت بقول برہان بروزن عندلیب بار کوچکی را گویند که بر بار بزرگ بندند و گاہ بعد بالای چاروا نہند و بر بالای آن سوار شوند و یک لنگ بار۔ صاحبان جہانگیری و جامع و سروری و سراج ذکر این کردہ اند۔ **مؤلف** عرض کند که مرادف تملیت که بجایش گذشت و اشارۂ این ہم در آنجا کردہ ایم (اردو) دیکھو تملیت۔

تنبو بقول بہار و اننددفوعی از خیمہ (سنجر کاشی ؎) باد و روی چو آب در غربال زد خاک بر فرق این کہن تنبو۔ **مؤلف** عرض کند که خیمہ خرد را نام است (اردو) تنبو بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ ڈیرہ۔ پال۔ شامیانہ۔ تمگیرہ۔ بے چوبہ۔ خرگاہ۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ آپ کا تسامح ہے کہ اسکو ہندی کہا اور معنے میں تعمیم بھی غیر صحیح ہے۔ ایک چھوٹے ڈیرے کو تنبو اور پال کہتے ہیں جو شامیانے اور بے چوبے سے سوا ہوتا ہے۔

تنبور بقول برہان و جامع و ناصری بروزن زنبور ساز یست مشہور و معرب آن طنبور بطا **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) تنبور۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ ایک قسم کا چھوٹا ڈھول۔ ایک قسم کا باجہ۔ طنبور بطائے حطی سے بھی مستعمل ہے۔

تنبوک بقول برہان و جامع و سروری و ناصری بروزن مفلوک (۱) کبادہ و آن کمانیست بسیار کم زور و (۲) بمعنی جناغ زین که دامنۂ زین و تسمۂ رکاب باشد و طاق زین (خواجہ عمید لوبکی ؎) در کجان چرخ پیش بیلکیت مریخ را ہم کمان تنبوک و ہم شمشیر ساطور آمدہ که خان آرزو در سراج ذکر ہر دو معنی کردہ گوید که آنچہ تنبک بمعنی دوم

گذشت مخفف این باشد مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی	دوم بر تنبک اشارہ کردہ ایم (اردو) (۱) کمزور نکمّا مؤنث (۲) دیکھو تنبک کے تیسرے معنی

تنبول | تنبول برہان و جامع و جہانگیری و سروری بروزن مقبول (۱) برگی باشد که در ہندوستان پان خوانند و با آہک و فوفل خورند و (۲) کباده را نیز گویند و آن کمانی باشد کمزور و (۳) نام قلعہ ایست در ہندوستان (شیخ آذری ﷫) برگ تنبول خاص ہندستان ٭ بوزہ آمد نصیب ترکستان ٭ (امیر خسرو ﷫) کسی کز تو خورد تنبول امید ٭ کند بخشش ذخیرہ برگ جاوید ٭ (ابو الفرج ﷫) کمان رستم دستان بسختی ٭ کم از تنبول نرم شہریار است ٭ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل می فرماید که تانبول ہم گویند و آن بہ پان بمعنی خولنجان است و بذکر معنی دوم از معنی سوم ساکت۔ خان آرزو در سراج گوید که این لغت ہندی است و مخفف تانبول که آن را تامول بمیم ہم گویند بہمان قاعدہ بدل با و نون بہ میم که در ہندی نیز جاریست و چون مخصوص ہندوستان است ہمین نام در فارسی و عربی شائع و بذکر معنی دوم و سوم نسبت معنی سوم گوید که الحال نام و نشان از قلعہ مذکور نیست۔ صاحب رشیدی بر معنی اوّل و دوم قانع۔ بہار بذکر معنی اوّل قناعت کردہ۔ صاحب سواد السبیل این را معرب داند و تامبول را که بمیم سوم گذشت لغت سنسکرت خواند بمعنی برگ پان۔ صاحب ساطع که محقق سنسکرت است تامبول و تامول ہر دو را نہ نوشتہ۔ پان را سنسکرت گوید۔ صاحب محیط ذکر این کسرہ می فرماید که تانبول ہم گویند که بہندی پان نامند برگ نبات تخمی است بیارہ دار مانند لوبیا و انگور برگ آن پہن و نصف بالای آن صنوبری و سر آن

نگ دارد که اہل بلاد عرب بنواحی عمان زراعت آن می کنند و در ہند انواع آن بسیار است ۔
می فرماید که طبیعت آن بلحاظ اقسام فرقی دارد و بہترین آن مطلقاً برگ متوسط سفید نازک اکثر
اطبای یونان مزاج مطلق آن گرم در اول وخشک در دوم نوشته اند و بعضی گرم وخشک
در دوم شک نیست که در تنبول حدت ولطافت و دران قبض است فلہذا اواجب که حار در
درجۂ اول باشد و اکثر اہل ہند را از کثرت تناول آن ضعف حاسہ ذوق بسیار عارض شود والحاصل
برگ خوش طعم است و دران حدت و قبض وتخفیف باشد وتقوی بن دندان و نافع ورم لہات
ومفرح ومنشط نفس ومقوی بدن ومولد خون جید و نافع بخر و قاطع بوی سیر و پیاز و شراب و
منافع بی شمار دارد (الخ) مؤلف عرض کند که تامول بجایش گذشت که مخفف تامبول
است بحذف موحده و تامبول مبدل تانبول چنانکه کبجین و کبجیم و تنبول مخفف تانبول و
تانبول اصل است یکی از معاصرین عجم گوید که نه خیر تنبول بدون الف اصل است فارسیان
در تلفظ بزیادت الف تانبول ہم استعمال می کنند و بقول شان تنبول لغت فارسی زبان است
بحدی که در ہند بتحقیق می رسد (تمبولمو) لغت سنسکرت می نماید که در تلنگانہ دکن بعض
برہمنان عالم زبان سنسکرت بر زبان دارند ولیکن صاحب ساطع که محقق سنسکرت است
ازین ساکت اگر (تمبولمو) را لغت سنسکرت دانیم تنبول مخفف آن است که فارسیان استعمال
کردند و تامبول مزید علیہ آن و تنبول مبدلش و تانبول مزید علیہش والله اعلم بحقیقۃ الحال ۔
فارسیان استعمال برگ پان و پان و تانبول و تنبول و تامبول و تمبول و تمول کرده اند و ما
این ہمہ را مفرس دانیم و لغت سنسکرت تمبولمو را اگرچہ صاحب ساطع ننوشته باشد باعتبار

زبان علمای سنسکرت صحیح دانیم (اردو) تنبول بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر۔ ایک قسم کا
پتّا جو ہندوستان مین عورتین کثرت سے کھاتی ہین۔ پان۔

تنبہ بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی بر وزن انبہ چوبی گندہ و بزرگ کہ در
پس در نہند تا در گشودہ نگردد (امیر خسروؒ) ز نفس شوم آن روبای منکر۔ تنبہ گردیدہ ہر یک
تنبہ در۔ خان آرزو در سراج گوید کہ آن را کلندرہ نیز گویند **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین
عجم این را بزبان ندارند و فارسی قدیم گویند و این چوبی باشد ناتراشیدہ و ناہموار و لک
و پک کہ آن را گاہی در پس در اندازند تا در گشودہ نگردد (اردو) وہ ناہموار اور موٹی
لکڑی جو دروازہ بند کرنے کے بعد اُس کا ٹیکا دیتے ہین تاکہ دروازہ کھلنے نہ پائے۔ مؤنث

تنبیدن بقول برہان و جامع بر وزن خندیدن بمعنی (۱) لرزیدن و (۲) طپیدن و (۳)
حرکت کردن و (۴) کمین کردن۔ صاحبان رشیدی و سروری و نوادر بر معنی اوّل قانع۔
صاحب بحر بذکر معنی اوّل و دوم و سوم گوید کہ (۵) بمعنی خاموش بودن ہم۔ می فرماید کہ سالم
التصریف کہ غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید صاحب موارد بذکر ہر پنج معانی گوید کہ اینا
کامل التصریف است از ینکہ مضارع این تنبد باشد کہ بجایش مذکور شد۔ خان آرزو در سراج
بر معنی اوّل و سوم و چہارم قناعت فرمودہ و بر مضارع این معنی پنجم را ہم نوشتہ۔ صاحب
ناصری بذیل تنبد اشارۂ این ہم کردہ **مؤلف** عرض کند کہ بقول معاصرین عجم اصل این تپیدن
بود تای دوم حذف شد و بای فارسی بعربی بدل شدہ تنبیدن باقی ماند و معنی اوّل و دوم اصلی
است و دیگر معانی مجاز آن (اردو) (۱) لرزنا (۲) تڑپنا (۳) حرکت کرنا (۴) گھات مین

تنبهنا۔ دیکھو پس نشستن کے چوتھے معنے (۵) خاموش رہنا۔

تنبک | بقول برہان و جامع و رشیدی و سراج بضم اوّل و سکون ثانی مرادف ہمان تنبک که گذشت بمعنی دوم و سوم۔ صاحب برہان گوید که بہ بای فارسی ہم آمده مؤلف عرض کند و خان آرزو در سراج ہم که این را اصل می نماید و تنبک که گذشت مخفف این و ما اشارهٔ این ہم در انجا کرده ایم (اردو) دیکھو تنباک کے دوسرے اور تیسرے معنے۔

تنبیه | بقول بہار بیدار نمودن و آگاهانیدن می فرماید که بالفظ افتادن مستعمل مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر موحده فارسیان بمعنی اسمی و حاصل بالمصدر استعمال این با صاحب خود کنند که در ملحقات می آید (اردو) تنبیه۔ بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث عبرت۔ نصیحت۔ جھڑکی۔ تہدید۔ چشم نمائی۔

تنبیه افتادن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی واقع شدن تنبیه است (معزی۔ نیشاپوری ۔ ص) سی سال گذشت آخر از غفلت ۞ تنبیه فتاد چرخ گردان را ۞ مخفی مباد که از سند بالا استعمال بمصدر فتادن پیداست که مخفف افتادن است معنی ندارد (اردو) تنبیه واقع ہونا۔ چشم نمائی واقع ہونا۔

تنبیه شدن | استعمال بمعنی بعمل آمدن تنبیه و چشم نمائی و نصیحت و عبرت شدن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری ۔ ص) ہیچ تنبیهی ظہوری را نشد ۞ این گزدست این مردم کشیده (اردو) چشم نمائی ہونا۔ تنبیه ہونا۔ سزا ہونا۔ عبرت ہونا۔

تنبیه کردن | استعمال بمعنی چشم نمائی کردن و آگاهانیدن است مؤلف عرض کند که

موافق قیاس است (ظہوری ؎) ساد گیہای جنونش نکند تنبیہی * خرد این خیرگی خود زسرما ببرد * ما مخفی مباد که از سند بالا مصدر گشتن پیدا است که بجایش می آید (اردو) تنبیہ کرنا - سرزنش کرنا - سزا دینا -

تنبیہ یافتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حاصل کردن تنبیہ باشد (ظہوری ؎) دلم یافت تنبیہ دیگر بس است * کہ ہم سوخت در ہجر ساغر بس است * (اردو) تنبیہ پانا - سزا پانا - نصیحت پانا - عبرت پانا -

تن پرست اصطلاح - بقول بہار و بحر و سروری در ملحقات مرادف تن آسای و تن پرور (صائب ؎) آنچه می دانند ما کم تن پرستان سود ماست * از نخل دیگران و رایت منصور ماست * مؤلف عرض کند که موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (اردو) دیکھو تن آسا -

تن پرستیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و بسند این ہمان شعر صائب رایش کرد که بر تن پرست گذشت مؤلف عرض کند که بمعنی تن آسائی کردن و خود را از زحمت و مشقت نگاه داشتن است (اردو) تن پرستی کرنا کہہ سکتے ہیں یعنی مشقت اور زحمت سے اپنے آپ کو بچانا آرام میں رکھنا -

تن پرش اصطلاح - بقول انند و برہان و رشیدی و ناصری در فارسی زبان بمعنی جستن اندام و بپارسی آن را پیکرچہ ہم خوانند و بعربی اختلاج و این پرش اگر در روی بود مقدمہ لقوه باشد و در شکم مقدمۂ صرع و در پہلو آماس سپرز و در تمام اندام مقدمۂ سکتہ مؤلف عرض کند اگرچہ صاحب انند حوالۂ ناصری داده است ولیکن در ناصری نیافتیم و معاصرین عجم این را غلط دانند که پرش حاصل بالمصدر پریدن است و پیش تن و جسم پریدن اعضای تن است که انسان

رابحالت مرضی بوقوع آید (اردو) اضا
کا پھر کنا۔ پھڑکنا۔

(الف) **تن پرور** اصطلاح۔ بقول بحر و بہار
مرادف تن پرست و تن آسا مؤلف عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس۔ صاحب
آصفی گوید کہ یعنی آنکہ تن وی معبود او باشد یا ہی
گوئیم کہ این ترجمہ لفظی تن پرست است کہ پرورش
کنندۂ تن باشد و تن پرور یعنی حقیقی پرورش
کنندۂ تن یعنی آرام طلب و بہ آرام زندگی
بسر کنندہ و از زحمت و مشقت گریزندہ و ہم
او مصدر ----

(ب) **تن پروردن** قائم کردہ بمعنی نذارد
کہ یعنی تن آسا بودن است (سعدی شیرازی ۹)
اگر تن پرورست اندر فراخی ہا چو تنگی بیند از
سختی بمیرد ۹۰ (اردو) الف تن پرور۔
وہ شخص جو آرام طلب ہو۔ دیکھو تن آسا (ب)
تن پروری کرنا۔

تنپک بقول برہان و جامع بدیل تنبک ہر
بمعنی چہارم مؤلف عرض کند کہ مبدلش
تپ و تپ و اسپ و اسپ (اردو) دیکھو
تنبک کے چوتھے معنے۔

تن پوش اصطلاح۔ بقول فدائی پیرجامہ
کہ پوشش تن کسی باشد مؤلف عرض کند کہ
اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو)
وہ کپڑا جس سے تن ڈھانکا جائے۔ مذکر۔

تنتاک بقول برہان و جامع و سروری
جہانگیری و ناصری گوید بروزن غمناک نام پادشاہی
بود و نام مردی ہم مؤلف عرض کند کہ ازین
اجمال بیان ترکش تفوق داشت (اردو)
تنتاک ایک بادشاہ اور ایک مرد کا نام تھا جس
کی تعریف مزید کسی محقق نے نہیں کی۔ مذکر۔

تن تن بقول بہار کنایہ از معتمد سردار۔
(انوری ۵) در خانہ تن مزن کہ در بستان
عندلیب بود و سرد مست بہ بانگیہ سر جاسے

تن تن است ـ صاحب بحر عجم بالش مؤلف عرض کند کہ غیر از اسم صوت نباشد (اردو)	نغمہ و صدا کی آواز کو فارسیون نے تن تن کہا ہے ـ مؤنث ـ

تنتنہ بقول برہان در ملحقات بروزن ارتنہ بمعنی بانگ و صدا و شور و غوغا و جنگ ـ مؤلف عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین اہل زبان و زباندانان ازین لغت ساکت و ہرچہ پیچیدہ ایم اسپرید ہمین کہ فارسیان لغت عرب طنطنہ را کہ بقول منتخب بالفتح و بفتح طای دوم و نون بمعنی حکایت آواز طنبور و مانند آن بود مفرس کردہ اند یا عربان تنتنۂ فارسی را معرب فرمودہ و از ینکہ اشارہ بتعریب در لغات عرب نیست خیال اول را قرین بقیاس دانیم (اردو) صاحب آصفیہ نے طنطنہ کو اردو مین بمعنی شان و شوکت ـ رعب و داب و دبدبہ و تحکم و تمکنت لکھا ہے اسم مذکر لیکن اس کا ترجمہ شور و غل ـ مذکر ـ جنگ ـ مؤنث ـ

تن تنہا اصطلاح ـ بقول بہار و آنند بمعنی واحد ـ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی مجرد و بذات خود بلا شرکت غیری بمعنی ہر آنند کہ محاورۂ ہند است و لیکن استعمال صائب دلیل محاورۂ فارسی است (ص) اگر دو یار موافق زبان یکی سازند ؎	فلک بہ یک تن تنہا چہ می تواند کرد ـ (اردو) تن تنہا کا استعمال انہین معنون دکن مین ہے اور یہ لحاظ محاورۂ فارسی اردو مین مستعمل ہوسکتا ہے ـ تنہا ـ مجرد ـ صرف اپنی ذات سے جیسے "مین نے یہ کام تن تنہا کیا ہے"

تنتنا بقول برہان و جامع و سراج بفتح اول و فوقانی و سکون ثانی (۱) تنیدہ و پردۂ عنکبوت را گویند و بضم اول و فتح ثالث (۲) زنبور سرخ ـ صاحب رشیدی گوید کہ این

مخفف تنسته است که بمعنی تنیده عنکبوت می آید صاحب سروری بر بمعنی اول قانع (شاعر ـــه)

عشق او عنکبوت را ماند ؛ که تنیدست تنسته گرد دلم ؛ صاحب نوادر بذیل تنستن و تنودن و

تنیدن گوید که تنسته و تنیده و تنته و تنده همه مرادف یکدیگر است بمعنی اول مؤلف عرض

کند که این تحقیق فی سبیل مهمل مخفف تنسته باشد که اسم مفعول است و بمعنی دوم بنفسه اسم جامد

(اردو) (۱) مکڑی کا جالا۔ مذکر (۲) زنبور سرخ۔ مؤنث۔

تنج | بقول برہان بفتح اول بر وزن رنج بمعنی (۱) درہم پیچیدن و (۲) فراہم فشردن و (۳) از

پی درآمدن و (۴) فراہم نشاندن می فرماید که بر فاعل را نیز گویند یعنی پیچنده و فشارنده و از پی

درآینده و امر به این معنی هم یعنی درپیچ و بفشر و از پی درآی و بعضی گویند که تنج بمعنی از پی درآمده

و ترنج فشارنده و بکسر اول نیز گفته اند صاحب جامع گوید که بمعنی اول و دوم است و مصدر

آن تنجیدن باشد و بذکر معنی سوم و چهارم می فرماید که اسم فاعل و امر نیز صاحب سروری می طرازد

که بمعنی پیچیده و فراهم فشارنده و بمعنی امر نیز آمده (شمس فخری ـــه) گهی می زن به پای کین و

می کش ؛ گهی می کش بپای قهر و مرتنج ؛ خان آرزو در سراج گوید که بمعنی درهم پیچیدن و فراهم

فشردن می فرماید که برهان بمعنی از پی درآمدن هم نوشته و صحیح اول است چه مشتق است از تنجیدن

و امر هم و تنجیدن که می آید مخفف ترنجیدن نیست چه درین صورت بضم تا می بود و حالانکه با گنج و رنج

قافیه کرده اند و برین قیاس جمیع این باب صاحب نوادر این را بذیل تنجیدن آورده گوید

که مثلاً و امر بدین معنی و درهم افشرده مؤلف عرض کند که از جمیع محققین بالا یکی هم بحقیقت

پی نبرد بسیار خان آرزو واقف بود که او هم سکندری خورد تنجیدن مصدر نیست هر که

کہ بمعنی (۱) پیچیدن و (۲) درہم افشردن و (۳) درہم کشیدن و (۴) از پی آمدن و (۵) فراہم نشاندن می آید و تنج زیر بحث اسم ہمان مصدر است کہ مصدر بترکیب آن با علامت مصدر دیای معروف وضع شد پس این مشتق از مصدر نیست چنانکہ خان آرزو گفتہ بلکہ مصدر مرکب است ازین چنانکہ ما گفتہ ایم و معنی این بجز از پیچ نیست و دیگر ہمہ معانی مصدر بر سبیل مجاز است و صاحب عجم گوید کہ الحق ہمین است و لغت فارسی قدیم محض بمعنی پیچ۔ اندرین صورت معانی مصدری بیان کردہ برہان و خان آرزو پیچ است و پیچ بمعنی فاعلی و مفعولی بیان کردہ بعض محققین از ترکیب است کہ مخصوص اسم فاعل و اسم مفعول ترکیبی است و بمعنی امر۔ امر حاضر ہمان تنجیدن شامل بر ہمہ معانیش۔ این است حقیقت این اسم جامد فارسی کہ در تعریفش ہمہ محققین بترکستان رفتہ اند۔ فقاّل (اردو) پیچ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ لپیٹ۔ بل۔ تاب۔ دیکھو پیچ۔

(الف) تنجیدن
(ب) تنجیدہ

الف بقول برہان بروزن رنجیدن (۱) بمعنی پیچیدن و (۲) بمعنی درہم فشردن و ہم او نسبت ب گوید کہ بروزن سنجیدہ بمعنی ترنجیدہ کہ درہم کشیدہ و فشاردہ گردیدہ و پیچیدہ باشد۔ صاحب جامع الفرا ترک کرد و نسبت ب ہمزبان برہان صاحب سروری نسبت الف با برہان متفق و نسبت ب گوید کہ پیچیدہ و فراہم فشردہ صاحب ناصری ہم الف را ترک کرد و برب می فرماید کہ درہم کشیدہ بود کہ آن را ترنجیدہ ہم خوانند و تنجیدن مصدر آنست صاحب رشیدی بترک الف نسبت ب می طرازد کہ مرادف ترنجیدہ صاحب جہانگیری ہم الف را گذاشت و ب را بمعنی درہم کشیدہ نگاشتہ خان آرزو در سراج بترک ب نسبت الف می نگارد کہ مرادف ترنجیدن است بوزن رنجیدن بمعنی درہم کشیدن صاحب نوادر ہم بر درہم افشردن

قانع. و صاحب مؤارد بهر دو معنی متفق با برهان
صاحب بحر که محقق مصادر فارسی است بذکر
معنی اول و دوم گوید که (۳) در هم کشیدن و
(۴) از پی آمدن و (۵) فراهم نشاندن (کامل التصریف)
و مضارع این تنجد. **مؤلف** عرض کند که ب
اسم مفعول این است و در معانی لازم اگر مفعول
نگوییم توانیم گفت که فارسیان بر ماضی مطلق این
های هوز زیاده کرده اند که افادهٔ معنی مفعولی کند
و این مرکب است از همان اسم مصدر تنج که بجای بیش
گذشت و یای معروف و علامت دن و به اصول مصدر
اصلی است که اسم این مصدر هم لغت فارسی
زبان است بعضی از محققین این را مخفف
ترنجیدن دانند شامل بر همه معانی او و اسم
جامد این تنج را هم مخفف ترنج می گویند بر خلاف
شانهم تنج را اسم جامد غیر متعلق از ترنج دانیم معنی اول
حقیقی است و دیگر همه معانی مجاز آن (اردو) الف (۱) دیکھو
پیچیدن (۲) نچوڑنا (۳) کشیدہ ہونا خفا ہونا (۴) تعاقب کرنا
(۵) جمع کرنا ایک جگہ بٹھانا (ب) الف کا اسم مفعول۔

تنجیر بقول ناصری بالکسر بمعنی پاتیله است و پاتیله دیگچی است که در آن حلوا و طعام پزند و معرب
این طنجیر بیاء حطی بفتح طاست صاحب انند نقل نگارش بصراحت غرید که این لغت فارسی است
مؤلف عرض کند که اگرچه دیگر همه محققین ازین لغت ساکت اند ولیکن باعتبار صاحب ناصری
که محقق زبان خود است ما این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم (اردو) پتیلا۔ مذکر۔ دیکھو پاتیلہ۔

تنچه بقول ملحقات برهان مرادف تنجه که بمعنی توشه دان گذشت **مؤلف** عرض کند که همین اصل
است و تنجه بجیم گذشت مبدل این چنانکه کنچین و کنجین. و ظاهرا مرکب معلوم می شود از تن که
که بمعنی آسایش گذشت و چه که افادهٔ معنی تصغیر کند چنانچه طاقچه معنی لفظی این آسایش قلیلی و کنایه
از توشه دان که در سفر از آن آسایش قلیلی بهم رسد و در اسم جامد فارسی بودن این شکی نیست

لغات ترکی از این ساکت بعضی از معاصرین عجم گویند که اصل این تانچه بود بمعنی حقیقی این کوچک دہان است که تان بمعنی فم و دہان بجایش گذشت و کنایہ باشد از توشہ دان این مخفف آنست و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) دیکھو تنچہ۔

تن خزیدن در چیزی مصدر اصطلاحی بقول بہار و انند لازم تن گرفتن در چیزی (خواجہ نظامی ؎) کلاہ کیان ہم کیان را سزد * بدرزی تن رومیان کی خزد * مؤلف عرض کند که خزیدن تن بمعنی گنجیدن تن است (اردو) جسم سمانا یعنی کسی لباس کا جسم پر تنگ نہ ہونا۔

تنخواہ بقول بہار (۱) معروف می فرماید که با لفظ دادن و کردن و گرفتن مستعمل۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم برہمین معروف قانع و صاحب فرہنگ فدائی می فرماید که بمعنی پولی است که سالانہ یا ماہانہ بپاداش چاکری می دہند یعنی مواجب و مشاہرہ و مستمری مؤلف عرض کند که (۲) بمعنی تن پرور و تن پسند اندرین صورت این را اسم فاعل ترکیبی دانیم یعنی خواہندۂ تن و سند این از میرزا داراب جویا بہ (بزرگی تنخواہ کردن) مذکور شد۔ محقق مبادکه بمعنی اوّل اسم مفعول ترکیبی دانیم بمعنی خواستہ تن یعنی چیزی که تن او را خواستہ برای پرورش خود (اردو) (۱) تنخواہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث مشاہرہ۔ درماہہ۔ مواجب ماہانہ۔ ماہیانہ (۲) دیکھو تن پرور۔

تنخواہ دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مشاہرہ ادا کردن است (سلیم طہرانی ؎) غیر داغ از حاصل دنیا نصیب ما نشد * ہمچو ماہی خوش زری بار جہان تنخواہ داد * (اردو) تنخواہ دینا۔

تنخواہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که بمعنی مقرر کردن مشاہرہ باشد (حبیای کشمیری
ے) کند بر رہروان این کوہ تنخواہ ہا بہر گامے
بزرگیہای این راہ ہا مخفی مباد کہ از سند بالا
استعمال مصدر کردن پیداست کہ بجایش می آید
و ما ازین سند مصدر تنخواہ کردن را ہم متعلق بدانیم
ازینکہ تنخواہ بصفت کوہ واقع شدہ چنانکہ صراحتش
بر مصدر (بزرگی تنخواہ کردن) کردہ ایم۔ باقی
حال تنخواہ کردن بمعنی بالا درست است اگرچہ
چہ این سند متعلق باو نباشد (اردو) تنخواہ
کرنا۔ مشاہرہ مقرر کرنا۔

تنخواہ گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ صاحب بحر گوید کہ
(۱) بمعنی حقیقی است و باصطلاح لوطیان (۲)
اغلام کردن وارستہ ہم ذکر این کردہ **مؤلف**
عرض کند کہ معنی اوّل موافق قیاس است و معنی
دوم را طالب سند باشیم (مخلص کاشی ے)
بہای بوسہ سیم قلب کی آن ماہ می گیرد ہا کہ گر
تن خواہد از کس نقد جان تنخواہ می گیرد ہا مخفی مباد
کہ از سند بالا استعمال مصدر گیردن پیداست
کہ گرفتن و ہر دو مرادف یکدیگر است کہ بجایش
می آید (اردو) (۱) تنخواہ لینا۔ حاصل کرنا۔
(۲) اغلام کرنا۔

تنخواہ گشتن استعمال بمعنی تنخواہ قرار
یافتن و مشاہرہ شدن است **مؤلف** عرض
کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ے) آفرین
است بہ دل صاف نظر روان ہا عکسش بر آب
و آئینہ تنخواہ گشتہ است ہا (اردو) تنخواہ
ہونا۔ تنخواہ قرار پانا۔

تن خود اصطلاح۔ بقول بہار باضافت
(۱) انچہ از آن خود باشد و از دیگری نبود و (۲)
گاہی بمعنی جزو تن ہم می آید (سعید اشرف ے)
غیر از بت ہندوی فرنگی نگہم ہا دیداست
کسی کا فرجنت تن خود ہا (ولہ ے) ای ترک

شکار افکن شاہین تن خود ٭ تنہا نہ کنونم از توغمگین
تن خود ٭ در عشق رخت بکودکی ما بودیم ٭ چون
طفل سرشک اشک خونین تن خود ٭ صاحب
بحر بمعنی اول قانع خان آرزو در چراغ ہدایت

ذکر معنی دوم ہم کردہ و از رباعی بالا سند گرفتہ مؤلف
عرض کند کہ بخیال ما تن خود بمعنی خود است نہ بمعنی تن
چنانکہ از سند بالا پیدا است و ہمین است معنی
دوم قائل (اردو) (۱) اپنا مال یعنی ملکیت (۲) خود

تند بقول برہان و جامع بضم اول و سکون ثانی و دال ابجد (۱) معروف است کہ مرادف
تیز باشد و (۲) ہر چیز کہ از جائی برجہد و جہندہ و (۳) خشم و (۴) خشمگین و خشمناک و غضبناک
و (۵) درشت و (۶) توانا و فربہ و (۷) غول بیابانی و (۸) دیو و (۹) سر کوہ و (۱۰) بلند
و (۱۱) بلندی (سراج الدین راجی سنہ) دم تیغ او آنچنان تیز و تند ٭ کہ با تیزیش تیغ برق
است کند ٭ (ظفرنامہ سنہ) روان از پیش لشکری بی شمار ٭ ہمہ صفدر و تند و خنجر گذار ٭
(مولوی معنوی سنہ) وان دگر گفتی کہ پر پا شد و تند ٭ اندر و جہان کشان با تیغ کند ٭ (فردوسی
سنہ) تو باشاہ چون شو بالای تند ٭ ز شیران و لشکر مشو ہیچ کند ٭ (فرخی سنہ) گہی شکار فرود
آرد و بیرون آرد ٭ ز کوہ تند پلنگ و ز آب ژرف نہنگ ٭ (پور بہای جامی سنہ) چشم او
سخت تنگ چون کس تر ٭ تند پیشانیش چو خانہ خر ٭ صاحب جہانگیری ذکر معنی اول و سوم و چہارم
و ہشتم تا یازدہم کردہ و صاحب رشیدی بہ معنی اول و چہارم و ہشتم تا یازدہم قناعت فرمودہ
صاحب سروری ذکر معنی اول و چہارم و نہم و دہم کردہ صاحب ناصری معنی اول و سوم و چہارم
و ہشتم و نہم و دہم را آوردہ بہار ذکر معنی اول گوید کہ معنی جلد ہم داخل معنی اول است و
بجای معنی شوخ و استاد استعمال این با مصادر فارسی کہ پیش کردہ بعد در ملحقات می آید

خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل فرمودہ گوید کہ تحقیق آنست اگرچہ ظاہر اسم جامدی نماید لیکن در واقع مشتق است و تشدید مصدر این باشد بمعنی تیز شدن و معنی چہارم خشم گرفتن مجاز است و می فرماید کہ (۱۲) بمعنی شکوفہ آوردن درختان نیز چنانکہ در تحفہ مسطور است ازینجاست کہ صاحب جہانگیری بمعنی خشمگین آوردہ و ذکر معنی ہشتم کردہ گوید کہ غایتش بمعنی دیو کہ مرادش آتشین است مجاز خواہد بود و معنی نہم و یازدہم را ہم آوردہ ۔ مؤلف عرض کند کہ فضولی اوست کہ تند را مشتق از تندیدن خیال کردہ ۔ نمی داند کہ تند اسم مصدر و اصل است و تندیدن کہ می آید وضع شد ازہمین تند و بتحقیق ما معنی اوّل و یازدہم اصل است و دیگر معانی مجاز آن و معنی دوازدہم را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم (اردو) (۱) دیکھو تیز (۲) کوندنے والا (۳) غصہ ۔ مذکر (۴) غضبناک (۵) سخت (۶) توانا (۷) دیکھو غول بیابانی ۔ مذکر (۸) دیو ۔ مذکر (۹) پہاڑ کی چوٹی ۔ مؤنث (۱۰) بلند ۔ (۱۱) بلندی ۔ مؤنث (۱۲) درختوں کا پھولنا بمعنی حاصل بالمصدر ۔

تنداب اصطلاح ۔ بقول ناصری دوائی است روان و سیال کہ ہرچہ دران اندازند ۔ گداختہ گردد و آن را تیزاب نیز گویند و معروف است صاحب آنند نقل نگارش ۔ صاحب سفرنگ بشرح سہ صد و پنجاہ و چہار (؟) تذکرۂ دساتیر آسمانی بفرزاباد و فشوران (فشوران) گوید کہ آبی کہ از دواہای تند و تیز سازند ہرچہ دران افتد بگدازد ۔ مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت آب تند است (اردو) تیزاب ۔ بقول آصفیہ مذکر ۔ فارسی ۔ نہایت تند عرق ۔ ایک قسم کا کیمیائی مرکب ایسڈ ۔ نہایت ترش ۔

(الف) تن داد
(ب) تن دادن
(ج) تن دادن بچیزی

اصطلاح ۔ صاحب مؤید بمطبوعہ بذکر

(د) تن دادن چیزی را الف گوید

(ﻫ) تن دادن در چیزی که (۱) بمعنی
راضی و فرمان بردار شدن و (۲) پوشیدن
و در نسخ قلمی همین معنی به (تن درداد) نوشته
و در نسخه بمعنی دوم را بصورت مصدر
نه نوشت یعنی (پوشید) صاحب آصفی بذکر
ب گوید که با چیزی و در چیزی و چیزی را بمعنی
رضا دادن و قبول کردن (سنجر کاشی ب ۵)
سنجر بسرم بارهٔ تیغ و تبر آمد ٭ تن میدهم امروز
که کارم بسر آمد ٭ (ظهوری ج ۵) میانجی
گر تنی گهی بکتان ٭ از کتان ماهتاب می ریزد
٭ (وله ج ۵) ندهد تن بمرهم رسمی ٭ سینه
کند داغ برگزیده شود ٭ بهار ذکر ب و ج و
د کرده (واله هروی ج ۵) صبر آمد و زور
شوق را دید ٭ ناداده تنی بکار برگشت ٭ (سلمان
ساوجی ﻫ ۵) بر قامت بزرگی او اطلس
فلک ٭ می زیبد از بزرگی او تن در آن دهد ٭
صاحب بحر ذکر (ج) کرده معنی با آصفی متفق
و می فرماید که تن دردادن بچیزی هم بهمین معنی می آید
که مرادف این است **مؤلف** عرض کند که
از معنی اشاره استعمال مصدر دهیدن پیداست
که بجایش می آید مخفی مباد که الف ماضی مطلق ب
باشد ولیس ضرورت نداشت که ذکر مشتقات کنند
و معنی دوم الف غلط است (اردو) الف
ب کا ماضی مطلق راضی ہوا (ب تا ﻫ) راضی ہونا

تند افتادن استعمال صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که بمعنی تند واقع شدن و تند و تیز شدن است
(کلیم ہمدانی ۵) مبادا آتش سودای کس
زین گونه تند افتد ٭ ز جوش گریه ام چشمی است
چون دیگی لبریز رفته ٭ (اردو) تند و تیز ہونا
تند واقع ہونا ۔

تندباد اصطلاح بقول انند بحواله فرہنگ
فرنگ باد تند و تیز صاحب فدائی گوید که بتازی

ضرصر نامند مؤلف عرض کند که قلب اضافت
همان باد تند است که بجایش گذشت (ظهوری
ـه) نشد از تند باد آه ماه و هفته طولانی به سر
کو گمره دلی کنم امروز فردا را (اردو)
دیکھو باد تند۔

تندبار اصطلاح۔ بقول برہان و جامع (۱)
موذیات را گویند مانند شیر و پلنگ و مار و عقرب
و زنبور و مورچه و امثال آن و (۲) هر جانوری
که جانور دیگر را بخورد۔ صاحب ناصری بذکر
معنی اول گوید که برخلاف زندبار است
که حیوانات بی آزار را نامند۔ صاحب فدائی به
معنی دوم قانع۔ صاحب سفرنگ به شرح هفت
فقره (دساتیر آسمانی الغر زاباد و خشور نامه وخشور)
ذکر این معنی اول کرده گوید که بالضم باشد۔
خان آرزو و سراج نیز همان ذکر این هر دو
معنی کرده مؤلف عرض کند که معنی لفظی
این تند [illegible] گناه باشد حاصل
و سخت نتیجه باشد و کنایه از هر دو معانی بالا
معنی اول مجاز معنی دوم (اردو) (۱)
وہ موذی جانور جو انسان کو نقصان پہنچائیں
یا کاٹ کھائیں۔ مذکر (۲) وہ جانور جو کہ
غذا دوسرے ضعیف جانوروں سے

تندباری اصطلاح۔ بقول فدائی بمعنی
خونخواری و درندگی و سبعیت است مؤلف
عرض کند که از همان تندبار بترکیب یای
مصدریست بر سبیل مجاز۔ اگرچه دیگر
محققین ازین ساکت اند ولیکن قول فدائی
پایهٔ اعتبار دارد که از علمای معاصر عجم بوده
(اردو) خونخواری۔ درندگی۔ مؤنث۔

تندور اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و تشیدی و [illegible] بضم بای ابجد و سکون واو
مجهول و رای قرشت جستن و جهیدن به یا
معنی بجای بای ابجد یای حطی هم آمده کذا
خان آرزو و سراج هم گوید که یکی ازین [illegible]

تصحیف است **مؤلف** عرض کند که اصل این تندی ور بود بمعنی صاحب تندی و در کثرت استعمال یای ساکن مفتوح شد و واو متحرک ساکن از قبیل گنج ور و گنجور و رنج ور و رنجور و این مبدل آنست چنانکه یاکند و باکند محققین بالا در عرض معنی از غور رکار گرفته اند و بمعنی مصدری بیان کردند معنی این جبتگی و برجهنده باشد نه جستن معاصرین عجم با ما اتفاق دارند که مرادف جهنده باشد و برزبان اینها شان نیست (اردو) کوندنے والا۔ کوند جیسے بجلی کی کوند۔

تندخو | استعمال کسی که خوی او تند باشد بدخو **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (ظهوری ع) کسی را که گر کسی نامهربان و تندخو گوید ٭ ستمگار مر اینشان اینها را باد گوید ٭ صاحب بحر تندخوی گوید که آنکه بسهل چیزی ناخوش و بی دماغ شود و کوته اندیش بهار هم ذکر این کرده و صاحب فرهنگی این را بمعنی مرد تنک راغر و خشمناک گفته یعنی کسی که زود بخشم آید و دشمان آن خوش خوی۔ ما می گوئیم این مزید علیه تندخوست بزیادت تحتانی در آخر (اردو) تندخو۔ بدمزاج۔ بداخلاق۔

تندخیال | استعمال۔ بهار ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف همان تندخواست که گذشت و مرادف تند رای که می آید (ملا طغرا در زیب لوائح) گردون رکابی که ناطقهٔ تندخیالان از بلند پایگی مناقبش در مقام نفس شماریست (اردو) دیکھو تندخو تندخیال اور سخت رائے بھی اردو میں بقاعدهٔ فارسی کهه سکتے ہیں۔

تندر | بقول برهان بضم اول و فتح ثالث و سکون ثانی و رای قرشت (۱) بمعنی غرنده عموماً و رعد را گویند خصوصاً و بضم ثالث هم آمده و (۲) طبل را نیز گویند که عربان حشنات

خوانند صاحب جهانگیری این را مرادف تندر
گفته که می آید و بمعنی اول قناعت فرموده ـ
(فرخی در صفت اسپ ـ ط) ؏ چرخ است
واجزای او چون ستاره ؛ ابر است آواز
او همچو تندر ؛ (شرف شفروه هم بصفت اسپ
آورده ـ ط) ازبانگ او چو بازان زهره
همی چکد ؛ نیز آنکه خود چو برق جهیدش چو تندر
است ؛ صاحب رشیدی هم بمعنی اول قناعت
کرده مرادف تندر گوید صاحب سروری
همزبانش ـ صاحب ناصری بذکر معنی اول
نسبت معنی دوم گوید که اگرچه برهان ذکرش
کرده ولیکن ما در هیچ فرهنگی نیافتیم ـ صاحب
فدائی گوید که آسمان غرش است و آن آواز هیبتناک
سهمناک که هنگام بارش از شگافتن ابر ها برمی آید
خان آرزو در سراج گوید که این مخفف تندر
باشد می فرماید که معنی مطلق رعد است و
غرنده هم نام رعد است مؤلف گوید که
برای معنی دوم بیان کرده برهان مشتاق سند
استعمال می باشیم که معاصرین عجم هم ازین بیخبر اند
و همه محققین دیگر ساکت ونسبت معنی اول
اتفاق داریم باخان آرزو و صراحت ماخذ
بر تندر باید (اردو) (۱) دیکھو تندر
(۲) دیکھو بلبل ـ

تندرای | اصطلاح ـ بقول بحر و بهار
ناعاقبت بین و کوته اندیش (شیخ شیراز ـ ط)
مکن مردم آزاری ای تندرای ؛ که ناگه رسد
بر تو قهر خدای ؛ مؤلف عرض کند که بمعنی
تندخیال و تندخو و مرد سخت طبیعت است
و بمجاز معانی بالا توان گرفت ولیکن ضرورت
ندارد (اردو) دیکھو تندخو اور تندخیال ـ

تن در دادن | مصدر اصطلاحی ـ بقول
بهار و رشیدی و (ناصری و جهانگیری در ملحقات)
(۱) کنایه از راضی شدن و قبول کردن ـ
خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا گوید که

(۲) بمعنی سعی کردن هم چنانکه ؎ فلان در این کار تن نمی‌دهد ؎ می فرماید که این هم گویا از معنی اول ماخوذ است- صاحب فدائی همزبان برہان
مؤلف گوید با خان آرزو در معنی دوم هم اتفاق داریم بعض محققین بالا (بچیزی) را با این مرکب کرده اند بمعنی - - - - - -

تن در دادن بچیزی همین مصدر بدون کلمهٔ در هم گذشت و این مرادف آن است- صاحب سروری ذکر مضارع این کرده (انوری ﷺ) پایهٔ قدر ترا از سر نشان می خواستم ؎ گفت او کی در دهد تن را باین

قلتبان خاصم ؎ (سعدی ﷺ) چو گاو ار ترا بایدت فربهی ؎ چو خر تن بجور کسان در دہی ؎ مخفی مباد که از انشاء بالا مصدر و بیدن پیداست که بجا ایشی می آید (اردو) (۱) راضی ہونا- قبول کرنا (۲) سعی کرنا- دیکھو تن دادن- مسلمہ ماست-

تندرست اصطلاح- بقول بهار و آنند (۱) مقابل بیمار و اطلاق آن بر دولت نیز آمده (نظامی ﷺ) لشکرانه دولت تندرست ؎ بیران پشته بنیاد افگند چست ؎ **مؤلف** گوید که معنی اول حقیقی و مجاز (۲) چیزی که نقصانی ندارد و سند بالا متعلق بهمین معنی مجازیست اسم فاعل ترکیبی (اردو) (۱) تندرست بقول آصفیه- فارسی- صفت- بھلا چنگا- صحیح سالم (۲) بے نقص- کامل-

تندرستان را نباشد درد ریش مثل صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که فارسیان این مثل را بجای کسی زنند که هیچ فکری ندارد از درد و رنج دیگران (اردو) دکن میں کہتے ہیں ؎ دولت مندون کو کیا غم ؎ بیٹے چنگے درد کیا جانیں ؎

تندرستی استعمال بقول فدائی بچیم

بدرود است که صحت و استقامت مزاج باشد
مؤلف عرض کند که موافق قیاس است
(اردو) تندرستی۔ مؤنث ہے۔

تن در گمان دادن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و (ملحقات برہان) احاطۂ گمان کردن
و محیط ظن شدن و صاحب ظن و گمان گردیدن
صاحب مؤید قلمی ذکر مضارع این کردہ بحوالۂ حقا
شرف نامہ گوید که بمعنی احاطت ظن شود و در
نسخۂ مطبوعہ تسامح است مؤلف عرض کند که
موافق قیاس است (اردو) گمان اور
شک میں مبتلا ہونا۔

تندرو بقول برہان و جامع و رشیدی
و بحر و سروری بروزن تندخو بمعنی (۱) بخیل
و ممسک و (۲) ترش رو۔ خان آرزو در سراج
بذکر معنی اول گوید که این مجاز است چه تند بجا
بمعنی تیز باشد که عبارت از سرکه بود (سعدی
شیرازی ۳) بنالید درویشی از ضعف حال
با ترش تندروی خداوند مال ۴ مؤلف
عرض کند که معنی دوم حقیقی است و معنی اول
مجاز آن که ممسک و بخیل هم دائم تندرو
می باشد نمیدانیم که خان آرزو سرکه را بچه
ضرورت آورده شک نیست که تندرو بمعنی
ترشرو است (اردو) (۱) بخیل ممسک
(۲) ترشرو وہ شخص جو بدمزاج ہو اور بد
اخلاق۔ صاحب آصفیہ نے ترش رو پر فرمایا
ہے۔ ناخوش۔ مکدر۔ بدمزاج۔ بد دماغ۔
چڑچڑا۔

تندزبانی استعمال بمعنی بدزبانی و تیز
زبانی مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است (ظہوری ۵) دروغ ہای ظہوری
چه راست مانند است ۴ لبش به تندزبانی در
افترا داده ۴ (اردو) بدزبانی۔ تندزبانی
مؤنث۔ دونو کا استعمال بقاعدۂ فارسی اردو
میں ہو سکتا ہے۔

تندس بقول برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و ناصری بفتح ثالث بر وزن ہرکس بمعنی تن مانند چہ وس بمعنی شبیہہ و نظیر و مانند باشد تغیر تمثال و بکسر ثالث مخفف تندیس کہ آنہم تن مانند باشد چہ دیس ہم بمعنی شبیہہ و نظیر و مانند است (حکیم فرخی ؎) فرو کاخ کئی بوستان چو باغ بہشت ٭ ہزار گونہ درو شکل تندس دلبر ٭ خان آرزو و سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ تندیسہ بہمین معنی می آید اصل است و تندیس و تندسہ و تندس ہمہ مخففش (اردو) دیکھو تمثال۔

تندساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تیز کردن و بلند کردن صدا (نجات اصفہانی ؎) تا نگویم بجانان غم تنہائی را ٭ تند سازید دف و تنبک غوغائی را ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر رسانیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تیز کرنا بلند کرنا (آواز کا)

تندسہ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری و سراج ہمان تندس کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارۂ این ہم در انجا کردہ ایم کہ مخفف تندیسہ باشد (اردو) دیکھو تندس۔

تندفہم اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند آنکہ سخن را زود دریابد (حکیم زلالی ؎) ایا تندفہم تیز بینش ٭ نگارکارگاہ آفرینش ٭ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تیزفہم اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو) تیزفہم۔ چالاک۔ بات جلد سمجھنے والا۔

(الف) **تندکردن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تیزکردن (شیدا ؎) ہر لحظہ خیرہ می کنم اندر خطش نگاہ ٭ چون کودکے

نکردہ سواد کتاب تند ہ صاحب بحر ----

(ب) تند کردن سواد کتاب را بمعنی مطالعہ خوب کردن وملکہ خواندن بہم رسانیدن قائم کردہ واستنادش غالباً از سند بالا باشد بخیال ما خیال او درست است (اردو) الف تیز کرنا ب مطالعہ کرنا پڑھنے کا ملکہ حاصل کرنا ۔

تندو بقول برہان وجامع ورشیدی وجہانگیری بفتح اول وضم ثالث بروزن بدرو عنکبوت را گویند ۔ صاحب جہانگیری گوید کہ آن را تنندہ ہم گویند (شمس فخری ؎) شہا خنفای قاف فتح ونصرت ہ بود بر طاق ایوان تو تندوہ صاحب سروری گوید کہ تنندہ ہم بہمین معنی می آید ۔ خان آرزو و سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ تنندہ اصل است و تنندو مبدلش چنانکہ اوسہ و آوسو و این مخفف آن بحذف یک نون (اردو) مکڑی ۔ مؤنث ۔

(الف) تند و تیز استعمال ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت صاحب انند نقلش بردا شتہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است تکرار تنداست با مرادفش برای قوت بیان (ادہم ؎) چہ تند و تیز بدل بردن سن آمدہ ہ نشناسی چلیپت بہ آتش گرفتن آمدہ ہ و از مصدر ۔

(ب) تند و تیز آمدن پیدا است کہ بمعنی آمدن بہ تیزی تمام وبعجلت تمام باشد (اردو) الف تند اور تیز ۔ جلد جلد ۔ بہت تیزی کے ساتھہ (ب) بہت تیزی کے ساتھہ آنا ۔

تند و خند اصطلاح ۔ بقول برہان وجامع وسروری وبہار بضم اول وخای نقطہ دار این لغت از اتباع است وبمعنی تار ومار کہ زیر وزبر شدہ واز ہم پاشیدہ و بہ این معنی بہ فتح اول وخای نقطہ دار ہم آمدہ ۔ صاحب جہانگیری (خند) را بہ واو (خوند) نوشتہ (شمس فخری ؎) از صہر

فاہمہ گشتند تا رو مار پ و ز تند یا و قہر و اجل

جملہ تند و خند ۔ **مؤلف** عرض کند کہ ہمہ محققین بالا واو را در خند داخل نکردہ اند تصحیف کتابت جہانگیری بیش نباشد و تحقیقیہ آخر این بجایش کنیم (**اردو**) دیکھو تار و مار۔

تند و خوند | اصطلاح ۔ بقول جہانگیری و رشیدی و خان آرزو و سراج ہمان (تند و خند) کہ بدون واو بعد خای معجمہ گذشت ۔ **مؤلف** عرض کند کہ تصحیف کتابت می نماید کہ باظہار ضمۂ خای معجمہ واو را در کتابت داخل کردند و ظاہر ابدون واو صحیح می نماید (**اردو**) دیکھو تند و خند ۔

تندور | بقول برہان و سروری بفتح اول و ثالث بروزن پر زور (۱) بمعنی رعد باشد و بفتح ثالث ہم باین معنی آمدہ و (۲) بلبل را ہم گویند کہ عرب عندلیب خوانند ۔ صاحب جہانگیری بر معنی اول قانع ۔ صاحب جامع نسبت بمعنی اول گوید کہ مطلق غرندہ و خصوصاً رعد و ذکر معنی دوم ہم فرمودہ ۔ صاحب رشیدی بر معنی اول قناعت کردہ از منوچہری سند دہد (س ۵) خروشی بر کشیدی تند و تندور ۔ بکوہی مرو بان کردی چو سوزن ۔ خان آرزو و سراج گوید کہ تندر کہ بتخفیف رای مہملہ گذشت مخفف ہمین است و ہر دو بفتح دال اند و تنہا بمعنی رعد و غرندہ ہم رعد را نام است **مؤلف** عرض کند کہ اصل این بفتح واو بود مرکب از لفظ تند و کلمۂ ور ہمچون تاجور و ور افادہ معنی فاعلی کند پس معنی لفظی این تندی دارندہ و کنایہ از رعد و بکثرت استعمال دال ساکن متحرک شد و واو متحرک ساکن چنانکہ گنجور و رنجور و امثال آن و برای معنی دوم طالب سند می باشیم کہ استعمالش از نظر ما نگذشت و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند و بہ تحقیق ما و اتفاق

معاصرین عجم بضم دال صحیح است نہ فتح آن (اردو) دیکھو تندر ۔

تنده بقول برہان و جامع بضم اوّل بر وزن غنده (۱) چیزی باشد که مانند غنچه مرتبه اوّل از درخت سر زند و بعد از ان برگ از میان او بر آید و (۲) زنبور سرخ را نیز گویند ۔ می فرماید که بمعنی اوّل بجای دال ابجد زای ہوز ہم آمده ۔ صاحب جہانگیری به قناعت معنی اوّل می فرماید که سر بر زدن تنده را تندیدن ہم گویند ۔ صاحب سروری گوید که بمعنی غنچه ۔ و صاحب رشیدی ہم بانش ۔ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل معنی دوم را بحوالهٔ برہان آورده خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل بیان کرده برہان می فرماید که آنچه به زای ہوز آید البته تصحیف باشد و ہم او در چراغ ہدایت گوید که (۳) ہمان تند بلکه مزید علیه اوست ۔ (اشرف ۵۵) ہمت می کو بفتن تنده نبود دگر بپای مرد کم از کنده بشود بازله بردارش بہار بمعنی سوم قناعت فرموده **مؤلف** عرض کند که این بمعنی اوّل شگوفه باشد که در ہندی آن را کوپل گویند و ہمین کوپل چون سخت و دراز شود صورت برگ گیرد و ہمین است اسم مصدر تندیدن که می آید و معنی دوم مجاز آن که زنبور سرخ ہم مشابه شگوفه باشد و بمعنی سوم مزید علیه تند (اردو) (۱) کوپل ۔ اسم مذکر ۔ دیکھو انگوره (۲) زنبور ۔ مذکر (۳) دیکھو تند

تندی بقول ملحقات برہان درشتی و تیزی و جلدی و بلندی صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار گوید که تیز روی باشد ۔ صاحب مؤید بر درشتی و بلندی قانع **مؤلف** عرض کند که یای مصدری به تند زیاده کرده اند و شامل باشد بر ہمه معانی مصدری آن (اردو) تندی ۔ مؤنث ۔ سختی ۔ تیزی ۔ جلدی ۔ (بلندی ۔ مؤنث)

(الف) شدید | الف: بقول بہار
(ب) شدیدن | بروزن خمیدن ماضی
تند و درخشم رفتن یعنی تند گردیدن با خشم
شد و غنچه برگ و شگوفه برآوردن درخت
چه هرگاه درخت شروع در برگ و شگوفه
برآوردن کند گویند شدید یعنی برگ و شگوفه
برآورد چه او نسبت به برگ آورد و شگوفه
(۱) غنچه و برگ و شگوفه سر زدن درخت
و (۲) درخشم شدن و (۳) اصرار کردن
میفرماید که معنی اول بغیر ازین هم بنظر آمده
صاحب سروری زیر الف ذکر معنی اول و دوم
کرده و هم او به ب بمعنی اول مصدری آورده
صاحب رشیدی زیر الف و ب هر دو را بمعنی اول
و دوم آورده صاحب بحر نیز به ب متفق با بہار
به سه معنی میفرماید که سالم التصریف است
که غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید چنانچه
موارد و هم باشد ولیکن اینجا کامل التصریف گفته

و شدد را مضارع اینها داند صاحب نوادر هم
ذکر این بمعنی اول و دوم کرده و معنی سوم را
ترک کرده (حکیم عنصری سلمه) بصد جای منجم اند
آورد بخت چو بشدید شاخ و برآورد رخت
(۱۰ آکی ۵۵) بشدید غدرا چو شیر شرزه کو
بر دست بچشم او افوش کند چو گشت
مؤلف گوید که الف ماضی ب باشد به سه معنی
و ب را اسم مصدر یعنی اولش شده است
یعنی اولش گذشت های هوز را حذف کرده
و زیادت تحتانی معروف و علامت مصدر (دن)
مصدری وضع کردند و اسم مصدر بمعنی
دوم همان شدی که گذشت پس معنی اول
و دوم هر دو اصل است و معنی سوم مجاز
معنی دوم باشد حیف است که سند استعمالش
بدست نیامد و با صاحب موارد اتفاق داریم
در کامل التصریف بودن این از اینکه تند و مبالغ
اینجا موجود است (اردو) (۱) کلا پھوٹنا

سند استعمال می باشیم که از نظر ما نگذشت (اردو) لاف سخنگی مختلف فیہ ۔

تنزه بقول سروری بضم تا و سکون نون و فتح رای مهمله بمعنی غنچه که برگ ازان بیرون آمده باشد **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم باعتبار صاحب سروری که محقق زبان خود است و سکوت دیگران تعجب خیز و تکمیل بحث این بر تنزه شود که بزای هوز عوض رای مهمله می آید (اردو) کونپل جس سے پتیان ظاہر ہوں ۔ مؤنث ۔

تن زدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بهار و جامع و بحر بازای هوز بروزن کرگدن (۱) بمعنی خاموش بودن و خاموش شدن و (۲) صبر و تحمل کردن و (۳) آسودن ۔ صاحب رشیدی بمعنی اول آورده و بهار هم بر معنی اول قانع (قاضی نوری سے) می خواستم که از ستم بازتن زدم بخنجر برو کشیدم و بر خویشتن زدم **مؤلف** عرض کند که معنی اول حقیقی است و معانی دوم و سوم مجاز آن (اردو) (۱) خاموش ہونا ۔ خاموش رہنا (۲) صبر و تحمل کرنا (۳) آرام پانا ۔

تن زده اصطلاح ۔ بقول سروری بمعنی خاموش شده (شاعر سے) از بد و نیک خلائق تن زده باش نفس بد فرمای را گردن زده گو صاحب رشیدی بر تن زدن گوید که همچنین تن زن و تن زده **مؤلف** عرض کند که های هوز که افادهٔ معنی مفعولی کند به معنی مطلق تن زدن زیاده کرده اند و این قائم مقام مفعول است و معنی این خاموش ۔ اسم جامد نیست بلکه مشتق است از مصدر مذکور و شامل اسمهای مفعولی مصدر (اردو) خاموش ۔ ساکت ۔

تنزغه بقول صاحب فرهنگ فدائی مرادف تنزغه که بزای فارسی می آید بمعنی تن پرورش

بہ یاد داشت کہ افلیج ولقوہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ تنژغہ اسم جامد فارسی زبان است و این مبدل آن چنانکہ ژند و زند و در وضع این و آن لفظ تن داخل می نماید و ژغہ بمعنی پیش باشد قیاس ہمین می خواہد دیگی از دستوران معاصر تصدیق لغت ژغہ بمعنی پیش کند کہ لغت زند و پازند است (اردو) دیکھو تن پیش۔

(۴۰۹۰)

تنزّل لغت عرب است بقول منتخب بفتح اوّل و دوم و زای مشدد مضموم بمعنی فرود آمدن بہ درنگ فارسیان بمعنی زوال استعمال این کنند **مؤلف** عرض کند کہ درست می نماید و استعمال فارسیان بمعنی کمی باشد مقابل ترقّی و با مصادر فارسی ہم کہ در ملحقات می آید و بدین معنی متفرس باشد (ظہوری ؎) خیرہ تر می شوند از غرور ہا عجز را صرفہ در تنزّل شد (اردو) تنزّل۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ زوال۔ گھٹاو۔ کمی۔ تخفیف۔

(۴۰۹۱)

تنزّل کردن استعمال بمعنی کم شدن مقابل ترقی کردن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) در ترقی ست ظہوری لقب تحقیق نازم ہا حکم فقر است کہ از خرج تنزّل نکند ہا (ولہ ؎) خرد و عشق ہم سبق بودند ہا این ترقی و آن تنزّل کرد ہا مخفی مباد کہ سند اوّل متعلق بہ مصدر کندن است کہ بجایش می آید (اردو) تنزّل کرنا۔ ترقی کرنا کا مقابل۔

تن زدن استعمال۔ بقول سروری بمعنی۔ خاموش شو (فرخی ؎) ای ابر بہمنی نہ بچشم من اندرای ہا تن زن زمانکی و برآسا و کم گری ہا می فرماید کہ بمعنی خاموش شوندہ ہم آمدہ کہ بمعنی فاعلی باشد (حکیم سنائی ؎) تن مزن پاس دار مرتن را ہا زانکہ بر سر زنند تن زن را ہا صاحب رشیدی بر تن زدن گوید کہ بہمین تن زن **مؤلف** عرض کند کہ تسامح رشیدی

است که مصدر را امر او ف امر حاضر گفت مقصود ش
جز این نباشد که تن زن از مشتقات تن زدن است
و درینجا همین قدر قابل بیان است که تن زن
(۱) بمعنی خاموش آمده و ما این را بدین معنی
اسم فاعل ترکیبی دانیم که تن بمعنی خاموشی
هم آمده (۲) امر حاضر مصدر تن زدن است
(اردو) (۱) خاموش (۲) خاموش رہ۔

تن زند | استعمال۔ صاحب سروری گوید
که بمعنی خاموش شود (شیخ عطار ؒ) عشق
آتش در همه خرمن زند چو اره بر فرق نهند
و تن زند۔ **مؤلف** عرض کند که مضارع
تن زدن است بمعنی حال که تن زند بمعنی می زند
آمده و ضرورت بیان این نداشت که از مشتقات
تن زدن است شامل بر همه معانیش (اردو)
خاموش رہتا ہے۔

تنزوی خطائی | اصطلاح۔ بقول محیط بفتح
اول و سکون ثانی و ضم زای معجمه و سکون واو
عصاره حنای صینی و گویند که آن دو نوع باشد
یکی مصنوعی بشکل شیاف طولانی کلان که بقدر دو سه
تولہ کم و زیاده می سازند مائل به زردی و دوم
شیافی است کوچک اغبر رنگ مائل بسبزی
و شاه چینی غیر آنست و صاحب مخزن گوید که
آن را شاه چینی نیز گویند و آن قرصی است مقدار یک
مرکب القوی مائل بحرارت و رادع و محلل
و قابض و جهت اورام حاره و بارده و گزیدن
هوام و تسکین درد سر و اوجاع سائر اعضا
نافع (الخ) **مؤلف** عرض کند که این مرکب
فارسی زبان است و تنزو در فارسی قدیم بمعنی
عصاره مستعمل بود و حالا عوض آن عصاره بر
زبان دارند (اردو) تنزوی خطائی۔ فارسی
میں ایک دوا کا نام ہے جسکو عربی میں عصارۂ
حنائے صینی کہتے ہیں۔ مؤنث۔

تنزه | بقول برہان و جامع بضم اول و فتح
ثالث بر وزن غنچه چیزی باشد که نخست

از درخت سرزند و بعد از ان برگ از میان آن
برآید۔ صاحب ناصری گوید کہ تبدیل ہمان تندہ
است کہ در برہان مکرر کردہ است۔ صاحب
سروری این را بہ رای مہملہ عوض زای معجمہ
آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ یکی معاصرین
عجم گوید کہ اصل این تنذر ابود یعنی زائیدہ تنہ
فارسیان بحذف ہای ہوز و تبدیل الف آخر
با ہا چنانکہ (بات و باتہ) تنزہ کردند و تبدیل
اعراب ہم متصرف محاورہ باشد۔ (اردو) کونپل۔ مؤنث۔ دیکھو تنزہ و تندہ۔

تنزیب اصطلاح۔ بقول برہان بکسر ثالث
بروزن ترتیب جامۂ کوچکی باشد کہ در زیر
قبا پوشند و ترکان (ارخاق) گویند۔ صاحب
جامع بر نوعی از کرباس نازک قانع۔ صاحب
بحر با برہان متفق۔ صاحب ناصری می فرماید کہ
بافتہ ایست ریسمانی و ذکر قول برہان ہم کردہ
خان آرزو در سراج بذکر قول برہان می فرماید
کہ در ہندوستان نوعی از قماش نفیس کہ
از ملک بنگالہ آرند۔ صاحب فدائی می طرازد
کہ پارچہ نازکی را گویند کہ گاہ پوشیدنش تن
از زیرش نمایان باشد و از نیروی سر تن
زیبی می فزاید **مؤلف** عرض کند کہ از ہمہ
محققین بالا جامع و فدائی اہل زبانند و تنزیب
ہر دو قریب یکدیگر است و با اتفاق وا ئیم
با ہر دو کہ ہمین است۔ اسم فاعل ترکیبی۔
(اردو) تن زیب دکن مین ایک باریک
اور نازک کپڑے کو کہتے ہین جس کے پہنتے
سے جسم نمایان ہوتا ہے۔ موسم گرما مین اس
کا استعمال کرتے ہین تعجب ہے کہ صاحب آصفیہ
نے اس کو ترک کیا ہے۔ مذکر۔ اور بلحاظ قول
برہان ایک لباس کوچک جو قبا کے اندر
پہنتے ہین۔ مذکر۔

تن زیبیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ گوید کہ تن زیب جامۂ کوچکی است

که در زیر قبا پوشند **مؤلف** عرض کند که سبحان الله چه خوش تعریف مصدر مرکب است معنی این زیب و زینت دادن تن را (اردو) جسم کو زیب دینا۔

تنزغه بقول فدائی همان تنزغه که بجای خود بش گذشت و ما آن را مبدل این و این را اسم جامد فارسی زبان قرار داده‌ایم (اردو) دیکھو تنزغه۔

تن سالار اصطلاح۔ بقول سفرنگ بشرح پنجمی فقرهٔ (نامهٔ شت حی افرام) بمعنی فلک الافلاک که سالار همهٔ اجسام است است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و قلب اضافت سالار تن (اردو) دیکھو اورهٔ افلاک۔

تنستان بقول سفرنگ بشرح بست و سومی فقرهٔ (نامهٔ سوم شت پشای گلیو) بمعنی عالم اجسام است **مؤلف** عرض کند که از قبیل گلستان و شبستان باشد (اردو) عالم اجسام۔ یعنی عالم سفلی۔ مذکر۔

تنستن بقول موارد مرادف تنیدن و تنودن بمعنی تار و پود را قائم کردن است (خواجه عبید زاکانی ع) همان سرچه وخرگه که اوج مهی سود * کنون حضیض نشین شد چو سایه در بن چاه * فراش او قلمون شد یکی پلاس درشت * پا تتق تنستهٔ آن عنکبوت جولاه * صاحب نوادر هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که از طرز بیان صاحب موارد و سالم التصریف ظاهر است که غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعولش نیاید از ینجاست که او مضارع این ترک کرده و صاحب بحر که محقق مصادر است این را نیاورده تنسته بمعنی پردهٔ عنکبوت می آید و این هر دو محققین غالباً از همین تنسته این مصدر قائم کرده اند که نیز یادت های هوز به ماضی مطلق

ده معنی مفعولی کرده است یعنی بافته شده
ظاهر این مبدل تنیدن معلوم می شود بخیال ما
اسم مصدر تنیدن تن است و آن مخفف تان
و تان در سنسکرت بمعنی پرده سرود و تابیدن آمده
و تانتا مصدر ہندی از ہمین تان است و فارسیان
ہمین تان را بحذف الف تن کردند و
بقاعدهٔ خود بترکیب یای معروف و علامت
مصدر دن مصدر تنیدن ساختند که می آید
و جا دارد که اسم مصدر لغت فارسی تان است
که بمعنی تار گذشت و این بہتر است ازان
که لغت سنسکرت را گیریم فارسیان بحذف
الف ازہمین اسم مصدر تنیدن وضع کردند
و سین در آخر تن زیاده کرده اسم مصدر تنستن
قرار دادند چنانکه بینا را بیناس کردند بزیادت
سین و یکی از معاصرین عجم گوید که تنستن را
مرکب گیریم از تنسته که اسم مصدر باشد بمعنی
تنیدهٔ عنکبوت فارسیان ہای ہوز این را
حذف کرده علامت مصدر تن بر وزن زیاده
کردند و یک فوقانی را از دو فوقانی مجتمعه حذف
کرده تنستن مصدری ساختند ما می گوئیم
که اندرین صورت ضرورت وضع این مصدر
باقی نمی ماند که سند استعمال این مصدر بغیر از تنستن
تنسته یافته نمی شود ازینجا است که صاحب بحر
این را ترک کرده و بتحقیق ما تنسته را اسم حاصل
گفتن خوش نمی نماید که وضع لغت تقاضای
آن می کند که این را از مصدر تنستن مشتق
گیریم و ماخذ این مصدر ہمین که بالا مذکور
شد (اردو) دیکھو تنیدن ۔

تنسته بقول برہان و جہانگیری و جامع
و رشیدی و سروری و ناصری با سین بی نقطه
و تای قرشت بر وزن طبقچه بافتهٔ عنکبوت
را گویند خان آرزو در سراج گوید که تنسته که
ہمین معنی گذشت مخفف این است مولف
عرض کند که ما حقیقت این را به مصدر تنستن